

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ATATÜRK

İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ

2011

Komisyon

Prof. Dr. Refik TURAN

Prof. Dr. Mustafa SAFRAN

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Doç. Dr. M. Ali ÇAKMAK

Doç. Dr. Gengiz DÖNMEZ

Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN

Genişletilmiş ve Güncellenmiş

18. Baskı

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

okutman yayıncılık

ATATÜRK

İLKELERİ

ve

İNKILÂP TARİHİ

GENİŞLETİLMİŞ VE GÜNCELLENMİŞ
18. BASKI

KOMİSYON

Prof. Dr. Refik TURAN
Prof. Dr. Mustafa SAFRAN
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Doç. Dr. M. Ali ÇAKMAK
Doç. Dr. Cengiz DÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi <https://rantey.org>

Ankara 2011

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

KOMİSYON

Prof. Dr. Refik TURAN
Prof. Dr. Mustafa SAFRAN
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Doç. Dr. M. Ali ÇAKMAK
Doç. Dr. Cengiz DÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN

Ders Kitapları

Yayın No: 11

ISBN: 978-605-5884-30-7

18. BASKI

Eylül 2011

Bu Kitabın Tüm Hakları Okutman
Yayıncılık San. ve Dış. Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.

Yayıncının Bilgisi Olmaksızın Hiçbir Amaçla Kısmen veya Tamamen
Kopyalanamaz, Çoğaltılamaz, Manyetik alanda oluşturulamaz.

Sayfa Düzeni: Ekrem PALA
Kapak Tasarımı: Ekrem PALA

Yayın ve Satış:

Okutman Yayıncılık San. ve Dış. Tic. Ltd. Şti.
Çetin Emeç Bulvarı Oğuzlar Mahallesi 1364. Sokak No: 2/5 Balgat
Çankaya / Ankara

Posta Kodu: 06430
Tel: 0 312 232 40 88 - Fax: 0 312 232 40 18
e-posta: okutman@okutman.com.tr
www.okutman.com.tr

Baskı:

Sözkesen Matbaacılık
Tel: 0 312 232 40 18
ANKARA

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi <https://rantey.org>

ÖNSÖZ

Öğretimi kurumlarımızın her basamağında okutulan ve üzerinde önemle durulan "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi" dersinden çok yönlü hedeflere ulaşılması beklenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti dün olduğu gibi bugün de emperyalist devletlerin hedefi olmaktan kurtulamamıştır. İçte ve dışta tertiplenen çirkin oyunlar Türk Milleti'nin birlik ve beraberliğini, toprak bütünlüğünü bozmaya yöneliktir. Güçlü, müreffeh, kalkınmış bir Türkiye istenmemektedir. Güçlü bir Türk Devleti, bu çirkin oyunlara son vereceği gibi stratejik ve jeopolitik konumu ile dünya barışının, bloklar arası dengenin mihenk taşıını teşkil edecektir. Tarihte olduğu gibi bugün de mazlum milletlerin savunucusu olacaktır. Engin tarih tecrübesi, muazzam kültürü ile bunu başaracak güçtedir.

XX. yüzyılın ikinci yarısı, güçlü siyasi organizasyonu ile ebediyete kadar yaşayacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerinde oynanan oyunların açıkça sergilendiği bir arena olmuştur. Arzuladığımız insan tipini yetiştirememenin sıkıntıları, düştüğümüz ızdıraplı günlerde yaralarımızı daha da derinleştirmiştir. Özü sözü doğru, mert, hak bildiği yoldan şaşmaz, çalışkan, iyimser, azim sahibi, yapmacıktan ve övünmekten uzak, saygılı, efendi, gururlu değil fakat milli onuru yüksek, akıl ve bilimin gösterdiği yoldan ayrılmayan, fikri ve vicdanı hür bir gençlik yetiştirememenin acısını hep duymuşuzdur.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp tarihi Dersi'nin gereği gibi verilmesi ve bundan beklenen netice; yarının memleket mukadderatını her alanda eline alacak gençliği, iç ve dış tehditlere karşı uyanık tutmak, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi güçlüklerden sonra nasıl kurulduğunu izah ile vatan toprağının mukaddesatına inanmayı temin etmektir. Türk Gençliğini ülkesi, milleti ve devletiyle bölünmez bir bütünlük içinde, Atatürk İlkeleri ve Atatürkçü düşünce doğrultusunda yetiştirerek milli hedefler etrafında birleştirmek.

Günümüz dünya olayları, çok hızlanmış ve toplumların kaderini daha süratli etkiler bir vaziyete erişmiştir. Bütün bunlara bilimin ve özellikle tarihin yöntemleriyle mukabele etmek gerekmektedir. Bu doğrultuda, daha önce muhtelif baskılarıyla hizmetinizde olan bu eser, tarihi konuları 1938'den 1990'lı yıllara kadar getirerek okuyucuya sunmaktadır. Ayrıca kitabın geneli yeniden gözden geçirilip, bilgiler ve yargılar güncellenmeye çalışılmıştır.

Üniversitelerimizde mecburi olarak okutulan dersin, yardımcı ders kitabı eksikliğini biraz giderebilmek amacıyla ortak çalışmalarımız sonucunda ortaya çıkardığımız bu eser; dipnotları, kronolojisi ve geniş bibliyografyası ile orta ve yüksek öğrenim kurumları ve öğretmenler için devreye sokulabilir yardımcı olabilir kanaatindeyiz.

Kitabı yazma konusundaki teşvik ve desteklerinden dolayı değerli meslektaşlarımıza minnet ve şükranlarımızı sunar. siz öğrencilerimize başarı ve mutluluklar dileriz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranney.org>
Saygılarımızla
Ankara, 2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	v

GİRİŞ

I. ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ DERSİNİN AMACI	1
II. İNKILÂP VE İNKILÂPLA İLAKALI KAVRAMLAR	2
1. İnkılâp	2
2. İhtilâl	5
3. İsyân	6
4. Hükümet Darbesi	6
5. Reform (İslahat)	7
6. Tekâmül (Evrîm)	7
7. Rönesans	7
8. Tanzimat	8

BİRİNCİ BÖLÜM: TÜRK İNKILÂBINI HAZIRLAYAN SEBEPLER

I. OSMANLI DEVLETİNİN YIKILIŞI.....	11
İÇ SEBEPLER	12
1. Mülki İdarenin Bozulması	12
2. Ordu Teşkilatının Bozulması	13
3. İlimiye Teşkilatının Yetersiz Kalışı	14
4. Adliye Mekanizmasının Çöküşü	15
5. Ekonomik Yapının Bozulması	16
6. Azınlıkların Devleti Aleyhindeki Faaliyetleri	17
DIŞ SEBEPLER	18
1. Batı'da Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform Hareketleri ve Bunların Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri	18
2. Kapitülasyonlar ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri	18
3. Sanayi İnkılabı ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri	19
4. Fransız İnkılabının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri	21
5. Osmanlı Devletinin Jeopolitik Konumu	22
6. Batıda Devletin Düzeni, İnkılap ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri	22
Uyguladıkları Baskı Metotları	22

II. XIX. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİLİK HAREKETLERİ	31
1. III. Selim ve Nizâm-ı Cedit	32
2. II. Mahmud'un Islahatları	32
3. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)	33
4. Islahat Fermanı (28 Şubat 1856)	35
5. I. Meşrutiyet (23 Aralık 1876)	35
6. II. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908)	36
III. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE DEVLETİ KURTARMAYA YÖNELİK FİKİR AKIMLARI	38
1. Osmanlıcılık	38
2. İslamcılık	39
3. Türkçülük	40
IV. XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİNİN DURUMU	42
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER	42
1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve İktidara Gelmesi	42
2. Trablusgarp Savaşı	43
3. Balkan Savaşları	44
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİNİN YIKILIŞI	46
1. Savaşın Sebepleri	46
2. Birinci Dünya Savaşının Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi	50
3. Osmanlı Devletini Paylaşma Projeleri	56
4. Birinci Dünya Savaşının Sona Ermesi Ve Yapılan Andlaşmalar	58

İKİNCİ BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ

I. MÜTAREKE SONRASI MEMLEKETİN DURUMU	65
AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ VE AYRILIKÇI CEMİYETLER	65
1. Rumlar ve Faaliyetleri	65
2. Yahudiler ve Faaliyetleri	67
3. Ermeniler ve Kurtuluş Savaşına Kadarki Faaliyetleri	67
MÜTAREKEDEN SONRA OSMANLI HÜKÜMETLERİ	75
MÜTAREKEDEN SONRA TÜRK MİLLETİ VE CEMİYETLER	76
1. Milli Cemaatlar ve Ecdadî Cemiyetler	76
2. Milli Cemiyetler	78

II. MİLLİ MÜCADELEYE HAZIRLIK.....	83
İZMİR'İN İŞGALİ VE İŞGALE KARŞI TEPKİLER.....	83
MUSTAFA KEMAL'İN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ.....	84
MUSTAFA KEMAL LİDERLİĞİNDE ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER.....	87
1. Samsun ve Havza'daki Çalışmaları.....	87
2. Amasya Genelgesi.....	89
3. Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919).....	96
4. Balıkesir Kongresi (26-30 Temmuz 1919).....	98
5. Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919).....	98
6. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919).....	104
7. Amasya Görüşmeleri ve Protokolü (20-22 Ekim 1919).....	107
8. Komutanların Sivas Toplantısı ve Aldıkları Kararlar (16-29 Kasım 1919).....	108
9. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelişi (27 Aralık 1919).....	109
SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE FAALİYETLERİ.....	110
1. Meclisin Açılması ve Misak-ı Milli Kararlarının Alınması.....	110
2. İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusan'ın Dağıtılması.....	112
MİLLİ MÜCADELENİN MADDİ VE MANEVİ TEMELLERİ.....	114
1. Psikolojik Hazırlık.....	114
2. Lider ve Kadronun Oluşturulması.....	115
3. Askeri Güç Toparlaması.....	115
4. Hedef ve Prensiplerin Tespiti.....	116
5. Mali Hazırlık.....	117
III. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE ÇALIŞMALARI.....	118
MECLİSİN AÇILMASI VE FAALİYETLERİ.....	118
1. Meclisin Açılışı.....	118
2. Meclisin Çalışmaları.....	119
3. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinin Özellikleri.....	121
IV. B.M.M.'NİN AÇILIŞINDAN SONRAKİ SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER.....	124
İÇ İSYANLAR VE ÜLKEDE ASAYİŞİN SAĞLANMASI.....	124
MONDROS MÜTAREKESİNDEN SONRA İTİLAFLI DEVLETLERİNİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ YENİ PROJELERİ.....	127
1. Paris Barış Konferansı.....	127
2. Londra Konferansı.....	128
3. San-Remo Konferansı.....	129
4. Sevr Andlaşması (10 Ağustos 1920).....	130
ASKERİ VE SİYASİ GELİŞMELER.....	132
1. Güney Cephesi ve Fransızlarla Muharebeler.....	133

2. Doğu Cephesi ve Ermenilerle Muharebeler.....	136
3. Batı Cephesi Muharebeleri ve Siyasi Gelişmeler	140

V. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI, ÖNEMİ VE SONUÇLARI.....165

1. Atlaşma Öncesi Gelişmeler	165
2. Barış Antlaşmasının imzalanması	169
3. Lozan Antlaşmasının Önemi ve Sonuçları	171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRK İNKILÂP HAREKETLERİ VE ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

I. TÜRK İNKILÂP HAREKETLERİ.....176

SIYASÎ ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR

1. Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)	177
2. Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923)	179
3. Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924).....	182
4. Yeni Türk Devleti'nde Anayasa Hareketleri	188
5. Çok Partili Rejim Denemeleri ve Sonuçları	192

HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR

1. Medeni Kanunun Kabulü	204
2. Ceza Kanununun Kabulü	206
3. Hakimler Kanununun Kabulü	206
4. Ticaret Kanununun Kabulü	206
5. Borçlar Kanununun Kabulü	207
6. İcra ve İflas Kanununun Kabulü	207

EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR

1. Eğitim Alanında Yapılan İnkılâplar	208
2. Kültür Alanında Yapılan İnkılâplar	214

SOSYAL ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR

1. Kılık-Kıyafette Değişiklik	219
2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması	220
3. Takvim, Saat, Ölçüler ve Rakamlarda Değişiklik	221
4. Soyadı Kanununun Kabulü	222
5. Millî Bayramlar ve Tatil Günlerinin Belirlenmesi	223
6. Kadın Haklarının Kabulü	224

EKONOMİ VE SAĞLIK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR

1. Ekonomi Alanında Yapılan Çalışmalar	225
2. Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar	227

II. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	228
1923 - 1932 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	228
1. Türk - İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi	229
2. Türk - Yunan İlişkileri ve Etabli Anlaşmazlığı Meselesi	231
3. Türk - Sovyet İlişkileri	233
4. Türk - Fransız İlişkileri	233
5. Türk - İtalyan İlişkileri	235
6. Türkiye'nin İslam Ülkeleriyle İlişkileri	236
1932 - 1938 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	238
1. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine (Cemiyet-i Akvam) Girişi	238
2. Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle İlişkileri ve Balkan Antantı	238
3. Türkiye'nin İslam Ülkeleriyle İlişkileri ve Sadâbat Paktı	240
4. Montrö Boğazlar Sözleşmesi	240
5. Türk-İngiliz İlişkileri	242
6. Türk - Alman İlişkileri	243
7. Türk - Sovyet İlişkileri	244
8. Türk - Fransız İlişkileri ve Hatay Meselesi	245
9. Türk - İtalyan İlişkileri	246

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRK İNKILÂBININ DAYANDIĞI TEMELLER VE ATATÜRKÇÜLÜK

I. TÜRK İNKILÂBININ TEMEL İLKELERİ (ATATÜRK İLKELERİ).....	252
1. Cumhuriyetçilik	252
2. Milliyetçilik	259
3. Halkçılık	262
4. Devletçilik	263
5. Laiklik	265
6. İnkılâpçılık	267
II. BÜTÜNLEYİCİ İLKELER.....	268
1. Milli Egemenlik	268
2. Millî Bağımsızlık	274
3. Millî Birlik, Beraberlik ve Ülke Bütünlüğü	275
4. Yurtta Sulh Cihanda Sulh	276
5. Bilimsellik ve Akılcılık	276
6. Kalkınma ve İhtilâs	278
7. İnsan ve İnsanlık Sevgisi	278

BEŞİNCİ BÖLÜM: İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ (1938 - 1950)

I. ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ (10 KASIM 1938)	283
II. İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANI SEÇİLMESİ	288
III. II. DÜNYA SAVAŞI (1939-1945)	291
1. Savaş Yıllarında Türkiye	294
2. Savaştan Sonra Türkiye'de Görülen Yeni Gelişmeler	298
3. Soğuk Savaş Döneminin Başlangıç Yıllarında Türkiye	303

ALTINCI BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE ADNAN MENDERES DÖNEMİ (1950 – 1960)

I. İÇ SİYASİ GELİŞMELER	311
II. EKONOMİK VE SOSYAL HAYATTA DEĞİŞİM	318
III. DEMOKRAT PARTİ'NİN DIŞ SİYASETİ	320
1. Türkiye'nin NATO'ya Girişi	320
2. Balkan Devletleri İle İlişkiler	321
3. Ortadoğu Devletleri İle İlişkiler	322
4. Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs Meselesi	324
IV. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE DÜNYA VE TÜRKİYE	326
1. Uzak Doğu'dan Orta Doğu'ya Gerilen Dünya	326
2. Uzayda Soğuk Savaş	328
3. Amerika'ya Uzanan Sovyet Taarruzu	328
V. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA SONA DOĞRU	329

YEDİNCİ BÖLÜM: DARBELER'İN GÖLGESİNDE YOLUNA DEVAM EDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ (1960 - 1980)

I. 27 MAYIS 1960 DARBESİ VE YENİ ANAYASA	335
II. YENİ SİYASİ DURUMLAR, KOALİSYON HÜKÜMETİ, ADALET PARTİSİ VE SÜLEYMAN DEMİREL	398

1. Yeni Seçimler ve Zoraki Koalisyon	338
2. Siyasette Süleyman Demirel Dönemi	340
III. SAĞDA VE SOLDAKİ İDEOLOJİK KAMPLAŞMALAR, ÖĞRENCİ VE İŞÇİ HAREKETLERİ	342
IV. 12 MART 1971 MUHTIRASI	343
V. KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ (1974-1980)	345
1. 1973 Genel Seçimleri	345
2. CHP-MSP Koalisyonu	346
3. Kıbrıs Meselesi	347
4. Türk Ordusu Kıbrıs'ta	348
5. Milliyetçi Cephe Hükümeti	350
6. 1977 Seçimleri ve II. Milliyetçi Cephe Hükümeti	351
7. III. Ecevit Hükümeti	352
8. 1980 Askerî Müdahalesine Doğru	352

SEKİZİNCİ BÖLÜM:

12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE

I. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ	357
1. 1982 Anayasası	358
2. Demokrasiye Dönüş ve Turgut Özal Dönemi	360
II. KÖRFEZ KRİZİ	363
III. YENİ KOALİSYONLAR DÖNEMİ VE TURGUT ÖZAL'IN ÖLÜMÜ	365
IV. SİYASETTE REFAH PARTİLİ YILLAR VE 28 ŞUBAT	366
V. TÜRKİYE'YE YÖNELİK ERMENİ VE PKK TERÖRÜ	370
VI. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DAĞILMASI VE YENİ DÜNYA DÜZENİ	372
VII. TÜRKİYE'NİN İÇ VE DIŞ SİYASETİNDE YENİ GELİŞMELER	373
1. Türkiye-Kafkasya ve Orta Asya İlişkileri	373
2. Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri	377
3. Kopenhag Kriterleri, Türkiye ve Genileşen Avrupa Topluluğu	378
4. Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri	380

VIII. ABD'NİN İRAK'A İKİNCİ MÜDAHALESİ VE MART 2003 TEZKERE OLAYI.....	382
IX. TÜRKİYE-ORTADOĞU ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	383
X. TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	385
XI. TÜRKİYE YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ	386
BİLGİ YOGRAFYA	395
Ücretsiz PDF-Kitap-Arsivi - https://ranney.org	
KRONOLOJİ.....	405

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
(1881-10 Kasım 1938)

1881 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ili olan Selanik'te doğdu Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanım'dır. Babasını küçük yaşta kaybettikten sonra ilkokulu Selanik'te Şemsi Efendi Mektebi'nde okudu. Öğrenimini Selanik Askeri Rüştiyesi ve Manastır Askeri İdadisi'nde sürdürdü. 1899'da girdiği İstanbul Harbiye Mektebi'ni 1902 yılında piyade teğmeni rütbesiyle, Harp Akademisi'ni de 1905'te kurmay yüzbaşı olarak bitirdi.

Mustafa Kemal 1905 yılında Şam'da 5. Ordu'da, 1907'de Makedonya'daki 3. Ordu'da görevlendirildi. Manastır ve Selanik'te görevli iken 1909'da İstanbul'daki (31 Mart Vak'ası) ayaklanmayı bastıran Hareket Ordusu'nda görev yaptı. Arnavutluk isyanını bastırma hareketine katıldı. 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması üzerine Tobruk'a gönderildi. Tobruk ve Derne'de Türk Kuvvetlerini başarı ile yönettikten sonra binbaşı rütbesiyle 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşı'na katıldı; Edirne'yi Bulgaristan'dan geri alan kolorduda görev yaptı. 1913-1915 yıllarında Sofya'da ataşe olarak bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nda, 1915'te, 19. Tümen Komutanı olarak Çanakkale Savaşı'na katıldı. Gelibolu'da düşman saldırılarını başarı ile durdurdu, "Anafartalar Kahramanı" olarak ün kazandı.

1916'da Doğu Cephesi'ne Kolordu Komutanı olarak atandı ve generallığe yükseltildi. Rus saldırılarını durduran Mustafa Kemal, Bingöl ve Muş'u düşmandan geri aldı. 1917'de Elazığ ve Suriye'de görevli 7. Ordu Komutanlığı'na atandı. Aynı yıl Velihaht Vahdettin ile birleşti ve Suriye'de görevli 7. Ordu Komutanlığı'na atandı. Aynı yıl Velihaht Vahdettin ile birleşti ve Suriye'de görevli 7. Ordu Komutanlığı'na atandı. Aynı yıl Velihaht Vahdettin ile birleşti ve Suriye'de görevli 7. Ordu Komutanlığı'na atandı.

Alman Genel Karargâhı ve Alman savaş cephelerinde incelemeler yaptı. 1918'de yeniden görevlendirildiği Suriye cephesinde 7. Ordu Komutanı iken, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a geldi. Ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak amacını gizli tutarak, ordu Müfettişliği görevi ile İstanbul'dan ayrıldı.

Karadeniz yoluyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni yayımladı. Türk milletine, "Vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu, azim ve kararlılıkla vatanın kurtarılması için Sivas'ta bir kongre toplanacağını" bildirdi. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin verdiği görevden ve askerlikten istifa ederek 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongrelerin başkanlığını yaptı.

Bu kongrelerde, "Düşman işgaline karşı milletin vatani savunacağı, bu amaçla geçici bir hükümetin kurulacağı ve bir milli meclisin toplanacağı, manda ve himayenin kabul edilmeyeceği" kararları alındı ve açıklandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, onun çabalarıyla 23 Nisan 1920'de Ankara'da tarihi görevine başladı; Mustafa Kemal, Meclis ve Hükümet Başkanı seçildi. Osmanlı Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan, Sevr Antlaşması'nı Türk milletinin kabul etmediğini dünyaya duyurdu.

İtilaf Devletleri'nin yardımıyla İzmir'i işgal eden Yunan Kuvvetlerinin ilerlemesi 1921'de Birinci ve İkinci İnönü savaşlarıyla durduruldu. 23 Ağustos 1921'de yeniden saldıran Yunan Ordusu bozguna uğratarak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Türk Ordusu Sakarya Meydan Savaşı'nı zaferle sonuçlandırdı. 22 gün geceli gündüzlü süren bu savaşta Yunan Ordusu ağır kayıplara uğratıldı. Bu zafer nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal'e 'Mareşal' rütbesi ve 'Gazi' unvanı verildi. Türk Ordusu, vatani düşman işgalinden kurtarmak için 26 Ağustos 1922'de karşı saldırıya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Başkomutan Meydan Savaşı'nda (30 Ağustos 1922) Türk Ordusu Yunan Ordusu'nun büyük kısmını yok etti. Bozguna uğrayarak kaçan düşman kuvvetlerini izleyen Türk Ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi. 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı ve İtilaf Devletleri işgal ettikleri Türk topraklarından çekildiler.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından TBMM tarafından 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilan edilirken, Mustafa Kemal de Cumhurbaşkanı seçildi. 1938'deki ölümüne dek arka arkaya 4 kez cumhurbaşkanı seçilen Atatürk, bu görevi en uzun süre yürüten cumhurbaşkanı oldu. Mustafa Kemal'e, 24.11.1934 günlü, 2587 sayılı kanunla Atatürk soyadı verildi ve bu soyadının başkaları tarafından kullanılması yasaklandı.

Mustafa Kemal Atatürk, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkilerini hafifletmek ve ülkenin kalkınması için belirlenen amaçla 1933'te Beş Yıllık Sanayi Planı'nı başlattı. Aynı dönemde dış politikada da önemli adımlar atıldı; Milletler Cemiyeti'ne girilmesi (1932),

Balkan Antantı'nın imzalanması (1934), Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) ve Sadabat Paktı (1937) gibi girişimler Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada etkili bir aktör olarak öne çıkmasına katkıda bulundu. Atatürk, Hatay'ın anavatanına katılması için yoğun bir diplomatik çaba sarf etti ve onun bu amacı, vefatının ardından 1939 yılında gerçekleşti.

Atatürk, yalnızca Türk milletinin Kurtuluş Savaşı'nı başarı ile yöneten bir komutan değil, aynı zamanda gerçekleştirdiği devrimler ile de dahi bir devlet adamı idi. 57 yıl süren yaşamının büyük kısmında, milletinin ve vatanının bağımsızlığı ve mutluluğu için yılmadan çalıştı ve girdiği her mücadeleden zaferle çıktı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>
Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, cesur ve unutulmaz önderi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de aramızdan ayrıldı.

GİRİŞ

I. ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ DERSİNİN AMACI

Devletlerarası dış politikada; askeri, siyasi, ilmi, kültürel ve ekonomik alanlarda yeterli ve kuvvetli olmak büyük önem taşımaktadır. Bu alanlarda gösterilecek küçük bir zaaf zamanla büyük zararlar açabilmektedir. Bugün devletlerin birbirlerinin hukukuna saygı göstermesini gaye edinen Birleşmiş Milletler Teşkilatının varlığına rağmen, bir devletin varlığını önce kendisinin koruması prensibi hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Sosyal hayatta insanlar hastalanıp zayıf düşüklerinde, yakınları tarafından yardım edilip kollanmaktadır. Fakat siyasi arenada devletler zayıf düşüklerinde aynı anlayış tersine işlemektedir. Çünkü devletlerarası münasebetlerde dostluk değil, menfaat söz konusudur.

Türk Milleti başlangıçtan itibaren tarihte değişik adlarla kurduğu devletlerle kesintisiz olarak temsil edilmiştir. Tarihin muhtelif safhalarında Türk Milleti kadar başarılı temsilcileri olan milletler nadirdir. Örnek olarak XVI. yüzyıl başlarında dünyada yaşayan en kuvvetli dört devletin dördü de Türkler tarafından kurulmuştur. Bunlar; Osmanlı, Memlük, Safevi ve Babür devletleridir.

Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti ise XX. yüzyılın sonlarına kadar Türk Milletinin tek temsilcisiydi. Halen de en büyük ve en önemli temsilcisidir. Türkiye Cumhuriyeti milletinden aldığı güç ve vakarla, İstiklal Savaşının kazandığı itibarla hayatını devam ettirmektedir. Ne var ki, son zamanlarda dikkat çeken bazı olaylar, daha hassas ve dikkatli olunması gerektiğini gündeme getirmiştir. Son senelerde dost görünen batılı devletler Ermenilerin Türkiye üzerinde mesnetsiz hak iddialarına destek olmaktadır. Yunanistan ilkokuldaki çocuklarına hâlâ İstanbul dahil Batı Anadolu'yu içerisine alan hayali Yunan haritasıyla eğitim yaptırmaktadır. Suriye, Hatay ilimizi kendi sınırları içinde gösteren haritalar neşretmektedir. Rusya'nın ise, Boğazlar ve Anadolu üzerindeki emelleri malumdur. Bütün bunlara ilaveten adı geçen devletlerle birlikte Türkiye'nin parçalanmasından menfaat uman diğer bazı devletlerin de bu amaçla bölücü faaliyetlere destek verdikleri görülmektedir. Öyle anlaşıyor ki, dost görünen bazı devletler de 1923 öncesi "müstevli ruhu" tekrar her an doğabilecektir.

Tarihte Türklerin yaşadığı istiklâl mücadelesi, sadece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı tehlikeli dönem değildir. Benzerleri daha önceki çağlarda da yaşanmıştır. Ama Türk Milleti her zaman bağımsızlığını muhafaza etmeyi başarmıştır. 1918-1923 yılları arasındaki istiklâl mücadelesi bunların sonuncusudur. İşte bu noktadan hareketle gelecekte de yeni bir istila tehlikesiyle karşılaşmayacağımızın hiçbir garantisi yoktur. Anadolu coğrafyası tarihte olduğu

gibi günümüzde de askeri, stratejik ve ekonomik yönden dünyanın cazibe merkezi olmaya devam etmektedir. Pek çok devletin bu önemli coğrafya üzerinde değişik hesapları vardır. Bunun sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti içte ve dışta pek çok problemle karşı karşıyadır.

Yukarıda işaret edilen Türk Milletinin geçmişte yaşadığı hayati zorlukların yeni nesillere aktarılması gerekmektedir. Bilhassa XX. yüzyıl başında yaşanan acımasız istilalar, çekilen ızdıraplar, kan ve gözyaşı arasında kazanılan zaferler, yaşanırçasına nesillerin hafızalarına nakşedilmelidir. Ayrıca yeni Türk nesli, Türk devletinin kurulmasıyla gerçekleşen Türk inkılâbını ayrıntılarıyla bilmek zorundadır. Özellikle bilinmesi gereken nokta şudur ki, Türk inkılâbı, yere serildi ve öldü sanılan bir milletin ayağa kalkarak rakiplerini devirmesi ve adeta şahlanması hareketidir. Yine Atatürk'ün deyişiyle "Türk Kültürü"nü muasır medeniyetler seviyesine çıkarma, hatta daha da ileriye götürme mücadelesidir.

Sonuç olarak milli mücadele ve Türk inkılâbı olaylarının her Türk ferdi tarafından detaylarıyla bilinmesi zaruretten de öte bir mecburiyettir.

II. İNKILÂP VE İNKILÂPLA ALAKALI KAVRAMLAR

Toplumların yaşantılarını, devletlerin şekil kazanmalarını, sadece tarihteki milletlerarası siyasi olaylar belirlemez. Siyasi olay unsurunun şüphesiz insan hayatında, devlet yapısında ve milletlerin geleceğinde büyük rolü vardır. Fakat bundan başka esas insan varlığını ilgilendiren diğer unsur, dünya çapındaki büyük sosyal hadiselerdir. Sosyal olayların en büyüğü ise inkılâp hareketleridir. Hatta kanaatimizce bazı inkılâp hareketleri en büyük dünya siyasi ve askeri olaylarından daha etkili olmuştur. Nitekim Büyük Fransız İnkılâbı sonuçları itibarıyla bu gün hâlâ yeryüzünün büyük bir kısmında etkisini devam ettirmektedir. Dünya devletlerinin rejimleri, toplumların fikir yapısı bu inkılâbın sonuçlarından, kısmen veya bütünüyle etkilenmiştir. Japonya'dan Portekiz'e, hatta daha batıda Amerika Kitası'ndaki devletler bu etkinin dışında kalamamışlardır.

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk İnkılâbının ise, bilhassa esir milletler üzerindeki etkileri inkâr edilemeyecek kadar büyük bir gerçektir.

Kısaca önemine işaret ettiğimiz "inkılâp" kavramını ve onunla yakından ilgili olan kavramları tanımlayarak konuya biraz daha açıklık kazandıralım.

1. İnkılâp

Kavramların manaları ne kadar büyüse büyüsün, ne kadar genişlerse genişlesin etimolojik olarak türedigi kelimenin lügat manasıyla büyük ilişkisi vardır. Derestsiz PDF Kırıp Arşiv <https://kntey.org> kökeninden yola çıkacağız.

Köken olarak inkılâp, Arapça "Kalb" kelimesinden türemiştir. Çoğulu inkılâbât, manası değişme, bir halden diğer bir hale geçiş demektir¹. Türkçede bu kelime "etmek" yardımcı fiiliyle kalbetmek şeklinde kullanılır. Türk Hukuk Lûgatı'nda ise geniş manada inkılâp: Bir milletin sahip olduğu siyasi, sosyal, askeri alanlardaki kurumların devlet eliyle, makul ve ölçülü metodlarla köklü bir şekilde değiştirilerek yenileştirilmesidir. Yani inkılâplar sanayi inkılâbı, bilim inkılâbı, kültür inkılâbı ve sosyal inkılâplar gibi çeşitli alanlarda olabilir. Bu yüzden Atatürk'ün milletimizin hayatının devamında getirdiği değişiklikler inkılâp olarak kabul edilir.

Atatürk de inkılâp kelimesini sık sık zikretmiş, özellikle ihtilâlden farkına dikkat çekmiştir. O, bu konuda şunları söylüyor: "Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp ilk bakışta ima ettiği ihtilâl manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bu günkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en müteakmil tarz olmuştur"².

Yine Atatürk, Türk inkılâbını şu veciz sözlerle ifade etmiştir: "Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için aralıksız inkılâplar... İşte Türk umumi inkılâbının kısa bir ifadesi"³.

Inkılâp olayının olabilmesi içinde bazı şartların bir araya gelmesi lazımdır. Bunlar:

Toplumsal Karşı Karşıya Kaldığı İdari, Adli, Sosyal ve Ekonomik Buhranlar:

Bu açıdan bakıldığında büyük bir sosyal hadise olan Fransız İnkılâbında bu durumu görmek mümkündür. İhtilâl öncesinde Fransa'da başta bulunan kralın (XV. Lui) ve mülki idarenin çok kötü icraatı, halkla idare arasındaki diyalogun zamanla kopmasına sebep olmuştu. Fransa'da halk asiller, rahipler, burjuvalar ve köylülerden oluşan sınıflara ayrılmış, bu durum ülkede sosyal dengeyi bozmuştu. Diğer yandan ülkedeki aşırı nüfus artışı ve işsizlik ayrı bir buhran doğurmuştu. Ülkenin pek çok yerinde insanlar açlıktan ölüyorlardı⁴.

¹ Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 1986, s. 525.

² Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul 1981, s. 44.

³ Atatürk'ün (XV. Lui) Atatürk'ün Düşüncelerinde, Karal Harbî Okulu, Ankara 1986, s. 64.
İhtilâller ve Darbeler Tarihi, Tez. Sabiha Bozbağı, İstanbul 1974, s. 191 vd.

Fikir Hayatının Gelişme Göstermesi ve İnkılabı Hazırlayıcı Eserlerin Verilmesi:

Fikirsiz bir inkılap olmaz. Fransa'da Montesquieu, Volter, Jean Jacques Rousseau olmasaydı Büyük Fransız İnkılabı olmazdı. Türkiye'de ise inkılabın fikir kadrosunu Mustafa Kemal, Ziya Gökalp, Kâzım Karabekir, Hamdullah Suphi, Halide Edip, Yakup Kadri vb. birçok asker, yazar ve şair oluşturur.

Lider ve Kadro Teşekkülü:

Diğer bütün şartlar oluşıya bile lidersiz ve kadrosuz bir inkılap hareketi düşünülemez. Bilhassa Türk toplumunda liderin rolü diğer dünya toplumlarına göre çok daha büyüktür. Örnek olarak 1912 yılında Balkanlarda bir takım çete hüviyetindeki devletçiklere inanılmaz bir şekilde mağlup olan Türk ordusu bundan üç yıl sonra devrin en büyük donanmasını (İngiliz-Fransız ortak donanması), dünyanın şaşkın bakışları arasında yenilgiye uğratarak geri püskürtmüştür. Bunun sebebi Türk ordusunun sevk ve idare mevkiinde ideal liderini bulmuş olmasıdır. Mustafa Kemal adındaki bu komutan, istikbalde Türk Milli Mücadelesinin ve Türk inkılabının lideri olacaktır.

Tertip, Disiplin, Plan ve Program:

Bu prensip de bir inkılabın hazırlanıp işlerlik kazanmasında büyük önem taşımaktadır. Fransız İnkılabında başlangıçta bir plan ve program yoktu. Fakat daha sonra işler bir plan ve programa bağlanmıştır. Türk İnkılabında ise, başlangıçtan itibaren belli bir plan, program ve disiplin mevcuttur. Mustafa Kemal ve arkadaşları ancak bu şekilde dünyaya örnek olacak Türk İnkılabına işlerlik kazandırmışlardır.

Tarihte hiçbir olay diğerinin aynısı değildir. Birbirlerine benzeyen yönleri olabilir. Türk İnkılabının da kendine has özellikleri vardır. Bu farkları ortaya koymak için Türk ve Fransız İnkılabının kısa bir mukayesesi yerinde olacaktır.

Fransız İnkılabını önceki evrelerinde bir isyan ve uzun bir ihtilaller serisi vardır. Yüzyıllık bir dönemin sonunda Fransa'daki hadise inkılap haline gelebilmiştir. Türk İnkılabında ise isyan ve ihtilâl evresi yoktur. Zira isyan edilecek meşru bir devlet gücü mevcut değildir. Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesinden sonra fiilen devlet olmaktan çıkmıştır. İşte bu sebeple Türk İnkılabının öncesinde devlet sistemini yıkmaya yönelik geniş bir halk hareketi yani ihtilâl de yoktur. Türk İnkılabında doğrudan inkılabı geçiş vardır.

Fransız İnkılabı kendi devleti içinde doğmuş, kendi yönetimine karşı gerilemiştir. Türk İnkılabı ise, Atatürkçü olmak ve Atatürkçü olmak için milli mücadele hareketidir.

Fransız İnkılabının evvelinde ülkede bir fikri hazırlık mevcut olup, hareket fiilen tabandan tabana doğru gelişme göstermiştir. Türk İnkılabını ise başta Mustafa Kemal olmak üzere üstteki yönetici kadro tavandan tabana doğru gerçekleştirmiştir. Zira o devir Türk halkının mevcut durumu ve eğitim seviyesi alttan bir inkılap hareketini başlatmaya müsait değildi.

Fransız İnkılabı bu ülkedeki sosyal tabakalardan özellikle Burjuvaların başlattığı ve başardığı bir harekettir. Türk İnkılabı ise, her hangi bir sınıfa mal edilemez. Çünkü Türk toplumunda hiçbir devirde imtiyazlı sınıflar oluşmamıştır.

Türk İnkılabı, Fransız İnkılabı gibi uzun bir devreyi ve büyük kanlı hadiseleri kapsamaz. Fransız İnkılap hareketinde giyotin bir sembol haline gelmiştir. Türk İnkılabı uzun bir devrede olmadığı gibi içinde kanlı olaylar da yoktur. Zaten Atatürk'te konuyla ilgili olarak, "Türkiye'yi tedrici olarak mı ilerletmeli, ani olarak mı? İki sistem var; biri bilinen Büyük Fransız İhtilâlindeki usul; rejimler değişecek, ihtilâllere karşı mukabil ihtilâller yapılacak, sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bir de bakılacak ki bir buçuk asırlık zaman geçmiş... Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?"⁵ diyerek inkılabı zamana bırakmayarak süratle gerçekleştirilmesini öngörmüştür.

2. İHTİLÂL

İhtilâl de Arapça "Hal" kelimesinden gelmektedir. Manası bozukluk, bozulmuş, karışıklık, küzensizlik, perişanlık demektir⁶. Kavram olarak ihtilâl, bir devletin siyasi teşkilatını, kanuni şekillere hiç uymadan değiştirmek üzere zor kullanılarak yapılan geniş bir halk hareketi⁷.

Görülüyor ki "İnkılap" gelişmeye, tekamüle doğru bir değişiklik kavramı ortaya koyduğu halde, "İhtilâl": mevcut bütünlüğü, uyumu bozmaya, düzeni çöktürmeye yönelik bir mana taşır. Yani ihtilâl bozulan, alt üst olan düzenin yerine yeni düzenin oluşmasını kapsamaz⁸. Bu iki kavramın ayırt edilememesi nedeniyle bazen yanlış adlandırmalar görülür. İhtilâl, inkılabın yerine kullanılır. Bunun sebebi Türkçede her iki kavramın Fransız İnkılabından sonra kullanılmış olmasıdır. Mesela Fransız inkılabı için yanlış olarak Fransız ihtilâli ifadesi kullanılır. Oysa ihtilâl kavramı inkılaptan daha dar kapsamlı bir olaydır. Fransa'da yaşanan hadise Atatürk'ün tabiriyle "tam yüz yıl süreli bir ihtilâller serisidir ve

⁵ Atatürkçülük 3, s. 65.

⁶ Develioğlu, a.g.e., s. 501.

⁷ Türk Hukuk Lügati, Ankara 1998, s. 152.

⁸ Hakkı Erol, Türk İnkılap Tarihi, İstanbul 1982, s. 2.

sonuç olarak bir inkılâptır"⁹. İhtilâl, inkılâbın bir evresidir, zor kullanılarak yapılan halk hareketi olup, yıkılan düzenin yerine yeni bir düzenin oluşması aşamasını kapsamaz. İhtilâl, mevcut müesseselerin yıkımını, inkılâp ise yeniden müessesleşmeyi ifade eder.

Zaman zaman ihtilâl ve inkılâp kavramlarının yerine kullanılan "devrim" kelimesi "devirmek" fiil kökünden türetilmiş olup, daha çok ihtilâl anlamındadır. Burada inkılâp kavramı yok farzedilmiştir.

3. İsyan

Sözlük manası olarak itaatsizlik, emre boyun eğmemek, ayaklanma demektir¹⁰. Kavram olarak ise; toplum içinde belirli bir grubun veya herhangi bir teşkilatın sınırlı amaç ve hedefini gerçekleştirmek üzere devlete karşı başkaldırma hareketidir¹¹.

İsyan gelişme gösterebilirse ihtilâle, ihtilâl gelişme gösterebilirse inkılâba dönüşebilir. Fransız inkılâbında böyle olmuştur. Yani önce isyan olarak başlamış, isyan gelişmiş ihtilale dönüşmüş bu da sonuçta inkılâp olmuştur. Türk inkılâbında ise durum farklıdır, isyan ve ihtilâl safhası yoktur. Türkiye'de ne devlete karşı başkaldırma olayı, ne de mevcut düzene karşı halk hareketi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul hükümetine karşı (Temmuz 1919) başkaldırması bir isyan olarak nitelendirilemez. Zira ortada başkaldırılacak bir devlet yoktur. 1918 tarihli Mondros Mütarekesini imzalayan Osmanlı Devleti, bir devlette bulunması gereken unsurlardan millet ve millî unsur dışındakileri kaybettiği için hukuken varlığını yitirmişti. İstanbul'da kalan teşkilat, İtilaf devletlerinin iradesine göre yaşayan ve her an son bulması muhtemel bir varlıktı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının hareketi ise, elden çıkmış vatan topraklarını kurtarma ve yıkılmış devleti kurma hareketidir. Bu noktadan hareketle Türk İnkılâbının başlangıç kısmını Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve bunları takiben Millî Mücadele hareketi kapsar.

4. Hükümet Darbesi

Adından da anlaşılacağı gibi mevcut iktidara karşı yapılan harekettir. Devletin emri altındaki resmi kuvvetlerden birinin, mesela ordunun, mevcut hükümeti devirip iktidarı ele alması demektir.

Hükümet darbeleri sadece iktidardaki kişileri değiştirirler. Toplumdaki sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yapıya ilişmezler, Osmanlı tarihindeki isyanların bazıları hükümet darbeleri ile son bulmuştur. Örnek olarak Patrona Halil,

⁹ Karal, a.g.e., s. 45.

¹⁰ Örneğin, 7-9 Ocak 1920.

¹¹ Recai Okandan, Umumi Amme Hukuku, İstanbul 1961, s. 674-675.

Kabakçı Mustafa İsyanı, Bab-ı Ali baskını vs. gibi. Bu isyanlar, baştaki Padişahı, veziri ve divan üyelerini bertaraf edebilmişlerdir, fakat devletin hukuki, siyasi ve sosyal statüsünü değiştirememişlerdir. Genellikle bu tür hareketlerin böyle bir amacı da olmamıştır. Günümüz Orta Doğu, Afrika, Orta ve Güney Amerika ülkelerinde bu tür hareketlere sıklıkla rastlanmaktadır.

5. Reform (İslahat)

Fransızca olan Reform kelimesi, sözlük anlamı olarak düzeltme, iyileştirme, değiştirme, tashih etme manalarına gelmektedir¹². Bu kelimenin karşılığı olarak Osmanlı döneminde ıslahat sözcüğü kullanılmıştır. Geniş manada Reform; Toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen kurumları, bazı prensip ve şekil değişiklikleri koyarak çağın seviyesine göre kanunlar çerçevesinde yeniden düzenlemedir. Örnek olarak, vergi reformu, hukuk reformu, eğitim reformu vs. reformlar, o ülkenin mevcut hukuk düzenine uygun olarak yapılır. Tedricidir, zorlayıcı değildir. Osmanlı Devletinin özellikle Yakınçağ döneminde sık sık bu sözcükle karşılarız.

Bununla birlikte tarihi manada "Reform" vardır. Bu da belli bir hareketi ve devri kapsar. XV. yüzyıl Avrupa'sında Katolik kilisesinin ağır dogmatik prensiplerine karşı başkaldırı hareketi ve kilisenin yeniden düzenlenmesi "Reform" olarak adlandırılmıştır.

6. Tekâmül (Evrım)

Tekamül sözcüğü de Arapça "kâmil" olma, olgunlaşma kökünden türeyerek, ilerleme gelişme demektir¹³. Bir başka deyişle, mevcut kurumun veya herhangi bir varlığın ideale doğru değişmesini ifade eder. Tekamülde zaman, insanların olumlu veya olumsuz tavırları, telkinler, toplumun yapısı, gelişmeye esas olan konunun benimsenmesi olayı, iyi programlanması gibi faktörler önemli rol oynar.

Bu konuda söz edilecek bir başka husus tekamülde zorlama olmamasıdır. Bunun belki de en önemli yanı, toplum bünyesine uygunsa ve toplum tarafından benimsenirse kabul edilir olmasıdır¹⁴.

7. Rönesans

Kelime anlamı yeniden doğuş demektir. İlimde, sanatta, fikirde, edebiyatta yeniden doğuş ifade eder. Rönesans genel manada pek kullanılmaz. Sadece tarihteki özel yeriyile anılmakta ve bilinmektedir.

¹² Fransızca-Türkçe Sözlük.

¹³ Devşir, 29, s. 125.

¹⁴ YOK Komisyon, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, C. I/1, s. 9, Ankara 1990.

Tarihte Rönesans 15. ve 16. yüzyılda Avrupa kültüründe eski çağın şekil ve ruh değerlerini yeniden yaşatmaya yönelik harekete verilmiş addır. Daha sonraları Michelet ile Burchardt'ın etkisiyle daha geniş bir tanıımı yapılarak, Rönesans'a, Ortaçağ'ın ilahiyatçı ve otoriter anlayışına karşı bir tepki, hür tenkitçi ve dinden uzak ferdiyetçiliğin ortaya çıkması gözüyle bakıldı. Günümüzde artık Rönesans sosyal bir hareket için kullanılmamaktadır¹⁵.

8. Tanzimat

Bu kavram da bizde kullanılan sadece tarihte bir devreyi ifade eden özel bir kelimedir. Düzenleme, düzene koyma, mevcut devlet düzenine çeki düzen vermek demektir¹⁶. Osmanlı Devleti'nin 1839'da devlet düzenini sağlamak için ilan ettiği, mülki, adli, askeri ve sosyal alanlardaki yenilikleri içine alan fermanın adıdır. Bu tarihten sonraki devre, Tanzimat Devri diye anılmıştır.

¹⁵ ...Meydan Larousse, Rönesans maddesi.

¹⁶ F. Devellolu, a.g.e., s. 1234.

1. BÖLÜM TÜRK İNKILÂBINI HAZIRLAYAN SEBEPLER

BİRİNCİ BÖLÜM: **TÜRK İNKILÂBINI HAZIRLAYAN SEBEPLER**

I. OSMANLI DEVLETİNİN YIKILIŞI

Türklerin tarihleri boyunca kurdukları en büyük devletlerden biri olan Osmanlı Devleti, XIII. yüzyıl'ın sonlarında, Kuzeybatı Anadolu'da kurulmuştur. Türkiye Selçuklularının bir uç beyliği iken, Marmara kıyılarında Bizans'a doğru gelişme şansı elde etmiş, kısa zamanda kuruluşunu tamamlayıp, kuruluşundan bir buçuk asır sonra İstanbul'u fethederek bir cihan devleti haline gelmiştir.

Devlet, kuruluşundan itibaren çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Bunun sebepleri uygulanan şuurlu bir politika, disiplinli ve güçlü bir askeri teşkilat, idari siyasetteki incelik, âdilâne davranış, taassuptan uzak, hoşgörüye dayanan bir din anlayışdır. Bu anlayış doğrultusunda Müslüman olmayanların kendi inançlarını serbestçe yaşamalarına izin vermesi, O'nun halkı üzerindeki prestij ve nüfuzunu oldukça arttırmıştı. Osmanlı Devleti'nin gelişmesi, yeni toprak kazançları elde etmesi gelişigüzel değil, bir program dahilinde ve şuurlu bir biçimde gerçekleşmiştir. Uygulanan toprak rejimi ve vakıfların kuruluşu, şehir ve kasabalarda ilmi ve sosyal kurumların kurulmuş olması yalnız halkın değil, Osmanlı Devlet düzeninin de sağlam temellere dayanmasını mümkün kılmıştır¹⁷.

XV., XVI. ve hatta XVII. yüzyıllarda muhteşem dönemlerini yaşayan devlet, İngiliz tarihçi ve düşünürü Amolde Toynbee'nin tespit ettiği yeryüzünde kurulmuş en büyük üç imparatorluktan biridir. Bunlar; Roma, Osmanlı ve İngiliz (Britanya) İmparatorlukları'dır.

Dünyanın üç büyük kıtasında önemli toprakları ve stratejik noktaları, haki-miyetine alan Osmanlı Devleti, zirve dönemlerinde devrinin tek süper devleti durumundadır. Devlet; askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden çok yüksek bir seviyeye erişmiştir. Fakat daha sonraları Avrupa'da meydana gelen Rönesans, Reform, Fransız İnkılabı gibi gelişmeler, bu kıtada büyük değişikliklere yol açmış ve Batı Medeniyeti denilen bugün hala varlığı, gücü devam eden yeni bir medeniyet doğmuştur. Fakat aynı paralelde gelişmeler Osmanlı Devleti'nde olmamış, Yeniçağ'ın en büyük dünya devleti, Yakınçağ'da hızlı bir gerilemenin içine girmiş ve XX. yüzyılın başlarında da çöküşle karşı karşıya kalmıştır.

¹⁷ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1981, S. 1-50; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, T.1, Ankara 1972, s. 170-189.

Konu olarak çok geniş yer tutacak olan bu durumun sebeplerini kısaca genel başlıklar halinde şu şekilde özetlemek mümkündür.

İÇ SEBEPLER

1. Mülki İdarenin Bozulması

Osmanlı Devleti, eski Türk hakimiyet telakkisine göre veraset usulüyle tahta geçen hanedan mensuplarınca yönetiliyordu. Devletin başında Osmanlı hanedanına mensup bir hükümdar vardı. Hanedan üyelerinden kimin hükümdar olacağıyla ilgili kesin çizgilerle belirlenmiş bir kural yoktu. Bununla beraber Türk örf hukukuna göre tahta geçiş, bir gelenek şeklinde bazı prensiplere bağlanmıştı. Buna göre: İktidar hanedan üyelerinin ortak malıdır. Başta bulunan hükümdar, kendisinden sonra tahta geçebilecek veliahtı tayin edebilir. Fakat öldükten sonra hanedan üyelerinin herbiri, eğer güçleri ve nüfuzları varsa, sonucuna katlanmak şartıyla taht üzerinde hak iddia edip mücadele eder ve iktidara sahip olabilirlerdi¹⁸.

Ancak ileriki dönemlerde bu usul değiştirilerek yerine "ekberiyet" yani hanedanın en büyük erkeğinin tahta geçirilmesi sistemi getirildi. Bu sistem taht kavgalarını ve dolayısıyla kardeş kanı dökülerek devletin iç bunalıma düşmesini önlemiştir; fakat iktidara gelişte sadece yaşın ölçü olması şahsi yeteneklere bakılmayışı, yetersiz hanedan üyelerinin de devletin başına gelmesine sebep olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde şehzadeler yani padişah çocukları, sarayda iyi bir eğitim aldıktan sonra, sancakların başına yönetici olarak gönderildi. Buradaki çalışmalarıyla devlet yönetimi konusunda tecrübe kazanan veliahtlar, savaş anında da komutanlık yeteneklerini gösterirlerdi. Böylece Osmanlı tahtına geçen kişi her yönüyle kendini yetiştirmiş bir idareci olurdu. Mesela Yavuz Sultan Selim, Trabzon'un; Kanuni Sultan Süleyman da önce Şebinkarahisar, sonra da Bolu, Kefe ve Saruhan (Manisa'nın) idareciliğini üstlenmişti. Ancak XVII. yüzyıl başlarında veraset sisteminin değiştirilmesi esnasında bu usulün de kaldırılması ve şehzadelerin sarayda tutulup, sancaklara gönderilmemesi devleti idare edecek olan padişahın seviyesinin düşmesine sebep olmuştur. Bu düşüş en başta hükümdarlık müessesesini etkilemiş, dolaylı olarak devletin bütün kademelerine tesir etmiştir. Yani devlet kademesindeki yeteneksiz kişilerin amirliği, sevk ve idaresi yukarıdan aşağı doğru mülki idarenin tüm kademelerinde-vezirlik, divan teşkilatı, eyalet teşkilatı vs., teşkilatların bozulmasına sebep olmuştur. Bu da umumi bir çöküntüye yol açmıştır.

2. Ordu Teşkilatının Bozulması

Osmanlı askeri teşkilatı başlıca şu kısımlardan oluşuyordu; Kapıkulu Ocağı, Tımarlı Sipahiler (Eyalet askerleri) ve Donanma. Türk Ordusu tarihi içinde Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetlerinin önemli bir yeri vardır. Bu devletin zamanında, her müessesede olduğu gibi ordu müessesesinin de son derece iyi tekamül ettiği dikkat çekmektedir.

Osmanlı Ordusu başlangıçta yaya ve müsellemlerden (atlı) oluşan, savaş zamanlarında toplanan bir uç beyliği ordusu niteliğindeydi. Devletin kurulmasından sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak ordu da yeniden teşkilatlandırıldı. Devlet tam manasıyla tekamül ettiğinde Osmanlı kara ordusu Yeniçeri Ocağı (Kapıkulu) ve Tımarlı Sipahiler olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu.

Yeniçeri Ocağı, I. Murat döneminde kurulmuş ve merkezde daimi olarak bulunan bir ordudur. İlk defa 1000 kişilik devşirme ile açılan ocaktaki asker sayısı Fatih döneminde 15.000, Kanuni döneminde 40.000 ve II. Mahmut döneminde 100.000'i aşmıştır. Tımarlı Sipahiler ise toprak sistemine bağlı olarak memleketin çeşitli yörelerinde yetiştirilen askerlerdir. Devletin zirve dönemlerinde ordunun çoğunluğunu oluşturluyorlardı. Ancak daha sonraki yıllarda her iki kısım askeri birlik de çağın gerektirdiği yeniliklere ayak uyduramamışlardır. Bu geri kalmışlık nedeniyle XVIII. ve XIX. yüzyılda özellikle Ruslar karşısında yetersiz kalmıştır. Bilhassa XIX. yüzyılda Osmanlı Ordusu eski savaş gücünü kaybetmiş, disiplinsiz, amirine başkaldıran yenilik denemelerine set olan bir insan grubu görünümü almıştır. Özellikle Yeniçeriler, düşmandan çok kendi yönetimini ve halkı korkutan bir ordu hüviyetine bürünmüştür. Pek çok devlet adamı ve sadrazamın, hatta bazı padişahların hayatına kasdeden isyanlar çıkaran ocak, artık kendisinden vazgeçilecek bir unsur haline gelmiştir¹⁸.

Preveze deniz zaferiyle Akdeniz'de en üstün güç haline gelen Osmanlı donanması da, XVII. yüzyılda geriledi. Avrupa'daki gemi teknolojisine ayak uyduramayan donanma, XIX. yüzyılda çöküşü yaşadı. Akdeniz'deki rakip ülke donanmaları karşısında hiçbir varlık gösteremez hale geldi. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na neredeyse denizlerde gücü yok halde girdi.

Dünyanın bu en büyük ordusunun gerilemesinin başlıca sebepleri şunlardır:

- a) Osmanlı Devleti'nin, kuruluş yıllarındaki dinamizmini devam ettirememesi, bunun sonucunda gelişen Avrupa orduları karşısında yetersiz kalması.
- b) Avrupa orduları ateşli silahlarla donatılırken, Osmanlı Devleti'nin bu konuda gerekli duyarlılığı göstermemesi, Yakınçağda dışarıdan modern silah ithal etme çabalarının da yetersiz olması.

- c) Uğranılan yenilgilerin ordunun bünyesinde moral çöküntüsü meydana getirmesi. Bu çöküntünün tedbir alınarak izale edilmesi yerine teşkilatın ihmale uğraması ve sonuçta gerek Yeniçeri, gerekse Tımarlı Sipahi teşkilatının büyük bir çöküşe uğraması.

Kuruluş yıllarında zamanının en disiplinli ve güçlü askeri teşkilatı olan Yeniçeri Ocağı'nda, zamanla korkunç bir disiplinsizlik almış yürümüş, eskiden düşmanın en büyük korkusu olan Yeniçeri, düşmandan kaçır hale gelmiştir. Savaş zamanı büyük bir kısmı bulunamayan askerlerin pek çoğu, devletten ulufesini (maaş) alırken, asıl işi olan askerliği bir yana bırakarak, dışarıda başka işlerle uğraşmaya başlamıştır. Belirtilen sebeplerden dolayı gücünü iyice yitiren Ocak, ancak 1826'da II. Mahmud tarafından kaldırılabilmiştir.

Tımarlı Sipahi sisteminin bozulmasında, bu teşkilatla doğrudan alakalı olan "dirlik" denilen toprak sisteminin bozulması rol oynamıştır. Bir hizmet karşılığı verilen dirlikler hakkı olanlara, ehil olanlara verilmeyerek, iltimasla rastgele şahısların eline geçti. Sonuçta bundan en büyük zararı Tımarlı Sipahiler, dolayısıyla ordu gördü.

Özellikle III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde yeni ordu düzenlemelerine gidilmiş fakat bu kolay olmamıştır. Ancak XX. yüzyıl başlarında dünya standartlarına göre bir ordu oluşturulabilmiştir. Fakat birtakım politik çekişmeler bu ordunun da başansını engelleyecektir. Bilhassa Balkan savaşlarında bu durum acı bir şekilde görülmüştür.

3. İlimiye Teşkilatının Yetersiz Kalışı

Osmanlı İlimiye Teşkilatı XV. ve XVI. yüzyıllarda çağdaşlarına göre oldukça ileri bir seviyedeydi. Fatih döneminde Osmanlı Medreseleri, gerek eğitim kadrosu, gerekse program bakımından çok zengindi. Başlıca hocaları: Molla Hüseyin, Molla Gürani, Ali Kuşçu, Ak Şemseddin ve daha birçok yerli ve yabancı hocalar vardı. Okutulan dersler; Kur'an, Fıkıh, Kelam, Hadis gibi dini ilimlerin yanı sıra Matematik, Kimya, Fizik, Astronomi, Geometri, Tarih, Coğrafya, Tıp ve Felsefe gibi pozitif ilimlerdi. Fatih'in bizzat kendisi Arapça, Farsça, Slavca, Grekçe bildiği gibi, dini ve pozitif bilimlere vâkıf bir hükümdardı.

Yükselme devirlerinin devlet adamlarını ve devlet kadrolarını yetiştiren bu Osmanlı İlimiye Teşkilatı, XVIII. ve XIX. yüzyıla gelindiğinde çok farklı bir mahiyet almıştır. Zamanın şartlarına göre Avrupa'daki ilmi gelişmeleri takip edemediği gibi, büyük program değişikliğine uğrayarak kendi sahip olduklarını da kaybetmiştir. Örneğin Yakıncağ medresesi program yönünden XV. yüzyıl Osmanlı Medresesi'ne göre çok gerilemiş, ders programlarında pozitif ilimlere yer vermesi zordur ve pek kârdır. Arşiv ve devlet kütüphanelerinde de çok az sayıda

Diğer taraftan zamanla medrese, ilimle yani esas göreviyle uğraşmayan bir kurum haline geldi. Buna paralel olarak siyasetle uğraşmaya başladı. Bu durum, medreseye hem itibarını hem de muhtariyetini kaybettirip, onu siyasetin emrine soktu. Müderrisler yani ulemâ sınıfı, maddi ve siyasi menfaatler elde etmek için ilmi, sanatı ve medreseyi vasıta olarak kullandılar. İlmî payeler kayırma ve rüşvetlerle elde edilmeye başlandı. Medrese ilim yuvası, müderrislik ve hocalık meslek olmaktan çıktı. Bu şekilde çöken medrese, kendisiyle birlikte devleti ve toplumu da çöküşe sürükledi. Medrese bu durumu hiç farketmediği gibi, fark edenlere de fırsat vermedi. Ne kendini yenilemeye teşebbüs etti ne de kendi dışında bir yeniliğe, değişikliğe fırsat tanıdı²⁰.

Osmanlı İlmiye Teşkilatı, yönetim bakımından da bütünlük göstermiyordu. Sıbyan Mektepleri Evkaf Nezaretine, Rüstiye ve İdadier Maarif Nezaretine bağlıydı. Medreselere ise Şeyhülislamlık ve Meşihat Makamı bakmaktaydı. Bunlar dışında yabancı devletlerin kurduğu Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları eğitimde büyük bir kargaşa gösteriyordu.

Yakınçağda özellikle II. Mahmud zamanında ve tazminat döneminde eğitimle ilgili reformlar yapılmaya çalışıldı, ancak bu reformlar medresenin dışında oldu. Yani eğitimde birlik sağlanamadı. Bir taraftan medreseler devam ederken diğer taraftan başka okullar eğitimi sürdürdü. Eğitimde bu ikilik cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir.

4. Adliye Mekanizmasının Çöküşü

Devlet hayatında adaletin büyük yeri vardır. Adalet kurumu, Türk devletlerinde başlangıçtan beri var olan üç temel kurumdandır (Diğerleri ordu ve maliyedir). Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesinde adalet mekanizmasının da rolü büyük olmuştur. Osmanlı adaleti değişik toplumlar üzerinde büyük ragbet görmüştür. XIX. yüzyıl Osmanlı ülkesinde adaletin yerini rüşvet, adam kayırma ve menfaat almıştır. Bu devirlerde tayin edilen valiler ve kadılar çoğunlukla hak ve hukukun değil, daha çok kendi menfaatlerinin yanında yer almışlardır. XVI. yüzyıldaki bir İbn Kemal, bir Ebussuûd Efendi gibi adalete simge olmuş şahıslar artık yoktur.

Dünyadaki büyük sosyal patlamaların sebepleri arasında en başta adaletin çürümesi ve zaafa uğraması yer alır. Mesela eski Roma'da daha sonra Fransa'daki olaylarda böyle olmuştur. Türk devletlerinde ise bu tür büyük sosyal patlamalar pek görülmez. Sebebi de Türk devletlerinin adalet kavramı üzerinde daha hassas davranmaları ve pek çok unsurun önüne adaleti koymalarındandır.

²⁰ Bayram Karaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1971, s. 10-11; F. H. Uzuncarslı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1986, s. 67-74; Dr. Zülkadir Tekeliye, *Medrese Eğitiminin Doğuşu*, Ankara, 1987, s. 9-15.

Yalnız adaletini kaybeden Türk devletlerinin çöküşü de hızlanmıştır. İşte Osmanlı Devleti'nde de adaletin yara alışı bu devlette sosyal patlamalar meydana getirmemiş, fakat devlet hızlı bir çöküş dönemine girmiştir.

5. Ekonomik Yapının Bozulması

Osmanlı ekonomisi, büyük ölçüde zirai ekonomiye dayanıyordu. Dirlik sistemi içerisinde toprağı işleyenler gelirlerine göre vergilendirilirdi. Devlet, yükselme devirlerinde oldukça iyi işleyen bir maliye sistemine sahipti. Özellikle vergi konusu son derece dikkatli takip edilmekteydi. Mesela devlet, taşınamayan arazi geliri vergisi yanında küçükbaş hayvan, büyük baş hayvan hatta daha küçük hayvanların bile sayımını yaparak düzenli şekilde vergisini almaktaydı. Bundan başka deniz ticareti, liman ve gümrük gelirleri hazinenin diğer gelirleriydi. Bir de kazanılan zaferlerden elde edilen ganimetin 1/5'i devlet hazinesine gelir teşkil etmekteydi.

XVI. yüzyılda devlet mali yönden de dünyanın en güçlü devletidir. Ömek olarak; İncebahtı'da yanan donanmanın yerine 300 parçalık yeni donanma birkaç ay içerisinde yapıp denize indirilmiştir. Bu günümüzün süper devletlerinin bile (Günün şartları göz önünde bulundurularak) gerçekleştirebilecekleri bir başarıdır. Yine bu dönemde yapılan imar faaliyetleri ve sanat eserleri de devletin mali yönden gücü hakkında bir fikir vermektedir. Fakat daha sonraki dönemlerde, diğer konulardaki gerilemeye paralel olarak ekonomide de büyük bir gerileme baş göstermiş, devlet son zamanlarında iflasla karşı karşıya kalmıştır. Bunun belli başlı sebepleri şunlardır:

- a) Başlangıçta Fransa'ya daha sonra diğer Avrupalı devletlere verilen kapitülasyon denilen ticari imtiyazlar ve bunların Osmanlı Devleti aleyhinde gelişme göstermesi.
- b) Batıdaki Sanayi İnkılabının Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilememesi ve sanayi ürünlerinin yerli Osmanlı el sanatlarını ezmesi ve eritmesi.
- c) Kaybedilen savaşlar sonucunda, ödenmek zorunda kalınan tazminatlar ve artan askeri giderler.
- d) Dışarıdan alınan borçların ödenememesi sonucunda kurulan Düyûn-u Umumiye Teşkilatı. Bu teşkilat devlet içinde devlet gibi çalışmış ve devletin pekçok gelir kaynağına el koymuştur.
- e) Artan rüşvet ve suistimal olayları ve devlet adamlarının bu alandaki yetersizlikleri.

- g) Sömürgecilik sonucunda, özellikle İspanyolların Amerika Kıtası'ndan getirdikleri altınlar yüzünden Avrupa'yı sarsan büyük enflasyonun Osmanlı Devletini etkilemesi.
- h) Dirlik sisteminin bozulması sebebiyle zirai faaliyetlerin aksaması ve devletin vergi toplayamaz hale gelmesi.
- i) Coğrafya Keşifleri sonucu dünya ticaret yollarının değişmesi ve Osmanlı ülkesinin daha önce elinde tuttuğu ticari avantajları kaybetmesi.

Devletin son zamanlarında ekonomi, büyük ölçüde elle yapılan tarıma dayanıyordu. Bunun dışında el dokumacılığı, ipekçilik ve askeri amaçlı birkaç fabrika vardı. Bunların yanında demiryolları ve özel haberleşme bilhassa telgraf şebekesi yapımında devlet, bazı olumlu adımlar atmışsa da yeterli olamamıştır.

6. Azınlıkların Devlet Aleyhindeki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin idaresi altında değişik din ve milliyetlere mensup topluluklar yaşamaktaydı. Bu toplulukların her biri Osmanlı çatısı altında olmaktan memnunnardı. Fakat Yakınçağ'da Avrupa ülkelerinin kuvvetlenmesi ve Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı dini ve etnik gruplara el atmaları, bu toplulukların Türkler dışında her birinin devlet aleyhinde faaliyet göstermesine sebep oldu. Bu ayrılıkçı faaliyetlerde din ve milliyet faktörleri etkili oldu. Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik fikirlerinin etkileri ve Rusya'nın kışkırtmalarıyla önce Balkan milletleri istiklal mücadelesine giriştiler. Türklerin çoğunlukta olduğu sahalarda yüzyıllardan beri yaşayan Hristiyan unsurlar da vardı. Bunların başında Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin son döneminde bilhassa Rum ve Ermenilerin kurdukları gizli cemiyetler, devlet aleyhindeki faaliyetleriyle dikkat çekiyordu. Rumlar, kurdukları Etniki Eterya cemiyetiyle bağımsız bir Yunanistan devletinin doğmasına ve bunun Türkler aleyhine gelişme göstermesine çalıştılar. Ermeniler ise kurmuş oldukları Taşnak ve Hınçak adlı terör örgütleriyle pek çok suikast ve bombalı saldırıda bulunup devleti yıpratıldılar. Son olarak 1915'te Doğu Anadolu'daki halkımıza karşı giriştikleri katliam sonucu Anadolu dışına atılmaya mecbur edildiler²¹.

Anadolu'daki Rumlar ise, Yunan işgali sırasında batı Anadolu Bölgesinde ve Karadeniz Bölgesinde Türklerle karşı terör eylemlerine giriştiler, işgal kuvvetlerine yardım ettiler. Onların bu olumsuz tutumu sebebiyle Büyük taarruzun zaferle sonuçlanmasının ardından, Lozan Andlaşması hükümleri gereği Yunanistan'daki Türkler ile mübadele edildiler. Böylece Rum meselesi de büyük ölçüde halledilmiş oldu.

²¹ Ergene, Komitçilik ve İhtilal Faaliyetleri ve Başvurduğu Etkileri, Ankara, Hazırlayan, İsmail Polatkan, Ankara 1981, s. 117.

DIŞ SEBEPLER

1. Batı'da Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform Hareketleri ve Bunların Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri

Osmanlı Devleti, kurulduktan kısa bir süre sonra hızla yükselerek çağının en güçlü devletlerinden biri olurken, dünyanın önemli ticaret yollarını da kontrol altına almıştı. Haçlı Seferlerinden itibaren Doğu Dünyasını ve onun zenginliklerini tanıyan Avrupalılar hep o zenginliklere kavuşmayı düşünmüşlerdir. Bunun için de Batı dünyası bilimsel araştırmalara yönelmiştir. Bilimi kilisenin dar kalıplarından çıkarıp, gözlem ve deneyin denetimi altına sokarak, hızla gelişme sürecine girmiştir. Gemi yapım tekniğinde meydana gelen yenilikler sonucu, okyanusların büyük dalgalarına karşı koyacak gemiler yapılmış, pusula geliştirilerek açık denizlerde yolculuk kolaylaştırılmıştır. Dünyanın şekli konusunda ortaya atılan doğru bilgiler ve haritaların yeniden gözden geçirilmesi, Avrupalı denizcileri okyanuslara doğru harekete geçirmiş, onlara dünyanın başka kıtalarına ulaşma imkanı vermiştir.

Böylece Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu alanlardan geçen ticaret yolları kullanılmaz olmuş, O'nu ekonomik bakımdan önemli ölçüde etkilemiştir. Canlı Akdeniz ticareti önemini yitirmeye başlamıştır. Eski yolların geçtiği yerlerde kurulan pazarlar etkinlikleri kaybetmiş; taşıma ve alışverişten alınan vergiler alınamaz olmuştur. XIX. yüzyılda buharlı gemilerin yapılması Osmanlı Ülkesinden geçen yolların önemini iyice zayıflatmıştır. Bunun yanında Amerika'nın keşfedilmesi ve buradaki gümüşlerin Avrupa'ya aktarılması, Osmanlı para düzenini bozmuştur. Avrupalı tüccarların, Osmanlı Devleti'nin ürettiği hammaddeyi daha fazla gümüş para vererek alması, o dönemdeki paranın değeri kaybetmesine yol açmıştır. Ülkedeki para bolluğu enflasyonu doğurmuştur. Bu da altın fiyatlarını yükseltmiş, hayatı güçleştirmiş, sanayinin gelişmesini engellemiştir²².

2. Kapitülasyonlar ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri

Kapitülasyon sözleşüğü çeşitli manalarda kullanılmıştır. Örneğin, savaş sırasında bir kentin, bir ülkenin alınmasına kapitülasyon dendiği gibi, kutsal Roma German İmparatorunun kendini seçen prensler önünde yemin etmesine de Fransızlar bu adı vermişlerdir. Ancak bunların dışında daha yaygın olarak yabancı bir devlet uyruğunun, oturduğu ve iş yaptığı ülkede, o ülkenin vatandaşlarına tanınmayan bazı ayrıcalıklardan yararlanmasına kapitülasyon denilmektedir. Yaygın tanımı da budur.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Bu ayrıcalıklar ekonomik, kültürel adli, mali vs. olabilir. Nitekim Osmanlı tarihinde 1535 yılında Fransa'ya verilen imtiyazlar ticari nitelik taşımaktadır. Şöyle ki Osmanlı Devleti'nde ticaret yapacak Fransız tüccarları on yıl vergi vermeyecekler, malların değeri üzerinden %3 gümrük alınacak, Fransızlar arasında çıkacak ticari anlaşmazlığa, anlaşmazlığın çıktığı yerdeki Fransız konsolosu bakacak, eğer taraflar biri Türk ise meseleyi Osmanlı kadısı, Fransız elçiliğinin bir görevlisinin gözetiminde çözecekti.

Kanuni'nin ölümünden sonrada bu ayrıcalıklar yenilenmiştir. Bu sırada ayrıcalıklar veren padişahın tahtta kalış süresince geçerli idi. Kanuni'den sonra yenilenirken vergi muafiyeti süresiz olarak uzatılmış, yabancı devletlerin ticaret gemilerine Fransız bayrağıyla Osmanlı karasularında ticaret yapma izni verilmesi ilkesi getirilmiştir. 1740'da I. Mahmut ile XV. Louis arasında yapılan bir anlaşma ile bu ayrıcalıkların padişah değişikçe yenilenmesi ilkesi terk edilmiş ve devamlı hale getirilmiştir. Fransa'ya tanınan bu ayrıcalıklar zamanla tüm Avrupalı devletlere tanınmıştır.

Avrupa'da teknolojik gelişim hızla ilerleyip, Sanayi İnkılabı yapılarak, üretim maliyeti düşürülmüş, seri üretime geçilerek, mal miktarı çoğaltılmıştır. Ucuz hammadde, kalabalık nüfusu ve kapitülasyonların tanıdığı düşük gümrük vergileriyle, iyi bir pazar niteliği taşıyan Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler için çekici bir yer olmuştur. Avrupa'da fabrikasyon olarak üretilen mallar Osmanlı pazarına sürülünce korumasız, zayıf Osmanlı sanayisi bunlarla yarışamamış, büyük darbeler yemiştir.

Osmanlı Devlet adamlarının, kapitülasyonların zararlarını örtmek için, sanayiye koruyucu önlem almak amacıyla gümrük vergilerini artırma istekleri, büyük tepkilere sebep olmuştur. Kapitülasyonlardan kurtulmak için, çeşitli defalar teşebbüse geçilmiş ise de bir sonuca ulaşamamıştır. Öyleki Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile müttefik olan Almanya ve Avusturya-Macaristan kapitülasyonların kaldırılmasına diğer devletlerden daha fazla tepki göstermişlerdir. Türkiye kapitülasyonlardan ancak, Lozan Antlaşmasıyla kurtulacak ve Türk sanayisi için koruma kararı alınacaktır²⁷.

3. Sanayi İnkılabı ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri

XVIII. yüzyılın ikinci yansından itibaren Avrupa'da büyük bir değişim süreci yaşanmaya başladı. Bu, genel olarak sanayi inkılabı diye anılan gelişmedir. Buharlı makinelerin sanayide kullanılması, o güne kadar kol gücüyle çalışan makinelerin, tek işçi çalıştıran işyerlerinin fabrikaya dönüşmesine ve üretimde işbölümü sisteminin uygulanmasına yol açtı. Üretim, pazar için ve sürekli yapılmaya başlandı. Avrupa küçük sermayeden büyük sermayeye, kapitalizme geçildi. Av-

rupa'da küçük sanayi örgütleri yıkıldı, ucuz ve bol mal üretimi dünya ticaret dengesini değiştirdi. Sanayi İnkılabı Avrupa'da pazar ve hammadde problemi yarattı. Bu problemler sömürgeci ülkeleri hem milli sınırları içinde hem de sömürgelerinde koruyucu tedbirler almaya ve yeni pazarlar bulmaya zorladı.

Kalabalık nüfusu, yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynaklarıyla Avrupalı devletler için iyi bir pazar niteliği taşıyan Osmanlı Devleti; Sanayi İnkılabından olumsuz yönde en çok etkilenen devletlerin içinde yer almıştır. Zira Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki bu gelişmelerden etkilenmemesi için başvurulacak yol, Avrupa'nın büyük fabrikalarında ucuz üretilip Osmanlı pazarlarında satılacak Avrupa mallarına yüksek gümrük uygulayarak kendi sanayisini korumak; bunun yanında var olan yerli sanayiye çağdaş teknolojiyle güçlendirmek, üretimde yeni teknolojiyi kullanmaktır. Fakat bunlar mümkün olamamıştır. Çünkü yukarıda belirttiğimiz kapitülasyonlar ile yabancı devletlere verilen ayrıcalıklar, Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlamıştır.

Mal üretimi çoğaldıktan sonra, artık kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıkları da yeterli görmeyen Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı ticaret yasaklarından, gümrüklerden, tezkere usulünden, tekel uygulamalarından ve iç gümrüklerden de şikayetçi olmaya başlamışlardır. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanının yarattığı ortamdan faydalanmaya çalışan İngiltere, 1838 yılında yapılan ticaret anlaşmasıyla bu şikayetlerden kurtulma imkanına kavuşmuş, O'nu diğer batılı büyük devletler izlemiş ve ülke adeta yan sömürge ağı içine düşmüştür. Avrupa malı ucuz ve bol miktarda Osmanlı pazarlarına girerken, Osmanlı ülkesindeki hammaddeler daha ucuza yurt dışına çıkarılmıştır. Bu durum yerli sanayinin gelişmesinin önündeki en büyük engel olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaşlar dolayısıyla mali durumunun bozulması ve izlediği yanlış ekonomik politika, O'nu batılı devletlerden borç almaya zorlamıştır. Alınan paralar yerinde kullanılmadığı için, devlet bu paraların faizlerini bile ödeyememiş, sonunda iflas ettiğini açıklamıştır. Bunun üzerine 1881'de Düyûn-ı Umumiye İdaresi adı altında bir teşkilat kurularak, devletin gelirlerinin büyük bir bölümüne bu teşkilat elkoymuştur. Bu durum devletin mali bağımsızlığına büyük darbe vururken, yabancı sermayeye geniş imkanlar tanımış, batılılar lehine olan şartlar onları Osmanlı Devleti'nde yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Türk sanayicileri ise devletin yabancılara tanıdığı ayrıcalıklara sahip olmadığı gibi, onlar kadar güçlü sermayeye ve yeni teknolojiye sahip değildi. Bu durumda Türk müteşebbisler ya tamamen ortadan silinmiş ya da onlarla anlaşarak çalışmalarına devam etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda da demiryolu, limanlar, elektrik-havagazi ve su, maden ocakları hep Avrupalı işletmeciler tarafından işletilmiştir. Amacı kâr olan bu şirketler, milli kaynakları rasyonel olmayan bir şekilde kullanarak, zenginleşirken ülke kaynaklarını kurutmuşlardır²⁴.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

4. Fransız İnkılabının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri

XV. ve XVI. yüzyıllarda Batı'da büyük bir uyanış hareketi başladı. Bu hareket, insanın özgür düşünceye geçme çalışmalarını hızlandırdı. Bilimde ve sanatta özgür olmak aydın kesimin ülküsü oldu. Özgür olmak düşüncesi sadece belli kesimlere özgü kalmayıp tüm insanların hakkı olması gerektiği yaklaşımını doğurdu ve güçlendirdi. Aklın ve deneyin temel alınmasını, mucizenin reddedilmesi isteyen aydınlar, o güne kadar yaşadıkları dünya görüşüne ve devlet yönetimine karşı çıktılar. Devlet ve toplumsal düzenin insanların eseri olduğunu belirttiler. Bu yaklaşım, mutlakiyetçi devlet yapılarının terkedilmesi, insanlara özgürlük verilmesi, yasalar karşısında insanların eşit olması düşüncesini doğurdu. Ekonomide liberalizm benimsendi. Avrupa'daki bu gelişmeler çeşitli sosyal olaylara sebep oldu. 1789'da başlayan Fransız İnkılabı kuvvet yoluyla devletin siyasi ve toplumsal yapısını kökten değiştirdi. Bu inkılâp Fransa'daki baskıcı, eşitliğe dayanmayan bozuk düzeni yıktı ve Fransa'nın olduğu kadar tüm dünyanın siyasi, hukuki ve toplumsal yapılarını değiştiren yeni bir düzenin temelini attı. Bu düzenin dayanakları; her vatandaşın özgür olduğu, yasalar karşısında eşit haklara sahip bulunduğu, milletin kendi kendisini yönetmesi yani demokratik bir düzen, bu düzenin temel yapısını belirleyen anayasaların yapılması, devletin laikleştirilmesi ve milliyetçi bir niteliğe büründürülmesi idi.

Fransa'da ortaya çıkan bu anlayış önce Avrupa'ya, giderek de tüm dünyaya yayılmaya başladı. Ortaya çıkan yeni kavramlar, çok uluslu devletlerde yıkıcı etkilere sebep oldu. Bu devletlerden biri de Osmanlı Devleti idi. Bilingi gibi Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu topraklar üzerinde dili, dini, gelenekleri birbirinden farklı milletler yaşıyordu. Bunların milli niteliklerini değiştiren herhangi bir politika izlenmemişti. Fakat Fransız İnkılabının getirdiği milliyetçilik akımı bunların eyleme geçmesine neden oldu. Osmanlı Devleti'ni çöktürmek isteyen devletlerin de kışkırtmasıyla Sırlar, Rumlar, Bulgarlar, Romenler vs. ayaklandılar. Bu ayaklanmaları bastırmak ekonomik bakımdan Osmanlı Devleti'ni sarstığı gibi, siyasi bakımdan da büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına yol açtı. Bunların önce özerklik daha sonra da bağımsızlıklarını elde etmeleri, giderek Osmanlı Devleti'nin küçülmesine neden oldu.

Fransız İnkılabının bu olumsuz yanına karşılık Türkler dışındaki unsurların bağımsızlıklarını kazanmaları Türkler'e de örnek oldu ve Türkçülük dolayısıyla da milliyetçilik akımını doğurdu. Demokrasi, Anayasa, Özgürlük gibi kavramları Türk aydını da tanıdı. Yeni Türkiye Devleti'nin kurucuları bu kavramların etkisi altında yetişti ve Kurtuluş Savaşıyla çağdaş bir devlet kurdular²⁵.

5. Osmanlı Devletinin Jeopolitik Konumu

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de Anadolu, dünya güç dengelerini etkileyecek sürekli çıkar çatışmalarının odak noktasını oluşturmuştur. Çünkü Anadolu, Avrupa-Asya-Afrika kıtalarının kontrol altında tutabilecek önemli bir noktada bulunmaktadır. Bu bölge geçmişte olduğu gibi günümüzde de üzerinde ve yakın çevresinde dünya güç dengesini etkileyecek düzeyde, sürekli ve çok yönlü çıkar ve güç çatışmalarına sahne olan, hassas bir coğrafi konuma sahip bulunmaktadır. Bu konumu ile Türkiye: Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının düğüm noktası olarak nitelendirilen Akdeniz ve Orta Doğu'nun Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenini üzerinde bir köprü özelliğine sahiptir. Yine bu konumu sebebiyle farklı özelliklere sahip Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinin fiziki, sosyal ve ekonomik mihverleri üzerinde çakışmakta, diğer bir ifadeyle dünya güç merkezlerinin her türlü çatışmalarında kullanacakları mihverler Türkiye'den geçmektedir. Ayrıca Türkiye Coğrafyası diğer bir ifade ile tüm kara, deniz ve hava sahası, Avrupa ve Asya'dan; Ortadoğu, Basra Körfezi ve Afrika'ya stratejik düzeyde kuvvet intikali için lüzumlu bir bölge olduğu gibi yukarıda belirtilen bu bölgeleri kontrolü altında bulundurulur.

Tüm bu özellikleri O'na, dünya güç merkezleri için mutlak kontrol ve elde bulundurulması gerekli bir hedef olma niteliği kazandırmaktadır. Ayrıca bu bölgenin Boğazlara sahip olması dolayısıyla Doğu Akdeniz ve daha ileride Basra Körfezi'ne hükmetmede daima büyük avantajı sahip olması, değerini daha da artırmaktadır. Özet olarak ifade etmek gerekirse Türkiye'nin dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin jeopolitik, Jeostratejik değeri onun hassas coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır²⁶. Günümüzde de Türkiye'nin jeopolitik ve Jeostratejik önemi artarak devam etmektedir. Yeni dünya düzenini oluşturmaya çalışan büyük güçlerin Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta Asya'da söz sahibi olabilmek için Türkiye'ye büyük bir önem vermeleri bunu göstermektedir.

6. Büyük Devletlerin (Düvel-i Muazzama) Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri ve Uyguladıkları Baskı Metodları

Yakınçağ'da Osmanlı siyasi literatürüne "Düvel-i Muazzama" diye geçen bir takım devletler vardı. Bu büyük dünya devletlerinden biri hariç diğerleri Avrupa'da bulunuyordu. Bu devletler: İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, A.B.D, İtalya, Avusturya-Macaristan'dı. Bazıları, günümüz dünyasının politikasında da bütün ağırlığı ile mevcut bulunan bu devletlerin tarihteki Osmanlı politikaları genellikle aleyhte cereyan etmiştir. Onların bu politik tavırları Osmanlı Devleti'nin yıkılışında oldukça etkili olmuştur.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Türklerle İngilizler'in ilk karşılaşmaları Haçlı Seferleri sırasında oldu. İngilizler, Haçlı Seferlerinin ilkinde ve üçüncüsüne katıldılar. Üçüncü Haçlı seferinde İngiliz, Fransız ve Alman Kralları, Haçlı Ordusunun komutasını birlikte yürütüyorlardı. İngiliz Kralı Aslan Yürekli Richard, komutasındaki kuvvetlerle Kıbrıs Adasını Bizanslılardan alıp, burada bir Latin krallığı kurduktan sonra, Akka'da karaya çıktı. Ardından Kudüs üzerine yürüdü, fakat başarılı olamadı. İngilizler, Osmanlı Devleti üzerine düzenlenen Haçlı seferlerine de katıldılar. Katıldıkları bu sefer, Osmanlılar'a karşı en büyük Haçlı Seferlerinden biri olan Nigbolu Savaşı'dır.

Görüldüğü gibi ilk Türk-İngiliz ilişkileri düşmanca başlamıştır. Bunun sebebi hemen dinidir. İngilizler, Papa'nın teşvik ve tahrikleri sonucu Türklerle düşman olarak bakmışlar, bu sebeple her türlü iyi ilişkiden çekinmişlerdir. Bundan dolayı, başlangıçta Türk toprakları, İngiliz ticaret girişimleri için cazip bir saha değildi. İstanbul'un 1453'de Türkler tarafından fethi sonucu Papa o derece ileri gitmişti ki, Avrupa devletlerine çağrıda bulunarak, Türklerle bütün ilişkilerini kesmelerini istemişti. Bunun etkisiyle İngilizlerin Doğu ile olan ticareti bir ara iyice durdu ise de daha sonra ilişkiler tekrar gelişme göstermiştir.

XVI. yüzyılın ortalarında başlayan İngiliz-İspanyol rekabeti, İngilizleri Türklerle yaklaştırdı. Bu zamanda Türkiye, Avrupa'da İspanya-Almanya İmparatorluğu ile mücadele veriyordu. İngiltere de ticari ve siyasi menfaatleri uğruna bu imparatorlukla çatışma halindeydi. İngiliz Kraliçesi Elizabeth, Türkiye ile hem bir ticaret antlaşması imzalamak, hem de İngiltere'yi tehdit eden İspanya'ya karşı Türklerle ittifak kurmak istiyordu. İran Savaşı sebebiyle ittifak yapılamamış, fakat iyi münasebetler kurulmuştu. Bu ilişkiler sırasında ilk İngiliz elçisi W. Harebone, 1583'te İstanbul'a geldi ve III. Murat tarafından kabul edildi²⁷.

İngiltere, XVII. yüzyıl boyunca İspanya, Fransa ve Portekiz ile olan sömürgecilik rekabeti ve Türkiye'deki kârlı ticareti sebebiyle Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdi. XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkilerini sürdüren İngiltere, bu yüzyılın sonunda Fransa'yla rekabeti dolayısıyla Osmanlılar karşısında Rusların yanında yer aldı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rusların Baltık donanması İngiliz subay ve denizcilerinin yardımıyla Akdeniz'e gelebilmişti.

XIX. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan bir politika izledi. Zira İngiltere'nin etkisi altındaki bir Osmanlı Devleti, İngiltere'nin en önemli sömürgesi olan Hindistan yolunu güvence altında tutabilirdi. Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırısı, Rusya'nın Boğazlara hakim olma arzusu, İngil-

tere'yi Osmanlı Devleti ile daha yakından ilgilenmeye zorladı. Nitekim, İngiltere sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savundu. Bunun karşılığı olarak da Osmanlı Devleti'ni pazar olarak kullandı. Fakat 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı Osmanlı kuvvetlerinin kaybetmesi üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasını yeniden gözden geçirdi ve Osmanlı Devleti'nin kendi bağımsızlığını koruyamayacak duruma düşüğünü hükmederek, Kıbrıs ile Mısır'ı işgal etti. Bu şekilde Hindistan yolunu güvence altına almaya çalıştı. Rusya'nın kışkırtmasıyla Balkanlar'da çıkan isyanları O da destekledi. İngiltere, zaman zaman Fransa ile işbirliği yaparak, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne hakim olmasını önlemeye çalıştı²⁸.

Rusya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Osmanlılar'ın Avrupa'ya yayılması sırasında Altın ordu Hanlarına tabi Rus knezlikleri, Bu Türk Devletinin, Timur'un darbeleriyle yıkılma sürecine girmesinden sonra, Moskova Knezliği bir Rus Devleti olarak ortaya çıkma imkanı buldu. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çağdaş teknolojiyi transfer eden ve uygulayan Rusya, güçlenmeye başladı ve Avrupa siyasetine girdi. Bunda özellikle Romanof hanedanından Çar I.Petro'nun büyük payı vardı. Petro, devletin dış siyasetinde ilk defa denizlere ulaşma politikası izledi. Çok geçmeden de 1696'da Azak Denizi'ne, 1703'te Fin Körfezine ulaştı. 1711'de Prut Savaşından sonra Karadeniz kıyısını terkeden Rusya, daha sonraki yıllarda devamlı Osmanlı Devleti aleyhinde gelişme gösterdi. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri İngiltere, Fransa ve Avusturya devletlerinin çıkarlarıyla ters düştüğü için, Rus tehlikesine karşı zaman zaman bu devletlerle birlikte karşı konulmuştur. Hemen hemen her fırsatta Osmanlı Devleti'ni yıkmaya yönelik faaliyetler içinde bulunan Rusya, Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı öngören projeler de ortaya atmıştır. 1768-1774 Rus savaşlarından sonra II. Katherina, Avusturya imparatoru II. Josef ile "Grek Projesi" diye bilinen Türkiye'yi paylaşırma planını hazırlamıştır. Buna göre; Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da bulunan toprakları iki parçaya bölünüyor, birineisi Rusya ile Avusturya arasında paylaşılıyor, ikincisi üzerinde ise İstanbul merkez olmak üzere Rusya himayesinde eski Bizans İmparatorluğu diriltiliyordu. Fakat 1789'da Fransız İhtilali'nin başlaması bu projenin uygulanmasına engel olmuştur²⁹.

Rus çarları içinde belki de en büyük Türk düşmanı Çar I.Nikola idi. Osmanlı Devletine karşı 1827-28 ve 1853-55 yıllarında iki defa savaş açmıştır. Birincisinde başarılı olarak Edirne Antlaşması'nı ağır şartlarla kabul ettirmiştir. Fakat Kırım Savaşında Türk-İngiliz-Fransız-Piyemonte ortak ittifakı önünde yenilmiştir. Os-

²⁸ Fahri Armaoğlu, 20. Yüzyıl Savaş Tarihli, 1914-1980, Ankara 1984, s. 44-46.

²⁹ L.N. Uzunçarşılı, C.1/71, Ankara 1982, s. 487; Orhan Conker, Türk-Rus Savaşları, Ankara 1942, s.12-14.

manlı Devleti'ne ilk defa "hasta adam" adını takan bu çardır. I.Nikola, Kırım Savaşı'na başlamadan önce Grand Düşeslerden birinin sarayında bir balo gecesinde İngiliz Büyükelçi Sir Hamilton Seymour'a açılmış ve Türkiye'yi kastederək hasta adamın ölümünün yaklaştığını söyleyerek mirasın dostça paylaşmayı teklif etmiş; ayrıca İngiltere'nin, Rusya'nın Osmanlı Ülkesi üzerindeki haklarını tanıdığı takdirde karşılık olarak Mısır ve Girit'i alabileceğini söylemiştir³⁰.

Ruslar, 1877'de dünya şartlarını kendileri için uygun görüp, Osmanlı Devleti'ni tek başına yıkmak için harekete geçtiler. Savaş ilanına bile gerek görmeyen Türk topraklarına girdiler. Sonuçta Türk ordusu bu savaşta da yenildi. Savaşın sonunda önce şartları ağır Ayastefanos, sonra Almanya, İngiltere ve Avusturya'nın işe karışmasıyla Berlin Antlaşması imzalandı.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki son savaş Birinci Dünya Savaşıdır. Osmanlı Devleti döneminde Balkanlardaki hristiyanları kıskırtmaktan da çekinmeyen Rusya, her ne kadar Kurtuluş Savaşı döneminde, kendi menfaatleri doğrultusunda Türkiye'ye karşı bir yakınlaşma politikası takip etmişse de bu uzun sürmemiş ve 1935'te kaba bir şekilde Türkiye'den toprak talep etmiştir³¹. Kabul edilmesi, mümkün olmayan bu teklif reddedilmiştir. 1946'da da tekrarlanan bu toprak talebi Türkiye'nin NATO'ya girmesine sebep olmuştur.

Rusya'nın tarihte Türk Milleti'ne bu kadar yüklenmesinin sebebi ise geçmişte Türk hakimiyetinde uzun süre kalması, arkasından sıcak denizlere inmek ve bir "Dünya İmparatorluğu" idealidir. Bütün bu amaç ve hedeflerinde Rusya, en büyük engel olarak Türkleri görmüştür³².

Fransa'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Türk-Fransız münasebetleri Haçlı Seferleri ile başladı. Fransızlar, Osmanlılara karşı Haçlı Seferlerinde, yer aldılar. Türk -Fransız diplomatik münasebetleri 1525 yılından sonra doğdu. Bu tarihteki Fransa Kralı I. François'in annesinin Kanuni'ye

³⁰ Conker, a.g.e., s. 13.

³¹ Rus İhtilalinin 1937'deki yıldönümünden az önce Moskova'daki Türkiye büyükelçisi, Atatürk'e Stalin'in Rus Komünist Partisi üyeleri önünde verdiği bir demecin özetini ulaştırmıştı. Bu demecide Stalin, Türkiye, İran ve Ortadoğu'nun bütün memleketlerini Rus Bölgesi olarak belirtmişti. O akşam yıldönümü münasebetiyle Sovyet ekibinde bir süvare veriliyordu. Stalin'in bu sözlerini önceden haber alan Atatürk, süvareye gelerek herkesin yanında Büyükelçi Karahan'a şunları söyledi: "Stalin'e şu sözlerimi münasip bir şekilde ulaştırın. Dünyanın bu günlük şartları içinde coğrafyanın küçük bir parçasına sığınmış tarihi büyük bir millet, küçük millet muamelesi göremez. Böyle düşünenler basiretten yoksundur. Dünyanın gelecekteki gelişmelerinde biz Rus Milletinden değil Rus Milleti bidden yardım görecektir. Bir gün gelecektir ki, bizim topraklarımızdan Rus düşmanı bir milletin ordusu oraya doğru yürümek isteyecektir. Ama karşısına bizim tam bağımsızlığımıza dayanarak belirttiğimiz fiili vetomuzu bulacaktır. Bu vetonun değeri Türk Milletinin tam bağımsızlığa dayanan siyasetini Rusya'nın bir nevi diktası gibi göstermek bir gayettir." Atatürkçülük II, Genel Kurmay Yayını, Ankara 1983, s. 17-18.

yazdığı mektup tarihi bir olaydır. Bu mektupta Louise, Almanya'da esir olan oğlunun kurtarılmasını istiyordu. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa politikasında Fransa'nın aynı bir yeri oldu. Fransızlar'ın (Magnifique-muhteşem) dedikleri Kanuni, esir kralı kurtarmak için Almanya'ya baskı yaptı ve O'nu kurtardı³³. Arkasından da Fransa'yla sıkı bir dostluk münasebetine girildi. O zamana kadar hiç bir devlete tanınmayan ayrıcalıklar, Fransa'ya tanındı. Kapitülasyon adı verilen bu imtiyazlarla, Fransa'ya diğer Avrupa devletlerinden ayrı olarak, geniş Osmanlı ülkesinde ticari, siyasi, dini ve sosyal haklar tanınıyordu. Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşı bu davranışının sebepleri ise şöyle açıklanabilir:

1. Osmanlı Devleti'ni o dönemde askeri, siyasi, iktisadi bakımdan tehdit edecek bir devlet yoktu. Fakat zaman zaman doğan Haçlı ittifakları Osmanlı Devleti'ni oldukça fazla meşgul eden büyük olaylara sebebiyet veriyordu. İşte Osmanlı Devleti, hiç olmazsa Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olan Fransa'yı yanına çekerek bu ittifakı parçalamayı hedefliyordu.
2. Yine o devir Osmanlı Devleti'nin cihan devleti olma idealinin bir sonucu olarak, adaletin, hak ve hukukun, içte olduğu kadar dışta da sağlanması prensibi mevcuttu. Kanuni döneminde Fransa'nın Almanya'ya karşı korunması, devletin bu politikasına da uygun düşüyordu.
3. Osmanlı Devleti o zamanki gücü ve şartlarıyla bu imtiyazları vermekle fazla bir şey kaybetmiyordu. Buna karşılık gelecekte ihtiyaç duyduğunda yanında bir müttefiki olacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti için hayati önem taşıyan ve coğrafî keşifler sonucu azalan batı ticaretinin canlı tutulması hedefleniyordu.

1536'da verilen kapitülasyonlardan sonra Türk-Fransız ilişkilerinde Türk tarafına baktığımızda, müspet manada bir istikrar söz konusudur. Fransa tarafı için ise böyle bir şey söylemek mümkün değildir.

Daha kapitülasyonların verildiği tarihten bir yıl sonra I.François Türkler'in en büyük rakibi ve düşmanı-aynı zamanda kendi düşmanı-ile anlaşarak O'nun Avrupa'daki Türkler aleyhine yaptığı faaliyetlerine iştirak etmiştir³⁴. Özellikle Fransız İnkılabı sonrası başlayan savaşlar sırasında Osmanlı Devleti tarafsız kalmışken ve III.Selim döneminde dostça münasebetler sürerken Napolyon Bonaparte 1798'de Osmanlı Devleti'nde şaşkınlık yaratacak bir şekilde Mısır'a saldırdı. 1830'da Ceza-yir'i daha sonra da Tunus ve Fas'ı işgal etti. Birçok sömürgesini İngiltere'ye kaptıran Fransa'nın bundan amacı, gücünü kendine yakın bölgelerde denemek, Ortadoğu'yu özellikle de Suriye ve Lübnan'ı ele geçirmekti³⁵.

³³ İsmail Soysal, Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri, Ankara 1987, s. 5-6.

³⁴ E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi C.V, Ankara 1988, s. 21 vd.

³⁵ YOK Komisyon, s. 33.

Fransa, bilhassa Tanzimat sonrası kültürel alandaki batılılaşma çalışmalarıımızda toplumumuz nazarında model ülke oldu. Kültürümüze giren batılı unsurların çoğu da Fransa'dan girmişti. Fakat bütün bunlar Fransa'nın genelde aleyhte olan Osmanlı politikasını değiştirmeye yetmemiştir. Nihayet Birinci Dünya Savaşı öncesinde yapılan Osmanlı Devleti'ni paylaşmayla ilgili gizli anlaşmalara da katılacak ve kendisine önceden büyük bir pay ayırtacaktır.

Bütün bu örneklerde de görüldüğü gibi Fransa'nın tarihteki Osmanlı politikası hep Türklerin aleyhine olmuştur. Fransa pek çok olayda Osmanlı Devleti'ni kendi menfaatleri için kullanacağı bir paravan veya alet gibi görmüş, fırsatını bulunca emellerini gerçekleştirmeye çalışmaktan çekinmemiştir.

Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Bu devlet de yükselme döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en büyük rakibi idi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, Avusturya'ya karşı üstünlüğünü kabul ettirmişti. Ne var ki, 1683 Viyana bozgunu ve ilk Osmanlı geri çekilmesi bu devlet yüzünden gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde Avusturya zaman zaman Rusya ile ittifaklar yaparak Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan atmak için ortak hareketlere girişmişti. Özellikle İtalya ve Prusya'nın milli birliklerini kurmalarından sonra Orta Avrupa'daki siyasi platformda ikinci plana düşen Avusturya, bundan sonra dikkatini Balkanlar üzerinde yoğunlaştırmış ve bu bölgeden Ege'ye uzanmak istemiştir. Bu dönemde benzer emeller taşıyan Rusya ile de Balkanlar'da menfaatleri çatışan Avusturya, 1908'de Bosna-Hersek'i Osmanlı Devleti'nden almıştır. Bundan sonraki siyasi ve askeri olaylarda Avusturya, Almanya'yı takip etmiş, O'nun adeta tabii mütefiki olmuştur. Son olarak Almanya ve Avusturya ile Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşında aynı ittifak içinde yer almışlardır. Bu savaş sonunda Osmanlı Devleti ile birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da parçalandı. Savaş bu devleti daha da küçülttü ve dünya siyasetindeki yerini hafifletti³⁴.

Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

1871'de Prusya'nın önderliğinde milli birliğini tamamladıktan sonra, takip ettiği siyasi ve iktisadi politikalar sayesinde Avrupa'nın güçlü devletleri arasına giren Almanya'nın, Osmanlı Devleti ile doğrudan sınır komşuluğu yoktur. Bu nedenle Osmanlı topraklarını ele geçirmeye yönelik bir politikası olduğu pek söylenemez. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terketmiş olan İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti dayanacağı yeni güçler aramaya başlamıştı. Bu Avrupa'nın yeni güçlü devleti Almanya olabilirdi. Almanya, aynı zamanda İngiltere'nin rakibi idi. İngilte-

re'nin Hindistan yolunu kesmek için çaba gösteren Almanya bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kendine yaklaşması işine geliyordu. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nden ekonomik ve siyasi çıkarlar sağlamaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti'ne bol bol krediler açıyor, demiryolları yapıyor, ordunun yeniden düzenlenmesinde görev alıyor, askeri uzmanlar gönderiyor, karşılığında da Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar olan toprakları ve İngiliz İmparatorluğu'nun sömürge yollarını kontrol etme imkanına kavuşuyordu. Bu ilişkiler çerçevesinde Berlin-İstanbul-Bağdat demiryolu projesi İngilizleri iyice kuşkulandırmıştır.

Almanya'nın dostluğu Osmanlı Devleti için de son derece önemliydi. Çünkü 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engellemeye yönelik düşünceleri değişmiş, bunun yerine yıkılacak devletin yıkıntıları üzerine yerleşmeyi ve böylece Rusya'nın güneye sarkmasını önlemeyi amaçlamıştı. İşte gerek İngiltere'nin bu düşünceleri gerekse diğer büyük devletlerin politikaları, Osmanlı Devleti'nin bu tür hesaplardan kendisini kurtarabilmek için Almanya'ya daha fazla yaklaşmasına sebep oldu. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı-Alman ilişkileri daha da sıklaşmış ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer almasına neden olmuştur³⁷.

İtalya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

İtalya da Almanya gibi milli birliğini XIX. yüzyılın ikinci yarısında tamamlamış bir devlettir. Bununla beraber derin bir tarihe ve kültüre sahip olan bu devlet, diğer Avrupalı emsalleri arasında çeşitli sahalarda yer almak istiyordu. Dünya'nın büyük bir bölümü diğer Avrupalı devletlerce sömürgeleştirildiği için, İtalya şansını Osmanlı topraklarında denemek istedi. Bu şekilde geç de olsa Avrupa'daki sömürge yarışına katılmak istiyordu. Amacını gerçekleştirmek isteyen İtalya, 1911 Eylül'ünde Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine terki isteğinin kabul edilmemesi üzerine Osmanlı Devleti'ne savaş açarak buraya asker çıkardı. Ardından Rodos ve 12 Ada'yı işgal etti. 1912'de imzalanan Uşi Andlaşmasıyla da Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki amaçlarına ulaştı ve buraları sömürgeleştirdi.

İtalya, Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletlerinin yanında katıldıktan sonra, onların aralarında gerçekleştirdiği, Osmanlı Devleti aleyhindeki gizli anlaşmalarla da iştirak etti. Bu anlaşmalarda kendisine İzmir ve havalisi vaadedildi. Fakat, savaş sonunda İngiltere tarafından kendisine vaadedilen topraklar Yunanistan'a verilerek istendi. Zira İngiltere, Ege'ye özellikle de İzmir'e İtalya gibi bir devletin yerleşmesini istememiştir. O'nun yerine kuruluşunu İngiltere'ye borçlu olan Yunanistan tercih edilmiştir. Bu yüzden İtalyanlar, Kurtuluş Savaşı'nda diğer devletlere göre, Türkiye'ye karşı kesin bir tavır almamışlardır.

A.B.D.'nin Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri

Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ilişkiler daha A.B.D. bağımsızlığına kazanmadan başlamış (1774), bu devletin ilk konsolosluğu 1824'te İzmir'de açılmıştır. Başlangıçta kültürel amaçlara yönelik olan A.B.D.-Osmanlı ilişkileri, giderek ekonomik alana yönelmiş ve 1830'da bir ticaret antlaşması yapılmıştır.

Osmanlı-A.B.D. ilişkileri zaman içinde iyileşmişti. Bu yakınlık, Amerika'nın bir iç problemi olan Kuzey-Güney savaşı sırasında daha da ilerlemiştir. 1899 Amerika-İspanya savaşında da Osmanlı Padişahı, Filipinlerde yaşayan Müslümanları, Amerikalılara karşı dostça davranmaya çağırmıştır. Buna karşılık, İtalyanlar'ın Trablusgarb'a saldırımları üzerine, Osmanlı Devleti, A.B.D.'den arabuluculuk yapmasını istemiştir. Onun bu isteğini A.B.D. kabul etmemiş, tarafsız kalacağını açıklamıştır.

A.B.D. Osmanlı Devleti ile ilişki kurduktan sonra A.B.D.'li misyonerler, Osmanlı Devleti'ne gelmeye başlamıştır. Bunlar özellikle sağlık, din, eğitim alanlarında görev yapmışlardır. A.B.D.'li misyonerler bu arada Ermeni, Arap, Yahudi topluluklarla da yakından ilgilenmişlerdir. 1894-1895 Ermeni olaylarından sonra, Amerikan Senatosu, Osmanlı Devleti'ne Ermeniler lehinde bir uyarıda bulunmak istemiştir. Osmanlı Devleti bu olayları incelemek üzere A.B.D.den bir heyet istemiş ise de olumlu bir cevap alamamıştır. Osmanlı Devleti'nden çeşitli nedenlerle göç eden bazı topluluklar, özellikle Ermeniler A.B.D.'ne yerleşmişler ve onların etkisiyle A.B.D. de bir Türk aleyhtarı hareket ortaya çıkmıştır. Bu ülkenin Türkiye ile ilgili dış politikası Birinci Dünya Savaşının ardından ağırlık kazandı. Bu dönemindeki A.B.D. Başkanı Wilson'un yayınladığı barış prensiplerinin 12. maddesi Osmanlı Devleti ile ilgiliydi. Ancak Türklerin lehine olan bu madde, diğer devletler tarafından uygulanmadı.

Monroe Doktrini uyarınca, kıtası dışındaki olaylarla ilgilenmeyen A.B.D. ile Osmanlı Devleti'nin çeşitli alanlarda ilişkiler kurması, her iki devletin de lehine olmuştur. Ancak daha sonra Ermenilerin siyasi ve ekonomik yönden desteklenmesi, iki devlet arasındaki ilişkilere gölge düşürmüştür³⁸.

Büyük devletler bu emellerine ulaşabilmek için Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli baskı metodları uygulamışlardır. Bu baskılar şunlardır:

Kültürel Baskı

Kültürel alanda kapitülasyonlar içinde verilmiş olan okul açma imtiyazı bir kültürel baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Bu ayrıcalıktan ilk olarak Fransa faydalandı. Daha sonra İngiltere, A.B.D., Almanya, Avusturya ve İtalya bunu

İstiklal etti. Amerikalılar ve Fransızlar o kadar çok okul açtılar ki, bunların sayısı neredeyse bazı yerlerde yerli okulları geride bıraktı. Bu okullar, misyonerlik, casusluk gibi faaliyetlerin yanı sıra geleceğin Türk aydınını kendi kültürleriyle bağlantılı yetiştirmek gibi çeşitli amaçlarla açılmıştı. Dolayısıyla bu sonuç hangi milletin kültürü yayılıyorsa onun lehine olacaktı.

Ayrıca Tanzimatla beraber Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi istenileni verince, bazı kültürel sonuçlar doğurdu. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı kendi kültürlerini ihmal edip batı kültürünü benimsediler, içlerinde yerli kültürle mücadele edenler bile oldu. Tabidir ki bu durum batının Türkler üzerinde kültürel baskısını oluşturmdu.

Bunlar dışında 1789 Büyük Fransız ihtilali sonrası yayılan milliyetçilik fikirleri Osmanlı topraklarında da etkisini gösterdi. Devletin siyasi sınırları içindeki çeşitli ırklara mensup topluluklar bu fikrin tesiriyle bağımsızlık davası peşine düşüp, devleti yıptattılar. Milliyetçilik fikri sadece gayri müslimleri değil, Müslüman aydınları da etkiledi. Bu aydın kesim ihtilalin sloganlaşmış "hürriyet, kardeşlik, eşitlik, adalet" ilkelerini benimseyip, bir takım yeni ıslahat formülleri geliştirmeye çalıştı.

Ekonomik Baskı

Ekonomik baskı aracı olarak ta Kapitülasyonlar yine ön planda görünmektedir. Osmanlı Devleti, batılı devletlere vermiş olduğu kapitülasyonların dışında Yakınçağ'da hızlı bir borçlanma içine girmişti. İlk defa Kırım Savaşından sonra (1853-1856), başlayan dış borç alımı giderek artmış ve devlet iflasa sürüklenmiştir. Bu sebeple 1881 yılında Duyun-ı Umumiye Teşkilatının kurulması batıların ekonomik baskısını daha da arttırmıştır. Nitekim bu idarenin kurulmasıyla dışarıdan yeni krediler bulunabilmiş, ancak zamanla devlet içinde ikinci bir maliye nezareti gibi çalışan Duyun-ı Umumiye devletin gelir kaynaklarının büyük bir kısmına hükmetmeye başlamıştır.

Siyasi Baskı

Karlofça Antlaşmasından itibaren Avrupa devletleri çeşitli siyasi toplantı ve kongrelerde aldıkları kararlarla Osmanlı Devleti'ne siyasi baskılarda bulunmuşlardır. Viyana, Paris ve Berlin konferanslarında bu açıkça görülür. Osmanlı Devleti'ni siyasi alanda zor durumda bırakan kararların alınmasında Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya çok etkili olmuşlardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi adı geçen devletler hasta adam gözüyle baktıkları Osmanlı Devleti'nin mirasından pay alma yansına girişip, aralarındaki gizli anlaşmalarla da ona hayat hakkı tanımak istememişlerdir.

Askeri Baskı

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne uyguladıkları içtim, zayıf, zafı ve askeri baskıya başvurmaktan çekinmemişlerdir. Başta Rusya olmak üzere diğer Avrupa devletleri

leri de askeri işgallerle Osmanlı ülkesini yağmalamaya çalışmışlardır. Rusya Balkanlar'da ve Kafkaslar'da, Fransa Kuzey Afrika'da (Cezair, Tunus), İngiltere Kıbrıs ve Mısır'da, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'te, İtalya Trablusgarb'taki Türk topraklarını işgal etmişlerdir.

Konuya bu açıdan baktığımızda Osmanlı Devleti, diğer baskı metodlarıyla yıpratılıp takatsiz bırakılmış, nihai amaç askeri baskılarla gerçekleştirilmiştir.

II. XIX. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİLİK HAREKETLERİ

XVIII. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde planlı ve programlı bir ıslahat hareketinden söz etmek zordur. Devletin kötüye doğru gidişini gören kimi kişiler bu gidişatı durdurmak için alınması gereken tedbirler konusunda çeşitli raporlar hazırlamış ve bunları ilgili yerlere sunmuşlardır. Bu raporlar doğrultusunda ufak tefek bazı ıslahat hareketlerine girilmiştir. Ancak gösterilen çabalar eski Osmanlı Devleti'nin görkemli dönemini yeniden canlandırmayı amaçladığı bilinçli bir kadroya dayandırılmayıp, kişilere bağlı kaldığı için başarılı olamamıştır.

Karlofça Andlaşmasının imzalanması Osmanlı yöneticilerinin ve aydınların Batı'ya bakış açısını da değiştirmiştir. O döneme değin kendini Batı'dan üstün gören Osmanlılar, artık Batı'nın üstünlüğünü kabullenmiş, O'na yetişmek için Batı tarzında ıslahat yapılmasını zorunlu görmüştür.

Osmanlı yöneticileri bir yandan çeşitli nedenlerle Avrupa'dan kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan aydınların görüşlerinden yararlanmaya çalışırken, diğer yandan da Avrupa'nın çeşitli ülkelerine elçilik heyetleri göndererek o ülkeleri yakından tanımaya çalışmışlardır. Nitekim bunun sonucu olarak 1727'de ilk Türk Matbaası kurulmuştur. Fizik, Coğrafya ve Astronomi dallarından bazı kitapların Türkçeye çevrilmesi için Tercüme Cemiyeti oluşturulmuştur.

Osmanlı hizmetine girerek Ahinet adını alan Fransız soylusu Comte de Bonneval'e Humbaracı Ocağı kurdurulmuştur. Hendesehane (1731) açılarak ordunun teknik eleman ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. 1770'de Çeşme'de Osmanlı donanmasının Rus donanmasının baskınına uğrayıp yok edilmesinden sonra, çağdaş bilgilerle donatılmış denizciler yetiştirmek üzere Mühendishane-i Bahri-i Hümayun adı altında bir okul açılmıştır (1773). Daha sonra 1774'de İstanbul'da Sürat Topçuları adıyla bir birlik kurulmuş, top dökümhaneleri yapılmıştır. Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne çeşitli yollarla gelip devlet hizmetine girenlerin yardımıyla açılan askeri okullardan yetişen kişilerin gayretleri sonucu, Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda ıslahat hareketleri başlamıştır. Fakat III. Selim'in Padişah olmasına kadar önemli bir gelişme gösterilmemiştir²⁹.

1. III. Selim ve Nizam-ı Cedid

Osmanlı Devlet düzeninde daha önce de bazı alanlarda reform denemeleri olduğunu ifade etmiştik. Fakat bunlar ya başarısız oldu veya sonucu değiştirecek köklü icraatlar olamadı.

III. Selim (1789-1807) tahta geçtikten sonra devletin kötü gidişatını durdurmak için alınması gereken önlemleri belirlemek üzere, ülkenin ileri gelen devlet adamlarından bir Meşveret Meclisi (Danışma Meclisi) toplamıştır. Bu meclise sunulan "layihalar (rapor)" da askeri alanda reformlar yapılması isteniyordu. Ancak bunun yöntemi konusunda görüş birliği yoktu. Bu raporlar doğrultusunda III. Selim, **Nizam-ı Cedid** adı verilen yenilikleri yapmak amacıyla bir dizi ferman yayınladı. Yeniçerilerin yanında Avrupa tarzında 1793'te Nizam-ı Cedid Ocağı adı verilen bir askeri ocak kuruldu. Bu ocağın subay ihtiyacını karşılamak için 1794'te Mühendishane-i Berri-i Hümayun adında bir okul açıldı. Bu yeni askeri ocağın masraflarını karşılamak üzere İrad-ı Cedid hazinesi kuruldu.

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarını daha yakından izleyebilmek ve onlara karşı izlenecek politikayı belirlemek üzere önemli Avrupa başkentlerinde (Paris, Londra, Berlin, Viyana) daimi elçilikler açıldı. Aynı zamanda Batılı dillerinde yazılmış önemli eserler Türkçe'ye çevrilerek Batı düşüncesinin ülkeye girmesine hız verildi. Ancak yeniliklere karşı olan güçler Kabakçı Mustafa'nın önderliğinde bir araya gelerek isyan ettiler ve III. Selim'i tahtan indirdiler (1807). Böylece ilk ciddi ve geniş boyutlu yenileşme hareketi bu şekilde engellenmiş oldu. III. Selim'in askeri alandaki ıslahatlarının yanında gerçekleştirmiş olduğu yeniliklerin tamamına **Nizam-ı Cedid** adı verilir. Nizam-ı Cedid hareketinin amacı Yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak etmektir⁴⁰.

2. II. Mahmud'un İslahatları

Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla tahttan indirilen III. Selim'in yerine padişah olan IV. Mustafa uzun süre bu makamda kalamadı. Alemdar Mustafa Paşa'nın karşı darbesiyle, bir kargaşa ortamında tahta çıkan II. Mahmut (1808-1839) başlangıçta Alemdar Mustafa Paşa'nın baskısı altında kaldı. O'nun etkisiyle, "Ayanlar"la devlet otoritesini zayıflatan "Sened-i ittifak" adı verilen bir anlaşma yaptı. Daha sonra III. Selim'in yolundan giderek O'nun ıslahatlarını canlandırmaya çalıştı. Öncelikle yine orduyu ele alarak "Sekban-ı Cedid" adında bir ocak açtırdı. Ne var ki, bu deneme de öncekinin akıbetine uğradı ve Yeniçerilerin ayaklanmasıyla son buldu. Alemdar da bu ayaklanma sırasında öldürül-

dü. Bunun üzerine ıslahatlara girişebilmek için öncelikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gerektiğini anlayan II. Mahmut bu yönde çalışarak 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdı. Bu olaya Osmanlı Tarihinde "Vak'a-yı Hayriye" denir. O'nun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni ve modern bir ordu kurdu. Ardından da yeniliklere hız verdi. 1826'da ilk defa Avrupa'ya öğrenci gönderildi. Yabancı uzmanların yardımıyla Tıbbiye (1827) ve Harbiye (1834) gibi yeni askeri okullar açıldı. Medreselerin dışında rüştiye mektepleri açıldı. İlköğretim mecburi hale getirildi. Medresenin dışındaki tüm okullar Nafia Nezaretine bağlandı. Ülkede nüfus sayımı ve mülk yazımı yapıldı. 1831'de Takvim-i Vekayi adıyla ilk resmi gazete yayınlanmaya başlandı. Posta sistemi kuruldu. Yurt dışına çıkışlarda pasaport uygulanmasına başlandı. Sağlık meselelerine el atılarak ilk defa karantina usulü uygulandı. Kıyafette yenilik yapılarak fes ve pantolon giymeye, memurlar sakallarını kesmeye başladı.

II. Mahmud, Avrupa hükümdarları gibi doğum günlerini kutlamaya, resimlerini devlet dairelerine astırmaya, elçiliklerde davetlere gitmeye başladı. Kıyafet değiştirmeden şehir içi hatta yurt içi inceleme gezileri yaptı.

Hükümet teşkilatında değişiklikler yapılarak, nezaretler (bakanlıklar) kurulmaya başlandı. Merkezi otoriteyi güçlendirmek için ayanlar ortadan kaldırıldı, kanunların hazırlanması amacıyla kurullar oluşturuldu. Vezir-i Azam'ın gücü zayıflatılarak padişahın gücü ve otoritesi daha da kuvvetlendirildi. Memurlar için bir ceza kanunu yapıldı. Ülkede yapılacak yenilikleri belirlemek ve uygulamak amacıyla meclisler oluşturuldu. Bu şekilde II. Mahmut döneminde yapılan yenilikler, Tanzimat döneminin fikri hazırlıklarını da oluşturdu⁴¹.

Fakat Avrupa'daki gelişmelerin ruhu anlaşılmadığından, bu yenilik hareketleri çoğunlukla şekilde kalmış, istenilen sonucu vermemiştir. Bu talihsiz padişah başarısızlığını görek bir bakıma kahrından ölmüştür.

3. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)

Tanzimat Dönemi (1839-1876) Osmanlı tarihinde yeni bir devrenin başlangıcıdır. Devletin siyasi, sosyal, askeri ve kültürel alanlarda kötü gidişatını önlemek arzusuyla daha geniş ıslahatların yapıldığı bir dönemdir. Yapılması düşünülen düzenlemelerle ilgili ferman hazırlandıktan sonra, bugünkü Gülhane Parkı'nda okunduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu diye de anılır. Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan ıslahat projesi, bir ferman şeklinde padişahın, devlet adamlarının, yüksek dereceli memurların, ulemanın, Ermeni ve Rum Patrikleri-

nin, Yahudi Hahamının, esnaf temsilcilerinin, yabancı elçilerin ve kalabalık bir halk topluluğunun huzurunda okundu.

Fermada yüz elli yıldan beri kanunlara saygısızlık yüzünden devletin yıkımlara uğradığı, oysa ülkenin yeri, verimli toprakları, yetenekli halkı göz önüne alınırsa, Allahın yardımıyla devletin eski gücüne yeniden kavuşabileceği belirtiliyordu. Bunun için de yeni kanunlar konulmasının gerekli görüldüğü ve Yeni kanunların dayandırılacağı ilkelerin şunlar olduğu belirtiliyordu:

1. Müslüman ve müslüman olmayan bütün halkın mal, namus ve can güvenliğinin sağlanması.
2. Herkesten belli usullere ve kazancına göre vergi alınması.
3. Herkesin kanun önünde eşit tutulması, mahkemelerin açık yapılması ve kimsenin yargılanmadan öldürülmemesi.
4. Herkesin mal ve mülk edinmesinin sağlanması, istediğinde bunları satması veya yenisini alması, çocuklarına miras olarak bırakma hakkının bulunması.

Padişah, bu fermana ve ona dayandırılarak yapılacak kanunlara saygı gösterceğine dair yemin etti. Böylece, ilk kez bir Osmanlı Padişahı, çok geniş olan yetkileri üzerinde bir kanun gücünün varlığını tanımış oluyordu. Ancak Fermada yer alan hususların çoğu yerine getirilmedi ve umulan başarı sağlanamadı. Bunun sebepleri ise şunlardır:

1. Batı'dan alınan yeniliklerin derinliğine anlaşılamamış olması ve sadece şeklen benimsenmiş olması.
2. Azınlıklara verilen hakların büyük devletlerce istismar edilmesi. Avrupalı büyük devletler Femandaki ilgili maddeye dayanarak, içte meydana gelen hristiyanlarla ilgili en basit bir olayda bile hak koruma bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaktan geri durmamışlardır. Bu durum devletin işini çok zorlaştırmış ve yıkılmasında büyük etkisi olmuştur.
3. Tanzimat Fermanıyla amaçlanan ıslahatları gerçekleştirmek için devlet yeterli kadroya sahip değildi. Halbuki böyle bir hareketin başarılı olabilmesi için mutlaka yeterli ve geniş bir ekibe dayanması gerekiyordu⁴².

Tanzimatçıların gayesi bütün Osmanlı tebaasını dil, din, milliyet ayrımı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı içinde kaynaştırmak suretiyle devletin parçalanmasını önlemektir. Ancak yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı bu düşünce gerçekleştirilemedi.

4. İslahat Fermanı (28 Şubat 1856)

Kırım Savaşı'ndan sonra Viyana'da kabul edilen barışın ön şartlarından biri de Osmanlı Devleti'nin, Hristiyan uyruklarına tanıdığı hakların teyid edilmesini öngörüyordu. Oysa Osmanlı Devleti, barış antlaşmasında hristiyan tebası ile ilgili bir hükmün yer almasını istemiyordu. İşte bu nedenle İslahat Fermanı ilan edildi. Bir örneği de Paris'te toplanan Barış Konferansına gönderildi. Fermandaki hususlar eski hakları teyid ettikten başka gayri müslim unsurlara yeni haklar tanıyordu. Birçok hükümler arasında en çok göze çarpanlar; müslüman olmayanların askeri ve sivil bütün okullara girme hakkını elde etmeleri, müslümanlarla müslüman olmayanlar arasında ceza ve ticaret davaları için karma mahkemelerin kurulması ve bunlar için ceza, ticaret ve usul kanunlarının hazırlanması, müslüman olmayanların da askerlik hizmetiyle yükümlü olmasıydı. Fakat onlara "bedel" vererek askerlikten kaçınmak imkanının tanınmıştı. Patrikhanenin ıslah edilmesi, rüşvetin kaldırılması da karara bağlanmıştı. Fermanda Hristiyan halka bu haklar tanındığı halde, büyük Avrupa devletlerinin bu konuda yeni isteklerde bulunmalarının önüne geçilemedi⁹⁹.

5. I. Meşrutiyet (23 Aralık 1876)

Osmanlı Devleti'nde padişahın yetkilerinin ve yönetimin anayasa (Kanun-ı Esasi) ile belirlendiği dönemdir. Avrupa'yı yakından gören, devletin gidişini beğenmeyen ve yapılan yenilikleri yeterli görmeyen Türk aydınları, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de halkın devlet işlerini denetleyebileceği meşrutiyet idaresi kurulursa durumun düzelebileceği kanaatinde idiler. Bu yolda gayret gösterenlerin başında Namık Kemal ve Ziya Paşa bulunuyordu. Her ikisi de vatanperver ve hürriyeti seven insanlardı. Namık Kemal, Ziya Paşa ve arkadaşlarına Yeni Osmanlılar deniyordu. Bunlar, düşüncelerini yaymak için gazeteler çıkardılar; zor duruma düştüklerinde Avrupa'ya gittiler, çalışmalarını orada sürdürdüler. Yeni Osmanlılar, meşrutiyet yönetimi kurulum, mebuslar meclisine müslüman olmayan halkın temsilcileri de katılırsa, müslümanlarla aralarındaki ayrılığın giderilebileceğine ve bir Osmanlı Milleti'nin oluşacağına inanıyorlardı. Böylece Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmalarının önlenecğini düşünüyorlardı. Bunlar, kendi haklarını kendileri koruyabileceklerdi. Yeni Osmanlılar'ın düşüncelerini Mithat Paşa gibi ileri gelen devlet adamları da benimsiyordu. Yalnız Meşrutiyet yönetiminin kurulabilmesi için bu idare tarzına razı görünmeyen Abdülaziz'in tahttan indirilmesi gerekiyordu.

Neticede Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, Abdülaziz'i tahtan indirerek (1876) yerine V.Murat'ı geçirdiler. Zihnen hasta olan V.Murat, saltanatı ancak üç ay kalabildi. Daha sonra Meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren II.Abdülhamid tahta çıkarıldı.

Abdülhamid'in Sadrazam olarak atadığı Mithat Paşa'nın başkanlığında bir kurul da Kanun-u Esasi'yi (anayasa) hazırladı. Bu anayasa Abdülhamid'in bazı düzeltmelerinden sonra 23 Aralık 1876'da Bayezit Meydanında, devlet adamları, ulema ve halk önünde törenle ilan edildi. Böylece Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet yönetimi yürürlüğe konmuş oldu. Üyelerini halkın seçtiği Meclis-i Mebusan ile Padişahın atadığı kişilerden oluşan Meclis-i Ayan toplandı⁴⁴. Bu iki meclisin bir araya gelmesiyle de Meclis-i Umumi oluşuyordu. Bu ilk anayasa ile, Osmanlı halkının hükümdarı olan padişaha, nazırlar heyetini (Bakanlar Kurulu) atama ve görevden alma, dış ülkelerle antlaşma ve barış yapma, savaş ilan etme, meclisi açma ve kapama yetkisi verildi. Başkanı Sadrazam olan nazırlar heyeti, devlet işlerini yürütmekle görevli idi. Yalnız aldığı kararlar padişahın onayı ile yürürlüğe konabilecekti. Kanun teklif yetkisi nazırlar heyetine, yasama hak ve görevi Mebuslar Meclisi ile Ayan Meclisine verildi. İki mecliste kabul edilen kanunlar Padişahın onayından sonra kesinleşecekti. Kanun önünde bütün Osmanlı halkının eşit olduğu kabul edildi. Herkese şahsi mesken, eğitim, yayın, ortaklık kurma hürriyeti verildi, kimseden kanunsuz para alınmayacağı, vergilerin herkesin gelirine ve gücüne göre hesaplanacağı, müsadere ve angaryanın yasak olduğu belirtildi.

Bir süre sonra Mithat Paşa sadrazamlıktan alındı, daha sonra da Sultan Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutularak yargılandı. Bu arada 20 Mart 1877 tarihinde Meclis-i Umumi ilk çalışmalarına başladı. Ancak Meclis'te ülke bütünlüğünü zedeleyici bazı tekliflerin ortaya atılması ve Rus savaşının ağır bir mağlubiyetle sonuçlanması üzerine tartışmalar başlayınca II. Abdülhamit, anayasadaki yetkisine dayanarak Mebuslar Meclisi'nin çalışmalarını askıya aldı. Böylece I. Meşrutiyet Meclisi'nin çalışmaları sona ermiş oldu. Bu karar 14 Şubat 1878'te Meclis üyelerine tebliğ edildi⁴⁵.

6. II. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908)

Osmanlı Devleti'nde padişahın yetkilerinin ve yönetiminin Anayasa ile ikinci kez düzenlendiği dönemdir. II. Abdülhamit'in sıkı takibine rağmen devlet

⁴⁴ Mebusan Meclisi 130, Ayan Meclisi ise 25 üyeden oluşuyordu. Ercüment Kuran, "Osmanlı Yenileşme Hareketleri", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 1010.

⁴⁵ Karal, a.g.e., C VIII, s. 215-241; Shaw, a.g.e., s. 219-235; Akşin, a.g.e., s. 154-165.

içinde bazı gizli faaliyetler devam etti ve cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetleri kuranlar memleketin kurtuluşu için değişik fikirlere sahiptiler. Bundan dolayı faaliyetlerinde tam bir amaç birliği yoktu.

Aydınların bir bölümü, devletin çökmekten kurtarılması için meşrutiyet yönetiminin kurulmasını gerekli görüyordu. Güçlü olabilmek için, dünyadaki bütün müslümanları birleştirecek bir İslam birliğinin kurulmasını isteyenler de vardı. Başka bir gurup da dünyadaki bütün Türklerin bir yönetim altında birleşmesini daha uygun buluyordu.

Meşrutiyet taraftarları İttihat ve Terakki adında gizli bir dernek kurdular. Bu derneğin amacı, gerekirse II.Abdulhamit'e meşrutiyet yönetimini zorla kabul ettirmekti. İngiltere ile Rusya'nın Reval şehrinde yaptıkları gizli görüşmelerde, karışıklık içinde bulunan Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılması konusunda anlaştıkları öğrenilince, İttihat ve Terakki Cemiyeti hemen harekete geçti. Cemiyete bağlı 3.Ordu subayları arasında amaç birliği sağlandı. Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey, Manastır çevresinde: Enver Bey Selanik yakınlarında Tikveş yöresinde birlikleriyle dağa çıkarak ayaklandılar. Cemiyet, Selanik, Manastır ve öteki Rumeli şehirlerinde hürriyetin ilanına karar verdi. Ayaklanmanın genişlemesinden çekinen II.Abdulhamit, Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe koyarak Meşrutiyeti ikinci kez ilan etti. Bundan sonra seçim yapıldı. Mebuslar Meclisi büyük bir törenle açıldı. Anayasa'da yapılan değişikliklerle padişahın yetkileri sınırlandırıldı. Padişah sadrazamı atayacak, nazırları sadrazam seçecek padişahın onayına sunacaktı. Nazırlar heyeti yasama meclislerine karşı sorumlu oldu. Her iki meclise de kanun teklif etme yetkisi tanındı. Padişahın kanunları veto etmesi sınırlandırıldı. Toplantı yapmak ve dernek kurma hakkı verildi. Basına sansür konulmaya çağrı belirtildi. Fakat bu anayasa iç karışıklıklar, savaşlar, İttihat ve Terakki'nin tutumu gibi sebeplerle gereği gibi uygulanamadı. Bilhassa iktidara sahip olan İttihat ve Terakki bir yıl sonra Abdülhamid'i de tahtan indirerek, ilan ettirdiği hakları kendinden başkasına tanımadı, eskisinden daha sıkı bir idare tarzı yürüttü.

Meşrutiyet yönetimleri de devleti dağılmaktan kurtaramadı. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Girit adasını ilhak eden Yunanistan daha genişledi. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ülkesine kattığını duyurdu. Abdülhamid'den sonra tahta geçen Sultan Mehmet Reşad devlete hakim olamadı ve nihayet ard arda gelen savaşlar hem II.Meşrutiyet'i hem de imparatorluğu sona erdirdi⁴⁶.

⁴⁶ Shaw, a.g.e., s. 330-405; Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 1984, s. 209 vd.

III. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE DEVLETİ KURTARMAYA YÖNELİK FİKİR AKIMLARI

1. Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat devrine gelinceye kadar ülke-devlete adını veren Osman Beg'in hanedanına dayanan bir "Osmanlılık" fikri vardı.

Fransız İnkılabından sonra milliyet fikirlerinin Osmanlı gayri müslim tebaası arasında da yayılması, onların müslümanlara nazaran daha müreffeh bir hayat seviyesine ulaşmaları yabancı devletlerin sürekli gayri müslim tebaayı isyana teşvik etmesi Osmanlı Devleti'ni ciddi bir bunalıma sürükledi. Bu unsurlara yer yer muhtariyet hakları verildi. Bazıları da bağımsız devletler kurmaya başladılar. Osmanlı yöneticileri, batının gücüne karşı koyamayacakları kanaatinde olduklarından ona karşı çıkmak yerine sempatisini kazanarak yardımın temin etmeyi düşündüler.

Fransa ve İngiltere böyle bir yardım için Osmanlılara Avrupa Medeniyetine ve Avrupa Devletleri Umumi Hukukuna intisap etme fikrini telkin ettiler. II. Mahmut bu telkini kabul etti. Bir taraftan kendinden önce müesseselerde başlamış olan batı usulünde ıslahatı devam ettirerek geliştirdi. Diğer taraftan da "Ben tebaanın müslümanını camide, hristiyanını kilisede, musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi hakkımdaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır." diye beyanatta bulundu ve şahsi haklar yönünden ortaya tebaa eşitliği fikrini atmış oldu. 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bu fikir, prensip olarak tespit ve teşvik edildi. Bundan böyle Osmanlı halkı din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin devlet nazarında şahsi haklar bakımından eşit tutulacaktı. Bu suretle eşit şahsi haklara dayalı Osmanlılık devri başlamış oldu⁴⁷.

Daha sonra Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi sonucunda batırı yakından tanıyan yabancı dil bilen bir nesil yetişti. Bu nesil arasında Osmanlıcılık bir fikir akımı olarak ortaya çıktı.

Sultan Abdülaziz devrinde, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bazı aydınlar tarafından Yeni Osmanlılar adı altında bir cemiyet kuruldu (1865). Cemiyetin programı, Osmanlı tebaasına eşit haklar sağlanması; bu hakların kanun teminatı altına alınması, meşrutiyet idaresinin kurulması ve vatanseverlik hissi ile fertlerin birbirlerini bağlanmasından ibaretti⁴⁸. Bu görüşe göre, devletin sınırları içinde yaşayan fertler arasında

⁴⁷ Karai, a.g.e., C. VIII, s. 295.

⁴⁸ A.g.e.,VII, s.314.

din, dil ve ırk bakımından hiçbir fark gözetmeksizin, hepsinin aynı hak ve yetkilere sahip olduğunu kabulle, Osmanlılık görüşünü savunanlar için, milli birlik, milli şuur, milli mefkure ancak Osmanlı birliği ile ve bu birliğin gereklerini yerine getirmekle gerçekleşebilecek ve devlet de ancak bu sayede yıkılmaktan kurtulabilecekti.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin çalışmalarıyla Meşrutiyet fikri ve programı memleketin bazı aydınları tarafından kabul edildi. Çeşitli mücadele safhalarından sonra, Mithat Paşa'nın tesiriyle II.Abdülhamit devrinde Kanun-ı Esasi ilan edilip, parlamento kuruldu parlamentoda tüm Osmanlı unsurlarına temsil hakkı verildi. Bu suretle bir meşrutiyet idaresi kuruldu. Kanun-u Esasiye göre, Osmanlı Devleti'nin tebaası olan bütün halk Osmanlıdır, şahsi hürriyetlerine sahiptir, din ve mezhep işleri dışında kanun önünde hak ve vazife yönlerinden eşitlerler⁴⁹. Fakat ülkedeki milliyet isyanlarının durmaması, bu isyanların gelişimine paralel olarak Osmanlıcılık düşüncesinin etkinliğini kaybetmesine sebep olmuştur.

2. İslamcılık

Ülkede islamiyete ve dünyanın her tarafındaki müslümanlara önem veren ve bütün müslümanlar arasında bir birliğin gerçekleşmesini mümkün kılmaya çalışan ve devletin sosyal bağlarını din birliğinde arayan bir akımdır.

XIX. yüzyıl başına kadar Osmanlı toplumunda müslümanlar ile müslüman olmayanlar arasında fazla problem çıkmamıştı. Değişik inançlara sahip topluluklar aynı siyasi merkeze bağlı olarak yaşıyorlardı. Fakat Yakınçağ'da batılı büyük devletlerin (Rusya, İngiltere, Fransa gibi) hristiyan halkın haklarını koruma bahanesiyle müdahalelerde bulundukları görüldü. Bilhassa Tanzimat Fermanı'nda müslüman ve gayrı müslim tebaanın hukuken eşitliğinin devlet eliyle ilanı batılı devletlere yeni fırsatlar doğurdu. Büyük devletler bu konuyu sürekli istismar ettiler. Hristiyan halkın koruyucusu pozisyonunda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalelerde bulundular. Bu durum çoğu zaman müslüman halkın tepkisine yol açtı, dolayısıyla cemiyeteki ahenk bozuldu.

İmparatorluğun kurtuluş için Tanzimatçıların meşrutiyete dayanan Osmanlılık sistemini kabul etmelerine karşılık, II.Abdülhamit, İslamcılık sistemini kabul etmiş ve devrinde iç idarede ve dış siyasette bu fikri destekleyip, geliştirmiştir. Bu akımın ortaya çıkmasında, Osmanlı Devleti'nde Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin kötüleşmesi, özellikle Balkanlarda 1877-78 Rus savaşı sırasında binlerce müslümanın işkence ile öldürülmesi, pekçoğunun da mal ve mülklerini terkederek Anadolu'ya göçmek zorunda kalması, Avrupa'nın Osmanlı Hristiyanları lehine müdahaleleri, islam memleketlerinin istila edilmesi (Rusya, Kafkasya'yı ve Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan ve Batum'u; Avusturya; Bosna Hersek'i; Fransa Tunus'u almış;

⁴⁹ Aynı eser, C. VIII, s. 496.

İngilterede Mısır'a yerleşmişti). Osmanlı devleti dışında Afrika ve Asya'daki müslüman memleketlerindeki sömürgelerin genişletilmesine girişilmiş ve bu gelişmelere bağlı olarak Afganlı Cemaleddin gibi bazı islam bilginlerinin islam birliği ülküsü yolunda yoğun bir propagandaya girişmeleri etkili olmuştur.

II.Abdülhamit'in İslamcılığı devletin temel prensibi haline getirmeye çalışmakla dış siyasette ulaşmak istediği biri yakın diğeri uzak iki amacı vardır. Yakın amaç, Osmanlı Devleti'nin varlığını korumak, uzak amaç da Hilafet etrafında dünya islam birliğini kurmaktır. Bu amaçla II.Abdülhamit, Cawa'ya siyasi temsilci tayin etmiş, İran, Türkistan, Çin, Hindistan ve Afrika'ya adamlar gönderip, bu fikrin yayılmasına çalışmıştır.

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra adeta devletin resmi politikası olarak benimsenen İslamcılık, Milliyetçilik hareketleri karşısında devleti kurtarmaya yeterli olmamıştır⁵⁰.

3. Türkçülük

Türkçülük, II.Abdülhamit devrinde bir fikir hareketi olarak gelişmiştir. Osmanlılık veya İslamcılık gibi bir idare ve siyaset sistemi haline getirilmesi düşünülmemiştir. Bu sebeple Türkçülük hareketi bir siyasi partinin veya muayyen bir grubun malı değildir. Az sayıdaki aydının üzerinde kafa yorduğu bir akımdır. Bu aydınlar içinde, siyasete girmemiş olan, tarafsızlar bulunduğu gibi, İslamcı ve Osmanlılık taraftarları da vardı. Bunlar, çeşitli sebeplerin etkisiyle Türkçülüğü değişik yönleriyle incelemekteydiler. Bu fikir hareketine zemin hazırlayan faktörler ise şöyle sıralanabilir:

1. Avrupa büyük devletlerinin de teşvikiyle milliyet fikirlerinin hristiyan tebaa arasında yayılması ve bunun sonucunda isyanların çıkması.
2. Türk olmayan müslüman topluluklarının da yine batılı devletlerin propagandaları sonucu Osmanlı Devleti'nden ayrılma temayülleri. Bu hususta özellikle İngiltere'nin Mısır'dan başlamak üzere Arap memleketlerine sirayet eden propagandaları ile Avusturya'nın Bosna-Hersce'ten başlayıp Arnavut halkı üzerinde yaptığı propagandalar bu konuda çok etkili olmuştur.
3. Bilhassa; büyük hristiyan eyaletlerin müstakil veya muhtar bir statüye kavuşmaları üzerine, bu eyaletlerdeki Türklerin Anadolu'ya göç etmeye zorlanmaları ile Anadolu'da Türk nüfus yoğunluğunun artması ve bu insanların maruz kaldığı felaketin uyandırdığı tepki.
4. Avrupa'nın Türkler üzerindeki baskısı ve alçık propagandaları

⁵⁰ A.g.e., s. 539-550.

5. Yabancı dil öğrenen ve Avrupa'ya giden Türklerin, Avrupalıların Türkler hakkındaki araştırmalarından haberdar olup, bunun vicdanlarında uyandırdığı hisler⁵¹.

Bir kültür hareketi olarak başlayan Türkçülük akımı, daha sonra giderek siyasi bir cereyan haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin sorunlarının çözümünde Osmanlıcılık, İslamcılık gibi düşünce akımlarının yeterli olmayacağı belirtilerek "ırk esasına dayalı Türk Milliyetçiliğinin" geliştirilmesinin zorunluluğuna işaret edilmiştir. Onlara göre devlet ancak dili, dini, soyu ve ülküsü bir olan topluma dayanarak ayakta durabilirdi. Bunun için de Osmanlı yönetimi altında yaşayan Türklerin milli bilince ulaştırılması gerekirdi. Ünlü Türk sosyologu Ziya Gökalp'in katkıları ile Türkçülük ilmi bir boyut kazanmıştır. Ziya Gökalp'e göre Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu ve güçlenmesi yeniden yapılanma ve hayat tarzına bağlıdır. Bu üç esas üzerine kurulacaktı: Bunlardan birincisi Türkçü olma- tır. Dilde, güzel sanatlar, ahlakta ve hukukta Türk kültürüne bağlanmak gerekir. İkincisi İslam ümmetinden olmaktır. Üçüncüsü ise Batı uygarlığını benimse- mektir. Bilimde, felsefede, teknikte tam bir Batılı kafaya sahip olmak gerekir.

Gökalp, medeniyetle kültürü birbirinden ayırmış, kültürde Türk kalmayı savunmuştur. Osmanlıcı görüntüsü altında Türkçü bir politika izleyen İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda bulunması, Türkçülük düşüncesini güçlendirmiştir. Bu düşüncenin halka yayılması amacıyla Türk Ocakları kurulmuştur.

İslam birliği kadar güçlü bir Türk birliği özlemini çeken Türkçüler, Rus- ya'dan gelerek Osmanlı Devleti'ne sığınan bazı Türk aydınlarının da etkisiyle bir süre Asya'da yaşayan tüm Türkleri Osmanlı Padişahı'nın yönetimi altında birleştirmeyi amaçlayan pantürkist (Turancılık) bir düşünceyi benimsemişlerdir.

Almanlar'ın da propagandasıyla bu düşünceyi gerçekleştirmek için İttihat Terakki yöneticileri Osmanlı Devleti'ni, Birinci Dünya Savaşı'na sokmuşlar ise de savaşın gidişatı buna imkan vermemiştir. Bunun üzerine Atatürk tarafından daha gerçekçi temellere oturtulan Anadolu Türkçülüğü savunulmaya başlanmış ve Kurtuluş Savaşı, bu temele dayandırılmıştır.

Bütün bu fikir akımlarının dışında, Batı'da ortaya çıkan fikir ve sistemleri aynen benimseyen Türk aydınları da çıkmıştır. Bunlar kendi aralarında da bölünmüşlerdir. Bunlardan öncülüğünü Celal Nuri'nin yaptığı bir bölüm batıcı grup, Avrupa'dan herşeyi almaya gerek yoktur. Osmanlı devleti üzerinde düşmanca emelleri olan batılıların teknolojisi alınmalı fakat kültürü alınmamalıdır görüşündeydi. Öncülüğünü Abdullah Cevdet'in yaptığı diğer bir grup batıcılar ise ikinci bir medeniyet yoktur, tek bir medeniyet vardır, o da batı medeniyetidir. Güllü ile dikenli ile alınmalıdır diyordu. Fakat bu görüşler dar bir çevreyle sınırlı kaldı ve fazla taraftar bulmadı.

⁵¹ A.g.e., eser, s. 288-290.

IV. XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİNİN DURUMU

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER

1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve İktidara Gelmesi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde içte meydana gelen en büyük olay İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ve iktidaridir. Bu cemiyetin doğuşu devrin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarının bir sonucudur. Bu şartlar altında cemiyet, kurucularının da özel gayretiyle kısa sürede büyüyerek iktidarı ele geçirmiştir. Cemiyet'in iktidarı siyasi yönden pek parlak sonuçlar doğurmasa da memleketimizin düşünce ve kültür hayatına önemli katkıları olmuştur.

3 Haziran 1889'da Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden İbrahim Temo, İshak Sükütî, Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşid tarafından İttihad-ı Osmani Cemiyeti adıyla kurulan⁵² Cemiyet'in teşkilatlanma biçimi, İtalyan tarihinde önemli rol oynayan gizli Carbonari Cemiyeti'nden örnek alınmıştır. İttihad-ı Osmani Cemiyetini kuranlar Genç Türkler adıyla anılıyordu. İbrahim Temo bu iş için bir İtalya seyahati de yapmıştır⁵³. Kısa sürede Harbiye ve Mülkiye mektepleri ile okul dışı bazı çevrelere de yayılan hareket bu şekilde gelişme içindeyken, II. Abdülhamid, Cemiyet'in varlığından haberdar oldu. Bu yüzden Askeri Tıbbiye Okulu Komutanı görevinden alındı, öğrenci liderlerinden bir kısmı tutuklandı ise de sonradan serbest bırakıldılar.

1896 yılından sonra cemiyetin liderliğine, nüfuz sahibi ve İstanbul'un tanınmış simaları getirildi. Bunların yönetimindeki cemiyet kısa zamanda aydınlar arasında taraftarlar kazandı. Askeri Tıbbiye'de damgalanan öğrenciler selameti yurt dışına çıkmakta buluyorlardı. Bunlar kendilerine önceleri Paris'i üs seçtiler. Burada Beyrutlu bir hristiyan olan Halil Ganem ile tanıştılar. Bu tarihlerde Paris'te bulunan ve İttihat ve Terakki adında bir cemiyet kurmuş olan Ahmet Rıza, yurt dışındaki muhalefetin merkezi durumundaydı. O'nun önderliğinde 1895'te Paris'te Meşveret gazetesi çıkarıldı. Daha sonra Cemiyetin Türkiye'deki üyeleri takibe maruz kaldılar ve ileri gelenlerinden İbrahim Temo ile Abdullah Cevdet yurt dışına kaçtılar. Bu ikili Romanya'da Jön Türk isimli bir dergi yayınlamaya başladılar. Bu sırada cemiyete kazandırılan Mülkiye'de tarih hocası olan Murat Bey de Mısır'a kaçıp Mizan adında bir gazete çıkarmaya

⁵² M. Şukrî Hanioğlu, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İstanbul 1985, s. 174; T.Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I, İstanbul 1988, s. 19.

⁵³ E.E. Ramsour, Jön Türkler ve 1908 İhtilali, İstanbul 1972, s. 31.

başladı. Bu gazeteler yabancı postahaneler vasıtasıyla ülkeye sokuluyor ve büyük bir kitle tarafından okunuyordu⁵⁴.

Ülke dışındaki Jön Türkler kalabalık bir kitle değillerdi. Fakat türdeş de olamamışlardır. Sürekli anlaşmazlıklarla birbirlerinden ayrılmışlardır. Abdülhamid, bu rahatsız kitleyi daha da bölmek ve ülke içine çekmek için tüm önlemleri almıştır. Paris'deki 1902 kongresi de Jön Türkleri birleştireceğine bölünmüştür. Bunlar merkezîyetçi idareyi savunan Ahmet Rıza Bey ile adem-i merkezîyetçiliği savunan Prens Sabahattin Bey'in etrafında toplanmışlardır⁵⁵.

1906 yılında Selanik'te kurulan gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayatında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bu cemiyet, Ruslar'ın Bulgarları koruyarak memleketin iç işlerine müdahalesini protesto etmiş, özellikle ordu mensupları arasında taraftar bulmaya çalışmıştır. 14 Eylül 1907'de Merkezi Paris'te olan Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" ile birleşmiştir⁵⁶. Bu birleşmeye yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk)'in Şam'da arkadaşları ile beraber kurdukları gizli Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi de Mustafa Kemal'den habersiz katılmıştır.

Bu birleşmelerden sonra, 9 Haziran 1908'de İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikola arasındaki Reval görüşmelerinde Makedonya konusunun da ele alınması üzerine Cemiyet, Rumeli'de büyük bir silahlı ayaklanma hareketine girişti. 23 Temmuz 1908'de de II. Abdülhamid'i ikna ederek Kanun-i Esasi'yi (Anayasa) yürürlüğe koydurup, II. Meşrutiyeti ilan ettirdi. 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra da iktidarı tam manasıyla ellerine geçirdiler ve Devletin yıkılışına kadar da devam ettirdiler.

İttihatçı liderler insan olarak dürüst, vatansever ve cesur kişilerdi. Ancak bir devleti yönetecek vasıflardan mahrum idiler. Özellikle toplumun yapısını sarsan aksaklıklara doğru teşhis koyup, bunları ortadan kaldıramamışlardır. Ekonomik alanda kalkınma metodlarını bilmiyorlardı. Devleti yeni temellere oturtma düşüncelerini uygulayacak bilgi ve yeteneğe sahip değillerdi ki, kalkınma yolunda son çareyi Almanya'ya yanaşmakta bulacaklarını ummuşlar, fakat bunda da yanlışmışlardır.

2. Trablusgarp Savaşı

Almanya gibi milli birliğini geç tamamlamış olan İtalya da sömürgeciliğe çok geç başlamıştı. Bu dönemde dünyanın en iyi bölgelerini başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bir takım devletler aralarında paylaşmışlardı. Bu konuda

⁵⁴ A.g.e., s. 37-46.

⁵⁵ Tunaya, a.g.e., s. 20-21.

⁵⁶ Ahmed Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1948, s. 233-239.

çok geride kalmak istemeyen İtalya, büyük devletlerle yaptığı bir dizi anlaşmalardan sonra Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki toprağı Trablusgarp ve Bingazi'ye göz dikti⁵⁷. Buraların kendisine terki için 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir nota veren İtalya, bu isteğinin reddi üzerine adı geçen bölgeye asker çıkardı. Ancak, kummay Binbaşı Enver ve Fethi beyler ile Kumay Kolagası Mustafa Kemal Bey gibi genç ve idealist subayların organize ettiği direniş karşısında sadece gemilerinin top menzili içerisindeki bir kıyı şeridinde tutunabilen İtalyanlar, savaşı Osmanlı Devleti'nin başka topraklarına yaymak suretiyle isteklerini kabul ettirmeye çalıştı⁵⁸. Kızıldeniz'deki Osmanlı limanlarını topa tutarak bazı savaş gemilerini batırdı. Ardından Beyrut'u bombalayarak yine limanda bulunan iki savaş gemisini batırdı⁵⁹. Daha sonra Ege'ye çıkarak Çanakkale Boğazını geçmeye çalıştı, fakat başarılı olamadı⁶⁰. En sonunda da Nisan-Mayıs 1912'de Rodos ve 12 Ada'yı işgal etti. Bunlar da Osmanlı Devleti'nin tutumunu değiştirmesinde etkili olamamışken, Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine 15-18 Ekim 1912 tarihinde İtalyanlar ile Uşi Antlaşması yapıp savaşa son verildi. Buna göre; İtalyanlar Trablusgarp ve Bingazi'yi alacak, Osmanlı Devleti buradaki bütün askeri ve sivil memurlarını çeker çekmez de işgal ettiği adaları iade edeceklerdi. Yalnız yapılan gizli bir anlaşma ile bu adalar savaşı bitinceye kadar İtalyan kontrolünde kalacaktı ki, bu tarihten sonra adaların geri alınması mümkün olmamıştır. Bilindiği gibi Lozan Antlaşmasıyla Rodos ve 12 Ada İtalya'ya bırakılmış, 1947'de İtalya Barış Antlaşması ile de Yunanistan'a devredilmiştir⁶¹.

3. Balkan Savaşları

Osmanlı Devleti'nin İtalya ile uğraşmasını fırsat bilen Balkan devletleri, Rusya'nın da katkılarıyla aralarında bir dizi ittifak andlaşması imzaladılar. 13 Mart 1912'deki Sırp-Bulgar ittifakını, 29 Mayıs 1912'deki Bulgar Yunan ittifakı izlemiş. Ağustos 1912'de Karadağ ile Bulgaristan arasındaki sözlü ittifaktan sonra da 6 Ekim 1912'de Karadağ-Sırbistan ittifakı ile Osmanlı Devleti'ne karşı Sofya merkezli ve Rusya destekli bir ittifaklar zinciri oluşmuştu. Nihayet 8 Ekim 1912'de Karadağ, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiş onu izleyen iki hafta içinde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın savaş ilanları takip et-

⁵⁷ M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, London, 1966, s. 287.

⁵⁸ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Ankara 1989, s. 23; Emir Ali Haydar, *Türkiye İtalya Harbi-i Bahrîsi*, İstanbul 1339, s. 202.

⁵⁹ Necdet Hayta, "Beyrut'un İtalyanlar Tarafından Bombardmanı (24 Şubat 1912)", *Askerî Tarih Bülteni*, sayı: 38, s. 185-190.

⁶⁰ İsrail Kurtcephe, "İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri", *OTAM*, sayı: 1, s. 306 vd.

⁶¹ Necdet Hayta, *Ege Adaları Sorunu, 1911'den Günümüze*, Ankara 2006, s. 23 vd.

mişti⁶². Bu savaşta büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin kazanacağını düşünerek, hangi taraf kazanırsa kazansın hiçbir toprak değişikliğine razı olmayacaklarını ilan ettiler. Savaş; coğrafi durumun çıkardığı sonuçlar, savaşa iyi hazırlıklı olmayan Osmanlı Ordusu'nun seferberlik ve tahkimat işlerini zamanında yapamaması, yönetimden kaynaklanan hatalar ve ordu içindeki ittihat ve Terakki muhalifi subayların iktidarı yıpratmak için görevlerini yapmamları, savsaklamaları gibi sebeplerden dolayı bütün cephelerde Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı.

Savaş sonunda Devlet; Bulgaristan ve Doğu Rumeli'yi Bosna-Hersek ve Yenipazar'ı, Makedonya'yı, Arnavutluk'u, Epir'i, Batı Trakya'yı, Edirne'yi ve İtalyan işgali dışında kalan Ege Adalarını kaybetmişti. Yalnız Edirne müdafaası Balkan Harbi içinde hemen hemen tek etkili Türk müdafaasıdır. Bir ara Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapan Edirne, Şükrü Paşa tarafından bir yıla yakın destanı bir şekilde savunulmuş, fakat yeterli ikmal ve lojistik destek sağlanamadığı için, Sırplar tarafından desteklenen Bulgarlar'a terkedilmek zorunda kalmıştır.

3 Aralık 1912'de imzalanan ateşkes anlaşmasından sonra Londra'da başlayan ve bir ara kesilen müzakereler sonucunda, özellikle büyük devletlerin müdahalesi ile 30 Mayıs 1913'te Ön-Barış Andlaşması imzalandı. Bu Barış Andlaşması ile Osmanlı Devleti, Ege Adaları'nın kaderinin tayinini ve Arnavutluk'un sınırlarının çizilmesi işini büyük devletlere bırakmakta, Girit'i hukuken Yunanistan'a terketmekte ve Midye-Enez hattının batısında kalan toprakları da Balkan Devletlerine bırakmakta idi. Bu çizilen sınırla Edirne Bulgaristan'a bırakılıyor, Bulgaristan Kavala ile Dedeağaç arasındaki toprakları alarak Ege Denizi'ne ulaşıyordu⁶³.

Birinci Balkan Savaşı sonunda Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nden aldıkları yerleri paylaşamadılar. Özellikle Bulgaristan'ın, müttefiklerinden daha fazla yer kazanması nedeniyle anlaşmazlık çıktı. Bunun sonucunda Sırbistan ve Yunanistan batıdan, Romanya kuzeyden Bulgaristan'a karşı saldırıya geçtiler. Balkan Devletlerinin arasındaki savaştan yararlanmak isteyen Osmanlılar da harekete geçti. Enver Bey komutasındaki Osmanlı birlikleri harekete geçip, Edirne dahil bütün Doğu Trakya'yı hiçbir direnişle karşılaşmadan geri aldı.

İkinci Balkan Savaşı sonucu 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Andlaşması ile Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nden aldıkları yerleri aralarında paylaştılar⁶⁴. Osmanlı Devleti ile de ayrı ayrı andlaşmalar imzaladılar. 29 Eylül

⁶² Anderson, a.g.e., s. 292; Hany N. Howard, *The Partition of Turkey 1913-1923*, New York 1966, s. 21-23; Douglas Dakin, *The Unification of Greece 1770-1923*, London 1982, s. 193-195.

⁶³ Ertan C. Henneich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge 1938, s. 329-331.

⁶⁴ Anderson, a.g.e., s. 298-299; Harry Howard, "The Balkan Wars In Perspective", *Balkan Studies*, III/2 (1962), s. 267-268.

1913'te Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul Barış Andlaşması imzalandı. Bu andlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'nin sınırı Meriç nehridir. Ancak Edime ile Meriç nehrinin batısında kalan Dimetoka Türk sınırları içinde yer almaktadır. Yunanistan'la 14 Kasım 1913'te Atina Andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşmayla; Girit adasının Yunanistan'a bırakılmış, bu ülkede kalan Türklerin kültür ve mülkiyet hakları garanti altına alınmıştır. Savaş sırasında Yunanistan tarafından işgal edilmiş olan Ege Adalarının durumu hakkında ise 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşmasının ilgili hükmüne (Bu adaların kaderi büyük devletler tarafından belirlenecek) uyulması kararlaştırılmıştır.

Savaşın sonunda Adriyatik Denizi'nden Karadeniz'e kadar olan Balkanlar'daki Türk hakimiyeti çok küçüldü. Sadece Meriç'in doğusundaki "Doğu Trakya" (Dimetoka hariç) bölgesi Türkler'de kaldı. Yanya, Manastır, İşkodra, Debre, Üsküp, Selanik, Serez gibi önemli merkezler kaybedildi. Bu şehirlerin her biri 450-500 yıldan beri Türk kültürünün ana merkezleriydi. Anadolu'daki Türk şehirlerinden hiçbir farkları yoktu. Savaşın bir ağır sonucu da sosyal ve ekonomik alanda oldu. Milyonu aşkın bir göçmen kitlesi, Doğu Trakya ve Anadolu'ya geldi. Ekonomik yönden sıfırlanmış olan bu insanlar, zaten zor durumda olan Osmanlı Devleti'ni daha da zayıflattı. Balkanlar'da ve Anadolu'da nüfus yapısı değişti. Savaşın kaybedilmesi Türk Milletinin hafızasında derin izler bıraktı. Daha devlet bile olamamış kuvvetler karşısında koca Türk ordusunun başarılı olamaması milli vicdanda kabul-edilemez moral çöküntüsü meydana getirdi. Türk Milleti bu kaybını ancak Çanakkale zaferi ve Büyük Taarruzla telafi edebildi.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİNİN YIKILIŞI

1. Savaşın Sebepleri

1914-1918 yılları arasındaki, dünyanın büyük devletlerinin Avrupa'da, Ortadoğu'da, Afrika'da ve Uzakdoğu'da geniş bir alanda ve açık denizlerde o zamana kadar görülmemiş büyüklükte ve uzun süreli savaşına Birinci Dünya Savaşı denmiştir. Önce Orta Avrupa'da başlayan savaş, devam ettiği yıllar içinde yeni katılımlarla (Osmanlı Devleti, Bulgaristan, İtalya, A.B.D.) geniş bir alana yayılmış ve dünyanın büyük bir bölümünü etkisi altına almıştır.

Dünya Ülkelerinin büyük bir bölümünü etkileyen Birinci Dünya Savaşı'nın sebepleri şunlardır:

Siyasi ve Askeri Sebepler

Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük devletlerin durumları ve hedefleri savaşın çıkışında önemli bir rol oynamıştır. 1871'de milli birliğini tamamlamış olan Almanya, kısa zamanda sanayi ve ekonomi alanında gelişerek, güçlü bir kara ordusuna ve İngiltere ile rekabet edebilecek bir donanmaya sahip oldu.

İngiltere, dünyanın büyük bir kısmını sömürge haline getirmiş ve bu durumunu muhafaza etmek için dünyanın en büyük donanmasını elinde bulunduruyordu. Birleşik Amerika'nın ise, güçlü bir ordusu bulunmamakla birlikte, sanayi ve üretim gücü çok yükselmisti. Fransa, dünyanın ikinci kara ordusuna ve İngiltere'den sonra en fazla sömürgeye sahip olan devletti. 1905'te Japonya'ya yenilmiş olan Rusya, üçüncü büyük kara gücüne sahipti. Sanayi ve teknolojiye Amerika, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın gerisindeydi. Ekonomik bakımdan da güçlü değildi. Japonya, büyük bir hamle yapmış, Uzakdoğu'da Rusya'yı durdurmuş, Çin'e müdahaleye başlamış, çok güçlü bir donanma ve ticaret filosu kurmuştu. Avusturya-Macaristan, çöküş sürecine girmiş olup, sıkı sıkıya Almanya'nın dış siyasetine sarılmıştı. Almanya gibi milli birliğini geç tamamlamış olan İtalya'da sömürge edinmeye çalışıyordu. Çin, batı ve Japon emperyalizminin baskısı altındaydı.

Osmanlı Devleti ise, 1900 ile 1914 yılları arasında ağır kayıplara uğrayarak, bir hayli küçülmüştü. Bilhassa Avrupa'daki toprakların kaybetmiş olan devlet, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kars, Ardahan, Artvin dışında bugünkü Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Hicaz ve Yemen'i elinde bulunduruyordu.

Almanya'nın her alanda İngiltere ile rekabete kalkışması İngiltere'nin de ne pahasına olursa olsun Almanya'yı ezmek istemesi savaşın temel sebeplerinden biridir. Bu durum Avrupa'da devletlerarası bloklaşmaya yol açtı.

Almanya, birliğini kurduktan sonra giderek güçlendi ve Avrupa üstünlüğüne yönelik bir dış politika izlemeğe başladı. O, kendine müttefik devletler edinmek istiyordu. Bu nedenle 1879'da Avusturya ile ittifak yaptı. Bu ittifaka 1881'de Rusya da katıldı. Fakat Rusya ile Avusturya arasında Balkanlardaki rekabetten dolayı, bu ittifak yürümedi. Bundan sonra Almanya, İtalya ve Avusturya arasında 1882 yılında "Üçlü İttifak" denilen bir blok meydana getirildi. Özellikle 1888'de II. Wilhelm'in tahta geçişinden sonra, Başbakan Bismarck'ın izlediği politikada değişiklik meydana geldi. Bu değişiklik sonucu Rusya ittifaktan ayrıldı ve kendisine borç vermesi, silah satışı, karşılıklı yardım gibi bir dizi anlaşmadan sonra 1894'te Fransa ile İttifak yaptı. Bu ittifaka 1904'te Fransa ile 1907'de de Rusya ile anlaşma imzalayan İngiltere'nin de katılımıyla, Almanya-Avusturya-Macaristan-İtalya-Üçlü İttifakına karşı İngiltere-Fransa-Rusya Üçlü İttifak Devletleri grubu kurulmuş oldu. Zamanla iki grup gittikçe birbirine karşı iyice düşman oldu ve bu kutuplaşma savaşla sonuçlandı⁶⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerinden biri de hızlı silahlanma ve militarizmdir. Almanya birliğini kurduktan sonra sanayileşmiş ve bunun bir kısmını da savaş sanayine yönelmişti. Alman Krupp fabrikalarında büyük toplar, diğerlerinde başka

⁶⁶ YÖK Komisyon, a.g.e., s. 42-44.

silahlar yapılırken, tersanelerde denizaltılar yapılıyor ve savaş gemileri denize indiriliyordu. Almanya'nın bu davranışı karşısında diğer Avrupa devletleri de silahlanma yarışına girdiler. Bu da ülkelerde militarizmin güçlenmesine ve yönetimler üzerinde etkili olarak savaş özendirilmelerine neden oldu.

Ekonomik Yayılma ve Sömürgecilik

Sömürge edinme ve dış yatırımlarla gelişen ekonomik rekabet, savaşın önemli sebeplerindendir. Sömürgecilik, daha XV. yüzyılda Rönesans'la gelişen bilimin yarattığı imkanlarla insanlarda uyanan yeni ülkeler, yeni insanlar, yeni bitkiler, yeni uygarlıklar keşfetme duygusundan kaynaklanarak başlamış ve bunlara Avrupa'ya ucuz baharat ve değerli maden getirme isteği eklenmişti. Ancak giderek bu ülkelerin zenginliklerinden faydalanmak önem kazandı ve büyük devletler sömürgecilğe yöneldiler. Sömürge edinmek için İngiltere'de "Hint ve Levant", Fransa'da "Hint ve Kanada", Hollanda'da "Batı ve Doğu" kumpanyaları gibi şirketler kuruldu. Böylece giderek sömürge imparatorlukları kuruldu. Edindiği sömürgeler kendi ülkesinin 104 katına ulaşan ve bundan dolayı "Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk" unvanını alan İngiltere, bu konuda en ön plandaydı. Bu ülkeyi Fransa, Hollanda, Almanya, Rusya gibi devletler izlediler.

XIX. yüzyıldan itibaren nüfus yerleşimi, milli itibar sağlama, büyüklük isteği, güven kazanma, fakat özellikle sanayi inkılabının iki temel kaynağı olan hammadde kaynağı ve pazar edinme gibi nedenlerle sömürgeci devletler arasında büyük bir rekabeti başladı. Amerika'nın da katılmasıyla sömürgecilik Pasifik'e açıldı. 1876'da Afrika'nın %11'i, Pasifik'in %57'si; 1900'de Afrika'nın %90'ı, Pasifik'in %99'u sömürgeleşmiş durumdaydı.

Bunun yanında büyük devletlerin çeşitli ülkelerde maden, demiryolu, deniz işletmeleri vs. gibi dış yatırımları da vardı. Örneğin İngiltere, Fransa ve Almanya'nın XIX. yüzyıl sonundaki dış yatırımları 160 milyon altın Frank idi. Bu tüm dünyadaki yatırımlarının %83'ünü oluşturuyordu.

Avrupa'da Alman-Fransız, Balkanlarda Rus-Avusturya Rekabeti

Avrupa'daki Alman-Fransız anlaşmazlığı savaşın diğer bir nedenini oluşturuyordu. Alman birliğinin kurulması aşamasında Almanlar, Fransızlar'ı yenmişler ve yeraltı kaynakları bakımından zengin Alsace-Lorraine'i Fransa'dan almışlardı. Fransızlar bunu milli bir mesele haline getirmişlerdi.

Diğer yandan Balkanlar'da Rusya ile Avusturya arasında çekişme vardı. Akdeniz'e açılmak isteyen Rusya, Pan-Slavizm politikasıyla Balkanlar'ı nüfuzuna almak istiyordu. Aynı şekilde Avusturya da Balkanlar'a sahip olmayı arzu ediyordu. Bu durum Rusya ile Avusturya arasında şiddetli bir rekabete yol aç-

mişti. Diğer taraftan Avusturya idaresinde yaşayan Slavlar dolayısıyla bu devlet Rusya'nın politikalarından rahatsızlık duyuyordu.

Dini ve Kültürel Yayıma

Sömürgeci devletler sömürgelerine dinlerini ve kültürlerini de götürüyorlardı. Bunun için çeşitli mezheplerden Hristiyan misyonerler çalışmalara girişmişlerdi. Bunun yanında kendi kültürlerini yaymak amacıyla her devlet gittikleri yerlerde kendi dillerini yayıyor, kitaplar yayınlıyor, kütüphaneler ve başka kurumlar kuruyor, bu işler için uzmanlar gönderiyorlardı. Bu da devletler arası nüfuz çekişmesinin bir başka yönünü oluşturmaktaydı.

Milliyetçilik

1789 Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan milliyetçilik fikri, çeşitli milletler üzerinde etkili olmuş, milli devletler kurma düşüncesi gelişmiş ve yer yer bağımsızlık savaşları çıkmıştı. Daha sonra da Avrupa milletlerinin benimsediği kendi milletini üstün görme, üstün kılma politikalarının kaynağı olmuştu. Bu devrede Batı Medeniyetinin temsilcisi olan Avrupa milletleri, mensup oldukları beyaz ırkı üstün tutma, onun da içinde kendi kavmini üstün kulma siyasetini benimsemişlerdi. Hatta yeryüzünün kalabalık ırkı San ırk ikinci sınıf insan olarak kabul ediliyordu. İşte bütün bu propagandalar, milletlerarası dolayısıyla devletlerarası rekabeti hızlandırıyordu.

Büyük devletlerin ülkelerinde de çeşitli gruplar yaşıyordu. Rusya'da Finli, Baltık'lı, Polonyalı, Tatar, Azeri, Gürcü, Ermeni, Türk, Slav, Kazak; Macaristan'da Slovak, Romen, Sırp, Hırvat; Avusturya'da Polonya'lı, Romen, Çek, Sloven, Sırp, Hırvat; Almanya'da Polonya'lı, Danimarka'lı, Alsace-Lorraine'li gruplar vardı. İngiltere ise Katolik İrlandalılar'ın özerklik sorunu ile uğraşıyordu. Ayrıca Pan-Slavizm, Pan-Germenizm gibi milliyetçe akımlar gelişmişti.

Hanedan Çekişmeleri

Savaşın nedenleri arasında diğerleri kadar olmasa bile hanedan rekabeti ve dedikodularının da etkisi vardır. I. Dünya Savaşı arifesinde Fransa hariç diğer devletler, krallık veya imparatorluk hanedanları tarafından yönetiliyordu. Rusya'da Romanovlar, Avusturya'da Habsburglar, Almanya'da Hohenzollern, İngiltere'de Hanover Hanedanı vardı ve bunların hepsi birbirleriyle akraba idiler; başka bir devlete kendi hanedanlarından bir prensi kral seçtirmek için aralarında rekabet vardı. Çünkü bir prensin krallığı, kendi hanedanına nüfuz sağlıyacaktı.

Osmanlı Devleti'ni Paylaşma İsteği

Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuz kavgası ve ileride O'nun mirasını nasıl paylaşılacağı konusu bu büyük harbin çıkmasına sebep olan faktörlerden birisi-

dir. XIX. yüzyıl başlarındaki Rus, İngiliz, Fransız rekabeti, yüzyılın sonlarına doğru bu rekabete Almanya'nın da katılması bu çekişmeyi hızlandırmıştır.

2. Birinci Dünya Savaşının Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Osmanlı Devleti birkaç yüzyıl süren gerileme devrinde, özellikle son dönemlerinde çok yalnız kaldı. Bütün büyük devletlerce bir kuvvet sayılmamakta, bir yük telakki edilmekteydi. Bu bakımdan hiç bir devlet, Osmanlı Devleti ile ittifak yapmaya yanaşmıyordu. Çünkü O, ittifakı gerektiren faktörler bakımından, ittifak yapılacak devletlerin kendisine olan güvenini kaybetmişti.

Osmanlı Hükümeti şu düşünceler içinde ittifak arayışına girişmişti. Osmanlı-İtalyan savaşını Almanya'nın müttefiki olan İtalya çıkarmış ve bu olay Balkan savaşına yol açmıştı. Balkan Savaşı Rusya'nın girişimiyle meydana gelmişti. Hatta Osmanlı Hükümeti bu konuda Fransa'yla İngiltere'nin Rusya'ya bu işte desteklediğine inanıyordu. Nitekim Fransız Başbakanı Poincaré, gerek Balkan devletleri arası ittifaka, gerekse bu anlaşma sonunda çıkabilecek bir genel savaşa Rusya ile beraber olacağını söylemişti.

Bundan başka Osmanlı-İtalya savaşı esnasında, Rusya'nın 1909'da İtalya ile yapmış olduğu anlaşmaya dayanarak, boğazların açılmasını istemesine de Fransa az çok yardımcı olmuştu. Bütün bu olaylar, Osmanlı Devleti idarecileri-ni, üçlü itilaftan uzaklaştırmı nitelikte idi.

Almanya'ya gelince, ikinci Meşrutiyet'ten beri, özellikle İstanbul'daki büyükelçisi, Baron Marshall'ın zekası sayesinde, Osmanlı arazisinde Almanya'nın hiç bir gözü olmadığına inandırmıştı. Balkan Savaşı'ndan sonra Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında doğrudan bir sınır kalmadığı için Osmanlı Devleti idarecilerinde Alman-Avusturya ittifakına karşı eğilim artmış ve Akdeniz'de güçleri az olan bu devletlerden Osmanlı Devletine zarar gelmeyeceği inancı meydana gelmişti. Bu suretle 1909 başlarından 1911 sonlarına kadar Almanya'ya dayanmak ve ona göre de bir siyaset gütmek, Osmanlı Devletince doğru yol olarak kabul edilmişti. Ancak Osmanlı-İtalya ve Balkan Savaşları ve onların sonucunda kaybedilen yerler, Osmanlı devlet adamlarına, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni ne kendi müttefiklerine ne de Balkanlılar'a karşı koruyabilecek bir durumda olmadığını hatta Almanya'ya gösterilen yakınlığın Almanlara karşı onları kızdırarak, kuşkulandırarak bir tehlike kaynağı haline sokabileceğini göstermişti.

Bu durumlardan dolayı Osmanlı devlet adamlarında iki fikir belirdi: Birincisi Osmanlı Devleti'ni her şıkta koruyacak Almanya ile kesin ve açık bir anlaşma yapmak, diğeri de; Osmanlı Devleti'ni muhtemel bir savaşta yakinen etkisi altına alacak devletlerle, özellikle Akdeniz'e yakın olanlarına yaklaşmak ve mümkünse ittifak etmektir. İngiltere, Rusya ve Fransa ile ittifak girişimleri bu

fikirden doğmuştu. Fakat bu devletlere yapılan İttifak teklifleri birer birer reddedilecektir. Öyleki İngiltere savaşın arifesinde Osmanlı Devleti'nin peşin para ödeyerek ısmarladığı iki savaş gemisini bir türlü vermeyecektir. Kısacası Osmanlı Devleti Almanya safında savaşa adeta mecbur bırakılacaktır.

Nihayet Avrupa'da savaş ateşi için bir kıvılcım bekleniyordu. Çok geçmedi o da geldi. 28 Haziran 1914'te karsi ile birlikte Saraybosna'yi ziyaret eden Avusturya Veliahdi Franz Ferdinand, bir Sırp terörist tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü. Bu olay, sonuç olarak Avusturya'nın Sırbistan'a karşı savaş ilan etmesini; Rusya'nın Sırbistan'ın, Almanya'nın da Avusturya'nın yanlarında yer almalarını gerekli kılmıştır. Ardından bir hafta içinde Avrupa büyük bir savaşa sürüklenmiştir. Tabii ki, savaşın uzantıları bütün dünyaya yöneliktir.

Almanya 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya, 4 Ağustos 1914'te de Belçika'ya savaş ilan etti ve Belçika'ya saldırdı. Almanya'nın Belçika saldırısı İngiltere'yi tehdit ettiğinden, İngiltere de 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan etti. Avusturya ise, 6 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etti.

Avrupa devletlerinin büyük bir bunalıma sürüklenmesi, Uzak Doğu'da Japonya'ya yayılması için fırsat veriyordu. Almanya'ya 23 Ağustos 1914'te savaş ilan eden Japonya, bu devletin Uzakdoğu'daki sömürgelerini ele geçirdikten sonra Kasım 1914'te savaşı kendi açısından sonuçlandırmış oldu.

Savaş, bütün şiddetiyle Avrupa'da ve Yakındoğu'da hüküm sürerken Almanlar'ın asıl planı Belçika üzerinden Fransa'ya yürümek. Fransa'yı mağlup ettikten sonra bütün gücü ile Rusya'ya saldırmaktı. Almanlar'ın batı cephesi savaş planları, İngiliz, Belçika ve özellikle Fransızlar'ın ısrarlı direnmeleri sonucu başarısızlığa uğradı. Bilhassa Marn'daki başarısızlık Almanlar'ı batıda durdurmuştu. Doğu'da ise Hindenburg, Rusları arka arkaya yenilgiye uğratmıştı. Ancak Doğu'daki durum yine de Batı cephesine bağlıydı.

1915 yılı içinde İtalya'nın İtilaf Devletleri'ne katılması ile, Avrupa'da bir de İtalya cephesi açılmış oldu. İtilaf Devletleri'nin Balkanlarda yeni bir cephe açma gereği, Yunanistan'ın da İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesine sebep oldu. 1916 yılında ise İtilaf Devletleri'ne, Romanya da katılmıştır. 1916 yılında cephelelerde savaşın seyri bakımından önemli değişiklikler olmamıştı. Ancak Alman denizaltıları denizaltı savaşının önemini artırmıştı.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması meselesine gelince; yukarıda da izah ettiğimiz üzere Osmanlı Devleti, bilhassa İtilaf Devletleri'nin tutumu dolayısıyla adeta Almanya'nın kucagina itilmiş ve karşı cephede yer almaya mecbur bırakılmıştı. Osmanlı Devleti bu kadar geniş yer ve zamanda cereyan eden savaştan kendini kurtarabilir miydi bilmiyoruz. Ancak şöyle veya böyle bu savaşa katılacaktı. Sonuçta belki de en büyük kayıp O'nun olacaktı. Kısacası kanaatimizce savaşa katılması için tarihi şartlar doğmuştu. Artık bundan böyle katılmayı ger-

çekleştirecek bir olay ve resmiyet kalmıştı. Almanlar ise bu mizansenı hazırlamakta gecikmediler. Bilindiği gibi Akdeniz'de İngiliz gemileri ile çarpışan ve daha sonra Türk Boğazlarına giren iki Alman gemisi Goeben ve Breslau (Yavuz ve Midilli) Türkiye'yi Savaş sokacak bahane olundu. Bu gemilerin satın alındığı önce Osmanlı Hükümetince açıklandı, fakat daha sonra aynı gemiler Karadeniz'e çıkarak, Rus kıyılarını bombardımana başladı. 29 Ekim 1914 tarihinde gerçekleştirilen bombardıman olayı yüzünden Osmanlı Devleti resmen bu büyük Savaşın içine sürüklenmiştir. Bu olay O'nun kaderinin son dönemeci olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleeri

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla savaş alanı genişlemiştir. Birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı hareket planının temelini İttifak Devletleri'nin Avrupa'daki yükünü hafifletmek oluştuyordu. Bunun için Romanya ve Bulgaristan bölgelerinde Karadeniz'e çıkılacak, Kafkasya'da Ruslar, Süveyş'te İngilizler meşgul edilecekti. Böylece bir yandan Almanya ve Avusturya'nın yükü hafifletilirken bir yandan da İngiltere'nin Hindistan ile olan deniz yolu bağlantısına engel olunacak ve güneydeki zengin petrollerden İttifak Devletleri'nin yararlanmasaı sağlanacaktı.

Kafkas Cephesi

Osmanlı Devleti için en önemli savaşlardan biri, Ruslar'a karşı Kafkas Cephesi'nde verilmiştir. Enver Paşa komutasında 150.000 kişilik bir ordu Sarıkamış Kış Taarruzu diye adlandırılan taarruzu başlatmış, fakat sonuç alınamamıştır. Üstelik yoksulluk, soğuk, açlık ve hastalıklardan dolayı askeri birliklerimiz yaklaşık olarak 100.000 kayıp vermiştir. 1916 yılında taarruza geçen Rus askeri birlikleri Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirmişlerdir. 1916 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın kolordu komutanlığında yaptığı askeri birlikler, Ruslar'a karşı bir çevirme hareketi ile Muş ve Bitlis'i geri almışlardır. 1917 Rus İhtilali, Kafkas Cephesi'nde hareketin durmasına sebep olmuş ve daha sonra ateşkes ve 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Andlaşması'na göre Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye iadesiyle Kars, Ardahan ve Batum'un Ruslar tarafından boşaltılması ve buraların geleceğinin halkoylamasıyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Rus kuvvetleri çekilirken, Ermenilerin Doğu Anadolu Bölgesinde müslüman halka karşı katliam yapmaları üzerine Türk kuvvetleri, bu duruma son vermek üzere yeni bir askeri harekate girişip, Erzincan, Kars, Erzurum, Ardahan ve Batum'u ele geçirdi. Bu arada Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan meydana gelen Kafkas Cumhuriyeti kurulmuş, az zaman sonra da üç bölünmüştür. Enver Paşa, bu durumdan yararlanarak Kafkasların içlerine doğru ilerlemek istemiş ise de Almanlar buna engel olmuşlardır. Türk kuvvetleri 1918 Eylül'ünde Bakü'ye kadar ilerlemiş, ancak Irak ve Suriye cephelerinin çökmesi

üzerine Mondros Mütarekesini kabul etmek zorunda kalıp, bu harekate devam edememiştir.

Kanal Cephesi

Mısır'da Osmanlı hakimiyetini yeniden sağlamak ve Süveyş Kanalı'nı ele geçirip, İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek amacı ile girişilen Kanal Harekatı, 1915 yılı başlarında biri kıyıdan, diğeri de onun güneyinden olmak üzere iki kol halinde ilerledi. Gerekli ulaşım imkanları sağlanmaması sebebi ile bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlandı. Karşı taarruza geçen İngilizler 1916'da Sina yarımadasını ele geçirerek Türk Ordusunu geri çekilmeye mecbur etti. Böylece İngiliz kuvvetleri Suriye sınırlarına dayandı.

Filistin ve Suriye Cephesi

Türk kuvvetlerinin Kanal Harekatı başarısızlıkla sonuçlanınca bu bölgedeki savaşın ağırlık noktası Filistin ve Suriye'ye intikal etti. Bu arada İngilizler Mekke Emin Şerif Hüseyin'le anlaşarak (Ocak 1916), Arapların büyük bir bölümünü Osmanlı Devleti aleyhine çevirmeyi başarmışlardı.

İngilizler, Filistin ve Suriye cephesini içten çökertmek maksadıyla, Şerif Hüseyin'e Suriye, Irak ve Hicaz'ı içine alan müstakil bir Arap devletinin krallığını vaad etmişlerdi. Ancak bu vaatte bulunan İngilizler, öte yandan Kasım 1917'de Balfour Deklarasyonu olarak bilinen bir mektupla Siyonistlere Filistin'de bir "Milli Vatan" vaad etmişlerdi. Böylece İsrail Devleti'nin kuruluşu için gerekli zemin hazırlanarak, günümüzde Filistin meselesi olarak bilinen olayların temeli atılmış oluyordu⁶⁶.

1917 yılında bu cephede en önemli savaşlar Gazze'de olmuştur. İngilizlerin buradaki Türk savunma hattını kırmak için Mart ve Nisan aylarında yaptıkları taarruzlar başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak Kasım ayında üstün kuvvetlerle (191.000 kişilik İngiliz kuvvetine karşı 40.000 Türk askeri savaşıyordu.) Gazze'ye giren İngilizler Aralık'ta da Kudüs'ü ele geçirdiler.

1918 yılında İngilizler'in Yafa'dan taarruzuyla başlayan Filistin çarpışmalarında, Arap isyanının da etkisiyle durum Türklerin aleyhine gelişti. Bu bölgede 7. 8. ve 4. Ordu bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği 7. Ordu mevzilerini başarıyla savundu. 8. Ordu'yu bozan İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın ordusunu yok etmek istemişlerdi. Bunu sezen Mustafa Kemal Paşa, İngilizlere karşı başarılı savaşlar vererek, ordusunu geri çekmek suretiyle imhadan kurtardı. Bu gelişmelerle Anadolu Güneyden tehdit altına girmişti. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, cepheden Erkan-ı Harbiye'ye gönderdiği bir raporda Ordu'nun

⁶⁶ Kemal Karpat, "Türkler Med.", İA, C. XII/II, s. 374.

Türklerle meskün sahalara çekilmesini istemiş, savunma hattının bu bölgelerde kurulmasının faydalı olacağı bildirmişti ki, zaman O'nu haklı çıkaracaktı.

Irak Cephesi

1914'te Basra'ya asker çıkaran İngilizler, Abadan petrollerini korumak ve kuzeye doğru ilerleyerek Ruslarla birleşip Anadolu'yu çember içine almak düşüncesindeydiler. Ayrıca Türk kuvvetlerinin İran'a girmesini ve Hindistan'ı tehdit etmesini önlemeyi de düşünmüşlerdi. Kütülamara'ya ve oradan da kuzeye doğru ilerleyen İngilizler, 1915 yılı sonlarında kuvvetlerinin üçte birini kaybederek geri çekilmişlerdir. General Towsend komutasındaki 18.000 kişilik İngiliz kuvveti Kütülamara'da sarılarak teslim alındı. Elde edilen bu başarı uzun sürmedi. Yeniden Basra'ya kuvvet çıkaran İngilizler, 1917 yılında Bağdat'a girdiler. Mayıs 1918'de Kerkük'ü ele geçirip, Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul'un yakınlara kadar gelmiş bulunuyorlardı.

Galiçya ve Makedonya Cephesi

Türk kuvvetleri Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında, müttefiklerine yardım amacıyla Galiçya ve Makedonya'ya da kuvvet gönderip buralarda da savaşmıştır.

Romanya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa katılması sonucunda Alman-Avusturya ve Türk kuvvetlerinin ortaklaşa açtıkları Galiçya Cephesinde Romanya kuvvetleri Türk kuvvetlerinin yardımıyla yenilmiştir. Makedonya'da da Bulgarlar'a yardımda bulunulmuştur.

Çanakkale Cephesi

Çanakkale Savaşları, Birinci Dünya Savaşı içinde ayrı bir özelliği olan, tarihin kaderini değiştiren, yaşamak hakkına şerefi ile ulaşan bir milletin, her şeyden önce kahramanlık destanıdır. İngiliz ve Fransız ortak saldırılarına karşı savaşılan bu cephe-de cereyan eden muharebeler, Türkler için Dünya Savaşı'nın en büyük olayı oldu.

Cephenin Açılma Sebepleri ve Savaşın Seyri

İtilaf Devletleri'nden İngiltere ve Fransa, Çanakkale Boğazı'nı geçmek, İstanbul'u ele geçirmek, Osmanlı Devleti'ni savaş içinde çöktürmek, sonra da müttefikleri Rusya'ya yardımda bulunmak, silah ve cephane sağlamak, Rusya'dan da gıda maddesi temin etmek amacını taşıyorlardı. İtilaf Devletleri yetkililerinin düşüncesi-ne göre, Boğazların ele geçirilip, Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasıyla, Süveyç Kanalı ve Hind yolu üzerindeki Osmanlı baskısı kalkacak, Balkan Devletleri'nin İtilaf Devletleri yanında yer almasını önleyecek, mümkün olursa İtilaf Devletleri yanında savaşa girmeleri temin edilecekti. Çok yönlü olan bu planın uygulanması için 1915 yılında İngiliz ve Fransız donanmaları taarruza geçtiler. Önce Şubat 1915'te Çanakkale'nin dış tahyatları topa tutuldu. Ayrıca karaya asker çıkardılar. 18 Mart 1915'te Boğazı zorla geçmeye çalışan İngiliz-Fransız ortak do-

nanması ağır kayıplara uğrayarak geri çekildi. İngiliz ve Fransız donanması, Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlar ve topçu ateşi ile yedi zırhlısını kaybetmiş, 18 Mart akşamı bu yedi gemi Çanakkale Boğazı'nın sularına gömülmüştü. Çanakkale savaşının tarihe deniz savaşı olarak geçen kısmı, bu suretle kapanmıştır. Yıllar sonra büyük İngiliz devlet adamı Çörçil, "Bize Birinci Dünya Savaşı boyunca Nusret'in yaptığını kimse yapmadı" diyerek, Türk tarihinin bu harika gemisinin ne büyük iş yaptığını anlamlı şekilde dile getirmiştir.

İtilaf Devletlerinin bu başansızlığı bütün dünyada yankılar yapmıştı. Bu defa İtilaf Devletleri, Gelibolu Yarımadası'nı işgal ederek Boğazlar'a hakim olmak için boğazın her iki yakasına çıkarma yapmayı düşündüler. Bu düşünce doğrultusunda 25 Nisan 1915'te müttefikler Gelibolu Yarımadası'nın güney kısmına ve Kumkale kıyılarına asker çıkardılar. Bundan böyle Çanakkale muharebelerinin kara savaşları kısmı başlamıştır. Bu ikinci kısımda cereyan eden çarpışmaların kilit ismi genç Tümen Komutanı Mustafa Kemal'dir. Çok çetin ve inatçı bir direniş gücü ile yapılan savunma, düşmana ilerleme imkanı tanımamıştır. 25 Nisan 1915'ten itibaren gelişmeye başlayan düşman hareketına karşı Mustafa Kemal, bu defa 100.000 kişilik Kiçner ordusu karşısında Conkbayırı'nda ve Kireçtepe'de kazandığı zaferle düşman ordusunu yenmiştir. Düşman bütün ile Anafartalar'da uğradığı başansızlık üzerine, geri çekilmeye mecbur kalmışlardır. Gelibolu yarımadasını 9 Ocak 1916'da tamamen boşaltmışlardır. Böylece Çanakkale Savaşları emsalsiz bir zafer olarak tarihe geçmiştir.

Çanakkale Savaşının Sonuçları

1. İnsan kayıpları olarak dünya tarihinde en yüksek kayıplara ulaşılan savaşlardan biridir. Yaklaşık olarak 254.000 Türk, 250.000 yabancı olmak üzere toplam 504.000 kayıpla tarihteki yerini almıştır. Bu savaşların olayları ve kayıpları bütün tazeliğini günümüzde bile korumaktadır. Memleketimizdeki bir tek yerleşim yeri yoktur ki, Çanakkale'de şehidi olmasın, yine bir tek lise ve yüksek okul yoktur ki, şehidi ve şehitleri olmasın.
2. Türk ordusunun hesaba katılmayan savaş gücü, direnme azmi ve nihayet zaferi, Birinci Dünya Savaşının uzamasına sebep olmuştur. İngiliz belgelerine göre Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi savaşı 3 yıl uzatmıştır. Tabii ki bunda Çanakkale Muharebelerinin rolü çok büyüktür.
3. İstanbul ve Boğazlar, maruz kalacakları istiladan kurtulmuşlardır. Dolayısıyla bu zafer, bütün Türk vatanını karşılaması muhtemel erken bir istiladan kurtarmıştır.
4. Rusya'nın müttefiklerinden yardım alamaması sonucunda, çıkan Bolşevik ihtilali başarıya ulaşmış, dolayısıyla bu devlet savaştan çekilmiş Türkiye doğuda, 1877-78 savaşıyla kaybettiği Kars, Ardahan, Batum'u geri alma imkanı bulmuş ve Almanların doğu cephesi zaferle kapanmıştır.

5. Türk Milletine en büyük kuvvetler karşısında bile zafer kazanabileceği noktasında direnme gücü ve savaş kazanma azmi aşılamıştır. Bu noktadan Çanakkale manevi olarak Milli Mücadelenin kaynaklarından biri olmuştur.
6. Çanakkale'de yeni Türk devletinin ilk temelleri şuurlu bir şekilde atıldığı gibi, Türk Milli Mücadelesinin başkomutanı ve lideri Mustafa Kemal'in büyük kabiliyetleri de ortaya çıkmıştır. O, Türk Milleti içindeki haklı prestij ve nüfuzu nu Çanakkale'de zaferle sonuçlanan savaşlarında kazanmıştır⁶⁷.

3. Osmanlı Devletini Paylaşma Projeleri

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren önemli siyasi olaylardan biri de, Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesi hususunda İtilaf Devletleri'nin aralarında yaptıkları gizli anlaşmalardır. Türklerin bu savaşta İtilaf Devletleri'ne karşı cephe alışı, Osmanlı Devleti'nin öteden beri düşünülen paylaşılması projesini hem kolaylaştırdı, hem de çabuklaştırdı. Bu itibarla da 1915-1917 yılları arasında imzaladıkları anlaşmalarla Osmanlı Devletini tasfiye ettiler. Bu anlaşmalar şunlardır:

İstanbul Anlaşması

Ruslar, İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale hareketine giriştikleri sırada bu devletleri sıkıştırarak, Boğazlar ve İstanbul'la ilgili bazı isteklerde bulundular. 4 Mart-10 Nisan 1915 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonunda İngiliz ve Fransızlar, İstanbul ve Boğazları Ruslara vermeyi kabul ettiler. Ayrıca, Trakya'da Midye'den Enez'e çekilen bir hattın doğusunda kalan arazi ile Sakarya ağzından başlayarak Gemlik Körfezi'ne inen bir hattın batısında kalan toprak parçası da onlara veriliyordu. Rusya'ya verilecek topraklar arasında Gökçeada ve Bozcaada da vardı. Buna karşılık Ruslar da İngiltere ve Fransa'nın, Anadolu ve Orta Doğu'daki Osmanlı toprakları ile İskenderun Körfezi ve Toroslar'a kadar Çukurova üzerindeki haklarını tanımayı kabul ediyordu⁶⁸.

Londra sözleşmesi

26 Nisan 1915'de Londra'da İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında gizli bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmanın Türk ve İtalyanları ilgilendiren hükümleri şunlardı:

- 1) Zaten İtalyanların elinde bulunan 12 Ada'da bu devlet tam hakimiyet kazanıyor.
- 2) İngiltere, Fransa ve Rusya, Türkiye'nin Asya'daki topraklarını kısmen veya tamamen paylaştığı takdirde İtalya'nın, Antalya bölgesinde onlara eş değer

⁶⁷ a.g.e., s. 74-78.

⁶⁸ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. I, Ankara 1973, s. 157-158.

bir pay almasını kabul ediyorlardı. Bu payın sınırları daha sonra çizilecekti. Eğer Osmanlı Devleti parçalanmayıp sadece Büyük devletlerin menfaat bölgelerinde değişiklikler yapılırsa bu takdirde İtalya'nın çıkarları göz önünde bulundurulacaktı. Bundan başka Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı topraklarından bazı yerleri işgal ederse, Antalya iline yakın olan yerler yine İtalya'ya ayrılacaktı.

Sykes-Picot Anlaşması

İngiliz ve Fransız hükümetleri adına Mark Sykes ve General Picot'nun görüşmelerini yürüttüğü, Sykes-Picot Anlaşması diye anılan bu bölüşme projesi 26 Nisan ve 9 Mayıs 1916'da teati edilen belgelerle imzalanmıştır.

Bu anlaşmaya göre, Boğazlar bölgesi, Doğu'da Trabzon'un batısında belirlecek bir noktaya kadar giden bölge ile Van ve Bitlis'in güneyine doğru Muş, Siirt, Fırat ve Cezire-i Ömer ve Amedîye'ye kadar uzanan yerler Rusya'ya verilecekti.

Aladağ, Kayseri, Akdağ-Yıldızdağ, Zara, Eğin, Harput'la sınırlanan arazi ile Kilikya, Suriye ve Musul Fransa'ya bırakılacaktı.

İngiltere'ye ise, Hayfa ve Akka limanları ile Irak ve genellikle Fransız bölgesinin güneyi bırakılacaktı.

Bu anlaşma ile ilgili görüşmeler, İtalya'nın savaşa katılmasından önce başlamış, ancak İtalya'nın savaşa katılmasından sonra imzalanabilmiştir. Petrograd'da Sykes-Picot andlaşması imzalanırken, Mısır'daki İngiliz Valisi H. Mac-Mahon, Hicaz Emiri Hüseyin'le, Türkiye'ye karşı isyan ettikleri takdirde, Arap bağımsızlığının onaylanacağına dair bir andlaşma imzalanmıştır. M. Philips Price'e göre, Mac-Mahon ve Sykes-Picot andlaşması Fransa ve İngiltere'ye geniş arazi sahaları temin ederken, Mac-Mahon Andlaşması ancak Suriye ve Irak üzerindeki mandayı ima etmektedir⁶⁹.

St. Jean de Maurienne Anlaşması

Rusya'nın 1917 ihtilalinden sonra savaştan çekilmesi üzerine İngiltere ve Fransa, İtalya'ya daha çok önem vermeye başladılar. Bu devletle St. Jean de Maurienne Anlaşmasını yaptılar. 10-21 Nisan 1917 tarihlerinde imzalanan bu anlaşmaya göre, Sykes-Picot anlaşmasını kabul etmesi şartıyla İngiltere ve Fransa, İtalya'ya Antalya'dan başka İzmir'i veriyor ve Konya'ya kadar da bir nüfuz bölgesi tanıyorlardı. İtalyanlara oldukça geniş bir arazi vaad edilmişti. Fakat sonunda İngilizlerce atlatılacak, İzmir bu devlet yerine Yunanistan'a verilecektir⁷⁰.

⁶⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 84-85.

⁷⁰ Tansel, a.g.e., s. 160.

4. Birinci Dünya Savaşının Sona Ermesi Ve Yapılan Andlaşmalar

Savaşın devam ettiği yıllarda yorgunluğun ilk işaretini Avusturya verdi. Avusturya savaşın başından beri Doğu cephesinde Rusya'nın bütün ağırlığını üzerinde hissetmiş ve tek başına Rusya'ya karşı savaşamadığından, Almanya ve Osmanlı Devleti'nden yardım almıştı. Avusturya, İtalya'ya karşı bile kesin bir zafer kazanamamış, bu cephede de Almanya'dan yardım alarak İtalyanları Caporetto'da yenilgiye uğratabilmişti. Çarlığın yıkılması Avusturya'yı ümitlendirmiş ise de geçici hükümetin savaşa devam kararı vermesi bu ümitleri suya düşürmüştü.

Öte yandan üçüncü yılından itibaren Almanya için de savaş ağır gelmeye başlamıştı. Doğu cephesinde durumu iyi olmakla beraber, kazanılan zaferler ucuza elde edilmediği gibi, Rusya da dize getirilememişti. Batı cephesinde ise, durum her iki taraf için de değişmemekle beraber, yıpratma savaşı Alman kuvvetlerini günden güne eritmekteydi. Üstelik 1917 Nisanından itibaren Amerika da karşı tarafta savaşa katılmış, Batı cephesine kuvvet göndermeye başlamıştı.

Bu sebeplerden ötürü Avusturya ve Almanya 1917 yılı yazında, çeşitli kanallardan müttefikler nezdinde barış teşebbüslerinde bulundular. Fakat barış şartları üzerinde uzlaşma sağlanamadığı için bir sonuç elde edilmedi.

Müttefiklerin durum da pek iyi sayılmazdı. Avrupa cephesi onlar için de parlak değildi. Rusya'da şubat ihtilalinin çıkması ve 1917 yılı sonundan itibaren İttifak Devletleri ile barış görüşmelerine girilmesi, Sırbistan'ın yenilmesi, İtalya'nın Caporetto hezimet, Romanya'nın yenilgisi, Müttefikleri zor durumda bırakacak gelişmelerdi.

Herkesin barışa özlem duyduğu bu atmosferi, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson farketmekte gecikmedi ve barışın düzenini tespit etmek üzere ortaya atılarak, Kongrede 8 Ocak 1918'de yaptığı konuşmada 14 Maddelik meşhur Prensiplerini açıkladı. Bu prensiplerin mahiyeti kısaca şöyle idi:

Avrupa'da milliyetler esas tutularak siyasi harita ona göre düzenlenecekti. Bu düzenlemelerde bağımsız bir Polonya, Belçika ve Macaristan öngörüldü. İşgal edilen yerlerin derhal boşaltılması isteniyor ve küçük devletlerin bağımsızlık teminatı büyükler tarafından sağlanmalıdır deniyordu. Bu prensiplerin 12. maddesi ise Osmanlı Devleti ile ilgili idi. Buna göre: "Osmanlı Devleti'nin Türklerle meskûn olan kısımlarında Türk hakimiyeti sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkanları verilecekti. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu durum milletlerarası garanti altına konacaktı."⁷¹

⁷¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 138-139.

Rusya'nın Savaştan Çekilmesi ve Brest-Litovsk Andlaşması

Rusya'da ihtilalle iş başına gelen Bolşevik Hükümeti, daha iktidarı ilk ele aldığı gün halka barış yapacağını vaatmişti. Gerçekten Dışişleri Komiseri Trotsky, 21 Kasım 1917'de Müttefik elçilerine verdiği notalarda bütün cephe-lerde mütareke yapılmasını istedi. Ayrıca hükümet, Çarlık hükümetinin bütün gizli antlaşmalarını açıkladı. Osmanlı Devleti'ni paylaştıran antlaşmalar da bu suretle açığa vurulmuş oluyordu. Gizli antlaşmaların açıklanmasının amacı, gerek Rus halkına, gerek Batı ülkeleri işçilerine, yapılan savaşın bir emperyalizm savaşı olduğunu anlatmak ve onları savaşa karşı yönlendirmektir.

Sovyet Rusya'nın Almanya'ya yaptığı müracaata Almanya 27 Kasım'da cevap vererek mütarekeye hazır olduğunu bildirdi. Mütareke 15 Aralık 1917'de yapıldı ve barış görüşmeleri 22 Aralık'ta başladı. 3 Mart 1918'de de Brest-Litovsk'da imzalandı. Buna göre Sovyetler Polonya, Litvanya, Courlande, Estonya ve Litvanya'dan çekiliyordu. Buraların geleceği Merkezi devletler tarafından tayin edilcekti. Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u da Osmanlı Devleti'ne geri verdi. Ayrıca bütün Doğu Anadolu'dan çekilecekti. Nihayet Ukrayna, Almanların yardımı ile bağımsızlığını ilan etti ve Rusya'da bunu tanıdı.

Romanya'nın Savaştan Çekilmesi ve Bükreş Barış Andlaşması

1916'da savaşa giren Romanya, uğradığı yenilgiyle ve Rusya'da ihtilal çıkması üzerine Merkezi Devletlerle 1918 Mart'ında mütarekeyi kabul etti. 7 Mayıs 1918'de Bükreş Barış Andlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile Romanya, Almanya ve Avusturya'nın ekonomik nüfuzu altına giriyor, ayrıca Karpatlar'dan toprak veriyor ve Dobruca'dan çekiliyordu. Lakin İtilaf Devletlerinin galip gelmeleri bu antlaşmayı hükümsüz kıldı.

Bulgaristan'ın Savaştan Çekilmesi ve Andlaşma İmzalaması

14 Eylül 1918'de Müttefik Kuvvetleri Bulgarlar'a karşı Vardar bölgesinde genel bir saldırıya geçince, Bulgaristan ordusu çözüldü ve 29 Eylül 1918'de mütarekeyi kabul ederek savaştan çekildi. Bilahare Bulgarlar da 27 Kasım 1919'da Neuilly andlaşmasını imzaladılar.

Avusturya-Macaristan'ın Savaştan Çekilmesi ve Barış İmzalaması

Çeşitli cepheelerde yenilen ve içinde isyanlar çıkan Avusturya, 3 Kasım 1918'de İtalyanlarla Villa Gusti'de mütareke imzaladı. Daha sonra 10 Eylül 1919'da Avusturyalılar Saint Germain andlaşmasını imzaladılar. Bu mütareke ve andlaşmalar sırasında Macaristan, Hırvatistan, Çekoslovakya Avusturya'dan ayrıldı. 4 Haziran 1920'de Macarlar'ın imzaladıkları Trianon andlaşmasıyla bu devlet bağımsız bir teşekkül olarak ortaya çıktı.

Almanya'nın Mütareke ve Barış İmzalaması

Almanya 3 Ekim 1918'den itibaren, yani Osmanlı Devleti'nden çok önce İsviçre vasıtasıyla Müttefikler nezdinde barış girişimlerinde bulundu. Bu teşebbüsler hemen sonuç vermedi. Fakat Almanya, 11 Kasım 1918'de Rethondes'da mütarekeyi kabul ve imza etti. Daha sonra 28 Haziran 1919'da Versailles (Versay) barış Andlaşmasını imzalamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Savaşın Çekilmesi ve Andlaşma İmzalaması

Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın savaşın çekilmesi, Filistin ve Suriye yenilgileri ile zor durumda kalmıştı. Bu sırada İttihat Teraki hükümeti istifa edip, yöneticileri yurt dışına kaçmışlardı. Anadolu her yönden tehdit altına girdiği için, işbaşına yeni gelen Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, ülkenin işgale uğramaması ve Türk halkının daha fazla ezilmemesi için bir an önce mütareke yapmaya karar verip, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Mütarekenin imzalanmasında 8 Ocak 1918 tarihli Wilson Beyannamesinin, Osmanlı Devleti ile ilgili 12. Maddesinin de etkisi olmuştu. Türk tarafını Bahriye Nazırı Rauf Bey ile Hariciye Nazırlığı Müsteşarı Reşat Hikmet ve Kurmay Yarbay Sadullah Beylerin, İngiliz tarafını ise Akdeniz Filosu komutanı Amiral Calthrop'e'nin temsil ettiği Mütareke, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalanmasından dolayı bu isimle anılır.

Tamamı 25 maddeden ibaret olan anlaşmanın başlıca şartları şöyle özetlenebilir:

- a. Boğazlar açılacak, bu bölgelerdeki istihkamlar müttefikler tarafından işgal edilecek.
- b) İtilâf devletleri güvenliklerini tehdit eden bir durum halinde, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecekler (7. madde).
- c) Ermenilere bırakılması düşünülen Doğu Anadolu'daki altı ilde (Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Harput, Sivas) karşılıklı çıkarsa İtilâf Devletleri bu bölgeleri de işgal edebilecekler.
- d) Tüm haberleşme istasyonları (telsiz, telgraf ve kablo) İtilâf Devletleri'nce denetim altına alınacak.
- e) Sınırların denetlenmesi ve iç düzenin korunması için gerekli olan birlikler dışında, Osmanlı Orduları terhis edilecek, bütün savaş gemilerine ordunun taşıt, araç-gereç, silah ve cephanesine el konacak.
- f) Osmanlı Devleti'nin elindeki tüm savaş tutsakları (Suçlu Ermeniler dahil) serbest bırakılacak, buna mukabil Türk tutsaklar İtilâf Devletleri elinde kalacak.

- g) Brest-Litovsk barışından sonra İran ve Kafkasya'ya giren Osmanlı birlikleri derhal 1914 sınırına kadar çekilecek, Anadolu dışındaki Osmanlı birlikleri ise en yakın İtilâf Devletleri komutanlıklarına teslim olacak.
- h) Tüm liman ve tersanelerden İtilâf Devletleri yararlanabilecekler.
- i) Müttefiklere mütarekeyi denetlemeleri için Kömür, akaryakıt ve benzer kaynaklarda (ülkenin ihtiyaçları karşılandıktan sonra) satın alma kolaylığı sağlanacak.
- j) Demiryolları İtilaf Devletleri tarafından denetim altına alınacak.

Yukandaki maddelerden açıkça anlaşılacağı üzere, Mondros Mütarekesi bir mütarekeden ziyade tam bir "teslim oluş vesikası" niteliği taşımakla kalmamış, İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarını istilasını kolaylaştırmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşına girerken bedelini çok ağır bir biçimde ödemiştir.

Mütarekenin Uygulanışı ve İlk İşgaller

Mütarekenin imzalanmasından hemen sonra İtilaf Devletleri, daha önce yaptıkları gizli anlaşmaları vakit geçirmeden uygulamaya koyuldular.

İngilizler, Mütarekenin imzalanmasının üzerinden 36 saat geçmeden, 1 Kasım 1918'de Musul'un ve az sonra da İskenderun'un teslimini resmen istediler. Bu esnada Musul'da bulunan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın her konuda hassas ve vatanperver mücadelesi maalesef sonuç vermedi. İngilizler, Mütarekenin 7. maddesini ileri sürerek Musul'u işgalde direniyorlardı. Hiç şüphesiz ki, petrolün ekonomik değeri Musul Bölgesini işgal için oldukça fazla cazibeli kılıyordu. 3 Kasım'da ilerlemeye başlayan İngiliz kuvvetleri 8 Kasım 1918'de Musul'a girdi⁷². 9 Kasım'da da İskenderun işgal edildi. İzzet Paşa Hükümeti her iki bölgede de direnilmesini istememişti. İngiliz işgalleri, güneyde Maraş, Birecik, Urfa bölgelerine kadar genişlemişti. Diğer İtilaf Devletleri de gizli anlaşmalarla kendi paylarına düşen yerleri işgal ettiler.

Yine İngilizler, Doğu'daki üç sancığın (Kars, Ardahan, Batum) boşaltılmasını istediler. Halbuki 300.000 Türk'e karşılık bu üç sancakta 30.000 azınlık vardı. 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, hiç olmazsa ordunun kışın üç sancakta kalmasını istiyordu. Bu isteğin başlıca sebebi kış aylarında bu bölgedeki uzun yürüyüşlerin zorluğu, yiyecek, malzeme ve cephanenin taşınma güçlüğüdür. Yine sıra ordunun elindeki silahları, Ermeni komitacıların tehdidi altında bulunan müslüman ahalie dağıtmaktı. 24 Aralık'ta İngiliz tümeni Batum'a çıkarıldı. 31 Ocak 1919'da Kars işgal edildi. Yakup Şevki Paşa da İstanbul'a çağırılarak Malta'ya sürgüne gönderildi.

⁷² Tansel, a.g.e., C.I., s.39-43.

Boğazlar'da ise, 6 Kasım'da İngiliz Heyeti gelerek teslim işlemine başladı. 13 Kasım 1918'de müttefik donanması (22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan, 4 Yunan savaş gemisinden müteşekkil) Dolmabahçe önünde demirledi. 15 Kasım'da gemilerin sayısı 167'ye yükseldi. Çoğu İngiliz birliklerinden oluşan çeşitli muharip sınıflara mensup 3500 kişilik bir kuvvet, şehrin muhtelif yerlerine çıkarıldı.

Görüldüğü gibi İtilaf devletleri, Türk topraklarını çeşitli bölgelerden istila ediyorlardı. Mondros Mütarekesi'nin hükümlerini uyguladıklarını ileri süren itilaf Devletleri bu davranışlarıyla, yıllardan beri yaptıkları hesapları, Anadolu ve Türklük için düşünce ve niyetlerini açık bir şekilde gösteriyorlardı⁷³.

2. BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

İKİNCİ BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ

I. MÜTAREKE SONRASI MEMLEKETİN DURUMU

Mondros Mütarekesi, ilk günlerde, Türkiye toprakları üzerinde yaşayan çeşitli kesimlerde değişik tepkilere neden oldu. Asırlardır Anadolu toprakları üzerinde Türklerle birlikte yaşayan ve daima hoş görüye mazhar olan gayrimüslimler ülkede hakim unsur olmaya kalkıştılar. İktidardaki İttihatçıların ülkeyi terk etmelerinin ardından iş başına gelen Osmanlı hükümeti olup bitenler karşısında tam anlamıyla çaresizlik içindeydi. Ateşkes anlaşması, uzun zamandan beri savaşmakta olan Türk Milleti için de başlangıçta, olumlu bir gelişme gibi gözüküyordu. Çünkü hakkaniyet esası göz önünde bulundurularak gerçekleştirilecek bir barış antlaşmasına kimsenin itirazı yoktu. Hükümet kaynaklı propagandalara bakılırsa, mütarekeden sonra gerçekleştirilecek barış antlaşması konusunda endişeye mahal yoktu. Aksini savunan iddialar memleketi bu hale getiren İttihatçıların kötü niyetli propagandalarıydı. Aslında mütareke şartları her şeyi gayet açık bir şekilde anlatıyordu. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, anlamak isteyenler nelerin olup bittiğini, daha kötüsü istenirse, böylesine ağır şartlar taşıyan mütareke hükümlerine dayanılarak daha nelerin yapılabileceğini pekala anlamışlar ve ilgilileri de ısrarla ikaz etmişlerdi. Türkler savaş sonunda imzalanacak barış antlaşmalarının Wilson prensiplerine uygun olarak gerçekleştirileceğini ümit ediyorlardı. Nitekim bu prensiplerin 12. maddesi, Türklere de kendi milli iradelerine ve milli karakterlerine uygun olarak, kendi toprakları üzerinde hür yaşama hakkı tanıyordu. Ancak, Mütarekenin imzalanmasından sonraki gelişmeler, bunun kolaylıkla mümkün olamayacağını göstermekte gecikmedi.

AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ VE AYRILIKÇI CEMİYETLER

1. Rumlar ve Faaliyetleri

Mondros Ateşkes Antlaşmasının hükümlerinin İtilaf Devletleri tarafından, mütarekeden hemen sonra uygulanmaya başlaması, Türkiye’de yaşayan gayrimüslimlerin faaliyetlerini yoğunlaştırmasına zemin hazırladı. İstanbul’daki Rum Ortodoks Patrikhanesi, Yunanistan’ın desteği ile bu zararlı faaliyetlerin merkezi haline gelmişti. Başkentteki Rumlar, İttihad-ı Milli adında bir Rum Cemiyeti kurdular. Ayrıca İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul’a gelişi de burada yaşayan Rumları daha cesaretlendirmişti. Rumlar bir yandan ev ve iş yerlerini Yunan bayraklarıyla donatırken, diğer yandan İtilaf Devletleri donanmasındaki

Yunan baş gemisi Averof zırhlısını adeta kutsal bir ziyaretgâh haline getirmişlerdi⁷⁴.

Ayasofya'yı tekrar kilise haline getirme düşüncesi içinde olan Rumlar, yüksek fiyatlarla mabed etrafındaki ev ve arsaları alıp, iskân etmeye yönelmişlerdi. Bu tehlikeyi sezen hükümet, Ayasofya civarındaki mülklerini satmak isteyen Türklerin bu mülklerini satın aldı. Ayrıca her hangi bir Rum taşkınlığını önlemek üzere de, bir askeri birliği mabedin etrafına yerleştirmek suretiyle bu sinsi oyunun gerçekleşmesini önledi⁷⁵. Bunlar dışında Rumlar, bir takım cemiyetler kurarak, amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlardı. Bu cemiyetlerden en faal olanları Mavri Mira ve Pontus Rum Cemiyetleriydi.

Mavri Mira Cemiyeti

Mavri Mira Cemiyeti'nin amacı; İstanbul, Trakya, ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a ilhak etmenin zeminini hazırlamaktır.

Patrikhane, din adamları ve Yunan hükümeti destekli bu cemiyet, silahlı çeteler oluşturarak tethiş (terör) hareketlerine girişmişti. Rusya'dan Türkiye'ye göçmen olarak gelen Rumlara insani yardım maskesi altında Yunan hükümeti, Yunan Kızılhaçı vasıtasıyla bu çetelere silah ve cephane sevk ediyordu. Mavri Mira Cemiyetine bağlı Rum çeteleri, başta İstanbul olmak üzere Marmara ve Ege bölgelerimizde katliam, baskı, hırsızlık gibi akla gelebilecek her türlü insanlık dışı davranışlarda bulunarak Türkleri başka yere göçe zorlamışlardır. Rumlar adına Ermeni Patriği ile birlikte, İtilaf Devletlerinin barış müzakerelerini sürdürdükleri Paris'e giden Rum Patrik "Locum Tenens" İnebolu'dan Muğla'ya kadar kuzey-güney istikametli bir hattın batısında kalan Anadolu topraklarının kendilerine verilmesi talebinde bulunmuştur. Gerçekte Rumların bu tutumu Yunan "Megalo ideası"sının ta kendisiydi⁷⁶.

Pontus Rum Cemiyeti

Rum çetelerinin en iyi teşkilatlanmış ve en tehlikelisi, İstanbul'daki Pontus Cemiyeti tarafından idare edilenleriydi. Pontusçu Rumların amaçları ise, Batum'dan İnebolu'ya, Gümüşhane'den Amasya'ya kadar Karadeniz kıyıları ile daha iç kesimlerdeki illerimizi içine alan coğrafyada bir Pontus Rum Devleti kurmak ve daha sonra buraları da Yunanistan'la birleştirmekti. Karadeniz bölgesinde yaşayan Rum gençlerinde Pontusçuluk fikrinin oluşmasında Merzifon Amerikan Koleji'nin rolü olmuştur. Pontus çeteleri Samsun, Ordu, Giresun,

⁷⁴ Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C.I, Ankara 1993, s.24.

⁷⁵ Selahattin Tansel, Mondrostan Mudanyaya Kadar, C.I, İstanbul 1991, s.85.

⁷⁶ S. Ramazan Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, 1987, s.30 vd.

Trabzon gibi sahil şehirlerimizle bu şehirlerimize bağlı diğer yerleşim birimlerinde ve iç kesimdeki il, ilçe ve köylerimizde Mavri Mira çetelerinin Batı Anadolu'daki eylemlerine benzer eylemlerde bulunmuşlardır⁷⁷.

1919 yılının sonlarına doğru faaliyetlerini Anadolu'da sürdürmekte olan küçükü büyüü bütün Rum teşekkülleri Mavri Mira Cemiyeti'nin çatısı altında birleştirildi. Aralarında iş bölümü yapılarak, "Yunan Megalo İdiası" doğrultusundaki faaliyetlerine hız verdiler.

2. Yahudiler ve Faaliyetleri

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin, o zamana kadar sadece himmetine ve himayesine mazhar olmuş Yahudiler'de dostça ve dürüst davranmamışlardır. Nitekim İstanbul'daki Yahudiler, Rumlarla beraber çalışmayı kabul edip, her iki azınlığın dini merkezleri Hahamhane ile Patrikhane barış konferansına sunulmak üzere birlikte bir muhtıra hazırlamışlardı. Filistin topraklarının artık İtilaf Devletleri'nin işgali altında olduğu için, Yahudiler, Osmanlı Devleti'nden toprak talebinde bulunamıyorlardı. Ama onlar yine de gerek Hahambaşı Naum Efendi'nin başkanlığında yürütülen faaliyetlerle, gerekse kurdıkları Makabi adlı cemiyetleri aracılığıyla, ticari alandaki avantajlarını sürdürmeye ve seslerini duyurmaya çalışıyorlardı⁷⁸.

3. Ermeniler ve Kurtuluş Savaşına Kadarki Faaliyetleri

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra burada yaşayan Ermeniler için yepyeni bir dönem açılmıştı. Hristiyan âlemi ortaçağın karanlığında boğuşurken, İslâm dünyası insani değerlerin güzelliklerini yaşıyor, hakimiyeti altındaki insanlar da bu hoşgörü ortamından en üst seviyede yararlanıyorlardı. Böyle bir dönemde Türklerle tanışan Ermeniler, Anadolu'da Selçuklular idaresinde ve 19. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına kadar Osmanlılar idaresinde de huzur ve güven içinde varlıklarını, dil, din ve kültürlerini sürdürmüşlerdi. Anadolu'dan hac görevini yerine getirmek üzere Mekke'ye ve Medine'ye doğru yola çıkan bir Türk, evini-barkını Ermeni komşusuna emanet ederek uzun süreli yolculuğuna çıkabiliyordu. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, şehirde Rum patrikliği yanında bir de Ermeni Patrikliği kurmuş, bu suretle Ermeniler Bizans idaresinde sahip olmadıkları dini hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Hatta diğer azınlıklara nazaran Türklerle daha fazla kaynaşıp, anlaşarak devletin güvenliğini kazanmışlardı. Tarım, ticaret ve kuyumculuk gibi işlerle meşgul olup zenginleşen Ermeniler, Türklerden daha rahat bir hayat yaşamışlardır. Yüksek

⁷⁷ Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1991, s.56-57.

⁷⁸ Tansel, a.g.e., s.125.

devlet memurluklarına ve elçiliklere atandılar. Milletvekili, hatta bakan bile oldular. Devlete gösterdikleri bu sadakat dolayısıyla (19. yüzyılın ikinci yarısına kadar) Osmanlı yöneticileri tarafından kendilerine "Millet-i Sadıka" denmişti. Nitekim Osmanlı Devleti'nin tebaası olan diğer Hristiyan unsurlar hep ayrılıkçı hareketlere giriştikleri halde, Ermeniler bu istikamette en son harekete geçen etnik unsur olmuştur⁷⁹. Daha doğrusu güçlü devletler, kendi çıkarları doğrultusunda onları bu yola sürüklemişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Ermeni Meselesi

Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne bağlı çeşitli etnik unsurların (Sırp, Bulgarlar, Rumlar vs.) ayrılıkçı faaliyetleri, XIX. yüzyılın en önemli sosyolojik olayı olan milliyetçilik akımı, Osmanlı tebaası olan Ermenileri de etkilemiştir. Ancak devlet tarafından kendilerine Millet-i Sadıka denilen bu etnik unsurun Osmanlı Devleti'ne karşı isyan noktasına gelmesinde rol oynayan asıl faktör Rus ve İngiliz kışkırtmalarıdır.

Çar Petro tarafından ortaya konan "Milli Rus Politikası" Rusya'yı sıcak Denizlere ulaşma hedefi, Petro'dan sonra iş başına gelen bütün Rus çarları ve devlet adamlarının asla vazgeçmediği bir temel politika olmuştur. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Rusya, bu hedefe ulaşabilmek için her yola başvurmuş, ancak hedeflediği amaca bir türlü ulaşamamıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin iyice sarsıldığını gören Rusya, 1853 yılında başlattığı Kırım Savaşının sonunda da bu emelini gerçekleştirememişti. Fakat bu istikametteki çalışmalarından hiç bir zaman vazgeçmedi. Sıcak Denizlere inmek için bu zamana kadar Balkanlar ve boğazlar yolunu zorlayan Rusya, bundan sonra Ermenileri de bu emellerine alet etmeyi düşündü. Doğu Anadolu'da kendi kontrolünde kurulacak bir Ermeni devleti Rusların Doğu Akdeniz'e ve Basra Körfezi'ne ulaşma yolu olabilirdi. İşte bu noktadan hareketle Rusya, Balkanlarda Osmanlı tebaası olarak yaşayan Slav kökenli unsurları kışkırtarak, Osmanlı Devleti'ne karşı batıda oluşturduğu baskıyı doğuda da Ermenileri kullanarak oluşturmayı düşünüyordu. Doğu Anadolu'ya sızdırdığı ajanlarının gayret ve çabalarıyla bu isteğini gerçekleştirmekte fazla zorlanmadı. Ermeniler üzerinde, yüzyılın en etkili akımı milliyetçilik hareketinin etkisi yanında ayrıca dışardan gelen teşvik ve kışkırtmalar nihayet etkisini gösterdi. Bu etkili akımın ve propagandanın etkisinde kalan Ermeniler 1862 yılında Zeytin'de, 1863'de Van'da ilk ayaklanma girişimlerinde bulundular. Onlar aynı zamanda hızla teşkilatlanmaya başladılar. Gerek ayaklanmalarda gerekse örgütlenmede Ermeni din adamlarının çok önemli rol olmuştur⁸⁰.

⁷⁹ Sonyet, a.g.e., s.89-91.

⁸⁰ Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Yayın Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1981, s.9-10.

Ruslar, Balkanlar'daki ve Doğu Anadolu'daki faaliyetlerinin sonuçlarını kısa bir süre sonra gördüler. Osmanlı Devleti'ne gerçekleştirilecek bir Rus saldırısında Balkanlar'da Slav kökenli unsurlar, Kafkaslar'da da Ermeniler Rus askerlerine destek ve kılavuzluk gibi hizmetlere hazır hale geldiler. Tabi bu hizmetlerin karşılığında Rusya, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilere muhtariyet verilmesini sağlayacaktı. Önceden hazırlanan bu plan, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde uygulandı. Bu savaşta Osmanlı orduları yenilince Rus kuvvetleri batıda İstanbul önlerine, doğuda da Erzurum'a kadar ilerlemişlerdi⁸¹. Bu esnada Ermeniler, patrik Nerses Varjabedian aracılığı ile "ya Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurulmasını ya da bu bölgenin Rus kontrolüne alınmasını" istediler. Oysa sözü edilen bölgede bütün hristiyanların müslümanlara oranı ancak 1/3 nisbetindeydi⁸².

Savaşın sonra, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesine göre Osmanlı Devleti Ermeniler lehine ıslahatlar yapacak. Rusya bu düzenlemelerin güvencesi olacaktı⁸³. Rusya'nın Ermeniler aracılığı ile Mezopotamya'ya ve İskenderun'a inmek istediğini anlamakta gecikmeyen İngiliz hükümeti, bu tarihlerden itibaren zayıf ama etkili bir potansi-yeli şişirerek kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya karar verdi. Bu maksatla İngiliz hükümeti önce, Ayastefanos Antlaşmasını Berlin Antlaşmasıyla değiştirdi ve bu şekilde Rusya'nın güneye doğru sarkmasını mümkün olduğunca önlemek istedi. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi Ermeniler için yalnızca ıslahatı öngörüyordu. Oysa muhtariyet bekleyen Ermeniler hayal kırıklığına uğradılar. Durum böyle olmakla birlikte Ermeniler şimdi kendilerine İngiltere gibi yeni ve güçlü bir destekçi daha bulmuş oldular⁸⁴.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar bölgede zayıf bir Osmanlı Devleti'nin varlığından yana bir politika takip eden İngiliz hükümeti, bu savaşın sonra, bu politikasını değiştirdi. Zira artık mevcut zayıf Osmanlı Devleti İngiliz politikasının kendisinden beklediği fonksiyonu yerine getiremiyor, yani Rusya'nın güneye sarkmasına engel olamıyordu. İngiliz hükümetine göre bunu başarabilecek yeni tampon devlet ya da devletçiklere ihtiyaç vardı. Türkiye hakkında bu tasanlar içinde olan İngiliz hükümeti, bir yandan Balkanlar'daki istiklal hareketlerine olumlu bakarken, öte yandan Doğu Anadolu bölgemizde kendi himayesinde oluşturulacak bir Ermenistan'ın da ilerleyen zaman içinde oldukça işine yarayacağını düşünüyordu⁸⁵.

⁸¹ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1970, s. 111-114.

⁸² Sonyel, a.g.e., s.23 vd.

⁸³ Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehdit Olayı, Van 1990, s.23-29.

⁸⁴ Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, s.30-33.

⁸⁵ Tansel, a.g.e., s.105.

Berlin Antlaşması sonunda umduklarını bulamayan Ermenilerin, 1870'li ve 1880'li yıllarda teşkilatlanma ve ayaklanmalarında bir artış görüldü. Bu yıllar içinde Van, Siirt, Muş ve Adana gibi Doğu ve Güneydoğu vilayetlerimizde Ermeniler tarafından yürütülen faaliyetler, Kafkasya Ermenilerinden ve Rusyanın bölgedeki konsoloslarından büyük yardımlar görüyordu⁶⁶.

Bu meyanada Doğu Anadolu bölgemizde faaliyet gösteren Ermeniler tarafından Ararathlılar, Mektep Sevenler, Kara Haç, Anavatan Müdafileri gibi isimler altında çeşitli cemiyetler kuruldu. Bunlardan daha radikal Ermeni teşkilatlanı olarak 1885 yılında Armenekan Partisi, 1887'de İsviçre'de Hinçak Komitesi ve kısa bir süre sonra Hinçak Komitesi'nden ayrılarak Kafkasya'da 1890 yılında Taşnaksutyun (Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği) cemiyetleri kurulmuştur⁶⁷. Taşnak Komitesi'nin 1892 yılında gerçekleştirdiği toplantısında Türkiye'deki Ermenilerin; silahlandırılması, silahlı eğitim yaptırılması, ileri gelen Türk devlet adamlarına suikastler tertiplenmesi ve büyük bir silahlı ayaklanma için hazırlıklar yapılması kararlaştırıldı⁶⁸.

Bir süre sonra yukarıda sözü edilen toplantıda Türkiye Ermenileri ile ilgili alınan kararlar uygulanmaya başlandı. Ermeniler tarafından yürütülen bu faaliyetler. Osmanlı hükümeti tarafından dikkatle takip ediliyordu. Nitekim merkezi Erzurum'da bulunan Anavatan Müdafileri Cemiyeti mensupları büyük bir ihtilal hazırlığına giriştiklerinden dolayı hükümet tarafından tutuklandılar. Teşkilatlanmalarını büyük ölçüde tamamlayan Ermeniler, 1880'li yılların sonlarında ve 1890'lı yıllarda Doğu Anadolu'da ve başkent İstanbul'da birçok eylemlerde bulundular. Hükümet, bu Ermeni faaliyetlerini yakından takip ederek her defasında olayları büyümeden önledi. Osmanlı hükümetinin bu tutumu Avrupa'da ve Rusya'da hoş karşılanmıyor ve onların tepkisine sebep oluyordu. Hatta bu tedbirler bir soykırım hareketiymiş gibi algılanmak istendiği için İngiltere, Rusya ve Fransa hükümetleri Osmanlı hükümetine 11 Mayıs 1895 tarihli bir muhtıra vererek, Berlin antlaşmasında yer alan Ermenilerle ilgili ıslahatın gerçekleştirilmesini istediler. Hükümet, büyük ölçüde iç işlerine müdahale sayılacak niteликтteki bu muhtırayı dikkate almayarak reddedince, komitacı Ermenilerin isyanları devam etti. Ermenilerin bu istikametteki Bab-ı Ali yürüyüşü önlendikten sonra, yine onlar tarafından Ağustos 1896'da tertiplenen Osmanlı Bankası baskını da, önceden edinilen istihbarat sonucunda önlendi. Osmanlı Bankası baskını sonunda silahlı Ermenilerin rast gele açtıkları ateş sonucu halkın uğradığı can kaybı ve duyduğu telaş, müslüman halkın sabrını taşırmıştı. Bu gerilimlik karışıklık çatışmaya dönüşmüş, olaylar sırasında çok sayıda can kaybı olmuştu⁶⁹.

⁶⁶ Esat Uras, Tarihçe Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1950, s.421.

⁶⁷ Tansel, a.g.e., s. 106.

⁶⁸ Süslü, a.g.e., s.33-60.

⁶⁹ A.g.e., s.33-60.

Şimdiye kadar yürüttükleri eylemlerde başarılı olamayan Ermeniler, kendilerine göre daha büyük eylemlere yöneldiler. 1904 yılında başlattıkları ikinci Sason isyanı, hükümet kuvvetleri tarafından bastırıldı. Sofya'da toplanan Taşnak Komitesi, İzmir ve İstanbul'da yeni olaylar çıkarma kararı aldı. Bulgaristan ve Yunanistan'dan tedarik edilen patlayıcı maddelerle yabancı temsilcilikler, önemli merkezler, köprüler ve geçitlerin tahribi planlandı. Ermenilerin en cüretkar teşebbüsü 25 Temmuz 1905'de Yıldız Suikastı diye bilinen Sultan II. Abdülhamid'e karşı giriştikleri suikast teşebbüsüdür. Sultanın arabasına zaman ayarlı bir bomba yerleştirilmiş, söz konusu tarihte sultanın Şeyhülislamla yaptığı görüşmenin planlarından biraz uzun sürmesi nedeniyle Sultan Abdülhamid mutlak bir ölümden kurtulmuştur. Bu bombanın patlaması sonucunda çevrede bulunan pekçok insan ölmüş ve yaralanmıştır. Yürütülen soruşturma sonucu olayla ilgili olanlar tevkif edilerek cezalandırıldı. Bu soruşturmalar sırasında komitacıların İzmir'deki suç ortakları da yakalanıp, sabotaj planları ortaya çıkarıldı⁹⁰.

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra (1908), yönetiminde etkili olan İttihatçılar, Ermeniler lehine ılımlı bir tutum sergilemeye başladılar (komiteleri serbest bırakarak hürriyet havasından onları da yararlandırmak vs.). Bunun sonucu olarak karşılıklı olumlu bir hava esmeye başladı. Görünürde hürriyetin her şeyi halledeceği söyleniyordu. Hakikatte asıl emellerinden asla vazgeçmeyen Ermeniler, bu atmosfer içinde birer vatanperver oluverdiler. Buna rağmen ikiye bölünüklerini sürdürüp, hürriyetin sağladığı ortamdan da yararlanarak her fırsatı kendi ayrılmış amaçları doğrultusunda değerlendirmeye devam ettiler. Ancak maskelerinin düşmesi pek fazla uzun sürmedi. Nitekim Ermeniler, 14 Nisan 1909'da Adana'da Piskopos Muşeg'in gayret ve teşvikleriyle isyan ettiler. İlk olaylar iki gün içinde yatıştırıldıysa da 25 Nisan'da başlayan ikinci ayaklanma Adana dışına taşarak devam etti. Bu şartlar altında Türkler mal, can ve namuslarını korumak için silaha sarılınca, meydana gelen çatışmalarda çok sayıda Ermeni öldü. Olayların tertipçisi Muşeg, İskenderiye'ye kaçarak canını kurtardı ise de, burada yalan, dolan ve fitne hareketlerine devam etti. Olayları abartılmış ve ters bir şekilde Avrupa'ya duyurdu. Avrupalıların bir müdahalesinden korkan İttihatçılar, onları tatmin etmek için soruşturmaya başlayıp, Ermenileri değil de kendilerini savunan Türkleri bulup cezalandırma yoluna gittiler. Bu suretle Sultan II. Abdülhamid devrinde kontrol altına alınıp geri plana itilmiş olan Ermeni meselesi, tekrar alevlenmiş bulunuyordu⁹¹.

Ermeni komiteleri, bu tarihlerden itibaren yurt dışındaki faaliyetlerini de yoğunlaştırdılar. Gerek Taşnak Cemiyeti'nin Kopenhag'daki toplantısında (1910), gerekse Hınçak komitesinin 1913 yılında Köstence'de gerçekleştirdiği

⁹⁰ Tansel, a.g.e., s. 108.

⁹¹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 176.

kongresinde, Türkiye ermenilerinin kendi isteklerini ve amaçlarını gerçekleştirmek için yasal yollara uymak zorunda olmadıkları beyan ettiler⁹².

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Osmanlı Devleti'ne karşı yine ikiyüzlü tutumlarını sürdürdüler. Patrikhane ve Ermeni komiteleri, Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleri karşısında savaşa girmesi halinde tutumlarını belirlemek üzere yaptıkları toplantıda, hükümete sadık kalma kararı aldılar. Aldıkları bu kararları hükümete güven verirken, kendi amaçları doğrultusunda doğacak muhtemel bir fırsatı da en iyi şekilde değerlendirmek üzere bütün hazırlıklarını tamamlamaya çalıştılar⁹³.

Osmanlı Devleti, seferberlik ilan edince derhal harekete geçen Ermeni komiteleri, bütün şubelerine geçtikleri şifre telgraflarla ve gönderdikleri haberlerle şu direktifi verdiler: Türk ordusu ile Rus ordusu arasında savaş başlayınca, silahlı Ermeni çeteleri cephe gerisinde harekete geçerek, Türk ordusunu iki ateş arasında bırakacaktı. Türk ordusunda silah altında olan Ermeni asıllı askerlerin kaçabilenleri, silahlarıyla birlikte çetelere katılacaklar, kaçmayı başaramayanlar ise, İtilaf Devletleri lehine casusluk yapacaklardı⁹⁴.

Savaş başladıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin bilahere savaşa girmesi üzerine Ermeniler, kendileri için kaçınılmayacak bir tarihi fırsatın doğduğunu inancıyla faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Daha önce aldıkları kararlar doğrultusunda içerideki Ermeniler İngilizler, Ruslar ve Fransızlar için casusluk yaparken ve onların subaylarından aldıkları talimatlar doğrultusunda hareket ederlerken, Osmanlı sınırları dışındaki Ermeniler, İtilaf Devletleri tarafından silahlandırıldıktan sonra, intikam alayları oluşturarak Kafkasya ve İran sınırlarında toplanıyorlardı. Osmanlı hükümeti savaş kararı alınca içerideki Ermeniler ayaklanacaklar, dışındaki Ermeniler de Rus kuvvetleriyle iş birliği yaparak, Anadolu Türklüğünü perişan edip, tasavvur ettikleri hayallerini gerçekleştirmiş olacaklardı.

I. Dünya Savaşında Ermeni Olayları ve Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı ile ilgili gelişmeler tam Ermenilerin bekledikleri gibi cereyan ediyordu. Osmanlı hükümeti, Alman hükümetiyle gizli ittifak yapmış (Ağustos 1914), nihayet 1914 Ekim'inin sonunda da Rusya ile fiilen savaşa başlamıştı. Ardından 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne resmen savaş ilan etmişti. Bütün hazırlıklarını böyle bir ihtimal üzerine yapmış olan Ermeniler için artık harekete geçme zamanı gelmişti. Daha önce Komitelerin aldığı kararlar doğrultusunda Ermeniler, Maraş'ta vergi vermeyi ve silah altına alınmayı reddederek

⁹² Süskü, a.g.e., s. 54-56; Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s. 51 vd.

⁹³ Uras, a.g.e., s. 581.

⁹⁴ Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri, s. 66; Uras, a.g.e., s.606.

Zeytun kasabasında isyan ettiler⁹⁵. Kısa zamanda Maraş ve havalisine yayılan olaylarda, Maraş Jandarma Kumandanı şehit edildi. Askerlerden de şehit olanlar ve yaralananlar oldu. Komiteler halka bir bildiri yayınlarak, "İngilizler'in İskenderun'a çıkacaklarını, Adana ve Maraş alınincaya kadar isyanlarla Türk kuvvetlerinin meşgul edilecek İngilizlerin hareketine destek olunmasını" istediler.

Bu sırada Kayseri şehri, Ermeni çetelerince önemli bir üs haline getirilmişti. Komite üyeleri burada Amerikalı Ermenilerle de irtibat kurarak, onların yardım ve desteğini almışlar, daha sonra düzenlemeyi düşündükleri eylemleri için şehri bir lojistik merkez haline getirmeye çalışmışlardı. Kevork adlı Kayserili bir Ermeni, Amerika'da patlayıcı uzmanı olarak yetiştirildikten sonra, Kayseriye dönerek evini bir silah imalathanesi haline getirmişti. İmalat esnasında gerçekleşen bir beklenmedik infilak olayı, meselenin Türk güvenlik birimleri tarafından anlaşılmasına yardımcı oldu. Daha sonra, Türk güvenlik birimlerince, Kayserili Ermeniler'in evlerinde yapılan aramalarda pek çok silah ve cephane ele geçirildi⁹⁶.

Ermeniler Bitlis ve Muş vilayetlerine öteden beri büyük bir önem veriyorlardı. Komiteler ve Patrikhane, buralardaki Ermenileri teşkilatlandırmak için en kuvvetli elemanlarını görevlendirmişti. Bitlis ve Muş'un sorumluluğu Van milletvekili Vaham Papasyan'a verilmişti. Bitlis'in Hizan ilçesine asker toplamak için gelen jandarmalar, Ermeni çetelerince şehit edildi. Çeteler tarafından bölgede ulaşım ve haberleşme kesildi⁹⁷. Olaylar üzerine bölgeye gelen jandarma müfrezesini pusuya düşürülüp, komutan ve askerlerin bir kısmı şehit edildi. Erzurum, Erzurum ve Ankara'daki Ermeniler de bu istikamette faaliyetlere giriştiler. Jandarma ile çatıştılar, asker toplama işlerine engel oldular. Ellerinden gelen her türlü kötülüğü yapmaktan kaçınmadılar⁹⁸.

Bu tarihlerde Ermeniler tarafından en ciddi şikâyet olayları Van ve çevresinde meydana geldi. Bu bölgenin sorumluluğu Van milletvekili, komiteci Varamyan'a bırakılmıştı. Tam bir komitacı olan Varamyan'ın girişimleri sonucu, vergi venneme bahanesiyle Van'ın Tımar bucağında başlayan isyan, kısa sürede bütün bölgeye yayıldı. Ruslar'ın da yardımıyla tamamen Ermeniler'in eline geçen şehir, 6 Mayıs 1915'te Ruslar'a teslim edildi. Daha sonra şehirde geçici bir Ermeni hükümeti kuruldu⁹⁹.

Hükümet, 1914 yılının sonlarında başlayan olayları, 1915 yılının Nisan ve Mayıs aylarına kadar mahalli tedbirler alarak, Patrikhane'yi uyarak önlemeye çalışmıştı. Ancak, Ermeni olaylarının artarak devam etmesi bu tedbirlerin yeterli olma-

⁹⁵ Süslü, a.g.e., s.71.

⁹⁶ Süslü, a.g.e., s.72-73.

⁹⁷ Enver Konukçu, Ermeniler'in Yeşilyayla'daki Soykırımı, Ankara 1990, s.7-104.

⁹⁸ Süslü, a.g.e., s. 73-94.

⁹⁹ Süslü, a.g.e., s. 74-79.

diğini gösteriyordu. Bu olayları yakından takip eden hükümet, daha etkili tedbirler almak ve bunları uygulamak ihtiyacı hissetti. Bu cümleden olarak hükümet, önce patrikhaneyi devletaleyhindeki hareketlerine son vermediklen taktirde şiddetli tedbirler alınacağı ve üçüncü sonuçlar doğabileceği hususunda uyardı. Ancak Ermeni ileri gelenleri bu uyarıları hükümetin bir zaafı gibi yorumlayıp, hainliklerini arttırarak sürdürdüler. Uyarıların dikkate alınmadığını gören hükümet, daha sonra komite merkezlerini kapatıp çeteleri dağıtmaya çalıştı. Ancak olaylar bir türlü önlenemedi. Bunun üzerine hükümet, 14 Mayıs 1915'te bir kanun çıkardı. "Tehcir Kanunu" olarak bilinen bu yasaya göre; hükümet emirlerine, ülke savunmasına ve güvenliğin sağlanmasına karşı hareket edenler, diğer önlemlerle durdurulamaz ise, fert-fert veya toplu halde, başka bölgelere zorunlu göçe tabi tutulabileceklerdi¹⁰⁰. Uygulamada yasa, bölge komutanlarına büyük yetkiler tanıdı. Ruslarla savaşın devam ettiği Doğu Anadolu'da, Ruslar lehine hareket halindeki Doğu Anadolu Ermenileri, tehcir kanunu gereği, o tarihlerde henüz savaş alanı olmayan Suriye ve Filistin'e zorunlu göçe tabi tutuldular. Göç esnasında da pek çok olaylar yaşandı. Türkler'e karşı silahlanmış ve dağa çıkmış olan Ermeni çeteleri, göçü engellemek için göç konvoylarına saldırılarda bulunuyorlar, bu esnada konvoydaki Ermeniler de hareket geçiriyorlardı. Konvoyların sevkiyatından sorumlu güvenlik güçleri olayları önlemek ve görevlerini yerine getirmek zorundaydılar. Bu durumda taraflar arasında silahlı çatışma kaçınılmaz oluyordu. Bunun doğal sonucu olarak birçok insan hayatını kaybetmiştir. Ermeniler'i kendi amaçları doğrultusunda kullanmak isteyen İngilizler, bu olayları dünya kamuoyuna bir soykırım, Türkler tarafından uygulanan bir Ermeni katliamı olarak lanse etmişlerdir. Oysa bu olaylar esnasında hayatını kaybeden Türklerin sayısı Ermenilerden çok daha fazlaydı. Fakat, Türklerin uğradığı zulüm ve katliamla kimse ilgilenmiyordu¹⁰¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren, özellikle Doğu Anadolu'da organize olarak başlayan Ermeni ayaklanmaları, Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin başlaması ve bölgeden Rus askerlerinin çekilmelerine kadar devam etmiştir. İhtilalden sonra, Doğu vilayetlerimizi yeniden kontrol altına almamız, bu vilayetlerin Müslüman-Türk ahalisinin kısa bir süre için çilesinin azalmasına vesile olmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilmiş olarak çıkması ve şartları çok ağır olan Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalması üzerine bölgenin Müslüman-Türk halkı için, 1920 yılının sonlarına kadar devam edecek olan yeni bir çileli dönem daha başlamış oluyordu.

¹⁰⁰ Tehcir Kanunu İzmir, Bursa ve Kayseri gibi bazı Orta ve Batı Anadolu illerimizde de uygulandı. Zira Osmanlı Devleti dört ana cephede dikim-kalim mücadelesi verirken, hele Çanakkale'de savaş tam anlamıyla kızışmışken birde içeride ihanete tahammül yoktu. Oysa bu illerimizdeki Ermeniler de tam anlamıyla ihanet içindeydiler. Evlerine, okullarına, kiliselerine vb. yerlere düzenlenen baskınlarda bunu doğrular nitelikte pek çok delil elde edilmiştir.

¹⁰¹ Suslu, a.g.e., s. 97-176.

MÜTAREKEDEN SONRA OSMANLI HÜKÜMETLERİ

1913'den beri iktidarda olan İttihat Terakki'nin Talat Paşa başkanlığındaki son hükümeti, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybettiği anlaşılınca, 1918 Ekim-i'nin ilk haftasında istifa etti. Yukarıdaki tarihler arasında İttihatçılara muhalif olupta baskıdan dolayı seslerini yükseltemeyenler, şiddetli bir muhalefete başladılar. Kasım ayı başlarında İttihat Terakki liderleri olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar yurt dışına kaçınca, meydan tam anlamıyla İttihatçı muhaliflerine kalmıştı¹⁰².

Bunlar, ilk iş olarak içinde İttihatçıların da bulunduğunu ileri sürdükleri Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'ne baskı uygulamaya başladılar. Bu baskılar sonunda Ahmet İzzet Paşa Kabinesi görevden ayrılmak zorunda kaldı (Kasım 1918). Ancak artık bu tarihler Osmanlı Devleti ve Türk Milleti için zor dönemin başladığı günlerdi. Yani İttihatçılık düşmanlığı ya da kabine değişikliği artık işlerin yoluna girmesi için çare olmayacaktı. Nitekim Ahmet İzzet Paşa Kabine'sinden sonra Tefvîk Paşa Kabinesi (11 Kasım 1918-3 Mart 1919), O'nun yerine birbiri ardına üç defa olmak üzere Damat Ferit Kabineleri (4 Mart-1 Ekim 1919), ardından Ali Rıza Paşa (2 Ekim 1919-3 Mart 1920) ve Salih Paşa Kabineleri iş başına gelmiş ise de, ardından yeniden İtilaf Devletlerinin baskıları sonucu kabine değişiklikleri sıkça yaşanmıştır. Böylesine buhranlı bir dönemde sıkça görülen hükümet değişiklikleri, Osmanlı hükümetlerinin çaresizliğini gösteriyordu.

İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918'de İstanbul'u fiilen işgal altına aldıktan sonra, başkentte İngiliz Fevkalade Komiserliği kurulmuştu. Aslında bu tarihten itibaren İstanbul hükümetlerinin bu komiserliğin istekleri dışında hareket etmeleri pek kolay olmamıştır¹⁰³. Ayrıca İngiliz komiserliği zaman zaman Osmanlı hükümetlerinden öyle isteklerde bulunmuştur ki, iş başındaki hükümetin bu isteklerin çoğunu gerçekleştirmek zorunda kaldığını görüyoruz. Mesela Enver, Cemal ve Talat Paşalar'ın yurt dışına kaçmalarından sonra İngilizler ve diğer İtilaf Devletleri bunları seçen Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması için padişaha baskı yapmağa başlamışlardı.

Bu baskılar sonunda Meclis-i Mebusan "zaruri siyasi sebepler" gerekçesiyle **21 Aralık 1918'de dağıtıldı**¹⁰⁴. Ancak baskılar bir türlü sona ermiyordu. Bu defa İngiliz hükümeti, savaş suçluları ile Ermeni göçüne ve ölümlerine sebep olanların cezalandırılmalarını istemeye başladılar. İtilaf Devletleri temsilcilerine

¹⁰² Tansel, a.g.e., s. 9-13.

¹⁰³ Sarhan, a.g.e., I, s.24-25.

¹⁰⁴ Sarhan, a.g.e., I, s.69.

göre bu isteklerin yerine getirilmesi, Osmanlı ülkesinin güvenliği ve asayiş bakımından zorunluydu.

Osmanlı hükümetleri, aslında hiç de iyi niyetli olmadığını bildiği bu istekleri çoğu zaman yerine getirmek zorunda kaldı. Meclisini kapattı, devletin çıkardığı kanunu uygulayan devlet memurlarını cezalandırdı. Bu bas-kıları kabullenemeyen Osmanlı kabineleri ise, uzun süre iş başında kalamadılar.

MÜTAREKEDEN SONRA TÜRK MİLLETİ VE CEMİYETLER

XX. yüzyılın başlarında oldukça sıkıntılı yıllar geçiren Türk Milleti için, dört yıl devam eden Birinci Dünya Savaşı, bu sıkıntıların katlanarak daha da artmasına sebep olmuştu. Dört yıl sonra savaşın galipleri ve mağlupları belli olunca Osmanlı hükümeti, daha önce ilan edilen Wilson ilkeleri doğrultusunda yapılacak bir barışa itiraz etmeyeceğini ima etti. Milletimiz, uygun şartlar taşıyan bir antlaşma konusunda kaderine razı olmayı, bundan sonra da biraz fazla çalışarak yaraları sarmayı düşünüyordu. Aslında mütarekenin altına da bu amaçla imza atılmıştı. Uzun süren cephe hayatından sonra ilk günlerde mütarekenin imzalanmış olması, yukarıda belirtilen düşünceler doğrultusunda kamuoyunda genel bir rahatlamaya vesile olmuştu.

Ancak Türk Milleti, bu düşünceler içindeyken ümit edilen barışın getireceği huzur bir türlü gelmedi. Zira İtilaf Devletleri, daha barış masasına bile oturmayı beklemeye gerek duymaksızın, Ateşkes Antlaşmasının hükümlerini tek tek uygulamaya koyuldular. Onlar, aralarında yaptıkları paylaşma projeleri doğrultusunda, bir yandan yer-yer işgallere girişirken, diğer yandan da mütareke hükümlerini taraflı yorumlayarak, bahane ederek, işlerini kolaylaştırmak için ordunun terhisini, haberleşmenin denetimini, önemli geçit noktalarının kontrolünü elde etmeye çalışıyorlardı. Yukarıda durumundan kısaca bahsettiğimiz Osmanlı hükümetleri ise, bütün bu gelişmeler karşısında oldukça çaresiz ve etkisiz kalıyordu.

Olaylar karşısında hükümet otoritesinin ortadan kalkması üzerine halk arasında farklı tavırlar belirmeye başladı. Bu tavırlara sahip çevreler bir takım teşekküller meydana getirdiler. Milli Mücadele tarihimizde bunlar genellikle "zararlı ve yararlı" cemiyetler olarak adlandırılmışlardır.

1. Milli Varlığa Zararlı Cemiyetler

Mütarekeden sonra şartların gittikçe ağırlaşması çeşitli çevrelerin olumsuz teşebbüslere yönelmelerine sebep oldu. Mesela bazıları, şimdilik güçlü bir devletin himayesini kabul etmenin tek kurtuluş çaresi olduğunu savunurken, bazı çevreler ise kurtuluşun hilafet ve saltanata sıkı sıkıya bağlılıkla mümkün olabileceği-

ni ileri sürüyorlar ve kendi düşüncelerini halkın ekseriyetine maledebilmek için de cemiyetler kuruyorlardı¹⁰⁵. Bu cemiyetlerin başlıcaları şunlardı:

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

Osmanlı devlet adamları arasında, İngilizlerin sempatisini kazanarak, onların desteğini alacaklarına ve içine düşülen kötü durumdan onların yardımıyla kurtulabileceğine inananlar bulunuyordu. Bunlar, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni kurarak, ülke genelinde üye kaydetme çalışmalarını başlatmışlardı. Başta Damat Ferit Paşa olmak üzere devrin birçok ileri geleni aynı düşünceyi paylaşıyorlardı. Bu düşünceden hareketle Damat Ferit Paşa, 30 Mart 1919'da İngiliz Fevkalade Komserliği'ne sunduğu bir proje ile resmen himaye talebinde bulundu. İngiliz hükümetinin bu talebe sıcak bakmamasına rağmen, İstanbul hükümetinin ileri gelenleri, isteklerinde ısrarlı olmaktan uzun süre vazgeçemediler¹⁰⁶.

Yukarıda da kısaca ifade edildiği gibi bu cemiyetin üyelerinin amacı, ülkenin içine düştüğü kötü duruma İngiliz desteği ile çare bulmaktır. Bunlara göre Anadolu'da başlayan ve başarı şansı bulunmayan, ayrıca İngilizler'in de hiç hoşuna gitmeyen milli direniş hareketi tam bir intihar teşebbüsüydü, dolayısıyla engellenmeliydi¹⁰⁷.

Oysa Rusya'nın Kasım 1917'de İtilaf Devletleri arasında yaptıkları gizli paylaşma projelerini açıklamasından sonra, kurtuluş ümidi ile bu projelerin baş mimarı olan İngiliz hükümetinden medet ummak, bunca olup bitenlerden hiç ders almamakla açıklanabilir.

Wilson Fransızları Cemiyeti

Ülkenin tek kurtuluş çaresini manda ve himayeyle mümkün görenlerden bazıları ise, İngiliz himayesini kabullenme görüşüne muhalefet ediyorlardı. Onlara göre İngiliz mandası yerine Amerikan mandası tercih edilmeliydi. Zira İngilizler şimdiye kadar hakkımızda dürüst davranmadıkları gibi şimdi de ülkemiz hakkında düşmanca tasarıların baş mimarıydılar. İngiliz mandası yerine Amerikan mandasını tercih edenler, Aralık 1918'de Wilson Birliği adında bir cemiyet kurmuşlardır. Amerikan mandacıları, Başkan Wilson'a amaçlarını ihtiva eden bir muhtıra göndermeyi de ihmal etmemişlerdi¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Tansel, a.g.e., I, s.139-141.

¹⁰⁶ Tansel, a.g.e., s.140.

¹⁰⁷ Fethi Tevettoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara 1988, s.53-141.

¹⁰⁸ Tevettoğlu, a.g.e., s.147-193.

Kısa bir süre sonra Amerikan hükümetinin Ermeniler lehine tavır takınması cemiyet mensuplarını hayal kırıklığına uğrattı ise de, bir süre daha bu konuda ısrarcı olmaya devam ettiler. Sivas Kongresi sırasında bu istikamette çaba sarf ederken Mustafa Kemal ve arkadaşlarını bir hayli meşgul ettiler. İsteklerinin ne kadar yersiz ve anlamsız olduğunu anlamakta oldukça geciktiriler.

Sulh ve Selamet-i Osmani Cemiyeti

Çaresizlik içinde çare aradıklarını sanan bazıları ise, milletin ve memleketin kurtuluşunun, İstanbul'da tamamen İngilizlerin baskısı altındaki Sultan-Halifeye ve onun buyruklarına sıkı sıkıya bağlılıkla mümkün olacağını sanıyorlardı. Sulh ve Selamet-i Osmani ve İslam Teali Cemiyeti adlı teşekküllerle teşkilatlanan bu tür düşüncelerin sahipleri de amaçları doğrultusunda çalışıyorlardı.

Bütün bunları kurtuluş çaresi olarak düşüncelerin çoğu kabine üyesi önemli şahsiyetler, üniformalı askerler ve bazı aydınlardı.

Kürt Teali Cemiyeti

Mayıs 1919'da İstanbul'da kurulan bu cemiyet, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ayan üyesi olan Scyyid Abdülkadir'in liderliğinde çalışıyordu¹⁰⁹. Mütarekeden sonra İngilizler'in yürüttüğü kürtcülük propagandasının az da olsa alet olan cemiyetin, nifak ve fitne içeren fikirleri Jin ve Kürdistan adlı yayın organlarında yayınlanıyordu¹¹⁰. Cemiyet mensuplarının Mart 1919'da Paris Sulh görüşmelerine de bir muhtıra sunmuşlardır¹¹¹.

Asırlarca birlikte yaşamış Türklerle Kürtler üzerine oynanan oyunlar karşısında halkın sağduyusu galip gelmişti. Dini bir, kültürü bir, yaşadığı coğrafyası bir olan bu etle tırnağı birbirinden ayıramamışlardır. Olup-bitenlerin farkında olan pek çok aşiret, ne cemiyet mensuplarının propagandalarına alet olmuşlar ve ne de İngiliz kışkırtmalarına kapılmışlardır. Onlar Anadolu'da yürütülen Kurtuluş Savaşını destekleyerek, ülkenin bütünlüğünü en zor şartlarda devam ettirmişlerdir.

2. Milli Cemiyetler

Memleketin içine düştüğü bu kötü durumda her şey Türk Milletinin gayretine, azim ve fedakârlıklarına kalmıştı. Yıllarca birbirini izleyen savaşlar nedeniyle çok yıpranmış olmasına rağmen millet, öz vatani ve bağımsızlığı için bir oldu-bittiye

¹⁰⁹ M. Kemal Öke, *Musul ve Kürdistan Sorunu*, Ankara 1992, s. 40-46.

¹¹⁰ Şükrü M. Sekban, *Kürt Meselesi*, Ankara 1979, s.155-156.

¹¹¹ Azmi Süslü, *Mesud Fani'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Ankara 1993, s.63

asla razı olmayacağını, kendiliğinden başlattığı çabalarıyla ortaya koydu. Şimdi Türk Milletinin bağrından çıkan milli teşebbüslere kısaca bir bakalım:

Milli Kongre Cemiyeti

Türkçülük fikrini ve Türk Milliyetçiliği hareketini benimseyen Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti üyeleri, 29 Kasım 1918'de İstanbul'da, Milli Kongre adıyla bir cemiyet kurdular. Mondros Mütarekesinden sonra Rumlar'ın İstanbul'da teşkilatlanıp "Megali-Idea" uğrunda çalışmalarına engel olmak için, göz hekimi Dr. Esat'ın çağrılarını ile Türk Ocağı, Kızılay, Muallimler Cemiyeti, baro ve her fakültenin mezunları cemiyetleri başta olmak üzere, 70 kadar cemiyetten ikişer temsilcinin katılması ile kurulan bu cemiyet, partiler üstü bir teşekkül idi¹¹². Tüzüğünde belirtilen amacı, dünyada Türkler üzerinde yapılan haksız ve yalan yayınlara ilmi yayınlar ve tarihi belgeler ile cevap vermektir. 1919 yılı içinde Milli Kongre Teşekkülü, İngilizce ve Fransızca olmak üzere "Dünya Kamuoyu Önünde Türkiye", "Ermeniler'in Müslüman Ahaliye Yaptıkları Mezalim Hakkında Belgeler" ve "Avrupa'nın Ünlü Yazarlarına Göre Türkler" gibi değerli eserler neşretti. 1919 yılı sonundaki milletvekili seçimlerinde, adayların tesbiti ve tanıtılmasında Milli Mücadelecileri destekleyen Milli Kongre, 28 Ocak 1920'de Misak'ı Milli'nin hazırlanmasına da fikir bakımından katkıda bulunmuştur.

İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali üzerine, çalışmalarını durdurmak zorunda kalmış olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'yı ve O'nun Ankara'da toplamayı düşündüğü meclis fikrini desteklemişlerdir¹¹³.

Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Heyet-i Osmaniyesi

1918 yılı Eylülünün sonlarında Berlin'den dönen Talat Paşa Edime'de valiye Trakya'nın geleceği hakkındaki endişelerini belirtmiş, şimdiden muhtemel bir Yunan istilası ihtimaline karşı önlemler alınması hususunda ilgilileri ikaz etmişti. Bu uyan dikkate alınarak, şehrin ileri gelenlerinin öncülüğünde, 2 Aralık 1918'de, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Heyet-i Osmaniyesi adıyla bir cemiyet kurulmuştur¹¹⁴. Cemiyetin; merkezi Edime vilayeti idi, amacı ise Trakya Türkliğünün haklarını savunmak, Trakya'yı Osmanlı Devleti'nden koparmaya yönelik her türlü girişime engel olmak, eğer bu mümkün olmaz ise, Doğu ve Batı Trakya'yı içine alan bağımsız bir Trakya devleti kurmaktır. Cemiyetin bu istikametteki fikirleri, "Yeni Edime" ve "Ahali" adlı iki gazeteyle kamuoyuna duyurulmaya çalışılıyordu.

¹¹² Sanhan, a.g.e., I, s.45.

¹¹³ Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Bağlarken, C.I, Ankara 1959, s. 17-19.

¹¹⁴ Muhammed Şahin, Milli Mücadele Doğu Trakya, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s. 50 vd.

Cemiyet, Nisan 1920'de Lüleburgaz'da, 9 Mayıs 1920'de de Edime'de kongreler yaptı. 1919 yılı sonunda Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne üye seçerek gönderen Cemiyet, 1920 Nisan'ında Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne kendi adaylarını seçtirip göndermiştir. Sivas Kongresi'ne temsilci gönderemeyen Cemiyet, kongre kararlarına uymuştur. Ancak 1920 Hazi-
ran'ında başlayan Yunan taarruzu karşısında, imkansızlıklar yüzünden pek etkili olamamıştır¹¹⁵.

İzmir Müdafaa-ı Hukuku Osmanîye Cemiyeti

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasındaki gelişmelerden, itilaf Devletlerinden özellikle İngilizlere'nin, İzmir'i Yunanlılara bırakmayı uygun görmek gibi bir çaba içinde olduğu açıkça anlaşıyordu. Bu tarihlerde bölgede Kolordu komutanı olarak bulunan, bir süre İzmir Valiliğine de vekalet eden Nurettin Paşa'nın ihtiyatlı çabaları sonucu İngiliz ve Yunan teşebbüslerine fırsat vermemek için, 2 Aralık 1918'de İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmanîye Cemiyeti kuruldu. 19 Mart 1919'da gerçekleştirilen İzmir Kongresi'nde muhtemel bir düşman işgaline karşı silahlı müdafaa kararı alındı. Bu karar doğrultusunda gerekli hazırlıkları da yürüten Nureddin Paşa'nın faaliyetleri, İngilizleri son derece rahatsız ediyordu. Bu sebeple hükümete baskı yapan İngilizler, Nurettin Paşa'yı görevden aldırıldılar.

Nureddin Paşa'nın görevden alınması üzerine burada yürütülen millî faaliyet büyük ölçüde aksadı. Zira yerine tayin edilen Ahmet İzzet Bey, cemiyet mensuplarını ittihatçılıkla suçlayıp, onların bolşevik taraftarı olduklarını ileri sürerek, bölgeyi tehdit eden bir tehlikenin olmadığını söylüyordu. Yeni valinin tutumu, Nurettin Paşa'nın aldığı tedbirleri zaafa uğratmıştı. Oysa Yunan askerinin İzmir'e çıkacağı artık her mahfilde yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştı. Bu ihtimalden hareket edilerek kurulan "Müdafaa-i Vatan Heyeti", Yunan askerinin çıkmasından bir gün önce, Redd-i İlhak adıyla bir beyanname yayınlarak, halkı şimdiki Bahri Baba adlı yerde, İzmir'in savunmasını görüşmek üzere bir mitinge davet etti¹¹⁶. 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması üzerine bölgede başlayan mahalli direniş, düzenli ordu kurulana kadar devam etmiştir.

Vilayât-ı Şarkîye Müdafaa-ı Hukuku Millîye Cemiyeti

Mondros Ateşkes Antlaşmasından önce ve sonra İtilaf Devletleri'nin Doğu Anadolu için tasarladıkları Ermenistan ve Kürdistan projelerine karşı yönelen Müslüman-Türk ahalinin haklarını savunmak amacıyla, Erzurumlu Raif Hoca

¹¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, 1-2, Ankara 1955-1956.

¹¹⁶ S. Tansel, a.g.e., I, s.169-170.

ile Diyarbakırlı Süleyman Nazif tarafından 4 Aralık 1918'de İstanbul'da Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuştur¹¹⁷.

Mart 1919'da Cemiyet'in Erzurum şubesi açılmış, "Albayrak" adlı gazete yayınlanmaya başlanarak yöre halkı muhtemel tehlikelere karşı, bu gazete aracılığı ile daha duyarlı hale getirilmiştir.

Kazım Karabekir Paşa'nın 3 Mayıs 1919'da Erzurum'daki 15. Kolordu komutanlığına atanmasıyla cemiyetin faaliyetleri artarak devam etmiştir. 17 Haziran'da Erzurum vilayet kongresini tertip eden Cemiyet, 18 sayfalık bir beyanname yayımlayarak Ermeni iddialarının haksızlığını ortaya koyduğu gibi, bizden koparılmak istenen Kürtlerin, Türklerden ayrılmasının imkansız olduğunu da belirtiyordu. Daha sonra Cemiyet, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte Büyük Erzurum Kongresini tertip etmiştir. 7 Ağustos 1919'da Kongre beyannamesinin yayınlanmasından sonra bu cemiyet, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır¹¹⁸.

Kars Milli İslam Şurası ve Güney Batı Kafkasya Geçici Hükümeti

Mütarekeden sonra doğudaki üç vilayette (Kars, Ardahan ve Batum) durum daha da endişe verici hale geldi. Zira anlaşma gereği Türk ordusu doğuda 1914 sınırlarına çekilecekti. Bu durumda 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-litovsk antlaşmasına göre Osmanlı Devletine iade edilmiş olan Kars, Ardahan, Batum yine sınırlarımız dışında kalıyordu. Böyle bir durumda yörenin Müslüman-Türk ahalisinin başına gelebilecekleri sezen bölgede görevli Türk komutanı Yakup Şevki Paşa'nın teşviki ve teşebbüsleriyle Türkler 5 Kasım 1918'de "Kars Milli İslam Şurası" adıyla bir cemiyet kurdular.

14 Kasım'da gerçekleştirilen ilk kongrenin ardından yörenin müslüman Türk ahalisi 30 Kasım 1918'de "Büyük Kars Kongresini" topladı. Bu kongreden sonra bir "Milli İslam Şurası Hükümeti" kuruldu. Milli Şura Hükümeti Batum'da çıkardığı "Sadayı Millet" adlı gazete ile sesini tüm yöre halkına ve dünyaya duyurmaya çalışıyordu.

17-18 Ocak 1919'daki ikinci büyük kongresinde yerli hükümetin yeni adı "Cenub-ı Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi" olarak değiştirildi. Bayrağı, Türk bayrağı olan bu hükümetin başkanı Cihangirzade İbrahim Bey idi. Bu teşkilatlanmayı müteakip yöreye vaki Ermeni ve Gürcü saldırıları püs-kürtülmüştü. Ancak Nisan 1919'da İngilizler, Kars'ı da işgal ederek hükümet merkezini basıp, ileri gelen üyeleri tutuklayarak Malta'ya sürdüler ve hükümeti dağıttılar. Bu olaylardan sonra Batum'u İngilizler, Kars ve havalisini Ermeniler,

¹¹⁷ Z. Sarıhan, a.g.e., I, s. 51.

¹¹⁸ S. Tansel, a.g.e., I, s. 141-146.

Arđahan'ı da Gürcüler işgal ettiler¹¹⁹. Buna rağmen sancak ve kazalardaki Milli Şura kuvvetleri mücadeleye devam ettiler.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti

Mütarekeden sonra halkın cemiyetler halinde teşkilatlanması, Rum emellerinin görüldüğü Karadeniz kıyılarında da görüldü. 1919 yılı Ocak ayının sonunda Trabzon'da kurulan bu cemiyet tarafından yörenin Müslüman-Türk ahalisinin Pontusçu Rum çetelere karşı yürüttüğü mücadele desteklenerek teşvik edildi.

Cemiyetin başkanlığını Barutçuzâde Ahmed Hoca yapıyordu. Çıkardıkları "İstiklal" adlı gazete ile Rum ve Ermeni iddialarının ne kadar tutarsız olduğunu Türk halkına ve dünyaya duyuruyorlardı. Cemiyet, bütün Karadeniz sahilindeki yerleşim merkezleriyle birlikte iç kesimlerde de teşkilatlanmıştı¹²⁰.

Cemiyet, 23 Temmuz 1919 toplanan Erzurum Kongresine de temsilci göndermiştir. Bu kongreden sonra, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katılarak, faaliyetlerine devam etmiştir.

Bunların dışında, Çukurova'da Kilikyahlar, Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-yı Vatan cemiyetleri kurularak, millî direniş faaliyetlerine destek olmuşturlar.

Halkın kendiliğinden teşkilatlanarak işgalcilere karşı direnişe geçmesinin çarpıcı örneklerinden biri de Balıkesir ve civarında yaşandı. Yunan işgali karşısında yöre halkı, eşraftan ileri gelenlerin öncülüğünde 1919 yılı boyunca teşkilatlanarak, bütün imkansızlıklara rağmen silahlı direnişe geçme cesaretini göstermiştir.

Anadolu'nun her köşesinde, halkın millî şuurunun harekete geçmesiyle gerçekleşen bu teşkilatlanma ve haksız işgaller karşısında yer yer başlatılan silahlı mücadele, kurtuluş savaşının temelini oluşturan çok önemli ilk adımlardır. Ayrıca Türk Milleti, üzerinde yaşadığı toprağın sahibi olduğunu, kendi iradesi dışında gelişecek bir siyasi çözümü kabullenmeyeceğini ve kimsenin kendi adına bu topraklar üzerine pazarlıklara kalkışamayacağını göstermeye çalışıyordu. Ama bunu anlatmak ne yazık ki, uzun süren bir silahlı mücadeleyle mümkün olmuştur. Amacına ulaşabilmek için Türk Milleti, bütün imkansızlıklara, yorgunluğa ve yoksulluğa rağmen, vatani ve istiklali için her şeyi göze alarak mücadeleye girişmiştir.

¹¹⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. A. Ender Gökdemir, *Cenub-ı Garbi Kaffkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Ankara 1990; Fahrettin- Kırmızıoğlu, *Milli Mücadele'de Kars*, İstanbul 1960; "Kırmızıoğlu, "Cenub-ı Garbi Kaffkas Cumhuriyeti (Kars Şura Hükümeti), "Türk Kültürü, sayı 72, Ankara 1968, s. 60-80.

¹²⁰ Tuncer Baykara, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara 1980, s. 17.

II. MİLLİ MÜCADELEYE HAZIRLIK

İZMİR'İN İŞGALİ VE İŞGALE KARŞI TEPKİLER

Anadolu'nun Türk vatani haline gelmesiyle birlikte, İzmir ve çevresi de Türkleşen yurt köşelerinden biriydi. Ancak, özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren Adalardan ve Yunanistan'dan Batı Anadolu'ya bir Rum göçü başladı. XX. yüzyılın başlarına kadar zaman zaman devam eden bu göçler sonucunda, müstakil yerleşim birimleri itibarıyla bir ekseriyet teşkil etmemekle birlikte bölgede bir Rum nüfus miktarı oluştu¹²¹.

XIX. yüzyılın ilk yarısında bağımsızlığını kazandıktan sonra Yunanistan, büyüme ve yayılma sevdasıyla, devamlı olarak, Osmanlı Devleti aleyhine bir genişleme siyaseti gütmeye başlamıştı. Bu düşünceyle hareket eden Yunanlılar, Batı Anadolu bölgemizdeki Rum nüfusun varlığını ileri sürerek, XX. yüzyılın başından itibaren, başta İzmir olmak üzere bu bölgeyi Yunanistan'a katmanın yollarını arıyorlardı.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, I. Dünya Savaşı ile birlikte yaşanan olaylar, sonuç itibarıyla tam Yunanistan'ın hayal ettiği gibi gelişme göstermişti. Savaş sırasındaki gizli paylaşma projeleri gereği İzmir ve çevresi her ne kadar İtalyanlar'ın payına bırakılmış ise de savaşın sonunda özellikle İngiltere'nin Yunanistan lehine tavır koyması hem İngilizlerle İtalyanların hem de İtalyanlarla Yunanlıların aralarının açılmasına neden oldu. 1919 Ocak'ında başlayan Paris barış görüşmelerinde, İtalya'nın karşı çıkmasına rağmen, İzmir ve çevresinin Yunanlılar'a verilmesi uygun görülmüştü¹²².

İzmir ve çevresi için İtilaf Devletleri arasında bu gelişmeler yaşanırken, Kolordu Komutanı olarak bölgede bulunan Nureddin Paşa, ileride olabilecekleri sezerек, gerekli tedbirleri almağa başlamıştı. Ancak onun hareketlerini yakından takip eden İngilizler, İstanbul hükümetine baskı yaparak Paşanın görevden alınmasını sağladılar. Nureddin Paşa'nın görevden alınmasıyla birlikte bölgedeki ihtiyat iyice gevşedi. Artık İtilaf Devletleri, hazırladıkları oyunu sahneleyebilirlerdi.

İşe burada yaşayan Rumları tahrik edip harekete geçirerek başlayan Yunanlılar arkasından bölgede güvenliğin kalmadığını ileri sürdüler. İtilaf Devletlerini bölge halkının çoğunluğunun Rum olduğunu ve onların güvenliğinin Yunanistan tarafından sağlanması gerektiği hususunda ikna ettiler. 1919 Mayıs'ının 14'ünde de İzmir'in mütarekenin 7. maddesi gereği işgal edileceğini Osmanlı Hükümeti'ne bildirdiler. Aynı gün İzmir'in işgal edileceği haberi büyük bir

¹²¹ Baykara, a.g.e., s. 19.

¹²² Şevket Süreyya Aydemir, Tek adam, II, İstanbul 1967, s. 65-73.

infial yarattı. Zaten Yunanlıların bölge hakkındaki niyetini bilen yöre halkı, derhal yeniden hareketlenerek, 14/15 Mayıs gecesi Bahri Baba'da toplandı. Redd-i İlhak Beyannamesiyle mücadele kararı verdi¹²³. 15 Mayıs sabahı Yunanlılar İzmir'e asker çıkardılar. İşgal hareketi derhal civar kazalara da yayıldı. İzmir yöresindeki bu ilk Yunan işgal eylemi, Ayvalık-Akhisar-Nazilli hattında durduruldu. Bu sırada İtalyanlar da Kuşadası'nı işgal ettiler. Bu yörede İtalyanlarla Yunanlılar anlaşarak Büyük Menderes'i aralarında sınır kabul ettiler¹²⁴.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Türk Milletine olayların vahametini anlatmaya yetti. Millet, bu olayı büyük bir tepkiyle karşıladı. Pek çok mitingler, protesto yürüyüşleri tertiplenerek, başta İtilaf Devletleri temsilcileri olmak üzere hükümete ve yetkili mercilere protesto telgrafları gönderildi. Bu nedenle İzmir'in işgali, Türk Milletinde, milli mücadele ruhunun doğmasında ve gelişerek bir milli mukavemet hareketine dönüşmesinde fevkalade etkili olmuştur¹²⁵.

MUSTAFA KEMAL'İN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşına girmesinin doğru olmayacağını beyan etmişti. Ancak o zaman Almanya'nın kazanacağı inancında olan İttihat Terakki yöneticilerinin büyük bir kısmı bu tarzdaki beyanlara pek itibar etmemişlerdi. Savaş başladıktan sonra M. Kemal Tekirdağ'daki 19. Tümen Komutanlığına atandı. Çanakkale savaşları sırasında kara muharebelerindeki başarısının ardından, 1916'da Tuğgeneralliğe (Mirliva) terfi ettirildi. Daha sonra görev yaptığı Doğu Cephesi'nde Muş ve Bitlis'i Ruslardan geri aldı. 5 Temmuz 1917'de Yedinci Ordu Komutanlığına atandıktan sonra, yöneticilere yazdığı raporlarla, şartların tamamen aleyhimize cereyan ettiğini, milletin durumunun çok kötü olduğunu, güçlü bir ordu kurulması ve idarenin güçlendirilmesi gerektiğini vurguluyordu. Bu görüşlerine itibar edilmeyince istifa ederek İstanbul'a döndü. Bu sırada Veliâhd Vahdettin'le birlikte bu ziyaret için Almanya'ya gitti. Bu ziyaret esnasında M. Kemal, birlikte savaştığımız Almanların da aslında ne kadar zor durumda olduklarını görme imkânını buldu. Ama artık dönüşü olmayan bir yola girilmişti. Bir yıl sonra padişah olan Vahdettin O'nu, tekrar Filistin'deki 7. Ordu Komutanlığı'na atadı. 14 Ekim 1918'de Başkomutanlığa gönderdiği bir yazı ile Mustafa Kemal, barışa gidilmezse yurdun tamamının kaybedilebileceğini bildiriyordu¹²⁶.

¹²³ Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., II, s. 73-76.

¹²⁴ Kazım Özalp, Milli Mücadele, Ankara 1988, s. 3-14.

¹²⁵ Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., II, s. 76-89.

¹²⁶ Tahsin Ünal, "Milli Mücadele Başlarında M. Kemal", Türk Kültürü, Atatürk sayısı, s. 73, Kasım 1968, s. 5-6.

Mütarekenin imzalandığı gün Mustafa Kemal Adana'daki Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına tayin edildi. Ancak artık yapılabilecek pek bir şey kalmamıştı. Zira anlaşma gereği Osmanlı orduları terhis edilecekti. O'nun komutanı bulunduğu 7. Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu da mütareke şartlarının icabı olarak lağvedilince, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a döndü. Memleketin durumunun tahmin ettiğinden daha vahim olduğunu gördü. İtilaf Devletleri donanması, Dolmabahçe Sarayı'nın önüne demirlemiş, toplarını da saraya çevirmişti. Buna rağmen Mustafa Kemal, ümidini hiç kaybetmemiş, yanındaki yaverine "Geldikleri Gibi Giderler" diyerek, geleceğe yönelik düşüncelerini bir cümleyle ifade etmişti.

Memleketin yararına İstanbul'da bir şeyler yapabileceği düşüncesiyle Mustafa Kemal, öncelikle Tevfik Paşa Kabinesi'nin işbaşına gelmesini engellemeye çalıştı. O, kendisinin içinde yer alacağı, millî gayeye daha iyi hizmet edebilecek bir kabinenin göreve gelmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak mecliste yapılan oylama sonunda, güvenoyu alan Tevfik Paşa Kabinesi göreve başladı¹²⁷.

Daha sonra 22 Kasım 1918'de Mustafa Kemal, huzura kabul edilerek, Sultan Vahdeddin ile ülke meselelerine dair bir görüşme yaptı. Bu görüşme esnasında aralarında geçen konuşmadan, Padişahın genç subaylar hakkında bir takım şüphelerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal, gerek milletvekilleriyle yaptığı temaslardan, gerekse padişahla gerçekleştirdiği görüşmeden sonra, İstanbul'da bir şeyler yapmanın pek kolay olmayacağını anlamıştı. O, bundan sonraki faaliyetlerini ikili münasebetlere ağırlık vererek sürdürdü. Özellikle bu sırada İstanbul'da bulunan genç subaylarla temasa geçti, ülkenin nasıl kurtarılacağı üzerine onlarla uzun müzakereler yapma fırsatı buldu. Bu müzakereler esnasında Mustafa Kemal, ülkenin kurtuluşu konusunda kendisi gibi düşünen arkadaşlarını tespit etti. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in bu faaliyetlerine bir bakıma Kurtuluş Savaşının kadrosunun belirlendiği görüşmeler diyebiliriz¹²⁸. Ancak bu sırada İstanbul'da ikili görüşmelerin ötesinde bir şeyler yapmak mümkün değildi. Zira şehir fiilen işgal edilmiş, daha sonra hükümeti devralan Damat Ferit başkanlığındaki kabine, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nin isteklerini yerine getiren bir teşekkül haline gelmişti. Padişahın fahri yaveri ve aynı zamanda faal bir subay olan Mustafa Kemal'in faaliyetleri, fevkalâde günler yaşayan İstanbul'da değişik yorumlara sebep oluyor, dolayısıyla hükümeti, özellikle de Damad Ferit'i rahatsız ediyordu. Fakat bu durum uzun sürmedi. Yine İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nin hükümeti ikâzıyla Karadeniz havalisindeki olaylara dikkat çekilmiş ve olayların önlenmesi istenmişti. Bu gelişmeler üzerine hükümet, Karadeniz bölgesindeki kargaşayı önlemekle Mustafa Kemal'i görevlendirmeyi düşünmeye başladı. Bu durum zaten Anadolu'ya geçmeyi planlayan Mustafa Kemal'in işini daha da kolaylaştırdı.

¹²⁷ Tahsin Ünal, *ö.g.e.*, s. 15.

¹²⁸ Tuncer Baykara, *ö.g.e.*, s. 20.

30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal padişah emriyle IX. Ordu Kıtat-ı Müfettişliğine tayin edildi¹²⁹. Görevi, Samsun ve civarındaki karışıklıkları önlemek, mütareke gereği ordunun terhisini kolaylaştırmak ve asayiş bozmaya yönelik olaylara fırsat vermemektir.

Mayıs ayının ilk haftası içinde tayin işleri tanımlanan Mustafa Kemal'e hükümetçe oldukça geniş yetkiler tanınmıştı¹³⁰. O'nun, bundan sonra belirtmeye çalışacağımız faaliyetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, kendisine İstanbul hükümetince verilen askeri ve mülki vazife ve yetkilerini burada kısaca belirtmekte yarar vardır.

Askeri görev ve yetkileri

- 1) İki tümenli olan III. Kolordu ile dört tümenli olan XV. Kolordular doğrudan müfettişlik emrine verilmiştir.
- 2) Bu kolordular her hususta müfettişlik ile haberleşeceklerdir.
- 3) Adı geçen kolordulara subay tayini ve değişikliği, müfettişliğin izni ve isteği ile yapılabilecektir.
- 4) Müfettişliğin verdiği talimatı kolordular aynen uygulayacaklardır.
- 5) Müfettişliğin sınırları içindeki vilayetlerin kolordu kumandanları da görevlerinde müfettişlikçe kendilerine gelen talepleri daima dikkate alacaklardır.

Mülki görev ve yetkileri

- 1) Mıntıka dahilindeki asayişin iadesini ve istikrarını sağlayıp, olayların sebeplerini belirlemek.
- 2) Sorumluluk bölgesinde bulunan silahları ve cephancyi toplattırarak uygun depolara koymak ve kontrolünde tutmak.
- 3) Sorumluluk alanında millî amaçlı girişimlere izin vermemek.
- 4) Müfettişlik görevinin sağlıklı yürütülmesi için vereceği talimatlar, aşağıda isimleri belirtilecek vilayetlerin valileri tarafından yerine getirilecektir.
- 5) Müfettişlik alanı "Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Erzincan, Çankırı vilayetleri ile bunlara komşu olan Kayseri, Ankara, Kastamonu, Maraş, Diyarbakır, Bitlis ve Elazır'dır"¹³¹.

Bu yetkilerle birlikte Mustafa Kemal'in Ordu müfettişliğine tayini 6 Mayıs 1919'da Vukela Meclisi'nce onaylanmış, bir an önce işinin başına gitmesi istenmiştir. Ayrıca 7 Mayıs 1919'da müfettişlik tayini, hükümet tarafından şifrey-

¹²⁹ Selahattin Tansel, a.g.e., C. 1, s. 227.

¹³⁰ Tahsin Ünal, a.g.m., s. 24.

¹³¹ Tahsin Ünal, a.g.m., s. 24-25.

le Anadolu'daki III, XII, XIII, XV ve XX. kolordularla, valilere ve mutasarrıflara bildirilmiştir¹³².

13 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne müracaat ederek, kendisinin ve karargah mensuplarının üç aylık tahsisatının peşin olarak ödenmesini, fevkalâde masrafların kendisi tarafından tasdiklenmesinden sonra ödenmesini, ayrıca emrine iki binek otomobilinin verilmesini istemiştir. İstekleri tamamlandıktan üç gün sonra yola çıkacağını bildirmiştir.

Gerçekten hazırlıklar süratle tamamlanmış, beraberinde götüreceği heyet bizat kendisi tarafından belirlenmiş, İstanbul'da vükelâ heyetinden nazırlarla ve sadrazamla görüştüğten sonra, Anadolu'ya hareketinden önce son olarak bir de padişahla görüşmüştür. Yıldız Sarayı'nda gerçekleşen bu görüşmede Sultan Vahdeddin görevinde kendisine başarılar dilemiş, Mustafa Kemal de, İstanbul'dan ayrılmadan önce, padişaha veda etmişti. Bu vedalaşma sırasında padişah Mustafa Kemal'e kendi Hazine-i Hassasından bir miktar tahsisat vermiştir¹³³.

Bu görüşmeyi de yaptıktan sonra Mustafa Kemal, yanına aldığı 18 kişilik kurmay heyetiyle birlikte, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılıp, 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun'a ulaştı¹³⁴.

MUSTAFA KEMAL LİDERLİĞİNDE ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER

1. Samsun ve Havza'daki Çalışmaları

Mustafa Kemal, Samsun'a geldikten sonra hemen çalışmalara başladı. Önce buradaki Tümen ve Jandarma kumandanlarından Pontusçu Rumların faaliyetleri hakkında bilgi aldı. Daha sonra Samsun mutasarrıfını ve Jandarma komutanını değiştirdi.

İstanbul'dan Samsun ve çevresindeki asayişsizliği yerinde görüp, tedbirler almak üzere gönderilen Mustafa Kemal, Samsun'da bulunduğu altı gün içinde devamlı çalışıyor, askerî ve idarî tertibat alıyor, sorumluluk alanıyla ve özellikle Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile sürekli haberleşiyordu¹³⁵.

Samsun'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği ilk raporunda O, bölgedeki karışıklıklara sebep olanların Türkler olmadığını, yörede çıkan olayların yegane müsebbibinin Pontusçu Rumlar olduğunu belirtiyor, 15 Mayıs 1919'da Yunanlı-

¹³² S. Tansel, a.g.e., C. I, s. 229-232.

¹³³ F. Rıfık Atay, Çankaya, İstanbul 1984, s. 112.

¹³⁴ Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'te Samsun'a Çıkanlar" Türk Kültürü, (Ordu sayısı) sayı 82, Ağustos 1969.

¹³⁵ M. Şakir Ülkütaşır, "Atatürk, Samsun ve Havza'da" Türk Kültürü, sayı 49 (Atatürk Sayısı), Kasım 1966, s. 30-35.

lar tarafından gerçekleştirilen İzmir'in işgalinin hiçbir haklı gerekçesinin bulunmadığını, bu nedenle olayın hükümetçe her platformda, özellikle İtilaf Devletleri nezdinde protesto edilmesini ve işgalin bertaraf edilmesi için gerekli önlemlerin tezelden alınmasını istiyordu¹³⁶. O'nun Anadolu'da ne yapmayı düşündüğü ve ne yapmak istediği daha bu ilk faaliyetlerinden ve yazışmalarından kolaylıkla anlaşıyordu. Amacının kolaylıkla anlaşılacağına kendisi de farkında olan Mustafa Kemal, İngilizler'in yoğun bulunduğu Samsun'da faaliyetlerini sürdüremeyeceğini düşünüp, Mayıs ayının sonlarına doğru karargahını Havza'ya taşıdı.

Mustafa Kemal'in Havza'daki, hatta bundan sonra Anadolu'daki faaliyetlerinin eksenini, yurdun her köşesini bir bütün haline getirerek hep birlikte bir direnişi gerçekleştirebilme esası oluşturmuştur. Bu maksatla O, Havza'dan Anadolu'daki mülki ve askeri erkâna gönderdiği şifre telgraflarla yurdumuzdaki yabancı işgalinin, düzenlenecek mitinglerle, protesto yürüyüşleriyle ve telgraflarıyla şiddetle telin edilmesini bildirmişti. Bunun üzerine yurt genelinde pek çok mitingler tertip edilmiş, protesto telgrafları gönderilmişti. Ayrıca yurdun her köşesindeki komutanlara gönderdiği telgraflarla, gayeye hizmet eden her türlü faaliyetin desteklenmesini, ancak toplum psikolojisinden doğabilecek taşkınlıklara izin verilmemesini bildiriyordu¹³⁷.

¹³⁶ M. Kemal Atatürk, Nubuk, İstanbul 1960, C. 1, s. 22 vd.

¹³⁷ Mehmet Şahingöz, İzmir, İstanbul ve Maraş'ın İşgaline Tepkiler, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1986, s. 59 vd.

ALİ FUAT CEBESÖY
(1882, İstanbul - 10 Ocak 1968)

Babası İsmail Fazıl Paşa'nın gönülsüzlüğüne rağmen, girdiği Harp Okulu'nda Mustafa Kemal ile aynı sınıfa düşmesi bir bakıma gelecekteki kaderini çizmiş oldu. Cebesoy'un Beyrut'ta başlayan kıta hizmetleri, 1908'deki Roma Askeri Ateşeliği dışında, çok hareketli geçti.

Topçu stajını tamamlamak üzere geldiği Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti ne intisap etti. Burada Cemiyetin ileri gelenlerinden birçoğunu yakından tanıdı.

Trablus'ta savaş başlar başlamaz (1911) oraya ilk gidenler arasındaydı. Balkan Savaşı sırasında Karadağ'da, Yanya Kalesi'nde, Pişta ve Pizan Muharebelerinde büyük başarılar göstermesine rağmen genelde alınan ağır yenilgilerden dolayı, savunduğu Yanya bölgesi müstahkem mevkiilerinin düşman eline geçmesi üzerine kendisi de ağır yaralı olarak 1913 Mart'ta teslim olmak zorunda kalmıştır. Atina'da kısa süreli bir tedavinin ardından serbest bırakılmış ve Şam'daki VIII. Kolorduya tayin edilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başında tümen komutanı olarak katıldığı Kanal Harekâtında, büyük başarılar gösterdi. Bu taarruz harekâtında 8. Kolordu kurmay başkanlığı görevinde bulunduğundan sonra Doğu Anadolu cephesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeki 16. Kolorduda 5. Tümen komutanlığı yaptı. Savaşın ilerleyen yıllarında Sina-Palistin Cephesindeki bütün muharebelerde görev yaptı.

İstanbul'da Kurtuluş Savaşı'nın fikri alt yapısını Mustafa Kemal Paşa ile bir araya gelen Ali Fuat Paşa tarafından hazırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinde Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa'nın çok önemli katkılan olmuştur.

Ali Fuat Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren 20. Kolordu Komutanı olarak daha çok Anadolu'nun batısındaki askeri faaliyetleri koordine görevi yapmış, Milli Mücadele

yıllarında Doğu Anadolu'daki Kazım Karabekir Paşa ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli güvenceleri olmuşlardır. Mesela Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan Amasya'ya hareket ettiğinde Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ile birlikte derhal O'nun yanına gitmiş, Amasya Genelgesi'nin hazırlanmasına katkı sağladığı gibi, bu metnin altına imzasını koymaktan da çekinmemiştir. Sivas Kongresi sırasında da her türlü çabayı sarf etmekten kaçınmamıştır. Temeil Heyeti'nin karargahını Sivas'tan Ankara'ya nakletme kararı üzerine, şehirdeki alt yapı hazırlıklarını da Ali Fuat Paşa tamamlamıştır. Onun bu gayret ve çabaları sayesinde Ankara Millî Mücadelenin karargahı olduğu gibi, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin çalışamaz hale getirilmesi üzerine, yeni bir meclisin Ankara'da toplanacağı kararının verilmesi ile kurulacak yeni Türk devletinin merkezi haline geliyordu.

Ali Fuat Paşa 1920 yılının sonlarında Moskova Büyükelçiliği görevine tayin edildi. Meclis çatısı altında da çalışmalarını sürdürüyordu. Hem ilk mecliste hem de ikinci mecliste II. Başkanlığa seçilmişti. 1924 yılında bu görevinden ayrılarak II. Ordu Müfettişliği vazifesini ifa etmeye başlamıştı. Aynı yıl içinde ordu müfettişliği görevinden ve CHP'den ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuran arkadaşlarıyla birlikte hareket etmeyi tercih etti. Bunu demokrasinin bir murakabe rejimi olduğuna inandığı için yaptığını, Mustafa Kemal'e karşı olmak gibi bir düşüncesinin hiçbir zaman olmadığını her fırsatta ifade etmiştir. Ayrıca İzmir suikastı girişimi dolayısıyla yargılanmış olmayı hayatı boyunca bir zül olarak kabul etmiş ve bunu açıkça ifade etmiştir.

Ali Fuat Paşa askerlikten emekliliği kabullenmekte oldukça zorlanmıştır. 1924 yılında CHP'den ayrılarak silah arkadaşlarıyla birlikte bir bakıma siyasi hayatta yeni bir yol tutmuş, fakat inkılapların devamı ettiği, Musul meselesinin henüz çözülmemiş olduğu bir ortamda yaşanan siyasi gerginliğin faturası onların kurduğu bu yeni partiye kesilmiştir. Şeyh Said isyanıyla ilişkilendirilen parti 1925 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. Bu gelişmelerin ardından Ali Fuat Paşa da bir süre siyasetten ve memleket işlerinden uzak bırakılmıştır. Atatürk'ün isteği üzerine 1933 yılından itibaren Konya bağimsız mebusu olarak meclise giren donmuş, böylece yeniden yakınlaşan iki sınıf arkadaşı aralarında daha sık görüşmeye başlamıştır. Kendisine CEBESÖY soyadı 1934 yılında bizzat Atatürk'ün talimatıyla verilmiştir. O da, hastalığının son zamanlarında Gazi Paşa'yı yalnız bırakmayarak arkadaşına olan vefasını göstermiştir. Atatürk'ün ölümünün ardından İsmet Paşa'nın isteği üzerine CHP'ye katılmış, milletvekili, bakan ve 1948 yılında kısa bir süre Meclis Başkanlığı görevine de seçilmiştir. Bu tarihten itibaren Demokrat Parti'ye geçmiş ve 27 Mayıs 1960 darbesine kadar siyasi hayatına burada devam etmiştir.

Özetle, I., II. Dönem Ankara, IV., V., VI., VII., VIII. Dönem Konya, IX. Dönem Eskişehir, X., XI. Dönem İstanbul Milletvekiliği yapmıştır. Darbenin ardından aktif siyasi hayatı tam çekilen Ali Fuat Cebesoy 10 Ocak 1968'de vefat etmiştir.

2. Amasya Genelgesi

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki faaliyetlerinden dolayı, İstanbul hükümeti hayli zor durumda kalmıştı. Bir yandan milletin haksız işgaller karşısındaki infialı, diğer yandan İtilaf Devletlerinin baskısı hükümeti oldukça bunaltıyordu. Hükümet, millette uyanan tepkinin Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyetlerinden kaynaklandığının farkındaydı. Olaylar karşısında gün geçtikçe daha fazla bunalan hükümet, 8 Haziran 1919'da O'nu görevinden geri çağırıldı¹³⁸. Mustafa Kemal, kendisini geri çağırın Harbiye Nezareti'ne oyalayıcı cevap vererek 12 Haziran 1919'da Amasya'ya vardı¹³⁹. Refet Bey, Ali Fuad Paşa, Rauf Beyin de katkılarıyla 14 Haziran'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Derneği bünyesinde, Mustafa Kemal tarafından önceden hazırlanmış metin üzerinde çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar daha sonra tarihi Amasya Tamimi olarak kabul edildi. Yaveri Cevad Abbas tarafından kaleme alınan bu metin, Konya'da bulunan ordu müfettişi Cemal Paşa ile, Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir Paşa'nın da onaylamasından sonra bir genelge ile 21-22 Haziran 1919'da tüm ilgililere duyuruldu¹⁴⁰.

Anadolu'daki bütün mülki ve askerî erkâna şifre telgraflarla ve mektuplarla bildirilen Amasya Tamiminde şu hususlar yer almaktaydı:

- a) Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir.
- b) İstanbul hükümeti üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu hal, milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.
- c) Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
- d) Milletin hal ve durumunu gözden geçirmek ve hak isteyen sesini dünyaya duyurmak için her türlü tesir ve denetimden uzak millî bir heyetin kurulması gerekmektedir.
- e) Anadolu'nun her yönden güvenilir merkezlerden biri olan Sivas'ta millî bir kongrenin tertiplenmesi kararlaştırılmıştır.
- f) Bunun için, bütün vilayetlerin her sancağından, milletin itimadına mazhar olmuş üç delegeenin mümkün olan süratle yetişmek üzere hemen yola çıkarması gerekmektedir.
- g) Her ihtimale karşı keyfiyetin millî bir sır halinde tutulması ve gereken yerlerde yolculuğun kimlik değiştirilerek yapılması gerekir.

¹³⁸ S. Tansel, a.g.e., C. II, s. 3.

¹³⁹ Necmettin Esin, "Mustafa Kemal Samsun'da", Türk Kültürü, sayı 25-26, 1964-1965, s. 52-53.

¹⁴⁰ T. Ünal, a.g.m., s. 35-36.

- b) Vilayât-ı Şarkiye namına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre tertiplenecektir. Bu tarihe kadar diğer vilayetlerin temsilcileri Sivas'a ulaşabilirlerse Erzurum Kongresinin delegeleri dağılmadan, Sivas'ta toplanacak Millî Kongreye katılmak üzere Sivas'a hareket edeceklerdir¹⁴¹.

Genelgede yer alan bu hususlar dikkate alındığında, Amasya Genelgesinin Türk tarihindeki ve Millî Mücadele tarihimizdeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılmaktadır¹⁴².

Genelge Türk tarihi açısından çok önemlidir. Zira genelgede "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." denirken, ilk defa millî irade ve millî hakimiyetten söz edilmekte, yeni bir düzen öngörülmekteydi.

Yine genelge, Millî Mücadele tarihimiz açısından çok önemlidir. Çünkü genelgeyle milletin düşüncelerine tercüman olunmuş, Kurtuluş Savaşının millette dayanılarak gerçekleştirileceği ifade edilmek istenmiştir. Türk İnkılâp tarihinde Amasya Tamimi bu yönleriyle yeni Türk devletinin kuruluşunu hazırlayan hukukî ve siyasi önemi olan tarihi bir belge olarak kabul edilir.

Bu tamimle, Kurtuluş Savaşı'nın temel dayanağı ve gerekçesi ortaya konarak, Millî Mücadele'nin sonuna kadar yapılacak işlerin ilk çerçeve planı hazırlanmıştır.

Amasya Tamimi'nin yayımlanması üzerine, İtilaf Devletlerinin baskıları daha da arttı. Bu baskılar doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'nın dönüşünü sağlayabilmek için İstanbul hükümeti, Kazım Karabekir Paşa'ya bir talimat gönderdi. Hükümetin, XV. Kolordu Komutanı'na gönderdiği şifre telgrafta (21 Haziran), Mustafa Kemal'in görevinden alındığı, Ordu Müfettişliği görevine kendisinin uygun görüldüğü, bu durumda Kolordu Komutanlığı için yerine kimi uygun göreceği sorulmuştur. Bu ilginç şifre telgrafa Karabekir Paşa'nın yolladığı cevabi şifre telgrafta ise Paşa, "Benim hal-i hazırda Erzurum'dan ayrılmam doğru değildir, doğrusu Kolorduya da vekalet edecek uygun bir kimse yoktur. Aslında vatansever kıymetli komutanların çeşitli bahanelerle görevlerinden uzaklaştırılmaları bize büyük zararlar verir. Sağlık durumu açısından bir zaruret yoksa Mustafa Kemal'in ordu müfettişliği görevinden ayrılması sakıncalı ve tehlikeli olacaktır." diye cevap vererek, İstanbul hükümetinin takip ettiği politikayı tasvip etmediğini üstü kapalı olarak dile getirmiştir¹⁴³.

¹⁴¹ M. Kemal Atatürk, a.g.e., C. I, s. 30-31.

¹⁴² S. Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul 1972, s. 111 vd.

¹⁴³ S. Tansel, a.g.e., s. 11-16.

Ataşelerin nasıl çalıştıklarını yerinde incelemek amacını taşıyordu. Avrupa'da bulunduğu sırada savaşın kaçınılmaz olduğunu görmüş ve yurda döndüğünde Osmanlı Devleti bakımından alınması gereken tedbirleri; İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kuvvetlendirmek, Boğazlardaki kuvvetleri desteklemek, savaşa girmekten mümkün olduğunca kaçınmak şeklinde özetlemişti. Ancak ne o, ne de onun gibi düşünenlerin bu mülhazaları Osmanlı Devleti'ni zamansız bir vakitte bu savaşa girmekten alıkoymadı. Kazım Karabekir Paşa dört yıl süren savaş boyunca hemen her cephede var gücüyle mücadele verdi.

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için yenilgiyle sonuçlanınca Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı organizasyonunun başından itibaren yerini aldı. Bu ölüm kalım mücadelesine gerek hazırlık evresinde, gerekse uygulama safhasında çok önemli katkılar sağladı. Erzurum Kongresi öncesinde Mustafa Kemal Paşa İstanbul yönetimi tarafından Ordu Müfettişliği görevinden alındığında hiçbir şey olmamış gibi huzuruna gelerek asker salama verip, "Ben ve Kolordum emninizdeyiz Paşam!" demesi, bir noktada tüm Kurtuluş Savaşı sürecinin adeta kader anı gibiydi. O bu önemli olayda davranması gerektiği gibi davranarak milletin makûs talihini değiştirmiştir.

Özellikle Mondros Mütarekesinden sonra, galip devletlerin desteği ve kıskırtmasıyla Doğu Anadolu'da Ermeniler tarafından başlatılan terör havasına karşı yöre halkının yegâne güvencesi oldu. Komuta ettiği Kurtuluş Savaşının elde kalan tek düzenli kuvveti XV. Kolordu ile Eylül 1920'de Sankamış, Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u kurtarıp, Türkiye'nin doğu sınırlarında Misak-ı Milli'yi gerçekleştirdikten sonra kendisine TBMM tarafından 31 Ekim 1920'de Ferik (Korgeneral) rütbesi verildi.

Kazım Karabekir Paşa Milli Mücadelenin devam ettiği yıllarda Sovyet Hükümeti ile TBMM hükümeti arasındaki ilişkilere de önemli katkı sağladı. Sovyetlerle imzalanacak dostluk antlaşması için Bekir Sami Bey başkanlığında bir delegasyon, 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareketle 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaştı. Dostluk antlaşmasının esasları 24 Ağustos 1920'de hazır olmakla beraber, Bekir Sami Bey'in bu antlaşmayı imzalaması mümkün olmadı. Çünkü Sovyetler, Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a bırakılmasını istiyordu. Fakat Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Kuvvetleri Eylül 1920'de taarruza geçip, Brest Litovsk Barış Antlaşması ile Türkiye'ye verilen ve Misak-ı Milli hudutları dâhilinde olan Sankamış, Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u aldıktan sonra Gümrü'yu de ele geçirince, Menşevik iktidarı altındaki Ermeni hükümeti barışa yanaşmak zorunda kalmış ve 3 Aralık 1920'de Ermenistan'la Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştı. Bu gelişmelerden birkaç gün sonra, Bolşevikler Ermenistan'da iktidarı ele geçirmişlerdi. Bu şekilde Ermenistan meselesi Karabekir Paşanın önemli çabaları ile çözümlenmiş oluyordu. Kazanılan bu zaferler üzerine Sovyet yöneticileri Milli Mücadele'ye daha fazla önem vermeye başladılar.

3 Aralık 1920'de TBMM Murahhası sıfatıyla Gümrü Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Karabekir Paşa, 18 Ekim 1921'de biten Kars Konferansı'na Türkiye Baş Murahhası olarak

katıldı. Ayrıca bu konferansa başkanlık yaparak; 13 Ekim 1921'de Sovyetler Birliği ile Kars Antlaşmasını imzaladı. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden hemen sonra yapılan Sakarya Savaşı sonrasında denk gelen bu antlaşma ile Batum'un Sovyetler Birliği'ne bırakılması karşılığında Rus idaresinden belli miktarlarda silah, cephane ve maddi destek sağlandı.

Kâzım Karabekir Paşa Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeniden yapılanan Türkiye'de siyasi faaliyetlerde de yerini almak istedi. 15 Ekim 1922'de Ankara'ya gelen Kâzım Karabekir, Edirne Milletvekili sıfatı ile meclis çalışmalarına katıldı. 17 Şubat 1923'de Türkiye'de ilk defa toplanan İzmir İktisat Kongresine başkanlık yaptı ve 29 Haziran 1923'de TBMM'nin ikinci Devresi'nde İstanbul Milletvekili seçildiği dönemde; Doğu Cephesi komutanlığı görevini de fiili olarak devam ettirmekteydi. 21 Kasım 1923'de "Millî Mücadelede Siyasi ve Savaş Yararlılığı" görülenlere verilen yeşil ve kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi. Kâzım Karabekir, 21 Ekim 1923'de son askeri görevi olan I. Ordu Müfettişliğine atandı. 26 Ekim 1924'de bu görevinden istifa ederek sadece siyasi alanda faaliyet göstermek istedi.

Yeni Türk Devletinin ilk siyasi fırkası olan Halk Fırkası'nda zamanla bazı anlaşmazlıklar yaşanmaya başladı. Millî Mücadelenin ortak isimlerinin siyasette yolları ayrılıyordu. Bu gelişmeler üzerine Yeni Türk Devletinin ikinci siyasi fırkası doğuyordu. Kâzım Karabekir, 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı ve bir süre sonra da bu partinin genel başkanı oldu. Doğu'da Şeyh Said İsyanının çıkması üzerine İsmet Paşa Hükümeti Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarmıştı. Daha sonra ve bu isyanda TCF'nin de rolü olduğu iddia edilmiş, İsmet İnönü başkanlığındaki hükümet tarafından bu olay bahane edilerek 5 Haziran 1925'de Bakanlar Kurulu karar ile TCF kapatılmıştır. Ayrıca Kâzım Karabekir, 1926 Haziranında Mustafa Kemal'e düzenlenen İzmir suikastı ile ilgili olarak İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak beraat etmişti.

TBMM'nin ikinci dönemi sona erince Kâzım Karabekir'in milletvekilliğine son verilmiş ve 5 Aralık 1927'de emekli olmuştur. Bu dönemden sonra uzunca bir süre politikadan uzaklaşarak inzivaya çekilmek zorunda bırakılmıştır. Yönetimle olan anlaşmazlığı yüzünden sıkıyönetim altında tutulması istenen 84 kişilik listenin başında yer almış, 10 yıl boyunca sürekli takip ve gözaltında tutulmuş ve hatıralarını yazdığı "İstiklal Harbimiz" adlı eseri zamanın hükümetinin kararıyla "Takrir-i Sükûn Kanunu" uyarınca daha basılamadan toplatılmıştır.

Belki de en sıkıntılı yıllarını bu dönemde geçiren Kâzım Karabekir, Atatürk'ün vefatının ardından 1939'da İstanbul Milletvekilliği'ne seçildi. 1943 - 1946 yıllarında milletvekili olarak meclisteki yerini aldı. Meclis ondan özür dilercesine 5 Ağustos 1946'da yapılan seçimlerinde kendisini Meclis Başkanı seçti. Geçen yılların üzüntüsünü bir nebze olsun alan bu kadırşinas olaydan iki yıl sonra Kâzım Karabekir, 26 Ocak 1948'de, 66 yaşındayken geçirdiği bir kalp krizi sonucu, Ankara'da vefat etmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, hayatı boyunca önemli işler başarmış, Türk milletini için büyük fedakârlıklar göstermiş bir kahramandır.

3. Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919)

Kongre, Vilâyet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin işbirliği ile düzenlendi. Bu önemli kongre, kararlaştırıldığı tarihten 13 gün sonra, 23 Temmuz 1919'da toplandı¹⁴⁴. Kongrenin gecikmesinin sebebi, kongreye katılmak üzere Erzurum'a gelmesi beklenen delegenin zamanında gelememesiydi¹⁴⁵.

Cemiyetin Erzurum şubesi tarafından Kongre için hazırlıklar yapılırken, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyetlerinden duyulan rahatsızlığın derecesi de artıyordu. Henüz O, daha Amasya'dayken, Dahiliye Nezareti'nde bulunan Ali Kemal Bey'in genelgesiyle İstanbul'a çağırılmış, hükümetin bu ikinci çağrısına da uymayınca görevinden azledilmişti¹⁴⁶. Ancak Mustafa Kemal, bu göreve bizzat Padişah tarafından tayin edildiğini ileri sürerek, hükümetin emirlerine pek itibar etmiyordu.

Amasya'daki işlerini büyük ölçüde tamamlayan Mustafa Kemal ve beraberindekiler, 26 Haziran'da buradan ayrılarak, Erzurum Kongresine katılmak üzere 3 Temmuz'da, halkın, mülki ve askeri erkânın coşkulu tezahüratı içinde Erzurum'a geldiler. Ancak Mustafa Kemal ve ekibinin Anadolu'daki faaliyetlerinden rahatsızlıkları gitikçe artan İngilizler, İstanbul üzerindeki baskılarını iyice arttırdılar. Nihayet bu baskılar sonunda Mustafa Kemal 7/8 Temmuz gecesi saray tarafından bizzat makina başına çağırıldı ve askerlik görevinden alındığı kendisine tebliğ edildi¹⁴⁷. O da, 8 Temmuz sabahı çok sevdiği askerlik görevinden istifa ederek, milletin bir ferdi olarak mücadeleye devam etmeğe karar verdi¹⁴⁸.

Mustafa Kemal'in resmi görevinin sona ermesini müteakip, Milli Mücadele tarihimiz açısından çok önemli olan bir tutum, XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından sergilenmiştir. "Ben ve Kolordum bundan sonra da emrinizdeyiz Paşam" deme basiretini gösteren Karabekir Paşa'nın bu davranışını takdir etmemek mümkün değildir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu davranışı, Mustafa Kemal'in resmi görevinin sona ermesinden dolayı doğabilecek birçok sıkıntıların aşılmasında etkili oldu. Ama kongre için Erzurum'da toplanan delegeler arasında, O'nun kongreye katılabilmesi ve başkanlığı konusunda muhalif görüş sahipleri de vardı. Bu problem, Erzurum'dan seçilmiş iki delegenin (Emekli Binbaşı Kâzım ve Dursun Beyoğlu Cevat Bey) Mus-

¹⁴⁴ Yavuz Abadan, a.g.e., s. 115-116.

¹⁴⁵ Doğu Ergil, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Ankara 1981, s. 124; Kâzım Özalp, a.g.e., s. 38-50.

¹⁴⁶ Gotthard Jaeshke, a.g.e., s. 130 vd.

¹⁴⁷ Zeki Sanhan, a.g.e., C. 3: 310; S. Tansel, a.g.e., C. II, s. 38.

¹⁴⁸ Kemal Atatürk, a.g.e., C. I, s. 47.

İsmail Kemal ve Rauf Bey adına haklarından feragat etmeleriyle aşılabildi. Böylece hukuki olarak kongreye katılmaları bakımından bir engel kalmamıştı¹⁴⁹.

Kongre, 23 Temmuz Çarşamba günü 54 üyenin katılımıyla açıldı ve tam 14 gün süreyle çalışmalar devam etti¹⁵⁰. Mustafa Kemal üç olumsuz ve dört çekimsiz oyun dışında diğer üyelerin oyunu alarak kongre başkanlığına seçildi¹⁵¹. Kongre üyeleri 23 Temmuz'da başlayan görüşmelerini 7 Ağustos'ta tamamlayarak, alınan kararları bir beyanname ile açıkladılar. Kongrede kararlaştırılan ve beyanname ile açıklanan kararlar şunlardı:

- a) Milli sınırlar içinde vatan birbirinden ayrılmaz bir bütündür.
- b) Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı hükümetinin dağılması halinde millet topyekün olarak savunacak ve direnecektir.
- c) İstanbul hükümeti vatanın bütünlüğünü koruyamadığı takdirde gayeyi temin için Anadolu'da geçici bir hükümet kurulacaktır.
- d) Kuvâ-i milliyeyi âmil ve irâde-i milliyeyi hâkim kılmak esastır.
- e) Hristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.
- f) Manda ve himaye kabul olunamaz.
- g) Milli Meclis'in bir an önce toplanmasını ve hükümet işlerinin meclisin denetimi altında yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır¹⁵².

Alınan bu kongre kararlarını yürütmek üzere, başkanlığına Mustafa Kemal'in getirildiği 9 kişilik bir Temsil Heyeti oluşturuldu. Mahalli amaçlı tertiplendiği halde bu kongrede ülkenin tamamını ilgilendiren temel kararlar alınmıştır. Bu sebeple Erzurum Kongresi toplanış amacı mahalli, aldığı kararlar yönüyle milli bir kongre niteliğindedir. Milli Heyet tarafından bundan sonra gerçekleştirilecek bütün girişimlerin (Sivas Kongresi'nin ve hatta Büyük Millet Meclisi'nin yürüttüğü çalışmaların) temelini oluşturmuştur.

Kongrenin önemini Mustafa Kemal Paşa Kapanış konuşmasında; "...Tarih şüphesiz bu kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir." cümlesiyle ifade etmiştir. Kongre kararlarını taşıyan beyanname bütün yabancı devletlerin temsilcilerine de gönderilmiştir.

¹⁴⁹ Atatürk, a.g.e., C. I, s. 64.

Ergil, a.g.e., s. 125.

¹⁵¹ Sarhan, a.g.e., C. II, s. 1.

¹⁵² Atatürk, a.g.e., C. I, s. 65-66.

Erzurum Kongresinden sonra İstanbul hükümeti tarafından yeniden gündeme getirilen Mustafa Kemal'in tutuklanması girişimi, yine hedefine ulaşamadan sonuçsuz kaldı. Zira bu işle yeniden görevlendirilen Kazım Karabekir Paşa, hükümetin 30 Temmuz tarihli telgrafına 1 Ağustos'ta gönderdiği cevabi telgrafında böyle bir uygulamanın doğru olmayacağını, dolayısıyla emri yerine getiremeyeceğini bildirmiştir¹⁵³.

4. Balıkesir Kongresi (26-30 Temmuz 1919)

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra, bütün Ege Bölgesi'nde yayılma istidadı gösteren Yunan işgal hareketine karşı Batı Anadolu Bölgemizin hamiyetperver insanları, hükümetin olaylar karşısında tepkisiz kalması üzerine bir takım teşebbüslerde bulundular.

Bunlardan ilk girişim, Hacım Muhittin Bey'in bölgeye gelip, ön çalışmaları tamamlamasından sonra, 26 Temmuz 1919'da Balıkesir'de "Hareket-i Milliye Kongresi"nin toplanmasıdır. Erzurum Kongresi'nden üç gün sonra açılan ve 30 Temmuz'a kadar devam eden Kongreye Balıkesir, Bandırma, Burhaniye, Edremit, Gönen, Balya, Soma, Sındırgı, Akhisar, Kırkağaç kazalarının ve yöredeki bazı nahiyelerin temsilcileri katılmıştır. Başkanlığını Hacım Muhittin Bey'in yaptığı bu kongrede de, yerel kuruluşların hareketlerini birleştirmek için altı kişilik bir Heyet-i Merkeziye oluşturuldu. Bu kongrede ayrıca silah altına alınacaklar ve mücadele edilecek cepheler kararlaştırıldı¹⁵⁴.

5. Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)

Alaşehir'de de Hacım Muhittin Bey'in öncülüğünde 16 Ağustos 1919'da Milli bir kongre tertib edildi. Muhittin Bey, bu kongre aracılığı ile Doğu Anadolu'da kurulan Milli Teşkilâtla bütünleşmeye çalıştı. Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa bu kongreden memnuniyetini, Ali Fuad Paşa'ya gönderdiği 24 Ağustos tarihli telgrafında belirtmiştir.

20 Ağustos'ta kongrece yayınlanan beyannamede Yunan zulmüne karşı mücadeleye devam etme hususu vurgulandıktan sonra; kongrenin milli bir çalışma olduğu, tertipçilerinin saltanat makamına bağlı olduğu, partililik ve siyasetle ilişkilerinin olmadığı, tek amaçlarının karşı karşıya kalınan durumdan bölgelerini ve ülkeyi kurtarabilmek olduğu açıklanmıştır¹⁵⁵.

¹⁵³ Zeki Sanhan, a.g.e., C. II, s. 12-14.

¹⁵⁴ Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., II, s. 182-184.

¹⁵⁵ Şerafettin Turan, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhiddin Çankılı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1923), Ankara 1967, s. 3-6.

HÜSEYİN RAUF ORBAY

(27 Temmuz 1881, İstanbul – 16 Temmuz 1964, İstanbul)

Babası Bahriye Feriki (Deniz Korumiral) Ayan Azası (Senatör) Mehmet Muzaffer Paşa, annesi Girit Evlad-ı Fatihani Koca Memi sülalesinden Emin Efendinin kızı Hayriye Rüveyde Hanımdır.

İlköğrenimini Cibali İlkokulunda yaptıktan sonra babasının Komodor olarak görevli bulunduğu Trablusgarp'ta Askeri Rüştiye'yi (Ortaokul) bitirdi. 1893 senesinde Heybeliada Bahriye Okuluna girdi. 1899 senesinde Güverte Mühendis (Teğmen) rütbesiyle okuldan mezun oldu.

Öğrenim sürecini tamamladıktan sonra "Abdülhamid" torpidobotuna tayin edildi. Bir süre sonra Bahriye Nezaretine bağlı olan İdare-i Mahsusa ya bağlı "Garp" gemisine seyir zabıti olarak atandı. Bu gemide ve donanmaya ait başka gemilerde Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz limanları seferlerine katılarak iki senelik deneyim sonunda 1901 senesinde Üsteğmenliğe terfi etti. 1904 senesinde Yüzbaşılığa yükseldi ve Genova'da onarılmış olan "Mesudiye" zırhlısını teslim almak için giden heyete katıldı.

Görevli olarak gittiği Avusturya, Fransa, İngiltere ve Amerika'daki gözlemleri mesleki birikimine önemli katkılar sağladı. Görevli olarak bulunduğu sırada 17 Aralık 1904 tarihinde Amerikan Cumhurbaşkanı Theodore Roosevelt tarafından kabul edildi ve çağın yeni silahı olan denizaltıları incelemek için özel izin almayı başardı.

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetine üye oldu. Birkaç gün sonra da başka bir üye Erkan-ı Harp Kol Ağası Kazım Karabekir ile tanıştırdı. Bilahare İstanbul'da Kazım Karabe-

kir'in ağabeyi Hamdi Beyin evinde bir gizli toplantıya katıldı. Bu toplantıda, ona Selanik'e giderek oradaki İttihat ve Terakkî üyeleri ile irtibat sağlaması görevi verildi.

6 Haziran 1908 günü vardığı Selanik'te geniş katımlı gizli toplantılarda bulundu ve İstanbul'daki durum hakkında bilgi verdi. Bu toplantılarda Ali Fuat ve Mustafa Kemal Beyler ile Mithat Şükrü, Talat ve Enver Beyler gibi İttihat ve Terakkînin ileri gelenlerinin fikirlerini dinledi. Bu faaliyetler Makedonya'da eyleme dönünce 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildi.

31 Mart olayında Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nda da görev aldı. Bu arada İstanbul'da Mahmut Şevket Paşa tarafından Mustafa Kemal ile şahsen tanışıldı. İsyanın bastırılmasından sonra kurulan Örfî İdare Mahkemelerinden birinin yargı heyetinde Mahmut Şevket Paşa tarafından görevlendirildi.

Eylül 1911'de İtalyanlar Trablusgarb'ı işgale başlayınca; Mustafa Kemal, Enver, Kazım Karabekir, Ali Fethi, Ali Fuat ile beraber Hamidiye Kruvazörü'nde ve başka gemilerde Trablusgarb sahillere silah ve mühimmat kaçırılmasında görev alarak İtalyanlara karşı mücadeleye katıldı.

Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşlarında görevli bulunduğu Hamidiye Kruvazörü ile Türk kuvvetlerine önemli katkı sağladı. Rauf Bey, Yunan donanmasının irili ufaklı 26 parça gemiden oluşan büyük bir donanmayla abluka altında tuttuğu Çanakkale Boğazı'ndan, 14 Ocak 1913 gecesi Hamidiye Kruvazörü ile ablukanın arasından sızarak Akdenize açıldı. Tarihte ilk korsan kruvazör hareketi: 7 ay 24 gün sonra Hamidiye'nin İstanbul'a salınım dönüşü ile tamamlandı. Bu başarısı ona haklı olarak "Hamidiye Kahramanı" unvanını kazandı.

Rauf Bey'in 1914-1918 yılları arasında devam eden I. Dünya Savaşı boyunca da askeri ve diplomatik alanda çabalarını sürdürdüğünü görüyoruz. Lakin bu büyük harp Osmanlı Devleti için ağır bir netice doğurmuştu.

Talat Paşa Kabinesinin istifasından sonra Rauf Bey, 14 Ekim 1918 günü sulh yapmak gayesi ile kurulan Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde Bahriye Nazırı oldu. İngiltere ile mütareke görüşmelerini başlatabilmek üzere arabulucu olarak gönderilen esir General Townshend'den olumlu mektup alınması üzerine Hükümet tarafından mütareke heyeti başkanı olarak görevlendirildi.

Rauf Bey'in başkanlığındaki Türk Mütareke Heyeti 26 Ekim 1918 gecesi Midilli Adası'nın Mondros limanında demirli Agamemnon zırhlısına vardı. Üç gün süren çok çetin müzakerelerden sonra 30 Ekim 1918 tarihinden geçerli olmak üzere Mondros Mütarekesi imzalandı.

Mütarekeden sonra galip devletler Türkiye topraklarını işgal etmeye başladılar. İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin gerçekleştirdiği işgaller sürerken, 15 Mayıs 1919'da Yunan Ordusu İzmir'e çıktı.

16 Mayıs 1919 akşamı Mustafa Kemal ve Refet Paşaları Samsun'a uğurlandıktan sonra Rauf Bey, 23 Mayıs günü eniştesi Deniz Binbaşı Aziz Raşid ile beraber Bandırma'ya hareket etti. Beraberce Bandırma, Balıkesir, Salihli, Denizli, Afyon'da Teşkilat-ı Mahsusa kadroları ve kurulmuş olan mahallî direniş örgütlerini Kuva-i Milliye çatısı altında toplama çalışmalarını başlattılar. Aziz Raşid Bey, bu çalışmalara devam etmek üzere Afyon'dan Bandırma'ya döndü. Kendisi Ali Fuat Paşa'nın yanına Ankara'ya geldi, oradan da Ali Fuat Paşa ile beraber Amasya'ya hareket etti. 18 Haziran 1919 günü Amasya'da Mustafa Kemal ile buluştular. Beraberce hazırlayarak telgrafla Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir'in de onayını aldıkları "Amasya Tamımı"nu 21-22 Haziranda yayınladılar.

Mustafa Kemal Paşa ile 3 Temmuzda Erzurum'a geldiler ve kongre çalışmalarına başladılar. 8 Temmuz'da Mustafa Kemal askeri görevinden istifa etmek zorunda kalınca, ertesi gün Rauf Bey bir beyanname ile Milli Mücadele'de Mustafa Kemal ve diğer arkadaşlarının yanında olduğunu duyurdu.

Erzurum ve Sivas kongrelerinin ardından oluşturulan Temsil Heyeti'ne tam destek verdi. Bağımsız Ermenistan arayışları üzerine Eylül 1919'da Sivas'a gelen General James G. Harbord başkanlığındaki Amerikan Tetkik Heyeti ile yakından alakadar oldu.

27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye Ankara'ya geldikten sonra Rauf Bey, 2 Ocak 1920 gecesi bilahare açılacak olan Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılmak üzere Ankara'dan İstanbul'a hareket etti. Heyet-i Temsiliye ve kumandanlara söylediği ve mutabık oldukları gizli gayesi, İtilaf Kuvvetlerini tahrik ederek İstanbul'daki Meclisi kapattırmak ve böylece Ankara'da açılacak Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini sağlamaktı. 12 Ocak 1920'de toplanan Mecliste Felah-ı Vatan Grubuno kurdu ve 17 Şubat'ta Misak-ı Milli Beyannamesini okutarak İtilaf'da kabul ettirdi.

16 Mart 1920 günü Padişah tarafından davet edilerek ikaz edildi ve aynı gün İstanbul'un işgalını resmîye çeviren İngilizler tarafından Mecliste tevkif edilerek Malta'ya gönderildi. Son Osmanlı Meclisi Padişah iradesiyle 11 Nisan 1920'de kapatıldı. Bu Meclisin Ankara'ya geçebilen üyeleri ve tevkof edilenlerin yerine seçilen yeni üyelerle 23 Nisan 1920 günü ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldı.

Rauf Bey, 23 Ekim 1921'de İngilizlerle imzalanan esir mübadelesi anlaşması neticesinde 4 Kasım 1921 günü bir kafilé içerisinde adadan ayrıldı. İstanbul'da bulunan ailesini dahi görmeden 10 Kasım'da İnebolu'ya vardı ve ertesi sabah hareket ederek Ankara'ya ulaştı.

Hemen Malta esareti dolayısıyla ara verdiği Sivas milletvekilliği görevine başladı. Kendisi uzak olduğu dönemde Meclisin Mustafa Kemal'in çevresindeki "Müdafaa-i Hukuk" ve muhalefetteki "İkinci Grup" olarak bölündüğünü gördü. Her iki grubun da itimatına sahip tek kişi olduğu için önce Nafia Vekilliğine daha sonra da Mustafa Kemal'in ısrarı ve mevcut 203 milletvekilinden 197'sinin rey-i ile 11 Temmuz 1922 günü İcra Vekilleri Heyeti Reis-i seçildi. 5 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal'e Meclis tarafından evvelce verilmiş olan ve artan muhalefet karşısında yenilenmesi zor görünen olağanüstü yetkilerin süresiz yenilenmesinde etkili oldu. Kurtuluş Savaşının silahlı mücadele boyutu, Anadolu'nun düşman işgalinden tamamen arındırılmasıyla zaferle sonuçlandı.

Başarışlı görüşmeleri sürecinde İstanbul hükümetinin yaratacağı sorun saltanatın kaldırılmasıyla aşıldı. Bu köklü değişiklik sırasında Mustafa Kemal ile Rauf Bey arasında küçük çaplı bir ayrışma yaşandı ise de mutabakat sağlandı ve saltanat kaldırıldı.

Lozan Konferansı na Başvekil olarak Rauf Bey'in katılacağı düşüncesi Mecliste ve matbuatta yaygındı. Ancak İsmet Paşa'nın seçilmesi ve Lozan Konferansına onun katılması kararlaştırıldı.

Konferans süresi uzadıkça hem Köstence üzerinden İngilizlerin kontrolündeki telgraf hatlarındaki aksamalardan ve hem de Hükümet ile Delegasyon Reisi İsmet Paşa arasında beliren fikir ayrılıklarından sıkıntılar doğdu. Rauf Bey, Mustafa Kemal ve Ali Fuad Paşalara, oluşmakta olan Lozan Anlaşması'nın bu Meclis tarafından onaylanmasının çok zor olduğunu, seçimlerin yenilenmesinin doğru olacağını söyledi. Onlar da bu fikirde birleştiler. Konu Meclis'e götürüldü ve seçimleri yenileme kararı alınarak Meclis'in 15 Nisan 1923 günü son toplantısında memleket İkinci Büyük Millet Meclisi'ni seçme görevine davet edildi. Neticede, Musul, Kibris, Oniki Adalar ve savaş tazminatları konusunda Birinci Meclisin kabul edemeyeceği tavizler verilerek 24 Temmuz 1923'te Lozan Sulh Anlaşması imzalandı.

Rauf Bey, 25 Temmuz'da İsmet Paşaya kendisi ve heyetini tebrik eden bir telgraf çektiikten sonra 26 Temmuz'da Ali Fuad Paşa ile beraber Çankaya'ya gitti ve Mustafa Kemal Paşa ile akşam yemeğinde buluştu. Masada Latife Hanım da vardı. Seçim bölgesi Sivas'a gideceğini ve daha sonra bozulmuş olan sağlığı ile ilgileceğini söyleyerek Mustafa Kemal Paşa ile vedalaştı ve İcra Vekilleri Heyeti Reisliğinden istifa mektubunu İkinci Meclis toplandığında Reisliğe verilmek üzere Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'e vererek ertesi sabah Sivas'a hareket etti.

Rauf Bey'in İstanbul milletvekili olarak yer aldığı Türkiye İkinci Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923'te toplandı. Lozan Anlaşması, Ağustos sonunda Parti disiplini altında sınırlı şekilde görüşülerek 227 milletvekilinden 14'ünün kırmızı oyuna karşı 213 beyaz oyla kabul edildi.

3 Mart 1924'de Hilafet Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılarak Osmanlı Hanedanı mensupları yurtdışına gönderildi. İnkılâplar esnasında bazı partililerle arası açıldı. Halk fırka-

sının çatısı altında birlikte hareket edebileceği başka arkadaşları da vardı. Çok geçmeden Halk Fırkası'ndan ayrılmak zorunda kaldılar. 17 Kasım 1924'de İkinci Mecliste Grup olarak hareket etmekte olan muhalifler tarafından Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Fırka Reisi Kazım Karabekir, İkinci Reisler Dr. Adnan (Adivar) ve Hüseyin Rauf (Orbay) idi. Meclis'teki tansiyon sürekli olarak yükseliyordu. Kısa bir süre sonra başlayan Şeyh Said isyanı da gerilimi iyice arttırdı. Neticede bunları gerekçe gösteren Halk Fırkası iktidarı yeni fırkayı kapatırdı.

Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa ya yönelik başarısız suikast girişiminin ardından yürütülen soruşturma Rauf Bey'e kadar uzandı. Bu tarihlerde yurt dışında bulunan Rauf Bey, konsolosluk vasıtasıyla ulaştıran tebliğat üzerine 30 Haziran 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım (Ozalp) Paşa ya bir mektup yazarak Anayasaya aykırı olarak dokunulmazlıklarına rağmen milletvekillerinin tevkif edilmesi karşısında vazifesini yapmasını istedi. Kazım Paşa cevabında yapılan işlemlerin kanuna uygun olduğunu belirterek kendisinin de Mahkemeye teslim olmasını tavsiye etti. İstiklal mahkemesi bu olayı muhalefeti tamamen sindirme operasyonuna dönüştürdü. Uzayıp giden soruşturmaların ardından Rauf Bey de Cavit Bey'e yardımcı olduğu iddiasıyla gıyabında on yıl sürgün cezasına mahkûm edildi.

Rauf Bey için on seneye yakın sürecek bir sürgün hayatı başladı. Önce Hindistan'a gitti. Bir süre sonra da Mısırlı Prens Hasan Tosun Paşanın misafiri olarak onun Kahire'deki çiftliğinde kaldı.

Cumhuriyetin Onuncu yılı dolayısıyla 1933 senesinde çıkan umumi af ile cezası ortadan kalktı. Ancak kendisi, "...benim asla en ufak bir cürümle dahi suçlu olmadığım için, ilan edilen affın katiller ve şakiler gibi faydalanmayı düşünmem mümkün değildir" dedi ve affın istifade etmeyi reddetti.

1935 senesinde ailenin reisi, eniştesi Aziz Raşid Orbay'ın ölümü üzerine ve ailenin ısrarı ile dönmeye karar verdi. 5 Temmuz 1935'de İstanbul'a döndü ve kardeşi Safiye Orbay'ın Bebek'teki evine yerleşti. Döndüğü andan itibaren her hareketi sivil polisler tarafından takip edilmeye başlandı.

1935 senesinin son günlerinde Atatürk, Ali Fuat Paşa vasıtasıyla, Rauf Beyi özlediğini ve kendisiyle görüşmek istediğini ilettili. Rauf Bey, Atatürk'ün yakın çevresinin bu buluşmaya mani olacağını tahmin etmekle beraber, 4 Ocak 1936 günü Ali Fuat Paşa ile beraber Ankara'ya geldi. Tahmininde yanılmadı, ancak onurunu da zedeletmeden derhal İstanbul'a geri döndü.

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümünden sonra gözleri yaşlı, Dolmabahçe'de katarakta konan naaşın önünden geçen halkın içine karıştı. 11 Kasım 1938'de toplanan Büyük Millet Meclisi İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanlığına seçti. 16 Kasım'da Ali Fuat Paşa Rauf Bey'e bir

mektup yazarak eski dostlarından yeni Cumhurreisi İsmet İnönü'ye tebrik telgrafları geldiğini, kendisinin de böyle bir telgraf çekmesinin uygun olacağını münasip bir lisanla belirtti. Ancak o kendisine reva görülenler bitmedikçe riyakar bir davranış içinde olmayacağı cevabını verdi.

Ali Fuad Paşa Rauf Bey'in bu cevabını alınca yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye olayı anlattı. İnönü, yeni kabinede İçişleri Bakanı olan Dr. Refik Saydam'a katı talimat vermekle kalmadı, bizzat ilgilenerek Rauf Bey'in kırk gönlünü onarmayı başardı.

21 Ekim 1939 tarihinde boşalan Kastamonu mebusluğuna eski İstanbul milletvekili, eski Başvekil Rauf Orbay'ın namzetliğinin, Genel Başkanlık Divanı tarafından kararlaştırıldığını duyurdu.

8 Kasım 1939'da formalteiler tamamlandı ve Rauf Bey bağımsız olarak Meclis'e katıldı. Bir evvelki seğünde Kazım Karabekir de Meclis'e girmiş olduğundan Ali Fuat ve Refet Beyler ile birlikte dördü gene Meclis'te bir araya gelmişlerdi.

1942 senesinin başındaki bir toplantılarında İsmet İnönü kendisinden Londra Büyükelçiliği görevini kabul etmesini rica etti. Diğer dostlarının da onayı üzerine Rauf Bey görevi kabul etti ve 17 Şubat 1942 günü resmen Londra Büyükelçisi olarak görevlendirildi. Haber, İngiliz Hükümeti tarafından büyük memnuniyetle karşılandı.

II. Dünya Savaşı'nın ağır şartları sürerken o başarılı bir misyon daha icra etti. Bu zorlu görevin ardından Amerika'ya giden Rauf Bey, orada da bilgi ve birikimleriyle üst düzey kabuller gördü. Türkiye'yi en iyi şekilde tanıttı ve temsil etti.

Rauf Bey vazifesini yapmış olmanın rahatlığı içinde yurda döndü. İki sene sonra da Marshall Yardımı ve Nato üyeliğinin kazanılması ona büyük memnuniyet verdi. Koşesine çekildi. 1948 senesinde aziz arkadaşı Kazım Karabekir'i, 1958 senesinde Cafer Tayyar Eğilmez'i, 1963'te de Refet Bele'yi kaybetmenin acısını yaşadı. Hatıra defterine, "İlk Beşler'den bir Ali Fuat bir ben kaldık. Bilmiyorum sıra kimin..." diye not düştü. Sıra kendisinin oldu. 16 Temmuz 1964 günü bir kalp krizi sonucu 83 yaşında vefat etti. Kabri, Sahrayıcedid aile mezarlığında babası Amiral Mehmed Muzaffer Paşa'nın yanındadır.

6. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

Mustafa Kemal'in İstanbul'dan Anadolu'ya geçişiyle birlikte sistemli olarak gelişme seyri alan Millî Mücadele'nin hazırlık safhası, Amasya Genelgesi ve Erzurum Kongresiyle Türk Milletine maledilmeye çalışılmış, Millî bir nitelik arzeden Sivas Kongresiyle de bu çabalar teyid edilmek istenmiştir.

Sivas Kongresi, Anadolu'da başlayan Kuva-i Milliye hareketinin önceden kararlaştırdığı millî bir kongreydi. Ancak işgalci güçlerin baskıları, İstanbul Hükümeti'nin olumsuz tutumu ve basında Anadolu haberlerine uygulanan sansür gibi sebeplerden ötürü, millî girişimler Türk Milletine istendiği ölçüde ulaş-

tırılmamıştı. Bu yüzden 4 Eylül'de başlayan Sivas Kongresi'ne katılım beklenin altında olmuştur¹⁵⁶.

Sivas Kongresi çalışmalarına, altısı Erzurum Kongresinde belirlenen Temsil Heyeti üyesi olmak üzere toplam 38 üye katılabilmiştir. Üye çoğunluğunun oyuyla Mustafa Kemal Kongre başkanlığına seçilmiştir.

İtilaf Devletleri ve Osmanlı hükümeti kongreyi engellemek için bir takım teşebbüslerde bulundular. Gerek Elazığ valisi Ali Galip aracılığı ile gerekse Malatya Mutasarrıfı ve bölgedeki İngiliz binbaşısı aracılığıyla kongreyi engellemeye yönelik girişimler sonuçsuz kaldı¹⁵⁷. 4 Eylül'de başlayan kongre çalışmaları, 11 Eylül'de tamamlandı. Sekiz gün süren müzakereler esnasında üzerinde en fazla tartışılan meselcelerden biri manda ve himaye meselesi idi. Delegele-
rin önemli bir kısmı mandadan yana gözüktüyor, fakat Amerika ya da İngiltere'den birini tercih edemiyorlardı. Rauf Bey'in: "Amerika'dan bir heyet gelerek memleketin halini görmelidir" teklifi, bu husustaki tartışmalara son verdi¹⁵⁸. Erzurum Kongresi kararları küçük değişikliklerle Sivas Kongresinde de kabul edildi.

- a) Türk toprakları hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür.
- b) Kuva-i Milliye'yi âmil, irâde-i milliyeyi hakim kılmak esastır.
- c) İşgale uğrayan yurt köşesi hep birlikte savunulacaktır.
- d) Azınlıklara denge bozucu ayrıcalıklar verilmeyecektir.
- e) Ölkemize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin iktisâdi yardımları memnuniyetle kabul edilecektir. Adaletli bir barışın yapılması millet olarak emelimizdir.
- f) Milli Meclis'in bir an önce toplanması ve milletin geleceğinin bu meclisin kontrolüne bırakılması gerekmektedir.
- g) Milletimizin kendiliğinden oluşturduğu milli cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla tek isim ve tek amaç etrafında birleştirilmiştir.
- h) Kongrenin seçtiği Temsil Heyeti Milli Meclis açılana kadar vaziyeti idare edecektir.

¹⁵⁶ Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 132-133.

¹⁵⁷ Z. Sanhen, a.g.e., C. II, s. 85.

¹⁵⁸ M. Mürit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. I, Ankara 1966, s. 249-250; F. Tevetoğlu, "Millî Mücadele'de M. Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi I" Türk Kültürü, sayı 76, Şubat 1969, s. 1-10; Yavuz Abadan, a.g.e., s. 117-122.

- İ) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti köylere kadar teşkilâllanacaktır.¹⁵⁹

Bu kararlar bir süre sonra İstanbul Mebusan Meclisinde de Milli Ahid olarak onaylanmış ve Türk tarihine Misak-ı Milli olarak geçmiştir. Misak-ı Milli derinliğine incelendiği zaman çok yeni prensiplerin ortaya konduğu anlaşılır. Her şeyden evvel bir milletin var olduğunu peşinen kabul eden kongre, millet iradesine mutlak üstünlük tanıyarak, herkesin, sultan dahil bu iradeye tabi bulunduğunu çok açık olarak ifade etmiştir.

Ayrıca beyanname, milletin kendi mukadderatını kendisinin tayin ettiğini, bu uğurda icap edeni yapmakta serbest olması gerektiğini ifade ederek, milli iradeye dinamik ve pratik bir yön vermiştir. Bundan başka, bütün müslüman halkın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi olduğu beyan edilerek, milliyetçilik fikrinin halkçılık yönü ortaya konmuştur. Millet ve milliyet kavramları Türk tarihinin ve kültürünün kaçınılmaz bir gelişmesi neticesinde yavaş yavaş bir siyasi kavram içine bürünerek, topluma ve ferde yeni bir kimlik ve benlik vermiştir. Bu ise, milli mücadele yıllarında Türkiye sınırları içinde kalan bütün insanları hürriyet ve istiklâl fikri etrafında birleştirmiştir.¹⁶⁰

İngilizler'in ve İstanbul Hükümeti'nin bütün olumsuz girişimlerine rağmen çalışmalarını tamamlayarak bu kararları almayı başaran Kongre üyeleri, Erzurum Kongresi sonunda olduğu gibi aralarından bir Temsil Heyeti seçtiler. Temsil Heyetinin yetkileri ve üye sayısı artırılmış, başkanlığına yine Mustafa Kemal'in getirildiği bu heyetteki üye sayısı 16'ya çıkarılmıştır. Kongre kararlarında da belirtildiği gibi heyet, en azından Milli Meclis açılıp işleri tam olarak ele alınca kadar, millet adına kendini milletin işlerine yetkili kılmış, yani bir nevi yürütme organı olarak görev yapmıştır.¹⁶¹

Temsil Heyeti işe, sesini kamuoyuna daha iyi duyurabilmek amacıyla Sivas'ta 13 Eylül'den itibaren İrade-i Milliye adlı bir gazete neşretmekle başladı. Kongrenin sabote edilmesi için çeşitli yollar deneyen, ancak başarılı olamayan Damat Ferid Paşa kabinesine karşı Temsil Heyeti'nin tavrı, Anadolu'nun İstanbul ile olan irtibatını kesmek şeklinde oldu. Bunun sonucu olarak Damat Ferit istifa etmek zorunda kaldı. Daha da önemlisi İstanbul'da iş başına, Anadolu'da yürütülen faaliyetlere sıcak bakan Ali Rıza Paşa kabinesi getirildi. Bu gelişme, Anadolu'da yürütülmekte olan milli hareketin gücünü gösteriyordu. Bir süre sonra Kuva-i Milliyeçiler kendi şartlarını kabul ettirmek üzere İstanbul hükümeti ile görüşmeler yapacak bir güce erişmişlerdir.

¹⁵⁹ Yücel Özkaya, *Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara 1981, s. 45.; Gotthard Jaeschke, a.g.e., s. 141-142.

¹⁶⁰ Kamal Karpat, İ. A., "Türkler Maddesi", C.XII/II, s.385-386.

¹⁶¹ S. Ramazan Sonyel, a.g.e., s. 113-147.

7. Amasya Görüşmeleri ve Protokolü (20-22 Ekim 1919)

Sivas Kongresi çalışmalarını başarıyla tamamladıktan sonra Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçişinden bu yana, her fırsatta ısrarla üzerinde durduğu Mebusan Meclisi'nin yeniden açılışını sağlayabilmek için direkt olarak padişahla temasa geçmek istedi. Fakat O'nun padişahla irtibat kurması Damad Ferid ve hükümeti tarafından engelleniyordu. Bunun üzerine Temsil Heyeti, daha önce sözünü ettiği-gimiz Anadolu'yla İstanbul arasındaki bağları koparma kararını aldı. Bu karar Anadolu'da görev yapan mülki ve askeri erkanın büyük çoğunluğu tarafından uygulanınca, İstanbul'da Damat Ferid ve hükümetinin işi oldukça zorlaştı.

Yıpranan ve zor durumda kalan Damat Ferid, 2 Ekim 1919'da sağlık durumunun da uygun olmadığını beyan ederek istifa etti. Yerine yönetimi devralan Ali Rıza Paşa kabinesinde yer alan hükümet üyelerinin çoğu, vatanın ve milletin karşı karşıya kaldığı meseleler karşısında Mustafa Kemal ve arkadaşları gibi düşünüyorlardı.¹⁶² Anadolu'daki Kuva-i Milliyeçilere de sempatiyle bakan kabine üyelerinin bu nitelikleri sayesinde millet ve memleket için pek hayırlı işler başlatılacaktır.

İstanbul'da Ali Rıza Paşa kabinesinin işbaşına gelmesiyle birlikte önce karşı-hıklılı yazışmalarla başlayan Temsil Heyeti-İstanbul Hükümeti ilişkileri, yerini kısa bir süre sonra görüşmelere bıraktı. İstanbul Hükümeti adına Amasya'ya gelen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile, Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa arasında 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya görüşmeleri gerçekleştirildi.¹⁶³

Bu görüşmelerin sonunda taraflar, karşılıklı olarak, birbirlerinden beklidikleri hareketleri ve davranış tarzlarını protokoller şeklinde tanzim etmişlerdir.¹⁶⁴ Beş protokol şeklinde tanzim olunan bu esasların, muhteva bakımından İstanbul hükümetinin Kuva-i Milliyeçilerden beklentilerini içeren ilk üçü açık ve imzalı, Anadolu'nun İstanbul'dan beklentileri şeklinde tanzim olunan diğer iki protokol ise gizli ve imzasız olarak düzenlenmiştir.

Protokollerin ilkinde genellikle İstanbul Hükümeti'nin istekleri yer almaktaydı. Bu istekler; ordunun siyasetle uğraşmaması, İttihatçılığın ülkede tekrar uyanmaması, Temsil Heyeti'nin hükümeti küçük düşürecek beyan ve hareketlerden kaçınması, Tehcir olayının suçlularının cezalandırılması, seçimlere müdahale edilmemesi, hükümet aleyhine yazılar yazılmaması şeklinde ifade edilebilir.

İkinci protokol genelde tarafların ortaklaşa kararlaştırdıkları hususları içeriyordu. Mesela, Hristiyanlara sosyal dengelyi ve siyasi hakimiyeti bozacak imtiyazlar, yabancılara da bağımsızlığımıza dokunacak ayrıcalıklar verilmemesi,

¹⁶² Z. Sarıhan, a.g.e., II, s. 142.

¹⁶³ Z. Sarıhan, a.g.e., II, s. 181.

¹⁶⁴ Ünsal Yavuz, İmparatorluktan Millî Devlete, Ankara 1990, s. 57.

en azından mütareke sınırlarının temini, güvenlik bakımından meclisin İstanbul'da toplanmasının uygun olamayacağı gibi hususlar yer aldı.

Üçüncü protokol, daha ziyade seçimlerle ilgiliydi. Temsil Heyeti'nin seçimlere müdahale etmemesi, Hristiyanların seçimlere katılmalarının sağlanması, İttihatçıların Tehcirle ilgili olanlarının seçilmemesine dikkat edilmesi gibi esaslar yer almıştı.

Gizli ve imzasız olan dördüncü protokolde tamamen Temsil Heyeti'nin İstanbul Hükümetinden istek ve beklentileri yer almıştır. Şöyle ki, görevlerinden alınan ve mahkemeye verilen subaylar hakkındaki emirlerin düzeltilmesi, Malta sürgünleri hakkında karar, kişilerin yargılanmalarından sonra verilmesi, İzmir'in boşaltılması için hükümetin protesto girişimlerinin olması, İstanbul'daki zararlı cemiyetlerin ve onların yayın organlarının faaliyetlerinin engellenmesi, Kuva-i Milliye'nin mali olarak da desteklenmesi, Millî Mücadele taraftan memurlara dokunulmaması, Batı Trakya muhacirlerinin yerlerine gönderilmeleri kararlaştırılmıştı.

Yine gizli ve imzasız olan beşinci protokolde barış görüşmelerine gönderilecek kurulu bulunması gereken delegelerin isimleri yer alıyordu¹⁶³.

Salih Paşa İstanbul'a döndükten sonra taahhüt ettiği bu esasların pek çoğunu yerine getiremedi ise de, bu istekler içinde en önemlisi olan Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanması için çalışmaların başlatılmasını sağladı. Bu açıdan oldukça önemli olan Amasya görüşmeleri ayrıca, şimdiye kadar isyancılar olarak nitelendirilen Kuva-i Milliyecilerin, İstanbul hükümetince resmen muhatap kabul edilmesi, Temsil Heyeti'nin varlığını meşrulaştırıyordu.

8. Komutanların Sivas Toplantısı ve Aldıkları Kararlar (16-29 Kasım 1919)

Anadolu'da Mustafa Kemal'in öncülüğünde şimdiye kadar yürütülen çalışmaların hepsinde öncelikli olarak millet adına tek yetkili merci olan Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanması esası üzerinde durulmuştu. Aralık 1918'de, Padişahın meclisi baskılar doğrultusunda kapatması, hükümet işlerini meclis denetiminden yoksun bırakmıştı. İlerleyen zaman içinde Anadolu'da doğan Kuva-i Milliye Hareketi bu önemli boşluğa ısrarla işaret etmiş, gerçekleştirdiği milli kongreler sonunda Temsil Heyeti adıyla, meclis açılana kadar millet adına işleri yürütecek bir milli heyet oluşturmuştu. Ancak 1919 yılı sonlarına doğru İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin yeniden açılması için her şeyin yolunda gittiğini gören ve Anadolu'da inisiyatifi büyük ölçüde ellerinde bulunduran Kuva-

¹⁶³ S. Tansel, a.g.e., C. II, s. 143-149.

Milliye taraftarı komutanlar, Meclisin açılmasından sonraki tutumlarının ne olacağını belirlemek üzere, 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta bir araya geldiler. Yaptıkları durum değerlendirmeleri sonunda aralarında şu hususları kararlaştırdılar¹⁶⁶:

- a) Meclis, bütün sakınca ve tehlikelere rağmen İstanbul'da toplanacak, mebuslar İstanbul'a gitmeden önce bazı konularda aydınlatılacak.
- b) Toplanacak olan bu mecliste, milli teşkilatın programını savunacak kuvvetli bir grubun kurulması sağlanacak.
- c) Milli teşkilatın, yurt genelinde yaygınlaşmasında komutanlar ellerinden gelen yardım ve hizmeti seferber edecekler.
- d) Temsil Heyeti görevine meclis açıldıktan sonra, rahat çalışmak için güvenli bir ortama kavuşana kadar devam edecek, böyle bir ortamın sağlandığı inançına varıldığında, milli heyetin durumu bir genel kongreyle belirlenecek.
- e) Paris barış Konferansı'nın Türkiye hakkında olumsuz bir karar vermesi ve bu kararın meclis tarafından kabul edilmesi halinde, milletin düşüncesi değiştirilecek ve ona göre hareket edilecektir¹⁶⁷.

Yukarıdaki kararların özellikle son ikisi göz önünde bulundurulduğunda, komutanların Anadolu'da, şimdiye kadar pek çetin zahmetlerle geldikleri noktadan geriye dönüştürme razı olmayacakları çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

9. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelişi (27 Aralık 1919)

Sivas Kongresi ve Amasya Görüşmeleri sonunda Milli Heyet'in istekleri uygulanmaya başlandı. İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin bir an önce toplanması için hazırlıklar bütün hızıyla devam ediyordu. Anadolu'dan seçilerek bu meclisin çalışmalarına katılacak mebuslar birer birer İstanbul'a doğru, yola çıkıyorlar, temsilcilerini henüz seçemeyen yörelerce süratle seçim işlerini tamamlamaya çalışıyorlardı. Kısacası doğuda hazırlanan Milli Teşkilat'ın programı batıda hayata geçiyordu. Bu durumda Temsil Heyeti, karargâhını çalışmalarını daha yakından takip edebileceği uygun bir yere taşıma gereği duydu.

Gelişmelerin en sağlıklı bir şekilde takip edilebileceği yer olarak Ankara seçildi. Ulaşım ve haberleşme şartlarının elverişliliği, Milli Mücadele'nin asıl muharebelerinin cereyan edeceği Batı Cephesi'ne yakınlığı, şehir halkında Milli Mücadele ruhunun çok güçlü olması, Anadolu'nun çeşitli yörelerinden seçilerek İstanbul'a gidecek Milletvekillerinin pek çoğunun güzergâhında bulunması gibi

¹⁶⁶ Aydemir, a.g.e., C. II, s. 152-156.

¹⁶⁷ Atatürk, a.g.e., C. I, s. 272-273.

sebeplerden dolayı Ankara, Temsil Heyeti için yeni ve en uygun karargâh merkezi olarak belirlendi¹⁶⁸.

Belirlenen yeni karargâh merkezine ulaşmak üzere Mustafa Kemal ve arkadaşları, 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrıldılar. 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaşan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Ankaralılar tarafından büyük bir coşkuyla karşılandılar. Bundan sonra Ankara, Milli Mücadele hareketinin ve daha sonra da kurulacak olan yeni Türk devletinin değişmez merkezi oldu¹⁶⁹.

SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE FAALİYETLERİ

1. Meclis'in Açılması ve Misak-ı Milli Kararlarının Alınması

Türk Kamuoyu 1919 yılının sonlarını, yeniden açılacak olan Mebusan Meclisi'nin açılış hazırlıklarıyla geçirdi. 21 Aralık 1918'den beri kapalı bulunan Mebusan Meclisi'nin açılması için, 1920 yılının başlarında bütün hazırlıklar tamamlanmış, seçilen meclis üyelerinin bir kısmı da başkente ulaşmıştı. Bu seçimlerde ilk defa resmen Erzurum mebusu olarak meclis üyesi seçilen Mustafa Kemal, İstanbul'da toplanacak olan meclisin çalışmalarına katılmayı düşünmüyordu. Zira O'na göre fiilen işgal altında bulunan İstanbul'da bu meclisi ciddi tehlikeler bekliyordu.

Bütün sakıncalarına rağmen, seçilen 168 mebusan ancak o güne kadar İstanbul'a ulaşabilen 72'sinin katılımıyla meclis, 12 Ocak 1920'de resmen açıldı ve çalışmalarına başladı¹⁷⁰.

Daha önce komutanlar toplantısında alınan kararlar gereğince, Anadolu'dan seçilerek İstanbul'a giderken Ankara'ya uğrayan meclis üyelerine Mustafa Kemal Paşa; durumun zannedildiği kadar kötü olmadığını, cesaretle olmaları gerektiğini, mecliste kendisini gıyaben başkan seçmelerini ve milli teşkilatın şimdiye kadar kongrelerde aldığı kararları mecliste onaylatacak "Müdafaa-i Hukuk Grubu" adıyla güçlü bir grup kurmalarını tavsiye etmişti¹⁷¹.

12 Ocak Pazartesi günü saat 14.00'de açılan mecliste padişahın bir beyanamesi okundu. Sultan rahatsızlığı sebebiyle açılışa katılmamıştı. Mecliste oku-

¹⁶⁸ Aydemir, a.g.e., s. 221 vd.

¹⁶⁹ Aydemir, a.g.e., s. 216 vd.

¹⁷⁰ Sarıhan, a.g.e., s. 321.

¹⁷¹ Atatürk, C. I, s. 358-361.

nan beyannamesinde padişah özetle; ülkenin içinde bulunduğu durumu beliniyor ve üyelere çalışmalarında başarılar diliyordu¹⁷².

Meclis üyeleri, çalışmalarına başladıktan sonra Anadolu'dan gelen temsilciler, Mustafa Kemal'i gayaben başkan seçtirmeyi gündeme getiremediler. Mecliste tavsiyeler doğrultusunda bir grup kurdular ama adı, tenbih edildiği gibi Müdafaa-ı Hukuk değildi, Felah-ı Vatan Grubu diyebildiler. Felah-ı Vatan Grubu'nun meclise getirdiği, Milli Heyet'in kurtuluş için ileri sürdüğü fikirler Mebusan Meclisi'nde herhangi bir muhalefete maruz kalmadı. Nihayet bu fikirler, grubun 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda ele alınarak son şekline kavuşturulduktan sonra, Meclisin 28 Ocak 1920 tarihli yine gizli oturumunda oy birliği ile kabul edilmiştir. Böylece Milli Heyet'in daha önce kongrelerle ortaya koyduğu Milli kurtuluş planı tam anlamıyla hukuki hüviyet kazanmış oluyordu.

Peymân-ı Milli, Milli And gibi isimlerle de anılan kararlar mazumesi için en yaygın ifade Misak-ı Milli ifadesi olmuştur. Metinde yer alan kararlar şunlardır:

- a) Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı tarihte (30 Ekim 1918) İtilâf Devletleri'nin işgali altında bulunan Arap çoğunluğun yaşadığı Osmanlı topraklarının durumu, halkın serbestçe verecekleri oya göre belirlenmesi gereklidir. Bunun dışında mütareke hududu içinde Türk ve İslâm halkın oturduğu kısımlarının tümü, hiç bir şekilde parçalanamaz bir bütündür.
- b) Daha önce halkı ilk serbest kaldıkları zamanda kendi oylarıyla anavatana katılmış olan üç sancakta (Elviye-i Selâse = Kars, Ardahan, Batum) gerekirse tekrar halk oylamasına gidilmesini kabul ederiz.
- c) Türkiye barışına bırakılan Batı Trakya'nın durumunun da yine halkın hür iradesiyle verecekleri oylarıyla belirlenmelidir.
- d) Hilafetin, saltanatın ve hükümetin merkezi İstanbul ile Marmara Denizi'nin güvenliğinin tam olarak sağlanması şartıyla, boğazların dünya ticaret ve ulaşımına açılması hususunda, bizimle birlikte ilgili devletlerin ortaklaşa verecekleri karar geçerli olacaktır.
- e) İtilâf Devletleriyle düşmanlarımız ve bazı ortakları arasında kararlaştırılmış olan anlaşma esasları dairesinde azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki müslüman halkın aynı haklardan yararlanmaları şartıyla tarafımızdan kabul ve temin edilecektir.
- f) Milli ve iktisâdî gelişmemizin gerçekleşmesi ve daha düzenli bir idare şeklinde işleri yürütmeyi sağlayabilmek için, her devlet gibi bizim de gelişmemizin sağlanmasında tam bir istiklâl ve serbestliğe sahip olmamız, varlık

¹⁷² Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 145 vd.

ve yaşamamızın asıl temelidir. Bu sebeple siyasi, iktisadi, sosyal gelişmemize engel olacak diğer kayıtlara karşıyız. Borçlarımızın ödeme şartları da bu esaslara ters düşmemelidir.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Misak-ı Milli adıyla alınan kararlar bunlardı. Meclis toplanma aşamasındayken İngilizlerden kaynaklanan ciddi bir problemle karşılaşılmamıştı. Türklerle yapılacak barış konusunda iyice sabırsızlanan İngiliz hükümeti, 1920 yılı içinde Türk hükümetine mutlaka bir barış antlaşması imzalatmayı düşünüyordu. Hükümetçe imzalanan antlaşma, meclisçe de onaylanırsa hukuki prosedür tamamlanmış olacaktı. İşte 1919 yılı sonlarında, Türkler tarafından hummalı bir biçimde başlatılan meclisi toplama çabalarına İngilizler bu düşünceyle yaklaştıkları için engel olmamışlar, hatta sıcak bakmışlardı. Yani İngilizler, toplanacak meclisten teslimiyet kararına onay bekliyorlardı.

2. İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusan'ın Dağıtılması

Meclis açıldıktan kısa bir süre sonra 28 Ocak'ta Misak-ı Milli kararlarını oy birliği ile kabul etmişti. Ancak bu kararlar kabul edildikten hemen sonra, Türk ve dünya kamuoyuna bir müddet duyurulmamıştı. Aslında fiilen işgal altında bulunan İstanbul'da bu kararları duyurmak ciddi cesaret işiydi. Mebusan Meclisi 17 Şubat 1920'de Misak-ı Milli kararlarını Türk ve Dünya kamuoyuna ilan etti. Misak-ı Milli kararlarının yayımlanması gerçekten cesur bir karardı. Çünkü İzzet Paşa Kabinesinden beri iş başına gelen Osmanlı hükümetlerini müttefikler kendileri tarafından ileri sürülen her isteği kabul eden bir merci olarak görüyorlardı. Halbuki şimdi Meclis-i Mebusan bu kararlarıyla istenileni değil, milletin isteklerini kabul etmiş, bir "İSTİKLÂL BEYANNAME'Sİ" yayınlamıştı.

Bu gelişmelerden İngilizler, öncelikli olarak Mustafa Kemal ve Kuva-i Milliyeçilerle arası iyi olan Ali Rıza Paşa kabinesini sorumlu tuttular. Hükümet üzerindeki baskılarını günden güne arttırdılar. Bu baskılara daha fazla dayanamayan Ali Rıza Paşa kabinesi, 3 Mart 1920'de istifa etti. Yerine yeniden Damat Ferid kabinesinin atanacağı haberi ülkenin pek çok yerinde halkın infialine neden oldu. Meclis başkanı Celâleddin Arif Bey, saraya giderek durumu padişaha arz etti. Mustafa Kemal'de saraya gönderdiği mektubunda, milletin sesine kulak verecek bir kabinenin işbaşına getirilmesini belirtiyordu¹⁷³.

Padişah, gelen uyarıları da dikkate alarak yeniden millî gayelere daha yakın bir ismi kabineyi oluşturmakla görevlendirmişti. 6 Mart günü sadâret görevini kabul eden Salih Paşa'nın kabinesi padişah tarafından 8 Mart'ta onaylandı¹⁷⁴.

¹⁷³ Kemal Atatürk, a.g.e., C. I, s. 394.

¹⁷⁴ Zeki Sanhan, a.g.e., C. II, s. 416.

Salih Paşa, kimliği ve düşünceleri hakkında belkide hiç şüphe götürmeyecek derecede milliyetçi ve vatansever bir şahsiyetti. Bunu, Ali Rıza Paşa Kabinesinde Bahriye Nazırı iken, Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal'le Amasya'da yaptıkları görüşmelerde açıkça ortaya koymuştu. Ancak sadareti fevkalade hunalımlı bir döneme rastlamıştı.

Misak-ı Milli kararlarından son derece rahatsızlık duyan İtilaf Devletleri'nin, son günlerde Osmanlı Devleti için hiç de iyi şeyler düşünmedikleri, günler geçtikçe daha iyi hissedilmeye başladı. Bunun gerçek boyutunu görmek için fazla beklemeye gerek kalmadı. Çünkü İngilizler, 13 Kasım 1918'den beri fiilen işgal altında bulundurdıkları İstanbul'u, 15/16 Mart gecesi resmen işgal ettiler¹⁷⁵. İngilizlerin bu hareketi asırlar önce Haçlıların İstanbul'a girişlerini andırıyordu. 16 Mart sabahı bütün idare merkezlerini süratle denetimleri altına almaya çalışan İngilizler'in, gerçekleştirdikleri işgal, telgrafla Ankara'daki Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi¹⁷⁶.

Aynı gün toplantı halindeki meclisi de basan İngilizler, Sivas mebuslarından **Hüseyin Rauf** ve **Kara-Vasıf** Beyleri tevkif ederek Malta'ya sürdüler.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin işgalinden ve baskınlardan kurtulabilen üyeleri, 18 Mart 1920 tarihinde meclisin son oturumunu gerçekleştirdiler. Bu oturumda Sinop Mebusu **Dr. Rıza Nur** tarafından yapılan bir kısa konuşmanın ardından "güvenli ortamın olmaması" nedeniyle meclis çalışmalarına süresiz ara verilmesi doğrultusundaki önergesi oy birliği ile kabul edildi. Böylece meclis çalışmaları süresiz tatil edilmişti.

Gelişmeleri yakından takip eden **Mustafa Kemal Paşa**; İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine, Birleşik Amerika siyasi temsilcisine, tarafsız devletlerin dışişleri bakanlıklarına, Fransa, İngiltere ve İtalya parlamentolarına birer protesto telgrafi gönderdi: İstanbul'u işgal etmenin "XX. yüzyıl medeniyet ve insanlığının bütün değerlere hürriyet, milliyet ve vatan duygusu gibi bu günün insan topluluklarına esas olan prensiplere vurulmuş bir darbe" olduğunu belirtti¹⁷⁷. Ayrıca ilgililere gönderdiği talimatla Anadolu ile İstanbul arasındaki irtibatı yeniden kesti. Artık yazışmaların ve hatta vergilerin İstanbul'a gönderilmesini yasakladı. Bu emre uyularak Anadolu'daki maliye sandıkları kontrol edilip, bir tutanakla mevcut paralar tespit edildi. Geyve Ankara-Pozantı demir yoluna el konulması ve bu yol boyundaki yabancı askerler ile Anadolu'daki diğer yabancı subay ve askerlerin silahları alınarak tutuklanma-

¹⁷⁵ Sebahattin Selek, *Millî Mücadele*, C. II, İstanbul 1982, s. 677-678.

¹⁷⁶ S. Tansel, a.g.e., C. III, s. 52-53.

¹⁷⁷ Atatürk, a.g.e., C. I, s. 417.

larını emretti. Bu emir doğrultusunda Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'da bulunan İngiliz Mütareke Heyeti Başkanı Yarbay Ravlinson'u ve beraberindeki 20 kadar İngiliz'i resmen tutukladı¹⁷⁸.

8 Martta göreve başlayan Salih Paşa hükümetinin ömrü oldukça kısa oldu. Tabii resmen işgal altındaki İstanbul'da milli gayeleri benimsemiş bir kabine-nin işinin kolay olması beklenemezdi. Salih Paşa zorluklara ve baskılara ancak 2 Nisan'a kadar dayanabildi. Bu tarihte İngilizlerin İstanbul Hükümeti'nden Kuva-i Milliye'yi kütülemesini ve hırpalamasını istemesine karşılık Salih Paşa, "böyle bir şerefsizliği asla kabul edemem" diyerek itiraz etti. Baskıların artması üzerine de 2 Nisan'da istifasını sundu. 5 Nisan 1920'de Damat Ferid Paşa dördüncü defa sadârete getirildi. Daha önce mebusların kararıyla çalışmalarına ara veren Mebusan Meclisi, bu defa padişah tarafından 11 Nisan 1920'de resmen kapatıldı.

MİLLÎ MÜCADELENİN MADDİ VE MANEVİ TEMELLERİ

Yeryüzünde insanlar tarafından gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi düşünülen her sosyal ve siyasi hareket belirli bir hazırlık, plan ve program ister. Özellikle millet çapında geniş toplulukların kaderini ilgilendiren meselelerde hazırlığın önemi daha da büyüktür. İşte Türk Milletinin mukadderatını tayin eden Millî Mücadele hareketinin de dayandığı bir takım maddi ve manevi temeller vardır. Milletin geleceğini ilgilendiren dünya çapındaki bir olayın plansız, programsız bir macera şeklinde yürütülmesi mümkün değil. Bu çetin mücadeleye güç katan maddi ve manevi unsurları şu başlıklar altında ele almak mümkündür.

1. Psikolojik Hazırlık

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerken önündeki zorluklar sadece ordunun, donanmanın terhis edilmesi, hazinenin çöküşü, devlet müesseselerinin yok oluşu değildi. Bütün bunların yanında yıllardır savaşlar, yenilgiler ve diğer olumsuz olaylar sonucu manen çöküntüye uğramış bir milletin varlığıydı. En azından milletin bir kısmı artık bundan daha kötü bir durum beklemediğinden yeniden bir milli mücadeleye hazır değildi veya böyle bir mücadeleden ümitli değildi. İşte Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ilk olarak durumdan milleti haberdar ederek işe başladılar. Milletin varlığı sona erinceye kadar mücadelenin kutsallığına halkı inandırmaya çalıştılar ve telkinlerde bulundular. Bu konuda İzmir'in işgaline gösterilen tepkilerin önemli bir yeri vardır. Bu tepkiler ülkenin çeşitli yerlerinde yapılan mi-

¹⁷⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 502.

tingler şeklinde kendini göstermiş, daha sonra Maraş ve İstanbul'un işgali üzerine artarak sayıları 200'e ulaşmıştır.

Bu mitinglerde Milli İstiklal fikri, vatanın birlik ve bütünlüğü, mütareke şartlarının çiğnenmesi, milli birlik ve beraberlik, manda ve himaye kabul etmemek gibi muhteva bakımından ortak özellikler işlenmiş ve halk bu konuda aydınlatılmıştır¹⁷⁹.

Bu konuda diğer etkili faktör olarak, Milli Mücadelede Türk basını diyerek isimlendirebileceğimiz yerel basının da rolü büyüktür. Açık Söz, Alemdar, Albayrak, Hakimiyet-i Milliye, İzmir'e Doğru, İstiklâl vb. gibi günlük, haftalık yayın yapan bu gazetelerde çıkan yazılarla Türk Milletinin mücadele azmı kamçılanarak işgallerden kurtulmamıza zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

2. Lider ve Kadronun Oluşturulması

Türk toplumunda liderin diğer toplumlara göre daha büyük fonksiyonu vardır. Bunun en çarpıcı bir örneği 1912'de Balkanları kendisinden çok küçük güçlere garip bir şekilde bırakan Türk ordusu, 1915 yılında dünyanın en güçlü iki devletinin müşterek donanmasını mağlup ederek, benzersiz bir kahramanlık örneği vermiştir. Her iki olay arasında fazla zaman farkı olmaması münasebetiyle ordunun ve teçhizatının bir değişikliğe uğramamış olmasına rağmen, sevk ve idarenin ehil ellerde olması farkı, tahminlerin üzerinde bir başarıyı beraberinde getirmiştir.

Milli Mücadelenin lideri daha önceki hadiseler içerisinde belirtmiştir. Zaten Trablusgarp ve Birinci Dünya Savaşının Türk Milleti bakımından tek kazancı, Mustafa Kemal Paşa'yı lider olarak ön plana çıkarmaya vesile olmalarıdır.

Daha İstanbul'da iken hareket planı hazırlayan Mustafa Kemal Paşa, bu işe arkadaşlarıyla birlikte karar vermişti. Bu karar doğrultusunda O'nunla birlikte hareket ederek Amasya Tamimine imza koyan Refet Bele, İsmail Bey, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'e Erzurum'da Kazım Karabekir, daha sonra da asker olarak Fevzi Paşa ve İsmet Paşa katılmış, böylece Milli Mücadelenin kadrosu teşekkül etmiştir.

3. Askeri Güç Toparlaması

Mondros Mütarekesinden sonra, ordunun terhis edilmesi üzerine memleketin çeşitli bölgelerinde, özellikle işgale uğrayan yerlerde Kuva-i Milliye teşkilatları kurulmuş ve işgalci düşmana karşı faaliyete başlamışlardı. Düzenli ordu

¹⁷⁹ Şahinçöz, a.g.t, s.534-542

oluşturulana kadar faaliyetlerini sürdüren Kuva-i Milliye teşekkülleri, 1920 yılının sonlarına doğru düzenli birliklere adapte edilmiştir.

Mütarekenin, ordunun terhisine ve silahların teslimine ilişkin maddesinin ülke genelinde büyük ölçüde uygulanmasına rağmen, Doğu Anadolu'nun coğrafi şartları burada ateşkes hükümlerinin tam olarak uygulanmasına fırsat vermedi. Zira Mütareke Heyeti 1918 Kasımında bastıran ve Mayıs ortalarına kadar süren çetin kış şartlarının geçmesini bekleyerek XV. Kolorduya da müdahale ederek dağıtmayı, silahlarına elkoymayı düşünüyorlardı. Bu iş için İngiliz Başvekili Loyd Corc'un yeğeni ve damadı Yarbay Rawlinson başkanlığındaki "Mütareke Komisyonu" Erzurum'a gelmişti. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, bu İngiliz komisyonunu ustalıkla oyalamayı başarıyordu. Nitekim Türk askeri kuvvetlerinin büyük bir kısmı dağıtılmışken, Paşanın gayretleri sonucu XV. Kolordu bütün silah ve kadrosuyla varlığını muhafaza ediyordu. Ayrıca burada tabiat şartları da Türklerden yanaydı. Çünkü Erzurum-Trabzon şosesi bozuk, Kop Dağı Kar yüzünden geçit vermiyordu. Erzurum Sarıkamış Dekovili ile, Türk silahlarını Kars'a götürerek Ermenilere dağıtmayı planlayan İngilizlere, Dekovil hattını el altından kullanılamaz hale getiren **Kazım Karabekir Paşa** mani oldu¹⁸⁰.

İşte bu yüzden 23 Nisan 1920'de Ankara'da yeni Türk devletin temelleri atılırken tam silahlı ve kadrolu tek kolordu Kazım Paşa komutasında Erzurum'da bulunan XV. kolorduydu. 2/3 Aralık 1920 de Gümrü Antlaşmasıyla Doğu'daki Ermeni meselesi halledilince bu cepheden asker cephane ve silah Batı Cephesine nakledilecek Batı Cephesi kuvvetlendirilmiş olacaktı¹⁸¹.

Bu hadise askeri güç teşekkülü bakımından Milli Mücadelenin en kayda değer hadiselerinden biridir.

4. Hedef ve Prensiplerin Tespiti

Muhakkak ki her milli hareketin belli prensipler içinde ulaşılması gereken bir hedefi vardır. Mili Mücadele de belirli prensipler doğrultusunda yürütülmüş büyük bir harekettir. Daha işin başında ulaşılması gereken hedefler belirlenmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır:

- "Manda ve himaye asla kabul edilemez"
- "Vatan bir bütündür parçalanamaz"
- "Kuva-i Milliye'i amil, irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır"

¹⁸⁰ Fahrettin Kızıoğlu, Türk İnkılap Tarihi Ders Notları, s. 60-61.

¹⁸¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kazım Karabekir'in 30.8.1942 tarihinde cevap mahiyetinde İbrahim Aydın Changiroğlu'na yazdığı mektup. Changiroğlu Arşivi ve T.İ.T.A.

- "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"
- "Hatt-ı müdafaa yoktur sath-ı müdafaa vardır, o sathı bütün vatandır"
- "Misak-ı Milli"
- "Ya istiklal ya ölüm"

Bütün bu prensipler ve tespit edilen hedefler işgale uğramış vatanın kurtarılması, istiklali elinden alınmış bir milletin istiklaline kavuşturulmasına yöneliktir.

5. Mali Hazırlık

Türk İstiklal mücadelesine mali kaynak oluşturma çabası, dünyada eşi benzeri görülmemiş bir fedakarlık örneğidir.

Ferdi hibelere:

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak basmasından itibaren bu hibeler olmuştur. Mesela Amasya'da Hacı Tevfik Efendi, Erzurum'da Raif Efendi, Ankara'da Rıfat Börekçi Mustafa Kemal'e maddi destek sağlayan şahsiyetlerden bir kaçıdır. Raif Efendi ömrü boyunca biriktirdiği 800 altını Mustafa Kemal Paşa'ya vermiştir. Türk geleneğinin ve İslam Dininin yardım ve hibe konusundaki toplumumuzda bıraktığı derin tesirler gözönüne alınacak olursa bu hibelere daha birçok isimli şahsiyetler tarafından da yapıldığı şüphesizdir.

Tekâlif-i Milliye Kanunu:

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra çıkarılan ilk kanunlardandır. Bu kanun gereğince bütün millet gücü oranında yardıma çağrılmıştır. Devlet bu kanun ile bir çift çorabın dahi hesabını yapmıştır. Kim neye sahip ise devlete mutlaka bağışta bulunacaktır. Fakat Türk Milleti o zamanki yoksul durumunda dahi bu seferberliğe kanun zoruyla değil gönüllü katılmıştır.

Dış Yardımlar:

Hindistan ve Afganistan müslümanlarından toplanan bir miktar yardım, Batı Türkistan'daki soydaşlarımızın Rus hükümeti vasıtasıyla gönderdiği yardım (Bu yardımın önemli bir miktarı Ruslar tarafından kesintiye uğratılmıştır.), İtalya'nın güney illerimizden çekilirken bıraktıkları silahlar bu türdendir.

Sair Yardımlar:

Bunların dışında Müdafaa-i Milliye Teşkilatının İstanbul'dan, başta silah ve cephane olmak üzere kaçırdıkları çeşitli askeri eşya ve malzemeler sair kaynaklardandır.

III. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE ÇALIŞMALARI

MECLİSİN AÇILMASI VE FAALİYETLERİ

1. Meclisin Açılışı

Mustafa Kemal Paşa'nın Mebusan Meclisi'nin açılışının ilk günlerinden itibaren beklediği tehlike, İstanbul'da 16 Mart 1920'de gerçekleşmişti. Önceden görüştüğü herkese, böyle bir durumun her an söz konusu olduğunu, dolayısıyla Meclis'in İstanbul yerine, Anadolu'nun daha emniyetli bir şehrinde toplanması gerektiğini hep anlatmaya çalışmıştı. Ama bunu kimseye kabul ettirememişti. Gelişmeler O'nun düşüncelerinin ne kadar isabetli olduğunu gösterdi. Bundan sonra İstanbul'da, yeni bir girişim için artık hiç bir ümit kalmamıştı. Meclisin çalışamaz hale gelmesiyle birlikte millet iradesinin tecelli etme imkanı ortadan kalkmış oluyordu. Kendi isteklerine evet demeyecek bir meclis için İtilaf Devletleri'nin düşüncesi böyle bir merciin olmaması istikametindeydi. Zaten İstanbul'da iş başına yeniden kendilerine yakın olduğunu bildikleri Damat Ferid hükümeti gelmişti. Onlar için artık her şey yoluna girmiş görüyordu. Barış antlaşması metnini ortaya koyup İstanbul Hükümetine imzalatıklarında her şey tamam olacaktı. Bir aksilik çıkacak olursa Yunan kuvvetleri hazır bekliyordu. Ayrıca Mustafa Kemal'den kaynaklanacak bir problem karşısında, İstanbul Hükümeti de İngilizlerin desteği ile, Ahmet Anzavur'un komutasında Kuva-i İnzibaiye adlı bir kuvvet hazırlamıştı.

Ancak, daha Anadolu'ya geçtiği ilk günlerden itibaren, Milli Kurtuluş hareketini Türk Milleti'ne malıtmeyi bir parola haline getiren M. Kemal de boş durmuyordu. O aslında İstanbul'dan çoktan ümidini kesmişti. Kafasında da gençlik yıllarından itibaren milli egemenliğe dayalı bir devlet projesi vardı. Oysa asırların verdiği alışkanlıkla halkın büyük bir kesimi işgal olayı gerçekleşene kadar İstanbul'dan ümidini kesmemişti. Ama 16 Mart 1920 tarihli İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali olayından sonra artık Mustafa Kemal, kafasında tasarladığı projeyi uygulama zamanın geldiğine karar verdi.

Bunun ilk adımı olarak işe, 19 Mart 1920'de Mülki ve askeri erkana bir genelge gönderip durumu açıklamakla başladı¹⁸². O, genelgesinde şöyle diyordu: İstanbul Meclis-i Mebusan'ına ve hükümet merkezine başta İngilizler olduğu halde İtilaf güçleri tarafından resmen ve zorla el konmuştur. Kanun-ı Esasi'nin koruyuculuğunda bulunması gereken yasama ve yürütme gücü bu gün mevcut değildir. Bir kurucu meclis (Meclis-i Müessise) oluşturmak zorunludur. Hilâfet

¹⁸² Mustafa Kemal önce 17 Martta komutanlara bir genelge göndererek fikrini açmış, ancak çözümlüğü buna karşı çıkmıştı. Onlarla iki günlük karşılıklı telgraf teatisinden sonra, 19 Martta bütün valiliklere, Mutasarrıflara ve komutanlıklara gönderdiği bu genelge bir seçim kanunu niteliğindedir.

Makamının ve Saltanatın dokunulmazlığını ve bağımsızlığını, İstanbul'un kurulmasını sağlayacak Milli Mücadele'nin, Kurucu Meclis'in kontrolü altında olması gerekir. Meclis'in 15 gün içinde çoğunluğu teşkil edecek şekilde toplanması kararlaştırılmıştır. Kurucu Meclis Ankara'da toplanacaktır, her livadan beş kişi seçilecektir, seçilecek üyeler medeni cesarete, fikri yeteneğe, dini ve millî hasletlere hâiz olacak, yirmibeş yaşından küçük ve kötü şöhretli olmayacak, her cemiyyet, fırka ya da zümre meclis üyeliği için aday gösterebileceği gibi, her ferd kendiliğinden bu kutsal mücadeleye aday olabilecek, seçim gizli oyla ve mutlak çoğunlukla icra edilecek, seçimler gizli oyla ve çoğunlukla yapılacak, oylan kurulan kendi içinden seçeceği iki kişi kurul önünde sayacaklardır. Seçim sonunda bütün meclis üyeleri için üçer nüsha mazbata tanzim olunacak, bunlardan biri seçim mahallinde kalacak, biri üyeye verilecek, biri de meclise gönderilecek, üyelerin alacakları tahsisat (maaş) bilâhare meclisçe belirlenecektir¹⁸³.

Bu genelgenin yayımından sonra süratle meclis toplanması için hazırlıklar başlatıldı. Bir yandan seçimler yapılıyor, diğer yandan bazı bölgelerde ciddi güçlüklerle karşılaşılıyordu. Ancak inanç ve azim bu güçlüklerin üstesinden gelmeyi başardı. Belirlenen süre içinde işin büyük kısmı halledilmiş ve seçilen üyeler Ankara'ya ulaşmaya başlamıştı.

19 Mart'ta yayımlanan seçim tüzüğü'nün ardından, Nisan ayının ortalarına doğru Ankara'ya, diğer illerden seçilenlerle İstanbul'dan ayrılabilen üyelerin bir kısmı gelmeye başlamıştı. Mustafa Kemal 21 Nisan'da Kolordulara, 61. Fırka Komutanlığı'na, tüm vilayetlere, müstakil livalara, Müdafaa-i Hukuk merkez heyetlerine ve belediye başkanlıklarına Meclis'in 23 Nisan 1920 Cuma günü açılacağını bildiren bir telgraf daha göndermişti¹⁸⁴. Nihayet kararlaştırılan gün geldiğinde Ankara'ya ulaşabilen meclis üyeleri, halkla birlikte Hacı Bayram Camii'nde Cuma Namazı'nı kıldıktan sonra, ilk meclis binası olarak hizmet verecek olan Ulus'taki eski Meclis binasının önüne geldiler. Burada okunan dualar ve kesilen kurbanlardan sonra, o güne kadar Ankara'ya ulaşabilen 78 üyenin katılımıyla Büyük Millet Meclisi resmen açıldı.

2. Meclisin Çalışmaları

Büyük Millet Meclisi en yaşlı üye olan Sinop milletvekili Şerif Bey'in başkanlığında açılış konuşmasıyla çalışmalarına başladı¹⁸⁵. Şerif Bey'in ardından söz alan Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in olağanüstü yetkiyle görev yapacağını

¹⁸³ Kemal Atatürk, a.g.e., C. I, s. 420-422; Kazım Karabekir, a.g.e., s. 516; Z. Sarıhan, a.g.e., C.II, s. 437; Sebahattin Selek, Anadolu İhtilali, İstanbul 1976, s. 333.

¹⁸⁴ Kemal Atatürk, a.g.e., C. I, s. 430-432.

¹⁸⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C. I, Ankara 1940, s. 2.

belirtmiş, bu görüş meclis üyelerince de onaylanmıştır. Daha sonra tutanakların incelenmesi için komisyonlar kurularak ilk günlük çalışmalar tamamlanmıştır.

24 Nisan günü saat 10 da toplanan B.M.M.'nde Milletvekili tutanaklarını inceleyen komisyonun raporu okunduktan sonra ilk sözü Mustafa Kemal Paşa aldı. Bu konuşmasında O, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından B.M.M.'nin açılışına kadar geçen zaman içinde yaşanan olayları özetledi ve aynı gün meclis başkanı seçildi¹⁸⁶.

Meclis Başkanı seçildikten sonra, meclise bir önerge verdi ve bu önerge milletvekillerince kabul edildi. Önergede yer alan hususlar şunlardı:

- a) Hükümet kurmak zaruridir.
- b) Geçici olarak hükümet başkanı tanımak veya ona padişah vekili demek doğru değildir.
- c) Mecliste toplanan milli iradeyi, fiiliyatta da milletin mukadderatına hakim kılmak esastır.
- d) Meclisin üstünde başka bir beşeri güç yoktur.
- e) Meclis, yasama ve yürütme yetkilerini nefsinde toplamıştır.
- f) Meclisten seçilecek vekiller heyeti hükümet işlerini yürütür, Meclis başkanı Vekiller Heyetinin de başkamdır.

Ayrıca önergeye şu not ilave edilmiştir: Padişah ve Halife, baskılardan kurtulduktan sonra Meclis'in yapacağı kanuna göre durumunu yeniden alır¹⁸⁷.

29 Nisan 1920 tarihli oturumunda Meclis, kendisine karşı çıkan, daha da çıkması kuvvetle muhtemel olan olayları etkisiz hale getirmek maksadıyla Hıyanet-i Vatanîye Kanununu kabul etmiştir. Hıyanet-i Vatanîye Kanunuyla birlikte İstiklâl Mahkemeleri de kurulmuştur¹⁸⁸.

30 Nisan'da ise Avrupa Devletleri dışişleri bakanlıklarına, Ankara'da B.M.M.'nin kuruluşunu bildiren birer muhtıra gönderilmiş, Türk Milleti adına artık Türkiye'de tek meşrû söz sahibi merciin B.M.M. olduğu belirtiltikten sonra, O'nun onayının olmadığı hiç bir belgenin hukuki meşruiyetinin olamayacağı ihtar edilmiştir.

Daha sonra Mecliste, Mustafa Kemal'in önergesi doğrultusunda 2 Mayıs 1920'de hükümet kurulmasına dair yasa kabul edilmiş ve 11 kişiden müteşekkil

¹⁸⁶ Tansel, a.g.e., C. III, s. 87.

¹⁸⁷ Kemal Atatürk, Nutuk, C. II, s. 438.

¹⁸⁸ Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, Ankara 1975, s. 46.

Vükelâ Heyeti (Bakanlar Kurulunu) 3 Mayıs'ta, Meclis üyeleri arasından seçilmiştir. Önerge gereği Vekiller Heyeti'nin başkanı, aynı zamanda Meclis başkanı da olan Mustafa Kemal'di. Diğer üyeler ve bakacağı işler ise şöyle sıralanmıştı:

- Şeriye Vekili-Mustafa Fehmi Efendi-Bursa
- Müdafaa-i Milliye Vekili-Fevzi Paşa-Kozan
- Hariciye Vekili-Bekir Sami Bey-Tokat
- Maliye Vekili-Hakkı Behiç Bey-Denizli
- Nafia (Bayındırlık) Vekili- İsmail Fazıl Paşa-Yozgat
- İktisat Vekili-Yusuf Kemal Bey-Kastamonu
- Adliye Vekili-Celâleddin Arif Bey-Erzurum
- Dahiliye Vekili-Cami Bey-Aydın
- Maarif Vekili-Dr. Rıza Nur Bey-Sinop
- Sıhhat ve İçtima-i Muâvenât Vekili-Dr. Adnan Bey-İstanbul
- Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili-İsmet Bey-Edirne

Büyük Millet Meclisinin bu ilk hükümeti izleyeceği politikayı belirlemek üzere bir hükümet programı hazırlamış, 9 Mayıs 1920'de B.M.M.'nin onayına sunmuştur¹⁹⁹.

Açılışından itibaren ilk günlerinde B.M.M., daha ziyade kendi meşruiyetini tesis edecek kararlar almıştır. Özellikle açılışından hemen sonra kabul edilen Mustafa Kemal Paşa'nın önergesi, çıkarılan Hıyanet-i Vatanîye Kanunu ve yabancı ülkelere gönderilen muhtıralar meşruiyeti temin amacına yönelik kararlardır. Bu uygulamalarla, 20 Ocak 1921 tarihinde yeni bir anayasanın kabulüne kadar, Mecliste kabul edilen bu önergenin ne kadar yerinde kararlar olduğu ve ilk anayasanın kabulüne kadar geçici bir anayasa fonksiyonu icra ettiği görülmektedir.

3. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinin Özellikleri

Bu Meclis Herşeyden Önce Milli Bir Meclistir

Meclis üyeleri tamamıyla Türklerden oluşmaktadır. I. Meşrutiyet Meclisinde bulunan 130 üyenin 50'si gayr-i müslimdi. Meclisteki müslüman olmayan üyeler, buradaki konumlarını kullanarak bir takım ayrıtlık emellerini gerçekleştirme yolunda hareket etmişlerdir. II. Meşrutiyet Meclisinde de durum pek

¹⁹⁹ YÖK Komisyon, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, 1/1, Ankara 1989, s. 95.

farklı sayılmazdı. II. Abdülhamid Meclisi o dönemde feshetmekle memleketin Parlamento vasıtasıyla parçalamasına engel olmuştur. Açılan yeni Meclis ise kendine ilk isim olarak "Meclis-i Kebir-i Millî" adını yakıştıran ve bu ruhu taşıyan kişilerden oluşmuştur.

Meclis İdealist, Demokratik Bir Meclistir

Çok zor şartlar altında fakat demokratik yapılan bir seçim sonucunda tesis edilmişti. Halkın sosyal yapısı göz önünde bulundurulursa hemen hemen her kesimden, her tabakadan üye mevcuttur. Çarıklı köylüsü, sarıklı hocası, kalpaklı ve avrupalı kılıklı aydını ile tam bir kucaklaşmanın ve kaynaşmanın görüldüğü, herkesin kendi görüşünü "İstiklâlî tam ve İstihlâs-ı Vatan" için hür olarak ko-
nuştugu, seviyeli, seciyeli bir meclis.

İlk Türkiye B.M.M.'nin yapısına bakacak olursak, tam üye sayısı 390 kişidir. Bunlardan 115 memur, emekli, 61 Hoca, 51 subay, 46 çiftçi, 36 Tüccar, 29 Avukat, 15 Doktor, 10 Aşiret reisi, 8 Tarikat şeyhi, 6 Gazeteci, 2 Mühendis, 11 kişi ise Öğretmen vs. meslekten idiler.

Batılı yazarlardan Frederick Frey'in tespitlerine göre, ilk mecliste, bürokratların oranı %43, serbest meslek mensuplarının %20, tarım, ticaret kesiminin oranı %19 din adamlarının oranı ise %17 idi. Bu oranlar bizim tespitlerimizde de uymaktadır.

Her türlü inanç ve görüşü bünyesinde barındıran bir milli koalisyon görünümünde idi. Tek programları vardı. O da "Mısak-ı Milli" olarak özetlenen müşterek dava, memleketin esarete düşmemesi ve istiklâlin kurtarılmasıydı. Bu davada herkes birleşiyordu. Ama bu programın uygulama şekilleri ve safhaları adım adım geliştikçe, memleket meselelerine çareler aranmaya başlanınca tabii olarak farklı görüşler ister istemez kendini gösteriyordu. Bu farklı görüşleri ileri sürenleri beş gruba ayırmak mümkündür. Bunlar, Tesanüt, İstiklâl, Halk Zümresi, İslahat Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi idi¹⁹⁰.

Olağanüstü Hal Meclisidir

Her demokratik sistemde olduğu gibi, Yasama-Yürütme-Yargı kavramlarını temel güçler olarak benimsemiş, fakat ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü şartlar dolayısıyla bu güçleri kendi bünyesinde toplamıştır.

Yasama yetkisini, çıkardığı kanunlar ile kullanan meclis, yürütmeyi bir hükümete veya nazırlar heyetine vermemiş, İcra Vekilleri Hey'eti adıyla bir kurul oluşturarak ona vermiştir. Ancak Meclis, vekilleri her an denetleyebilmekte ve gerektiğinde sorguya çekebilmekteydi. Yine Hiyanet-i Vataniyye Kanununun

¹⁹⁰ Atatürk Nutuk, C. II, s. 594.

çıkışından sonra kurulan istiklâl mahkemelerinin reisleri de bu meclis tarafından tayin edilmişti. Böylece meclis, yargı yetkisini de üzerine almış oluyordu.

Meclisin Temeli ve Bekası Fedakârlık Esasına Dayanıyordu

Meclis üyelerinin her biri, eşi görülmemiş bir fedakârlık örneği göstermişlerdir. Zira onlar fakr-u zaruret içerisinde var olmaya çalışan bir milletin temsilcileriydiler ve bunun idrakindeydiler.

Milletvekilleri Ankara'ya binbir güçlkle gelebilmişlerdi. Batum mebusu Ahmet Fevzi Erdem, Şavşat halkının topladığı 75 lira ile yola çıkmış Samsun'a 8 günde gelmiş, buradan 4 milletvekili ile bir at arabası kiralayıp yola devam edebilmişti. Ankara'ya geldiğinde ise Meclisin açılışının üçüncü günü olmuştü.

Milletvekillerinin büyük bir bölümü Ankara'ya atlarıyla gelmişti. Çoğunun yatacak bir yeri dahi yoktu. Bir kısmı istasyon yolundaki çayırılıkta günlerce sabahlamıştı. Bir yandan sıvrisinek, bir yandan yokluk dolayısıyla çoğu sıtmaya yakalanıp yatağa düşmüştü.

Meclis, gaz lâmbası ışığında, saç soba ısınmasında ve ortaokul'un tahta öğrenci sıralarında oturan, gazyağı tenekelerinden kurulu masalarda çalışan komisyenler ile işliyordu. Meclis başkanının kullandığı tek otomobilden başka motorlu araç yoktu.

Sekiz ay maaşsız çalışan milletvekilleri bir yıl sonra 100 lira olan maaşlarının % 20'sini bütçe açığını kapatmak için yine devlete vermişlerdi.

Kahraman Bir Meclistir

Sakarya Savaşı sırasında top seslerinin Ankara'dan duyulması üzerine Meclis'in taşınma fikri ortaya atılınca Erzurum Mebusu Mustafa Durak Beyin aşağıdaki sözleri meclisin heyecan ve ruhunu yansıtmaya açısından oldukça dikkate değerdir:

"Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklâl bekçisidir. Nerede canı isterse orada harbini yapar. Meclis buradan gitmemelidir... Aileleri serbest bırakalım, yalnız biz bugün burada öleceğiz tam o gün gelmiştir. T.B.M.M. azaları birer tüfek alsınlar oturduğumuz yerde top patlayıncaya kadar kalsınlar... Buraya kanımızı canımızı feda etmek için gedik... Millete heyecan vermeyelim. Ölürsek ölürüz. Yedi senenin içinde milyonlarca insan telef ettik, biz o milyonlarca insandan daha büyük değiliz. Biz de feda' olalım."

İlk T.B.M.M. Türk milletinin tarihteki mevkiine paralel yüksek seviyeli bir meclisti. Devletin oluşturduğu değil, devleti oluşturan bir meclisti¹⁹¹.

¹⁹¹ Meclisin Hususiyetleri Konusunda, Refik Turan'ın Erciyes Üniversitesinde 1986 yılında "Mâî • Hâkûmiyet" konulu konferansta verdiği tebliğden istifade edilmiştir.

IV. B.M.M.'NİN AÇILIŞINDAN SONRAKİ SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER

İÇ İSYANLAR VE ÜLKEDE ASAYİŞİN SAĞLANMASI

İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusanın kapatılmasından sonra, bütün ülke genelinde olduğu gibi İstanbul'dan da Ankara'ya önemli bir teveccüh vardı. Birçok mebus, idareci ve asker Ankara'ya gelerek yeni bir askerî ve idari kadro oluşturmaya çalışıyordu. Nihayet bu birikimin ilk ve en önemli semeresi, Ankara'da B.M.M.'nin açılması şeklinde tezahür etmiştir.

Bütün bu olumlu gelişmeler İstanbul'daki Damat Ferid hükümetini ve kendisi nam-ı hesaplarına ülkemiz üzerinde bazı projeler tasarlamış olan İtilaf Devletlerini oldukça rahatsız etmeye başlamıştı. Bu güç odakları, gün geçtikçe kendilerini daha da zor durumda bırakacağını anladıkları Anadolu'daki gelişmelere engel olmak için ülke bütünlüğünü tehlikeye düşüren askerî, siyasi ve sosyal yönlerden büyük zararlar meydana getiren çeşitli isyanların çıkmasında etkili olmuşlardır.

Ayaklanmaların çıkış sebeplerini şöyle sıralaya biliriz:

1. Ankara'daki gelişmeler sonucunda Anadolu'daki kontrolün tamamen elinden gittiğini gören İstanbul Hükümeti'nin beyan ve teşvikleri sonucu çıkan olaylar.
2. Anadolu'daki milli hareketin başarılı olması halinde, Türkiye ve Türk Milleti üzerine hazırladıkları projelerinin bir işe yarayacağını anlayan İngilizlerin ve diğer İtilaf Devletleri'nin kışkırtmaları sonunda çıkan olaylar.
3. Devlet otoritesinin boşluğundan yararlanarak etrafına topladığı adamlarla eşkıyalık yapanların çıkardıkları olaylar.
4. Ülke bütünlüğünü parçalayarak yeni siyasi teşekküller kurmak amacıyla çıkan isyanlar.
5. Başlangıçta Kuva-i Milliye'ye iken şahsi hesaplar yüzünden B.M.M.'ne karşı olan kişilerin çıkardıkları kışkırtmalar.

1919 yılı sonlarına doğru başlayan ve 1920 yılı sonlarına kadar devam eden, hatta zaman-zaman 1921 yılının ilk aylarında da görülen iç ayaklanmaların hemen hepsinde İstanbul Hükümeti'nin teşvik ve beyanlarının etkisini görmek mümkündür. İstanbul Hükümeti bu istikametteki tavrını çok açık bir biçimde ortaya koymuştu. Nitekim Kuva-i Milliye hareketinin Halife-Sultana karşı bir isyan olduğu, dolayısıyla halkın Kuva-i Milliye'ye katılmamaları ve onlara hadlerini bildirmeleri yolundaki Şeyhülislam Dürri'de Abdullah Efen-

di'nin fetvası¹⁹² İngiliz uçaklarıyla tüm Anadolu halkına ulaştırılmağa çalışıldı. Ayrıca Milli Kuvvetlere karşı Kuva-i İnzibatiye adıyla bir askeri birlik kurulup, Kuva-i Milliye üzerine saldırıldı¹⁹³.

Meclisin açılmasından sonra Ankara'daki yeni idareye karşı, Yozgat ve yöresinde Çapanoğulları ayaklanması çıktı. 14 Haziran'dan itibaren başlayan ayaklanma, üzerine gönderilen Ethem Bey müfrezesi tarafından 1920 Haziranının sonunda etkisiz hale getirildi.

Daha meclis açılmadan Kuva-i Milliye'yi meşgul eden olaylardan biri Mardin ve civarında yaşanmıştı. Ali Balı adlı bir aşiret reisinin öncülüğünde başlayan olayda İngiliz desteği ve kürçülük kışkırtmasının etkisi görülüyordu. Ancak Mayıs 1919'da başlayan ayaklanmaya halk teveccüh göstermeyince, olay bölgedeki askeri birlikler tarafından Ağustos 1919'da tamamen etkisiz hale getirildi.

Konya'nın Bozkır ilçesinde, Konya Valisi Cemal Bey'in olumsuz davranışlarından dolayı bir ayaklanma çıktı. Eşraftan oluşan bir heyet ilçeye giderek asileri hareketlerinden vazgeçirmişti (4 Ekim 1919). Bir süre sonra Bozkır'da ikinci bir teşebbüs daha gerçekleşti ise de bu olay milli kuvvetler tarafından tamamen etkisiz hale getirildi (20 Kasım 1919).

Ahmet Anzavur'un daha meclis açılmadan önce Milli kuvvetlere karşı, Balıkesir ve yöresinde biri 25 Ekim-30 Kasım 1919'da diğeri 16 Şubat-19 Nisan 1920'de olmak üzere iki hareketi vardır. Anzavur'un bu her iki hareketi de Çerkez Ethem Kuvvetleri ve diğer milli kuvvetler tarafından tamamen etkisiz hale getirilmiştir. Kuva-i İnzibatiye olayıyla Milli kuvvetler üzerine yeniden yürüten Anzavur bu son hareketinde da Mayıs 1920 sonlarında başarısızlığa uğramıştır. Bu son olay Milli Mücadele tarihimize Düzce, Adapazarı olayları diye geçer¹⁹⁴.

11 Nisan 1920'de Urfa'dan çıkanları Fransızlar, Haziran ayında şehre girmek için yeni bir hazırlık peşindeydiler. İşlerini kolaylaştırmak için kendilerine yandaş arıyorlardı. Bölgede yaşayan Milli Aşireti Fransızların tahriki ile isyan edip, Siveruk'e doğru hareket geçmek suretiyle Fransızlar'ı yalnız bırakmadılar. Ancak Milli Kuvvetler'in sıkı takibi sonunda 19 Haziran'da Fransızların bölgesine kaçtılar. Bir müddet Fransız işgal bölgesinde kalan isyancılar, onlardan sağladıkları destekle tekrar harekete geçerek, 26 Ağustos'ta Viranşehir'i

¹⁹² 11 Nisan 1920'de ilan edilen bu fetva karşılık, Anadolu uleması Ankara Müftüsü Rifat Efendi'nin etrafında toplanarak, Halifenin İngilizlerin elinde esir, dolayısıyla verdiği fetvanın geçersiz olacağını, buna karşılık Halifeyi kurtarmaya çalışan Kuvayi Milliye'ye yardımın dinin gereği olduğunu içeren bir karşı fetva hazırlayarak 5 Mayıs 1920'de ilan edilmişti, bkz. Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., 317-326.

¹⁹³ Atatürk, a.g.e., C. II, s. 443-444.

¹⁹⁴ Fahri Belen, a.g.e., s. 204. Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., C. II, s. 334-342, 347-350.

işgal ettiler. Fakat halktan destek bulamayan asiler Milli Kuvvetler tarafından tamamen etkisiz hale getirildiler¹⁹⁵.

Bahtiyar Aşiretinin reislerinden Cemil Çeto adlı şahıs da Garzan ve çevresinde bir hareket başlattı. Kürtçülük propagandasının etkisiyle başlayan hareket, 12. Kordordü birlikleri tarafından dağıtıldı. Cemil Çeto 7 Haziran 1920'de teslim oldu.

1920 yılının sonlarından itibaren hazırlıkları yapılan, Orta ve Doğu Anadolu'nun bir kısmını etkileyen Koçkiri aşiretinin isyanı da 1921 Martında başladı. Milli Kuvvetleri Haziran sonlarına kadar bir hayli meşgul eden bu kürtçülük menşeli hareket de milli kuvvetler tarafından tamamen etkisiz hale getirildi¹⁹⁶.

Pontuşçu Rumların daha önce bahsedilen zararlı faaliyetlerinin bir uzantısı olarak, 1920 yılı sonlarına doğru Karadeniz Bölgesinin bazı yörelerinde Rumların ayaklandığı görüldü. Bu tarihlerde Pontus çetecilerinin sayısı 25.000'e ulaşmış, Türklere karşı katliamlara başlamışlardı. Bunun üzerine bir takım idari ve askeri tedbirler alındı. Önce Karadeniz kıyısında yaşayan Rumlar iç kısımlara nakledildi. Birer ihanet merkezi haline gelen Samsun ve Trabzon Metropolitlikleri kontrol altına alındı. Merzifon Amerikan Koleji'nin öğretmenleri görevlerinden uzaklaştırıldı. Aynı zamanda merkez ordusuna bağlı kuvvetler de isyancı Rum köylerini tarayarak direniş merkezlerini dağıttı. Çetecilerin bir kısmı öldürülürken, bir kısmı da teslim oldu. Çeteler dışındaki Rumlar da 1923 başlarında Yunanistan'a gönderilerek Rum meselesi halledildi¹⁹⁷.

Ayaklanmalar içinde en çarpıcı olanı şüphesiz Çerkez Ethem olayıdır. Ethem Bey, Anadolu'da çıkan ayaklanmaların bastırılmasında çok başarılı olmuştu. Aynı zamanda kendine bağlı kuvvetlerle Balı Cephesinde Yunan taarruzuna karşı da büyük hizmetlerde bulunmuştu. Fakat B.M.M. açıldıktan ve Milli Mücadelenin sevk ve idaresini ele aldıktan sonra, Yunan kuvvetlerini kesin olarak durdurabilmek için düzenli ordu oluşturma zorunluluğu gündeme geldi. 1920 yılının sonuna doğru bu konuda uygulamaların başlamasını müteakip, en ciddi problemi Ethem Bey oluşturdu. Düzenli ordu saflarına katılmayı bir türlü kabul etmeyen Ethem ve kuvvetleriyle düzenli birlikler arasında çatışma zorunlu hale gelmişti. Yunan taarruzunun devam ettiği günlerde yaşanan böyle bir olay son derece üzücü olmuştu ama başka da çare bulunamamıştı. Nihayet Çerkez Ethem'in birlikleri dağılmış, büyük bir kısmı da düzenli ordu saflarına geçmiş, Ethem Bey ise yanında kalanlarla birlikte 1921 yılı başlarında Gediz civarındaki Yunan hattına geçmişti. Bu olay, Milli Mücadele tarihimizin üzücü olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir.

¹⁹⁵ Atatürk, a.g.e., C. II, s. 448-450.

¹⁹⁶ Tansel, a.g.e., C. IV, s. 92-96.

¹⁹⁷ İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, s. 294.

Milli Mücadele başladığı sırada faydalı hizmetlerde bulunan Demirci Mehmet Efe de Çerkez Ethem gibi birliklerini düzenli ordu saflarına sokmak istememişti. Ancak üzerine gönderilen kuvvetlere direnmeyerek, etkisiz hale getirilmiş, teslim olarak çetecilikten vazgeçmiş ve kendisine gösterilen köyde oturmaya kabul etmiştir¹⁹⁸.

Sonuç olarak Ayaklanmalar:

1. Milli kuvvetleri yaklaşık olarak bir yılı aşkın bir süre gereksiz yere meşgul ederek ve hırpalayarak, Milli Mücadelenin gecikmesine sebep oldular.
2. Eldeki mevcut askeri imkanların bir kısmının gereksiz bir biçimde tüketilmesine neden oldular.
3. B.M.M.'ni zor durumda bırakma çabaları başarıya ulaşamadı.

Böylece hepsi etkisiz hale getirilerek, birlik ve beraberlik sağlanmış, İstiklal Savaşının önündeki engeller büyük ölçüde kaldırılmıştır.

MONDROS MÜTAREKESİNDEN SONRA İTİLAF DEVLETLERİNİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ YENİ PROJELERİ

1. Paris Barış Konferansı

Birinci Dünya savaşı yıllarında İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda bir takım gizli antlaşmalar yapmışlardı. Mondros Mütarekesinden sonra bu devletler bir yandan gizli antlaşmalar doğrultusunda ülkemizi işgal etmeye çalışırken, diğer yandan da dünyayı yeniden şekillendirmek üzere aralarında müzakereler düzenlemişlerdir. Bunlardan ilki 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansıdır¹⁹⁹. 32 devletin temsilcilerinin biraraya geldiği görüşmelerin gerçek yönlendiricileri İngiltere, A.B.D., Fransa ve İtalya idi. Savaş yıllarında aralarında anlaşarak işleri yürüten bu devletlerden yukarıda isimlerini belirttiğimiz dört büyükler, özellikle yakın doğuda Osmanlı topraklarını şekillendirme konusunda, aralarındaki görüş ayrılıkları yüzünden büyük sıkıntılar yaşadılar. Savaş yıllarında tasarlanan gizli paylaşma projeleri üzerinde önceden anlaşmışlardı ama savaştan sonra ortaya çıkan yeni durumlar nedeniyle uzlaşma sağlamaları kolay olmadı. Şimdi bunların özellikle bizi ilgilendiren kısımlarına kısaca temas edelim.

- a) Gizli paylaşma projelerinden St. Jean de Maurienne Antlaşmasıyla İtalya'ya vaadedilen İzmir ve civarı, İngiliz-Yunan işbirliği ile şimdi Yunanıs-

¹⁹⁸ İç Ayaklanmalar konusunda geniş bilgi için bkz. Türk İstiklâl Harbi 2.2, (İç Ayaklanmalar) s. 50-140; Mondrostan Mudanya'ya kadar, III, s. 113-145; Selek Milli Mücadele, II, s. 733-778; Aydemir, Tek Adam, II, s. 329-378.

¹⁹⁹ Zeki Sanhan, a.g.e., I, s. 99.

tan'a münasip görülüyordu. Bu durum İtalyan-İngiliz ve İtalyan-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine sebep oldu. İtalya bu konuda diğer İtilaf Devletlerince de yalnız bırakıldı. Ancak görüşmelerin en ciddi problemlerinden biri buydu.

- b) Yine gizli antlaşmalara göre, Osmanlı topraklarından kendisine büyük miktarda (Boğazlar, Karadeniz sahilleri ile Doğu Anadolu'nun tamamı) toprak ayrılan Rusya savaştan çekilmiş ve payına düşen toprakların kaderinin belirlenmesi de. İtilaf Devletleri arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştu²⁰⁰.
- c) Harbe sonradan katılan A.B.D'nin Başkanı Wilson ortaklarının tasarılarını zedeleyen barış ilkeleri yayınlamıştı. Zira bu ilkeler yenik devletlerin topraklarını paylaşmak yerine, sınırların milliyet esasına göre yeniden belirlenmesini öngörüyordu. Oysa Avrupalı ortaklar Wilson'la aynı düşüncede değildiler. Onlar birer emperyalist devletti. Aslında bu ilkeler, İngiltere ve Fransa'nın sömürgeci durumundaki milletlere de kötü örnek teşkil edebilirdi.

Nihayet bu görüş ayrılıklar yüzünden Amerika barış görüşmelerinden çekildi. İtalyanlara da fazla söz hakkı tanınmadı. Böylece Lloyd George ile Fransa başvekilii Clemenceau dünyayı yeniden şekillendirme işini kendilerine münasip gördüler. Ancak Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda bu iki devlet adamının da anlaşması pek kolay olmadı²⁰¹. Görüşmeler oldukça uzadı. Tabi geçen zaman, teşkilatlanarak Milli Mücadeleye hazırlanma bakımından en çok bizim işimize yaradı.

2. Londra Konferansı

Osmanlı Devleti ile yapılacak barışın şartlarının belirlenmesi konusunda Paris Barış Görüşmeleri'nden bir sonuç alınamamıştı. Bu nedenle ilgili devletler bu konferansta, Türklerle yapılacak barışın şartlarını daha küçük çaplı müzakerelerle belirleme kararı almışlardı. Bu karar üzerine 1919 yılı aralığında üç defa biraraya gelen İtilaf Devletleri Türkiye'nin geleceği, İstanbul'un durumu, İzmir'de Yunanlıların kalıp kalmayacağı meselesi, İtalyanlara Anadolu'da toprak verilip verilmeyeceği, Kafkasların kontrolü, bir Ermenistan ve Kürdistan kurulmasıyla ilgili bir uzlaşmaya varamamışlardı²⁰².

²⁰⁰ İngiltere bu toprakları kendi istekleri doğrultusunda tasarruf etmek istiyordu. Doğuda Ermenistan ve Kürdistan Devletleri kurduracak, boğazlarda ise denetimi ele alacaktı. İngiltere'nin bu tutumundan özellikle Fransa hiç memnun değildi.

²⁰¹ İngiltere Osmanlı topraklarını mümkün olduğunca parçalayarak, parçalar üzerinde kendine minnettar devletçikler oluşturmak istiyordu. Ayrıca ağırlıklı olarak petrol bölgelerini kendi denetim altına alma çabası içindeydi. Oysa Osmanlı toprakları üzerinde büyük yatırımları bulunan Fransa'nın bu toprakların çok fazla parçalanması iğine gelmiyordu. Ayrıca İngiltere'nin petrol bölgeleri konusundaki hassasiyeti Fransa'nın gözünden kaçırmıyordu. Geniş bilgi için bkz. Tahsin Ünal, Türk Siyasi Tarihi, Ankara 1977, s. 483-489.

²⁰² Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Kurtuluş Savaşı, Ankara 1970, s. 52.

Ancak Türklerle yapılacak barışın daha da uzaması halinde işinin ne kadar zorlaşacağını gün geçtikçe daha iyi farkına varan İngiliz hükümeti bu konuda ortaklarını sıkıştırmaya başladı. Bir yandan kendi kamuoyu tarafından sıkıştırılan hükümet, diğer yandan Türkler'in de bir takım faaliyetler içinde olduklarını görüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon Türklerin kuvvetlenip, müttefiklerin istediği şekilde bir barış antlaşmasını kabul etmeyeceklerinden endişe ediyordu.

Lord Curzon'un gayretleriyle 12 Şubat 1920'de Londra'da yeniden biraraya gelen İtilaf Devletleri arasında yine tam bir uyum yoktu. Fransızlar'la İtalyanlar, Türkler'in İstanbul'dan çıkarılmasına muhalefet ederlerken, İngilizler, Türkler'in Trakya'dan ve İstanbul'dan tamamen atılmalarını istiyordu. Fransız hükümeti de, Maraş yenilgisinden (11 Şubat 1920) sonra bu İngiliz görüşüne katıldı. Ayrıca Ermenistan, Suriye Mezopotamya ve Arabistanla ilgili hususların nasıl halledileceği konusunda da müttefikler arasında bir fikir birliği yoktu²⁰³. Bu konferans sonunda İstanbul'un Türklerin elinde bırakılacağına dair bir karar alınıp, 15 Şubat'ta Osmanlı hükümetine bildirildi²⁰⁴.

Müttefikler bu kararlar Türkleri İstanbul'da bırakmayı kararlaştırmışlarsa da Fransızlar'ın Maraş'ta yenilmeleri üzerine Konferansın 28 Şubat'taki toplantısında Türkler'in İstanbul'dan çıkarılacağı tehdidinde bulundular. Daha sonra 5 Mart'taki toplantıda Lloyd George'nin ısrarıyla İstanbul'un işgalini kararlaştırdılar. 16 Mart 1920'de de şehri işgal ettiler. Başkentini işgali Anadolu'daki Türk direnişini daha da arttırırken, müttefikler Türkler hakkında yeni kararlar almaya devam ettiler.

3. San-Remo Konferansı

Türkler'le yapılacak barış konusunda Londra Görüşmelerinde de bir sonuç alamayan İtilaf Devletleri 18 Nisan'da San-Remo'da yeniden toplanmak üzere Londra'dan ayrıldılar.

Kararlaştırdıkları gibi 18 Nisan'da San-Remo'da tekrar biraraya gelen İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet adamları müzakereleri başlatıp, Türkiye'ye kabul ettirilecek antlaşmaya son şeklini vermeye çalıştılar²⁰⁵. Hakkında karar verecekleri Türkler de dahil olmak üzere İtilaf Devletleri hiç bir devletin görüşüne itibar etmediler. Bu doğrultuda Türk diplomatı Galip Kemalî Bey'in, Türkiye'den koparılması düşünülen bütün vilayetlerde Türk nüfusun mutlak çoğunlukta olduğuna dikkat çeken 23 Nisan tarihli telgrafi ve A.B.D. başkanı Wilson'un, Türkiye ile yapılacak barışın dürüst ve adil olması temennisini bildiren mektubu kaale bile alınmadı.

²⁰³ Jaeschke, a.g.e., s.201.

²⁰⁴ Baytok, a.g.e., s.71.

²⁰⁵ Jaeschke, a.g.e., s. 201 vd.

Konferansta Padişah'ın İstanbul'dan çıkarılmayacağı, Türkiye'nin güney sınırlarının beşeri, coğrafi ve ekonomik şartlar gözönünde bulundurularak çizileceği, Boğazlar komisyonunda Rusya'nın da temsil edileceği, İstanbul bölgesine kadar Doğu Trakya'nın, ayrıca adalarla İzmir'in Yunanistan'a verileceği, Amerika'nın da taraf olduğu bir Ermenistan'ın kurulacağı, Mezopotamya, Arabistan, Filistin ve Suriye'nin Türkler'in elinden alınacağı kararlaştırıldıktan sonra şöyle bir anlaşma taslağı hazırlandı:

İstanbul ve boğazlar milletlerarası bir idareye bırakılacak, Irak ve Filistin'de İngiliz mandası, Suriye'de de Fransız mandası kurulacak, Güneydoğu Anadolu'da İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri kurulacak, İngilizler'in himayesinde bir Kürt devleti kurulacak, Doğuda altı vilayet Ermenilere verilecek, İzmir ile Batı ve Doğu Trakya Yunanistan'a verilecek. Kapitülasyonlardan bütün İtilaf Devletleri yararlanacaktı²⁰⁶.

İzmir'in Yunanistan'a verilmesi konusunda İtalyan Başvekili Signor Nitti'nin itirazları oldu ise de, onu dinleyen olmadı. Müzakereler kararlaştırıldığı gibi 26 Nisan'da tamamlandı. Geriye sadece hazırlanan projeyi Osmanlı Hükümeti'ne onaylatmak kalmıştı.

4. Sevr Andlaşması (10 Ağustos 1920)

San-Remo'da alınan kararları bildirmek üzere İtilaf Devletleri, Türk barış heyetini 22 Nisan'da davet ettiler. Ankara bu görüşmelere delege olarak ancak Tevfik Paşa'yı kabul ettiğinden, O'nun başkanlığında bir heyet Paris'e gitti. Tevfik Paşa kendisine sunulan barış şartlarını bağımsız bir devletin kabul edemeyeceğini İstanbul'a bildirdi (11 Mayıs 1920). İngiltere ve ortakları, barış şartlarını müzakere etmek üzere Osmanlı Devleti'ne bir aylık süre tanıdılar. Daha sonra bu süre 20 Haziran'a kadar uzatıldı. Ancak Tevfik Paşa başkanlığındaki heyet bir şey yapamadan yurda döndü.

Daha sonra Damat Ferit Paşa, Heyet başkanı olarak kendisi Paris'e gitti (2 Haziran 1920). İngiltere ve ortakları nezdinde barış şartlarını hafifletmeye çalıştıysa da bir sonuç alamadı. Müttefikler bu defa 27 Temmuz'a kadar süre tanıdıklarını bildirdiler. Bu arada İngilizler 22 Haziran'dan itibaren Batı Anadolu'da Yunan kuvvetlerine yeniden harekete geçme izni verdi²⁰⁷. Tabi bunun amacı baskıları artırarak, barış projesini imzalatmaktır²⁰⁸.

²⁰⁶ Tansel, a.g.e., C. III, s. 149; Baytok, a.g.e., s. 119.

²⁰⁷ Bu Türkleri dize getirmek için dördüncü girişimdi. Bu girişimlerin birincisi, Mütarekeden sonra İstanbul'un filen işgali, ikincisi, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ve üçüncüsü de Misak-ı Milli'nin ilanından sonra İstanbul'un resmen işgali olayıdır.

²⁰⁸ Jaeschke, a.g.e., s. 195-203.

Hükümet, barış şartlarında değişiklik yapılmayacağını anlayınca 20 Temmuz'da anlaşmanın imzalanması yönünde tavsiye kararı aldı. Olay 22 Temmuz'da Saltanat Şurası'nda görüldü. Şûraya katılanların sadece Topçu Feriki Rıza Paşa dışındakiler anlaşmanın imzalanmasını kabul ettiler. Neticede Damat Ferit'in tayin ettiği yeni delegeler (Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Sadullah Bey), şartlarını galiplerin belirlediği barış Antlaşmasını 10 Ağustos 1920'de Paris yakınlarındaki Sevr'de imzaladılar. Hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen Sevr Antlaşması ile asırlardan beri paylaşılamayan Osmanlı toprakları kağıt üzerinde paylaşılmış oluyordu²⁰⁹. 13 bölüm, 433 maddeden meydana gelen Sevr Antlaşmasının belli başlı hükümleri özetle şunlardı:

- İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalacak, fakat, azınlıkların hakları gözötilmezse şehir Türklerin elinden alınacaktı.
- Boğazlar bir komisyon tarafından kontrol edilecek, savaş halinde bile bütün devletlerin gemilerine açık olacak, İstanbul Boğazlar Komisyonu'nun merkezi olacak, komisyonun ayrı bütçesi ve ayrı bayrağı olacak ve bölgedeki Osmanlı jandarması işgal kuvvetlerine bağlı olacaktı.
- Antlaşmanın uygulanmaya başlamasından bir yıl sonra Kürtler, Doğu Anadolu'da ayrı bir devlet kurmak isterlerse ve onların bu isteği Cemiyet-i Akvam tarafından kabul edilirse, Osmanlı Devleti de bunu kabul edecekti.
- Midyenin 7 km doğusundan Marmara sahiline kadarki kısımda dahil olmak üzere Trakya Yunanistan'a verilecek, İzmir Türk egemenliğinde kalacak, fakat Osmanlı Devleti bu şehirde idari haklarını Yunanistan'a bırakacaktı.

Antlaşmanın uygulamaya girişinden beş yıl sonra şehirde kurulması kararlaştırılan mahalli parlamento, bölgenin Yunanistan'a katılmasını isteye bileceği gibi aynı husus için halkoyuna da başvurulabilecekti.

- Suriye Fransa'ya bırakılacak, sınır Mardin-Urfa-Antep hattını takip ederek Cebelibereket'in kuzeyinden geçecek.
- Arabistan ve Irak İngiltere'ye bırakılacak.
- Doğu Anadolu illerinin bir kısmında (Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon havalisi) müstakil bir Ermenistan Devleti kurulacak. Bu devletin sınırlarının tespiti A.B.D. başkanı Wilson'un hakemliğine bırakılacaktı.
- Mecburi askerlik hizmeti kaldırılacak, 50.000 kişilik bir ordu bulundurulacak, bunun sadece 35.000'i jandarma, 15.000'i de jandarmaya yardımcı kuvvet olacaktı. Bunun dışında kara, hava ve deniz kuvveti bulunmayacaktı. Ayrıca subayların yüzde onbeşi müttefik ve tarafsız devletlerin subayları olacaktı.

²⁰⁹ Yuluş Tekin Kural, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara 1986, s. 103.

- Azınlıkların sosyal, kültürel ve siyasi hakları genişletilecek, Osmanlı Devleti onların hiç bir şeyine karışmayacak, antlaşmanın bu maddesinin uygulanması için İtilaf Devletleri her türlü tedbiri almakta serbest olacaktır.
- Kapitülasyonlardan bütün müttefik ülkelerin vatandaşları yararlanabileceklerdi.
- Herhangi bir Osmanlı vatandaşı istediği zaman istediği devletin tâbiyetine girebilecekti.
- Devletin mâli işleri İngiliz, Fransız, İtalyan ve bir Osmanlı temsilcilerinden oluşan komisyona bırakılacak, bu komisyonun uygun görmediği hiç bir mali karar alınamayacak, bütçe üzerinde son söz bu komisyona ait olacak, komisyondaki Osmanlı delegesinin istişari mahiyette bir fonksiyonu olacak, gümrükler komisyon tarafından tayin olunan bir genç müdür tarafından idare edilecekti²¹⁰.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşından mağlup olarak çıkmasından dolayı oldukça ağır bir şekilde cezalandırılmıştı. İtilaf Devletleri'nin son şeklini vermekte oldukça güçlük çektikleri, nihayet 10 Ağustos'ta sadece Osmanlı Hükümeti'ne imzalatılabildikleri bu antlaşmanın, Osmanlı Anayasası'na yürürlüğe girmesi için meclisin onaylaması gerekiyordu. Oysa meclis artık Ankara'daydı ve kendisinin kabul etmediği hiçbir antlaşmanın, Türk Milleti adına kabul edilmiş sayılmayacağını daha önce İtilaf Devletlerine de bildirmişti.

Damat Ferid Hükümeti bir süre antlaşmanın şartlarını uygulamaya çalıştı ise de Misak-ı Milli parolasıyla hareket eden T.B.M.M. Hükümeti karşısında başarılı olamadı. İngilizler de desteğini çekince 17 Ekim 1920'de istifa etmek zorunda kaldı.

ASKERİ VE SİYASİ GELİŞMELER

Milli Mücadelenin silahlı mücadele yönü iki safhada cereyan etmiştir. Birinci safhası, Mütarekeden hemen sonra Kuva-i Milliye tarafından yürütülmüştür. Bundan sonra da düzenli ordular kurularak, kesin zafer kazanılmıştır.

Dört yıl devam eden I. Dünya Savaşı Türk Milleti'ni oldukça yıpratmıştı. Savaşın ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Türkler'e Anadolu'da hayat hakkı tanımayacak derecede ağır şartlar taşıyordu. İtilaf Devletleri, Anadolu toprakları üzerinde tasarladıkları projeleri gerçekleştirmeye koyulduklarında, kendileri için güçlük çıkarması ihtimali olan her şeyi Mütareke şartları içine yerleştirerek

²¹⁰ Sevri Antlaşmasının tam metni için bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, C. I, s. 524-691; Seha L. Meray, Osmanlı Ocay, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, Ankara 1977, s. 45-185.

Türk Milleti'ni kayıtsız-şartsız teslim mahkûm etmeye çalışmışlardır. Mütarekenin, "Hudutların muhafazası ve iç güvenliğin korunması için gerekli görülen kuvvetlerin dışında kalan Osmanlı Orduları terhis edilecektir." şeklinde tanzim edilmiş beşinci maddesi, bu düşüncenin en belirgin örneğidir. Nitekim İtilaf Devletleri'nin ve azınlıkların Mütarekeden sonra Anadolu'da başlattıkları haksız işgaller ve eylemler, milleti son derece rahatsız etmiş ise de, ordusu büyük ölçüde terhis edilmiş olan devlet, göstermesi gereken çok haklı tepkileri dahi gösterememişti. Devletinden ümidini büyük ölçüde kesen halk, işgalcilerin haksız eylemleri karşısında ya direnecekti ya da teslimiyet gösterecekti. Tarihi boyunca hür ve bağımsız yaşamış olan Türk milleti için teslimiyet söz konusu olamayacağına göre, bütün imkansızlıklara rağmen, yeniden silaha sarılmak ve "ya istiklal ya ölüm" parolasıyla hareket etmek mecburiyeti hasıl oluyordu. Milletimiz kendinden bekleneni tercih ederek, işgalciler karşısına önce "Kuva-i Milliye" dediğimiz yerel kuvvetlerle çıkmıştır. Vatansever komutanlarla yerel eşrafın çevresinde toplanan kuvvetler, mevcut imkanlarla silahlanıyor ve işgalcilere karşı koymağa çalışıyorlardı. Haksız işgallere boyun eğmemek ve istiklaline gölge düşürmemek amacıyla Anadolu'da, Trakya'da, yurdun her köşesinde işgalcilere karşı direnişe geçen kuvvetlerin hepsine birden KUVAYI MİLLİYE denir. 1921 yılının başında düzenli orduya geçene kadar Türk Kurtuluş Savaşı, az önce tanımlamaya çalıştığımız Milli Kuvvetler tarafından yürütülmüştür. Türk kuvvetleri; Güneyde Fransızlara, Doğuda Ermenilere ve Batıda da Yunanlılara karşı mücadele etmiştir.

1. Güney Cephesi ve Fransızlarla Muharebeler

Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri, Güney Anadolu'da askeri faaliyetlerini durdurmadılar. İngilizler; Musul, İskenderun, Kilis ve Antep'i işgal ettiler. İngilizlerin bu eylemleri dikte ettirdikleri mütareke hükümlerine de aykırıydı. Ardından mütarekenin yedinci maddesini bahane ederek Maraş ve Urfa'yı da işgal ettiler.

Fransızlar ise Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal ettiler. Fransızların işgal bölgesinde onlardan destek alan Ermenilerin taşkınlıkları yörenin müslüman-Türk ahalisini derinden yaraladı. Böylece İtilaf Devletleri aslında savaş yıllarında, aralarında yaptıkları gizli paylaşma projelerini tatbik etmeye başlamışlardı.

Daha sonra 15 Eylül 1919'da İngiltere ile Fransa, Ortadoğu'yu paylaşma konusunda yeni bir antlaşma yaptılar²¹¹. Buna göre Suriye, Lübnan ve Güney Anadolu Fransa'nın, Irak Filistin ve daha güneydeki Osmanlı toprakları da İngiltere'nin hissesine ayrılmıştı. Bu durumda, İngilizler daha önce işgal ettikleri Maraş, Urfa ve Antep'ten çekilerek, buraları Fransızlara devrettiler²¹².

²¹¹ Jaeschke, a.g.e., s. 210 vd.

²¹² K. Karabekir, a.g.e., s. 395.

Ermenilerle iş birliği yapan Fransızların davranışları tıpkı Çukurova bölgesinde olduğu gibi, bu vilayetlerde de tepkiyle karşılandı. Ermeniler mal, can ve namus gibi kavramları gözetmeksizin eylemler yapıyor, Fransızlar da buna göz yumuyorlardı. Onların bu tutumu, yörede Milli Kuvvetlerin harekete geçmesine, dolayısıyla Milli Mücadelede Güney Cephesinin kurulmasına zemin hazırladı.

Maraş Savunması

İngilizlerden Maraş'ı devralan Fransızların, şehre girmeleriyle Müslüman-Türk ahalinin onurunu zedeleyici hareketlere kalkışmaları üzerine, 1919 Kasım ayı sonlarında çatışmalar başladı. Şehrin kalesinden Türk Bayrağını indirerek Fransız bayrağı çekmeye, çarşı ve sokaklarda Türk kadınlarına satışmaya yeltendiler. Bu Fransız ve Ermeni taşkınlıkları karşısında yöre halkı teşkilatlanarak direnişe geçti. Sütçü İmam'ın bir Fransız askeri öldürmesi üzerine olaylar başladı. Avukat Mehmet Beyin "Kalesinde kendi bayrağı dalgalanmayan ülkede Cuma Namazı kılınmaz" deyip halkı mücadeleye çağırmasıyla direniş tam bir savaşa dönüştü. Modern imkanlara sahip Fransız askerlerine karşı Maraş halkıyla 3. Kolordu'dan gelen subaylar kahrmanca mücadele ettiler. 17 Şubat 1920'de şiddetlenen muharebeler, 11 Şubat 1920'de Fransızların çetin direniş karşısında başarılı olamayarak, şehri boşaltmalarıyla sona erdi²¹³. Bu başarı, Güney ve Güneydoğu Anadolu'nun kurtuluşa giden yolunu açmıştır.

Urfa Savunması

İngilizler, Eylül 1919'da Fransızlarla yaptıkları anlaşmaya istinaden 1919 yılının sonlarında Urfa'yı da onlara devretti. Fransızlar burada da Ermeniler'le işbirliği yaparak onların eylemlerine göz yumduklarından, Urfa halkı da teşkilatlanarak direnme kararı verdi.

Ali Saip Bey'in jandarma komutanı olarak şehre gelmesiyle direniş hazırlıkları daha sistemli hale geldi. O, 7 Şubat 1920'de Fransız Komutanlığına şehrin boşaltılmasını isteyen bir ultimatom verdi. Olumlu cevap alınamayınca muharebeler başladı. 9 Şubat'ta şehrin yarısı kurtarıldı. Daha sonra Fransızlar şehirde 10 Nisan'a kadar direnebildiler. Başarılı olamayacaklarını anlayınca 11 Nisan 1920'de Urfa'yı da boşaltmak zorunda kaldılar²¹⁴.

Antep Savunması

İngilizlerin çekilmesinden sonra Fransızlar tarafından işgal edilen Antep şehri (5 Kasım 1919) için zor günler başlıyordu. Anadolu ve Suriye için büyük önem taşıyan Antep'te mücadele daha uzun ve daha şiddetli olmuştur. Diğer işgal ettikleri

²¹³ Z. Sanhan, a.g.e., C. II, s. 369-370.

²¹⁴ Z. Sanhan, a.g.e., II, s. 478.

şehirlerde olduğu gibi Fransızlar, Ermeniler'le ortaklaşa hareket ederek, Türk Milleti'nin millî ve manevî değerlerine hakaret etmekten kaçınıyorlardı.

Maraş'ta yaşanan olayların benzeri Antep'te de yaşanmıştı. Bu olaylar halkı tahrik etmiş ve harekete geçirmişti. 23 Kasım 1919'da şehirde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesi faaliyetini açıktan yürütmeye başladı. Üstegmen Sait Bey'in "Şahin" takma adıyla Kuva-i Milliye Komutanlığına atanması, halkı daha da organize bir güç haline getirdi.

Kuva-i Milliye Komutanı Şahin Bey 1920 yılı Şubat ve Mart aylarında Fransız ikmal yollarını vurarak önemli kayıplar verirdi. Şehirdeki halk da direnişe geçti. 1 Nisan'da çatışmalar bütün şiddetiyle başladı. Nisan sonlarında Fransızlar şehri kuşatmaya başladılar. Fransızların bu hareketi sonucu kuşatma altındaki şehir, aylarca direndi. Türk kuvvetlerinin düşman çemberini kırma girişimleri etkisiz kalınca, bir süre daha direnen Antepliler, açlık ve yokluğa daha fazla dayanamayarak, 9 Şubat 1921'de teslim oldular. Bütün imkansızlıklara rağmen aylarca direnme başarısı gösteren bu şehrimize B.M.M. Gazi unvanını verdi. Ankara itilafnamesi gereğince, 25 Aralık 1921'de Antep Fransız işgalinden tamamen kurtuldu²¹⁵.

Adana Savunması

Fransızların Adana bölgesine gelmesiyle birlikte buradaki Ermeniler'in taşkınlıkları da arttı. Fransızlar, Adana'da şehir güvenliğinin sağlanmasından sorumlu polis müdürlüğüne bir Ermeni'yi getirdiler. Bu atamayla birlikte ortam daha da gerginleşti. Fransızlardan destek alan Ermeniler, yerleşim birimlerine baskınlar düzenliyor, yakıyor-yıkıyor ve yağmalyordu. Halk Toroslar'a doğru çekildi. Fransızlar Pozantı'ya kadar olan yerleri işgal ettiler.

Pozantı ve çevresinde Fransız kuvvetleriyle Kuva-i Milliye arasında çetin muharebeler oldu. 11. Tümenin de desteği ile Kuva-i Milliye Fransızlara büyük darbeler indirdi. Bir Fransız taburu, komutanı ile birlikte esir alındı. 28 Mayıs 1920'de Osmaniye'yi işgal eden Fransızlar, karşılaştıkları sert direniş sonunda mütareke istemek zorunda kaldılar. Fakat mütareke şartlarına uymadıkları için çatışmalar devam etti²¹⁶. 19 Temmuz 1920'de Mersin ve havalisi kumandanı Şemseddin Bey, taarruzlarıyla Fransızları ağır kayıplara uğrattı.

26 Haziran'da kurulan cephe teşkilatı ile Fransızlara karşı askeri faaliyetler daha etkili biçimde sürdürülmüştür. Bu çabalar sonucu Ermeniler'in bu yöredeki hayalleri kesinlikle bertaraf edilmiş, Kozan (Sis) ve Saimbeyli (Zeyton) bölgesindeki Ermeni direnişi yok edilmiştir. Fransızlar, buraların gerçek anlamda

²¹⁵ S. Tansel, III, a.g.e., s. 208 vd.

²¹⁶ S.Tansel, III, a.g.e.,s.216.

Türk vatani olduğunu anlayarak, Sakarya Savaşı'ndan sonra şansını daha fazla zorlamamış ve Türklerle anlaşmaya karar vermiştir. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesini imzalayıp, İtilafname hükümleri gereğince 5 Ocak 1922'de Adana ve yöresinden çekilmişlerdir²¹⁷.

2. Doğu Cephesi ve Ermenilerle Muharebeler

Milli Mücadele yıllarına kadar Ermenilerin faaliyetlerinden ve Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı tutumundan, 'Ermeniler ve Ermeni Meselesi' başlıklı kısımda bahsedilmişti²¹⁸. Burada Ermeniler'in Kurtuluş Savaşı yıllarındaki faaliyetlerinden ve onlara karşı verilen mücadeleden bahsedeceğiz.

Mondros Mütarekesinden sonra Ermeni olayları yeni bir boyut kazanmıştı. Aslında Mütarekeden hemen önce Doğu Anadolu'da şartlar Türkler lehine değişmişti. Rusya'da 1917 İhtilali yaşanmış, Çarlık ordularının performansı tamamen iç olaylara yönelmişti. Toparlanarak harekete geçen Türk kuvvetleri Doğu Anadolu'yu tamamen Rus işgalinden kurtardıktan başka bugünkü Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye kadar ilerlemişti. Bu arada Çarlık sistemini yıkan Bolşevikler, 3 Mart 1918'de Berst-Litovsk Andlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmişlerdi. Bu andlaşmayla Bolşevikler, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları sonunda Rusların elinde kalan Elviye-i Selase (Kars, Ardahan ve Batum) için, bir halk oylaması yapılabileceğini ve yöre halkının tercihiine saygılı olunacağını kabul etmişti. Yapılan halk oylaması sonunda bu üç sancak yeniden Osmanlı sınırlarına dahil edildi. Ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinin 11. maddesindeki "İran'ın Kuzeybatısındaki ve Güney Kafkasyadaki Osmanlı kuvvetleri, savaştan önceki hudutlara çekilecektir." hükmü gereği kuvvetlerimizin çekilmesiyle birlikte, bu üç vilayet yeniden Türk sınırlarının dışında kalmıştır.

O günlerde bölgede ordu komutanı olarak bulunan Yakup Şevki Paşa geri çekilmeyi mümkün olduğunca yavaşlatıyor ve yöre halkını teşkilatlandırmaya çalışıyor ve onları silahlandırıyor, ama O'nun bu davranışları İngilizlerin gözünden kaçmıyordu.

Bölgede Yakup Şevki Paşa'nın çabalarıyla 17-18 Ocak 1919'da kurulmuş olan Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümetini İngilizler kısa süre sonra dağıtmışlar ve Kars-Ardahan başta olmak üzere bölgeyi Ermenilere vermişlerdi (13 Nisan 1919)²¹⁹.

²¹⁷ Ş. Süreyya Aydemir III, a.g.e., s. 195-205.

²¹⁸ bkz. Ermeniler ve Milli Mücadele Yıllarına Kadar Ermeni Meselesi, s. 85 vd.

²¹⁹ A. Ender Gökdemir, Cenab-ı Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-ı Milliyesi, Ankara 1990, s.

Kafkaslardaki bu yeni durumu, Mayıs 1919'da Erzurum'daki XV. kolordu komutanlığına atanan Kazım Karabekir Paşa yakından takip ediyor. Karş ve yöresinin kurtarılmasını planlıyordu, İngilizlerin desteklediği Ermeniler ise, bölgede kendi durumlarını güçlendirmek için, yörenin savunmasız Müslüman-Türk ahalisine akla-hayale gelmeyecek zulüm ve işkence uyguluyordu. Yöre halkı 1919 yılından 1920 yılının Eylül ayına kadar pek çok çile çekmiş ise de, bölgedeki XV. Kolordu ve onun büyük komutanı Kazım Karabekir Paşa Ermenilere karşı Türkler için kurtarıcı olmuştur²²⁰.

Mondros Mütarekesinin 24. Maddesi adeta Doğu Anadolu'da Ermeniler için tasarlanan toprakların sınırlarını çiziyordu. Ancak İngilizlerin desteğine aşırı derecede güvenen Ermeniler, kendileri için tasarlanan bu topraklarla da yetinmek niyetinde değillerdi. Bu niyetlerini onlar 1919 yılı başlarında, Paris'te biraraya gelerek barış müzakereleri yapan İtilaf Devletlerine yaptıkları müracaatla ortaya koymuşlardı. 24 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansına müracaat eden Ermeniler, Doğu Anadolu'nun tamamını istediler. Oysa bu bölgede müs-takil bir Ermenistan için Ermeniler lehine hiç bir durum söz konusu değildi. Bu gerçeği İtilaf Devletleri de bildikleri halde onlar işlerine geldiği gibi davranmayı tercih etmişlerdir.

Mütarekeden sonra, Ermeniler hakkında İngilizlerin düşüncesi, Doğu Anadolu'da Amerika'nın mandasında bir Ermenistan oluşturmaktı. Sınırları başkan Wilson tarafından çizilecek olan Ermenistan'ın Akdeniz ve Karadeniz'e çıkış kapıları olacaktı. Bu konuda İngilizlerin ısrarlı tutumları üzerine Amerika, olayları ve durumu yerinde incelemek ve ona göre hareket etmek üzere bölgeye General Harbord başkanlığında 46 kişilik bir heyet gönderdi²²¹. Bu heyetin incelemeleri sonunda "Türk olsaydım bende ancak Kuva-i Milliyeçiler gibi hareket ederdim"²²² deme sağduyusunu gösteren Harbord, tespit ettiği gerçekleri bir rapor halinde Amerika'da ilgililere sunmuştu. Bu raporda, Doğu Anadolu'da Ermenilerin hiç bir zaman nüfus çoğunluğunu oluşturmadığı, buralarda bir Ermeni devletine izin verilecek olursa, mutlu bir azınlığın mutlak çoğunluğa hükmetmesine sebep olunacağına işaret edildikten sonra, Türkler'in Ermenileri tehdit ettiklerine dair herhangi bir hareketleri görülmediği açık bir biçimde belirtilmiştir.

Bütün bu gerçeklere rağmen İngilizler ve Ermeniler işlerine geldiği gibi hareket etmeyi kendileri için daha uygun buldular. İngilterenin çabaları ve baskısı sonunda diğer İtilaf Devletleri de ikna olarak, Sevr Andlaşmasına

²²⁰ Fahrettin Kırzıoğlu, Kazım Karabekir, Ankara 1990, s. 25 vd.

²²¹ F. Tevetoğlu, a.g.e., s. 1.

²²² Kazım Karabekir, a.g.e., s. 225.

Ermeni Devleti'nin kurulmasını öngören bir hüküm kondu. Osmanlı hükümetine kabul ettirdikleri bu anlaşmayla İtilaf Devletleri Anadolu'yu gönüllü-rince paylaştılar²²³.

Olup bitenleri, daha mütareke imzalandığı günlerde sezen Türk aydınları tehlikeye maruz yurt köşelerinde halkı teşkilatlandırmak üzere milli teşekküller oluşturmuşlardı. Bu anlamda Ermenilik ve Kürtçülük tehlikesine karşı **Aralık 1918**'de kurulan **Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti**'nin çalışmaları sonucu, Anadolu'daki bütün Milli Teşekküllerin 1919 yılının ikinci yarısında Mustafa Kemal'in öncülüğünde birleştirilerek daha aktif hale getiril-meleri sağlandı. **23 Nisan 1920**'de B.M.M. açılarak yeni bir hükümetin kurul-masıyla birlikte, Ermenilere ve Ermeni isteklerine karşı yürütülen mücadele de yeni bir safhaya girdi.

Ermeni faaliyetlerini, bölgede bulunduğu ilk günlerden itibaren dikkatle ta-kip eden XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Mart 1920'de Erivan Cumhuriyeti'ne uyarıda bulunarak, Ermeni çetelerinin yürüttüğü katliama son verilmesini, zarara uğrayan Müslüman-Türk ahalinin zararlarının tazmin edil-mesini istedi. Meclis açıldıktan sonra 15. Kolordu Komutanlığı Doğu Cephesi Komutanlığına çevrilerek kuvvetleri artırıldı. Ancak hemen askeri harekate geçilemedi²²⁴.

B.M.M. Hükümeti, Milli Mücadeleye başlarken Sovyetlerin desteğine bü-yük önem veriyordu. Aslında B.M.M. Hükümetini desteklemek, büyük slogan-larla ortaya çıkan Sovyet idarecilerinin de hesabına uygun geliyordu. Ama aynı zamanda Sovyet Hükümeti Ermenileri de memnun etme çabası içindeydi. Bunu anlayan B.M.M. hükümeti tavrını ortaya koymak zorunda kaldı²²⁵.

Ermeni kuvvetlerinin Erzurum önlerine kadar ilerlemeleri üzerine Anka-ra'daki Bakanlar Kurulu Doğu Cephesi Komutanlığına Ermenilere karşı harek-te geçilmesini bildirdi. Bunun üzerine 28 Eylül'de karşı harekete geçen Türk Ordusu, 29 Eylül'de Sarıkamış'ı, 28 Ekim'de yeniden hücum ederek 30 Ekim'de de Kars'ı kurtardı²²⁶.

Halâ İtilaf Devletlerinin desteğine güvenen Enneniler 1 Kasım 1920'de kendilerini B.M.M. Hükümetinin sunduğu barış teklifini, kabul etmek istemedi-

²²³ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959, s. 13 vd. Harbord başkanlı-ğındaki heyetin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fethi Tevetioğlu, "M. Kemal-General Harbord Görüşmesi I, II, III, IV", *Türk Kültürü Dergisi*, sayı 76, 77, 80, 81, Ankara 1969; Seçi Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, İstanbul 1981, s. 78-126.

²²⁴ Kazım Karabekir, a.g.e., s. 523-524.

²²⁵ Fahri Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasal Tarihi, Ankara 1988, s. 310-313.

²²⁶ Kemal Atatürk, a.g.e., C. II, s. 486-487; F. Kirzioğlu, a.g.e., s.93-123.

ler. Bunun üzerine tekrar harekete geçen Türk Ordusu 7 Kasım'da Gümrü'ye girdi. Ankara, mütareke için yeni şartlar ileri sürdü. Halâ kabul etmeyen Ermeniler, Türk Ordusunun yeni hareketi karşısında bütün ümitlerini yitirerek, 17 Kasım'da mütarekeye razı oldular. 18 Kasım'dan itibaren barış görüşmeleri başlatıldı. Müzakereler sonunda 2/3 Aralık 1920'de Gümrü andlaşması imzalandı²²⁷.

Gümrü Andlaşmasıyla; bizim için Ermeni meselesi sona ermiş, doğu sınırlarımızın güvenliği sağlanmış, iyi ilişkiler kurmak istediğimiz Sovyetler'le aramızda bu meselenin problem teşkil etmesi önlenmiş, Sarıkamış ve Kars yöresi tamamen sınırlarımız içine alınmış, nihayet bu cephedeki asker silah ve mühimmatın bir kısmının, daha çetin muharebelerin yapılacağı Batı Cephesine aktarılma imkanı doğmuştu. Bu antlaşma B.M.M. Hükümetinin ilk siyasi anlaşması olması münasebetiyle ayrı bir öneme sahiptir²²⁸.

Gümrü Andlaşmasının siyasi ömrü kısa oldu. Zira Bolşevikler 5 Aralık 1920'de Ermenistan'daki Daşnak Hükümetini yıkarak yerine Bolşevik idaresini kurdular. Yeni hükümet anlaşmayı onaylamak istemedi ise de bundan sonra olay Türk-Ermeni meselesi olmaktan çıkarak Türk-Sovyet meselesi şeklinde devam etti²²⁹.

Mütareke hükmü gereği 30 Ekim 1918 tarihinden sonra Türk Kuvvetleri Kars, Ardahan ve Batum havalisinden çekilirken, Ardahan ve Artvin yöresini de Gürcüler işgal etmişlerdi. Ermeniler Gümrü Andlaşmasıyla Türk topraklarından çıkartılırken, Gürcüler hala Ardahan ve Artvin yöresindeki işgallerini sürdürüyorlardı. Bolşeviklerin 19 Şubat 1921'de Gürcistan'a savaş ilan etmeleri üzerine, Tiflis'e bir ultimatom veren Kazım Karabekir Paşa, Gürcülerden Ardahan ve Artvin'in boşaltılmasını istedi. Zor durumda kalan Gürcüler, Türk Ordusu karşısında tutunamayacaklarını anlayınca derhal söz konusu iki yerleşim birimi ve çevresini 23 Şubatta Türk kuvvetlerine terk ettiler. Hatta Türk Kuvvetleri 11 Mart itibariyle Batum'a kadar ilerledi. Ancak B.M.M. Hükümetinin siyasi dengeleri göz önünde bulundurma mecburiyetinden dolayı, Türk kuvvetleri 28 Mart'ta Batum'u tahliye etmek zorunda kaldı.

Nihayet Kafkaslar'da Bolşeviklerin büyük ölçüde idareci ele almaları ve Türk ordusunun da Batı Cephesinde Yunan kuvvetlerini Sakarya Muharebeleri ile kesin yenilgiye uğratmasından sonra, B.M.M. hükümeti ile Sovyet hükümeti

²²⁷ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 312

²²⁸ Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ..., s. 179.

²²⁹ Leyla Kaplan, "Kazım Karabekir Paşa", Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler, Ankara 1994, s. 98.

arasında 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Doğu sınırlarımız son şeklini almış oldu²³⁰.

3. Batı Cephesi Muharebeleri ve Siyasal Gelişmeler

Batı Cephesi'nin Kurulması ve Düzenli Orduya Geçiş

Batı Cephesi, İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından 15 Mayıs 1919'da işgali üzerine kurulmuştur. İlk direnme, işgal olayından bir gün sonra, Urla'daki Rumların çevredeki Türk köylerine karşı harekete geçmesi üzerine, burada bulunan 173. Türk alayı ve yöredeki sivil halkın kendi imkanlarıyla başlatıldı. Küçük çaplı olan bu ilk hareket, savaş gemilerinden çıkarak olaya müdahale eden Yunan kuvvetlerince kanlı bir biçimde bastırıldı²³¹.

İtilaf Devletlerinin işgalin, İzmir Sancığı ve Ayvalık hudutlarından öteye gitmeyeceği kararına rağmen Yunan işgal hareketi, daha başlangıçta kendisi için belirlenen sınırları aşarak, Manisa ve Aydın'a ulaşmıştı. Ayvalık'ta 172. Alay komutanı Ali Çetinkaya, 173. Alaydan sonra Yunanlılar karşısında ikinci organize direnişi gösteren Türk komutan oldu²³².

Balıkesir ve çevresinde bulunan askeri birliklerden 61. Tümen Komutanı Kazım Özalp ile 17. Kolordu Komutan Vekili Bekir Sami Bey yörede Milli Kuvvetlerin teşkilatlanması için çok büyük gayretler sarfettiler²³³.

Ödemiş'de Yüzbaşı Tahir Bey'in komutasında Ödemiş Kuva-i Milliye Teşkilatı kuruldu ve savunma tertibatı alındı (25 Mayıs 1919). Bu daha ziyade mahalli nitelikli teşkilattı. Tahir Bey, Yunan kuvvetleri karşısında, kendi gücünün ötesinde bir direniş ortaya koydu ise de, önce Ödemiş, 5 Haziran'da Akhisar ve 12 Haziran'da da Bergama Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Ancak iki gün sonra civarda bulunan Milli Kuvvetler buraya bir baskın yaparak, işgalci Yunan askerlerinin çoğunu öldürdüler. Yunan Başbakanı Venizelos bu durumun mütarekenin ihlali olduğunu ileri sürerek, İtilaf Devletlerinden işgal sahalarını Edremit, Balıkesir, Nazilliye kadar genişletilmesi yönünde mücadele istedi²³⁴.

İzmir'in işgali üzerine Denizli Müfessu Ahmet Hulusi Efendi'nin öncülüğünde, Mutasarrıf Faik Bey, Binbaşı İsmail Hakkı Bey Müdafaa-i Hukuk ve

²³⁰ Kemal Karpat, "Türkler Med.", İ.A., C. XII/II, s. 389.

²³¹ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, Ankara 1990, s. 60 vd.

²³² M. Ali Çakmak, "Ali Çetinkaya", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, Gazı Univ. Yay. Ankara 1994, s. 141-145.

²³³ Kazım Özalp, *Millî Mücadele*, Ankara 1988, s. 20 vd.

²³⁴ Baytok, a.g.e., s. 27.

Redd-i İlhak Cemiyeti ile Denizli Heyet-i Milliyesi'ni kurarak gönüllü kaydına başlamışlardır²³⁵.

Yunan kuvvetlerince Aydın'ın 27 Mayıs'ta işgalinden sonra, yöredeki Kuva-i Milliye hazırlıklara girişti. Bunun farkına varan İngilizler, Aydın'ı kurtarmak için girişilecek bir hareketin Türklerin aleyhine olacağını ihtar etti. Fakat Kuva-i Milliye liderleri İngiliz subayının bu tehditlerini ciddiye almayıp, Yunanlıların şehri boşaltmalarını, bunu yapmazlarsa sonuçtan Yunanlıların sorumlu olacağını bildirdiler. İngilizler ve Yunanlılar bunun bir kuru tehdit olduğunu zannetmişlerdi. Milli Kuvvetler 28 Haziran'da şehre düzenledikleri baskınla Yunan kuvvetlerini perişan edip, 30 Haziran'da Aydın'a girmeyi başardılar. Bu olaylardan son derece rahatsız olan Yunan Başbakanı Venizelos derhal durumun telafi edilmesini istedi. Bunun üzerine tekrar harekete geçen Yunan kuvvetleri 3 Temmuz'da Aydın'ı tekrar işgal etti.

Bir yandan eşraf ile asker dayanışmasından Kuva-i Milliye dediğimiz kuvvetler doğarken, diğer yandan yanlarına topladıkları adamlarıyla otorite boşluktan yararlanarak, kanun dışı hareketlerde bulunan ve "Efe" diye adlandırılan kişiler de adamlarıyla birlikte Yunan kuvvetlerine karşı Kuva-i Milliye'nin yanında yer aldılar. Bu kuvvetler Batı Anadolu Bölgemizdeki direnişlerde oldukça önemli yararlılıklar göstermişlerdir²³⁶.

Ege Bölgesindeki Yunan işgali, 1920 Haziran'ına kadar Milne Hattı denen ve ana hatlarıyla Manisa-Ayvalık hattının batısında kalan hinterland içinde kalmıştı. Ancak San-Remo Konferansında Türklere sunacakları barış projesine son şeklini veren İtilaf Devletleri, projeye karşı doğabilecek hareketlere gözdağı vermek amacıyla Milne Hattı'nda mevzilenmiş bulunan Yunan Kuvvetlerine 20 Haziran 1920'de yeniden taarruza geçme izni verdiler²³⁷.

San-Remo kararlarına işlerlik kazandırmak ve B.M.M. Hükümeti'ni yıkmak amacıyla 22 Haziran'da mevzilerinden çıkarak yeniden taarruza geçen Yunan Kuvvetleri Salihli, Akhisar, Afşehir, Balıkesir, Bandırma, İzmit ve Bursa'yı işgal ettiler. Tabi nihai amaç, Ankara'ya ulaşmak ve Milli Hükümeti yok etmektir. Ama gerek ilk hareketin verdiği yorgunluk, gerekse Yunanistan'da siyasi iktidarın değişmesi gibi sebepler, Yunan kuvvetlerinin 1921 Ocak'ına kadar bu hatta kalmalarına neden olmuştur²³⁸.

²³⁵ Necdet Hayta, "Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ve Milli Mücadeleye Katkıları", Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Gazi Üniv. Yay., Ankara 1994, s. 219-227.

²³⁶ S. Tansel, a.g.e., I, s. 276, 294-96.

²³⁷ Kazım Özalp, a.g.e., s. 53-56.

²³⁸ Rahmi Apak, a.g.e., s. 179-182.

B.M.M. Hükümeti, Yunanistan'daki iktidar değişikliğinden kaynaklanan iç problemlerden yararlanarak Batı Cephesinde düzenli orduyu kurmak üzere harekete geçti. Zira bu cephede düzensiz durumdaki Kuva-i Milliye dedğimiz Milli Kuvvetlerin gücü ile düzenli-disiplinli ve organize vaziyetteki Yunan Kuvvetleri'nin taarruzunu tamamen durdurmanın mümkün olamayacağı anlaşılmıştı. Ayrıca Milli Kuvvetlerin başarısızlıkla sonuçlanan Gediz taarruzu Milli Kuvvetler aralarında bir takım tartışmaların da doğmasına neden olmuştu.

Bütün bu gerekçelerden hareket eden B.M.M. Hükümeti; 8 Kasım 1920'de aldığı bir kararla Batı Cephesini, Güney ve Batı Cephesi Komutanlıkları adı altında teşkilatlandırıp²³⁹, Güney Cephesi Komutanlığına Refet Paşayı, Batı Cephesi Komutanlığına da İsmet Paşayı atamıştı. Ancak bu düzenleme bölgedeki en büyük Kuva-i Scyyare Komutanı Ethem Bey'in hoşuna gitmedi. Bizat Mustafa Kemal bu rahatsızlığı gidermek için çalıştı ise de, Ethem Bey'in isyan etmesini önleyemedi. Bu sebeple Ethem Bey'in üzerine B.M.M. birlikleri gönderilerek kuvvetleri dağıtıldı²⁴⁰. Bunların pekçoğu düzenli ordu saflarına katıldı. Bu olup bitenleri gurur meselesi yapan Ethem Bey, yakınlarıyla birlikte Yunan birliklerine sığındı. Düzenli ordu saflarına katılma konusunda tıpkı Ethem Bey gibi hareket eden Demirci Mehmet Efe de takibata alınarak etkisiz hale getirilmiş, adamları düzenli ordu saflarına alınmış, kendisi de ölünceye kadar bir köyde oturmaya kabul etmişti²⁴¹.

Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken, Trakya'da da Yunan işgali tehlikesine karşı, Mondros Mütarekesinden sonra çeşitli tedbirler alındı. Yunanlıların 14 Ocak 1919'da Hadımköy'den Kuleliburgaz'a kadar demiryolu istasyonlarını işgal etmeleri bölgede büyük bir huzursuzluğa yol açtı. Rumlar, çeteler kurup polis ve jandarmaya saldırdılar, devlet memuru ve sivil halktan pek çok kişiyi şehit ettiler. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyesi olaylara engel olamadı. Doğu Trakya'daki gelişmelerle de yakından ilgilenen Mustafa Kemal Paşa, Ocak 1920'de Edirne'de bulunan I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya; bölgeye yapılacak bir saldırıyı durdurmak, İstanbul'u savunmak, Müslümanları Hristiyanların saldırısından korumak ve Bulgarların tarafsızlığını sağlamak görevlerini verdi²⁴².

İstanbul'un işgali üzerine başkentle ilişkilerini kesen Cafer Tayyar Paşa, Trakya'da sıkı yönetim ilan edip mücadeleye hazırlandı. Trakya Paşaeli Cemiyeti 31 Mart-2 Nisan 1920 tarihlerinde Lüleburgaz, 9-14 Mayıs 1920'de de

²³⁹ Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., II, s. 489 vd.

²⁴⁰ Rahmi Apak, a.g.e., s. 218-220.

²⁴¹ Aynı eser, s. 217.

²⁴² Muhammet Şahin, Milli Mücadelede Doğu Trakya, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, s.50-51

Büyük Edirne Kongresini toplayarak Trakya'ya yapılacak bir saldırıya karşı silahlı direniş kararı aldı. Ancak 20 Temmuz 1920'de başlayan Yunan saldırısı durdurulmadı. 25 Temmuz'da Yunanlılar bütün Doğu Trakya'yı işgal ederken, Türk kolordusunun bir kısmı Bulgaristan'a geçti. Bu esnada Trakya Paşaeli Cemiyeti yöneticilerinin bazıları da Bulgaristan'a gidip, Ankara'yla temaslarını sürdürdüler. Ankara'nın talimatı doğrultusunda Yunan kuvvetlerini Anadolu dışında meşgul etmek maksadıyla Doğu Trakya'da faaliyet göstermek üzere müfrezeler kurdular. Bu müfrezelerin faaliyetleri sayesinde Yunanlıların bütün gücüyle Anadolu'ya yüklenmeleri önendi.

İki yıldan fazla Yunan işgalinde kalan Doğu Trakya, 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesiyle kurtarılmıştır.

1. İnönü Muharebesi (6-10 Ocak 1921)

Batı cephesinde arzu edilen düzenli ordu 1920 yılı sonunda oluşturulmuştu. Düzenli orduya geçişte yaşanan iç karışıklıktan yararlanmak isteyen Yunan kuvvetleri 6 Ocak 1921'de yeniden taarruza geçmişti.

Yeni kurulan düzenli ordu birlikleri, Bursa'dan hareket eden Yunan güçlerini İnönü'de karşıladılar²⁴³. Yani savaşa Yunanlılar karar vermiş, yerini Türk kuvvetleri belirlemişti. Hareketli bir savunma taktiği uygulayan ordumuz kendinden kat kat üstün Yunan kuvvetlerinin taarruzunu İnönü'de durdurmayı başardı.

Bu başarıda subay ve erlerimizin üzerlerine düşen görevlerini üstün bir şekilde yerine getirmelerinin çok büyük payı vardır. Gösterilen fedakarlık sonucu 10 Ocak 1921'de düşmanın taarruzunu durdurmayı başaran kuvvetlerimiz, onu çekilmeye mecbur etmiş ise de, karşı taarruza geçmek için kendilerini henüz yeterli görmemişlerdi²⁴⁴.

1. İnönü Savaşı küçük çaplı bir muharebe olmasına rağmen önemli sonuçları olmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- Düzenli ordu ilk sınavında başarılı oldu,
- Halkın meclise ve orduya güveni arttı,
- Ethem Bey olayı tamamen kapanıp, Kuva-i Milliye sona erdi,
- Rusya'nın B.M.M. Hükümeti'ne yaklaşımı daha da yapıcı oldu,
- İtilaf Devletleri Sevri Anlaşması'nı gözden geçirmek üzere Londra'da bir konferans toplama ihtiyacı duydu.

²⁴³ Aynı eser, s. 211-216.

²⁴⁴ Kazım Özalp, a.g.e., s. 171 -172.

Londra Konferansı (21 Şubat-10 Mart 1921)

B.M.M. Hükümeti'nin Sevr projesine karşı tutumundan rahatsızlık duyan İngiltere, gerekirse bu projeyi zorla kabul ettirmek için Yunan kuvvetlerini bir tehdit unsuru olarak Türklere karşı harekete geçirmişti. Ancak bütün tehdit ve baskılara rağmen Milli Hükümet, Misak-ı Milli Projesi'nden asla taviz vermemeye kararlıydı, nitekim İ. İnönü Zaferi bunun göstergesi olmuştu. Türklerle yapılması gereken barışın çok geciktiğini, bu nedenle de işlerinin oldukça zorlaştığını gören ve giderek zorlaşacağından kaygılanan İngiliz Hükümeti, Türk Kuvvetlerinin bu ilk başarısından sonra, oldukça rahatsızdı. Ortakları Fransa ve İtalya da, İngilizleri Türklere diyalog konusunda devamlı sıkıştırıyorlardı.

Bu gelişmeler sonunda İtilaf Devletleri Londra'da bir konferans tertip etmeye ve bu konferansa yine Türk Milleti adına İstanbul Hükümetini çağırma kararı verdiler. Ancak Damat Ferit'in istifasından (17 Ekim 1920) sonra işbaşına gelen Tevfik Paşa kabinesi Ankara'yla İstanbul arasındaki ayrılıkları gidermek düşüncesindeydi²⁴⁵. Bu sebeple Londra'ya gidecek heyetin arasında bir de Ankara'nın temsilcisinin bulunmasını istediği için durumdan Mustafa Kemal'i haberdar etti. Milli Hükümet Londra'ya doğrudan çağrılmadıkça gitme niyetinde olmadığını bildirdi. Fakat muhtemel bir çağrı durumunda da gecikmemek için Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti Roma'ya gönderdi. İtalyan Hükümeti'nin araya girmesiyle B.M.M. Hükümeti de Londra'ya doğrudan çağrılınca, zaten Roma'da hazır bekleyen Bekir Sami Bey Heyeti Londra'ya ulaştı.

21 Şubat'ta başlayan konferansta İngiltere ve ortakları görüşlerini ortaya koyduktan sonra, Türk Milleti adına Osmanlı Hükümeti heyetine söz verdiğinde heyet başkanı Tevfik Paşa "Söz hakkı milletin gerçek temsilcilerindir." diyerek fevkalade bir jest yapmış ve İtilaf Devletlerini, şimdiye kadar tanımak istemedikleri B.M.M. Hükümetiyle direkt muhatap olma durumunda bırakmıştı²⁴⁶.

Yapılan müzakereler sırasında İtilaf Devletleri, Sevr Projesinde çok küçük değişiklikler yaparak, bir bakıma Türk Milleti'ne konferans yoluyla kabul ettirme çabası içindeydiler. Bu değişiklikler şöyle özetlenebilir:

- Türk Ordusunun sayısı biraz arttırılacak.
- Türkiye'deki yabancı subayların sayısı biraz azaltılacak.

²⁴⁵ Ekim 1920'de Damat Ferit'in istifasından sonra İstanbul'da hükümet eden Tevfik Paşa, İstanbul ile Ankara ayrılığını gidermeye çalışmış, bu amaçla 4-6 Aralık tarihleri arasında İstanbul hükümeti adına Ahmet İzzet Paşa ile Sait Paşalar Bilecik'te M. Kemal ile görüşmüşlerdi. Görüşmeden sonra İstanbul heyeti Ankara'ya gelmiş ve de bilahere İstanbul'a dönmüştü. Bu görüşmelerden bir sonuç çıkmamasına rağmen Tevfik Paşa ve kabinesi Ankara'ya her konuda yardımcı olmuştur. Bkz. Nutuk, C. II, s. 551-561.

²⁴⁶ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 318-320.

- Boğazlar bölgesi diye belirlenen geniş alan biraz daraltılacak.
- Bütçe üzerine konan sınırlamalar hafifletilecek.
- Kürdistan konusunda küçük çaplı değişiklikler yapılacaktır.
- Ermenistan'ın sınırlarının belirlenmesi Cemiyet-i Akvam'a bırakılacak.
- İzmir Türklere verilecek, fakat şehirde Yunan kuvveti bulunacak, şehirde güvenlik İtilaf Devletleri subaylarıncı yürütülecek, Valisi Cemiyet-i Akvam'ca tayin edilecek, İzmir senelik vergisini İstanbul'a verecek, Bu durum beş yıl sonra taraflardan birinin isteği ile Cemiyet-i Akvam'ca değiştirilebilecek²⁴⁷.

Bu teklifleri yapan ve cevap vermek için bir ay süre tanıyan İtilaf Devletleri bu süreyi beklemeden Yunan kuvvetlerini taarruza geçirdiler. Beklememeleri gayet normaldi, çünkü Türk heyeti bu teklifi kesinlikle kabul etmeyeceğini, kabul edebileceği asgari şartların Misak-ı Milli projesi olduğunu İtilaf Devletlerine bildirmişti²⁴⁸.

Müzakereler 10 Mart tarihi itibarıyla sonuçsuz kalınca Bekir Sami Bey, kendi inisiyatifini kullanarak İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili anlaşmalar yaptı. Ancak hakkaniyet esasına uymadığı gerekçesiyle bu anlaşmalar B.M.M.'ce onaylanmadı. Daha sonra Bekir Sami Bey bu nedenle görevinden alındı.

Londra Konferansı'nın tek olumlu sonucu, B.M.M. Hükümeti'ni şimdiye kadar tanımak istemeyen İtilaf Devletleri'nin, bu konferansta Millî Hükümet'in temsilcilerini resmen muhatap olarak kabul etmek durumunda kalmalarıdır²⁴⁹.

Türkiye-Afganistan Antlaşması (1 Mart 1921)

Daha önce İngiltere'nin hakimiyeti altında bulunan Afganistan, 1919 yılında bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Ruslardan yardım ve destek sağlamak için Moskova'ya bir heyet göndermişti. Bu tarihlerde B.M.M. hükümeti de aynı maksatla Moskova'ya Ali Fuat Paşa başkanlığında bir heyet göndermiş bulunuyordu. Aynı maksatlarla Moskova'da bulunan Türk ve Afgan heyetleri arasında ilk temas daha Bekir Sami Bey başkanlığında 11 Mayıs 1920'de gönderilen heyetle kurulmuştu. Afganlıların bu ilk Türk heyetine gösterdiği yakınlık, Ali Fuat Paşa başkanlığındaki ikinci heyete de gösterilince, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Türk-Afgan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla iki devlet

²⁴⁷ Kemal Atatürk, a.g.e., C. II, s. 587-592.

²⁴⁸ S. Tansel, a.g.e., C. IV, s. 39-47.

²⁴⁹ Sonyet, a.g.e., II, Ankara 1986, s. 117-140.

arasında dostluk ve işbirliği öngörülüyor, Türkiye Afganistan'ın bağımsızlığını Afganistan'da Ankara Hükümetini tanıyordu²⁵⁰.

İstiklal Marşı'nın Kabulü (12 Mart 1921)

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta bir istiklal marşı yoktu. Batılılaşma hareketlerine paralel olarak, Avrupa devlet temsilcileri ile yapılan törenlerde bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Resmi bir istiklal marşı olmamakla birlikte İkinci Mahmud'dan itibaren birbirinden farklı güfte ve besteler okunarak bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde bir milli marş benimsemesiyle ilgili teşebbüslerde bulunulmuş fakat gerçekleşmemiştir.

Milli Mücadele başladığı zaman, Mehmed Akif'in "Ordunun Duası" isimli şiirinin Ali Rifat (Çağatay) tarafından bestelenmiş şekli, Genelkurmay Başkanlığı tarafından askeri birliklerde okutulmuştur. Birinci Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra bu konu tekrar ele alınıp 18 Eylül 1920 tarihinde bir milli marş için yarışma açılması ve şartları kabul edildi. Bu çerçevede 21 Aralık 1920 tarihine kadar Maarif vekâletine 724 şiir gönderildi. Ancak bunlar arasında milli marş güftesi olmaya layık şiir bulunamamıştır. O tarihte Maarif vekili olan Hamdullah Suphi (Tannöver), Milli Marş olacak şiiri Mehmed Akif'ten beklediğini beyan etti. Mehmed Akif bu yarışmaya hükümet tarafından konmuş olan 500 lira mükâfatı kabul etmediğinden katılmayacağını belirtince, bu şartın kaldırılabileceği kendisine bildirildi. Bunun üzerine, Mehmed Akif uzun zamandan beri üzerinde çalıştığı eserini tamamlayıp Maarif Vekâleti'ne gönderdi. İstenen şartlara uygun yedi şiir içerisinden M. Akif'in şiiri 12 Mart 1921'de Meclis tarafından kabul edildi. Resmi hale geldikten sonra marş Hamdullah Suphi Bey tarafından bir defa daha okunmuş bütün mebuslar tarafından ayakta alkışlanmıştır. Mehmed Akif İstiklal Marşını Milli Mücadele'nin en heyecanlı anlarının yaşandığı bir sıradaki duyguları ile yazmış ve milletine armağan etmiştir. "O benim değil milletimindir" diyerek bütün şiirlerini topladığı "Sefahat"ına almamıştır²⁵¹.

İstiklal Marşı'nın Büyük Millet Meclisi tarafından Kabulünden sonra, 500 lira mükâfatla bir de beste yarışması açıldı. Tanınan süreç sonunda 22 Mayıs 1922'de elli beş beste toplandı. Bunların değerlendirilmesi çeşitli sebeplerle uzayınca memleketin değişik bölgelerinde farklı besteler okunmaya başlandı. Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasının ardından bu dağınıklığı gidermek amacıyla yapılan çalışmalar neticesinde 12 Temmuz 1923'te Ali Rifat Çağatay'ın bestesi İstiklal Marşı'nın bestesi olarak kabul edildi. 1930'a kadar bu

²⁵⁰ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. I, 1920-1945, Ankara 1983, s. 24.

²⁵¹ M. Orhan Okay, "İstiklal Marşı" T.D.V.İ.A. C23, S355-356

beste ile çalınıp söylenen İstiklal Marşı'mız bu tarihten sonra Osman Zeki Üngör'ün bestesi ile söylenmeye başlanmıştır.²⁵²

Moskova Dostluk Anlaşması (16 Mart 1921)

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'daki faaliyetlerine başladıkları günlerden itibaren çok hassas oldukları hususlardan biri, B.M.M. ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı menfaatlere dayalı bir ilişki kurarak, Batılı devletlere karşı bu devletin yardımını sağlayabilmektir. Bolşeviklerin idareyi ele aldığı Sovyetler Birliği yönetimi de, Anadolu'da batılı emperyalistlere karşı Mustafa Kemal'in öncülüğünde başlayan direniş faaliyetlerini ilgiyle takip ediyordu²⁵³.

B.M.M. açıldıktan üç gün sonra 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Meclis Reisi sıfatıyla Lenin'e gönderdiği mektupta Ankara Hükümetinin Misak-ı Milli'ye dayalı politikasını bildiriyor, bu mektubuna 3 Haziran'da Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin'den cevap alıyordu²⁵⁴.

B.M.M. Hükümeti; daha Sovyet Hükümetinin Mustafa Kemal'in mektubunun cevabını beklemeden, bu devletle diplomatik temas kurmak ve yardımını temin etmek maksadıyla Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'i 11 Mayıs'ta Moskova'ya göndererek, Sovyetlerle bir dostluk anlaşması yapıp, bu devletten, silah ve para yardımı temin etmeğe çalıştı. Ancak Moskova'ya giden bu Türk heyeti Sovyet hükümetinin Ermenileri koruyan bir tavır takınması ve onlar lehine top-rak talep etmesi sebebiyle bu amaçları gerçekleştiremedi.

Sovyetler Birliği menfaati icabı o günlerde bir anlaşma imzalamamıştı. Ama Türkiye'ye özel bir önem veriyordu. Bu nedenle Türk-Sovyet münasebetleri Milli Mücadele yılları boyunca zaman zaman çıkan pürüzlere rağmen hep iyi istikamette seyretmiştir. Böyle bir politikadan B.M.M. hükümetinin beklentilerini belirtmiştir. Sovyetler Birliği de kendi namı hesabına böyle bir münasebetten büyük çıkarlar umuyordu. Her şeyden önce kurduracağı güdümlü devletlerle İngiltere'nin burnunun dibine kadar sokulması, ayrıca kendisi için hayati ehemmiyeti haiz boğazların İtilaf Devletleri'nin denetiminde olması hiç işine gelmiyordu. Ayrıca Bolşevikler dünya kamuoyu önüne "emperyalizmle savaş, dünya proleter ihtilali ve komünizmin dünya nizamı haline getirilmesi" gibi büyük iddialarla çıkmışlardı. İfadelerine göre "Komünist İnkılap" proleter ihtilali sonunda gerçekleşecekti. Sözü edilen proleter tabakayı, bünyesinde taşıyanı inkılabını gerçekleştirmiş Avrupa ülkelerinde bulmak mümkündü. Oysa

²⁵² Nuri Özcan, "İstiklal Marşı (Musiki)" T.D.V.İ.A. C. 23, s.357

²⁵³ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 307-309.

²⁵⁴ Sonyel, a.g.e., II, s. 5-6.

sanayi inkılabını gerçekleştirememiş, çoğu sömürge durumundaki İslam dünyasında, Komünist inkılap için Mustafa Kemal'in Avrupa emperyalizmine karşı başlattığı mücadele, Sovyet devlet adamlarına göre İslam dünyası için iyi bir örnek teşkil edebilirdi. Tabi Mustafa Kemal bu mücadelelerinde sadece Sovyetlerin yardımıyla müsbet sonuca ulaşırsa ve Türkiye'de bir Komünist idare kurulabilirse, Bolşevikler çok yönlü kazançlar elde etmiş olacaktı. İşte bu nedenlerle Sovyetler Birliği de Türkiye'den vazgeçmiyordu.

Bolşevikler bu sırada emperyalistlikle suçladıkları İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapmaya çalışıyordu. Bu sebeple Türkiye ile bir ittifak anlaşması değil de dostluk anlaşması yapmayı tercih ettiler. Çünkü Anadolu'daki Kuva-i Milliye'yi desteklemeyi taahhüt ettikleri bir ittifak anlaşması imzalamaları, Sovyetlerin İngiltereyle yapacakları ticaret anlaşmasını imkansız hale getirebilirdi²⁵⁵.

İki tarafı karşılıklı olarak bağlayan istekler; Ali Fuat Paşa başkanlığındaki ikinci Türk heyetinin 19 Şubat 1921'de Moskova'ya varışından sonra, 26 Şubat 1921'de başlayan müzakereler sonunda, 16 Mart 1921'de Moskova Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasıyla gerçekleşme sürecine girmiş oldu²⁵⁶.

Moskova Antlaşması'na göre; Ruslar Misak-ı Milli'yi tanıyor, Kars, Ardahan ve Artvin'i Türkiye'ye bırakıyor, Büyük Millet Meclisi'nin tanımayacağı bir antlaşmayı da tanımıyordu. Türk-Rus sınırı çiziliyor, Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırmasını Ruslar da kabul ediyor, Türkiye'ye silah ve cep hane yardımında bulunmayı taahhüt ediyorlardı. Antlaşmanın ikinci maddesi ile Batum Gürcülere, Nahcivan'da Azerbaycan'a bırakılarak Misak-ı Milli'den bazı fedakârlıklarda bulunulmuştur.²⁵⁷ Moskova Antlaşmasına rağmen Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında sağlıklı bir dostluk kurulamadı. 6 Nisan 1921'de Ruslar Azerbaycanlı devrimcilerin Türkiye'de serbestçe faaliyette bulunmalarına müsaade edilmemesinden şikayetçi olmuş 1921 yılı sonlarına doğru Türk-Fransız münasebetleri düzelmeye başlayınca Ruslar, Türklere karşı Yunanlılarla işbirliği teşebbüsünde dahi bulunmuşlardır.

II. İnönü Muharebesi (23 Mart-1 Nisan 1921)

Londra Konferansı sonunda, İtilaf Devletleri tarafından Sevr'in küçük çaplı da olsa değiştirilen maddeleri, B.M.M. hükümeti temsilcilerine sunulurken, üzerinde düşünmek ve müzakereler yapmak üzere bir ay bir süre tanıyanmış.

²⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul 1955, s. 130-139. Ayrıca Bolşevikler bazı doğu vilayetlerinin Ermeniler'e verilmesi gereğini belirtmişlerdi. Misak-ı Milli'ye uymayan bir anlaşmayı Türk heyeti imzalamazdı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Salahi Sonnet, a.g.e., II, s. 8-22.

²⁵⁶ Sanyel, a.g.e., II, s. 37-58.

²⁵⁷ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Ankara 1983, s.29

Ancak Londra Konferansı kararlarının cevaplandırılma süresi dolmadan Yunan kuvvetlerinin yeniden saldırıya geçtikleri görüldü. I. İnönü muharebesinin kötü intibasını silmek için Yunan kuvvetleri, 23 Mart 1921'den itibaren kuzeyde Bursa'dan, güneyde de Uşak'tan olmak üzere iki koldan taarruza geçtiler. Yunanlıların bu hareketi İngiltere tarafından da destekleniyordu. Çünkü bu hareketle Sevr'in Türklere zorla kabul ettirilmesi sağlanacaktı.

Türk kuvvetleri İnönü önlerindeki mevzilerinde Yunan kuvvetlerini 6 Mart'tan itibaren ikinci defa karşıladılar. Mart ayının sonuna kadar devam eden çarpışmalara katılmak üzere Meclis Muhafız Alayı bile cepheye gitti. Bu kuvvetlerin gelmesiyle 31 Mart'ta ordumuzun başlattığı karşı taarruz neticesinde önemli zayıflatlar veren Yunan kuvvetleri, 1 Nisan'da İnönü mevzileri önünden ikinci defa çekilmek zorunda kaldılar²⁵⁸.

Bu arada güneyden de taarruz eden Yunan kuvvetleri, Afyon'u geçerek Çay-Bolvadin istikametine Konya'ya doğru yayılma istidadı göstermişti. Ancak cephenin kuzeyinde elde edilen başarı üzerine, buradaki birliklerin Altınbaş'a doğru harekete geçmesi Yunan kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Aksi taktirde arkadan çevrilme durumunda vaziyetlerinin çok daha kötü bir hal alacağını Yunanlılar vaktinde anlayarak işgal ettikleri Afyon'u boşaltarak, Dumlupınar mevzilerine çekildiler²⁵⁹.

Yunan kuvvetlerinin İnönü'nde ikinci defa yenilgiye uğratılması B.M.M. hükümeti için önemli sonuçlar doğurdu. Bunları şu şekilde belirtmek mümkündür:

- İngiltere'nin baskısı ve ağırlığından biraz da menfaat hislerinden dolayı şimdiye kadar ortaklarının yanında zoraki bulunan İtalya, tavrını daha net bir biçimde ortaya koyarak Antalya bölgesindeki birliklerini çekti. Fransızlar ise Ankara hükümeti ile ilişkiler kurmak için uygun zaman ve zemin aramaya başladı.
- Milletin hükümete ve orduya olan güveni gün geçtikçe daha da arttı.
- Ayrıca elde edilen başarılar milletin kurtuluşa olan ümidini arttırıp, moralini yükseltti.
- İngilizlerin de Yunanlılara olan güveni sarsılmaya başladı.

Bu gelişmelerle Yunanlıların Türkleri kolay yenemeyeceği anlaşılmıştı. Ayrıca İngiltere'yi endişelendiren başka bir husus da Hintli müslümanların

²⁵⁸ Kazım Özalp, a.g.e., s. 174-176.

²⁵⁹ Kazım Özalp, a.g.e., s. 174-176.

Anadolu hareketini destekleyip, İngiltere için yeni meseleler çıkarmalıydı. Fakat bütün bunlara rağmen, İngiliz devlet adamlarının bir kısmı Yunanlıları desteklemeye devam ettiler.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri

Türk kuvvetlerinin Yunanlıları iki defa yenilgiye uğratması Türk Milletinin moralini yükseltirken, Yunanlılar ve İngilizleri endişelendirmişti. Fakat bu durum Yunanlıların Anadolu'dan çekilmelerine değil, bütün imkanlarını kullanarak yeniden saldırılarına sebep oldu. Çünkü İngiliz Başbakanı Lloyd George yapılan değişikliklere rağmen, Sevr Antlaşmasını Türklere kabul ettirememeyi İngiltere'nin prestijine indirilmiş bir darbe olarak kabul ediyor, Yunanlıları kullanarak, Türkleri dize getirmeye çalışıyordu.

Anadolu'daki kuvvetlerinin sayısını iki katına çıkaran, yanlarına kralları ve İngilizlerin desteğini de alarak gelen Yunanlılar, bu kez Ankara'ya kadar giderek işi orada bitirmek üzere yola çıkmışlardı.

10 Temmuz 1921'de Yunan saldırıları başladığı zaman, Ankara hükümeti henüz yeni bir savaşa hazır değildi. Düşman taarruzu Fevzi Paşa'nın tahmin ettiği istikamette gelişti. 13 Temmuz'da Afyon düştü. Tümen komutanı olan Nazım Bey'in şehadetine rağmen Yunan taarruzu durdurulamadı.

Nihayet 17 Temmuz'da Kütahya elden çıkınca Eskişehir'de boşaltıldı ve Yunanlılar 19 Temmuz'da burayı da işgal ettiler. Eskişehir yönüne yapılan karşı taarruz gelişemeyince (21-25 Temmuz) Türk kuvvetlerinin daha fazla kayba uğramaması için Sakarya gerisine çekilmesine karar verildi. Türk Ordusu 25 Temmuz'dan itibaren bu yeni savunma hattında gerekli tertibatı almaya başladı.²⁶⁰

Büyük başarılar kazanarak Türk kuvvetlerini Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda bırakan Yunan kuvvetlerinin bu başarıları büyük yankılar uyandırdı. Türkler arasında büyük üzüntüye, çekinmeye hatta korkuya neden olan bu gelişme çeşitli tartışmaları da beraberinde getirdi. Meclisteki muhalifler sorumlu ararlarken, telaşlanan bazı meclis üyeleri meclisin daha güvenli bir Anadolu şehrine taşınmasını bile konuşmaya başladılar. Oysa işin tekniğini bilen Fevzi Paşa, "İlerleyen Yunanlılar adım adım mezarlarına yaklaşmaktadırlar." diyerek korku ve heyecanları yatıştırıyordu.²⁶¹

²⁶⁰ Tuncer Baykara, a.g.e., s. 36.

²⁶¹ Salih Polatkan, Asker ve Siyasal Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak, Ankara 1981, s. 89 vd.

Sakarya Savaşı ve Sonuçları

Savaşın Hazırlıkları

Mustafa Kemal Paşa, ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi kararını verdiği zaman, bunun bir takım sakıncaları olacağını tahmin etmiş, fakat başarıya ulaşmak için askerliğin gereklerini uygulamayı faydalı görmüştü. Nitekim sorumlu arayan bir takım meclis üyelerinin tutumu Mustafa Kemal'in endişelerini haklı çıkarıyordu. Bu tartışmalar esnasında Mustafa Kemal'in Başkomutanlığa getirilmesi gündeme geldi. Mevcut kötü durumdan Mustafa Kemal sorumlu tutulmaya çalışılıyordu, "ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz. Bu günkü acıklı halin, feci durumun hakiki sorumlusunu ordunun, başında görmek isterdik"²⁶² diyerek üstü kapalı olarak ithamda bulundular. Bundan sonra mecliste Mersin mebusu Selahattin Bey O'nun başkomutan olmasını istedi. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Söz konusu teklife karşı olanlar da vardı. Nihayet Mustafa Kemal Paşa "ordunun maddi ve manevi gücünü arttırmak ve en yüksek seviyeye ulaştırmak için üç ay müddetle meclisin sahip olduğu yetkinin kendisine verilmesi şartıyla başkomutanlığı üzerine almayı kabul etti"²⁶³. Bazı üyelerin itirazlarına rağmen Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan bir kanunla Başkomutanlık görevine getirildi. Bundan sonra Meclise teşekkür ederek, "Milletimizi esir etmeye çalışan düşmanları mutlaka mağlup edeceğimiz hakkındaki inancının sarsılmadığını" ve bunu meclise, millete ve bütün dünyaya ilan ettiğini söyledi.²⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlığı fiili olarak üzerine aldıktan sonra ordunun insan, taşıt, araç ve gereç bakımından eksikliklerinin tamamlanması, yiyecek ve giyeceğinin sağlanması için tedbirler almaya başladı. Bu maksatla 7-8 Ağustos 1921'de "Tekalif-i Milliye" emri adı altında 10 emir çıkardı.²⁶⁵ Bu emirler şunlardı:

- Her kazada bir Tekalif-i Milliye Komisyonu kurulacak, bu komisyonlar toplanan malzemenin orduya ulaştırılmasını sağlayacak.
- Her aile birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çanak verecek.
- Bu komisyonlar başkomutanın emriyle halkın ve tüccarın elinde bulunan, askerin ihtiyaçlarına yarayacak malların %40'ına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koyacak.
- Yine bu komisyonlar aynı amaçla ve aynı şartlarla halkın ve tüccarın elinde bulunan yiyecek maddelerinin de %40'ına el koyacaklar.

²⁶² Atatürk, a.g.e., C. II, s. 609.

²⁶³ a.g.e., s. 611.

²⁶⁴ a.g.e., s. 613-614.

²⁶⁵ Kazım Özalp, a.g.e., s. 189.

- Taşıt sahipleri ayda bir defa olmak üzere 100 km'lik mesafeye ücretsiz askerî nakliyat yapacak.
- Ülkenin bütün sahipsiz mallarına el konacak.
- Halk elindeki silah ve cephaneyi üç gün içinde bu komisyonlara teslim edecek.
- Savaş araç-gereci yapabilecek sanat erbabı ve imalathanelerinin sayıları ve kapasiteleri belirlenecek.
- Halkın elinde bulunan araba ve hayvanların %20'sine el konacaktı²⁶⁶.

Bu emirlerin uygulanmasında bir suistimale meydan vermemek için, Ankara, Samsun, Kastamonu, Konya ve Eskişehir'de İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Türk Milleti, seve seve bu şartları yerine getirerek vatani için üzerine düşen görevi en iyi şekilde yaptı. Tekalif-i Milliye emirlerinin zamanında ve eksiksiz uygulanması ile ordunun ihtiyaçları büyük ölçüde karşılandı. Bununla birlikte Yunan kuvvetleri ile Türk kuvvetleri arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak mümkün olmamıştı. Çünkü Yunanlılar dünyanın büyük bir kısmını sömüren İngilizler tarafından desteklenirken, Türkler uzun harp yıllarının yıpratıp, bütün kaynaklarını tükettiği fakir Anadolu'ya dayanıyordu. Bu sebeple Türk idari heyeti Ankara'nın düşmesi halinde mücadeleye Kayseri'de devam ederek, her ne pahasına olursa olsun düşmanı yurttan atmayı düşündüyordu. Yunanlılar karşısında alınan bu tedbirlerin yanında Doğu ve Güney Cephesindeki birliklerin tamamına yakını da Batı Cephesine doğru yola çıkarıldı.

Savaşın Başlaması ve Sonuçları

Yunanlılar Kütahya-Eskişehir savaşlarında elde ettikleri başarıları abartarak, dünyaya ilan etmekle birlikte, Türk ordusunu tamamen etkisiz hale getiremediklerini biliyorlardı. Bundan dolayı emellerine ulaşmak için bir meydan muharebesiyle Türk ordusunu yok etmeyi düşündüler.

Bizzat cepheye kadar gelen Yunan kralı Konstantin'de 15 Ağustos'ta ordularına "Ankara'ya"! emrini vermişti. Bu emri alan Yunan kuvvetleri tıpkı Kütahya-Eskişehir savaşlarında olduğu gibi taarruza geçti. 23 Ağustos 1921 sabahı bütün gücüyle Türk ordusunun sol kanadına yüklenen Yunan kuvvetleri bir çevirme taktiği denemek istiyorlardı. Bu saldırıyla onlar bazı stratejik mevkiileri ele geçirdiler²⁶⁷.

²⁶⁶ Atatürk, a.g.e., II, s. 615-616.

²⁶⁷ Tansel, a.g.e., C. IV, s. 108.

Gelişmeler karşısında cephe komutanı, Genel Kurmay Başkanlığına ordu-nun geri çekilmesini ve yeni bir savunma hattı kurulmasını teklif etti. Fakat Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakınak), İsmet Paşanın bu teklifini kabul etmeyerek, grupların bulundukları yerleri "adım adım savunmaları"nın başarılı olacağını bildirdi. Bu sırada 100 km'lik savunma hattında yer yer parçalanmalar meydana geldi. Türk ordusunun sol kanadı Ankara'nın 50 km. güneyine çekildi ve muharip birliklerin yönü batıda iken güneye döndü²⁶⁸. Bu şartlar altında Baş-komutan Mustafa Kemal Paşa "Hatt-ı müdafaa yoktur sath-ı müdafaa vardır. O sathı da bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanma-dıkça, terk olunamaz." emrini verdi. Bu emir gereğince kırılan ilk savunma hattının gerisinde yeniden savunma hatları kuruluyordu. Bu arada Yunan taar-ruzu da bütün şiddetiyle devam ediyordu. 30 Ağustos günü savunma bakımın-dan önemli olan Çal Dağı da düşmüştü. Buna rağmen Türk birlikleri inancından ve cesaretinden hiç bir şey kaybetmeden muharebeye sabırla ve disiplin içinde devam ediyordu.

Devamlı taarruz halinde olmalarına rağmen bu inatçı savunma karşısında geçen zaman içinde bir sonuç alamayan Yunan kuvvetlerinde yorgunluk belirti-leri ortaya çıkmıştı. 5 Eylül'den itibaren Yunan saldırısının iyice gevşediğinin anlaşılması üzerine Mustafa Kemal, Türk sağ kanadından hareketle taarruza geçti. 10 Eylül'de Duştepe'ye doğru Türk taarruzunun gelişmesi üzerine Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Nihayet bu zamanlaması ve taktiği fev-kalâde isabetli taarruz sonunda düşman kuvvetleri 13 Eylül itibariyle Sakar-ya'nın doğusundan tamamen atıldı.

Bu zaferle "1683 tarihinde başlamış olan hayasız bir akının son kanlı ve korkunç dalgası, Sakarya'nın bu kesiminde kırılmıştı".

Sakarya muharebelerinin zaferle sonuçlanması ile B.M.M. hükümetinin içerideki ve dışındaki durumu oldukça kuvvetlenip, prestiji arttı. Bu büyük zaferle elde edilen sonuçlar şunlardır:

- 23 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında geceli gündüzlü tam 22 gün devam eden muharebeler sonunda Yunan ordusunun 1/3'ü yok edilerek taarruz kabiliyeti tamamen kırıldı.
- B.M.M.'ince, 19 Eylül 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik unvanı ile Müşirlik (Mareşallik) rütbesi verildi.
- Zafer Türk Tarihi bakımından yorumlandığında, batılılar karşısında 18. Yüzyılın başlarından itibaren başlayan geri çekilme süreci ilk defa bu zafer-le durdurulmuş ve durum tersine çevrilmiştir.

²⁶⁸ Atatürk, a.g.e., C. II, s. 617.

- Bu büyük başarı, Türkiye'de ve dünyada gelişmeleri yakından takip eden, aynı zamanda Türk milli mücadelesine maddi-manevi katkılarda bulunan bütün dost ülkelerde büyük memnuniyet uyandırdı.
- Ayrıca bu zaferin B.M.M. Hükümeti için siyasi alanda da önemli sonuçları olmuştur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:
- Sovyetlerle 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla bir bakıma yeniden Sovyetler Birliği'nin hakimiyeti altına giren Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la Türkiye arasındaki sınırlar kesin şeklini aldı.
- Fransa, Türkiye üzerindeki emellerinden vazgeçip, Ankara hükümetiyle, 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesini imzaladı. Bu anlaşmayla (Hatay hariç), Suriye ile bugün halen geçerli olan sınırlarımız belirlendi. Bu suretle Türk Milletinin Misak-ı Milli politikası batılı devletlerden biri tarafından kabul edilmiş oluyordu.
- Ayrıca İngilizlerle de 23 Ekim 1921'de anlaşmaya varılarak Malta'daki Türklerle Anadolu'da tutuklu bulunan İngilizlerin değiştirilmesi kararlaştırıldı. Diğer taraftan İngiliz hükümetiyle barış zemini aramaya yönelik çabalar da başlatıldı.

Sakarya zaferiyle Ankara hükümeti, yalnız Yunanlılara üstünlük sağlamakla kalmamış, Türk Milletinin haklı davasını bütün dünyaya anlatma ve kabul ettirme istikametinde büyük mesafe katetmiştir.

Kars Andlaşması (13 Ekim 1921)

Sakarya Savaşından sonra, Kafkaslarda meydana gelen yeni gelişmeler dolayısıyla, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında 26 Eylül 1921'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin temsilcilerinin de katıldığı bir Konferans düzenlendi. Kars'ta yapılan konferansta B.M.M. Hükümetini Kazım Karabekir Paşa temsil etti. Bu görüşmeler sonunda 13 Ekim 1921 tarihli Kars Andlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla:

- Türkiye'nin tanımadığı bir antlaşmayı Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da tanımayacak.
- B.M.M. hükümeti Batum'un Gürcistan'a bırakılmasını kabul edecek.
- Taraflar, İstanbul'un güvenliği ve boğazların ticarete açılmasını kabul edecek.
- Antlaşmaya taraf olan devletler, Mondros Mütarekesinden sonra ülkelerinde kalan ve savaş münasebetiyle tutuklananları serbest bırakacaklar.
- Söz konusu devletler karşılıklı olarak kendi toprakları üzerinde yaşayan taraf ülkelerin vatandaşlarına ayrıcalıklar tanıyacaktı.

Yukarıda da belirtildiği gibi Kars Antlaşmasıyla Türkiye'nin doğu sınırları bir kere daha teyit edilmiştir²⁶⁰.

Ankara İtilafnâmesi (20 Ekim 1921)

Fransa, daha I. ve II. İnönü muharebelerinin Türklerin başarısıyla sonuçlanmasından itibaren, Anadolu'da İngilizlerin Yunanlılarla ortaklaşa yürüttükleri Anadolu macerasından uzaklaşmaya başlamıştı. Bununla birlikte, Türklerin yenilmesi ihtimalini de gözönünde bulundurarak bu büyük pastadan tamamen mahrum kalmak istemiyordu. Bundan dolayı işgal ettiği Güney Anadolu vilayetlerinde, karşılaştığı çok ciddi direnişlere rağmen buralarda bir müddet daha kalmaya çalışmıştır.

Hal böyleyken Fransa, B.M.M. Hükümeti ile Sevr Projesi'nin kendini ilgilendiren kısmındaki esaslar doğrultusunda olmasa bile, mesela Londra'da Bekir Sami Bey'le yapılan, fakat meclisçe onaylanmadığı için yürürlüğe giremeyen anlaşma gibi, kendine bazı ayrıcalıklar tanıyan bir anlaşma yapabilme çabası içine girmiştir²⁷⁰.

Bu amaçla 9 Haziran 1921'de gayri resmi olarak Ankara'ya gelen Fransız temsilcisi Franklin Bouillion'a Mustafa Kemal tarafından Milli Hükümetin, Misak-ı Milli ile bağdaşmayan hiçbir anlaşmayı kabul edemeyeceği gayet açık biçimde anlatılmıştır. Bunun üzerine Fransa biraz daha beklemeyi, olayların gelişmesine göre hareket etmeyi uygun bulmuştur²⁷¹.

Nihayet Sakarya muharebelerinde Türk kuvvetlerinin Yunanlılar karşısında çok kesin bir zafer kazanması üzerine Fransa, artık bu macerada ortaklarıyla beraber olmadığını, B.M.M. Hükümeti ile imzaladığı 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasıyla açıkça ortaya koymuştu. Bu antlaşmaya göre Fransa;

- İşgal altında bulundurduğu Türk topraklarından (Antakya hariç) çekilecek.
- İskenderun ve Antakya'da özel bir idare kurulacak, buradaki Türkler, milli kültürlerini geliştirme konusunda serbest kalacaklar ve burada resmi dil Türkçe olacaktır.

Bu antlaşma, Fransa ile Türkiye arasındaki savaşı sona erdirmiş, Türkiye'nin batılı devletler karşısındaki yerini daha da sağlamlaştırmıştır. Türklerle karşı kurulan ortak cephe yıkılmış, düşman devletlerden biri milli hükümeti resmen tanımıştır. Atatürk'ün ifade ettiği gibi "bu antlaşmayla siyasi, iktisadi,

²⁶⁰ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 954-956.

²⁷⁰ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 319-320.

²⁷¹ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuyu*, Ankara 1975, s. 142-143.

askeri, vs... hiçbir hususta istiklalimizden hiçbir şey feda etmeksizin vatan topraklarımızın kıymetli parçalarını işgalden kurtarmış olduk"²⁷².

Antlaşmayla bölgedeki savaş durumunun sona ermesinden yararlanan B.M.M. hükümeti, buradaki kuvvetlerini hala mücadelenin devam etmekte olduğu Batı Cephesine kaydırma imkanı buldu. Ayrıca Fransa'nın, antlaşmadan sonra gizlice Milli Mücadele'yi desteklediğini de söylemek mümkündür²⁷³.

Yeni Diplomasi Girişimleri

Sakarya Savaşı'nın kazanılması Milli hükümete diplomasi alanında daha rahat hareket etme imkanı vermiştir. Nitekim zaferi müteakip Sovyetler Birliği ile Kars Antlaşması'nı imzalayan B.M.M. hükümeti, 20 Ekim 1921'de Fransız hükümetiyle Ankara İtilafnamesi'ni imzalamış, böylece karşısında bulunan batı bloğunun çok önemli bir üyesini kendine yaklaştırmayı başarmıştı.

Ankara Antlaşması'nı imzalamasına ve milli davayı kabul etmesine rağmen Fransa, hala ortaklarıyla beraber hareket ediyordu. Diğer yandan, II. İnönü muharebesinin kazanılması üzerine kuvvetlerini Anadolu'dan çeken İtalyanlar bile, diplomasi alanında İngilizlerin etkisinden tam olarak kurtulamamıştı.

B.M.M. hükümeti, Sakarya zaferinden sonra, elde ettiği avantajın batıda diplomasi alanındaki etkilerini görmek ve mümkün olursa, yeni bir savaşa gerek kalmadan barışı yapabilmeyi yollarını aramaya başladı. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya gönderdi. Yusuf Kemal Bey, Paris ve Londra'da temaslarda bulunup, Milli Davayı anlatmaya çalıştı.

Fransızlar, Türk tezine karşı çıkmamakla birlikte müttefiklerinden ayrılmayı uygun bulmadıklarından, bunu açıkça ifade etmiyorlardı. İngilizler de Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarını prensip olarak kabul ettiklerini bunun yakında yapılacak bir konferansta ele alınacağını, onun için bir mütareke yapılmasının gerekli olduğunu söylüyorlardı. Yusuf Kemal Bey, Lord Curzon'a konferansın mütarekeden daha etkili olacağını söylemişse de O mütareke fikrinde ısrar etmişti. Bu gelişmeler doğrultusunda Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları kendi aralarında bir konferans tertip edip, 22 Mart 1922'de Türk ve Yunan kuvvetleri arasında savaşı durduracak bir ateşkes anlaşması teklifini Ankara, İstanbul ve Atina'ya ulaştırdılar. Buna göre:

- Türk-Yunan kuvvetleri arasında 10 km'lik, askerden arındırılmış bir güvenlik alanı oluşturulacak.
- Cephedeki birlikler takviye edilmeyecek.

²⁷² Atatürk, a.g.e., II, s. 625.

²⁷³ Sonyet, a.g.e., II, s. 201.

- Mevzileri değiştirilmeyecek.
- Türk ordusu ve askeri durumu müttefiklerce oluşturulacak bir komisyon tarafından kontrol ve teftiş edilebilecek.
- Savaş üç ay süreyle durdurulacak, barış için gerekli zemin bulununcaya kadar mütareke üç ayda bir kendiliğinden yenilenecek.
- Taraflardan biri savaşı yeniden başlatmayı düşünürse, bunu sürenin bitimine 15 gün kala karşı tarafa ve İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirecek²⁷⁴.

Yunanlılar, Sakarya yenilgisinin etkisinden kurtulamadıklarından bu teklifi hemen kabul ettiler. B.M.M. hükümeti ise, prensip olarak ateşkesi kabul etmekle birlikte, teklifin taşıdığı şartlar düşmana zaman kazandıracak nitelikte olduğu için pek sıcak bakmadı. B.M.M. Hükümeti kendi teklifini hazırlarken, Ankara'ya İtilaf Devletlerinin 26 Martta bu defa barış antlaşması niteliğinde ikinci bir teklifi geldi²⁷⁵. Bu teklife göre barış şartları şu şekilde belirlenmişti:

- Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının korunmasına ve bu hususta konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti'nin katılması, doğuda bir Ermenistan kurulması ve bu işe yine Milletler Cemiyeti'nin katılması.
- Boğazların serbestliğini sağlamak için Gelibolu Yarımadası'nda ve boğazlar çevresinde askerden arındırılmış, tarafsız bir bölge meydana getirilmesi.
- Trakya sınırının, Tekirdağ Türkiye'ye, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanistan'a bırakacak şekilde tespiti.
- Türkiye'de kalacak olan İzmir'deki Rumların ve Yunanistan'da kalacak olan Edirne'deki Türklerin bu şehirlerin idaresine adaletli bir şekilde katılmalarını sağlayacak uygun bir usulün kararlaştırılması.
- Barışın hemen arkasından İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u boşaltması.
- Sevr Andlaşması'yla 50.000 kişi olarak belirlenen Türk silahlı kuvvetlerinin mevcudunun 85.000'e çıkarılması, Sevr projesinde olduğu gibi Türk askerinin paralı asker olması.
- Sevr projesindeki mali komisyon kaldırılmakla beraber, İtilaf Devletlerinin menfaatlerinin gözetilmesi, dış borçların ve Türkiye'ye yüklenecek savaş tazminatının ödenmesinin sağlanması hususunda Türk hakimiyeti ile bağdaşabilecek bir formülün bulunması.

²⁷⁴ Atatürk, II, a.g.e., s. 647; Sonyel, a.g.e., II, s. 249-250.

²⁷⁵ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 200.

İtilaf Devletleri'nin önce Ateşkes, ardından barış teklifini alan B.M.M. hükümeti, prensip olarak daima barıştan yana olduğunu vurgularken, 5 Nisan 1922 tarihli karşı önerisinde ateşkesle birlikte, işgal altındaki Türk topraklarının tamamen boşaltılmasını isteyip, bu kabul edildiği taktirde barış görüşmelerinin hemen başlatılabileceğini bildirmişti. Ancak özellikle İngiliz hükümeti, önce bir ateşkes prensibinde direnince, Türkiye'nin düşman işgalinden tamamen kurtuluşunun, kesin sonuçlu bir taarruzla mümkün olabileceği açıkça ortaya çıktı. B.M.M. hükümeti bir yandan taarruz hazırlıklarını sürdürürken, diğer yandan da İtilaf Devletleri'yle diyalogu kesmemeye özen gösterdi. Böylece hem barışa karşı olmadığını ortaya koyuyor, hem de barışın mümkün olmaması halinde gerçekleştirilecek olan taarruzun hazırlıklarını kamufla etmiş oluyordu.

B.M.M. hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında diplomatik münasebetler devam ederken, Yunanistan'da da önemli gelişmeler yaşanmıştı. Sakarya yenilgisinden sonra Yunanlılar Avrupa devletlerinin desteğini kaybetmişler, Yunan kralına ve hükümete karşı ülkede bir hoşnutsuzluk meydana gelmişti. Yunan hükümeti; kamuoyunda sükûneti sağlamak, halkın ve ordusunun moralini yükseltmek için, İzmir ve Manisa'yı Yunanistan'a katmak amacıyla yeni oyunlara girişti. Bu maksatla 27 Temmuz 1922'de ayrı bir İonia idaresinin kurulmasına karar verip, 30 Temmuzda İonia muhtariyetini ilan etti. Bundan daha önemlisi Yunanlılar bu tarihlerde İstanbul'u işgal etme hevesine kapılıp, Türkleri bu yolla barışa zorlamayı düşündüler. Fakat böyle bir hareketin sonuçlarının çok ağır olacağını düşünen müttefik devletlerin İstanbul'daki temsilcileri buna mani oldular.

Büyük Taarruz ve Kesin zafer

Sakarya Savaşı'ndan sonra İngiliz hükümeti, ayrıntılarına yukarıda temas ettiğimiz barış girişimlerini bir müddet daha sürdürdü. Ancak onlar meseleye hep Sevr Projesi'ne en yakın bir barış projesini B.M.M. hükümetine kabul ettirme açısından bakıyorlardı. Oysa Misak-ı Milli'yi kendine hedef kabul eden Milli hükümet kesinlikle bu amaca ulaşmak niyetindeydi.

Sakarya yenilgisinden sonra, müdafaa durumuna geçmek zorunda kalan Yunan ordusu Eskişehir-Afyonkarahisar hatına çekilerek, gerekli koruma tedbirlerini alırken, Türk Genel Kurmayı onlar toparlanmadan taarruza geçilmesini düşünüyordu. Taarruz için bir de plan hazırlanmıştı. Türk İstiklal Savaşı tarihinde "Sad Harekatı" diye adlandırılan²⁷⁸ bu plan hava şartlarının uygun gitmemesi, komutanların üzerinde fikir birliği sağlayamaması ve ordunun yeteri kadar hazırlanamaması gibi sebeplerle uygulanamamıştı. Fakat hazırlıklara da aralıksız devam edildi.

²⁷⁸ Tansel, a.g.e., IV, s. 134.

Türk Ordusu, taarruz planı gereği cephede I. ve II. ordu şeklinde teşkilatlandırıldı. I. Ordu komutanlığına Ali İhsan Paşa, II. Ordu Komutanlığına da Yakup Şevki Paşa getirilirken, İsmet Paşa'nın Batı Cephesi Umum Komutanlığı sıfatı devam ediyordu. Bu teşkilatlanma çerçevesinde hazırlıklar sürerken İsmet Paşa'yla uyum sağlayamayan Ali İhsan Paşa'nın yerine I. Ordu Komutanlığına Nurettin Paşa tayin edildi²⁷⁷. Ordunun subay ihtiyacı İstanbul'dan ayrılarak Milli Mücadeleye katılanlar, Ankara talimhâhından yetişenler ile I. Dünya Savaşı'nda esir düşüp de esaretten kurtulduktan sonra memleketlerine dönen subay ve yedek subaylarla karşılanmaya çalışıldı.

14-15 Eylül 1921 tarihinden geçerli olmak üzere seferberlik ilan edilerek, 1899, 1900, 1901 doğumlular askere alınıp, ordunun er noksanı tamamlandı. İnsan sayısı bakımından Yunan ordusuna denk duruma gelen Türk kuvvetlerinin araç ve gereç noksanları da çeşitli kaynaklardan temin edilmeye çalışıldı. Başta İstanbul'daki silah depolarından büyük fedakarlıklarla kaçınılan silahlar, İnebolu üzerinden Anadolu'ya nakledildi. İtilaf Devletleri tarafından kamaları alınarak işe yaramaz hale getirilen Türk topları ilkel aletlerle kullanılır duruma getirildi. Sıkıntısı çekilen bazı silahlar da Ruslar'dan, Fransızlar ve İtalyanlar'dan satın alınarak karşılanmaya çalışıldı²⁷⁸.

6 Mayıs 1922'de Başkomutanlık süresi uzatılmış olan Mustafa Kemal Paşa, artık taarruza geçme zamanının geldiği inancındaydı. Bu kararı Haziran ortalarında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya açtı. Türk ordusunun planı bir imha meydan savaşı şeklinde tasarlanmıştı. Bu planı gerçekleştirmek için ordu-nun hazırlıklarının 15 Ağustos'a kadar tamamlanması kararlaştırıldı.

B.M.M. hükümeti bir taraftan bu hazırlıkları yürütürken bir taraftan da barışı engelleyen taraf durumuna düşmemek için diplomasi yolunu açık tutmaya çalışıyordu. Bu maksatla İçişleri Bakanı Fethi Bey, Avrupa'ya gönderildi. Fakat İngiltere bu teşebbüsü Türklerin bir zaafı olarak değerlendirip, "İngiltere şimdi müzakere istemiyor"²⁷⁹ diyerek barış yollarını kapattı. Bunun üzerine şimdiye kadar ertelenen taarruz kararının uygulanmaya konması kararlaştırıldı.

Son şeklini alan taarruz planı gereği savaşın asıl yükünü taşıyacak olan Afyon yöresindeki I. Ordu birlikleri, diğer bölgelerden getirilen birliklerle takviye edildi. 24 Ağustos 1922'de Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhları cephe gerisindeki Şuhut Kasabası'na nakledildi. 25 Ağustos akşamından itibaren Anadolu'nun dışarı ile bütün irtibatı kesildi.

²⁷⁷ Özalp, a.g.e., s.229

²⁷⁸ Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara 1955, C. I, s. 414.

²⁷⁹ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, s. 188.

Büyük Taarruz 26 Ağustos sabahı Türk topçusunun ateşiyle başladı. Türk kuvvetlerinin ağırlıklı kısmı Afyon'un güneyinden taarruza geçerek düşman birliklerini parçalayacaktı. Önceden tasarlanan bu plan uygulamada da son derece başarılı oldu. Birliklerinin bir kısmı güneye kaydırıldığından dolayı zayıf denilen II. Ordu kuzeyde düşmanı oyalarken, birlikleri takviye edilmiş I. Ordu kuvvetleri düşman hatlarını yararak, bir İngiliz Kurmay Subayının "eğer Türkler bu mevzileri dört beş ayda işgal ederlerse, bir günde düşürdüklerini iddia edebilirler"²⁶⁰ dediği mevzileri bir saatte düşürüp, Yunan ordusunun büyük bir kısmını Dumlupınar'da sıkıştırmayı başarmıştı.

Yunan kuvvetleri 30 Ağustos'ta Türk birlikleri tarafından tamamen sarılmış bulunuyordu. Bu kuşatma hareketini kesin bir sonuçla tamamlamaya kararlı olan Mustafa Kemal Paşa, bizzat sevk ve idare ettiği meydan muharebesiyle, düşman kuvvetlerini teslim olanların dışında büyük ölçüde imha etti. Yunan Başkomutanı General Trikopis de esirler arasındaydı²⁶¹.

İmha olmaktan kurtulan Yunan askerleri süratle kaçmaya başlamışlardı. Başkomutan, hem kaçan Yunan kuvvetlerini takip etmek ve hem de Eskişehir'deki Yunan kuvvetlerinin Kocaeli ve Trakya'daki kuvvetleriyle birleşip toparlanmalarına fırsat vermemek için I. ve II. Ordu birliklerine, 1 Eylül 1922 günü "Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir, ileri!" emrini verdi²⁶².

Bu emirle birlikte İzmir istikametinde ilerleyen kuvvetlerimiz 1 Eylül'de Uşak'ı, 2 Eylül'de Eskişehir'i, 3 Eylül'de Nazilli, Simav, Salihli, Alaşehir ve Gördes'i, 6 Eylül'de Balıkesir ve Bilecik'i, 7 Eylül'de Aydın'ı, 8 Eylül'de Manisa'yı kurtardı. Yunanlıların çekildikleri şehirlerde yaptıkları tahribat gözönünde bulundurularak 7 Eylül'de I. Ordunun süratle İzmir'e yürüyüp, şehrin yakılmasına engel olması emredildi.

Taarruzun gizlilikle yürütülmesi, hafta sonu başlatılmış olması Ankara hükümetinin herhangi bir dış müdahaleyi önlemek için başarılarını önemsiz gibi göstermesi, Yunanistan'ın da Türk taarruzunu gizlemeye çalışması İngiltere'nin gerçek durumu öğrenmesini geciktirmişti. 2 Eylül'de durumun ciddiyetini kavrayan İngiliz hükümeti büyük bir paniğe kapıldı. Aynı zamanda Yunanlılar, daha da zor duruma düşmemek için mütareke istemeye başladı. Yunanlıların isteğine uyan müttefikler Ankara hükümetine mütareke teklif ettiler. Hükümet durumu cephedeki Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, hükümete verdiği cevapta bu hususla ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

²⁶⁰ Atatürk, Söylev ve Demeçler, C. I, s. 252.

²⁶¹ 30 Ağustos 1922'deki bu savaşta, bizzat Başkomutanın gözetimi altında yapıldığı için "Başkomutan Muharebesi" denmiştir.

²⁶² Atatürk, a.g.e., II, s. 674-675.

"Anadolu'daki Yunan ordusu kesin olarak yenilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir direniş göstermesi ihtimali yoktur. Anadolu için herhangi bir görüşmeye lüzum kalmamıştır. Mütareke ancak Trakya için sözkonusu olabilir. Bu doğrultuda Yunan hükümeti Eylülün 10'una kadar doğrudan doğruya yahut İngiliz hükümeti vasıtasıyla hükümetimize resmen müracaat ettiği takdirde aşağıdaki şartlar ileri sürülerek cevap verilmelidir. 1) Mütareke tarihinden itibaren 15 gün içinde Trakya, 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız B.M.M. hükümetinin sivil memurlarına ve askeri kuvvetlerine teslim edilmelidir. 2) Yunanlılar Türk esirlerini 15 gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim etmelidir. 3) Yunan hükümeti üçbuçuk yıldan beri Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı tahribatı telafi etmeyi taahhüt etmelidir"²⁸³.

Diplomatik temaslar devam ederken Türk ordusunun Yunanlıları Anadolu'dan atmak için giriştiği hareket da sürüyordu. Türk birlikleri 9 Eylül sabahı İzmir'e girerek, üçbuçuk yıla yakın işgal altında kalan bu şehri kurtardı. 10 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa da şehre girdi. Büyük zafer başta İzmir olmak üzere Türkiye'nin her tarafında büyük bir sevinçle kutlandı, zaferin yurt dışında da yankıları görüldü. İslam dünyasında Hristiyanlığa karşı bir üstünlük olarak değerlendirildi. Bazı mutaassıp Hristiyan çevrelerde ise bir felaket gibi karşılandı. New York Times Gazetesi'nde Türk zaferi ile ilgili olarak "Helen ordusunun Anadolu'yu terketmek zorunda kalışı, Hristiyanlığın ve uygarlığın başına gelen en büyük felakettir" şeklinde yorumlandı²⁸⁴. Batıda hala bir çok kişinin Müslümanlara bakış açısı bu yorumdan anlaşıyordu.

İzmir'de bulunan Müttefiklerin ve A.B.D.'nin konsolosları Nurettin Paşa'yı ziyaret ederek tebrik etmişlerdi. Fakat özellikle İngilizler durumdan son derece tedirgindiler. Çünkü Türkler Yunanlıları ezdikten sonra Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için müttefiklerle de karşı karşıya gelecekti. İzmir'i kurtaran Türk kuvvetleri 16 Eylül'de Çeşme'ye ulaştı. Eskişehir yöresindeki Türk kuvvetleri de 11 Eylül'de Bursa'ya ulaştı. 18 Eylül tarihi itibarıyla Anadolu'da savaş esirleri hariç hiçbir Yunan askeri kalmadı.

Anadolu'nun kurtarılmasından sonra sıra Trakya ve İstanbul'un kurtarılmasına gelmişti. Bu amaçla Türk kuvvetlerinin kuzeybatıya (Çanakkale) doğru yönelmesi, Milli Hükümetle İngiliz hükümeti arasında bir bunalıma sebep oldu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un daha 4 Eylül'de Londra'ya gönderdiği telgraf, Çanakkale bunalımının ilk işaretlerini taşıyordu. Anadolu'nun boşaltılmasının İngiltere için İstanbul'da ve Irak'ta tehlike yaratacağını, Doğu Trakya'nın Türkler'e devri halinde İngiltere'nin Boğazlar'daki

²⁸³ Atatürk, a.g.e., II, s. 676.

²⁸⁴ Tansel, a.g.e., IV, s. 191.

durumunun kritikleşeceğini bildiren Rumbold, Fransızlar'dan da yardım alınmayacağına işaretlerle hükümetinin dikkatini çekiyordu²⁶⁵. Nitekim İngiliz kabinesinin 7 Eylül'deki toplantısında, Boğazlara doğru gelinecek Türk taarruzu karşısında İngiliz kuvvetlerinin karşı koyması kararı alındı. Gerçekten Çanakkale Boğazı'nı ve İstanbul'u gerekirse savaşılar savunma niyetinde olan İngilizler, buralardaki birliklerini takviye ettiler. Ayrıca İngiliz hükümeti müttefiklerinden, Balkan Devletlerinden ve sömürgelerinden Türklere karşı yardım istedi. Amacı I. Dünya Savaşı'ndan sonra kendi düzenine kafa tutan Türkleri de sindirmek suretiyle dünyadaki otoritesini sarstırmamaktır. Ancak Yeni Zelanda'nın dışında ne sömürgelerinden, ne Balkan Devletlerinden ve ne de müttefiklerinden umduğu desteği bulabildi. Türklere karşı tek başına yeni bir savaşa da cesaret edemedi²⁶⁶.

Bu gelişmeler üzerine Müttefikler Türk askeri hareketini diplomatik yollarla durdurma çareleri aramaya başladılar. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé 18 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp, müttefikler tarafından 13 Eylül 1921'de tarafsız bölge ilan edilen Boğazlar Bölgesi'ne girilmesini istedi. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa; Türk hükümetinin böyle bir bölge tanımadığını, düşman işgalinden Trakya'yı da kurtarmadan Türk askeri hareketinin durdurulmasının mümkün olmadığını söyledi. Bu arada Çanakkale Bölgesi'nde birbirine iyice yaklaşan Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında her an bir çatışma çıkabilirdi. Fakat taraflar olabildiğince ihtiyatlı davranarak, yürütülen diplomatik girişimlerin olumlu sonuçlanmasına imkan ve zaman tanıdılar²⁶⁷.

Bu sırada Paris'te Müttefikler arasında geline son durum görüşülüyordu. 22 Eylül'de Poincaré'nin "Trakya ve Edirne'nin kayıtsız şartsız Türklere teklif edilerek barış yapılması" fikri Lord Curzon tarafından reddedilmişti. İngiliz ve Fransızlar karşılıklı olarak birbirlerini suçladıktan sonra 23 Eylül'de Ankara hükümetine bir nota göndererek; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistan delegelerinin çağrılacağı bir konferansa delege göndermeyi kabul edip etmeyeceğini sordular²⁶⁸. Bu notada müttefikler, Boğazlardaki tarafsız bölgeye asker gönderilmediği takdirde Edirne dahil Trakya'nın Türklere verilebileceği, Milletler Cemiyeti gözetiminde Boğazların ve Marmara Denizi'nin serbestliği, konferanstan önce Yunan kuvvetlerinin müttefik devletlerce tespit edilecek bir hattın gerisine çekilmesi için gerekli baskının uygulanacağı belirtildikten

²⁶⁵ Ömer Kürkçuoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara 1978, s. 240.

²⁶⁶ Kürkçuoğlu, a.g.e., s. 242-243, Tevfik Bıyıkdoğu, a.g.e., s. 436.

²⁶⁷ Sonyet, a.g.e., II, s. 272.

²⁶⁸ Tansel, a.g.e., IV, s.201.

sonra, toplantının İzmit ya da Mudanya'da yapılabileceğini belirtiyorlardı²⁶⁹. 26 Eylül'de İngiliz Kuvvetleri komutanı General Harrington Mustafa Kemal Paşa'ya tarafsız bölgeye giren Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ve askeri faaliyetin durdurulmasına dair bir telgraf gönderdi. Mustafa Kemal Paşa ise, Türk kuvvetlerinin yaptığı hareketin mağlup Yunan ordusunun tahribatlarını önlemek için bir takip hareketi olduğunu belirtti.

Bu yazışmalar devam ederken Fransa ve diğer müttefik hükümetleri adına Fransız devlet adamı Franklin Bouillon, 28 Eylül 1922'de İzmir'e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Bouillon, müttefiklerin Türk isteklerini kabul etmek eğiliminde olduklarını, güç kullanmaya gerek kalmayacağını ve tarafsız bölgeye girilmemesini söyledi²⁷⁰.

Bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa, müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasına 29 Eylül'de verdiği cevapla Trakya'nın Meriç Nehri'ne kadar Türklere verilmesi ön şartıyla Mudanya'da 3 Ekim'de toplanacak konferansa katılmayı kabul edeceğini bildirdi.

Mudanya Mütarekesi ve Sonuçları (3-11 Ekim 1922)

Mudanya Müzakereleri, 3 Ekim'de Mudanya'da başlamıştır. Bu konferansa Millî hükümet adına İsmet Paşa başkanlığında bir heyet katıldı. Müttefik ülkeleri İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin komutanları temsil ettiler. Bunlar; İngiliz hükümeti adına General Harrington, Fransız hükümeti adına General Charpy ve yardımcıları, İtalyan hükümeti adına ise General Monbelli idi. Yunan temsilcisi Mazarakis görüşmelere geç katılmıştı²⁷¹.

Görüşmelerde, Doğu Trakya'nın prensip olarak Türklere bırakılması kabul görmekle beraber, Boğazlarla İstanbul'un, barışın imzalanmasına kadar tabi olacağı hükümlerin esaslarının belirlenmesi üzerinde tartışmalar yoğunlaştı. Hatta bu sebeple konferansa 5 Ekim'de ara verildi. Görüşmelerin yavaş yavaş bir buhran dönemine girdiğini gören B.M.M. hükümeti, Trakya'daki düşmanı takip için İstanbul ve Çanakkale üzerinden bir askeri hareket düşünmeye başladı²⁷². Bu sırada İngiliz hükümeti de General Harrington'a gerekirse silaha başvurulması talimatını vermişti. İki devlet yeniden harbin eşiğine geldiler. Ancak İngiliz temsilcisinin soğukkanlı davranışı ve Franklin Bouillon'un Mustafa Kemal Paşa nezdindeki teşebbüsleri bir çatışmayı önledi.

²⁶⁹ Atatürk, a.g.e., II, s. 678-679; R. Sonyel, a.g.e., II, s. 276 vd.

²⁷⁰ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 212.

²⁷¹ Atatürk, a.g.e., C. II, s. 212.

²⁷² Kuvvetli Savaşımız, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1973, s. 247.

7 Ekim'de tekrar başlayan görüşmeler sonunda Türk istekleri büyük ölçüde kabul edilip, 11 Ekim 1922'de mütareke imzalandı²⁹³. Türklerle Yunanlılar arasında silahlı mücadeleyi sona erdiren ve 14-15 Ekim 1922'den itibaren yürürlüğe girecek olan mütarekenin başlıca hükümleri şunlardır:

- Mütarekenin yürürlüğe girmesinden sonra Türk-Yunan silahlı mücadelesi duracaktır.
- Trakya'daki Yunan kuvvetleri, Meriç Nehri üzerinde Türk-Bulgar- Yunan sınırının kesiştiği noktadan, Ege Denizi'ne döküldüğü noktaya kadarki alanda bu nehrin batısına çekilecektir.
- Barış yapılıncaya kadar karışıklıkların önlenmesi için bölgedeki önemli noktalar İtilaf Devletlerince kontrol altında tutulacaktır.
- Yunanlıların Doğu Trakya'yı boşaltma işlemleri, mütareke yürürlüğe girdikten itibaren 15 gün içinde tamamlanacaktır.
- Jandarma da dahil olmak üzere Yunan mülki memurları en kısa sürede Trakya'yı boşaltacak. Onlardan boşalan yerleri teslim alan Müttefik Devletlerin temsilcileri en geç 30 gün içinde bu bölgeleri B.M.M. Hükümeti memurlarına bırakacaklardır.
- B.M.M. Hükümeti devraldığı bölgelerde asayişi temin edebilmek için, subayları da dahil 8000 kişilik bir jandarma kuvveti bulunduracak, bunun dışında Milli Hükümet Trakya'ya barış imzalanana kadar asker geçirmeyecektir.
- Müttefik askerler bulundukları yerlerde barış yapılıncaya kadar kalacaklardır.
- B.M.M. hükümeti orduları İstanbul ve İzmit bölgesinde sınırları belirtilen hatları barış konferansı başlayıncaya kadar ve devam ettiği müddetçe geçmeyecektir²⁹⁴.

15 Ekim'de yürürlüğe giren mütarekede kararlaştırılan Doğu Trakya'nın teslimi işini Türk tarafı adına yürütmek üzere Refet Paşa görevlendirildi. Doğu Trakya valiliğine atanan Refet Paşa, barış sağlanıncaya kadar B.M.M. hükümeti'nin bir temsilcisi olarak görevini sürdürdü.

Sonuç itibarıyla mütareke, Türk İstiklal Savaşının silahlı mücadele yönünün Türkün zaferiyle sonuçlandığının yazılı belgesidir. Mütarekeyle birlikte, Doğu Trakya Bölgemiz silahlı mücadeleye gerek kalmadan diplomasi yoluyla elde edilmiş, Türkler Avrupa'dan bütün gayretlere rağmen atılamamıştır. Bu durum Asya'nın Avrupa'ya karşı bir zaferi olarak yorumlanmıştır. Lloyd

²⁹³ Tansel, a.g.e., IV, s.214 vd.

²⁹⁴ Soysal, a.g.e., s. 63 vd.; Soysal, a.g.e., II, s. 287-288.

George'nin Yakınoğu politikasını iflas ettirip, siyasi hayatını da sona erdirmişti. O'nun politika alanından silinmesi Ortadoğu'da barışın kurulması ümidini kuvvetlendirmiştir. Yunanistan'da da Anadolu macerasından sorumlu altı devlet adamı idam edilmiştir.

V. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI, ÖNEMİ VE SONUÇLARI

1. Atlaşma Öncesi Gelişmeler

Mudanya Mütarekesi, Milli Mücadelenin silahlı mücadele yönünün başarıya ulaştığını tescil eden bir ateşkes anlaşmasıydı. Kalıcı barışa ilişkin esaslar barış antlaşmasıyla belirlenecekti. Mütarekenin yürürlüğe girmesinden sonra bu istikamette faaliyetler başlamıştır.

B.M.M. hükümeti, barış konferansının İzmir'de toplanmasını ve Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin de çağrılmasını istiyordu. Müttefikler Türklerin konferansta Rus desteğini sağlamaya çalışacağını düşünerek bunu kabul etmediler²⁹⁵. Lord Curzon da konferansın İzmir'de toplanmasının Venizelos'u incitebileceğini ve bir Türk şehrinde toplanacak konferansın başkanlığını haklı olarak Türklerin yapacağını, bunun Türklerin itibarını arttıracığını ileri sürerek reddetti. Müttefikler Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın ancak kendilerini ilgilendiren konuların görüşüldüğü sırada konferansa çağrılmalarını ve konferans yeri olarak ta Lozan'ı kabul ettiler, İngiltere bu konferansa İstanbul hükümetini de çağırarak istiyordu. Bu suretle Türkler arasında ikiliği devam ettirerek durumdan yararlanmayı düşünüyordu.

Mütarekeden sonra İstanbul hükümeti adına Sadrazam Tevfik Paşa 17 Ekim 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, silahlı mücadeledeki başarıdan sonra birlikte hareket etmeyi, böylece milletin ve memleketin menfaatlerini en üst seviyede temin etmeyi teklif edip, bunları sağladıktan sonra eski düzenin yeniden devam edip gitmesi gerektiğini vurguluyordu²⁹⁶.

Mustafa Kemal Paşa cevabi telgrafında, millet adına tek yetkili makamın B.M.M. hükümeti olduğunu, dolayısıyla barış görüşmelerinde Türk Milletini Millî Hükümetin murahhas heyetinin temsil edeceğini, hukuki olanın da bu olduğunu vurguluyor İstanbul hükümeti'nin meşruiyetinin kalmadığını belirtiyordu²⁹⁷.

²⁹⁵ Salahi R. Sonyel, "Lozanda Türk Diplomasisi", Belleten 1974, C. 38, Sayı: 149, s. 42

²⁹⁶ Atatürk, a.g.e., III, s. 1236, vesika No: 260.

²⁹⁷ Aynı eser, s. 137, vesika No: 261.

İstanbul'la Ankara arasında bu karşılıklı telgraf teatisinin hemen ardından İtilaf Devletleri İstanbul ve Ankara hükümetlerinin temsilcilerini 27 Ekimde konferansa çağırdılar²⁹⁸. B.M.M. hükümeti İstanbul hükümetinin konferansa davet edilmesinin Mudanya Mütarekesine aykırı olduğunu, bu durumda konferansa katılmayabileceklerini mütefiklere bildirdi²⁹⁹.

Mütefiklerin bu teklifi üzerine sadrazam Tevfik Paşa Ankara'ya yeni bir telgraf göndererek, B.M.M.'ince seçilecek bir kişinin, barış görüşmelerine katılmak üzere İstanbul'un belirleyeceği heyete katılması için gönderilmesini istedi. Şayet bu uygun görülmezse kendisinin, Ankara'nın barış görüşmeleri için oluşturacağı heyete katılmak üzere bakanlarından birini gönderebileceğini bildirdi (29 Ekim 1922)³⁰⁰. İstanbul'da bulunan Refet Paşa, aynı gün Padişahla görüşerek hükümetin istifasını istedi. Bu gelişmeler Ankara-İstanbul ikiliğini kaldırmak ve saltanat mescesine bir çözüm bulmak için Mustafa Kemal Paşa'ya fırsat verdi.

Tevfik Paşa'nın bu teklifi Meclis'te 30 Ekim'de tartışılmış, Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu bir grup milletvekilinin saltanatın kaldırılmasına ilişkin önergeleri meclis gündemine getirilmiş, yapılan oylamada gerekli çoğunluk sağlanamamıştı. Ertesi gün Meclisteki Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu toplayan Mustafa Kemal, Saltanatın kaldırılmasının zorunluluğunu vurguladı. Ayrıca saltanatın kaldırılmasına karşı olduğunu bildiği Rauf Bey'i meclisteki odasına çağırarak kendisini ikna etikten sonra, O'ndan mecliste milletvekillerine hitaben bir konuşma yapmasını istedi. Rauf Bey 1 Kasım'da aynı meseleyi görüşmek üzere toplanan mecliste kendisinden istenen bu konuşmayı yaptı. Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, hilafetle saltanatın farklı şeyler olduğunu, birbirinden ayrılarak halifelik'in devam edebileceğini, saltanatın millet iradesiyle uyumadığını, dolayısıyla kaldırılması gerektiğini vurguladı³⁰¹.

Bunun üzerine bir komisyon kurularak, Saltanat ve Hilafetin birbirinden ayrılarak saltanatın kaldırılmasına dair karar taslağını hazırladıktan sonra meclise gönderdi ve karar mecliste oy çokluğu ile kabul edildi (1 Kasım 1922). Böylece altı asırdan fazla devam eden Osmanlı saltanatı meclisin bu kararıyla sona ermiş oluyordu.

Saltanatın kaldırılmasından sonra 4 Kasım 1922'de son Sadrazam Tevfik Paşa kabinesi ile istifa etmiş, son padişah Vahdettin ise 17 Kasım'da İstanbul'daki İngiliz savaş gemilerinden bir olan Malaya zırhlısına binerek yurdu terk etmiştir.³⁰²

²⁹⁸ Sonel, a.g.e., II, s. 292.

²⁹⁹ Kırkçuoğlu, a.g.e., s. 256.

³⁰⁰ Kemal Atatürk, a.g.e., III, s. 1238, vesika No: 263.

³⁰¹ Atatürk, a.g.e., II, s. 686.

³⁰² Sonel, a.g.e., s. 293-294.

Vahdettin'in ülkeyi terketmesinden sonra 18 Kasım'da Hilafet konusu meclisin gündemine geldi. Üzerinde müzakereler yapıldıktan sonra, Türkiye'den ayrılan Vahdettin'in yerine Abdülmecit Efendi halife tayin edildi. Durum kendisine B.M.M. Başkanı Gazi Mustafa Kemal imzasıyla 19 Kasım 1922'de tebliğ edildi.

27 Ekim tarihli çağrılarında müttefikler barış görüşmelerinin 13 Kasım'da Lozan şehrinde başlayacağını bildirmişlerdi. Ancak konferans ilan edilen bu tarihten bir hafta sonra 20 Kasım 1922'de toplantılarına başladı. Konferansta B.M.M. hükümetini İsmet Paşa başkanlığında bir heyet temsil etmiştir³⁰³.

Konferansa Türkiye, İngiltere, İtalya, Japonya temsilcileri ve Amerika'nın Roma Büyükelçisi katıldılar. Romanya, Bulgaristan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Yunanistan ve Rusya temsilcileri de kendilerini ilgilendiren konular görüşülürken katılacaklardı. Konferansta Türklerle yapılacak barış antlaşmasının esasları tespit edilirken, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan asırlık meseleler görüşülecekti.

20 Kasım 1922'den 4 Şubat 1923'e kadar devam eden müzakerelerin ilk devresinde Lor Curzon Türk heyetine devamlı olarak Mondros Mütarekesinin gözlüğüyle baktığı için bir sonuç alınamadı³⁰⁴. Türk tarafı ise meseleye Misak-ı Milli açısından bakıyordu. Böylece tartışılan her konu üzerinde taraflar arasında ciddi görüş ayrılıklarının olduğu ortaya çıktı. Bunlar:

- Türkiye'nin Avrupa'daki sınırının tespiti ve adalar meselesi.
- Türkiye-Irak sınırın belirlenmesi.
- Kapitülasyonlar ve mali konular idi.

Türkiye'nin Avrupa'yla olan sınırının belirlenmesinde Türk heyetinin savunduğu görüş anahtarlarıyla şöyleydi:

Doğu Trakya'nın batı sınırının Batı Trakya'yı da kapsayacak şekilde belirlenmesi, Türkiye'nin savunması ve güvenliği açısından önemli olan Ege adalarının Türkiye'ye verilmesi, Türk tarafının Trakya sınırlarıyla ve Ege adalarıyla ilgili bu istekleri Balkan devletleri ile Müttefik devletlerce kabul edilmedi.

Sınırlar konusunun en fazla tartışmaya sebep olan kısmı, Türkiye ile Irak arasındaki sınırların belirlenmesiydi. Bu konudaki Türk tezi, Musul Vilayeti'nin ve mülhakatının Türkiye'nin sınırları içinde olması gerektiği şeklinde idi. Türk heyeti bunun hakkı gerekçelerini de şöyle sıralıyordu: Bu vilayette nüfus çoğunlukla Türktür, Vilayet İngilizler tarafından, mütareke imzalandıktan sonra, mü-

³⁰³ İ. İnönü, *Habrailer*, 2. Kitap, Ankara 1987, s. 43 vd.

³⁰⁴ Harunzade Erol, "Şerefli Bir Tarih", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, Sayı 3, Ankara 1985, s. 805 vd.

tarekeye aykırı olarak işgal edilmiştir³⁰⁵. Musul'u Türkiye'ye bırakmak istemeyen İngiltere, barış görüşmelerinin belki de en sert direnişini bu mesele görüşürken sergilemişti. Fransız ve İtalyan temsilcileri de onları desteklemişlerdir. Bu konuda Türkiye'de tezini ısrarla savununca gergin bir hava doğdu. Diğer konulardaki görüşmelerin tehlikeye düşmemesi için şimdilik burada statükonun muhafazasına, meselenin barış antlaşmasının imzalanmasından sonra, bir yıl içinde İngiltere ile Türkiye arasında görüşülerek çözülmesine, bu yolla bir sonuca varılamazsa Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine müracaat edilmesine karar verildi³⁰⁶.

Müttefik Devletler, Kapitülasyonların aynen devam etmesinde ve Osmanlı borçlarının tamamının yeni Türk Devletine ödetilmesinde ısrar ediyorlardı. Bu konulardaki Türk tezi ise, Kapitülasyonların tamamen kaldırılması ve Osmanlı borçlarının ancak Türkiye'nin payına düşen kısmının kabullenilmesi şeklindeydi³⁰⁷.

Bütün bunlardan sonra görülen oydu ki müttefikler, Kurtuluş Savaşını pek göz önünde bulundurmuyarak, küçük çaplı değişikliklerle halâ Sevr Projesini Milli hükümete de kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bu düşünceden hareket eden müttefikler, 31 Ocak 1923'de Türk heyetine, 4 Şubata kadar incelenmek ve cevaplandırılmak üzere bir barış taslağı sundular. Sevrin ruhu doğrultusunda hazırlanan bu taslak, Misak-ı Milli ruhuyla hareket eden Türk temsilcileri ve Milli hükümet tarafından uygun bulunmadı. Bu durumda konferans dağıldı ve barış görüşmeleri kesintiye uğradı.

B.M.M. hükümeti 8 Mart 1923'te müttefiklerin antlaşma tasarsına karşı kendi projesini onlara iletti. Barış görüşmelerinin ikinci aşaması, tarafların yeni bir savaşı göze alamaması üzerine savundukları tezlerden karşılıklı kısmi tavizler vermeyi kabullenmeleriyle 23 Nisan 1923'de başladı. Temel meselelere göre yeniden üç komisyon oluşturuldu. Görüşmelerin bu döneminde İngiltere Lord Curzon yerine Horace Rumbold'u temsilci olarak göndermişti. Rumbold'un başkanlığını yaptığı komisyon toprak ve yargı meselelerine, Fransız temsilci Pellé'nin başkanlığını yaptığı komisyon sağlık ve mali sorunlara, İtalyan temsilci Montagna'nın başkanlığını yaptığı komisyonda ekonomik problemlere bakacaktı. 17 Temmuz'a kadar süren çalışmalar sonunda temel hususlara son şekilleri büyük ölçüde verilmişti. Nihayet anlaşmaya varılamayan bazı noktalar olmakla birlikte, Temmuz ayının son haftasının başında heyetler antlaşma metnine son şeklini verdiler.

³⁰⁵ Bilal N. Şimsir, Lozan Telgrafları I, Sıra no: 414, Ankara 1990, s. 428-429.

³⁰⁶ Şimsir, a.g.e., Belge no: 419,422,432,443,476,483, s. 431,441,448,479,483.

³⁰⁷ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Takım I, C. III, Ankara, 1972, s. 7 vd.

2. Barış Antlaşmasının İmzalanması

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Andlaşması üç çeşit metinden müteşekkildir. Bunlardan ilki barış andlaşması metni, ikincisi ana metni tamamlayıcı ekler, üçüncüsü de Türkiye ile bazı batılı devletler arasında karşılıklı verilen mektuplardır.

Türkiye ile Batılı Devletler arasında tarihin derinliklerinden o günlere kadar yaşanan olayların bir hesaplaşması niteliğindeki Lozan Andlaşması; siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda pek çok konuyu kapsayan 143 madde olarak tanzim olunmuştur. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Sınırlar

- a) Batıda Bulgaristan'la olan sınırmız İstanbul, Neuilly ve Sevr antlaşmalarıyla belirlenen Karadeniz kıyısındaki Rezve Deresi ağzından başlayıp, Yunanistan sınırlarının Meriç üzerindeki keşiştiği yere kadarki sınır kabul edildi (madde 2).

Yunanistan'la olan sınırmız ise, Mudanya Mütarekesi'nde belirlendiği şekliyle Meriç sınır olarak kabul edilip, bu nehrin sol kıyısı Türkiye'ye bırakılmış, Karaağaç savaşı tazminatı olarak Türklere de kalmıştır. Çanakkale Boğazı'nın güvenliği ile yakından ilgili olan İmroz, Bozcaada ve Tavşan adası Türkiye'ye bırakılırken, diğer Kuzey Ege Adaları Yunanistan'a bırakılmıştır. Ancak bu adalar, askeri amaçlı kullanılmayacak ve silahtan arındırılacaktır.

- b) Güneyde Türkiye-Suriye sınırı, Fransızlarla 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesiyle belirlendiği şekliyle Lozan'da onaylanmıştır (madde 3). Buna göre sınır; İskenderun Körfezi üzerinde Payas'ın güneyinde tespit edilen bir noktadan başlayarak Arsuz mevkiini Suriye'de Kilis'i Türkiye'de bırakacak. Daha doğuda Nusaybin, Cizre Türkiye'de kalacak, Süleyman Şah'ın Ciber Kalesi'ndeki mezarı Türkiye'nin malı olacak, burada Türk muhafızları ve bayrağı olacaktır.

- c) İngiltere ile ilgili meseleler ve Irak sınırı hususunda ise, Türkiye, İngiltere'nin elinde bulunan Mısır, Irak, Sudan ve Kıbrıs Adası üzerindeki hakimiyet haklarından vazgeçecekti (madde 17-21). Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Antlaşmanın imzalanmasından sonra 9 ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça belirlenecek, bu hususta bir karar alınmaya kadar taraflar bu günkü durumu değiştirecek hiçbir faaliyette bulunmayacaktır.

Boğazlar

Boğazların her iki kıyısında 15 km'lik bir alan askersiz bölge olacak. Bir savaş tehlikesi ya da Türkiye'nin herhangi bir savaşa girmesi halinde silah-

landırılabilir, Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaşta Karadeniz'e geçecek gemilere sayı ve tonaj bakımından sınırlamalar getirilecek. Boğazlar Milletler Cemiyeti'nin denetiminde bir komisyon tarafından idare edilecek, bu komisyon boğazlardan geçecek savaş gemileriyle ilgili olarak her yıl Milletler Cemiyeti'ne bilgi verecekti. Barış zamanında boğazlardan her türlü aracın geçişi serbest olacaktı. Boğazları denetleyen milletlerarası kurulun başkanlığını Türk temsilci yapacaktı.

Kapitülasyonlar

Lozan Antlaşmasıyla kapitülasyonlar tümüyle kaldırılmış, bu haklardan yararlanarak ülkemizde kurulmuş yabancı ticaret kuruluşlarının da Türk yasalarına uymaları zorunluluğu getirilmiştir (madde 28).

Azınlıklar

Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm azınlıklar Türk vatandaşı olarak kabul edilmiştir. Yunanistan'daki Türkler'le Türkiye'deki Rumlar mübadele edilecekler. İstanbul'daki Rumlarla Batı Trakya'daki Türkler bunun dışında tutulacaktı.

Borçlar

Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletlerinden 1854'ten itibaren almaya başladığı borçların ödenmesi, bu tarihlerde Osmanlı sınırları içindeyken daha sonra ayrılarak bağımsız devlet haline gelen ülkelerle Türkiye arasında taksim edildikten sonra Türkiye payına düşen kısmı ödeyecekti. Ödemelerin esası ise, alacaklı ülkelerle Türkiye arasında belirlenmek üzere antlaşmadan sonraya bırakılmıştır. Türkiye, alacaklı devletlerle daha sonra kararlaştırılan esaslar doğrultusunda, Osmanlıdan intikal eden borçlarını taksitler halinde ödemeye başlamış, bu borçların son taksidi 1954 yılında ödenebilmiştir.

Savaş Tazminatı

Anadolu'da büyük yıkıma sebep olan Yunanistan savaş tazminatı olarak Karaağaç ve çevresini Türkiye'ye vermiştir³⁰⁸.

İstanbul ve Boğazların Boğaltılması

Antlaşmanın B.M.M. tarafından tasdik edilmesinden sonra İtilaf Kuvvetleri altı hafta içinde İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki Türk topraklarını terk edeceklerdi.

³⁰⁸ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. 1. (1920-1945), Ankara 1983, s. 87-245.

3. Lozan Antlaşmasının Önemi ve Sonuçları

I. Dünya Savaşı'nda yenilen Türk Milleti, bu savaşın galiplerinin kendisi için tasarladığı ölüm fermanını kabul etmemiş, bunun üzerine galiplerle Türkler arasında yeniden başlayan savaş hali 1922 yılının sonlarına kadar devam etmiştir. Türk Milleti için tam anlamıyla bir ölüm-kalım mücadelesi biçiminde geçen Kurtuluş Savaşının silahlı mücadelesi kesin bir Türk zaferiyle sonuçlandı. Bu büyük başarıdan sonra I. Dünya Savaşının galipleriyle barış masasına eşit şartlara sahip olarak oturma imkanı elde edildi. Galiplerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı hükümetine imzalatırları, Anadolu'yu parçalamayı ve bu topraklar üzerinde Türklere hayat hakkı tanımamayı öngören Sevr Projesini bir kağıt parçası olmaya mahkum etti. Lozan Barış Antlaşması, yalnız Anadolu'nun parçalanmasını önlemekle kalmadı. Antlaşmayla Osmanlı Devletinden miras kalan asırlık meseleler çözüldü. Kapitülasyonların kaldırılıp, Osmanlı borçlarının bir esasa bağlanmasıyla Türkler üzerindeki ekonomik baskılar kırıldı. Ayrıca yeni siyasi sınırların kesin olarak belirlenmesi, resmen kabul ve tasdik edilmesi suretiyle askerî baskılar, azınlıklar için vatandaşlık esası kabul edilerek sosyal ve siyasi baskılar büyük ölçüde ortadan kaldırıldı.

Lozan, tarihi bir hesaplaşma olması dolayısıyla çok çetin müzakereler sürecinin yaşandığı bir antlaşmadır. Türkler açısından barışa rağmen bazı meseleler tam olarak çözüme kavuşmamıştır. Irak sınırının istendiği gibi belirlenememesi, bütün olumlu yanlarına rağmen boğazların idaresinin uluslararası bir komisyona bırakılmış olması, Ege Adaları meselesi ve Türkiye'nin hissesine düşen borç diliminin ödenmesinin alacaklı devletlerle kararlaştırılması gibi meseleler antlaşmadan sonra da Yeni Türk devletini bir süre daha meşgul etmiş, ancak bütün bunlara rağmen Antlaşmanın Türk Milleti bakımından önemini en güzel şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleri ifade etmiştir: "Bu antlaşma Türk Milletine karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın, sonunda neticesiz bırakıldığını ifade eder bir vesikadır"³⁰⁹.

**3. BÖLÜM
TÜRK İNKILÂP
HAREKETLERİ VE
ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK
DIŞ POLİTİKASI**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: **TÜRK İNKILÂP HAREKETLERİ VE** **ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI**

Millî Mücadelenin başarıyla tamamlanması ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanarak, adeta Yeni Türk Devleti'nin tapusunun alınmış olması, Türk Milletinin uluslararası camiada varlığını sürdüreceğinin bir ispatıydı. Ancak, milletin son dönemlerde içinde bulunduğu geri kalmışlık halinden kurtarılması ve çağın en yüksek medenî icaplarına göre ilerlemesinin temin edilmesi için, yeni çalışmalara ihtiyacı vardı³¹⁰. Eğer bu çalışmalar gerçekleştirilirse, girişilmiş olan büyük millî hareket her yönüyle tamamlanmış olacaktı.

Türk Milletine yeni bir görüntü ve kimlik kazandırmak düşüncesinde olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, İstiklâl Savaşı'nı yalnız vatan topraklarının istilacı kuvvetlerden kurtarılmasıyla yeterli saymıyordu. O, yeni Türk Devleti'ni eski Osmanlı müesseselerinden kurtarmak, Türk Milletini Batı Dünyası'na kabul edilmiş sosyal ve kültürel değerlere kavuşturmak ve modern esaslara göre donatmak istiyordu³¹¹. Bunu yaparken de her şeyden önce, yeni devletin bir millî Türk Devleti olduğunu ve devlet kültürünün, Türk benliği ve gelenekleri üzerine kurulması gerektiğini savunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa, memlekette yapmak istediklerini çok önceden kafasında planlamıştı. Ancak O, yapacağı işler için uygulamayı safhalara ayırıp, zamanın gelmesini ve şartların oluşmasını beklemeyi uygun buluyordu. Zamanı gelince de, uygulamayı birtakım evrelere ayırarak olayların gelişiminden faydalanıyordu³¹².

Atatürk, gerçekleştirmeyi düşündüğü inkılâplarla ilgili olarak, önceden milletin duygu ve düşüncelerini göz önünde bulunduruyor, yapılacak olan çalışmalarını milletin arzusu doğrultusunda hazırlayarak³¹³, bunları millete mâl etmeye çalışıyordu. Ancak, bu sırada kendi başına hareket etmeyerek, yakın çevresi ile hükümetler ve TBMM'nin de inkılâpların gerçekleştirilmesinde söz sahibi olmalarını arzu ediyordu.

³¹⁰ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Matrisler ve Belgeler*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1984, s.259.

³¹¹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, MEB Basımevi, İstanbul 1982, s.267.

³¹² Atatürk, *Nutuk*, C. I, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 10.

³¹³ YÖK Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, C. I/2, (Atatürk İnkılâpları), YÖK Yayınları, Ankara 1989, s. 11.

I. TÜRK İNKILÂP HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve dağılma dönemlerinde, devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılabilmesi amacıyla bir dizi ıslahat hareketlerine girişilmişti. Ancak bu hareketler halka dayanmadıkları ve köklü değişiklikleri ihtiva etmedikleri için devleti ve milleti kurtarmaya muvaffak olamamışlardı.

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında ise, Osmanlı Devleti'ni bu kötü durumdan kurtarmaya yönelik, Osmanlılık, İslamcılık ve Batıcılık gibi bir takım fikir akımları ortaya çıkmıştı. Bu fikir akımlarının da, en nihayet I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya yetmemesi, Atatürk'ün Türk Milletini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak maksadıyla yapacağı inkılapları ve yeni Türk bünyesini, milliyet ve medeniyet prensipleri üzerine oturmasını gerekli kılmıştı. Bu sebeple Türk inkılabı, tamamiyle milliyet ve medeniyet prensipleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir³¹⁴.

Türk İnkılabı, çağın uluslararası değerlerine uygun yapıda olması sebebiyle, Türk Milletini arzu edilen medeniyet seviyesine ulaştırabilecek niteliklere sahiptir ve modern çağların en büyük Türk devlet adamı olan Atatürk'ün dehası ve Türk Milletinin eşsiz anlayış ve fedakârlığı ile gerçekleştirilmiştir³¹⁵.

Atatürk'ün genel olarak amaçlarını "Türk halkını bütünüyle çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle medenî bir toplum durumuna ulaştırmak" diye açıkladığı³¹⁶ inkılaplar, şüphesiz, her alanda Türk Milletinin ilerlemesini temin edebilecek niteliktedirler. Bu sebeple, Türk Milleti için hayati öneme sahip olan bu inkılaplar, Atatürk tarafından gençliğe emanet edilirken, Türk ordusu da cumhuriyeti ve inkılapları korumak ve kollamakla görevlendirilmiştir³¹⁷.

Bu dönemde yeni Türk Devleti'nde yapılan inkılapları; siyasi alanda, hukuk alanında, eğitim ve kültür alanında, sosyal alanda, ekonomi ve sağlık alanında yapılanlar olmak üzere beş ana grupta toplamak mümkündür. Şimdi bu sahalarda yapılmış olan inkılapları teker teker ele almaya çalışalım.

SİYASİ ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR

Bu başlık altında ele alınacak inkılaplar, direk devlet düzeniyle ilgili olup, Osmanlı devlet sisteminin değiştirilerek, demokratik ve laik cumhuriyete geçişi sağlamak maksadıyla gerçekleştirilmiş olanlardır.

³¹⁴ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.58 - 59.

³¹⁵ Yılmaz Altuğ, *Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk, Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992, s.479.

³¹⁶ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1995, s.434.

³¹⁷ YÖK Komisyon, a.g.e., C.I - 2, s.12 -13.

1. Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesinin imzalanmasıyla cephelerdeki savaş sona ermiş, ancak nihai barış henüz gerçekleşmemişti. Taraflar arasında savaşa son verecek bir barış anlaşmasının imzalanabilmesi için, 28 Ekim 1922'de Lozan'da Barış Konferansının toplanması kararlaştırılmıştı. Ancak bu sırada İtilâf Devletleri, kendileri açısından en uygun ortamı hazırlamaya çalışıyorlardı. Onlar, bu maksatla konferansa, TBMM Hükümetinin yanında, İstanbul Hükümetini de davet ederek³¹⁸, ortaya çıkacak görüş ayrılıklarından faydalanmayı planlamışlardı.

Sadrazam Tevfik Paşa da, İtilâf Devletlerinin teklifini değerlendirmek istiyordu. O, bu amaçla önce 17 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşaya çektiği telgrafta; "Kazanılan zaferin bundan böyle İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlık ve ikiliği ortadan kaldırdığını ve millî birliğimizi sağladığını" söyleyerek³¹⁹ konferansa katılma konusunda yardım istemişti. 29 Ekim 1922 tarihinde de TBMM'ne bir telgraf gönderen Paşa, "Kazanılan başarının elde edilmesine hizmet ettiklerini" iddia ederek³²⁰, Lozan görüşmelerine İstanbul Hükümeti temsilcilerinin de katılmasının doğru olacağı görüşünü savunuyordu.

Eğer konferansa iki hükümeti temsil eden ve farklı düşüncelere sahip delegeler katılırsa, İtilâf Devletleri karşısında güçlü ve kararlı bir şekilde hareket etmek mümkün olmayacaktı. Bu durumu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, telgraf ve Lozan'da temsil konusunu 30 Ekim günü toplanan Meclis Genel Kuruluna getirdi. Tevfik Paşanın telgrafı Mecliste genel olarak tepkiyle karşılanırken, iki farklı görüşü de ortaya çıkardı. Bir grup milletvekili Bâb-ı Âlî ve Padişahlığın hükümsüzlüğü şeklinde görüş beyan ederek telgraf ve Sadrazamı protesto ederken, diğer grup ise; sadece telgrafa ret cevabının verilmesini ve Bâb-ı Âlî ile Padişahlık hakkında bir karar verilmemesini istiyordu.

Mecliste, Padişahlığın hükümsüzlüğü ile hakimiyetin kim tarafından kullanılacağı hakkındaki görüş ayrılıklarının devam ettiği bir sırada, "Osmanlı Devleti'nin yıkılmışı olduğunu, yeni bir Türk Devleti'nin doğduğunu, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince hakimiyet haklarının millete ait bulunduğunu" ifade eden bir önerge³²¹ hazırlanarak, Meclis Başkanlığına verildi³²². Bu önergenin

³¹⁸ Atatürk, a.g.e., C.II, s.418.

³¹⁹ Atatürk, a.g.e., C.II, s.465 - 466.

³²⁰ Atatürk, a.g.e., C.II, s.466.

³²¹ Adı geçen önerge, Sinop Mebusu Dr. Ruza Nur tarafından hazırlanmış ve seksen milletvekili tarafından da imzalanmıştır.

³²² Atatürk, a.g.e., C.II, s.467.

Mecliste görüşülmesi sırasında özellikle hakimiyetin kimin elinde bulunması gerektiği konusunda sert tartışmalar yaşandı³²³.

Aslında, gerek Mustafa Kemal Paşa tarafından 26 Nisan 1920 tarihinde Meclise verilen ilk önergede, gerekse 20 Ocak 1921 tarihli Anayasada, hakimiyetin millete ait olduğu açıkça ifade edilmişti³²⁴. Dolayısıyla bu konuda kargaşa yaratacak her hangi bir durum söz konusu değildi. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, bilgi vermek ve görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak maksadıyla, 1 Kasım 1922 tarihinde Meclis Genel Kurulunda uzun bir konuşma yaparak, muhalefet edenleri ikna etmeye çalıştı.

Onun bu konuşmada da ifade ettiği gibi gerçekte, hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından kimseye görüşme ve tartışma yoluyla verilemezdi ve ancak kuvvetle, kudretle, zorla alınırdı. Dolayısıyla Türk Milleti hakimiyeti ve saltanatı eline almıştı. Bu olmuş bitmiş bir işti. Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse uygun olacaktı. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesince ifade olunacak ve ihtimal bazı kafalar kesilecekti³²⁵.

Zaten, önce TBMM'nin açılmasıyla fiilen, daha sonra da Anayasada yer alan hükümlerin öyle öngörmesi sebebiyle hukuken, Türk Milleti hakimiyeti kendi eline almış durumdaydı. Dolayısıyla gerçekte Saltanat açıkça olmasa da kaldırılmış demektir. İstanbul Hükümeti'ni dayanaksız ve hükümsüz kılmak için, şimdi sıra bunu bir kanunla açık ve kesin bir şekilde ifade etmeye gelmişti³²⁶.

Mecliste yapılan tartışmalardan sonra, hakimiyetin millet tarafından kullanılması gerektiği görüşü ağırlık kazandı. Bunun üzerine Meclise verilen önerge tasarı haline dönüştürülerek Genel Kurula sunuldu. Tasarı, 1 Kasım 1922 günü Meclis Genel Kurulu tarafından oybirliğiyle kabul edildi³²⁷.

³²³ Atatürk'ün Nutuk'ta ifade ettiği gibi, bu önerge Mecliste okunduktan sonra yaşanan tartışmalar sırasında, önergeye ciddi olarak muhalefet eden ve Saltanatın kaldırılmaması gerektiği yönünde görüş beyan eden iki milletvekili ortaya çıkmıştır. Bunlar; Selahattin Bey ve Ziya Hürşit'tir.

³²⁴ Açı geçen önergede, "Mecliste yoğunlaşan milli iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde bir kuvvet yoktur." ibaresi yer alırken, 1921 Anayasasında da;

"Madde 1- Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 2- İcra kudreti ve yasama yetkisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır." hükümleri yer alıyordu.

³²⁵ Atatürk, a.g.e., CII, s.468.

³²⁶ Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s.143.

³²⁷ Bu kararın karar numarası 308 ve başlığı; "Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukuk-i hakimiyet ve hükümrânının mümessil-i hakikisi olduğuna dair heyet-i umumiye kararı" dır.

Bu kanuna göre, İstanbul'daki hükümet, 16 Mart 1920 günü sona ermiştir. Misak-ı Milli sınırları içinde tek hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetidir. Saltanat ve Hilafet birbirinden ayrılmış ve Saltanat kaldırılmıştır. Hilafet ise varlığını devam ettiriyordu.

Saltanatın kaldırılmasıyla, Vahdettin padişahlık haklarını kaybetti ve Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığı kesin olarak sona erdi. Böylece İstanbul Hükümeti de hükümsüz kalmıştı. İstanbul'da Tefvîk Paşa Hükümeti 4 Kasım 1922'de istifa edince, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye'nin tek hükümeti olarak kaldı. Bu durum karşısında son Osmanlı Padişahı Vahdettin, 17 Kasım 1922'de İngilizlere sığınarak ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır³²⁸.

2. Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923)

Cumhuriyet dilimize Arapça cumhur kelimesinden geçmiştir. Cumhur, halk, ahali, büyük kalabalık demektir³²⁹ ve toplu bir halde bulunan kavim yahut milleti ifade etmek için kullanılır³³⁰.

Cumhuriyet, halka dayanan, gücünü halktan alan bir devlet şeklini ifade eder. Bu anlamda iktidarın millete, umuma ait olduğu bir sistemdir³³¹. Bu sebeple cumhuriyette egemenlik bir kişi veya zümreye değil, toplumun bütün kesimlerine aittir.

Cumhuriyet, başta devlet başkanı olmak üzere, devletin temel organlarında görev yapan kişilerin seçimle işbaşına geldikleri, bunların belirlenmesinde kesinlikle veraset sisteminin rol oynamadığı bir hükümet şeklini benimser³³².

Cumhuriyet fikri ilk defa Fransız İnkılabı sonunda ortaya çıkmıştır. Dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde kullanılır. Dar anlamda cumhuriyetten, sadece devlet başkanının, doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi kastedilirken, geniş anlamda ise; egemenliğin milletin bütününe ait olması ifade edilir³³³.

³²⁸ M. Baydar, a.g.e., s.144.

³²⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Analklopedik Lügat*, 7. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1986, s. 177.

³³⁰ H. Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989, s.1.

³³¹ H. Eroğlu, a.g.e., s.2.

³³² YÖK Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II*, Atatürkçülük, YÖK Yayınları, Ankara 1986, s.44.

³³³ Türkiye'de geniş anlamda kullanılan bir cumhuriyet kavramı söz konusudur. Çünkü, Türkiye'de sadece devlet başkanı değil, devletin yasama, yürütme ve yargı (Bazı yüksek mahkemelerin başkan ve üyelerinin) gibi temel fonksiyonlarında görev alan kişiler de seçimle işbaşına gelirler. Ayrıca Türkiye'de egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir.

Türkiye’de cumhuriyetin ilanı, Yeni Türk devletinin kurucusu Atatürk’ün düşünceleriyle yakından ilgilidir³³⁴. Çünkü O, gençlik yıllarından beri cumhuriyet fikrini benimsemiş bir kişidir³³⁵. Daha bu yıllarda, Türk Milletinin bir gün mutlaka cumhuriyet idaresine kavuşacağını söylemekten de çekinmemiştir³³⁶.

Atatürk cumhuriyetle ilgili düşüncelerini çok önceden olgunlaştırmış ve şartların oluşmasını beklemeye başlamıştır. Dolayısıyla bu konuda yapılmış olan çalışmalar, büyük ölçüde açıklamıştır. Onun eseri olarak gerçekleştirilmiştir.

Atatürk gençliğinden beri en büyük hayali olan, Türk Milletinin cumhuriyet rejimine kavuşması hususundaki düşüncesini, Erzurum Kongresi sırasında açıklamıştır. O, Yaveri Mazhar Müfit Kansu’ya, “Zaferden sonra hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını” söyleyerek³³⁷, bu konudaki düşüncesini açıklarken, aynı zamanda Türk Milletine olan güvenini ve ileri görüşlülüğünü de ortaya koymuştur.

Aslında Milli Mücadelenin devam ettiği günlerde bütün zorluklara rağmen, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da toplanmış olan Meclisin bizzat kendi varlığı bile, cumhuriyet yolunda atılmış büyük bir adımdır³³⁸. Bu Mecliste kabul edilen ilk Anayasada³³⁹ yer alan, “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir.” ibaresine uygun olarak teşkil edilen siyasi rejim ise; ismi konulmamış bir cumhuriyetti³⁴⁰. Çünkü bu dönemde Yeni Türk Devleti’nde millet egemenliği hakim kılınarak, Milli egemenlik prensibine işlerlik kazandırılmıştır.

Atatürk, Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanması ve düşmanın Anadolu’ndan atılmasından sonra, Türk Milletini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştıracak çalışmaları başlatmıştır. Her şeyden önce bu çalışmaların devletin yapısıyla ilgili olması gerektiğini düşünüyordu. Bu çerçevede, 1 Kasım 1922 tarihinde kabul edilen bir kanunla Saltanat kaldırılmıştı. Bu aynı zamanda cumhuriyetin önünde yer alan bir engelin de ortadan kaldırılması demekti. 24 Temmuz 1923’te de Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasıyla, Milli Bağımsızlık tam anlamıyla elde edilmişti.

³³⁴ H. Eroğlu, a.g.e., s. 17.

³³⁵ Atatürk, gençlik yıllarında özellikle Fransız İnkılabına dair Fransızca kitaplar okuyarak, cumhuriyeti öğrenmiş ve bu fikri benimsemiştir.

³³⁶ İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Saray; *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller*, Kazano Matbaacılık Sanayii Yayınları, İstanbul 1983, s. 100.

³³⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümlüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, 3. Bası, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 131.

³³⁸ Ankara’da Meclisin açılmasıyla Padişahın egemenliğine son verilirken, milletin egemenliği gerçekleştirilmiştir. Milli Egemenlik ise cumhuriyetin temel unsurudur. Bu sebeple Meclisin açılması cumhuriyet için büyük aşamadır.

³³⁹ İlk Anayasa 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmiştir.

³⁴⁰ H. Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, a.g.e., s.270.

Ancak bu dönemde, Yeni Türk Devleti'nde Milli Egemenlik prensibinin devletin temel taşı olarak belirlenmiş olmasına rağmen, devletin yönetim şekli açıkça belli değildi. Olağanüstü şartlarda hazırlanmış olan 1921 Anayasası ihtiyaçlara cevap veremiyordu³⁴¹. Bu Anayasaya göre bir devlet başkanının ve kabine sisteminin olmaması, sık sık hükümet buhranlarına sebep oluyordu. Özellikle 25 Ekim 1923 günü Başbakan Fethi Beyin istifası ve yeni hükümetin kurulamaması³⁴², Meclisin çalışma güçlüğü³⁴³ ortaya koyarken, ülkenin içinde bulunduğu durumun ciddiyetini de gözler önüne seriyordu.

28 Ekim akşamı Çankaya'da yeni hükümetin kurulması çalışmalarını sırasında, başsız bir devletin olamayacağı görüşünün ortaya çıkması ve dış ülkelerde, "Türkiye'nin bir devlet başkanı bile yok" gibi sözler söylendiğinin ifade edilmesi üzerine³⁴⁴ Atatürk, cumhuriyetin ilanı için, beklenen günün geldiğini görerek, yanında bulunanlara³⁴⁵, "Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz." diyerek³⁴⁶ bu konudaki fikrini açıkladı.

Atatürk, 28 Ekim gecesi, İsmet Paşa ile birlikte 1921 Anayasasının devlet şeklini tespit eden maddelerinde değişiklik öngören bir kanun tasarısı hazırladı³⁴⁷. Bu tasarı 29 Ekim günü önce Halk Fırkası Grubunda görüşülerek kabul edildi. Aynı gün Meclis Genel Kuruluna sunulan tasarı, yapılan görüşmelerden sonra burada da kabul edildi. Bu tasarıyla birlikte, on altı milletvekili tarafından hazırlanan, cumhuriyetin ilanı yönündeki önerenin³⁴⁸ de Mecliste kabul edilmesiyle, cumhuriyet resmen kabul ve ilan edilmiş oldu.

³⁴¹ M. Baydar, a.g.e., s.157.

³⁴² Atatürk, a.g.e., C.H, s.541-542.

³⁴³ H. Eroğlu, a.g.e., s.271.

³⁴⁴ Atatürk tarihî kararını açıkladığı zaman yanında bulunan kişiler şunlardır: Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Kazım Paşa (Özalp), Fethi Bey (Okyar), İsmet Paşa (İnönü), Fuat Bey (Bulca) ve Ruşen Esref Bey (Ünaydın).

³⁴⁵ Atatürk, a.g.e., CII, s.543.

³⁴⁶ Atatürk'ün Nutukta belirttiği gibi, bu tasarı ile Anayasanın birinci maddesinin sonuna, "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli cumhuriyettir." ibaresi eklenirken, üçüncü madde, Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis hükümeti ayrıldığı idare kollanmış bakanlar vasıtasıyla yönetir." şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca sekizinci ve dokuzuncu maddeler de değiştirilerek, şu maddeler yazılmıştır:

Madde - Türkiye Cumhuriyeti TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.

Madde - Türkiye Cumhuriyeti devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.

Madde - Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından ve meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar Başbakan tarafından ve yine meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclisin onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse oylama Meclisin toplantısına bırakılır.

³⁴⁷ Cumhuriyetin ilanında Adı Geçenler, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Baykan Matbaası, Ankara, s.6.

Cumhuriyetin ilanından sonra sıra cumhurbaşkanının seçilmesi işine gelmişti. Aynı gün, 158 milletvekilinin katılımıyla yapılan seçim sonunda da Mustafa Kemal Atatürk oybirliğiyle cumhurbaşkanlığına seçilmiştir³⁴⁸.

Türkiye’de cumhuriyetin ilanı ile kabine sistemine geçilirken, aynı zamanda devletin demokratikleşmesi yolunda büyük bir adım atılmış ve yapılacak olan inkılaplara da ortam hazırlanmıştır.

3. Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)

Halife, sözlük anlamı olarak, bir işte birinin yerine geçen kişi, onu temsil eden kimse demektir ve genellikle devlet başkanı için kullanılır³⁴⁹.

İslam terminolojisinde ise; Hz. Muhammed’in ölümünden sonra Onun yerine geçen kişi, yani Müslümanların din ve devlet başkanı anlamına gelir.

İslâmî anlayışa göre Halife, cismanî ve ruhanî bir kişiliktir. Bu anlamda, hem devlet ve hükümet başkanı ve ordu komutanı olarak dünyaya ait iktidarı temsil eder, hem de baş imam olarak ahiret işlerini yürütür. Dolayısıyla Müslüman halk üzerinde büyük tesiri vardır.

Halifeliğin tarihçesine kısaca baktığımızda, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra, ilk dört Halifenin seçimle iş başına geldiklerini görüyoruz. Ancak Emeviler devrinde, seçim geleneği bir tarafa bırakılarak, Halifelik Saltanat usulüne göre, babadan oğula geçen bir müesseseye haline dönüştürülmüştür. Bu olaydan sonra da bu makam, seçimle iş başına getirilen liderlik vasfını kaybetmiştir³⁵⁰.

Halifelik, Abbasiler devrinde de veraset sistemine uygun olarak devam etmiştir. Bu devletin yıkılmasından sonra ise, Mısır’da kurulmuş olan Memlûklülük Devleti’ne geçmiştir³⁵¹.

İslamiyetin geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte bazı sultanlar, değişik zamanlarda ve yerlerde kendi topraklarında bir hükümlünlük ifadesi olarak da Halife unvanını kullanmaya başlamışlardır. Bu çerçevede Osmanlılarda da I. Murat’tan itibaren bazı Padişahların zaman zaman Halife unvanını kullandıkları bilinmektedir³⁵².

³⁴⁸ Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Berkalp Kitabevi, Ankara 1944, s.344.

³⁴⁹ Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*, Hilafet Maddesi, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.539.

³⁵⁰ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924 - 1928)*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, s.242.

³⁵¹ Halifeliğin Memlûklülük Devleti’ne geçişi; Hülaû’nun Bağdat’ı istila ederek Abbasi Devleti’ni yıkmasından sonra, Abbasi soyundan gelen El - Mustansirbillah’in Mısır’a giderek bu devlete sığınması ve halifeliğin burada devam ettirilmesiyle gerçekleşmiştir.

³⁵² *İslam Ansiklopedisi*, a.g.m., a.g.e., s.546.

Osmanlılara Halifelik, Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılındaki Mısır Seferinden sonra geçmiştir. Bu tarih itibarıyla artık Osmanlı padişahları aynı zamanda Halifedirler. Dolayısıyla Padişahlar, hem imparatorluk tebaasının hükümdarı, hem de bütün Müslümanların dinî lideri durumundadırlar³⁵³.

Osmanlılar, Halifeliği aldıkları zaman İslam dünyasının en güçlü siyasi otoritesi idiler. Bu sebeple padişahlar, siyasi üstünlükleri devam ettiği müddetçe, ayrıca Halifelige dayanan bir nüfuz elde etmeyi, yani bu makamın maddi ve manevî gücünden faydalanmayı düşünmemişlerdir³⁵⁴. Genellikle dinî konularda Şeyhülislamın fetvalarına başvurarak, bu fetvalarda öngörülen hususlara göre hareket etmeye çalışmışlardır.

Hilafet politikasının Osmanlı siyasetinin başlıca unsurlarından biri haline gelmesi, ilk defa Büyük Güçler tarafından Müslüman ve Müslüman olmayan tebaanın devlet aleyhine tahrik ve teşvik edilmeye başlandığı ve Bâb - ı Alinin bunlara karşı başka yollardan yeterli karşılık verme imkanının kalmadığı zamana rastlar³⁵⁵. Bu dönemde, devletin zayıflamasıyla birlikte Halifeliliğin manevî gücünden faydalanmayı düşünen bazı devlet adamları, bu makamı, bir kurtarıcı gibi görerek, devletin içinde bulunduğu kötü durumu değiştirecek sihirli bir değnek zannetmişlerdir.

Ancak, XIX. yüzyılda milliyetçilik fikirleri bütün dünyada etkili olmaya başlamıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti, kendisinin aleyhine gelişen milliyetçilik akımına karşı, Halifelige daha fazla önem vererek, bu makamın gücünden istifade etmeye çalışıyordu. Devletin içinde bulunduğu durumdan kurtuluş yollarının arandığı bu sırada Panislamizm³⁵⁶ politikasının uygulanmasına karar verilmişti³⁵⁷. Fakat bu dönemde özellikle Araplar arasında da milliyetçilik fikirlerinin yayılmış olması sebebiyle, adı geçen politikanın başarıya ulaşması pek mümkün görünmüyordu.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı günler yaşadığı I. Dünya Savaşı sırasında, devleti, bu kötü durumdan kurtarmak maksadıyla yapılan cihat çağrısının gerekli etkiyi yapmaması, Panislamizm politikasının başarısızlığının bir göstergesiydi. Bu olay aynı zamanda halifeliliğin gücünün azaldığını, dolayısıyla devle-

³⁵³ M. Baydar, a.g.e., s. 172.

³⁵⁴ Mim Kemal Öke, *Güney Doğu Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Millî Mücadelesi "Hilafet Hareketi"* (1919 - 1924), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, 8.134-135.

³⁵⁵ M. K. Öke, a.g.e., s. 135.

³⁵⁶ Panislamizm; Dünyadaki bütün Müslümanları bir idare altında toplamak düşüncesi olarak tanımlanmaktadır.

³⁵⁷ M. Baydar, a.g.e., s.173.

ti kurtarma hususunda, kendisinden fayda beklemenin doğru olmayacağını da ortaya koyuyordu. Bunun da ötesinde cihat çağrısına itibar etmeyen Müslüman Araplar³⁵⁸, İngilizlerin tesiriyle yer yer Müslüman Türk askerlerine karşı silahlı mücadelede girmişlerdir.

Osmanlı padişahları tarafından, devletin güçlü olduğu dönemlerde kullanılmaya gerek görülmeden Halifeliğin nüfuzu, ihtiyaç duyulduğu zaman da, bazı devlet adamları tarafından kendisinden beklenen, devleti kurtarma görevini yerine getirmeye yetmemiştir.

1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasından sonra, Halifelik makamının devam etmesine karar verilmişti. Ancak, Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte, hem Mecliste hem de kamuoyunda, Meclis tarafından Halife seçilen ve yetki ve davranışları sınırlandırılan Abdülmecid Efendi'nin³⁵⁹, yetkilerini aştığı, adeta bir hükümdar gibi davranmaya başladığı şeklinde bir tartışma başladı.

Bu sırada Halk Furkası milletvekilleri, Halifenin durumunun yeniden gözden geçirilmesini hatta Halifeliğin kaldırılmasını istiyorlardı. Buna karşılık, başka bir görüş olarak Halifeliğin korunması gerektiğini savunanlar da vardı. Onlar, Halifeliğin kaldırılması halinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerinde özellikle İslam ülkeleriyle münasebetlerinde aksaklıklar yaşanacağını ve Türkiye ile bu ülkeler arasındaki bağların kesilerek, dış itibarının zedeleneceğini söylüyorlardı³⁶⁰.

Aslında, milliyetçilik ve milli egemenlik ilkesi üzerine kurulmuş olan yeni cumhuriyet ile, ümmetçilik düşüncesi üzerine kurulan Halifeliğin birbiriyle bağdaşması pek mümkün değildi. Nitekim son Halife Abdülmecid Efendi'nin, yeni devletin statüsüne uyum sağlamakta güçlük çektiği ve eski statüye dönmek istediği, yaptığı hazırlıklardan belli oluyordu³⁶¹.

Abdülmecid Efendi'nin özellikle bir devlet başkanı gibi kabullerde bulunması ve bazı devlet ileri gelenlerinin Halife ile olan münasebetlerini kesmemeleri, durumu karmaşık bir hale sokuyordu. Bu sırada, Hindistan Halifelik Komitesi adına, Hindistan Müslümanlarının lideri İmam Ağa Han ve Emir Ali, Başbakan İsmet Paşaya, içinde Halifelik makamının manevi kuvvetinin artırılması ve bu makamın muhafazasına dair isteklerin yer aldığı bir mektup göndermişlerdi³⁶².

³⁵⁸ İ. Ağış Çubukçu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II*, Ankara 1987, s.270.

³⁵⁹ TBMM son Halife Abdülmecid Efendi'den şu hususlara dikkat etmesi yade yerine getirmesini isteyecek, Onun yetki ve davranışlarını sınırlandırmıştı: Halife-i Müslimin deyiminden başka unvan kullanmayacaktı, son Padişah Vahdettin'in davranışlarını ayıplayacaktı ve Meclisin dayandığı Anayasa hükümlerinin Türkiye ve İslam alemi için en uygun idare şeklini kapsadığını ilan edecekti.

³⁶⁰ M. K. Öke, a.g.e., s.142.

³⁶¹ YÖK Komisyon, a.g.e., C1 -2, s.23.

³⁶² Nâzî Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1975, s.145.

Özellikle Emir Ali'nin, İngiltere Kralının özel danışmanı olması³⁶³, Mustafa Kemal Paşayı, Halifelğin yabancı güçlerce zararlı bir şekilde kullanılabileceği endişesine sevk etmişti.

Atatürk, 1924 yılının Ocak ayı başında İzmir'de yapılacak bir tatbikat için bu şehre gitmişti. O, burada kaldığı iki ay zarfında, 22 Ocak tarihinde İsmet Paşadan aldığı "Bir süreden beri gazetelerde Hilafet makamının durumu ve Halifenin şahıslarıyla ilgili yanlış anlamalara yol açabilecek yayınlarda bulunduğunu, Halifenin İstanbul'a gelen resmi heyetlerin kendisini ziyaret etmelerini istediğini ve Hilafet hazinesine yapılacak ödeneklere dair hususların" ifade edildiği telgrafa³⁶⁴, aynı gün verdiği cevapta, "Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta olan Halifenin ve Halifelik makamının gerçekte ne dini ve ne de siyasi bakımdan hiçbir anlamı ve var olma gerekçesi yoktur. Bizce Hilafet makamı olsa olsa tarihi bir hatıra olmaktan öteye bir önem taşımaz." diyerek³⁶⁵, Halife ve Halifelikle ilgili düşüncelerini açıklarken, aynı zamanda Halifelğin kaldırması yönünde karar verdiğini de ifade ediyordu.

Atatürk, 23 Şubat 1924 günü Ankara'ya döndükten sonra bu kararını gereken kimselere açıklamıştı. O, 1 Mart 1924 tarihinde yaptığı Meclisi açış konuşmasında da, "Müslümanlığın yüzyıllardan beri yapıla geldiği üzere bir siyaset vasıtası olarak kullanılmasından kurtarılmasının ve yüceltilmesinin şart olduğunu" vurgulayarak³⁶⁶, Halifelğin kaldırılmasıyla ilgili kararını açıkça dile getirmişti³⁶⁷.

2 Mart 1924 günü Halk Fırkası grubunda yapılan görüşmelerden sonra karara bağlanan Halifelğin kaldırılması mescesinin, daha sonra Meclis Genel Kurulunda görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Meclis Genel Kurulu, 3 Mart 1924 günü bu konuyu görüşmek üzere toplanmıştır. Bu sırada Urfa Milletvekili Şeyh Saffet ve elli arkadaşı tarafından hazırlanarak Meclis Başkanlığına verilen, "Hilafetin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Dışına Çıkarılmasıyla İlgili" kanun teklifi, yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmiş³⁶⁸ ve böylece Halifelik resmen kaldırılmıştır.

³⁶³ Yıkı Komisyon, a.g.e., s.24.

³⁶⁴ Atatürk, a.g.e., C.II, s.571.; N. H. Uluğ, a.g.e., s.153,

³⁶⁵ Atatürk, a.g.e., s.572.; N. H. Uluğ, a.g.e., s. 153 -154.

³⁶⁶ Atatürk, a.g.e., s.574.

³⁶⁷ Yücel Özkaya, *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, A.Ü. Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 173.

³⁶⁸ 431 numara ve "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memleketi Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun" adıyla, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen kanun aynı şöyledir:

Madde - 1) Halife hal edilmştir. Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemec olduğundan hilafet makamı mülgader.

Halifeliliğin kaldırılmasıyla, devlet düzeninin laikleştirilmesi hususunda büyük bir engel ortadan kaldırılırken, aynı zamanda Saltanat ve Hilafet yanlılarının güç aldığı önemli bir makama da son verilmiş oluyordu.

Halifeliliğin kaldırılmasının yurt içinde ve yurt dışında çeşitli yansımaları olmuştur. Bu karardan içeride özellikle Saltanat ve Hilafet yanlıları rahatsız olmuşlardır. Her ne pahasına olursa olsun bu makamın devam ettirilmesi gerektiğini düşünen bu kişiler, Atatürk'e Halife olmasını bile teklif etmişlerdir³⁰⁹. Bu olayın yurt dışındaki yansımaları çok daha değişik gerçekleşmiştir. Örneğin Batı dünyası karardan dolayı şaşkınlık ve hayranlığını gizleyemeyen, İslam alemi bu karardan rahatsız olmuş ve olumsuz tepkiler ortaya koymuştur.

Halifeliliğin kaldırılmasının göründüğüteki siyasi gayesinden çok daha önemli kültürel ve tarihi manası vardır. Bir kere her şeyden önce bu olay, on dokuzuncu yüzyıldan beri sürüp gelen laik-yenilikçi grubun, dinci-muhafazakâr gruba karşı

Madde - 2) Mahlû Halife ve Osmanlı saltanatı mündersişi hanedanının erkek, kadın bircümle azası ve damatlar Türkiye cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakundan ebediyen memnurdurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellid kimseler de bu madde hükmüne tabidirler.

Madde - 3) İkinci maddede mezkur kimseler işbu kanunun ilan tarihinden itibaren azamî on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

Madde - 4) İkinci maddede mezkur kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

Madde - 5) Bundan böyle ikinci maddede mezkur kimseler Türkiye Cumhuriyeti dahilinde emvali gayin menkuleyi tasarruf edemezler. İşgülerinin kat'î için bir sene müddetle bîvakele mahakim-i devlete müracaat edebilirler.

Bu müddetin mürurundan sonra hiç bir mahkemeye hakk-ı müracaatları yoktur.

Madde - 6) İkinci maddede mezkur kimselere mesarifi seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefavit olmak üzere hükümetçe tensib edilecek mebalî ita olunacaktır.

Madde - 7) İkinci maddede mezkur kimseler, Türkiye cumhuriyeti arazisi dahilindeki bircümle emvali gayin menkulelerini bir sene zarfında hükümetin malûmat ve muvafakati ile tasfiyeye mecburdurlar. Mezkur emvali gayin menkuleyi tasfiye etmedikleri halde, bunlar hükümet marifetiyle tasfiye olunarak, bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde - 8) Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya merbut emvali gayin menkuleleri millete intikal etmiştir.

Madde - 9) Mülga padişahlık sarayları, kasrıları ve emlak-ı sâinesi dahilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asar-ı nefise ve bîlûmum emvali menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10) Emlak-ı Hakaniye nâmı altında olup, evveke millete devredilen emlak ile beraber, mülga padişahlığa ait bircümle emlak ve sabık Hazine-i Hümayun, muhteviyatları ile birlikte, saray ve kasırlar ve mebanî ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde - 11) Millete intikal eden emvali menkule ve gayin menkulelerin tespit ve muhafazası için nizamname tanzim edilecektir.

Madde -12) İşbu kanun, tarihi neşrinden itibaren menyûlüradır.

Madde -13) İşbu kanunun icra-yı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

bir zaferini ifade eder³⁷⁰. Bu sebeple olay, aynı zamanda toplumdaki dengelerin yenilikçiler lehinde değiştiğinin de bir göstergesidir.

Yine, Manisa Milletvekili Vasıf Bey ve elli arkadaşı tarafından verilen "Tevhid-i Tedrisata Dair" kanun³⁷¹ teklifi ile Siirt Milletvekili Halil Halki Efendi ve elli arkadaşı tarafından verilen, "Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin Kaldırılmasına Dair" kanun³⁷² teklifinin, 3 Mart 1924 günü Mecliste yapılan görüşmeler sonunda kabul edilmesiyle, Eğitim ve Öğretim birleştirilirken, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti resmen kaldırılmıştır³⁷³.

³⁷⁰ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s.43.

³⁷¹ Bu kanunun tam metni için, Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılaplar bahsine bakınız.

³⁷² 429 Numara ve "Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun" adıyla kabul edilen kanun aynen şu şekildedir:

Madde - 1) Türkiye Cumhuriyeti'nde muamele-i nâsa dair olan ahkâmın tesri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükumete ait olup din-i mübin-i İslâmın bundan maada itikadât ve ibadât için Cumhuriyetin makamında bir (Diyanet İşleri Reisliği) tesis edilmiştir.

Madde - 2) Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti mülğadır.

Madde - 3) Diyanet İşleri Reisi, Başvekilin inhası üzerine Reiscumhur tarafından nasbolunur.

Madde - 4) Diyanet İşleri Reisliği Başvekaletle merbuttur. Diyanet İşleri Reisliğinin bütçesi Başvekalet bütçesine mülhaktır. Diyanet İşleri Reisliği teşkilatı hakkında bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde - 5) Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde bîcümle cevâmî ve mesâcid-i şerifenin ve tekaya ve zevayanın idaresine, imam, hatip, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyumların vesair müstahdeminin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisi memurdur.

Madde - 6) Müftülerin mer'ici Diyanet İşleri Reisliğidir.

Madde - 7) Evkaf, umur-ı milletin halokı menafiline muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir müdüriyet-i umumiye halinde şimdiki Başvekaletle tevdi edilmiştir.

Madde - 8) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti mülğadır.

Madde - 9) Reiscumhura niyabeten ordunun hazarda emri kumandasına memur en yüksek makam-ı askeri olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyaseti tesis olunmuştur; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vezâifinde müstakildir.

Madde - 10) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Başvekilin inhası ve Reiscumhurun tasdiki ile tayin olunur.

Madde - 11) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vazifesine müteallik hususatta her vekaletle muhabere eder.

Madde - 12) Türkiye Büyük Millet Meclisi muvacehesinde umum askeri bütçenin mesuliyeti Müdafaa-i Milliye Vekiline aittir.

Madde -13) İşbu kanun tarih-i nesrinden itibaren mer'iyülmükradır.

Madde -14) İşbu kanunun icra-yı ahkâmına icra vekilleri Heyeti memurdur.

³⁷³ Atatürk, a.g.e., C.II, s.574.

4. Yeni Türk Devleti'nde Anayasa Hareketleri

Bir devletin gücünü nereden aldığı ve buna bağlı olarak hangi ilkeler çerçevesinde yönetileceği hususunda en belirleyici unsur şüphesiz o devletin Anayasasıdır. Dolayısıyla, Millî Egemenlik gibi yeni bir sistem benimsenerek, bu esasa göre teşkil edilmiş olan Yeni Türk Devleti'nin de bir anayasasının olması tabiidir. Ancak, bir anayasanın hazırlanarak yürürlüğe konulması zaman isteyen bir iştir. Bu sebeple, Yeni Türk Devleti'nde Anayasasının kabulünden önce daha pratik olduğu için Anayasa niteliğinde bazı kanunlar çıkarılmıştır.

Şimdi bu kanunları ele almaya çalışalım.

İlk Anayasasının Kabulünden Önce Çıkarılan Anayasa Niteliğindeki Kanunlar

Millî Mücadele döneminin devlet müessesesi; milletin içinden doğan, millî hayatı fiilen sevk ve idare eden ve her alanda milletin hem temsilcisi, hem de organizatörü olan bir teşkilat idi³⁷⁴. Yani bu dönemde devlet, millete dayanan, gücünü millettten alan ve milletin hakimiyetini her şeyin üstünde tutan bir yapıdaydı.

Bu anlamda Yeni Türk Devleti, millî hakimiyet esasını benimsemiş olması sebebiyle, hakimiyetin kaynağı konusunda Osmanlı Devleti'ne³⁷⁵ göre farklı bir özellik gösteriyordu. Sadece bu farklılıkla da yetinmeyen Yeni Devlet, modern ve halkçı bir yapıyı benimseyip geliştirmek düşüncesindeydi. Bu yapının gerçekleşebilmesi için ise, sistemin temelini oluşturacak bazı yeni kanunların hazırlanarak uygulamaya konulması gerekiyordu.

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılmasıyla, başta bu yöndeki kanunların hazırlanması işi olmak üzere, Mecliste yoğun bir çalışma başlatılmıştı. Çünkü, Mustafa Kemal'in 22 Nisan 1920'de bütün askerî ve mülkî erkana gönderdiği telgrafta³⁷⁶ da belirttiği gibi, meclisin açılmasından itibaren, bütün makamlar ve millet adına karar verecek tek merci TBMM olmuştu. Dolayısıyla devlet ve millet adına her türlü kararın mecliste alınması gerekiyordu.

Bu düşünce doğrultusunda Yeni Türk Devleti'nin ilk siyasi organı olarak açılmış olan TBMM'nde, 23 Nisan günü, devletin ve milletin geleceğiyle ilgili olarak, meclisin en yaşlı üyesi sıfatıyla Şerif Bey tarafından yapılan konuşmada; Türk Mil-

³⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, İnkılap ve Kadro, (İnkılabın İdeolojisi), İstanbul Milliyet Matbaası, Ankara 1932, s. 109.

³⁷⁵ Teokratik bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde dinî kaynaklı bir hakimiyet söz konusuydu. Yani Padişahlar devleti yönetme noktasında gücü halktan değil, tanrıdan alırlardı.

³⁷⁶ Adı geçen telgrafta aynı şekilde denilmektedir: Tanrının kütüyle, Nisanın 23'üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından, o günden itibaren askerî ve sivil bütün makamlarla bütün milletin tek mercinin Büyük Millet meclisi olacağı bilgilerinize sunulur.

letin yabancı köleliğine karşı çıkararak, geleceğini tayin etmek hakkına sahip bulunduğunu ve bağımsızlık yolunda direnmek azminde olduğu vurgulanıyordu.

Bu çerçevede, Mustafa Kemal Paşa hemen harekete geçiyor ve 24 Nisan günü Meclise sunduğu ilk önergede yer alan;

- 1) Hükümetin kurulması zaruridir.
- 2) Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya Padişaha bir vekil tanımak mümkün değildir.
- 3) Mecliste yoğunlaşan milli iradenin doğrudan doğruya vatanın mukaddera-tına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur.
- 4) TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu heyetin de başkamdır.

Not: Padişah ve halife baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclisin düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alır³⁷⁷.

Belirlenen bu prensipler ile, milletin kendi geleceğini, yine kendisinin seçtiği vekiller vasıtasıyla Mecliste belirlemesi hususunda somut bir adım atıyordu. Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu ve TBMM'nin yetkilerini düzenleyen bu önergede³⁷⁸, yeni bir hükümet kurulmasının gerekliliğinin de ifade edilmesinden sonra, Türkiye'de gerçek manada millet hakimiyetine dayanan ilk hükümet kurulmuştur³⁷⁹.

Yeni devletin yapısını ortaya koyan ve ilk hükümetin kurulmasına imkan veren bu önerge, aynı zamanda devlet hayatına yeni ilkeler ve devlete yeni özellikler kazandırmıştır. Özellikle milli hakimiyet prensibinin gerçekleştirilmesini sağlamaya yönelik olması sebebiyle büyük bir önem taşıırken, aynı zamanda devletin temel ilkesinin de bu prensip olacağının hukuki anlamdaki güvencesi olmuştur.

Millet hakimiyetini esas alan ve TBMM tarafından kabul edilen bu kanunlar, devlet hayatına getirdikleri yapı değişikliği ve yeni prensipler ile adeta bir anayasa niteliği taşımaktadırlar. Bu sebeple bu kanunlar, ilk anayasanın kabul edilmesinden önceki anayasa niteliği taşıyan kanunlar olarak kabul edilirler.

Yeni Türk Devleti'nde ilki 20 Ocak 1921 ve diğeri 20 Nisan 1924'te olmak üzere, iki anayasa hazırlanarak meclis tarafından kabul edilmiştir.

³⁷⁷ Atatürk, a.g.e., C.II, s.300.

³⁷⁸ H. Eroğlu, a.g.e., s.276.

³⁷⁹ Server Feridun, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul 1962, s.39.

Şimdi bu anayasaları ele almaya çalışalım.

20 Ocak 1921 Anayasası (İlk Anayasa)

23 Nisan 1920 tarihinde Meclisin açılmasıyla yeni bir Türk devleti kurulmuş olmasına rağmen, çeşitli sebeplerle bu yeni devletin bir anayasası hazırlanarak yürürlüğe konulamamıştı. Dolayısıyla Yeni Türk Devleti'nde her şeyden önce temel kanun demek olan bir anayasaya ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı karşılamak için de çok geçmeden bir anayasa hazırlıklarına başlandı.

Bu çalışmalar sırasında, 24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal tarafından Meclise sunulan ve millet hakimiyetini esas alan önerge ile, 13 Eylül 1920'de Meclise sunulup, 18 Eylülde Mecliste okunan ve devletin, siyasi, sosyal, idari ve askerî bakımlardan izleyeceği politikaları ortaya koyan önerge esas alındı¹⁸⁰.

Bu önergelerde yer alan hususlar çerçevesinde yapılan çalışmaların tamamlanmasıyla hazırlanan anayasa metni 20 Ocak 1921 tarihinde mecliste kabul edildi, ilk anayasanın kabul edilmesiyle, Yeni Türk Devleti'nde bu tarihten itibaren anayasal dönem başlamış oldu.

23 Madde ve birde ayrı madde halinde iki kısımdan meydana gelen 20 Ocak 1921 Anayasası, aynı zamanda dağılan Osmanlı Devleti'nin yerine Yeni Türk Devleti'nin kurulduğunun hukukî göstergesidir. Milli Mücadelenin olağanüstü şartları içerisinde hazırlanmış olan bu anayasa, Meclisin ve Millî Hükümetin durum ve yetkilerini, şekil ve niteliklerini tespit ve ifade de eder.

Bu anayasada yer alan temel maddeler şunlardır:

- 1) Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın mukadderatını bizzat ve fiili olarak yönetmesi ilkesine dayanır.
- 2) Yürütme kuvveti ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.
- 3) Türkiye Devleti, Büyük Millet meclisi tarafından idare edilir ve hükümeti, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını taşır.
- 4) Büyük Millet Meclisi iller halkınca seçilmiş üyelerden oluşur.
- 5) Büyük Millet Meclisinin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır ve yeniden seçilmek mümkündür. Eski meclis, yeni meclis toplanıncaya kadar göreve devam eder. Yeni seçimlerin yapılmasına imkan görülmediği takdirde, görev süresi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinden her biri, yalnız kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp, aynı zamanda bütün milletin vekilidir.

- 6) Büyük Millet Meclisinin genel kurulu kasım başında davetsiz toplanır.
- 7) Şeriat hükümlerinin uygulanması, bütün kanunların yürürlüğe konması, değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması, antlaşma ve barış imzalanması ve vatan savunmasıyla ilgili savaş ilanı gibi temel haklar, Büyük Millet Meclisine aittir. Kanun ve tüzüklerin düzenlenmesinde, halk için en yararlı ve zamanın ihtiyacına en elverişli fıkıh ve hukuk hükümleriyle, örf ve adetler ve teamüller esas olarak alınır. Bakanlar Kurulunun görev ve sorumluluğu özel kanunla belirtilir.
- 8) Büyük Millet Meclisi, hükümeti oluşturan bakanlıkları, özel kanun gereğince seçtiği bakanlar vasıtasıyla yönetir. Meclis, yürütme ile ilgili işlerde bakanlara görev tayin eder. gerekirse bunları değiştirir.
- 9) Büyük Millet Meclisi genel kurulu tarafından seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi başkamdır. Bu sıfatla meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri içlerinden birini başkan seçer. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulunun da tabii başkamdır.
- 10) Kanun-ı Esasinin bu maddelere aykırı düşmeyen hükümleri eskisi gibi yürürlüktedir³⁸¹.

Görüldüğü gibi, 20 Ocak 1921 Anayasasına göre kuvvetler birliği prensibi benimsenerek, bütün kuvvet ve yetkiler TBMM'de toplanmıştır. Özellikle "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir, Yürütme yetkisi Meclise aittir ve Devlet Meclis tarafından idare edilir." şeklindeki maddelerle, memleketin işgalinden itibaren ortaya çıkan Kuva-i Milliye hareketinin ruhunda da olduğu gibi, millet ve onun temsilcisi olan Meclis ön plana çıkarılmıştır³⁸².

20 Ocak 1921 anayasasında, 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı ile birlikte bazı değişiklikler yapılmış ve bu anayasa 20 Nisan 1924'e kadar bir müddet daha yürürlükte kalmıştır.

20 Nisan 1924 Anayasası (İkinci Anayasa)

İnsanlar ve toplumlar, değişen şartlara göre sürekli değişme ve ilerleme halindedirler. Bu değişme ve ilerleme zaman içinde toplum hayatında bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, kanunlar ya da anayasalar da değişikliğe uğrayabilmekte ve toplumların ihtiyaçlarına cevap verebildikleri sürece yürürlükte kalmaktadırlar.

³⁸¹ Atatürk, s.g.e., s.383.

³⁸² Suna Kılıç, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri Tanzimattan Bugüne Kadar*, Ankara 1957, s.91.

1921 Anayasası, hiç şüphe yok ki, ülkede olağanüstü şartların yaşandığı bir dönemde hazırlanmıştı. Ayrıca bu anayasanın kabulünden sonra, toplum hayatında büyük değişikliklere sebep olacak önemli inkılâplar gerçekleştirilmişti. Bu çerçevede, saltanat kaldırılmış, cumhuriyet ilan edilmiş, hilafet kaldırılmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmişti. Bu inkılâplar eğitim öğretim alanında ve sosyal hayatta önemli değişiklikler meydana getirmişlerdi.

Zaten olağanüstü şartlarda hazırlanmış olan 1921 Anayasası, toplumdaki bu değişiklik ve gelişmeler karşısında, iyice yetersiz kalmış, dolayısıyla yeni bir anayasanın hazırlanması kaçınılmaz hale gelmişti. Bu sebeple, yeni anayasa için çalışmalar başlanmış ve bu çalışmaların tamamlanmasından sonra hazırlanan yeni anayasa, 20 Nisan 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

20 Nisan 1924 Anayasası, toplam altı bölüm ve 105 maddeden meydana gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ikinci anayasası, Milli Mücadelenin kazanılmasından ve cumhuriyetin ilanından sonra kararlı bir düzene kavuşmuş olan yeni devletin demokrasi prensiplerine değer veren bir nitelik taşır³⁸³.

1924 Anayasası, 1921 Anayasasına göre yumuşak bir kuvvetler ayrımına yer vererek, parlamenter sisteme geçişte biraz daha kolaylık sağlarken, "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" ibaresiyle, devletin yönetim şekli ve demokratik yapısını da güvence altına almıştır. Bu anayasada da yine, öncekinden olduğu gibi, millet egemenliği devletin var olma sebebi sayılırken, bütün kuvvet ve yetkilerin kaynağı olarak millet kabul edilmiştir.

1924 Anayasası, toplumun ihtiyaçları ve yapılan yeni inkılâplar doğrultusunda daha sonra beş defa değiştirilmiş ve bu değişiklikler çerçevesinde yeni maddeler ilave edilmiş veya çıkarılmıştır. Manasına dokunulmadan dil bakımından da iki defa değişikliğe uğrayan bu anayasa, 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır³⁸⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nde; 1921 ve 1924 Anayasalarının yanında, 1961 ve 1982 yıllarında olmak üzere, iki anayasa daha kabul edilmiş ve böylece yürürlüğe giren anayasa sayısı dörde çıkmıştır.

5. Çok Partili Rejim Denemeleri ve Sonuçları

Siyasî parti; halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasını kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasî topluluktur³⁸⁵. Bu anlamda, modern siyasî sistemlerin en önemli unsurlarından birisi olup, demokrasiyi de oluşturan güçtür.

³⁸³ H. Eroğlu, s.g.e., s.277.

³⁸⁴ Aynı eser, s.245.

³⁸⁵ Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, 4. (Tipli) Baskı, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1983. s.4.

Türkiye’de yeni kurulmakta ve şekillenmekte olan devletin, millet hakimiyeti-ne dayanan bir siyasi sistem belirlemiş olması ve demokrasiye giden bir yolun başında bulunulması, sonuçta sistemin istenilen özelliklerde ve sağlıklı bir yapıya oturtulabilmesi için, kaçınılmaz olarak siyasi partileri de beraberinde getirecektir.

Modern demokrasi partiler dışında düşünülemez ve Türkiye, demokrasiye giden ana yolda bir an önce kendi siyasi kişiliğini ve rejim özelliklerini belirleyerek, siyasi partilerin kurulması için gerekli ortamı oluşturmak durumuna gelmiştir. Çünkü siyasi sistemdeki parti veya partilerin nitelikleri, yapısal ve fonksiyonel özellikleri, sisteme damgasını vurur ve onun bir bütün olarak işleyişini yakından etkiler³⁶⁶. Yani ülkenin demokratikleşmesi ve demokrasinin yerleşip gelişmesinin teminatıdır. Bu anlamda Mustafa Kemal’in daha Erzurum Kongresi sırasında kararını verdiği³⁶⁷, Türkiye’de demokratik bir cumhuriyet için siyasi partilerin kurulması şarttır.

Şimdi, yeni dönemde Türkiye’de siyasi partilerin kurulması aşamasında yaşanan süreci ele almaya çalışalım.

I. TBMM’de Çeşitli Grupların Ortaya Çıkışı

23 Nisan 1920 tarihinde çalışmalara başlayan I. TBMM, kendisini oluşturan milletvekillerinin katılma tarzları itibarıyla üç ayrı gruptan meydana geliyordu. Bunlar: 19 Mart seçim genelgesine göre seçilenler³⁶⁸, Meclis-i

³⁶⁶ E. Özbudun, a.g.e., s.1.

³⁶⁷ Mustafa Kemal 23 Temmuz 7 Ağustos tarihleri arasında toplanmış olan Erzurum Kongresi sırasında, zafer adına daha ortada hiç bir şey yok iken, yaveri Mazhar Müfit Kansu’ya; zaferden sonra hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını söylemiştir. Bu söz, Onun bu konudaki kararlılığının bir göstergesidir. (Geniş bilgi için bkz. Mazhar Müfit Kansu, Erzurum’dan Ölümlüne Kadar Atatürk’le Beraber, C.I, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.75.)

³⁶⁸ Atatürk’ün bir seçim kanunu niteliğindeki bu tarihli genelgesi şu şekildedir: **Valiliklere, Bağımız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına**

İhtilaf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan millî güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkan bulunmadığını hükümete resmen bildirerek, Meclis-i Mebusan dağıtmıştır. Şu halde devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara’da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara’ya gelebileceklerin de bu medise katılmaları zarurî görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir.

1. Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.
2. Bu medise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili kanun hükümlerine tâbidir.
3. Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.
4. Her sancaktan beş üye seçilecektir.
5. Seçim, her sancakta, o sancığın kendi çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle, Müdafaa-i Hu-

Mebusan üyesi olup Ankara'ya gelebilmiş olanlar ve Yunanistan ve Malta'dan gelenler idi³⁸⁰.

1. Meclisi oluşturan milletvekilleri, temel olarak Misâk-ı Milliye gerçekleştirilmek amacıyla idiler. Bu sebeple belirli bir siyasi görüşe sahip olmadıkları gibi, herhangi bir siyasi partiyi de temsil etmiyorlardı. Dolayısıyla aralarında birlikten söz etmek mümkün değildi³⁸⁰. Farklı yerlerden ve menşelerden gelen bu kişilerin, tabii olarak düşünceleri de farklıydı. Bu durum, zaman içinde kendisini göstermiş ve söz konusu değişik düşünceler Mecliste gruplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Mecliste sayıları bakımından değişik kaynaklarda farklı bilgiler zikredilen çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. Bu grupların en önemlileri: Tesanüt (Dayanışma) Grubu, istiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, ve İslahat (Reform) Grubudur³⁸¹.

Bu grupların ortaya çıkmasıyla Mecliste çalışmalar yavaşlamış ve çeşitli çekişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu ortamda çalışmalarını sürdüren Meclis, adeta bir tezatlar meclisi haline gelmiştir³⁸². Bunun üzerine Mustafa Kemal hemen harekete geçmiş ve Meclisteki bu grupları bir araya getirerek uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. Ancak, gruplar arasındaki çeşitli fikir ayrılıkları ve çekişmeler yüzünden bu teşebbüsünde başarılı olamamıştır.

kuk yönetim kurullarından, il merkezindeki; illerde il merkez kurullarıyla, il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden, il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır.

6. Bu meclis üyeliğine, her parti, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi, her ferdin de bu kutsal mücadeleye filen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.
7. Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.
8. Seçim, gizli oy ve salt çoğunluk esasına göre yapılacaktır; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.
9. Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleriyle mühürlenecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri meclise gonderecektir.
10. Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclisçe karşılanacaktır. Ancak, geliş yolluğundan seçim kurullarının zaruri masrafları olarak uygun görecekları miktar üzerinden mahallî idarelerce karşılanacaktır.
11. Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir.

³⁸⁰ Tank Zafere Tunay, TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri, İstanbul 1958, s.5.

³⁸⁰ H. Eroğlu, a.g.e., s.280.

³⁸¹ Atatürk, a.g.e., C.II, s.404.

³⁸² Samet Ağaoğlu, Kuva-i Milliye Ruhu, (Birinci Büyük Millet Meclisi), İstanbul 1964, s.45.

Müdafaâ-i Hukuk Grubunun Kuruluşu ve Bunun Halk Fırkasına Dönüşmesi

Mustafa Kemal, I. TBMM’de ortaya çıkan grupların birleştirilememesi üzerine, meclisin hızlı çalışmasını sağlayacak yeni formüller aramaya başlamıştı. Bu konuda yapılan çalışmalardan sonra ortaya konulan formüllerden birisi de, mecliste büyük bir grup kurmak suretiyle çoğunluğu ele geçirmek ve böylelikle meclisi çalıştırmak idi. Bu çerçevede O. Türkiye’nin kurtuluşunun, Osmanlı devlet düzeninde yapılacak değişikliklerle değil, yeni bir devlet düzeni kurmakla mümkün olacağına inanan³⁹³ 151 arkadaşıyla birlikte 10 Mayıs 1921 günü mecliste, Anadolu ve Rumeli Müdafaâ-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurdu. Aynı gün yapılan seçimlerden sonra da grubun başkanlığına Mustafa Kemal getirildi.

Yine aynı tarihte yapılan toplantıda, daha önce Mustafa Kemal tarafından hazırlanmış olan grubun programı aynen kabul edildi. İki ana maddeden oluşan program şu şekildedeydi:

- 1) Grup, Misâk-ı Milli ilkeleri çerçevesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklalini sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesi için, milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini gereken hedeflere yöneltmekle kullanacak, memleketin resmi ve özel bütün kuruluş ve tesislerinin bu ana gayeye hizmet etmelerine çalışacaktır.
- 2) Grup, devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilât-ı Esasiye Kanunun koyduğu ilkeler çerçevesinde sırasıyla şimdiden tespiti ve hazırlamaya çalışacaktır³⁹⁴.

TBMM’de, Anadolu ve Rumeli Müdafaâ-i Hukuk Grubunun kurulmasıyla, Mustafa Kemal’in, aynı zamanda Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde kurulmasını istediği, ancak çeşitli sebeplerden kurulamamış olan grup kuruluyor ve böylece bir isteği daha gerçekleşmiş oluyordu.

Meclisin en büyük grubunu kurarak, eski bir isteğini gerçekleştiren ve meclisi çalıştırma noktasında önemli bir adım atan Mustafa Kemal Paşa, meclisteki bütün milletvekillerinin bu grubun tabii üyesi olduğunu vurgulayarak, grubun dışında kalanların ise; serbest hareket etmek isteyen bir kaç kişiden ibaret bulunduğunu ifade etmiştir³⁹⁵.

Zamanla, Anadolu ve Rumeli Müdafaâ-i Hukuk Grubu dışında kalanlara, ikinci Gurup adı verilmiş ve bu grup, yapılan bazı çalışmalara karşı çıkarak bir muhalefet hareketi başlatmıştır. Ortaya çıkan bu muhalefet hareketi, Mustafa

³⁹³ Hikmet Bilâ, Sosyal Demokrat Sürec İçinde CHP ve Sonrası, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1987, s.13.

³⁹⁴ Atatürk, a.g.e., C.II, s.404.

³⁹⁵ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Merk Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1988, s.940.

Kemal Paşa'nın değişik arayışlar içerisine girmesine sebep olmuştur. Bu çerçevede O, hem yapmak istediği inkılapları halka mâl etmek noktasında daha etkili olacağı, hem de ileride yapılacak seçimlere bir parti ile girmenin muhalefetin gücünü daha da azaltacağı düşüncesiyle bir parti kurmaya karar vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, bu kararını da 1922 Aralığında yaptığı bir konuşmada, Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurulacağını söyleyerek açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra hemen çalışmalara başlanmış ve bu sırada, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun, Halk Fırkasına dönüştürülmesi benimsenmiştir. Bu karar, 1 Nisan 1923 günü yayımlanan seçim beyannamesiyle de kamuya duyurulmuştur.

Bu konuda yapılan çalışmalar sonucu, dokuz ilke esas olmak üzere hazırlanan Halk Fırkası Nizamnamesinin 9 Eylül 1923 günü kabul edilmesiyle de Halk Fırkası resmen kurulmuştur. Böylece, ilk direnişle birlikte başlayan siyasi örgütlenme süreci bu tarihte bir siyasi partinin kurulmasıyla tamamlanmıştır³⁹⁶.

11 Eylül günü yapılan seçimler sonucunda partinin genel başkanlığına Mustafa Kemal Paşa (TBMM Reisi) getirilirken, yönetim kurulu da şu kişilerden oluşturulmuştur: Genel Başkan Vekili İsmet Paşa (icra Vekilleri Heyeti Reisi), Genel Katip Recep (Peker) (Kütahya Mebusu), Azalar Sabit (Sagiroğlu) (Erzurum Mebusu), Celal (Bayar) (İzmir Mebusu), Cemil (Ubaydın) (Tekirdağ Mebusu), Refik (Saydam) (İstanbul Mebusu), Saffet (Ankan) (İzmit Mebusu), Münir Hüsrev (Görel) (Erzurum Mebusu), Kazım Hüsnü Bey (Konya Mebusu), Zülfü Bey (Diyarbakır Mebusu)³⁹⁷.

Yine bu tarihte, Genel Başkan Mustafa Kemal Paşa ve Genel Katip Recep (Peker) imzasıyla, İçişleri Bakanlığına verilen bir dilekçe³⁹⁸ ile partinin kuruluşu bildirilirken, partinin kuruluşuyla ilgili olarak gerekli kanuni işlemlerin bir an önce tamamlanması istenmiştir.

İçişleri bakanlığının da gerekli çalışmaları gerçekleştirmesiyle kuruluşu tamamlanan Halk Fırkası, çalışmalarını bir müddet bu isimle sürdürmüştür. Ancak,

³⁹⁶ H. Bilâ, a.g.e., s.53.

³⁹⁷ H. Bilâ, a.g.e., s.54.

³⁹⁸ 11 Eylül 1923 tarihli dilekçe aynen şöyledir:

Dahiliye Vekaleti Celilesine

Halk Fırkası nam ve unvanı ile tesis ve teşkil ve musaddak nizamnamesi takdim edilen siyasi cemiyetin kanun-u mahsusuna tevfiken Türkiye dahilinde teşkilatta bulunmak üzere müsaade-i resmîyesinin itası ve Umumi Heyeti İdare Azasının; Erzincan Mebusu Sabit, İstanbul Mebusu Dr. Refik, İzmir Mebusu Celal, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Tekirdağ Mebusu Cemil, Konya Mebusu Kazım Hüsnü, İzmit Mebusu Saffet, Diyarbakır Mebusu Zülfü Beylerden mürekkep ve Halk Fırkası Katib-i Umumisinin de Kütahya Mebusu Recep Bey bulunduğu arz olunur efendim.

Genel Başkan Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki isteği doğrultusunda partinin adı: 10 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilmiştir³⁹⁹.

İkinci mecliste çoğunluğu elde eden Cumhuriyet Halk Fırkası; devlet kuran bir parti olarak⁴⁰⁰, yeni devletin esaslarını ortaya koymuş, inkılapların öncülüğünü yapmış ve ekonomide devletçiliği benimsemiş, cumhuriyet devrinin ilk siyasi partisidir⁴⁰¹.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Fırkanın Kuruluşu

Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra sıra, her alanda Türk Milletinin çehresini değiştirecek inkılapların yapılmasına gelince, inkılapların şekli ve zamanı konularında Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştı. Taraflar arasındaki bu görüş ayrılıkları zamanla daha da belirginleşmiş ve çok geçmeden bu kişilerin, kendilerinin de mensubu bulundukları Halk Fırkası'nın icraatlarına muhalefet etmelerine sebep olmuştu.

Bu icraatları benimsemeyen kişiler, tabii olarak Halk Fırkası içerisinde yer almayı da uygun bulmuyorlar ve istifa etmeyi düşünüyorlardı. Bu çerçevede, aralarında Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar gibi, Mustafa Kemal Paşanın yakın Milli Mücadele arkadaşlarının da bulunduğu on bir kişilik bir grup, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa ederek ayrıldı.

Zafer sonrası gidişattan memnun olmadıkları ve bireysel olarak da politika da etken olamayacakları intibasını taşıdıkları için⁴⁰² Halk Fırkası'ndan ayrılan bu grup, 1924 Anayasasının çok partili rejime geçilmesine imkan tanımamasından da istifade ederek, 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kurdu⁴⁰³. Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında ilk halkayı teşkil eden bu kişiler tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin mecliste toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı düşüncesini taşıyordu⁴⁰⁴. Bu sebeple parti, mecliste tesirli bir muhalefet yaparak demokratik bir denge kurmak amacıyla⁴⁰⁵ cumhuriyet dönemi siyasi tarihinde kurulmuş ilk muhalefet partisidir.

³⁹⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918 - 1938*, TTK Basımevi, Ankara, s.425.

⁴⁰⁰ H. Bilâ, a.g.e., s.45.

⁴⁰¹ H. Eroğlu, a.g.e., s.283.

⁴⁰² Sadi İrmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1973, s.97.

⁴⁰³ U. Kocatürk, a.g.e., s.425.

⁴⁰⁴ K. Karpat, a.g.e., s.45.

⁴⁰⁵ S. İrmak, a.g.e., s.97.

8 Aralık 1924 tarihinde yapılan seçimler sonucunda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda genel başkanlığa Kazım Karabekir, ikinci başkanlığa Rauf Orbay ve genel sekreterliğe de Ali Fuat Cebesoy getirilmişlerdir⁴⁰⁶.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında; egemenliğin halkta bulunduğu, cumhuriyet yönetimini yaşatmak ve geliştirmek istediği ve liberalizm ile demokrasinin, partinin ana görüşleri olduğu belirtiliyordu⁴⁰⁷. Genel olarak hüriyetlere taraftar olan parti, din ve inançlara saygılı olduğunu vurguluyor ve idari yönden de, yerinden yönetimin gerçekleştirilmesi esasını benimsediğini ifade ediyordu⁴⁰⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de demokrasinin yerleşmesini ve kısa sürede gelişmesini istediğinden bu yeni partinin kurulmasından fazlasıyla memnun olmuştu. Aynı zamanda O, mecliste mevcut olacak birden çok parti sayesinde, meclisimizin medenî ülkelerin parlamentolarına benzeyeceğini düşünüyor ve bu partiyi destekliyordu.

Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, zamanla, mecliste sert tartışmalara giren ve saltanat ile hilafetin kaldırılmasını hoş karşılamayan üyelerin yanında eski ittihatçıların toplanmaya başladığı bir parti durumuna ve inkılâpları önleyebilecek son umut haline gelince⁴⁰⁹, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu partiyle ilgili düşünceleri değişmiştir. O, bunun bir göstergesi olarak da çeşitli zamanlarda yaptığı konuşmalarla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programını eleştirmiştir.

Şeyh Said İsyanı ve Fırkanın Kapatılması

Lozan'da halledilemeyen Musul meselesi ile ilgili olarak, daha sonra Türkiye ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerde de bir sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine İngiltere, bir petrol bölgesi olan Musul'da yaşayan halkın Türkiye ile birleşme isteğini ve Türkiye'nin Ortadoğu'da kendisi aleyhine bir durum yaramasını önlemeye çalışıyordu. Bunu sağlamak için de, Türkiye'de bir takım kanışıklıklar çıkarmak istiyor ve iç kanışıklıkları körükleyerek, Türkiye'yi zayıflatmayı planlıyordu.

Bu çerçevede Şeyh Said adında birisi tarafından 13 Şubat 1925 tarihinde Genç ilçesine bağlı Piran'da bir isyan başlatılmıştı⁴¹⁰. İngiltere'nin desteği sayesinde kısa sürede doğu illerimizin bir kısmını saran bu isyan ile, İngiliz himayesinde bir Kürt devleti kurulmaya çalışılıyordu.

⁴⁰⁶ H. Eroğlu, a.g.e., s.286.

⁴⁰⁷ YÖK Komisyon, a.g.e., s.32.

⁴⁰⁸ Türkiye'de Siyasal Dernekler, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayın, Ankara 1950, C.II, s.65.

⁴⁰⁹ YÖK Komisyon, a.g.e., s.33.

⁴¹⁰ U. Kocatürk, a.g.e., s.429.

İngilizlerin teşvikiyle Kürtçülük fikrini benimsemiş olan Şeyh Sait ve taraftarlarının isyanı, bir bölücülük hareketi idi⁴¹¹. Özellikle din elden gidiyor şeklindeki propaganda ile halk kandırılarak, cumhuriyet ve inkılapların ortadan kaldırılması planlanıyordu.

Memleket içinde de, cumhuriyet ve inkılaplara karşı olanların eski günlere dönülmesini sağlamak üzere Şeyh Sait isyanını desteklemesiyle durum bir anda oldukça ciddi bir hâl almıştı. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti, hem isyanın bastırılarak⁴¹² asayişin yeniden sağlanması hem de vatanın parçalanmasını önleyerek, kendi varlığını devam ettirebilmek amacıyla, 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanun'unu çıkarmış ve yine aynı tarihte biri isyan bölgesinde diğeri de Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurmuştur⁴¹³.

Bu sırada, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında yer alan bazı maddelerden faydalanmak isteyen bir takım kişilerin partiye üye olmaları ve parti mensupları tarafından yapılan propagandaların halkı isyana cesaretlendirdiği düşüncesinin ortaya çıkması üzerine⁴¹⁴, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, isyanla ilgileri olduğu gerekçesiyle fırkanın bölgedeki bütün şubelerini kapatmıştır. Daha sonra, Ankara İstiklal Mahkemesi de, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla ilgili yaptığı araştırmada, bu fırka tarafından yapılan propagandalarla din ve dince kutsal sayılan şeylerin siyasete alet edildiğini ileri sürmüştür. Mahkemenin bu karar üzerine de Bakanlar Kurulu, 3 Haziran 1925 tarihli toplantısında, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kendisine verdiği yetkiye dayanarak aldığı bir kararla, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı ülkedeki bütün şubeleriyle birlikte kapatmıştır⁴¹⁵.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla Türkiye'de ilk çok partili rejim denemesi başarısızlığa uğramıştır.

Atatürk'e Sulkast Girişimi

Mustafa Kemal, Türk Milletini çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak maksadıyla gerçekleştirdiği inkılaplarla, millete yeni ufuklar açarken, bu durumdan menfaatleri zarar gördüğü için rahatsız olan bazı çıkar grupları ortaya çıkmıştı. Onlar için en önemli konu, kendi menfaatlerini koruyabilmek idi. Kendilerince menfaatlerini korumak için de, çeşitli yollara başvurmayı tabii olarak değerlendiriyorlardı.

⁴¹¹ S. İrmak, a.g.e., s.247.

⁴¹² Şeyh Sait isyanı kesin olarak 31 Mayıs 1925 tarihinde bastırılmıştır.

⁴¹³ U. Kocatürk, a.g.e., s.431.

⁴¹⁴ H. Eroğlu, a.g.e., s.289.

⁴¹⁵ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İzmir 1988, CI-II, s.364

Bu çerçevede, menfaatleri zarar gördüğü için cumhuriyet ve inkılâplara karşı olan bazı kişiler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra, cumhuriyeti ve inkılâpları ortadan kaldırarak eski günlere dönmek şeklindeki amaçlarına ulaşabilmek için⁴¹⁶, Mustafa Kemal'i öldürmeye karar vermişlerdir. Bu işi de Onun 16 Haziran 1926 günü İzmir'e yapacağı seyahat esnasında gerçekleştirmeyi planlamışlardır.

Ancak, Mustafa Kemal bu tarihte yapacağı geziyi çeşitli sebeplerle bir gün ertelemek durumunda kalmıştır. Bunun üzerine suikastçıların planları alt üst olmuştur. Bu sırada, İzmir valisine Mustafa Kemal'e suikast yapılacağı ihbar edilince, suikastı gerçekleştirecek olanlar, suç vasıtalarıyla birlikte yakalanmışlardır.

Daha sonra İstiklal Mahkemesinde yargılanan bu kişiler suçlu bulunmuşlar ve cezalandırılmışlardır⁴¹⁷.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

3 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla, Türkiye'de ilk çok partili rejim denemesi sona ermiş ve yeniden tek parti dönemi yaşanmaya başlanmıştı. Ancak, dışardan bakılınca tek parti yönetimi yanlış değerlendirmelere imkan veriyor ve sanki Türkiye diktatörlükle yönetiliyormuş gibi bir havanın yayılmasına sebep oluyordu. Mustafa Kemal ise, Türkiye ile ilgili böyle yanlış bir değerlendirmenin yapılmasından rahatsız oluyor ve Türkiye'de çok partili rejimi gerçekleştirebilmek için yeniden teşebbüse geçilmesi gerektiğini düşünüyordu.

Ayrıca, Türkiye'de 1922 - 1930 yılları arasında yapılan inkılâplar hükümete karşı bir direnme meydana getirmişti. Özellikle sanayileşme siyaseti ile alkollü içkiler, sigara, şeker, tuz ve deniz nakliyatının devlet tekeline alınması bu hoşnutsuzluğu daha da artırmıştı. Öte yandan bu siyaset, aynı zamanda Türkiye'de büyük ölçüde ekonomik durgunluğa da sebep oluyordu

Hükümet ise, prensip olarak özel teşebbüse taraftar olduğunu ifade etmekle birlikte, takip ettiği ekonomik siyaset ile dar bir devletçi görüşü benimsemiş idi⁴¹⁸. Bu sebeple Mustafa Kemal, devletçi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının karşısında, serbest tenkidi gerçekleştirecek liberal ekonomiden yana bir muhalefet grubunun bulunmasını lüzumlu ve faydalı görüyordu⁴¹⁹. Dolayısıyla hem dışarıdaki yanlış değerlendirmeyi ortadan kaldırmak, hem de içerideki sıkıntılar

⁴¹⁶ YÖK, Komisyon, a.g.e., s.36.

⁴¹⁷ M.Eroğlu, a.g.e., s.291.

⁴¹⁸ K. Karpal, a.g.e., s.60.

⁴¹⁹ S. İrmak, a.g.e., s.98.

gidererek rejimin sağlıklı yürümesini temin edebilmek için, yeni bir muhalefet partisinin kurulması gerekli idi.

Bunun için çalışmalara bir an önce başlanması gerektiğini düşünen Mustafa Kemal, 1930 yılının yaz aylarını Yalova'da geçirmekte idi. Bu sırada, Paris büyükelçisi bulunan ve Onun en yakın arkadaşlarından birisi olan Fethi Bey, izinli olarak Türkiye'ye gelmiş, Yalova'da misafir ediliyordu. Fethi Bey, sık sık Mustafa Kemal ile yaptığı sohbetlerde, İngiltere parlamentosundan ve oradaki siyasi partilerden bahsederek, Türkiye'deki ekonomi ve demiryolları politikalarının yanlışlığını anlatıyordu. Mustafa Kemal Paşa da daha çok Fethi Bey'i koşturmayı tercih ediyor ve onun tenkitlerini dinliyordu⁴²⁰.

Bir gün Fethi Bey, bu işleri yeniden konuşmaya başlayınca Mustafa Kemal derhal; "Fethi Bey, siz bu dediklerinizi yapabilmek için hemen bir siyasi parti kurunuz. Başına geçiniz ve düşüncelerinizi mecliste müdafaa ediniz. Ben size bu işte yardımcı olacağım." diyerek, onu yeni bir parti kurmakla görevlendirdi⁴²¹.

Mustafa Kemal tarafından kendisine bir parti kurma görevi verilen Fethi Bey hemen çalışmalara başladı. Onun bu yöndeki çalışmalarının tamamlanmasıyla 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kuruldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla Türkiye'de çok partili hayata geçiş için ikinci defa adım atılmış oldu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası adında muhalif bir partinin kurulmasından maksat, birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlamak ve hükümeti, hem kusurlarını düzeltmeye, hem de ekonomik duruma yeni çareler aramaya sevk edecek bir kontrol sistemi yaratmak idi⁴²².

Serbest Cumhuriyet Fırkası, parti programına göre; cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlı, liberalizmi ve kadınlara siyasi haklar verilmesini savunan bir parti idi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan hemen sonra özellikle Ege Bölgesi'nde büyük bir taraftar kitlesi bulmuş ve önemli ölçüde teşkilatlanmış idi. Bu sebeple, Fethi Beyin yerel seçimler öncesinde propaganda maksadıyla Ege Bölgesine gerçekleştirdiği ziyareti sırasında burada yapılan toplantılara büyük katılımlar olmuştu. Bu toplantılarda halk, alınan bütün tedbirlere rağmen, hükümet, inkılâplar ve laiklik aleyhine gösteriler yapmıştı. Bu durum, inkılâpların

⁴²⁰ A. Afetinan, a.g.e., s.273.

⁴²¹ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yayıncı Hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s.393.

⁴²² K.Karpat, a.g.e.,s.61.

hayatietini temin bakımından henüz bir muhalefet partisi teşkili zamanının erken olduğunu açıkça gösteriyordu⁴²³.

Kısa sürede büyük bir hızla gelişen parti, 1930 yılında yapılan yerel seçimlerde büyük bir patlama yapmış ve her yerde seçimlere katılmamakla birlikte, 502 yerde belediye seçimlerini kazanmıştır. Ancak, seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddia edilerek bunun sadece 22 tanesi geçerli sayılmıştır.

Bu sırada özellikle yerel seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddiaları, mecliste sert tartışmalara sebep oluyor ve Mustafa Kemal ile Fethi Beyi de karşı karşıya getiriyordu. Bunun yanında, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir anda cumhuriyet ve inkılâplara karşı olanların toplandığı bir parti haline de gelmesi üzerine Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde içişleri Bakanlığına verdiği bir dilekçede, "Fırkanın Gazi hazretleriyle siyasi sahada karşı karşıya gelebileceği anlaşılmış, bu sebeple feshine karar verilmiştir."⁴²⁴ diyerek, serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini fesh etmesini sağlamıştır.

Partinin kendisini fesh etmesini sağlayan faktörlerin başında da şüphesiz, onun, cumhuriyet ve inkılâp düşmanlarının odaklandığı bir kuruluş haline geldiği düşüncesinin yayılması yer almıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesiyle cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çok partili hayata geçiş için atılan ikinci adım da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Menemen Olayı

Kısa bir sürede cumhuriyet ve inkılâplara karşı olanların yuvalandığı bir parti durumuna gelen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini fesh etmesiyle adeta boşlukta kalan cumhuriyet, laiklik ve inkılâp karşıtları, Türkiye'deki bu değişimi sona erdirecek bir arayış içine girmişlerdi. Onlara göre, bir isyan çıkarak Türkiye'de eski günlere dönüşü sağlamak, başvurulabilecek yollardan birisi olarak görülüyordu.

Bu çerçevede, ilk çekirdeğini on dört kişilik bir grubun teşkil ettiği inkılâp karşıtları, Nakşibendi tarikatına mensup Derviş Mehmet adında birisinin önderliğinde 23 Aralık 1930 günü şariat istiyoruz diyerek Menemen'de isyan etti. Amaçları halkı kutsal sancak altında toplayarak hükümeti ele geçirmek ve oradan Manisa'ya yürümek olan bu kişiler, Derviş Mehmet'i ahir zaman peygamberi ilan edecek kadar ileri gitmişler ve taraftarlarına sürekli zikir ettirerek esrarlı sigaralar içirmek de dahil bir çok sapıklıklar yapmışlardır⁴²⁵.

⁴²³ S. İrmak, a.g.e., s.98.

⁴²⁴ Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923 - 1931, İstanbul 1989, s.273.

⁴²⁵ S. İrmak, a.g.e., s.248.

İşyani bastırmakla görevlendirilen jandarma müfrezesinin komutanı genç idealist yedek subay öğretmen Kubilay, emrindeki askerleri belediye meydanına getirdikten sonra ileri fırlatarak, asilere dağılmalarını ihtar etmiştir. Hemen silahlı mukabelede bulunan isyancılar, Kubilay'ı ağır yaralamışlar ve daha sonra şehit etmişlerdir⁴²⁶.

Bir müddet sonra olay yerine gelen takviye birliklerin de yardımıyla isyan bastırılmış ve suçlular yakalanarak İstiklal Mahkemesinde yargılanmışlardır. Yargılama sırasında, bu isyan hareketinin sadece Menemen ile sınırlı olmayıp, teşkilatlı bir şekilde bütün memlekette taraftarlarının bulunduğu anlaşılmıştır⁴²⁷.

Çıkarıcıların ve dini duyguları sömürenlerin tertiplediği bir hareket olan Menemen olayı, ülkede demokrasi için şartların henüz oluşmadığını ortaya koyarken, 1946 yılına kadar yeni bir partinin kurulmasına da izin verilmesine sebep olmuştur⁴²⁸.

HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR

Hukuk; kelime olarak haklar, hakikatler demektir ve kavram olarak kanunların verdiği haklar anlamında kullanılır⁴²⁹. Bu noktada hukuk, adaletin temin edilebilmesinin temel şartıdır. Adalet ise devletin temelidir. Adaletin olmadığı bir devletin var olması ve yaşayabilmesi mümkün değildir.

Hukuk aynı zamanda; devletlerin birbirleri ve fertlerle olan her türlü ilişkileriyle, fertlerin birbirleri ve devletle olan her türlü ilişkilerini düzenleyen ve toplumun huzur ve güven içerisinde yaşamasını temin eden kurallar zinciridir. Bu sebeple, hukuk kurallarının daima toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi ve geliştirilmesi gereği vardır.

Osmanlılar döneminde Türkiye'de dini kurallara göre tanzim edilmiş olan şer'i hukuk ile, gelenek ve görenekler neticesinde ortaya çıkmış kurallardan oluşan örfi hukuk sistemine dayanan bir hukuk modeli uygulanıyordu. Hatta teokratik bir yapıda olan Osmanlı Devleti, şeriatı devletin etkin hukuku haline getirmişti⁴³⁰. Dolayısıyla, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, başlattığı Batılılaşma hareketinin bir gereği olarak, Osmanlı hukuk sistemiyle yoluna devam etmesi mümkün değildi.

⁴²⁶ H. Eroğlu, a.g.e., s.295.

⁴²⁷ S. İrmak, a.g.e., s.248.

⁴²⁸ Neşet Çağatay, Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'ten Bu Yana), Ankara 1972, s.34.

⁴²⁹ F. Develioğlu, a.g.e., s.453.

⁴³⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çeviren Metin Kıratlı), TTK Basımevi, Ankara 1988, s.13.

Modern hukuk kurallarını benimsemek arzusunda olan genç Cumhuriyet, aynı zamanda laiklik prensibini hukuk alanına da uygulamak ve kanun koyarken dini esaslara bağlı kalmayarak⁴³¹, kanunları, akla, mantığa ve bilimsel sonuçlara dayandırmak istiyordu. Bu sebeple, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde bir hukuk inkılabı yapılarak, eski hukuk sisteminin değiştirilmesi gerektiğini düşünen Mustafa Kemal, 1 Mart 1924 tarihinde yaptığı Meclisi açış konuşmasında⁴³² bu düşüncesini açıkça ortaya koyuyordu.

Aslında, 20 Ocak 1921 ve 20 Nisan 1924 tarihlerinde kabul edilmiş olan Anayasalar, bu alanda yapılmış önemli değişiklikler durumunda idi. Ancak, bunun yanında diğer kanunların da, Batı normlarına uygun hale getirilmesi ve modern hukuk kurallarına göre değiştirilmesi arzusu, sürekli gündemde tutulmakta idi. Bu konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal, 5 Kasım 1925 tarihinde Mecliste yaptığı bir konuşmada; "Cumhuriyet Türkiye'sinde eski hayat kaideleri ile eski hukuk yerine, yeni hayat kaideleri ve yeni hukukun kaim olması bugün bir emri vakidir. Bütbütün yeni kanunlar vücuda getirerek hukuk esaslarını temelden hazırlamak teşebbüsündeyiz." diyerek hem bu arzuyu dile getirmekle hem de bu konuda başlatılacak çalışmaların ilk işaretlerini vermektedir.

İşte bu teşebbüslerin neticesinde hukuk alanında, özellikle 1926 yılından itibaren önemli inkılaplar gerçekleştirilmiştir.

Şimdi, gerçekleştirilen bu inkılapları ele almaya çalışalım.

1. Medenî Kanunun Kabulü

Osmanlı Devleti'nde 1839 Tanzimat Fermanı ile bazı konularda şer'i hükümler yetersiz kalmaya başlamış ve bunun sonucu olarak, yarı teokratik, yarı laik bir yapıda olan Mecelle hazırlanarak yürürlüğe konmuştu. Gerçi Mecelle; miras, aile, taşınır - taşınmaz mallardaki mülkiyet ilişkileri gibi konularda Fıkıh yani İslam hukukuna dayanan ve köklerini ona bağlamış olan bir kanundu ama,

⁴³¹ H. Eroğlu, a.g.e., s.300.

⁴³² Mustafa Kemal, oldukça uzun olan bu konuşmasında hukuk ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Teşkilât ve islahât-ı adliyyeye verdiğimiz ehemmiyeti, nasıl ifade etmek azdır. Gerçi, bütçenin bugünkü halinde adliye için mühim menâbî ayrılmıştır ve bu menâbî mütemadiyen arttıracaktır. Fakat, bundan mühim olan nokta, adli telâkümüliz, adli kanunlarımızı, adli teşkilâtımızı, bizi şimdiki kadar, şuûri, gayışuûri tesir altında bulunduran, asrın icabâtına gayri mutabik revâbitten bir an evvel kurtarmaktır. Millet, her mütemeddin memleketinde olan terakküyât-ı adliyenin memleketin ihtiyacâtına tevafuk eden esasatını istiyor. Millet, seri ve katı adaleti temin eden medenî usulleri istiyor. Milletin arzu ve ihtiyacına tabi olarak adliyyemizde hergüne tesirâtın cesaretle silinmekle seri terakküyâtla atılmakta asla tereddüd olunmamak lazımdır. Hukuk-u medeniyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol, ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta irade-i maslahat ve hurafelere merbutiyet; milletleri uyanıktan men eden en ağır bir kâbustur. Türk milleti, üzerinde kâbus bulunduramaz.

bunun yanında kara ticareti, deniz ticareti gibi konularda ise Fransız kanunları örnek alınarak hazırlanmış olduğundan Fransız hukukuna dayanıyordu⁴³³.

Mecelle, dinî esaslara dayandığı için yeni ihtiyaçlara göre değişme esnekliği gösteremiyor ve sadece Hanefî mezhebinden derlenen hükümler doğrultusunda hazırlanmış olduğundan zaman zaman yetersiz kalabiliyordu⁴³⁴. Bu sebeple, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Batı normlarına göre hazırlanmış, Batı standartlarında bir Medenî Kanunu, hukuk alanında gerçekleştirilecek inkılapların temeli olarak görmüştür.

Bu görüş doğrultusunda İsviçre Medenî Kanunu esas alınarak hazırlanan Medenî Kanun, 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilmiş ve 4 Nisan 1926'da yayımlanıp, 6 Ekim 1926'da da yürürlüğe girmiştir⁴³⁵. 743 Kanun numarasıyla kabul edilmiş olan Medenî Kanun, 937 madde olup, şahıs hukuku, aile hukuku, miras ve aynı haklar olmak üzere toplam dört bölümden oluşmaktadır⁴³⁶.

Ayrıca, 29 Mayıs 1926 tarihinde 864 kanun numarasıyla kabul edilmiş olan, "Kanun-u Medeninün Suret-i Mer'iyet ve Şekl-i Tatbiki Hakkındaki Kanun" ile de Medenî Kanunun uygulamada doğabilecek bazı eksikleri tamamlanmıştır.

Yeni Medenî Kanun ile, Müslüman ve gayr-ı Müslimlere uygulanacak hukuk kaideleri tek bir esasa bağlanmıştır. Bunun sonucu olarak da bütün hukuk sistemimizin aynı esaslara göre yeniden oluşturulması icap etmiştir. Bu çerçevede, evlenme - boşanma, miras, kadın - erkek eşitliği vs gibi konularda çıkarılan kanunlarla, hem hukuk alanında hem de sosyal hayatta önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca, Türkiye'de yaşayan gayr-ı Müslimlerin, Medenî Kanunun kabulünden sonra, Lozan Antlaşmasıyla kendilerine verilmiş olan örf ve adet kurallarının uygulanması hakkında feragat ederek, Medenî Kanuna uymak istediklerini bildirmeleri de gerçekleştirilen değişikliklerin etki alanını genişletmiştir⁴³⁷.

Türkiye'de Medenî Kanunun kabulüyle, aynı zamanda, Avrupalı toplumları idare eden ve bütün insanlığın malı olan bir görüş de benimsenmiş olmaktadır⁴³⁸.

⁴³³ M. Baydar, a.g.e., s.240.

⁴³⁴ M. Baydar, a.g.e., s.239.

⁴³⁵ U. Kocaturk, a.g.e., s.451.

⁴³⁶ M. Baydar, a.g.e., s.242.

⁴³⁷ YÖK Komisyon, a.g.e., s.43.

⁴³⁸ S. İrmak, a.g.e., s.223.

Medenî Kanunun, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medenî nikah esası ile 110. maddesinde yer alan hükmü, 7 Kasım 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 174. Maddesinde belirtilen İnkılap Kanunlarının Korunması kapsamında olup, Anayasanın kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılması ve yorumlanması söz konusu olamaz.

2. Ceza Kanununun Kabulü

Osmanlı hukuk sisteminde kabul edilmiş prensip gereği, insanlar, dinlerine göre farklı hukuk kurallarına tabi idiler. Bu sebeple, tabi oldukları kanunlar gereği, aynı suçlu işlemiş olsalar dahi farklı cezalara çarptırılabilirlerdi. Bu ise, temel prensibi eşitlik olması gereken hukukun, bu ilkeden uzaklaşmasına sebep oluyordu.

İşte, bunu önlemek maksadıyla Türk Ceza Kanunu, İtalya'dan adapte edilerek 1 Mart 1926 tarihinde kabul edilmiştir⁴³⁹. Kabul edilen yeni ceza kanunuyla, Müslüman olan yada olmayan bütün vatandaşlara uygulanacak cezalar standart hale getirilmiş ve aynı suça aynı ceza esası temel prensip olarak benimsenmiştir.

Ceza Kanunu ile ilgili olarak daha sonra da, Alman Federal Ceza Usulü Muhakemeleri Kanununu tercüme edilerek, Ceza Yargılama Usulü Kanunu kabul edilmiştir⁴⁴⁰.

3. Hakimler Kanununun Kabulü

3 Mart 1926 tarihinde kabul edilmiştir⁴⁴¹. Bu kanunla mahkemeler bağımsız hale getirilirken, hakimlere verecekleri kararlar sırasında baskı yapılmasının önüne geçilmiş ve kararlarını kanunlar çerçevesinde sadece vicdanlarının sesini dinleyerek vermeleri sağlanmıştır.

Ayrıca, siyasi güçlerin, hakimler üzerinde olabilecek olumsuz tesirlerinin önüne geçilmesi maksadıyla, tayin, terfi vs gibi işlerinin de kendi içlerinden oluşturulacak kurullar vasıtasıyla yapılması sağlanmıştır.

4. Ticaret Kanununun Kabulü

Alman ve İtalyan Ticaret Kanunları esas alınarak hazırlanmış olan yeni Ticaret Kanunu, Kara Ticaret Kanunu ve Deniz Ticaret Kanunu olmak üzere, iki bölümden oluşmaktadır. Kabul ve yürürlüğe giriş tarihleri farklı olan bu kanun-

⁴³⁹ U. Kocatürk, a.g.e., s. 451.

⁴⁴⁰ YÖK Komisyon, a.g.e., s. 43.

⁴⁴¹ U. Kocatürk, a.g.e., s. 451.

lardan Kara Ticaret Kanunu 29 Mayıs 1926'da kabul edilmiş ve 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiş⁴⁴² iken, Deniz Ticaret Kanunu ise, 13 Mayıs 1929'da kabul edilmiştir⁴⁴³.

5. Borçlar Kanununun Kabulü

Borçlar Kanunu 8 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilmiştir. Ticaret Kanunun bir tamamlayıcısı olarak kabul edilen bu kanun ile, Ticaret hayatında sürekli yaşanabilecek alacak - borç sorunu belirli kurallar çerçevesinde çözümlenmeye ve tarafların karşılıklı zarar etmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca taraflar arasında ticarî ahlâkın korunmasının sağlanması da bu kanunun kabul sebeplerindendir.

6. İcra ve İflas Kanununun Kabulü

İsviçre İcra ve İflas Kanunu esas alınarak hazırlanan bu kanun, 24 Nisan 1929 tarihinde kabul edilmiştir. Daha sonra çeşitli konularda eksikleri görülen kanun, 1932 yılında günün şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir.

Çeşitli tarihlerde kabul edilen bu kanunlarla birlikte, 1925 yılında ülkenin ihtiyacı olan hukukçuları yetiştirmek üzere Ankara Hukuk Mektebi'nin açılması, Baroların kurulması, Mahkemelerin yeni düzene uygun olarak kurulması ve kadınlara da kademeli olarak, 1930'da Belediye Meclisi seçimlerinde, 1933'te Muhtarlık seçimlerinde ve nihayet 5 Aralık 1934 tarihinde de Milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının verilmesi⁴⁴⁴, şüphesiz hukuk alanında gerçekleştirilen köklü değişiklikleri ihtiva etmektedir.

Batı ülkelerinden alınan veya Bandaki örnekler incelenerek hazırlanan bu kanunlar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hukuk alanında gerçekleştirdiği büyük bir inkılâbı ifade etmektedir. Gerçekleştirilen bu inkılâp ile kabul edilen yeni kanunların ortak esprisi, kuşkusuz, teokratik nizamı yani din kurallarına göre değil, laik nizamı yani akla, mantığa ve bilime göre hazırlanmış olmalarıdır⁴⁴⁵.

EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR

Eğitim; bir insanın davranışında kendi yaşantısı yoluyla istediği değişmeyi meydana getirme sürecidir⁴⁴⁶.

⁴⁴² U. Kocatürk, a.g.e., s. 455.

⁴⁴³ U. Kocatürk, a.g.e., s. 490.

⁴⁴⁴ YÖK Komisyon, a.g.e., s.44.

⁴⁴⁵ S. İrmak, a.g.e., s.223.

⁴⁴⁶ İ. Ethem Başaran, *Eğitime Giriş*, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1983, s. 17.

Eğitim, genellikle örgün eğitim şeklinde algılanarak, okullarda yapılan öğretim - öğrenme faaliyetlerini ifade eder. Bu anlamda devlet tarafından yürütülen bir hizmet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültür ise, bir milletin sahip olduğu maddî ve manevî değerlerin bütünüdür. Bu alandaki zenginlik bugün, milletin ve aynı zamanda devletin güçlüğünün bir ifadesi olarak kabul edilmektedir.

Eğitim ve kültür günümüzde birbiriyle iç içe geçmiş vaziyette toplumun bilgili, dinamik ve problemleri çözebilen bir yapıda olmasını sağlar. Her devlet, kendi milletinin böyle olmasını arzu ettiğinden, var oluş felsefesi doğrultusunda bir eğitim ve kültür politikası belirleyerek uygular. Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti Devleti de yeni eğitim ve kültür politikaları benimsemiş ve bunları uygulamak maksadıyla eğitim ve kültür alanında da bazı inkılâplar gerçekleştirmiştir.

Şimdi gerçekleştirilen bu inkılâpları ele almaya çalışalım.

1. Eğitim Alanında Yapılan İnkılâplar

Tevhid-i Tedrisât (Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi) Kanununun Kabulü

Osmanlı Devleti'nde Selçuklulardan devralınan geleneksel eğitim sistemiyse, 18. Yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'dan esinlenerek kurulan yeni okulların yer aldığı bir eğitim sistemi mevcuttu. Müfredat programları ve kuruluş amaçları birbirinden çok farklı bulunan medreseler ile, Avrupa tipinde kurulmuş olan okullardan mezun olan insanlar, birbirlerinden oldukça değişik, hatta zıt dünya görüşlerine sahip oluyorlardı⁴⁴⁷.

Devlete bağlı okullardan iki farklı insan tipi yetişirken, azınlıkların, yabancı devletlerin ve misyonerlerin giderek artan okulları da durumu daha karışık hale getiriyordu. Bu karışıklık sonucu zamanla ortaya çıkan mektepli -medreseli ayrımı, aydınlar arasında bölünmelere sebep olurken, aynı zamanda toplumun ilerlemesine de büyük engel teşkil ediyordu.

Bu durumun düzeltilmesi gerektiğini düşünen Mustafa Kemal, Millî Mücadele yıllarında yaptığı bir konuşmada, "Osmanlı Devleti'nde mevcut olan mektepli - medreseli çekişmesinin sona ermesi için, bu iki tip öğretim sisteminin ortadan kaldırılması gerektiğini, bütün memleket evladının yüksek öğretime kadar birlikte okutulması ve aynı bilim ve teknolojiyi öğrenmelerini lazım geldiğini, ancak böylelikle medreseler ve diğer vakıf okulları probleminin çözülmesi gerektiğini" vurguluyordu⁴⁴⁸.

⁴⁴⁷ YÖK Komisyon, a.g.e., s.46.

⁴⁴⁸ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, A. U. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.47.

Yine O, 16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da Maarif Kongresini açarken yaptığı konuşmada⁴⁴⁵, "milli kültürün önemi ve gerekliliğinden bahsederken, aynı zamanda toplumun eğitim ve kültür konularındaki bölünmüşlüğüne de ortadan kaldırılması" hususuna dikkatleri çekiyordu⁴⁵⁰.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında yine bu konuya değinerek, eğitim ve öğretim alanında inkılaplar yapılması gerektiğinden bahsediyor ve yapılacak olan inkılapların da; "milletimizin inkişaf-ı dehası ve bu sayede layık olduğu merite-i medeniyete irtikası bittabi âli meslekler erbabı yetiştirmekle ve milli harsımızı ilâ ile kabildir." sözleriyle⁴⁵¹, milleti bu amaca ulaştıracak nitelikte olması gerektiğini ifade ediyordu. Ona göre, eğitim ve öğretim alanında yapılacak inkılapların temel prensipleri ve hazırlanacak eğitim programı da; milletimizin sosyal ve hayati ihtiyaçları ile çağın icaplarına uygun ve milliyetçi, medeniyetçi ve ilmi zihniyete sahip bir nesil yetiştirmeye yönelik olmalıydı⁴⁵².

Mustafa Kemal, eğitim ve öğretim birliğinin sağlanması hususunda gecikmenin meydana getireceği zararın, büyük olacağını düşünüyordu. Bu sebeple bu konuda da yapılacak olan işleri önceden planlamıştı⁴⁵³. Bu plan çerçevesinde, zamanın Millî Eğitim Bakanı Vasıf Çınar Bey ve elli arkadaşı tarafından Tevhid-i Tedrisat (Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi) hakkında bir önerge hazırlanarak TBMM'ye sunulmuştu.

Bu önerge, 3 Mart 1924 tarihinde TBMM Genel Kurulunda yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmiştir. Böylece Türkiye'de eğitim ve öğretim alanında birlik sağlanmıştır.

3 Mart 1924 tarih ve 430 kanun numarası ile kabul edilmiş olan Tevhid-i Tedrisat hakkındaki kanun aynen şu şekildedir:

Madde - 1) Türkiye dahilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur.

⁴⁴⁵ Atatürk bu konuşmasında konuyla ilgili olarak şunları söylemişti: ... Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usulünün milletimizin tarih-i tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatındayım. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eskî devrin hurafatından ve evsaf-ı fikriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bıkıncı tesirlerden tamamen uzak, seciye-i millîye ve tarihîyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü deha-yı millîmizin inkişaf-ı tamı, ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lalettayın bir ecnabi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin mühim neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür, zeminle mütenasiptir. O zemin milletin secyesidir...

⁴⁵⁰ *Atatürk'ün Söylerv ve Demecleri*, C.II, 5. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 19 - 21.

⁴⁵¹ Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.743.

⁴⁵² K. Öztürk, a.g.e., C.II, s.743 - 744.

⁴⁵³ YÖK Komisyon, a.g.e., s.46.

Madde - 2) Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir.

Madde - 3) Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti bütçesinde mekâtîp ve medarise tahsis olunan mebalîğ, Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde - 4) Maarif Vekaleti, yüksek diyanet mütehasşısı yetişirmek üzere Darülfünunda bir ilahiyat fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemât-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler kuşat edecektir.

Madde - 5) Bu kanunun neşri tarihinden itibaren tedrisat-ı umumiye ile müsteğil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyeye merbut olan askerî rüşti ve idadilerle sıhhiye Vekaletine merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber Maarif Vekaletine raptolunmuştur. Mezkur rüşti ve idadilerde bulunan heyet-i talimiyelerin cihet-i irtibatları atıyen ait olacağı vekaletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edeceklerdir.

Madde - 6) İşbu kanun, tarih-i neşrinden itibaren muteberdir.

Madde - 7) İşbu kanunun icrayı ahkâmına icra Vekilleri Heyeti memurdur.

Medreseleri kaldıran, bütün eğitim - öğretim kurumlarını tek bir çatı altında toplayan ve eğitimimize millîlik vasfı kazandıran bu kanun ile aynı zamanda eğitimde yanlış uygulamalara ve bâtıl fikirlere yer verilmeyeceği de vurgulanmıştır.

Eğitim - öğretim alanında bir başka değişiklik de 2 Mart 1926 tarihinde kabul edilen Maarif Teşkilâtı Hakkındaki kanun ile gerçekleştirilmiştir. Bu kanunla da laik eğitime uygun bir anlayışla, ilk ve orta öğretimin esasları belirlenerek, eğitim hizmetleri modern hale getirilirken, devletin izni olmadan hiç bir okulun açılmayacağı belirtilmiştir⁴⁵⁴.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 7 Kasım 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 174. maddesinde belirtilen, İnkılâp Kanunlarının korunması kapsamında olup, Anayasanın kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılması ve yorumlanması söz konusu olamaz.

Latin Harflerinin Kabulü (Harf İnkılâbı)

Orta Asya'da iken, yani Müslüman olmadan önce, Göktürk ve Uygur alfabelerini kullanmış olan Türkler, islamiyet'in kabulünden sonra, Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardı. Bu çerçevede, diğer Müslüman Türk devletleri gibi, Osmanlı

⁴⁵⁴ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 6. Baskı, İnkılâp ve Akla Basımevi, İstanbul 1981, s.153.

Devleti'nde de Arap alfabesi kullanılıyordu. Ancak, uzun yıllar Arap alfabesini kullanan Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu alfabenin değiştirilmesi ya da ıslah edilmesi gerektiği şeklinde tartışmalar başlamış⁴⁵⁵.

Ashında Arap harfleriyle Türkçe'yi yazmak ve okumak daima bir mesele olmuştur. Daha doğrusu, Arap harfleri Arap fonetiğine uygun olarak hazırlanmış bulunduğundan, Türk diline uymaktan çok uzak idi. Bu sebeple Türk ağız, müsait olmadığı bu harflerin hakkını vererek telaffuz etmek için oldukça zorlanıyordu⁴⁵⁶.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Arap alfabesinin bu durumu göz önünde bulundurularak, bazı aydınlar arasında, bu harflerin Türkçe'nin yapısına uymadığı görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Özellikle Arap harflerinin okunup - yazılmasının zorluğu ve buna bağlı olarak ülkedeki okur - yazar oranının düşük olması⁴⁵⁷, halkı büyük ölçüde okur - yazar yapmayı hedefleyen genç cumhuriyette, bu alfabenin değiştirilmesi hususunda bir tartışma başlatılmasına sebep oldu.

Bu tartışmalar devam ederken, Türkiye Cumhuriyeti'nde 1925 yılında gerçekleştirilen takvim ve rakamlar konusundaki değişiklikler, alfabenin de değiştirilebileceği konusunda kanaatları artırdı. Buna bağlı olarak, 1926 yılında Bakanlar Kurulu tarafından, Dil Encümeni adıyla, dil konusunda uzmanlardan oluşan bir çalışma grubu kuruldu. Alfabenin değiştirilmesi ve yeni Türk alfabesinin hazırlanması ile ilgili çalışmalar yapmak üzere kurulan bu grup, bu tarihten itibaren, Latin harflerinin Türkçe'nin yapısına uyacağı düşüncesiyle, bu harfleri kullanan bir çok alfabeyle incelemeye başladı⁴⁵⁸.

Dil Encümeninin bu konudaki çalışmaları devam ederken, Türkiye'de 1927 yılından itibaren, doktor reçetelerinin Latin harfleriyle yazılması uygun görüldü ve bununla birlikte alfabe konusundaki tartışmalar da ciddi boyutlara ulaştı.

Alfabe konusunda ciddi tartışmaların yaşandığı bu dönemde, Dil Encümeni, 26 Haziran 1928 tarihinde Ankara'da yaptığı bir toplantıda⁴⁵⁹, bu konuda şimdiye kadar yapmış olduğu çalışmaları değerlendirdi. Yaklaşık iki yıl süren çalışmaların bir sonucu olarak da, 1928 yılında, içerisinde alfabe değişikliği ile ilgili neler yapılması ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair hususların yer aldığı "Elifba Raporu" adıyla bir rapor hazırlandı⁴⁶⁰.

⁴⁵⁵ YÖK Komisyon, a.g.e., s.55.

⁴⁵⁶ S. İrmak, a.g.e., s.236.

⁴⁵⁷ H. Eroğlu, a.g.e., s.310.

⁴⁵⁸ YÖK Komisyon, a.g.e., s.55.

⁴⁵⁹ U. Kocatürk, a.g.e., s.480.

⁴⁶⁰ YÖK Komisyon, a.g.e., s.55.

Bu konuda yapılan çalışmaları baştan beri titizlikle izleyen Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul'da, Dil Encümeni tarafından hazırlanan raporun sonuçlarını da göz önünde bulundurarak yaptığı bir konuşmada, "Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Bizim ahenkâr zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir." diyerek⁴⁶¹, alfabenin değiştirileceği konusunda ilk haberi vermiştir.

Mustafa Kemal'in bu konuşmasından sonra, alfabenin değiştirilmesi ve yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi noktasında nihai hedefe ulaşmak maksadıyla çalışmalar hızlandırılmış ve bu çalışmaların sonucunda, 1 Kasım 1928 tarihinde Meclise, yeni Türk alfabesinin kabulü hakkında bir önerge sunulmuştur. Bu önerge, TBMM'de yapılan görüşmelerden sonra, aynı gün, "Türk Harflerinin Kabul ve Uygulanması Hakkında Kanun" adıyla kabul edilmiştir.

1 Kasım 1928 tarih ve 1353 numara ile kabul edilen ve 3 Kasımda yürürlüğe giren bu kanunun bazı maddeleri şu şekildedir:

Madde - 1) Şimdiye kadar Türkçe'yi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve ilişik cetvelde gösterilen harfler, Türk harfleri adı ve hukuku ile kabul edilmiştir.

Madde - 2) Bu kanunun yayımı tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde bütün şirket, devlet ve özel müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleyle konulması mecburidir.

Madde - 3) Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin devlet muamelesine uygulanması tarihi 1 Ocak 1929'u geçemez.

Madde - 5) 1 Ocak 1929'dan itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

Madde - 9) Bütün okulların Türkçe yapılan öğretiminde Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle basılan kitaplarla öğretim yasaktır.

Arap harflerinin terk edilerek, Latin harflerinin benimsenmesi suretiyle yeni Türk harflerinin kabulünü sağlayan bu kanunla, aynı zamanda, Türk fonetiğine uygun bazı değişiklikler de yapılmıştır⁴⁶². Ayrıca bu kanunla, bütün yurtda eğitim - öğretim seferberliği başlatılmış ve devlet dairelerindeki bütün yazışmaların yeni harflerle yapılması ile, her türlü basılacak malzemenin yeni harflerle basılması hükmü getirilmiştir.

⁴⁶¹ U. Kocatürk, a.g.e., s.481.

⁴⁶² Örneğin bu konuda Türkçe'de varolan bazı sesleri karşılamak maksadıyla alfabe (ç, ğ, ş) gibi bazı harfler de ilave edilmiştir.

Yeni harflerin kabulünden sonra, Mustafa Kemal bazı yerlerde bizzat dersler vermiş ve halka yeni harfleri öğretmek noktasında "başöğretmenlik" yapmıştır.

Yeni harflerin öğretilmesi ve halkın bu harflerle okuyup - yazmasının sağlanması konusunda yapılan çalışmalar daha sonraki dönemlerde de sürmüştür. Bu çerçevede, 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açılarak halkın okuma - yazma öğrenmesi temin edilmeye çalışılırken, 31 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen bir kanunla da, İstanbul Darülfünunu kapatılarak, yerine yeni bir üniversite kurulması kararlaştırılmıştır.

Üniversite Reformu

Üniversiteler; eğitim - öğretim yapmak, nitelikli insan gücü yetiştirmek gibi klasik amaç ve görevlerinin yanında, araştırma yapmak, bilgi üretmek, bu bilgileri yayıp korumak, topluma önderlik etmek ve kamuoyu oluşturmak şeklinde amaçları da olan Özerk kuruluşlardır⁴⁶³. Bu sebeple, bir toplumun kalkınma ve gelişmesini sağlayacak temel unsurlardandır.

Bu özellikleriyle üniversite, her alanda ileri gitmek düşüncesi taşıyan genç Türkiye Cumhuriyeti için en önemli kurumlardan birisidir. Çünkü üniversite, hem inkılapları anlayacak ve onları koruyacak hem de dönemin dinamik yapısına itici bir güç olarak katkıda bulunacak insanların yetiştirilmesini sağlayacak bir kurum olacaktır. Dolayısıyla üniversite, genç Cumhuriyetin idcilerine ulaşabilmesi noktasında kendisinden önemli hizmetler elde edilebilecek bir kurum durumundadır.

Bu sebeple Türkiye'de yeni bir üniversitenin açılması için çalışmalara başlanmış ve bu çerçevede, dönemin Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey tarafından, üniversite konusunda bir araştırma yapmak üzere, İsviçre'den Prof. Dr. Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir. Prof. Malche, çalışmaları sonunda, içinde bir üniversitenin açılması için neler yapılması gerektiğine dair bazı önerilerin yer aldığı bir rapor hazırlayarak Atatürk'e sunmuştur⁴⁶⁴.

Daha sonra Almanya'dan getirilen 15 profesörün de bu çalışmaların içine katılması ve getirdikleri öneriler doğrultusunda bir Üniversite Reform tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarının 31 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilmesiyle de İstanbul Darülfünunu kapatılmış ve yerine 1 Nisan 1934'te eğitim ve öğretime başlamış olan İstanbul Üniversitesi kurulmuştur⁴⁶⁵.

⁴⁶³ Muhtittin Gül, *Türk İnkılap Tarihi*, I. Cilt, Ankara 1995, s. 273.

⁴⁶⁴ Hüseyin Korkut, *Türk Üniversiteleri ve Üniversite Araştırmaları*, Ankara 1984, s. 14.

⁴⁶⁵ İstanbul Üniversitesinin kuruluşunu sağlayan 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı kanunun kuruluş ile ilgili olan 1. ve 2. maddeleri şu şekildedir:

Maddesi 1 - İstanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilatlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren kaldırılmıştır.

Gerçekleştirilen üniversite reformu ile yüksek öğretim alanında şu yenilikler getirilmiştir:

- 1) İlmî ve idarî özerklik sağlanmıştır.
- 2) Her dalda öğretim elamanı yetiştirilmiş ve akademik kariyer almak işi kanunla düzenlenmiştir.
- 3) Üniversitelerin bütçeleri eskisi ile kıyaslanamayacak kadar artırılmış ve kalma bütçe ile idaresi sağlanmıştır.
- 4) Öğretim ve araştırma araçları artırılmıştır⁴⁶⁶.

Yüksek öğretim alanında ilk olarak bu tarihte yapılan reform niteliğindeki çalışmalar daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve bu çerçevede gerek yeni yüksek öğretim kurumlarının açılması⁴⁶⁷ ve gerekse bu kurumların yeniden yapılanması ile görev ve faaliyetleri hususunda değişik çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

2. Kültür Alanında Yapılan İnkılaplar

Türk Tarihi Alanında Yapılan Çalışmalar

Tarih; geçmiş toplumların yaşayışlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini yer ve zaman göstererek sebep - sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen bilim dalıdır. Yani milletlerin hafızası durumundadır. O hafızadan zaman zaman faydalanmak ve en azından yaşanmış hataları tekrarlamamak şüphesiz milletleri güçlü kılacaktır. Bu sebeple, milletlerin hayatında tarih ilminin ayrı ve özel bir yeri olması icap eder.

Tarih, gerçeklerin ortaya çıkarılmasını sağlar. Dolayısıyla devlet ve millet hayatında çok önemli unsurlar olan doğruluk ve dürüstlük gibi kavramların her devirde su yüzüne çıkarılmasının güvencesi durumundadır.

Tarihi zengin bir millet, aynı zamanda güçlü bir millettir. Güçlü bir milletin varlığı ise, hiç şüphe yok ki, geçmişe ait manevî miraslarına da sahip çıkmasıyla mümkün olacaktır. Bu sebeple, bu tür zenginliklerin günümüze aktarılabilmesi için, tarihe büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Tarihi süreçte, Türk tarih anlayışına baktığımızda, gerek tarih araştırmacılığı, gerekse tarih öğretimi konusunda istenilen seviyeye gelineemediği görülmek-

Madde 2 - Maarif Vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir müessese kurmaya memurdur. Maarif Vekaleti bu üniversitenin teşkilâtına ait kanun tasarruflarını en geç 1 Nisan 1934 tarihine kadar büyük Millet Meclisine tevdi eyler.

⁴⁶⁶ S. İrmak, s.g.e., s.241.

⁴⁶⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında açılan bazı yüksek öğretim kurumları ile açılış tarihleri şu şekildedir: Adaleet Yüksek Okulu - 1925, Gazi Eğitim Enstitüsü - 1926, Ziraat Yüksek Okulu - 1930, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 1935, Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu 1935.

tedir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki mevcut ikili anlayışın, aynen tarih sahasına da sirayet ettiğini ve bu sebeple, Medreseler genellikle İslam Tarihi ile ilgilenirken, diğer okulların da Osmanlı Tarihi ile meşgul olduklarını ve bu yönde tarih araştırması ve öğretimi yaptıkları bilinmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türk tarihi ile ilgili eksikliği ve tarihten istenilen faydanın sağlanamadığını gören Mustafa Kemal, "Tarih bir milletin nelere müsait olduğunu ve neler başarmaya muktedir bulunduğunu gösteren en doğru bir kılavuzdur." sözüyle⁴⁶⁸, tarihin bir millet için ne kadar mühim bir hazine olduğuna işaret ediyordu. O, tarihin toplum üzerindeki tesir ve gücünü de göz önünde bulundurarak, bu alanda ciddi bir çalışmanın yapılması ve Türk tarihini yeniden araştırılarak yazılmasını istemiştir. Tarih yazıcılığı konusunda da; "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır." diyerek⁴⁶⁹ takip edilmesi gereken yolu ortaya koymuştur.

Tarih, toplumların ve olayların değişkenliklerine uyarak sürekli değişen bir bilim dalıdır. Özellikle büyük inkılaplar, büyük felaketler ve buhranlar, tarih ilminin ilerlemesi ve tarih görüşünün değişmesine sebep olurlar⁴⁷⁰. Millî Mücadele döneminde Türk Milleti de, büyük felaketlerle karşılaşmış ve sıkıntılar çekmiştir. Dolayısıyla Türk tarih anlayışının da değişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Millî Mücadelenin başanyla tamamlanmasından sonra Mustafa Kemal, sıranın Türk Milletini muasır medeniyetler seviyesine ulaştıracak inkılaplara geldiğini düşünüyordu. Ona göre, gerçekleştirilecek inkılapların başanya ulaşabilmesi ve en önemlisi kalıcı olabilmesi için, mevcut tarih anlayışı ve görüşünün değişmesi gerekmektedir. Çünkü inkılaplar, eskiyi yıkarken onun tarihi temellerini en azından sarsıyor, yeniyi ortaya koyarken ise, çok defa ona tarihi temel ve izah tarzı arıyordu. Bu yüzden cumhuriyet döneminde mazinin yeniden yargılanması ve yazılması gerekiyordu. Böylece, gerçekleştirilecek inkılaplar ve konulacak yeni ilkeler açısından tarihe bakılmasına ve yeni sorular sorulmasına zemin hazırlanacaktı⁴⁷¹.

Mustafa Kemal, "Gelecekte Türk milleti ve devleti ne olacak ve nasıl olacak?" sorusuna büyük önem veriyordu. Bir millet yada devletin gelecekte ne olacağı sorusunun cevabını, ancak tarihte ne olduğuna bakarak vermek mümkün olabilirdi. Dolayısıyla bu sorunun cevabı tarihte saklıydı. Türk Milletinin mazide ne olduğunu ve nasıl olduğunu bilmek ise, Türk Milletinin tarihini, yani millî tarihimizi öğren-

⁴⁶⁸ Akil Aksan, *Atatürk Der Ki*, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.115.

⁴⁶⁹ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 1986, s.89.

⁴⁷⁰ Bayram Kodaman, *Atatürk ve Tarih, Atatürk ve Kültür*, Özel Sayı, H.Ü. Yayınları, Ankara 1982, s.3.

⁴⁷¹ Aynı makale, aynı eser, s.6.

mekle mümkün idi. Ancak şimdiye kadar ihtiyaç hissedilmediğinden, böyle bir tarih anlayışı mevcut olmamış ve bu yönde bir çalışma da yapılmamıştı.

Halbuki millî bir tarih anlayışına sahip olmanın çeşitli faydaları söz konusu idi. Her şeyden önce, cumhuriyetin ilk yılları Türkiye’de millî bir kimlik oluşturma süreci idi⁴⁷². Dolayısıyla millî tarih anlayışıyla yeni rejiminin Türkiye’de oluşturmaya çalıştığı; gelenekçiliğe ve medreseye karşı cephe almış, her meseleyi fikir açısından objektif olarak ele alabilen ve akılcı özelliklere sahip yeni insan tipinin⁴⁷³ yetiştirilmesi daha kolay olabilirdi. Bu sebeple konu, üzerinde ciddiyetle durulması gereken kadar önemliydi.

Atatürk, inkılap nesillerine, millî bakış açısından ele alınmış tarih anlayışı kazandırabilmek için tarihle meşgul olmak gerektiğini düşünüyordu. Çünkü, Osmanlılar daha çok dinî tarih anlayışını benimsemiştiğinden, Osmanlı tarihçiliği, ananevi İslam tarihini esas alan bir istikamette gelişmişti. Bu sebeple Türk tarihi, Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinden ibaretmiş gibi ele alınmış, dolayısıyla Orta Asya Türk tarihine temas edilmemişti⁴⁷⁴.

Tarihle ciddi bir şekilde meşgul olunarak, bir çok mevzunun yeniden ele alınması gerektiğini düşünen Atatürk, “Biz şimdiye kadar hakikî, ilmi, müspet manasıyla millî bir devir yaşamadık. Binaenaleyh millî bir tarihe malik olamadık. Bu noktayı biraz izah edebilmiş olmak için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlayalım. Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesai milletin arzusu, emelleri ve gerçek ihtiyaçları nokta-i nazarından değil, belki şunun bunun hususî emellerini, ihtiraslarını tatmin nokta-i nazarından vuku bulmuştur.” sözleriyle⁴⁷⁵ meşgul olunacak tarihin sınırlarını da millî tarih olarak çizmişti.

Zaten bütün medenî milletler bu şekilde bir tarih anlayışı benimsemişler ve tarih ilminde evvela ilim metodlarını kendi toplumlarında tatbik ederek ileri gitmişlerdi. Dolayısıyla Türkiye’de de millî tarih ile ilgili çalışmalara başlanması şarttı. Ancak önce tarihe millî bir vasıf kazandırılması icap ediyordu. Bu şüphesiz tarih ilminin Türk Milletinin meseleleriyle ilgilenmesiyle mümkün olacaktı. Yani tarih ilmi, millî tarihe, millî kaynaklara ve millî mevzulara yönelecekti.

Atatürk’ün istediği manada millî tarih çalışmalarının sürdürülmesi ve Türk Milletinin bir millî tarihe sahip olabilmesi için ortaya koyduğu en önemli görüş ise şüphesiz Türk Tarih Tezi olmuştur.

⁴⁷² N. Bigin, *Kimlik Arayışı Olarak Resmî Tarih, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* (1994 Buca Sempozyumu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 114.

⁴⁷³ K. Karpat, a.g.e., s.51.

⁴⁷⁴ B. Kodaman, a.g.m., a.g.e., s.4.

⁴⁷⁵ M. Baydar, a.g.e., s.18.

Atatürk'ün Türk tarihinin bir bütün olarak ele alınıp, araştırılarak ortaya konulmasını sağlamak amacıyla ileri sürdüğü Türk Tarih Tezinin ana hatlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) Medeniyetin ilk çıkış yeri Orta Asya'dır,
- 2) Brekisefal ve beyaz ırkın ilk yurdu Orta Asya'dır,
- 3) Türkler brekisefal ve beyaz ırktan olup, ana yurtları Orta Asya'dır,
- 4) İlk medeniyetin yaratıcısı Türkler olmuştur,
- 5) Tarih öncesi devirde, Orta Asya'da meydana gelen büyük ve uzun süren kuraklık yüzünden bu medeniyet dağılmış ve sahibi olan Türkler de Hind'e, Çin'e, Mezopotamya'ya, Anadolu'ya, Kafkasya'ya, Balkanlara ve dünyanın diğer yerlerine göç etmişlerdir. Bu göç esnasında gittikleri yerlere medeniyetlerini götürmüşler ve oradaki toplumlara öğretmişlerdir. Böylece medeniyet dünyaya Türkler tarafından yayılmıştır.
- 6) Anadolu'nun ilk yerli halkı olan Hititler, Orta Asya'dan gelmiş Türkler olup, bizim atalarımızdır⁴⁷⁶.

Atatürk tarafından ortaya atılan bu tez ile; Türk tarihinin sadece Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinden ibaret olmadığı vurgulanarak, Türklerin İslamiyet öncesinde de geçmişleri bulunduğu, bunun araştırılarak su yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır. Bu tarih tezi ile, Türklerin İslam öncesi devirlerini anmak maksadıyla eski Türk tarihine önem verilmiş ve İslamiyeti kabul etmeden önce de çeşitli medeniyetler kurdıkları ve kendilerine has millî bir hayat sürdürdükleri önemle belirtilmiştir⁴⁷⁷.

Atatürk, ortaya koyduğu Türk Tarih Tezinde yer alan bu görüşlerin daha gerçekçi bir yapıya kavuşturulması hususunda da bizzat önderlik etmiştir. O, bu çerçevede 23 Nisan 1930 tarihinde toplanmış olan Türk Ocakları VI. kurultayında, Türk Ocakları Kanununa; "Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik ve tettebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere, bir Türk tarih heyeti teşkil eder." maddesini ekleterek⁴⁷⁸, Türk Ocaklarına bağlı, Türk Tarihi Tetkik Heyeti adlı bir encümen kurdu muştur.

Türk Ocaklarının 15 Nisan 1931'de kapanması üzerine, Türk tarihinin araştırılması çalışmalarına ara verilmemesi için aynı tarihte, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) kurulmuştur.

⁴⁷⁶ B. Kodaman, a.g.m., a.g.e., s. 11.

⁴⁷⁷ K. Karpuz, a.g.e., s.53.

⁴⁷⁸ Cengiz Orhonlu, *Atatürk ve Tarih Görüşü*, Türk Kültürü, C.VI, Sayı 61, Ankara 1967, s.27-28.

1932 Yılında Ankara'da toplanan Türk Tarih Kongresinde Atatürk'ün ortaya attığı Türk Tarih Tezi tartışılmış ve bu tez kabul edilerek, Türk Milletinin tarihinin, şimdiye kadar yazıldığı gibi, sadece Osmanlı tarihiyle sınırlı olmayıp, çok daha eskilere dayandığı ve temasta bulunduğu milletlerin medeniyetlerini etkilediği sonucuna varılmıştır.

14 Haziran 1935 tarihinde de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuş ve açılan bu kurumlar vasıtasıyla Türk tarihinin, ilmi yönden bütün gerçekleriyle ortaya çıkarılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türk tarihinin nasıl öğretilmesi gerektiği hususuna da büyük önem verilmiştir. Bunun millî tarih çerçevesinde olması gerektiğini düşünen Atatürk'ün, bu konudaki çalışmaların bir an önce tamamlanması hususundaki direktifleri neticesinde de, 1931 yılında, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından, Atatürk'ün ortaya attığı Türk Tarih Tezinin esasları çerçevesinde, okullarda okutulmak üzere dört ciltlik bir tarih kitabı yazılmıştır⁴⁷⁹.

Bu dönemde yapılan çalışmalar neticesinde, Türk tarihine bakış açısı ve ele alınışı hususunda büyük bir inkılap gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Türk Dili Alanında Yapılan Çalışmalar

Dil; insanlar arasındaki iletişimin kurulmasını ve sosyal ve edebi hayatın oluşmasını sağlayan en önemli araçtır. Ayrıca, bir milletin sahip olduğu bütün maddî ve manevî değerlerin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamak gibi bir fonksiyon icra eder ki, bu anlamda, millet hayatındaki yeri ve önemini göz ardı etmek mümkün değildir.

Dil, yer ve olayların etkisinde kalarak zaman içerisinde büyük değişikliklerle uğrayan ve aynı zamanda yaşayan bir varlıktır. Milletlerin uzun hayatlarında çeşitli zamanlarda değişikliklere uğradığı görülen bir vakıdır.

Türk dilinin tarih boyunca büyük değişiklikler geçirdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda, Osmanlılar zamanında Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin karışımından meydana gelmiş, Osmanlıca denilen bir dilin ortaya çıktığını görmekteyiz. Devlet hayatında ve yazışmalarda kullanılan halkın itibar etmediği bu dilin yanında, günlük hayatta halk dilinin de kullanılması iki ayrı dil ortaya çıkarmıştı. Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde oldukça dikkati çeken bu çarpıklık, Tanzimat devrinden itibaren dil konusunda yeni arayışlara gidilmesine ve bu konuda araştırmalar yapılmasına sebep olmuştu. Bu arayış, 20. yy başlarına gelindiğinde ise, Türkçe'nin yabancı kelimelerden arındırılması ve sadeleştirilmesi şeklini almıştı⁴⁸⁰.

⁴⁷⁹ A.Dilaçar, *Kemalizmin Dil ve Tarih Tezi, Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri*, İ.U. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1975, s.468.

⁴⁸⁰ YÖK Komisyon, a.g.e., s.56.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, her alanda gerçekleştirilen inkılâplar göz önünde bulundurulduğunda, dil konusunda da bir inkılâbın yapılacağına şüphe yoktu. Nitekim, Harf İnkılâbının da olumlu sonuçları görüldükten sonra, Mustafa Kemal, 1932 yılında yaptığı bir konuşmada, "Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli olmasını isteriz." diyerek⁴⁶¹, adeta bu konuda yapılacak çalışmaları haber veriyordu.

Bu çerçevede, Mustafa Kemal'in direktifleriyle daha önceden başlatılmış olan çalışmalar çok geçmeden meyvesini verdi ve Türkçe'nin dilbilgisi, cümle bilgisi, sözcük, terim ve etimolojisini inceleyerek geliştirilmesini sağlamak maksadıyla, 12 Temmuz 1932 tarihinde, Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) kuruldu.

Bu kurumun kurulmasıyla, Türk diline ait yukarıda sözü edilen hususlarda yapılan çalışmaların yanında, halk dilinde yaşayan bazı kelimelerin de dilimize tekrar kazandırılması suretiyle, konuşma dili ile yazı dili arasındaki fark ortadan kaldırıldı. Böylelikle, zaman içerisinde büyük bir dil inkılâbı gerçekleştirilmiş oldu. Türklük şuurunu geliştirmeyi amaçlayan bu dil inkılâbı, Türk inkılâbının temel prensiplerine de uygun olarak, dilde millileştirme ve bu akıma güç kazandırma inkılâbıdır⁴⁶².

Cumhuriyetin ilk yıllarında, eğitim - kültür alanında gerçekleştirilen bu inkılâpların yanında, Mustafa Kemal'in, "Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından birisi kopmuş demektir." sözünde ifadesini bulan anlayışa uygun olarak, resim, müzik, tiyatro ve heykel gibi güzel sanat dallarında da çalışmalar başlatılmış ve bu çalışmalara bağlı olarak, bu sahalarda da önemli gelişmeler sağlanmıştır.

SOSYAL ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR

Bu alanda yapılan inkılâplar; toplum hayatına bir çeki - düzen vermek, Batı standartlarında bir sosyal hayat oluşturmak ve Batı ile olan ilişkilerde bir kargaşaya meydan vermemek maksadıyla gerçekleştirilmişlerdir. Bu sebeple, Türk Milletine özgü bazı hususlar hariç, genellikle Batılı örnekler esas alınarak vücuda getirilmişlerdir.

Şimdi bu çerçevede gerçekleştirilmiş olan inkılâpları ele almaya çalışalım.

1. Kılık-Kıyafette Değişiklik

Türk Milletine her alanda çağın icaplarına göre bir görüntü ve kimlik kazandırmak düşüncesini taşıyan Mustafa Kemal, kılık - kıyafet konusunda da bir inkılâbın gerekliliğine inanıyordu. Bu noktada, Türk Milletinin Batılaşmasını

⁴⁶¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e., C.I, s.272.

⁴⁶² H. Eroğlu, a.g.e., s.317.

sağlamak amacıyla girilen harekette; Batı medeniyetinin bir bütün olarak ele alınmasını ve bunun bir gereği olarak da, medenî kıyafetlerin kabul ve tatbik edilmesini istiyordu. Bu maksatla halka, giydikleri kıyafetlerin millî olmadığını ve daha medenî bir görünüme bürünmesi gerektiğini, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu ve İnebolu'ya yaptığı seyahatlerde anlatıyor ve başında taşıdığı şapkayı da halka göstererek⁴⁴³, "Biz her nokta-i nazardan medenî insan olmalıyız. Fikrimiz, zihniyetimiz, tepeden tırnağa kadar medenî olacaktır. Medenî ve beynelmül kıyafet, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz." diyordu⁴⁴⁴.

Mustafa Kemal'in bu konuşması ve bu konudaki kararlılığının bir sonucu olarak, Bakanlar Kurulu, 2 Eylül 1925'te memurların şapka giymeleri yönünde bir karar almıştır. Ancak, Meclis bu kararı Anayasaya aykırı bularak kabul etmek istememiştir. Bunun üzerine 25 Kasım 1925 tarihinde TBMM'de şapka giyilmesi hakkında bir kanun kabul edilmiştir⁴⁴⁵.

Yine 2 Eylül 1925 tarihinde alınan kararla din adamı dışındaki kişilerin cüppe ve sarık giymelerini yasaklamıştır. Daha sonra, kılık - kıyafet konusunda sürdürülen çalışmaların bir sonucu olarak, 3 Aralık 1934 tarihinde alınan bir kararla da, din adamlarının, dinî kıyafetlerini, en yüksek din görevlisi hariç, sadece ibadet yerlerinde giymeleri esası getirilmiştir.

Böylelikle, cumhuriyetin ilk yıllarında, kılık - kıyafet alanında gerçekleştirilen inkılaplarla ülkede bu alanda birlik ve beraberlik sağlanmış ve halka daha modern bir görüntü kazandırılmıştır.

2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

Selçuklular ve Osmanlılar zamanında, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve halkın Türk - İslam sentezi içinde yoğunlaşmasında büyük hizmetleri geçen, Tarihî-katlar ve bunların kurumlaşmış şekli olan Tekkeler, daha sonraki yüzyıllarda asıl fonksiyonlarını kaybetmişlerdi⁴⁴⁶. Dolayısıyla, gerçek anlamda varlık sebeplerini yitirmişlerdi.

⁴⁴³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e., C.II, s.207.

⁴⁴⁴ H. Eroğlu, a.g.e., s.324.

⁴⁴⁵ 25 Kasım 1925 tarihli bu kanunun maddeleri şu şekildedir:

Madde - 1 Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ile genel ve özel mahallî idareler ve bütün müesseselere mensup memurlar ve müstahdemler Türk Milletinin giymiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedirler. Türkiye halkının da umumunun serpuşu şapka olup buna aylık bir alışkanlığın devamını hükümet yasalar.

Madde - 2 Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde - 3 Bu kanunu BMM ve Bakanlar Kurulu yürütür.

⁴⁴⁶ YÖK Komisyon, a.g.e., s.81.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, rejimi sağlamlaştırmak ve iç düzeni sağlamak amacıyla bir takım inkılaplara girişilince, Tekke ve Zaviyeler, gerçekleştirilen bu inkılaplara karşı çıkmaya başlamışlardır. Halbuki, yeni cumhuriyet rejiminde, bu rejime ve inkılaplara karşı olan ve bu sebeple halk üzerinde olumsuz tesirler yapabilecek böyle kuruluşlara ve yapılanmaya yer yoktu. Bu durum, Mustafa Kemal'in 30 ağustos 1925 tarihinde yaptığı konuşmada da açıkça dile getiriliyordu. O, bu konuşmasında; "Türkiye Cumhuriyeti, şeyhler, dervişler, müritler ve meczuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakiki tarikat, medeniyet tarikatıdır." diyerek⁴⁸⁷, düşüncesini ve kararlılığını ifade etmişti.

Bu düşünce ve kararlılığın eseri olarak da, 30 Kasım 1925 günü kabul edilen bir kanunla⁴⁸⁸, Tekke, Zaviye ve Türbeler kapatılırken, şeyhlik, dervişlik, dedelik, müritlik vs gibi unvan ve lâkapların kullanılması yasaklanmıştır.

3. Takvim, Saat, Ölçüler ve Rakamlarda Değişiklik

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde, her alanda Batı medeniyetine ve uluslararası normlara göre bir sistem kurmak düşüncesi mevcut idi. Bu sebeple, Batı ülkeleri ile ilişkilerde problem teşkil edecek olan unsurlardan kaçınılıyordu. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nden kalan takvim, saat, ölçü ve rakamların, ilişkilerde sebep olacağı yanlış anlama ve çelişkilerin önüne geçebilmek için, Batılı örneklerle göre değiştirilmesi fikri önem kazanmıştı.

Bu çerçevede, Batı medeniyeti ile olan bu farklılığı ortadan kaldırmak amacıyla, 26 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen bir kanun⁴⁸⁹ ile, Osmanlı

⁴⁸⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e., C.II, s.215.

⁴⁸⁸ 30 Kasım 1925 tarihli bu kanun esas olarak şu şekildedir:

Maddesi - 1 Türkiye Cumhuriyeti içinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tasarrufunda gerekse başka yollarla kurulmuş olan bütün Tekkeler ve Zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde temellüh ve tasarrufları baki kalmak üzere tamamen kapatılmıştır. Bunlardan usulüne göre ve halen cami olarak kullanılanlar ikba edilir. Bilumum Tarikatlarla, Şeyhlik, Dervişlik, Müritlik, Dedelik, Seyyitlik, Çelebîlik, Babalık, Emirlik, Halifelik, Falcılık, Büyüculük, Ufukçülük ve gaip-ten haber vermek murada kavuşturmak maksadıyla muskaçılık gibi unvan ve sıfatların kullanılması ve bunlara ait hizmetlerin yapılması ve elbise giyilmesi yasaktır. Türkiye Cumhuriyeti içinde Sultanlara ait veya bir Tarikata veya menfaat çevresine dayananlarla bütün aleni Türbeler kapatılmıştır ve Türbedarlıklar kaldırılmıştır...

Maddesi - 2 Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Maddesi - 3 Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

⁴⁸⁹ Bu kanunun maddeleri şu şekildedir:

Maddesi - 1 Türkiye Cumhuriyeti içinde resmi devlet takviminde, takvim başlangıcı olarak milletlerarası takvim başlangıcı kabul edilmiştir.

Maddesi - 2 1341 Senesi Aralık ayının 31. gününü takip eden gün, 1926 yılı Ocak ayının birinci günüdür.

Maddesi - 3 Hicri takvimi öteden beri olduğu üzere özel hallerde kullanılır. Hicri kameri ayların başlangıcı Rasathane resmen tespit eder.

Devleti zamanından beri kullanılmakta olan Hicri ve Rumi takvim kaldırılarak yerine Miladi takvim kabul edilmiş ve yine aynı tarihte milletlerarası saat uygulaması da benimsenmiştir⁴⁹⁰.

Bu alanda, adı geçen tarihte gerçekleştirilen bu değişikliklerin yanında, aynı yıl alınan bir kararla, Arap rakamları da bırakılarak, yerine milletlerarası rakamlar denilen Avrupa rakamları kabul edilmiştir.

Daha sonraki dönemde, bu konularla ilgili olarak yapılan çalışmaların sonucu olarak, 26 Mart 1931 tarihinde kabul edilen bir kanunla⁴⁹¹, arşın, endaze, okka, çeki gibi bölgelere göre farklılık gösteren ağırlık ve uzunluk ölçüleri kaldırılmış ve yerlerine, dünyanın yaygın olarak kullandığı, metre ve kilogram gibi ölçüler kabul edilmiştir.

Gerçekleştirilen bu değişikliklerle hem ülke içinde, hem de milletlerarası siyasi, sosyal, ekonomik ve ticari ilişkilerimizin düzenlenmesinde büyük kolaylıklar sağlanmıştır.

4. Soyadı Kanununun Kabulü

Eski toplum düzenimizde ailelerin, dini, sosyal, ailevi ve asalet kaynaklı lâkaplar taşıması, gerek insanlar arasında bir ayırım yapılması noktasında, gerekse toplumsal ilişkilerde ve nüfus, askerlik işlerinde büyük karışıklıklara sebep oluyordu. Bu durum, cumhuriyetin bütün insanları eşit kabul eden özünü bağdaşmıyordu. Dolayısıyla hızla modernleşen Türk toplumunda bu gibi bölünmüşlüğe yer yoktu.

Cumhuriyet Türkiye'sinde, hiç bir bölünmenin olmadığı, kaynaşmış bir Türk Milletinin oluşturulması temel hedeflerden birisi idi. Bunu sağlamak için cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları, "Hiç bir farklılığın olmadığı kaynaşmış bir Türk Milletinin ortaya çıkarılması ve milletin çağdaşlaşmasının önündeki engellerin kaldırılması" parolasıyla kutlanmıştır⁴⁹².

⁴⁹⁰ Bu konuyla ilgili kanunun maddeleri şu şekildedir:

Madde - 1 T.C. dahilinde gün gece yansından başlar ve saatler, O'dan 24'e kadar sayılır.
Madde - 2 İzmit civarından geçip, Grinviç'e göre 30 derecede bulunan meridyen bütün Türkiye saatleri için esastır.

⁴⁹¹ Bu kanunun maddeleri şu şekildedir:

Madde - 1 Türkiye'de kullanılacak ölçüler için aşarı metre sistemi kabul edilmiştir. Bütün sözleşme ve akutlerde fatura, ticaret defteri, ilan ve başka evrak ve vesikalarda bu ölçülerden başkasının kullanılması yasaktır. Bu gibi akit ve vesikalarda miktarlar metre sistemi ölçülerine göre yazılması olmadıkça geçerli değildir. Bu maddelerin hükmü sayı ile alınıp satılmaları şamil değildir. Bu kanunla kullanılan ölçü kelimesi tabiri de ifade eder.

Madde - 2 Türkiye dahilinde metre sistemine göre tanzim edilmemiş ölçü aletlerinin yapılması ve ayar edilmemiş ölçü aletlerinin satılması yasaktır.

⁴⁹² YÖK Komisyon, a.g.e., s.83.

Bu parolanın özüne uygun olarak gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde, birlik ve bütünlük içerisinde bir toplum meydana getirmek ve yukarıda zikredilen sahalarda ortaya çıkan karışıklıkları ortadan kaldırmak amacıyla, 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanunu kabul edilmiştir⁴⁹³.

Bu kanuna göre; her Türk kendi adından başka ailesinin ortak olarak kullanacağı bir soyadı alacak, ancak alınacak olan soyadları Türkçe olup, yabancı milletlere ait adlarla ahlaka aykırı ve komik adlar alınmayacaktır.

24 Kasım 1934 günü kabul edilen bir kanun ile de, TBMM, Millî Mücadele kahramanı olan, Türk Milletinin atası ve önderi Mustafa Kemal Paşaya, sadece Ona mahsus olarak Atatürk soyadını vermiştir⁴⁹⁴.

Yine bu tarihte, ağa, hacı, hafız, molla, hoca, efendi, bey, beyefendi, hanım, hanımefendi, paşa, hazretleri gibi unvan ve lakapların soyadı olarak alınması yasaklanmıştır⁴⁹⁵.

Soyadı Kanunun kabul edilmesiyle, toplum hayatında yeni bir düzen ve disiplin sağlanırken, aile ve fertlerin de tam olarak tanınması mümkün olmuştur.

5. Millî Bayramlar ve Tatil Günlerinin Belirlenmesi

Her millet, tarihi süreçte geçirdiği iyi ve kötü olayları, gelecek nesillere aktararak, onların bu olaylardan ders almalarını sağlamak ister. Bu durum, milletlerin geleceklerini güvence altına almak düşüncesiyle yakından ilgilidir. Çünkü, böylelikle yeni nesiller, ileride bu tür olaylarla karşılaştıkları zaman, bu olaylara bakarak yapmaları gereken işler hakkında fikir sahibi olabileceklerdir.

Bu düşüncenin eseri olarak, Millî Mücadeleyi gerçekleştirerek, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar da, Millî Mücadelenin hangi şartlarda kazanıldığı ve cumhuriyetin nasıl kurulduğu hadisesinin bütün millet ve yetişecek yeni nesiller tarafından bilinmesini ve ona göre sahip çıkılmasını istiyorlardı. Bunu da, Millî Mücadele içerisinde önemli olayların yaşandığı günleri, birer Millî Bayram

⁴⁹³ Bu kanunun özünü teşkil eden bazı maddeleri şöyledir:

Madde - 1 Her Türk öz adından başka soyadını da taşımaya mecburdur.

Madde - 2 Söyleyişte, yazışta, imzada öz ad önde, soyadı sonda kullanılır.

Madde - 3 Rütbe ve memuriyet, yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edepelere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz.

⁴⁹⁴ Mustafa Kemal Paşaya Atatürk soyadı verilmesine dair kanun şu şekildedir:

Madde - 1 Öz adı Kemal olan Cumhur reisimize Atatürk soyadı verilmiştir.

Madde - 2 Bu madde yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde - 3 Bu kanunu BMM yürütür.

⁴⁹⁵ H. Eroğlu, a.g.e., s.325.

olarak kabul etmek ve kutlamak şeklinde yaparak, ılelebet yaşatmak düşünce-sinde idiler.

Bu amaçla, daha 23 Nisan 1921 tarihinde TBMM'ye verilen bir önerge ile, 23 Nisan gününün, Türk Milletinin bağımsızlığını elde ettiğı gün olarak Resmi Bay-ram kabul edilmesi ve kutlanması istenmişti. Aynı gün kabul edilen bu önerge ile daha bu tarihte 23 Nisan, Milli Bayram olarak kabul edilmiş ve kutlanmıştır.

Hem, Milli Bayramları kabul ederek gelecek nesillere aktarmak, hem de Batı medeniyeti ile her konuda uyum sağlamak düşüncesindeki Atatürk ve ar-kadaşları, Batı ülkeleriyle olan ilişkilerimizde, farklı günlerde olması sebebiyle zorluk ve karışıklık meydana getiren Haftasonu Tatilinin de değiştirilmesi ge-rektiğine inanıyorlardı.

Bu sebeple, bu konuda yapılan çalışmaların bir sonucu olarak, 27 Mayıs 1935 tarihinde, TBMM'de Milli Bayramlar ve Genel Tatiller hakkındaki kanu-nun kabulüyle, Milli Bayramlar tespit edilirken, Haftasonu Tatili konusunda da Batıya uygun olarak istenilen değişiklik yapılmıştır.

Haftasonu Tatili konusunda yapılan değişiklikle, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde engel teşkil eden bir durum daha ortadan kaldırılmıştır.

6. Kadın Haklarının Kabulü

Başta Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyetini kuranlar, Türk Milleti-nin erkek - kadın bütün fertleri arasında hiç bir ayırım yapılmadan, çağdaşlaşma-sı ve kalkınması gerektiğı düşüncesinde idiler. Dolayısıyla, şimdiye kadar ki toplum hayatında aktif olarak yer alamamış olan Türk kadınlarının, bir an evvel aktif hale getirilmeleri ve bunu sağlayacak bazı kanunî düzenlemelerin yapılma-sı gerektiğine inanıyorlardı.

Özellikle Osmanlı toplum hayatında kadınların statüleri gereğı erkeklerden da-ha geride olmalarına rağmen, Milli Mücadele sırasında tereddüt etmeden erkeklerin yanındaki yerlerini almalı ve Milli Mücadelenin hep beraber kazanılmış olması hadisesi, onları bu düşünceye sevk eden olayların başında geliyordu. Bu sebeple, zor günlerde cepheye silah ve cephane taşıyan fedakâr Türk kadınının toplumdaki yeri ve durumu konusunda erkeğinkinden farklı düşünmek doğru değildi

Atatürk, Türk Milletini kaldırmak ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaş-tırmak isterken, kadınların bunun dışında tutulmasının mümkün olamayacağını belirtiyor ve 21 Mart 1923 tarihinde yaptığı bir konuşmada, kadınlara bir takım haklar tanınması gerektiğı üzerinde duruyordu⁴⁰⁰. Yine bu konu ile ilgili olarak;

⁴⁰⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e., s.215.

"Bir millet kadın ve erkekten meydana gelir. Mümkün müdür ki, bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilir?" diyerek⁴⁹⁷, konunun önemini açıkça ortaya koyuyordu.

Özellikle Atatürk'ün bu konudaki düşünce, çalışma ve direktifleri neticesinde, kadınlar, 17 Şubat 1926 tarihinde Medenî Kanunun kabulünden itibaren kademeli olarak, hak ettikleri medenî, siyasi ve sosyal haklarına kavuşmaya başlamışlardır. Kadınlar, aile hukuku konusunda büyük haklar ve erkeklerle eşitlik sağlayan Medenî Kanunun kabulünden sonra, 3 Nisan 1930'da çıkarılan Belediye Kanunu ile, Belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde ederlerken, 26 Ekim 1933 tarihinde de Muhtarlık seçimlerinde aynı hakka kavuşmuşlardır. En nihayet, 5 Aralık 1934'te yapılan Anayasa değişikliği ve kabul edilen Milletvekili Seçimi Kanunuyla, Milletvekili seçme ve seçilme hakkına sahip olmuşlardır⁴⁹⁸.

Böylece cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen bu çalışmalar sonucu Türk kadınları, bir çok Avrupa ülkesindeki kadınlardan daha önce seçme ve seçilme hakkını elde etmişler ve bu hakkı kullanmaya başlamışlardır.

EKONOMİ VE SAĞLIK ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR

1. Ekonomik Alanda Yapılan Çalışmalar

Bir milletin refah içerisinde yaşayabilmesinin temel şartı şüphesiz ekonomik kalkınmışlıktır. Bu sebeple, ekonomi devlet - millet hayatındaki en önemli unsurlardan birisidir.

Osmanlılar zamanında, tarım ve hayvancılığa dayalı Türk ekonomisi, özellikle son dönemlerde kapitülasyonlar ve uzun süren savaşlar yüzünden büyük krizler yaşamış dolayısıyla çökme noktasına gelmişti. Bu dönemde millet, yoksulluk içinde sıkıntılı günler yaşamaya ve bağımsızlığına kasteden düşmanlarına karşı büyük bir mücadele vermeye mecbur kalmıştı.

Ülkenin ve milletin içinde bulunduğu bu zor şartlardan kurtarılmasını sağlamak amacıyla, Yeni Türk Devleti'nin kuruluşuyla birlikte ülkeyi kalkındırma programı ele alınınca, bunun önce ekonomik alandaki kalkınma ile mümkün olabileceği görülmüş ve ekonomik faaliyetler bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Daha cumhuriyet ilan edilmeden önce, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de, değişik iş çevrelerinden temsilcilerin de katıldığı I. Türkiye İktisat Kongresi toplanarak ekonominin durumu görüşülmüş ve alınması gereken tedbirlerle, yapılması gereken işler görülmüştü. Atatürk, burada yaptığı konuşmada; "Siyasi ve askeri zaferler

⁴⁹⁷ Aynı eser, s.216.

⁴⁹⁸ YÖK Komisyon, s.g.e., s.80.

ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, kazanılacak başarılar yaşayamaz ve sürekli olamaz. Yeni Türkiye'yi layık olduğu kuvvete yükseltebilmek için birinci derecede ve en çok ekonomimize önem vermek mecburiyetindeyiz." diyerek⁴⁹⁹, bütün devletler için olduğu gibi, Yeni Türk Devleti için de ekonominin önemini açıkça ortaya koymuştur.

Bu kongrenin çalışmaları çerçevesinde, Türk ekonomisinin o günkü durumu ve geleceğiyle ilgili olarak yapılan tartışmalar sonucu, Türkiye'nin o zamanki imkan ve ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak, Misak - ı İktisad denilen, Milli Ekonomi İlkesi benimsenmiştir. Bu ilke, ülkenin o anda içinde bulunduğu duruma en iyi uyan, hayal aleminden uzak, gerçekçi bir ekonomi politikası izlenmesini öngören bir yapıdadır.

Milli Ekonomi İlkesiyle, büyük devletlerin boyunduruğu altına ginen, kendi çabamız ve kaynaklarımızı değerlendirerek kalkınma öngörülmüş ve aynı zamanda ekonomideki yabancılaşmayı önlemek için, yabancı şirketlerin elinde bulunan işletmelerin devlet tarafından satın alınarak, millileştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında, bu ilke ile ekonomik kalkınmanın finansmanını temin etmek maksadıyla, gerekli kredi müesseselerinin kurulması ve iyi bir organizasyonun yapılması da gerçekleştirilecek hedefler arasında gösterilmiştir.

Bu kongrede ayrıca kabul edilen bu ekonomi ilkesinin yanında, milli sanayinin ve ihracatın korunması ve teşvik edilmesi, bir ticaret bankasının kurulması, hava ve deniz ulaştırmacılığının geliştirilmesi ve aşarın kaldırılması gibi hükümlere takip edecekleri ekonomi politikaları sırasında yol gösterecek hususlar da kabul edilmiştir⁵⁰⁰.

Cumhuriyetin ilanından sonra da, hemen ekonomik alandaki bu hedeflere ulaşmak için çalışmalara başlanmıştır. Bu çerçevede, önce sanayi işletmelerinin sermaye ve kredi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla, Atatürk'ün de özel ilgisi ile 26 Ağustos 1924 tarihinde Türkiye İş Bankası kurulmuştur⁵⁰¹. Daha sonra da bu çalışmalara devam edilmiş ve 1925 Yılında Öşür Vergisi kaldırılırken, 1926 yılında da Kabotaj Kanunu kabul edilmiştir. Özellikle 28 Mayıs 1927'de kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunuyla, çağdaş anlamda sanayileşmeye doğru adım atılırken⁵⁰², özel sektör de sanayi alanına çekilmeye çalışılmıştır. 1928 yılında kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri vasıtasıyla da çiftçiye destek verilmek suretiyle ekonomi canlandırılmaya çalışılmıştır.

⁴⁹⁹ A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara 1982, s.256.

⁵⁰⁰ M. Gul,a.g.e.,s.314.

⁵⁰¹ M. Gul,a.g.e.,s.314.

⁵⁰² Y. Sezal Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Ankara 1982, s.263.

Ancak, 1929 yılında patlak veren Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye'yi de etkilemiş ve Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişmesinde yeni bir dönem açmıştır. İktisadî sıkıntının baskısı da, Türk Devleti'nin daha çok iktisadî eylem yapmasına sebep olmuştur⁵⁰³.

Türkiye'de açılan bu yeni dönemde, özellikle 1933 - 1938 yılları arasında Devletçilik ilkesine uygun olarak yatırımlar yapılırken, aynı zamanda I. Beş Yıllık Kalkınma Planının yürürlüğe konulmasıyla, ekonomide planlı yıllar da başlamıştır. Türk sanayiinin kuruluş yılları olarak da kabul edilen bu dönemde, sanayileşmeye öncelik verilmiş ve sanayinin eleman ihtiyacının karşılanması için de eğitim işine büyük önem verilmiştir. Ayrıca bu dönemde, bütün alanlarda yoğun bir yatırım hamlesi gerçekleştirilerek, eksikler ve halkın ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya konulan hedefler ve I. Beş Yıllık Kalkınma Planına uygun olarak, cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, Türk ekonomisinde önemli gelişmeler yaşanmış ve Türkiye bir müddet kendi kendisine yetecek duruma gelmiştir.

2. Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar

Sağlık alanında yapılan hizmetler, en eski devirlerden beri Türk Devlet anlayışına göre kutsal devlet hizmetlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, özellikle uzun yıllar devam eden savaşlar, yaşanan göçler ve ekonomik imkanların yetersizliği yüzünden istenilen düzeyde değildi. Ayrıca, bu hizmetler sistemli bir şekilde yürütülmediği için koordinasyon eksikliği vardı. Bunun da ötesinde bu hizmetleri yürütmek noktasında bir bakanlık şeklinde teşkilatlanma mevcut değildi.

Bu alandaki hizmetlerin yetersizliği sebebiyle acil tedbirler alınması gerektiği şeklindeki düşünce neticesinde, Yeni Türk Devleti'nde ilk önce bir sağlık politikası belirlenerek kabul edilmiştir. Bu politika doğrultusunda ilk etapta, daha 1921 yılında kimsesiz ve muhtaç çocukların kötü durumlara düşmelerini önlemek ve devlet tarafından korunmalarını sağlamak maksadıyla Çocuk Esirgeme Kurumu kurulmuştur. Bu alanda yapılan kapsamlı çalışma ve değişiklik ise 1930 yılında gerçekleşmiş ve bu tarihte kabul edilen Umumi Hıfzısıhha Kanununa göre Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurularak, bütün Türkiye'deki sağlık hizmetleri bu bakanlık vasıtasıyla yürütülmüştür.

Yine bu kanun ile sağlık alanında bir takım düzenlemeler yapılmış ve Tıp Odaları, Hastaneler ve Tıp Fakültelerinin kurulması öngörülmüştür.

⁵⁰³ Y. Özkaya, a.g.e., s.211.

Gerçekleştirilen bu çalışmaların yanında, bu dönemde halkın sağlık yönünden eğitilmesini sağlamak amacıyla, Halk Eğitim çalışmalarında sağlık konularına da yer verilmiş ve okullara sağlık ile ilgili dersler konulmuştur⁵⁰⁴.

Böylece, Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılap hareketlerine dair tarafımızdan deyinilecek hususlar da tamamlanmıştır.

II. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1923 – 1932 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türk Milleti, Atatürk'ün önderliğinde Milli mücadele hareketinden başarıyla çıkıp, düşmanlarının kendisine layık gördüğü durumdan kurtularak Mondros Mütarekesi'ni ve Sevr Antlaşması'nı geçersiz kılmıştı. Böylelikle, şüphesiz yeni devletini kurmak yolundaki engelleri de ortadan kaldırmıştı.

Özellikle Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Yeni Türk Devleti milletlerarası hayatta yerini alırken, bu antlaşma aynı zamanda milletlerarası münasebetlerinin temelini teşkil ediyordu⁵⁰⁵.

Yeni Türk Devleti, ilk olarak bağımsızlığına sınırlama getirecek milletlerarası bağlardan uzak kalarak, barışçı bir politika takip etmek suretiyle komşularıyla dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu dönemde, toplum hayatında önemli değişiklikler yapan, inkılap ve kalkınma hareketleri içinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin, kendi içinde ve çevresinde barış ve huzura ihtiyacı vardı.

Mustafa Kemal, Lozan Antlaşmasından sonra Türkiye'nin dış politikasına fikirleriyle yön verirken, aynı zamanda Türkiye'nin bu dönemde milli bir dış politika izlemesini sağlamıştır. O, milletin güçlü ve mutlu yaşayabilmesi için devletin tamamen milli bir iç ve dış siyaset takip etmesi gerektiğini savunmuş ve milli siyaseti de; "Her şeyden evvel millî hudutlarımız içinde ve sonrada dışarıda millet ve memleketin hakiki saadetini çalışmaktır." şeklinde açıklamıştır⁵⁰⁶.

Bu düşünceler doğrultusunda hareket etmiş olan Atatürk, Türk dış politikasını iki temel unsur üzerine oturtmuştur. Bunlar: Türkiye'nin siyasi bağımsızlığından taviz vermemek ve devletlerarası anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözümlemektir⁵⁰⁷.

⁵⁰⁴ YÖK Komisyon, a.g.e., s.84.

⁵⁰⁵ H. Eroğlu, a.g.e., s.352.

⁵⁰⁶ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Milli Mücadele Dönemine Altı Yüz Belge, 1919 - 1923, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, C.I, s.25.

⁵⁰⁷ Ayrıntılar Akin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.23 - 46.

Atatürk, takip edilen dış politikada ısrarla, diğer devletlerin Türkiye'nin Milli Bağımsızlığına ve Toprak Bütünlüğüne saygı duymasını istemiş ve sadece devletlerin çeşitliği ilkesine saygılı olup, içişlerimize karışmayan devletlerle dostluk ilişkileri içerisinde yaşamaktan yana olmuştur. Bu çerçevede, barışın her ülkenin işine yarayacağını savunan Atatürk, özellikle "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" felsefesi doğrultusunda, Türk dış politikasını şekillendirmiştir.

Atatürk dönemi Türk dış politikasını, mevcut olaylar ve gelişmeler ile gerçekleştirilen işler ve dış politikayı meşgul eden konuları göz önünde bulundurarak, iki dönem halinde incelemek mümkündür. Bunlar, birinci dönem olarak 1923 - 1932 yılları arası, ikinci dönem olarak da 1932 - 1938 yılları arasındır.

Şimdi bu dönemleri ayrı ayrı incelemeye çalışalım.

1923 - 1932 DÖNEMİ TÜRK DİŞ POLİTİKASI

Bu dönem Türk dış politikasının esasını, Türk inkılabının temel prensipleri ve Türk milli siyaset anlayışına da uygun olarak, Lozan'da halledilemeyen meselelerin çözümü teşkil etmiştir. Bununla birlikte, Lozan Antlaşmasıyla ortaya konan esasların uygulanması, büyük devletlerle olan ilişkilerin normalleştirilmesi, komşularımızla dostluk münasebetleri kurulmaya çalışılması bu dönem dış politikasının en temel özellikleri olmuştur⁵⁰⁸. Ayrıca, bu dönemde uluslararası genel gelişmeler yakından takip edilerek içte ve dışta istikrarın sağlanması-na çalışılmıştır⁵⁰⁹.

Şimdi, bu dönem Türk dış politikasını, önemli ilişkilerimizin yaşandığı devletler bazında teker teker ele alarak incelemeye çalışalım.

1. Türk - İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi

Tarih boyunca, Türklerle İngilizler arasındaki ilişkiler, oldukça değişiklikler göstermiştir. Çünkü özellikle Osmanlılar devrinde Türklerle İngilizler kadar hem fayda sağlamış hem de zarar vermiş bir başka devlet yada millet yoktur. Bu sebeple Türk - İngiliz ilişkilerinin doğru anlaşılması gereği vardır.

XX. Yüzyıl başlarında, doğrudan savaş dönemi, dolaylı savaş dönemi ve barışın kurulması dönemi olarak, üç ana başlık altında ele alınan Türk - İngiliz ilişkileri⁵¹⁰, cumhuriyetin kurulmasından sonra bambaşka bir görüntü kazanmış ve iki bağımsız devlet arasındaki ilişkiler olarak yaşanmıştır.

⁵⁰⁸ H. Eroğlu, a.g.e., s.353.

⁵⁰⁹ YÖK Komisyon, a.g.e., s.99.

⁵¹⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri 1919 - 1926*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.33,45, 253.

Bu çerçevede, 1923 - 1932 dönemi Türk - İngiliz ilişkilerinin esasını Musul meselesi oluşturmıştır. Genellikle iki devlet arasındaki ilişkiler, bu meseleyi halletmek ekseninde yaşanmıştır.

Misak - ı Milli sınırları içinde yer alan Musul'un durumu ve geleceğiyle ilgili statüsü, Lozan Barış Antlaşması'nda bir karara bağlanamamıştı. Bu konu, aynı antlaşmayla, Türkiye ile İngiltere arasında dokuz ay içerisinde yapılacak görüşmelere bırakılmıştı. Yine bu antlaşma gereği, eğer mesele bu görüşmelerde de halledilemezse Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti.

Lozan Antlaşması hükmüne uygun olarak, Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul'un durumuyla ilgili görüşmeler, 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da başladı. Ancak İngiltere, görüşmelerde bir sonuç alınmasını sağlamak için iyi niyetini ortaya koymak yerine, konunun Milletler Cemiyetine gitmesini sağlamak amacıyla hukuki prosedürü tamamlamaya çalışıyordu. Bu sebeple, gerçekleştirilen görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamadı ve Musul Meselesi Milletler Cemiyeti'ne sevk edildi.

Ancak, bu dönemde Türkiye henüz Milletler Cemiyeti'nin üyesi bile değildi. Buna rağmen, konu 20 Eylül 1924 tarihinden itibaren Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlandı. Bu görüşmeler sırasında Türkiye, Musul ile ilgili eski görüşü olan, "Musul'da bir plebisit yapılması ve Musul'un geleceğiyle ilgili kararı kendi halkının vermesi" hususunda ısrar etti. Fakat, bu sırada Milletler Cemiyeti içinde oldukça güçlü bir konumda bulunan İngiltere, bölgede yaşayan halkın cahil olduğunu, dolayısıyla sınır işlerinden anlamadığını ileri sürerek, Türkiye'nin görüşünü kabul etmedi⁵¹¹.

İngiltere'nin bu tutumundan amacı şüphesiz, halkı Türk ve Müslüman olan Musul'un yapılacak bir plebisit sonucunda Türkiye'ye bağlanma kararının çıkacağından olan endişesiyle ilgiliydi. Çünkü İngiltere, daha 1915 yılında kurduğu Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonunun hazırladığı raporda öngörüldüğü üzere, Asya'daki Türk topraklarından hiçbir şekilde vazgeçmek istemiyordu⁵¹².

Bu rapor doğrultusunda belirlenen İngiltere'nin Ortadoğu politikasının esasları ise; "Doğal kaynaklarıyla zengin, ekonomik bakımdan güçlü olan ve doğruyla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik konumda bulunan bölgeleri" elinde tutmak olarak belirlenmişti⁵¹³. Bu çerçevede Musul, zengin petrol yataklarına

⁵¹¹ Mehmet Gönübol, Cem Sarı; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, C.I, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.75.

⁵¹² Mîm Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918 - 1926*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s.15.

⁵¹³ M. K. Öke, *Belgelerle Türk - İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918 - 1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s.2.

şahip olması sebebiyle İngiltere için önemli görülen bölgelerden birisiydi. Dolayısıyla Musul'u kaybetmemek isteği, Ortadoğu politikasının bir gereği idi.

Musul konusunun Milletler Cemiyeti'nde kesin olarak çözüme kavuşturulacak olması, cemiyetin değişik açılardan çalışmasını gerekli kıldı. Bu çerçevede, Musul meselesi hakkında araştırma yaparak, bir rapor hazırlaması için komisyon kurdu. İngiltere'nin etkisinde kalan bu komisyon, hazırladığı ve Musul'un Irak'a bırakılmasını öngören raporunu, Eylül 1925'te Milletler Cemiyetine sundu. Bu tarihte Türkiye'nin bir oy hakkı bile bulunmayan Milletler Cemiyeti de, komisyon raporuna uyarak, 16 Aralık 1925 tarihinde yaptığı toplantıda Musul'u Irak'a bıraktı.

Bu dönemde Türkiye'de büyük tepkiyle karşılanan Milletler Cemiyetinin bu kararı, İngiltere ile ilişkileri gerginleştirdi ve savaş havasına soktu. Ancak, gerginleşen ilişkiler ve yaşanan savaş atmosferine bağlı olarak, Türkiye'nin hazırlıklara başladığı sırada, Şeyh Said İsyanının çıkması ve içeride değişik alanlarda inkılâpların gerçekleştiriliyor olması sebebiyle, Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin bu kararını kabul etmek zorunda kaldı.

Daha sonra bölgenin geleceğiyle ilgili olarak Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan görüşmeler sonunda, 5 Haziran 1926 tarihinde bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile, Musul Irak'a bırakılırken, bölgeden elde edilen petrol gelirlerinin %10'unun 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır⁵¹⁴.

Böylece hukuki olarak Musul'un durumuyla ilgili anlaşmazlık sona ermiştir. Ancak, Musul meselesinin Türkiye aleyhine çözümlenmesi sebebiyle bu dönemde Türk - İngiliz ilişkileri bir müddet durgunluk yaşamıştır. Bu durum, 1929 yılında İngiltere Akdeniz Filosunun İstanbul'u ziyaretiyle kısmen düzelmeye başlamıştır.

2. Türk - Yunan İlişkileri ve Etabli Anlaşmazlığı Meselesi

Yunanlılar, 1798 tarihinden itibaren Megalo İdea⁵¹⁵ peşinde koşmaktadırlar. Özellikle 1830 yılında bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra, Osmanlı Devleti'nin zayıf anlarını kollayıp, bundan faydalanmak suretiyle bu amaca ulaşmaya çalışmışlardır⁵¹⁶. Yunanlıların gerek bu çerçevede sürdürdükleri faaliyetleri ve

⁵¹⁴ Türkiye daha sonra bu hakından 500.000 İngiliz sterlini karşılığında vazgeçmiştir.

⁵¹⁵ Kelime anlamı olarak büyük ülkü, büyük hedef demek olan bu kavram, tarihi ve siyasî anlamları itibarıyla, İstanbul merkezli eski Bizans İmparatorluğunu yeniden canlandırarak ihya etmek düşüncesini ifade eder.

⁵¹⁶ **Türk - Yunan İlişkileri ve Megalo İdea**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.11.

gerçekse I. Dünya Savaşından sonra Anadolu'yu işgal etmeleri, bu yıllarda Türk - Yunan ilişkilerinin sürekli gergin olmasına sebep olmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkilerin sürekli bu atmosferde yaşandığı dönemde daha Lozan görüşmeleri yapılırken, 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında, "Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin karşılıklı mübadelesi" konusunda bir antlaşma imzalanmıştı. Buna göre; "30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinden önce İstanbul Belediyesi sınırları içerisinde yerleşmiş bulunan Rumlarla (Etabli), Batı Trakya'da yaşayan Türkler hariç, diğer yerlerde yaşayan Türk ve Rumlar karşılıklı olarak değiştirileceklerdi. Bu değişimi gerçekleştirmek üzere de uluslararası bir komisyon kurulacaktı.

Ancak, Yunanistan İstanbul'da daha fazla Rum bırakmak maksadıyla hareket edince, Etabli kavramının yorumunda anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine, Türkiye Ortodoks Patriğini de mübadele kapsamına alarak sınır dışı etti. Bu olay ikinci bir anlaşmazlık konusunu teşkil etti. Fakat, Patriğin 19 Mayıs 1925 günü görevinden istifa etmesiyle ikinci mesele çözüldü.

Konu ile ilgili sürdürülen görüşmeler neticesinde iki ülke arasında 1 Aralık 1926 tarihinde Atina'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile, iki ülke azınlıklarının emlak konularında bir düzenleme yapılmış olmasına rağmen, meseleler tamamen halledilememiştir³¹⁷. Hatta, bu antlaşmanın uygulanması sırasında ortaya çıkan problemler, iki ülke ilişkilerini oldukça gerginleştirmiş ve savaş durumuna getirmiştir.

Daha sonra, Yunanistan bir savaşı göze alamayarak, tutumunu yumuşatmıştır. Türkiye'nin de buna olumlu cevap vermesi üzerine girilen yeni dönemde 10 Haziran 1930 tarihinde iki ülke arasında Ankara'da bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, İstanbul'da bulunan Rumlarla, Batı Trakya'daki Türklerin hepsi Etabli kapsamına alınmış ve malları ile ilgili olarak da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Böylelikle, bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde temel problemi teşkil eden bu mesele halledilmiştir.

Ayrıca, 1930 yılında imzalanan bu antlaşma, Türk - Yunan ilişkilerinin hızla iyileşmesini sağlamış ve ileride Balkan Antantı'nın imzalanmasında da önemli rol oynamıştır³¹⁸.

İki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmeye başlaması üzerine de Yunanistan Başbakanı Venizelos, Ekim 1930'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu sırada Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk ve ilişkileri geliştirmek maksadıyla üç yeni antlaşma daha imzalanmıştır. Böylelikle bahar devrini yaşamaya başlayan

³¹⁷ M. Gönülbul, C. Sar, s.g.e., C.I, s.68.

³¹⁸ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920 -1945*, C.I, Ankara 1989, s.392.

Türk - Yunan ilişkileri, Kıbrıs meselesinin ortaya çıkışına kadar bu atmosferde devam etmiştir.

3. Türk - Sovyet İlişkileri

Türk Milleti, Millî Mücadele yıllarında Sovyetlerin de düşmanı olan Batı ülkelerine karşı büyük bir savaş yürütmüştü. Bu sırada Sovyetler bu mücadeleyi maddî ve manevî olarak desteklemişti⁵¹⁹. Aynı zamanda bu desteğin de bir sonucu olarak, iki taraf arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştı. Özellikle 1923 yılından sonra Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan Musul meselesi, Türk - Sovyet ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlamıştı.

İki taraf arasında iyi ilişkilerin yaşandığı bu dönemde, 1925 yılında I. Dünya Savaşının galip devletlerinin, Almanya'yı da yanlarına alarak, Lucarno Sistemini kurmaları, Sovyetler Birliği'ni oldukça rahatsız etmiştir⁵²⁰. Bunun üzerine, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da farklı bir boyut kazanarak, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 günlü Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, iki ülkenin özellikle siyasi alanda daha da yakınlaşmasını sağlamıştır.

Türkiye ile Sovyetler arasında siyasi alanda yaşanan bu yakınlaşma çok geçmeden diğer alanlara da yansımış ve bu çerçevede, 11 Mart 1927'de iki taraf arasında Ankara'da bir Ticaret Antlaşması imzalanmıştır.

Ancak, zaman içerisinde Türkiye Batı ülkeleriyle olan meselelerini çözüme kavuşturarak, bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlayınca, Sovyetler bundan rahatsız olmuştur. Bu durum, iki taraf arasındaki ilişkilere de yansımış ve ilişkilerde bir soğukluğa sebep olmuştur. İki ülke arasında, 17 Aralık 1928 tarihinde, 1925 tarihli Dostluk Antlaşmasını iki yıl daha uzatan bir antlaşma imzalanmış olmasına rağmen, bu yıllarda, iki devlet bazı konularda karşı karşıya gelmeye başlamışlardır.

Özellikle Türkiye, 1930'lardan sonra Batılı büyük devletlerle normal ilişkiler kurmaya başlayınca, Sovyetlerle olan ilişkileri gittikçe zayıflamıştır.

4. Türk - Fransız İlişkileri

Fransa, daha Millî Mücadelenin devam ettiği günlerde, kendi kamuoyunun da baskısı sonucu 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Ankara Antlaşmasını

⁵¹⁹ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Milli Kaynakları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s.542 - 550.*

⁵²⁰ Kamuran Gürün, *Türk - Sovyet İlişkileri 1920 - 1953, Ankara 1991, s.111.*

imzalayarak¹²¹, TBMM Hükümetini tanıyan ilk itilaf devleti olmuştur. Bu durum daha bu dönemde iki ülke ilişkilerinin olumlu bir havaya girmesine sebep olmuştur. Ancak, Lozan Antlaşması'nın ardından, Osmanlı borçları meselesi, Türkiye - Suriye sınırının tespiti konusu ve Türkiye'deki Fransız misyoner okullarının durumu gibi konular, iki ülke arasında halledilmesi gereken meseleler olarak kalmıştır.

Bu sebeple, bu dönemde Türk - Fransız ilişkileri, adı geçen meselelerin halledilmesi ekseninde gelişmiştir. Bu çerçevede, ilk olarak ele alınan konu, Türkiye - Suriye sınırının çizilmesi meselesi olmuştur. 1921 yılında imzalanmış olan Ankara Antlaşmasında, barış antlaşmasının imzalanmasından bir ay sonra, Türkiye ve Suriye arasında sınırı çizmek için karma bir komisyon kurulması öngörülmüştü. Ancak, adı geçen komisyon 1925 Eylül ayında kurulabildi ve çalışmaları sırasında sınırın çizilmesi konusunda anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık ilk etapta Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde bir gerginliğe sebep olmuştur. Fakat daha sonra, iki tarafın da olumlu tutumları sonucu, iki ülke arasında 30 Mayıs 1930 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması çerçevesinde sınır tespit edilmiş ve taraflar arasında temel konularda bir uzlaşma sağlanmıştır.

İki ülke arasında Türkiye - Suriye sınırıyla ilgili meselenin halledilmesinden sonra ele alınan diğer bir konu ise, Türkiye'deki Fransız Misyoner Okullarının durumu olmuştur. Ancak, bu konu Türkiye açısından oldukça kolay çözümlenmiştir. Çünkü Türkiye, 1926 yılında çıkardığı Yabancı Okullar Yönetmeliğine göre, bu konuyu kendi iç meselesi sayarak istediği gibi halletme karar almıştır. Türkiye'nin konuyu istediği gibi halletmesi demek, şüphesiz bu tür okulları kapatması demektir. Fransa başlangıçta bu karara karşı çıkmışsa da daha sonra kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bu dönemde, Türk - Fransız ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir başka konu da, Bozkurt adlı bir Türk gemisiyle Lotus adlı bir Fransız gemisinin 2 Ağustos 1926'da Midilli yakınlarında çarpışmasıyla ortaya çıkan durum üzerine başlayan Bozkurt - Lotus davası olmuştur. Ancak, bu davanın 1927'de Milletlerarası Adalet Divanında Türkiye lehine sonuçlanmasıyla, iki ülke ilişkilerinde gerginlik yaratan bir konu daha çözüme kavuşmuştur.

Türk - Fransız ilişkilerinde problem olan diğer bir konu da Osmanlı borçlarının ödenmesi meselesi olmuştur. Bu konu ikili ilişkilerde zaman zaman gerginliklere sebep olmuştur. En sonunda borçlar, 13 Haziran 1928 günü imzalanan Paris Antlaşmasıyla belirli bir ödeme sistemine bağlanınca, iki ülke arasın-

¹²¹ Yahya Akyuz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuyu 1919 - 1922*, TTK Basımevi, Ankara 1975, s.141.

daki bu mesele o gün için çözüme kavuşmuştur⁵²². Fakat, 1929 yılında çıkan dünya ekonomik krizi Türkiye'yi de etkileyerek ödeme güçlüğü içine sokmuştur. Bunun üzerine, iki ülke arasında yeniden görüşmelere başlanmış ve görüşmeler sonunda, 1933 yılında Paris'te yeni bir Borç Antlaşması imzalanmıştır. Böylelikle bu mesele de kesin olarak halledilmiştir.

Ancak, bu dönemde iki ülke arasındaki yaşanan sıkıntılar bu kadarla da sınırlı kalmamıştır. Bu yıllarda Fransızlar tarafından işletilen Adana - Mersin demiryolunun, 1929'da Türkiye tarafından satın alınmak istenmesi üzerine, ilişkilerde yine bir gerginlik yaşanmıştır. Başlangıçta Fransa bu karara karşı çıkmış olmasına rağmen, kısa bir süre sonra bu tutumundan vazgeçmiştir. İki taraf arasında, Haziran 1929'da yapılan bir antlaşma ile de Fransa demiryolunu Türkiye'ye satmıştır.

Böylece, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen problemler birer birer ortadan kaldırılmış ve iki ülke ilişkilerinin olumlu bir havada gelişmesi sağlanmıştır.

5. Türk - İtalyan İlişkileri

İtalyanların, Milli Mücadele sırasında İngilizler ve Yunanlılarla anlaşmazlığa düşerek, Anadolu işgalini ilk önce sona erdirmeleri, Türkiye'de memnunklukla karşılanmıştı. Ancak, İtalya'da 1922 yılında iktidara gelen Mussolini'nin, Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırmak siyaseti takip etmeye başlaması ve bu çerçevede Türkiye üzerindeki emellerini de açıkça gündeme getirmesi iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiştir.

İtalya'nın bu tutumu karşısında Türkiye, takip ettiği dış politika ilkeleri çerçevesinde sömürgeciliğe şiddetle karşı olduğunu ve buna karşı koyacağını açıkça ifade ederek, gerekli tedbirleri almaya başlamıştır. Bu sırada, İtalya'ya karşı, Fransa, Çekoslovakya ve Romanya'nın oluşturduğu Küçük Antanta 1927 yılında Yugoslavya da katılmıştır⁵²³. Bunun üzerine İtalya, kendisine karşı oluşan bu blok karşısında kendi durumunu gözden geçirme gereği duydu. İzlediği saldırgan politikanın verdiği rahatsızlıktan dolayı Türkiye'nin de gittikçe sertleşen tutumu karşısında, emellerine ulaşamayacağını anlayarak Türkiye'ye karşı dostluk politikası takip etmeye başlamıştır⁵²⁴.

Bunun sonucu, gerek Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirme düşüncesi, gerekse İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bir ittifak arayışı içinde olması, iki ülke

⁵²² M. Gönlübol, C. Sar, a.g.e., Cl, s.91.

⁵²³ Fahri Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasal Tarih 1914 - 1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991, Cl, s.328.

⁵²⁴ H. Eroğlu, a.g.e., s.355.

arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde bir Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşmasının imzalanmasına sebep olmuştur. Ancak, bu anlaşmaya rağmen, iki taraf arasında büyük bir yakınlaşma olmamıştır. Özellikle 1936'dan itibaren Türk - İngiliz ilişkilerinde sağlanan gelişme, Türk - İtalyan ilişkilerinin zayıflaması sonucunu doğurmuştur.

6. Türkiye'nin İslam Ülkeleriyle İlişkileri

Türkiye bu dönemde, Batılılaşma hareketleri çerçevesinde laiklik ilkesine de uygun olarak bir takım inkılaplar gerçekleştirirken, İslam ülkeleriyle dostluk ilişkilerini de geliştirmek istiyordu.

Bu istek doğrultusunda, ilk önce Afganistan ile yakın ilişkiler kurulmuş ve 1 Mart 1921 tarihinde Türk - Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile, iki ülke arasında ciddi bir dostluk sağlanmıştır. Bu dostluk çerçevesinde Afgan elçisi Ahmet Han 21 Nisan 1921'de Ankara'ya gelmiştir⁵²⁵. İki ülke arasında yaşanan bu iyi ilişkiler çerçevesinde de 25 Mayıs 1928 tarihinde Ankara'da 1921 antlaşmasını teyit eder nitelikte yeni bir Türk - Afgan Dostluk Antlaşması daha imzalanmıştır. Böylelikle taraflar arasındaki dostluk ilişkileri devam etmiştir.

Bu dönemde, Türkiye'nin kısmen aktif olarak ilişkiler içinde bulunduğu bir başka İslam ülkesi ise İran olmuştur. Çünkü İran ile özellikle sınır meseleleri yüzünden, bazı sıkıntılar mevcut idi. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla iki ülke arasında, 22 Nisan 1926 tarihinde bir Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmış ise de, bu antlaşma problemleri çözmek için yeterli olmamıştır. Bunun üzerine, 1928'de bir ek protokol imzalanarak 1926 antlaşması daha etkin hale getirilmiştir. Nihayet, 23 Ocak 1932'de, iki taraf arasında bir Dostluk Antlaşması imzalanarak, hem sınır meselelerinin çözülmesi sağlanmış, hem de dostluk ilişkileri gelişmeye başlamıştır.

Zaten, Türkiye'nin bu dönemde yürüttüğü dış politikada, genel olarak İslam ülkeleriyle bir menfaat çatışmasına girmesi söz konusu değildi. Ancak, Türkiye'de yapılan bazı inkılaplar ve özellikle Halifeliğin kaldırılması, bazı İslam ülkeleri tarafından hoş karşılanmamıştı. Bu sebeple, taraflar arasındaki ilişkilerde bir kopukluk meydana gelmişti. Ayrıca, bu dönemde genellikle İslam ülkelerinin Batılı devletlerin sömürgesi durumunda bulunmaları sebebiyle, Türkiye ile İslam ülkeleri arasındaki ilişkiler, İngiltere ve Fransa'nın etkisi altında kalmıştır⁵²⁶.

Ancak, bu dönemde mevcut olan bu tür olumsuz durumlara rağmen, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ilişkileri zaman içerisinde gelişmeye devam etmiştir. Özellikle bu ülkelerde bağımsızlık mücadelelerinin başlaması sırasında, bu mü-

⁵²⁵ Gotthard Joeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojik Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922, TTK Basımevi, Ankara 1989, s.148.

⁵²⁶ F. Armaoğlu, a.g.e., C.I, s.332.

cadeleyi veren aydınlar için Atatürk ve Türk Millî Mücadele hareketinin örnek teşkil etmesi, taraflar arasında bir yakınlaşma sağlamıştır.

Böylelikle, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndan sonra tıpkı Batı ülkeleriyle olduğu gibi, İslam ülkeleriyle de ilişkilerini dostluk atmosferi içerisinde sürdürdüğü görülmektedir.

1932 - 1938 DÖNEMİ TÜRK DİŞ POLİTİKASI

1932 - 1938 Döneminde Türkiye, 1923 - 1932 döneminde izlediği dış politikanın temelini teşkil eden, Lozan'dan geriye kalan problemleri, 1930'lu yılların başında hallettiği için, uluslararası alanda daha aktif rol oynayabilecek bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye, sadece kendisini ilgilendiren dış meselelerde değil, başta dünya barışının korunması olmak üzere, dünya'nın genel meseleleriyle meşgul olmuştur.

Ancak bu sırada, 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik krizi, bütün devletlerin dış politikalarını yeniden gözden geçirmelerine sebep olmuştur⁵²⁷. İster istemez Türkiye'yi de etkilemiş olan bu kriz, Türkiye'nin de dış politikasını tekrar gözden geçirmesi sonucunu doğurmuştur. Buna rağmen Türkiye'nin aktif bir dış politika izlemeye başladığı bu dönemde, dünya ekonomik krizinin etkisiyle, devletler arasında gruplaşmalar meydana gelmiştir.

Bu çerçevede dünyada bir tarafa, I. Dünya Savaşı sonunda oluşan durumu ve mevcut statükoyu değiştirmek isteyen Almanya, İtalya ve Japonya gibi devletlerden oluşan Revisyonist grup, diğer tarafa, mevcut statükoyu korumak isteyen İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği gibi devletlerden oluşan Antirevisyonist grup olmak üzere iki grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplaşmada Türkiye ise, Antirevisyonist grubun içinde yer almıştır. Türkiye'nin I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında savaştığı İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almasının sebepleri de; "Kendi güvenliğinin sağlanması, hiç bir surette dünya barışının bozulmaması gerektiği düşüncesi ve Sovyetler Birliği ile olan dostluk ilişkileri sebebiyle, bu ülkenin de yer aldığı grupta bulunma" düşüncesidir.

Dünyada yeniden bir bloklaşma durumunun yaşandığı bu dönemde Türkiye, özellikle 1931 yılından itibaren dış politikasının temel felsefesini oluşturan "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesine uygun olarak barışçı bir politika izleyerek, yaşanan bunalımları çözmeye çalışmıştır⁵²⁸.

Ayrıca 1932 - 1938 dönemi Türk dış politikasının en belirgin özelliği, Türkiye'nin daha önce elde ettiği haklarını korumayı öngören mevcut statükoyu

⁵²⁷ M. Gönlübel, C. Sar; a.g.e., C.I, s.332.

⁵²⁸ YÖK Komisyon, a.g.e., s. 105.

barışçı yollarla devam ettirmeye çalışması ve dış politikada ağırlığını giderek arttırması olarak tarihe geçmiştir.

Şimdi bu dönem Türk dış politikasını olaylar ve devletler bazında ele alarak, daha detaylı incelemeye çalışalım.

1932 - 1938 DÖNEMİ TÜRK DİŞ POLİTİKASI

1. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine (Cemiyet-i Akvam) Girişi

Milletler Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sonunda galip devletler tarafından, dünya barışının korunması ve uluslararası işbirliğinin artırılması amacıyla kurulmuştur. Ancak, bu teşkilat başlangıçta bir müddet İngiltere'nin kontrolünde faaliyet göstermiştir. Bu sebeple Türkiye, İngiltere ile olan problemleri yüzünden pek sıcak bakmamıştır. Ancak, takip ettiği Yurtta Sulh Cihanda Sulh felsefesi doğrultusundaki dış politika ilkesinin bir gereği olarak, 1928'den itibaren dünyadaki silahsızlanma faaliyetlerine katılmış ve 1929'da da Briand - Kellog Paktını imzalayarak, uluslararası ilişkilerde savaşı reddettiğini açıkça ortaya koymuştu. Bu durum, Türk dış politikasına yeni bir boyut kazandırmış ve 1930'lardan itibaren Milletler cemiyeti ile ilgilenmesine sebep olmuştu.

Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında, aynı amaca hizmet etmek noktasında bir yakınlaşmanın yaşandığı bu dönemde, Türkiye, Nisan 1932'de yapılan Cenevre Silahsızlanma Konferansında, Milletler Cemiyeti ile işbirliğine hazır olduğunu bildirdi. Bunun üzerine, İspanya ve Yunanistan temsilcileri Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olarak kabul edilmesi yönünde bir teklif verdiler. Bu teklifin, 6 Temmuz 1932 tarihinde⁵²⁹ Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından oybirliğiyle kabul edilmesi ve bu kararın, 18 Temmuz 1932 günü de TBMM Genel Kurulunda onaylanması sonucu, Türkiye resmen Milletler Cemiyetine girdi.

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girişi, takip ettiği barışçı dış politikanın tabii bir sonucudur. Bu olay, aynı zamanda dış politikasında da yeni dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yeni dönemde Türkiye, cemiyet içindeki aktif ve başarılı çalışmaları sonucu 1934 yılında konsey üyeliğine seçilmiştir⁵³⁰.

2. Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle İlişkileri ve Balkan Antantı

Bu dönemde Türkiye, takip ettiği dış politikanın bir gereği olarak, hem dünya barışının korunmasına hizmet etmeye çalışmış, hem de bölgesel olarak kalıcı bir barışın tesisini sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, özellikle bölgesel

⁵²⁹ U. Kocatürk, a.g.e., s.535.

⁵³⁰ H. Eroğlu, a.g.e., s.360.

barışın korunması hususunda Balkanlar ve Ortadoğu, Türkiye için en faydalı bölgeler olarak görülmüş ve bunun için çaba sarf edilmiştir.

Zaten Türkiye, hem Balkanlarda barışın korunması hem de Balkan ülkeleriyle olan dostluk ilişkilerine verdiği önemin bir göstergesi olarak, 15 Aralık 1923'te Amavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan 25 Ekim 1925'te de Yugoslavya ile birer Dostluk Antlaşması imzalamıştı. Gerek bu antlaşmaların, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmesi, gerekse 1930 yılında Türk - Yunan işbirliğinin gerçekleşmesi, Balkan Antantının kurulmasına giden yolda önemli mesafe alınmasını sağlayan unsurlar olmuştur.

Ayrıca, Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak, 14 Eylül 1933 tarihinde bir Dostluk ve Sınır Güvenliği Antlaşmasının imzalanması, Balkanlardaki olumlu havayı daha da artırmıştır.

Bu dönemde, Balkanlarda Türkiye'nin öncülüğünde gelişen dostluk ve işbirliği havası, 1930'lardan itibaren ortaya atılmış olan Balkan Antantı fikrini oldukça güçlendirmişti. Özellikle 1933 yılında Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi ise, bu antantın gerçekleştirilmesi için işbirliği çalışmalarını artırmıştır.

Türkiye, böyle bir antantın kurulması için, Özellikle Yunanistan ile işbirliği içinde çalışmalarını sürdürürken, Balkan meselelerine ilgi gösteren, İngiltere, Fransa, İtalya ve Sovyetler Birliği gibi büyük devletlerin görüşlerini almayı da ihmal etmemiştir⁵²¹. Büyük devletlerin de tasvibini gören bu çalışmalara, Bulgaristan ve Amavutluk'un sonradan politika değiştirerek katılmamalarına rağmen, Balkan Antantı, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 6 Mart 1934'te TBMM tarafından onaylanmasıyla⁵²² da, Türkiye resmen Balkan Antantının üyesi olmuştur.

Balkan Antantı ile bu ülkeler, Balkanlardaki sınırlarını bölgedeki Revisyonist devletlere karşı korumak amacıyla bir tedbir almanın yanında⁵²³, aynı zamanda, Balkanlarda barışın korunması ve güçlendirilmesi için birbirlerini ne yardım etmeyi de öngörmüşlerdir.

Türkiye'nin bu dönemde Yunanistan ile dostluk ilişkileri içinde bulunması, aynı zamanda Batı ülkeleriyle de yakınlaştığının bir göstergesi durumundadır. Özellikle Balkan Antantının imzalanması bu durumu daha da artırmış, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır.

⁵²¹ Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923 - 1934), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.323.

⁵²² U. Kocatürk, a.g.e., s.559.

⁵²³ M. Gönlübol, C. Sarı, a.g.e., C.I, s. 108.

3. Türkiye'nin İslam Ülkeleriyle İlişkileri ve Sadâbat Paktı

Türkiye, kendisi için oldukça önemli gördüğü bölgesel barışın korunması ve işbirliğinin artırılması politikası çerçevesinde, Balkanlarda olduğu gibi, Ortadoğu'da bulunan devletlerle de ilişkilerini geliştirmeye büyük gayret sarf etmiştir. Bu cümleden olarak, 1932 ve 1937 yıllarında olmak üzere iki defa İran ile, 1926, 1932 ve 1936 yıllarında olmak üzere üç defa Irak ile ve yine 1937 yılında olmak üzere, bir defa da Mısır ile dostluk ve çeşitli konularda işbirliği sağlayan antlaşmalar imzalanmıştır.

Bu ülkelerle imzalanan ikili antlaşmaların yanında, 2 Ekim 1935 tarihinde Türkiye, İran ve Irak arasında Ortadoğu'da bölgesel işbirliğini geliştirmek maksadıyla üçlü bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya daha sonra, Afganistan'ın da katılmasıyla bu işbirliği antlaşmasının alanı genişlemiştir.

Ancak, Ortadoğu'da barış havasının estigi bu dönemde, özellikle İtalya'nın 1935 yılı içerisinde Habeşistan'a saldırması, Doğu Akdeniz'de İtalyan tehlikesini daha belirgin bir hale getirmiş ve tedbir alınmasını gerekli kılmıştır.

Bunun üzerine, bölgesel işbirliğinin daha da güçlendirilmesi hususu gündeme gelmiştir. Bu anlayış çerçevesinde, Türkiye'nin öncülüğünde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran'daki Sadâbat Sarayında, 8 Temmuz 1937 tarihinde Sadâbat Paktı denilen antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma 14 Ocak 1938 günü de TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir⁵³⁴.

Sadâbat Paktı ile taraflar, kendi aralarındaki dostluk ilişkilerini devam ettirirken, aynı zamanda her konuda işbirliğine gitmeyi de taahhüt ediyorlardı.

Böylece, 1934 Yılında imzalanan Balkan Antantından sonra, 1937 yılında da Sadâbat Paktının imzalanmasıyla Türkiye, hem batıda hem de doğuda bir güvenlik sistemi kurarak, kendisi için oldukça önemli gördüğü, Balkanlar ve Ortadoğu'daki barış politikasını kuvvetlendirmiştir⁵³⁵.

4. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Boğazlar, hiç şüphe yok ki, her yönden Türkiye için hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla statüleriyle ilgili en küçük bir olumsuz durum, Türkiye'yi büyük sıkıntılar içine sokar.

Durum bundan ibaret iken, Lozan görüşmelerinde imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar konusunda Türkiye'yi tam yetkili kılıyordu. Bu du-

⁵³⁴ U. Kocatürk, a.g.e., s.605.

⁵³⁵ F. Armaoğlu, a.g.e., C.I, s.348.

rum, Türkiye'nin bağımsızlık anlayışına ters düşüyor ve Misak - ı Milli kararlarına da uymuyordu. Çünkü, bu sözleşmeyle, hem Boğazlar asker ve silahtan arındırılmış hem de Boğazlardan geçişleri kontrol etmek, ve geçişlerle ilgili olarak Milletler Cemiyetine bilgi vermekle yetkili bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştu.

Gerçi, Türkiye'ye karşı ortaya çıkabilecek bir tehlike durumunda, Boğazların kullanımıyla ilgili Milletler Cemiyeti ve özellikle İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Türkiye'ye garanti vermiş olmalarına rağmen bu yetersizdi.

Bu dönemde, Boğazların böyle bir statüye bağlanmış olması, Milletler Cemiyeti güvenlik sisteminin dünyanın çeşitli bölgelerinde tam olarak uygulanamaması ve İtalya ile Almanya'nın dünya barışını tehdit eden bir tutum içinde bulunmaları Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Çünkü Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Boğazları silahsızlandırarak, Türkiye'nin savunmasını ve güvenliğini tehlikeye atmıştı. Bunun üzerine Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihinde, sözleşmeyi imzalayan devletlere "Şartlar Değişmiştir" ilkesinden hareketle birer nota göndererek, mevcut sözleşmenin değiştirilmesi isteğini bildirdi.

Bunun üzerine, Boğazların statüsü ve gemilerin geçiş rejimleriyle her zaman yakından ilgilenmiş olan İngiltere, Türkiye'nin bu isteğini haklı bularak desteklediğini açıkladı. İngiltere'nin bu açıklamasının ardından, Balkan Antantı Daimi Komitesi de 4 Mayıs 1936'da aynı yönde bir karar aldı. Daha sonra sözleşmeyi imzalayan diğer devletlerin de bu isteği uygun bulmaları üzerine, Boğazların durumunun yeniden görüşülmesi için 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö kentinde bir konferans düzenlendi. Yapılan görüşmelerden sonra, 20 Temmuz 1936 günü, Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı.

Bu sözleşme ile, Boğazlar komisyonu kaldırılmış, ve Türkiye'ye Boğazlarda asker ve silah bulundurma hakkı tanınmıştır. Böylelikle, Türkiye'nin kısıtlanmış olan hakları iade edilirken, Milletler Cemiyetinin yetersiz garantisi yerine, Türkiye kendi gücüne dayanarak Boğazlarda kendi savunmasını yapabilme imkanına kavuşmuştur⁵³⁶.

Ayrıca bu sözleşme ile, Boğazlardan geçiş ve seyr-i sefer işi, Türkiye'nin ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin güvenliği sağlanacak şekilde düzenlenmiştir. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'e geçebilecek gemilerinin büyüklüğü, cinsi ve tonajı sınırlandırılırken, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin, geçişi için oldukça geniş serbestlik tanınmıştır⁵³⁷.

⁵³⁶ H. Eroğlu, a.g.e., s.363.

⁵³⁷ F. Armaoğlu, a.g.e., C.I, s.345.

Türkiye'nin Montrö Sözleşmesiyle Boğazların statüsünü değiştirerek burada tam hakimiyetini kurması, uluslararası ilişkilerde prestijini de arttırmıştır. Bu olay, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde de yeni bir dönem başlatmıştır. Ayrıca bu sözleşme, özellikle Türk - İngiliz ilişkilerinde yakınlaşma sağlarken, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında da ayrılığın başlangıcını teşkil etmiştir.

5. Türk-İngiliz İlişkileri

Türk - İngiliz ilişkileri, 1923 - 1932 döneminde, Musul meselesi yüzünden oldukça gergin geçmiş idi. Ancak, Türkiye'nin 1932'den itibaren, Batılı devletlerle işbirliğine yönelik bir dış politika takip etmeye başlamasıyla ortaya çıkan yumuşak havanın etkisiyle, bu dönem Türk - İngiliz ilişkileri daha dostça ve karşılıklı anlayış çerçevesi içerisinde geçmiştir.

Özellikle bu dönemde, İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırması, Türk - İngiliz ilişkilerinin hızlı bir biçimde gelişmesini sağlamıştır⁵³⁸. Hem bu gelişmenin bir sonucu olarak, hem de İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki tehdidi sebebiyle, Ocak 1936'da Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Akdeniz Paketi adıyla bir antlaşma da imzalanmıştır. Yine bu yakınlaşmaya bağlı olarak, Türkiye aynı yıl İngiltere'ye, Akdeniz'deki tehlikeli durumun devamı karşısında uzun vadeli bir İttifak Antlaşması önermiştir⁵³⁹. Ayrıca İngiltere'nin yine bu yılda yapılan Montrö Boğazlar Konferansında Türkiye'yi desteklemesi ve bunun sonucunda konferansta yeni bir sözleşme imzalanması, Türk - İngiliz yakınlaşmasında bir dönüm noktası olmuştur.

Bu dönemde İki ülke arasında sağlanan bu yakınlaşmaya bağlı olarak 1936 yılında İngiltere Kralı VIII. Edward İstanbul'u ziyaret etmiş ve Atatürk ile bir görüşme yapmıştır.

1932 - 1938 Döneminde, İki ülke arasında siyasi alanda yaşanan bu yakın ilişkiler, 1937 yılından itibaren ekonomik alanda da kendisini göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede, aynı yıl İngilizlerin yardımıyla Karabük Demir - Çelik Fabrikası kurulurken, 27 Mayıs 1938 tarihinde de İki ülke arasında, İngiltere tarafından Türkiye'ye kredi açılmasını öngören bir antlaşma imzalanmıştır⁵⁴⁰.

Ayrıca, Türkiye yine bu dönemde İngiltere ile olan yakın ilişkilerine yeni bir halka daha eklemiş ve 1937 yılında yapılan Nyon Konferansında İngiltere ile birlikte hareket etmiştir. Bu yakın ilişkiler sonucunda da yeni bir gelişme olmuş ve Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939 tarihinde Karşılıklı Yar-

⁵³⁸ Aynı eser, s.340.

⁵³⁹ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar - Yorumlar)*, TTK Basımevi, Ankara 1960, C.1, s.83.

⁵⁴⁰ M. Gönülol, C Sar; a.g.e., C.1, s. 125.

dım Antlaşması imzalanmıştır. Özellikle bu olay artık Türkiye'nin yolunu kesin olarak çizmiş ve Türkiye, uluslararası meselelerde barışı korumak için İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa devletlerinin yanında yer almıştır.

6. Türk - Alman İlişkileri

Almanya I. Dünya Savaşında yenildiği için, savaş sonunda imzaladığı Versay Antlaşması yüzünden uluslararası diplomatik ilişkilerden uzak kalmış ve dünya siyasetinde aktif bir rol oynayamamıştı. Bu sebeple, bu savaşta Türklerin müttefiki olmasına rağmen, 1932 yılına kadar kı, Türk - Alman ilişkileri çok düşük bir seviyede gerçekleşmiştir.

Ancak, Almanya 1933 yılında Nazi Partisinin iktidara gelmesiyle, siyasi ve ekonomik gücünü arttırmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, bu tarihten itibaren Orta Avrupa ve Balkanlar ekonomik nüfuzu altına almaya yönelmiştir.

Almanya'nın dünya siyasetinde daha aktif bir rol oynamaya başlamasıyla, 1934 yılından itibaren özellikle Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkiler hızla gelişmiştir. Bunun sonucu olarak, iki ülke arasında 1938 yılında Berlin'de bir Ticaret Antlaşması imzalanmış ve Alman Ticaret Bakanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ayrıca, bu ziyaret sırasında üzerinde anlaşılan, Almanya'nın Türkiye'ye kredi vermesiyle ilgili olarak 16 Ocak 1939 tarihinde yine Berlin'de bir antlaşma imzalanmıştır.

Almanya, ekonomik alanda oldukça iyi ilişkilerin yaşandığı bu dönemde, iki ülke arasındaki bu ilişkilere bağlı olarak daha da gelişen dostluk havası içerisinde, özellikle 1934 yılından itibaren Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunu, diğer devletler aleyhinde kullanmaya çalışmıştır. Bunun sebebi ise; özellikle Türk - Sovyet ve Türk - İngiliz ilişkilerinde gerginlik yaratmak suretiyle, Türkiye'yi Revisyonist gruba çekebilmek düşüncesidir⁵⁴¹.

Bu dönemde Almanya, Türkiye açısından oldukça önemli gelişme olarak değerlendiren 1936 Montrö Boğazlar Konferansına katılamamıştır. Bu sebeple, imzalanan sözleşmeyi de tasvip etmediğini açıklayarak, Türkiye ile ters düşmüştür. Ancak, Almanya'nın bu tutumuna rağmen Türkiye, Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Versay Antlaşmasını değiştirme mücadelesini, kendisinin Sevr'i kabul etmeme mücadelesine benzettiğinden, her zaman anlayışla karşılamıştır.

Fakat Türkiye'nin bu anlayışı, şüphesiz sonsuz olamayacaktır. Nitekim, Almanya'nın 1939'da sınırları belli olmayan hayat sahasını gerçekleştirmeye yönelik yayılmacı politikası çerçevesinde, Çekoslovakya'yı işgal ederek doğuya doğru yönelmesiyle tükenmiştir. Bu olay ile ilgili olarak Türkiye,

⁵⁴¹ Aynı eser, s.121.

kaygılarını dile getirmiş ve Almanya ile İtalya'nın bu yayılmacı politikalarından rahatsız olduğundan, tamamen Antirevisyonist, yani statükocu devletlerin yanında yer alarak, Almanya ile dış politikada ve siyasi konularda yollarını ayırmıştır⁵⁴².

7. Türk - Sovyet İlişkileri

Türk - Sovyet ilişkileri, cumhuriyetin ilk yıllarında oldukça sıkı bir dostluk havası içinde geçmiştir. Ancak, iki devlet arasındaki bu ilişkiler, Türkiye'nin 1930'lardan itibaren Batılı devletlerle işbirliğine girmesinden olumsuz etkilenmiştir. Buna rağmen, 1932'de Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı, Sovyetler Birliğini ziyaret etmişler ve bu ziyaret, ilişkilere bir canlanma getirmiştir. Ayrıca Türkiye, bu dönemde yaşanan olumlu havayı bozmamak düşüncesiyle, 1932 yılında Milletler Cemiyetine girerken, 1929 tarihli Türk -Sovyet Protokolüne uygun olarak, Sovyetlerin tasvibini almayı da ihmal etmemiştir.

1933 yılının Sonlarına kadar, iki ülke arasında zaman zaman görüş ayrılıkları çıkmış olmakla birlikte, ilişkiler sıkılaşıp devam etmiştir. 1934 Yılına gelindiğinde ise; ilişkilerde kopukluklar yaşanmaya başlamış ve erişilen doruk noktasından aşağıya doğru bir iniş sürecine girilmiştir⁵⁴³. Buna rağmen Türkiye, bu süreçte yine Sovyetlerle olan dostluk ilişkilerinin devamına büyük önem vermiş ve ilişkilerini koparmamaya özen göstermiştir.

Sovyetler Birliği, 1933'te Almanya'da Nazi Partisinin iktidara gelmesinden fazlasıyla rahatsız olmuştu. Bu sebeple, bu tarihten itibaren İngiltere ile ilişkilerini arttırmış, bu da, bu dönemde Türkiye'nin işini kolaylaştırmıştı. Özellikle, Sovyetler Birliğinin 1934 yılında Milletler Cemiyetine girmesi ise, Türk - Sovyet ilişkilerinde kısa süreli de olsa bir rahatlama meydana getirmiştir.

İlk etapta Sovyetler, bu dönemde imzalanan Balkan Antantı'ndan rahatsızlık duymuştu. Fakat konuyla ilgili olarak Türkiye tarafından kendilerine gerekli güvencelerin verilmesinden sonra rahatlamış ve 1936 yılına kadar, bu antant hakkındaki düşünceleri olumlu bir atmosferde devam etmiştir. Ancak, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasından sonra, Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkilerin dostluk havası içerisinde devam etmesini sağlamak yönündeki bütün çabalarına rağmen, bu mümkün olmamıştır⁵⁴⁴.

Bu sırada Sovyetler Birliğinin dış politikasındaki değişiklik sadece Türkiye ile olan ilişkilerinde gerçekleşmiş değildir. Can düşman olarak kabul ettikleri

⁵⁴² F. Armaoğlu, a.g.e.,C.I, s.353.

⁵⁴³ K.Gürün,a.g.e.,s.133.

⁵⁴⁴ M. Gönkübol, C. Sar; a.g.e., C.I, s. 115.

Almanya ile olan ilişkilerinde de bir değişikliğe gitmişler ve bu çerçevede 1939 yılında iki ülke arasında bir antlaşma imzalanmıştır⁵⁴⁵.

Yaşanan bu gelişmelerden sonra da Türk - Sovyet ilişkileri bir türlü eskisi gibi dostluk havası içerisinde olamamıştır. Özellikle 1945 yılından itibaren Sovyetler, yayılmacı politikaları çerçevesinde Türk topraklarına göz dikmiş ve bunu açıkça ifade etmeye başlamıştır.

8. Türk - Fransız İlişkileri ve Hatay Meselesi

Türk - Fransız ilişkilerinin 1932 - 1938 dönemindeki en önemli konusunu Hatay (İskenderun Sancağı) meselesi oluştuyordu.

İskenderun Sancağı, Misak - ı Milli sınırları içerisinde yer alıyordu. Ancak, Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile, Suriye sınırları içinde bırakılmış olmasına rağmen, bu sancığa özel bir yönetim şekli tanınmıştı.

Türkiye ve Fransa arasında 1933 yılında yapılan antlaşma ile, iki ülkeyi ilgilendiren Lozan'dan geriye kalan meseleler çözülmüş ve ilişkiler dostluk havasına girmişti. Fakat, Fransa, 1936 yılında Suriye ile, bu ülkeye bağımsızlık vermeyi öngören bir antlaşma imzalayınca, Suriye sınırları içerisinde yer alan İskenderun Sancağının statüsünün ne olacağı hususu gündeme geldi. Bu sırada, Fransa adı geçen sancığı Suriye'ye bırakmak istedi. Türkiye bu isteğe şiddetle karşı çıktı ve Fransa'dan 9 Ekim 1936 tarihinde bu sancığa bağımsızlık vermesini talep etti. Türkiye'nin bu talebi üzerine Fransa, 10 Kasım 1936'da, böyle bir karar vermeye yetkisi olmadığını bildirerek, konuyu Milletler Cemiyetine götürmeyi önerdi ve Türkiye de bu öneriyi kabul etti⁵⁴⁶.

Böylece Milletler Cemiyetine götürülen mesele, 18 Aralık 1936 tarihinden itibaren burada ele alınmaya başlandı. Hemen konunun araştırılması için bir komisyon kuruldu. Bu komisyon raporları ve bu sırada Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan İngiltere'nin de desteğiyle, Milletler Cemiyeti, 20 Ocak 1937 tarihinde Türk tezini kabul ederek, sancığa ayrı bir statü tanınmasını kabul etti.

Buna göre; sancak, içişlerinde serbest dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir hale getirilirken, resmi dilinin Türkçe olması ve ayrı bir anayasasının bulunması kabul edildi. Ayrıca, sancığın resmi dilinin Türkçe olması ve toprak bütünlüğünün korunması hususunun, Türkiye ile Fransa arasında daha sonra yapılacak bir antlaşmayla garanti altına alınması öngörüldü.

⁵⁴⁵ A. Aksin, a.g.e., s.83.

⁵⁴⁶ YÖK Komisyon, a.g.e., s.108.

Nitekim Türkiye ile Fransa arasında imzalanması öngörülen bu antlaşma, 29 Mayıs 1937 günü imzalanmıştır. Bu antlaşma ile, hem Türkiye - Suriye sınırı çizilmiş, hem de adı geçen hususlarda beklenen garanti verilmiştir⁵⁴⁷.

Daha sonra, sancak Anayasasının çalışmaları sırasında Fransızlar Türkiye'ye bazı güçlükler çıkarmışlar ise de, 1938 yılında, Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı, Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmasına sebep olmuştur. Bu anlayış içerisinde, iki ülke arasında 3 Temmuz 1938 tarihinde gerçekleştirilen Askeri Antlaşma ile sancakın statüsü aynen korunurken, 4 Temmuz 1938'de imzalanan Dostluk Antlaşmasıyla da meselelerin çözümü biraz daha kolaylaştırılmıştır⁵⁴⁸.

İskenderun Sancağı Meclisi, 1938 Ağustosunda yapılan seçimlerin ardından, 2 Eylül 1938 tarihinde açılmıştır. Bu tarihte toplanan Meclis, İskenderun Sancağına, Hatay Devleti adını verirken, yönetim şeklini de cumhuriyet olarak belirlemiştir. Böylece, Türkiye'nin çabaları sonucu, Hatay Devleti ilk aşama olarak kurulmuştur⁵⁴⁹.

Aslında Türkiye, nihai olarak Hatay'ın Türkiye'ye katılması gerektiği yönünde bir politika takip ediyordu. En sonunda Türkiye'nin bu talebi, Fransa tarafından, iki ülke arasında 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara'da imzalanan antlaşma ile kabul edildi⁵⁵⁰. Bunun üzerine, Hatay Meclisi de, 23 Haziran 1939 tarihli son toplantısında oybirliğiyle Türkiye'ye iltilhak kararı aldı⁵⁵¹.

Böylece, Hatay Cumhuriyeti Temmuz 1939 tarihi itibarıyla Türkiye sınırları içine katılırken, Türkiye'nin bu yöndeki politikası da sonuç vermiş oldu. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında, şüphesiz, bu dönemde Avrupa'nın içinde bulunduğu durumun etkisi, İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesi ve en önemlisi, güçlü bir Türkiye'nin varlığı ile, dış politikadaki kararlılığı önemli rol oynamıştır.

9. Türk - İtalyan İlişkileri

Bu dönem Türk - İtalyan ilişkilerinin gelişiminde, Türkiye ile İtalya arasında 1928 yılında imzalanan antlaşmanın tesiri olmuştur. Gerçi bu antlaşmanın Türkiye ile İtalya arasında büyük bir yakınlaşma sağladığı söylenemez, ama yine de bir müddet ilişkilerin iyi gitmesinde rolü olduğu muhakkaktır. Ancak,

⁵⁴⁷ F. Armaoğlu, a.g.e., Cl, s.349.

⁵⁴⁸ U. Kocatürk, a.g.e., s.622.

⁵⁴⁹ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTK Basımevi, Ankara 1978, B.105-116.

⁵⁵⁰ F. Armaoğlu, a.g.e., Cl, s.351.

⁵⁵¹ T. Sökmen, a.g.e., s. 117.

İtalya'nın 1934 yılında Yakındoğu'ya yayılma emellerinin ortaya çıkması bir anda Türk - İtalyan ilişkilerini de olumsuz etkilemiş ve bu olaydan ilişkiler büyük zarar görmüştür. İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması Türkiye'yi bütbütün kaygılandırmıştır.

Türkiye, İtalya ile ilgili böyle bir tutum içinde bulunduğu sırada, Milletler Cemiyeti tarafından, İtalya'yı bu saldırgan politikasından vazgeçirmek maksadıyla, alınan zorlama tedbirlerle de katılmıştır. İtalya bu tedbirlere katılan ülkelere tehdit edince de Türk - İtalyan ilişkileri tamamen bozulmuştur. Özellikle İtalya'nın 1936 yılında on iki adayı kuşatması, Türkiye'yi huzursuz etmiş ve ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Ayrıca İtalya bu yıl yapılan Montrö Boğazlar Konferansına da katılmayarak, Türkiye'nin Boğazların durumu ile ilgili isteğinin karşısında yer almıştır.

Bu dönemde iki ülke arasında devam eden bu gerginlik, İtalya'nın yine 1936 yılı içerisinde 1928 antlaşmasına bağlı olduğunu bildirmesiyle kısmen yumuşama devresine girmiştir. Yine bu sırada, İtalya ile İngiltere arasında sağlanan yakınlaşmaya paralel olarak, iki ülkenin 2 Ocak 1937 tarihinde Akdeniz konusunda bir antlaşma imzalamaları, Türk - İtalyan ilişkilerinin iyileşmesine yardımcı olmuştur.

İki ülke arasında sağlanan bu yumuşama çerçevesinde, Türk Dışışleri Bakanı, Şubat 1937'de İtalya'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında, iki ülke dışışleri bakanları arasında Milano'da gerçekleştirilen görüşmeden sonra, iki ülkeyi birbirinden ayıran herhangi bir mesele olmadığına dair bir bildirisi yayınlanması, ilişkilerde yeni bir işbirliği ortamı doğurmuştur⁵⁵². Ancak, bu yeni dönemde, İtalya'nın Türkiye'yi, Almanya - İtalya grubunun yanına çekmeye çalışması, bu işbirliği döneminin uzun süreli olmasını engellemiştir.

Bu dönemde, Akdeniz'de görülen ve İtalyanların yaptığı düşünülen denizaltı korsanlığı ile ilgili görüşmelerde bulunmak üzere 10-11 Eylül 1937 tarihinde Avrupa devletlerinin katılımıyla Nyon'da bir konferans düzenlenmişti.

Bu konferansa İtalya katılmazken, Türkiye'nin katılarak İngiltere ve Fransa'yı desteklemesi⁵⁵³, Türk - İtalyan ilişkilerini yeniden gerginleştirmiştir.

Bu dönemde, oldukça zik zaklı bir seyir takip eden Türk - İtalyan ilişkileri, aynı zamanda Türkiye'nin yavaş yavaş statükocu devletlerin tarafına geçmesinde de etkili olmuştur.

⁵⁵² A. Aksin, a.g.e., s.228.

⁵⁵³ Aynı eser, s.233.

4. BÖLÜM
TÜRK İNKILÂBININ
DAYANDIĞI TEMELLER VE
ATATÜRKÇÜLÜK

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: **TÜRK İNKILÂBININ DAYANDIĞI** **TEMELLER VE ATATÜRKÇÜLÜK**

Türk inkılâbı; Türk Milletinin, vatanının düşman tarafından istila edilmesini kabul etmeyerek, var gücüyle mücadele edip, Atatürk'ün önderliğinde düşmanı yurttan atarak, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurması ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak maksadıyla giriştiği çok yönlü büyük milli harekete verilen addır.

Bu hareket, her şeyden önce milli modernleşmeyi sağlayarak, Türk topluma yeni bir şekil ve anlayış kazandırmıştır. Bağımsızlığı, hür düşüncüyü ve insan onurunu temel alması, en belirgin özelliklerindendir. Bu olay aynı zamanda bir Türk Rönesansıdır⁵⁵⁴.

Türk inkılâbı, bir fikir ve idealin başarıya ulaşmış şeklidir. Bu yönü ile, Kemalizm veya Atatürkçülük olarak ifade edilir⁵⁵⁵. Gerçi, Atatürkçülük ya da Kemalizm'in zaman zaman değişik tanımları yapılmaktadır ancak, bunlar aslında aynı anlamda kullanılan kavramlardır. Yani her iki kavramda da kastedilen anlam; Atatürk ilkelerine bağlı kalarak, Türk Milletini ileri hedeflere yönleltmek ve insanlık ailesinde ona şerefli bir yer kazandırmaya çalışmaktır.

Atatürkçülük; aynı zamanda, Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasını, Atatürk'ün başlattığı inkılâpların yürütülmesine bağlayan ve bunu şart koşan bir yoldur⁵⁵⁶. Bu yol ki; Türk inkılâbının hem fikirler bütünü, sistemleşmiş fikir gücü, geleceğe bakan yönü ve ülküsü olmak gibi soyut tarafını, hem de olaylar bütünü olmak gibi somut tarafını ifade eder⁵⁵⁷.

Türk inkılâbı; büyük bir azim, mücadele ve fedakarlığın sonucunda gerçekleştirilmiş çok yönlü bir harekettir. Bu hareket, cephedeki savaş boyutuyla farklı, gerçekleştirilen inkılâp hareketleriyle farklı olmak gibi özelliklere de sahiptir. Dolayısıyla böylesine farklı ve karmaşık bir hareketin, şüphesiz beslendiği bazı düşünce kaynakları vardır.

⁵⁵⁴ İsmet Giritli, *Atatürkçülük İdeolojisi*, Ankara 1988, s. 1.

⁵⁵⁵ H. Eroğlu, a.g.e., s.379.

⁵⁵⁶ YÖK Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, (Atatürkçülük), YÖK Yayınları, Ankara 1986, s.5.

⁵⁵⁷ Tarih Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul 1981.8.132.

Türk inkılabının temelleri Atatürk ve Türk aydınları tarafından belirlenmiştir. Bu prensiplere Atatürk ilkeleri denmiştir. Bu ilkeler, temel ilkeler (Atatürk ilkeleri) ve bütünleyici ilkeler olmak üzere iki grupta toplanmaktadır.

Şimdi bu ilkeleri ayrı ayrı ele almayı çalışalım.

1. TÜRK İNKILÂBININ TEMEL İLKELERİ (ATATÜRK İLKELERİ)

Atatürk ilkeleri (Türk inkılabının temel ilkeleri); hem Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel niteliklerini ortaya koyar, hem de, Türk Milletinin yeni devletini iyeletmek yaşatabilmesi için sahip olması gereken temel özellikler ile yerine getirmesi gereken sorumlulukları ifade eder.

Atatürk ilkeleri; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve inkılapçılık olmak üzere, altı tanedir. Bu ilkeler, 5 Şubat 1937 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel özellikleri olarak Anayasaya girmişlerdir. Günümüzde de çağdaş ve modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin güvencesi olarak Anayasadaki yerlerini korumaktadırlar.

Şimdi sırasıyla Atatürk ilkelerini ele alalım.

1. Cumhuriyetçilik

Cumhuriyet Nedir?

Cumhuriyet dilimize Arapça cumhur kelimesinden gelmiştir. Cumhur; kelime olarak halk, ahali, büyük kalabalık demektir⁵⁵⁸ ve toplu bir halde bulunan kavim veya milleti ifade etmek için kullanılır⁵⁵⁹.

Siyasi bir rejim olarak cumhuriyet, devlet başkanının seçimle iş başına geldiği halka dayanan, gücünü halktan alan bir devlet şeklini ifade eder. Dolayısıyla iktidarın millete ait olduğu bir sistemdir⁵⁶⁰.

Bu sebeple cumhuriyette egemenlik bir kişi veya zümreye değil, toplumun bütün kesimlerine aittir. Bu anlamda, başta devlet başkanı olmak üzere, devletin temel organlarında görev yapan kişilerin seçimle iş başına geldikleri, özellikle bunların belirlenmesinde veraset sisteminin kesinlikle rol oynamadığı bir hükümet modelini benimser⁵⁶¹.

⁵⁵⁸ F. Develioğlu, a.g.e., s. 177.

⁵⁵⁹ H. Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, a.g.e., s. 1.

⁵⁶⁰ Aynı eser, s.2.

⁵⁶¹ YÖK Komisyon, a.g.e., s.44.

Cumhuriyet fikri ilk defa Fransız İnkılabının sonucunda ortaya çıkmıştır. Dar yada geniş olmak üzere iki anlamda kullanılır. Dar anlamda, sadece devlet başkanının doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi, geniş anlamda ise; egemenliğin milletin bütününe ait olması kastedilir⁵⁶².

Cumhuriyet aynı zamanda hem bir devlet, hem de bir hükümet şeklidir. Devlet şekli olarak cumhuriyet; egemenliğin bir kişi veya zümreye değil, toplumun bütününe ait olmasıdır. Hükümet şekli olarak ise; başta devlet başkanı olmak üzere, devletin başlıca temel organlarında görev alan kişilerin seçim ilkesine göre belirlendiği, dolaşısıyla veraset sisteminin kesinlikle kabul edilmediği bir hükümet modelidir⁵⁶³.

Türkiye'de Cumhuriyet

Cumhuriyet, temel olarak millet egemenliği fikri üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla eski Türk devletlerinde bu anlamda bir rejim görmek mümkün değildir. Cumhuriyet rejimi ile, eski Türk devlet idaresi arasında bazı hakimlardan (mesela kuvvetler birliği ve meclis gibi) benzerlikler bulunmakla birlikte⁵⁶⁴, bunun bugünkü anlamda bir cumhuriyetin kurulması için yeterli olmadığı malumdur.

Türkiye'de cumhuriyet, kurucusu Atatürk'ün düşünceleriyle yakından ilgilidir⁵⁶⁵. Çünkü O, Türkiye'de demokrasi esaslarına uyan bir cumhuriyet rejiminin kurulmasını daima samimiyetle istemiştir⁵⁶⁶. Bu konuda yapılmış olan çalışmaların, tamamen Onun direktifleri doğrultusunda gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Bu sebeple, cumhuriyetin Türkiye'ye getirilmesi hususunu iyi anlayabilmek için, Atatürk'ün bu konudaki düşünceleri ve birbirini tamamlayan Atatürk ve cumhuriyet kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak gereklidir. Şimdi biz de bu konulara değinmeye çalışalım.

Atatürk'ün Cumhuriyet Hakkındaki Düşünceleri

Atatürk'e göre cumhuriyet; fazilettir, ahlâki ve fazilete müstenit bir idare olarak, faziletli ve namuskâr insanlar yetiştirdiğinden⁵⁶⁷, Türk Milletinin karakter ve

⁵⁶² Bu noktada Türkiye'de geniş anlamda kullanılan bir cumhuriyet söz konusudur. Çünkü, Türkiye'de sadece devlet başkanı değil, devletin yasama, yürütme ve yargı (Bazı yüksek mahkemelerde başkan ve üyelerin seçimiyle belirlenmeleri sebebiyle) gibi temel fonksiyonlarında görev alan kişiler de seçime iş başına gelirler. Bunların yanında Türkiye'de egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir.

⁵⁶³ Necati Tüzün, Mustafa Sıran; *Atatürk İktisatında Devletçilik - Cumhuriyetçilik*, Ankara 1988, s. 10.

⁵⁶⁴ İ. Kafesoğlu, M. Saray; a.g.e., s.32.

⁵⁶⁵ H.Eroğlu, a.g.e.,s.17.

⁵⁶⁶ A. Afetinan, *Tarihten Bugüne*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1970, s. 104.

⁵⁶⁷ *Atatürk Diyar* kit., MEB Yayınları, MEB Basımevi, İstanbul 1980, s. 14.

adetlerine en uygun idaredir. O, cumhuriyeti, Millî Hâkimiyet temeline dayanan bir halk hükûmeti olarak görür⁵⁶⁶ ve vatandaşın devlete, devletin de vatandaşa karşı hak ve görevlerini en iyi şekilde düzenleyen yönetim şekli olarak benimser.

Atatürk ile Cumhuriyet Kavramı Arasındaki İlişki

Aslında Atatürk ve cumhuriyet, birbirini tamamlayan ve tanımlayan iki kavramdır. Çünkü yakın tarihimizde Atatürk ve cumhuriyet kadar, birbirini bütünleyen kavramlar yoktur. Cumhuriyeti bütün yönleriyle anlayabilmek için Atatürk'ü, aynı şekilde Atatürk'ü anlayabilmek için de tam ve sağlam temellerden hareket ederek, cumhuriyeti tanımak gerekir. Çünkü Cumhuriyet, Atatürk'ün Türk millî varlığının korunması, refaha ve mutluluğa erişmesi için düşündüğü, ümit ve arzularını şekillendirdiği bir idare tarzıdır⁵⁶⁹.

Atatürk, gençliğinden beri cumhuriyet fikrini benimsemiş bir devlet adamıdır⁵⁷⁰. O, daha 1902 yılında henüz Harp Akademisinin birinci sınıfindayken, hocası Osman Nizami Paşa ile Osmanlı Devleti'nin geleceği üzerine yaptığı bir konuşmada, batılı anlamda yönetimden bahsetmiş ve inkılâp sözünü dile getirmiştir⁵⁷¹. Yine 1905'te staj yapmak üzere Şam'a gitmeden önce arkadaşlarıyla yaptığı bir toplantıda; "Bu dava yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan önce bir Türk Devleti çıkarmaktır." diyerek⁵⁷² fikrini açıklarken, aynı zamanda amacının yeni bir devlet düzeni kurmak olduğunu ifade etmiştir.

Dolayısıyla Atatürk, gençlik yıllarından itibaren cumhuriyetin nasıl bir rejim olduğunu bilen ve milletin böyle bir idareye kavuşması gerektiğini düşünen bir kişidir. Hatta daha bu yıllarda, Türk Milletinin mutlaka cumhuriyet idaresine kavuşacağını söylemekten de çekinmemiştir⁵⁷³.

O, en büyük hayali olan Türk Milletinin cumhuriyet rejimine kavuşması hususunda ilk somut adımı, Erzurum Kongresi sırasında atmış⁵⁷⁴ ve Yaveri

⁵⁶⁶ Atatürk, a.g.e., C.II, s.300.

⁵⁶⁹ Selahattin Demirkıran, *Bir Milleti Yaratan Lider Mustafa Kemal Atatürk*, Beige Yayınları, İstanbul 1972, s.VII.

⁵⁷⁰ Atatürk gençlik yıllarında özellikle Fransız İnkılâbı ve bu inkılâbı besleyen fikir akımlarıyla ilgili Fransızca eserler okuyarak cumhuriyeti öğrenmiş ve bu fikri benimsemiştir.

⁵⁷¹ Ali Fuat Cebesoy; *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1967, s.36.

⁵⁷² A.F. Cebesoy, a.g.e., s.108.

⁵⁷³ İ. Kafesoğlu, M. Saray; a.g.e., s.100.

⁵⁷⁴ Erzurum Kongresi 23 Temmuz - 7 ağustos 1919 tarihleri arasında toplanmıştır. Yani daha Millî Mücadelenin hazırlık çalışmalarının yapıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla gerçekleşmemiş bir savaş söz konusudur. Atatürk'ün daha bu dönemde bir cumhuriyetten söz etmesi, Onun milletine olan güveninin ve ileri görüşlülüğünün bir göstergesidir.

Mazhar Müfit Kansu'ya; "Zaferden sonra hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını" söylemiştir⁵⁷⁵.

Ancak, Atatürk yapmayı planladığı işleri, zamanı gelince ve şartları oluşunca gerçekleştiren bir kişiydi⁵⁷⁶. Onun, daha Kurtuluş Savaşının başlatılması aşamasında dile getirdiği, "Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu."⁵⁷⁷ şeklindeki prensibi, yukarıda söylediğimizin en güzel ispatıydı. Dolayısıyla O, ortaya koyduğu bu prensip çerçevesinde, gençliğinden beri hararetle savunduğu, Türk Milletinin cumhuriyet idaresiyle yönetilmesi gerektiği düşüncesinin gerçekleştirilmesi için bile, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kuruluncaya ve cumhuriyet ilan etmek için şartlar oluşuncaya kadar uzun süre beklemeyi uygun bulmuştur.

Türkiye'de Cumhuriyet ile Elde Edilen Kazanımlar

Türkiye'de cumhuriyet, Atatürk'ün milli bir sır olarak yıllarca kalbinde sakladığı, uğrunda bütün hayatını fedaya hazır olduğu ve büyük mücadeleler neticesinde elde ettiği bir sonuçtur⁵⁷⁸.

Türkiye'de cumhuriyetin ilanıyla kabine sistemine geçilirken, aynı zamanda devletin demokratikleşmesi yolunda büyük bir adım atılmış ve yapılacak olan inkılaplara ortam hazırlanmıştır.

Türkiye'de cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların paylaştıkları ve faydalandıkları bir siyasi rejimdir. Bu rejimin özünü de eşitlik ilkesi teşkil etmektedir.

Cumhuriyet en gelişmiş ve en ileri devlet şekli olarak Türk İnkılabının hem ürünü hem de başarısıdır⁵⁷⁹. Dolayısıyla büyük bir mücadelenin sonucu ve yeni bir dönemin başlangıcı olarak, Türk Milletinin bütün fertleri tarafından önemi kavranması ve sahip çıkılarak korunması gereken bir değerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkeleri ve Değişmez Nitelikleri

Cumhuriyetin Temel ilkeleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden beri kendisine güç veren ve Atatürk ilke ve inkılapları olarak anılan çeşitli prensiplerin yanında, her zaman

⁵⁷⁵ Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., C.I, s. 131.

⁵⁷⁶ Atatürk, a.g.e., C.II, s.540.

⁵⁷⁷ Atatürk, a.g.e., C.I, s.10-11.

⁵⁷⁸ S. Demirkan, a.g.e., s.VII.

⁵⁷⁹ N. Tüzün, M. Safran; a.g.e., s. 12.

dayandığı iki temel ilke söz konusu olmuştur. Bunlar, şartları içerisinde demokratik yönetim şekli ve bilimsel düşünce yapısıdır. Bu çerçevede, cumhuriyetin bütün kurum ve kuruluşları, bir yandan "Hakimiyet kayıtsız şartsız millettir.", öte yandan "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." ilkesine göre şekillenmiş ve cumhuriyet, demokratik yönetim ile bilimsel düşünce biçiminin özlerinin aynı olduğu bilinci üzerinde yükselmiştir⁵⁶⁰.

Ayrıca, özgürlük ve her alanda tam bağımsızlık da cumhuriyetin değişmez ilkelerinden ve Türk Milletine kazandırdığı temel kavramlardır⁵⁶¹. Aslında cumhuriyet bu iki kavramdır. Bu kavramlardan herhangi birisinin yok olması veya içinin boşaltılması, gerçek anlamda bir cumhuriyetin varlığından söz edilememesi anlamına gelir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni öyle sağlam ilkelere dayandırmıştır ki; bu ilkeler bütün uygar insanlığın özlemini çeke geldiği, demokratik toplum düzeninin hem ulusal, hem de uluslararası düzeydeki gereklerini, tutarlı ve içtenlikli bir biçimde karşılayabilecek niteliktedirler⁵⁶².

Bu ilkeler, etkinliği sürekli artmakta olan çağdaş bilim ve teknolojiyi teşvik etmesi ve yeni buluşlara açık olması sebebiyle her alanda sağlanan gelişmelerle, günümüz insanlığının en başta gelen özelemlerinden birisi haline gelmiş olan, insan hak ve özgürlüklerinin elde edilmesi ve bunların uluslararası adaletli bir banşa uygun biçimde kullanılmasını sağlayabilecek yapıdadırlar⁵⁶³.

Cumhuriyetin Değişmez Nitelikleri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anayasada ifadesini bulduğu şekliyle, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olmak gibi değişmez niteliklere sahiptir.

Bu nitelikler ile Özdeşleşmiş olan Türkiye Cumhuriyeti, kısa zamanda her alanda büyük gelişme göstermiştir. Ancak kısa süreli bir gelişme ve değişme ile yetinmeyen Cumhuriyet, her zaman bunu sürekli kılmının arayışı içinde olmuştur.

Kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda ilerlemeler sağlanmış olmasına rağmen, bunu tam anlamıyla yeterli bulmamış ve bugün hâlâ halkının çağdaş ve modern anlamda bir hayal sürmesini sağlamak maksadıyla büyük arayışlar içerisine girmiştir.

⁵⁶⁰ Ö. Ozankaya, a.g.e., s.22 - 23.

⁵⁶¹ S. Demirkan, a.g.e., s.VIII.

⁵⁶² Aynı eser, s. 15.

⁵⁶³ Ö. Ozankaya, a.g.e., s. 16.

Bu noktada, özellikle cumhuriyetin değişmez nitelikleri, aynı zamanda devletin kalkınma ve halkın çağdaş ve modern yaşamak arzusunun güvencesi durumundadırlar.

Demokratik Olmak

Milli Mücadele yıllarından itibaren, milletine olan güveninin bir sonucu olarak, "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ifadesine uygun bir şekilde, Türkiye'de Millî Egemenlik prensibini gerçekleştirmek düşüncesiyle hareket etmiş olan Atatürk, bu ifadeyi, 1921 Anayasasına da koyarak işi hukuki anlamda güvence altına almıştı.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra da anayasadaki yerini koruyan bu anlayış, şüphesiz Türkiye'ye demokrasinin getirilmesinde büyük rol oynamıştır.

Gençlik yıllarından itibaren Türk Milletinin demokrasiye kavuşması için büyük çaba sarf eden Atatürk'ün, bu çabaları boşa gitmemiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti, demokratik bir cumhuriyet olarak dünya devletleri arasındaki yerini almıştır.

Demokrasi günümüzde en iyi idare şekli olarak kabul edilmektedir. Hiç şüphe yok ki, demokratik cumhuriyet, Türk Milletinin karakterine en uygun idare olarak, onun, çağdaş ve modern yaşamasını sağlayacak bir yönetim tarzıdır. Bu cümleden olarak, her şeyden önce Türk Milletinin Batı milletleriyle aynı siyasi haklara sahip olması ancak böyle bir idare sayesinde mümkün olmuştur.

Ayrıca, sadece demokrasiyle idare edilen ülkelerde, birey ve toplum, bir takım insan hak ve özgürlüklerine sahiptirler. Yani insanlar hak ettikleri değeri sadece demokratik ülkelerde kazanabilmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, aynı zamanda demokratik niteliği sayesinde dünyada halkına insan olmanın onur ve mutluluğunu yaşatabilen devletlerden birisi olmuştur ve anayasal güvence altındaki bu niteliğinin değiştirilmesi söz konusu değildir.

Laik Olmak

Klasik anlamda din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek olan laiklik, devlet işlerinin din kurallarına göre değil, akla, mantığa ve bilimsel sonuçlara göre yürütülmesini amaçlar. Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin; akla, mantığa ve bilimin doğrularına göre yönetilmesi amaçlandığından, devlete böyle bir nitelik kazandırılmıştır.

Laiklik, dinin devlet hayatından çıkarılmasını öngördüğünden, devlet bazında hiç bir dini benimsemez ve bütün dinlere aynı mesafede olmayı gerektirir. Ancak, her şeyden önce hurafelerden uzak bir din öğretimini öngördüğünden, en başta din adına yapılabilecek yanlışların önleyicisi ve bireyin din ve vicdan hürriyetinin güvencesidir.

Ayrıca laiklik, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel dayanak noktalarından birisi olan, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." cümlesinde ifadesini bulan anlayışın gerçekleşebilmesini ve cumhuriyetin bütün kurum ve kuruluşlarının akla, mantığa ve bilime dayandırılabilmesini sağlayan bir niteliğidir.

Sosyal Devlet Olmak

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir başka niteliği de sosyal devlet olmasıdır. Sosyal devlet; halkını kucaklayan, sıkıntılarını çözmek için çalışan ve toplumsal ve bireysel anlamda, her alanda bütün vatandaşlarının hayatını güvence altına almayı amaçlayan bir devlet modelidir.

Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşundan beri benimsediği bu niteliğine bağlı olarak, halkının çeşitli istek ve beklentilerine uygun olarak onlara her türlü hizmeti götürmeye çalışmıştır.

Hukuk Devleti Olmak

Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda bir hukuk devletidir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılaplarla, hukuk alanında da laikliği benimsemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, hukukun üstünlüğü ilkesi benimsenmiş ve herkesin kanun önünde eşit olduğu prensibi hukukun değişmez niteliklerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca adaletin yerini bulmasını sağlamak maksadıyla da hakimlere baskı yapılmasının önüne geçilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu niteliği ile, bütün işlerin hukuka uygun gerçekleştirilmesi ve bütün vatandaşların can, mal ve namus güvenliklerinin sağlanarak, mutlu bir hayat sürmeleri amaçlanmıştır.

Türkiye'ye cumhuriyetin getirilmesi, Türkiye'de cumhuriyet ile sağlanan gelişmeler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu çeşitli özellikler de görüldükten sonra, şüphesiz cumhuriyetin nasıl bir rejim ve ne büyük bir değer olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Dolayısıyla, Türk Milleti'nin bütün fertlerinin bu değere sahip çıkarak, onu koruması gerekmektedir ki, bu noktada cumhuriyetçilik ilkesi ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyetçilik; cumhuriyetten hareket ederek, devletin siyasi rejimi olarak cumhuriyeti benimsemek ve onu fazilet rejimi olarak tanımlamak ve değerlendirmek demektir⁵⁸⁴.

⁵⁸⁴ N. Tuzün, M. Safran; a.g.e., s.9.

Cumhuriyetçilik ilkesi, Atatürk'ün devlet anlayışında en önemli unsurlardan birisi olan, millî egemenlik ilkesinin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Adeta, bu ilke ile birbirini tamamlayan cumhuriyetçilik; Türkiye'de devletin siyasi rejim olarak, cumhuriyetin benimsenerek, sahip çıkılması ve korunmasını amaçlar.

Atatürkçü düşünce sisteminde, cumhuriyet yönetiminin en belirgin niteliklerinden birisi de, devlet ile millet arasında ayrılık bırakmaması ve bu iki unsur arasında kaynaşmayı sağlamasıdır. Bu noktada, cumhuriyetçilik ilkesinin bunu sağlayabilecek nitelikte olduğu da görülmektedir. Çünkü Türk Milletine cumhuriyeti benimsetmeyi amaçlayan cumhuriyetçilik ilkesi, cumhuriyetin şahsında, devlet ile milleti birbiriyle bütünleştirmektedir.

Cumhuriyetçilik, pratik olarak cumhuriyete sahip çıkmak ve onu korumak demektir. Bu anlamda cumhuriyetçilik, ilk önce devleti ve cumhuriyeti benimseterek sevdirmek ve daha sonra da, bu unsurları korumak fikrini yerleştirmeye çalışır.

Cumhuriyetçilik, aynı zamanda Türkiye'de cumhuriyetin güvencesidir. Çünkü gerek bu günkü nesiller, gerekse gelecek nesiller tarafından cumhuriyetin korunması ve yaşatılmasını amaçlar.

2. Milliyetçilik

Millet; en gelişmiş toplum düzeni olarak, insanlık ailesi içerisinde, tarihi aşamalardan geçerek oluşmuş gerçek ve ileri bir toplum düzenini ifade eder. Bu anlamda, milletin çeşitli tanımları yapılmaktadır. Millet; her şeyden önce, ortak bağları olan, her hangi bir esas etrafında toplanmış insan topluluğudur.

Etrafında toplanılan bu esas, insan topluluklarının özelliklerine göre, değişiklik arz edebilir. Örneğin, bu Fransa'da kültür, Almanya'da ırk, Araplarda dil, ABD'de vatandaşlık mefhumlarından ibaret olabilir.

İnsan topluluklarının millet olabilmesi için, bu bağlardan en az birisinin etrafında toplanması gerekir. Bu anlamda klasik tanımıyla millet; aralarında tarih, dil, soy, kültür, din ve ölkü birliği ve bir arada yaşama arzusu olan insan topluluğudur⁵⁶⁵.

Atatürk ise, milletin tanımını; dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyet olarak yapmaktadır⁵⁶⁶.

O, Türk Milletini tarif ederken ise, yaptığı millet tanımını biraz daha genişletmektedir. Ona göre Türk Milleti: Siyasi varlıkta, dil, yurt, ırk ve menşede

⁵⁶⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1976, s. 18.

⁵⁶⁶ A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 1969, s. 18.

birlik olan, tarihi ve ahlâki yakınlığı bulunan, zengin bir hatıra ve mirasa sahip, beraber yaşamak arzusunda samimi ve sahip olunan mirasın korunmasında müsterek iradeye sahip Türk insanların vücûda getirdiği bir cemiyettir⁵⁸⁷.

Zaman içerisindeki gelişmelere bağlı olarak, insan toplulukları arasında yukarıda söz edilen bağlardan birden fazlası veya hepsiyle birden bağlı topluluklar da ortaya çıkmıştır. Bu şekilde meydana gelen oluşuma ise milliyet adı verilir. Milliyet, kısaca, bir millete mensup olmak veya bir millete bağlı olmak demektir.

Milliyetçilik ise; millet gerçeğinden hareket eden bir fikir akımı ve çağırımı. En geçerli sosyal politika prensiplerinden birisi olarak, bir millete mensup kişilerin mensup olduğu millete karşı duymuş olduğu bağlılık duygusu ya da millet duygusunun esasını teşkil eden bir mefhumdur. Dolayısıyla, milliyetçilik, millet ile milleti oluşturan unsurlara veya değerlere olan bağlılığı da ifade eder. Buradaki bağlılık duygusu sadece geçmişe değil, aynı zamanda geleceğe de yöneliktir⁵⁸⁸.

Milliyetçiliğin tarihçesine baktığımızda, bu akımın ortaya çıkmasına sebep olan gelişmelerin, Batı Avrupa'nın toplumsal ve siyasi hayatında saklı olduğunu görürüz. Özellikle Avrupa'da Feodal sistemin yıkılmasından sonra kurulan millî devletler, milliyetçilik fikrinin oluşmasında büyük etki yapmışlardır. Ancak, bu fikrin bugün anladığımız manada ortaya çıkıp, yayılması 1789 Fransız ihtilalinden sonradır.

Milliyetçilik, millet duygusu olarak bir millete mensup kişilerin, tarihlerdeki başarılı ve sıkıntılı günlerine saygıyı gerektirir. Milliyetçilikte ortak geçmiş ve geleceğe saygı ve bağlılık vardır. Ayrıca milliyetçilik, aynı millete mensup olan insanların millî bir devlet kurmalarını ve milleti ve devleti güçlü kılmayı öngörür⁵⁸⁹.

Milliyetçilik, her şeyden önce milletin ortak amaçlarına hitap eden bir anlayışı temsil eder. Millî devletin kurulup gelişmesini sağlamak da temel fonksiyonlarından birisidir. Ayrıca bu akım, milletlerin bağımsızlığını öngörmenin yanında, iç ve dış politikalarına yön verecek; millî politika, millî menfaatler, eşitlik ve millî ekonomi gibi kavramların ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlar.

Türk milliyetçiliği, Türk inkılabının bir temel prensibi olduğu kadar, Türk Milletinin kaderini tayin eden bir temel ilke, bir yüce ölkü, milleti huzur ve

⁵⁸⁷ İ. Kafesoğlu, M. Saray; a.g.e., s.68.

⁵⁸⁸ Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul 1955, s.52 - 53.

⁵⁸⁹ M.Gül, a.g.e., s.415.

refaşa yönelten en güçlü bağdır⁵⁰⁰. Türk milliyetçiliği, aynı zamanda kişiyi Türk Milletine bağlayan manevî bir köprüdür.

Türk milliyetçiliğinin kendisine has bazı özellikleri de mevcuttur. Örneğin, Türk milliyetçiliğinin esasını milli karakter oluşturur, dinci ve sosyalist değildir⁵⁰¹. Ayrıca, Türk milliyetçiliği bir inanç, bir duygudur. O inanç ve duygunun içinde vatanın bölünmez bütünlüğü esası vardır⁵⁰².

Atatürk milliyetçisi de, bu değerler üzerine oturmaktadır. Ayrıca, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında millet esastır. Atatürk milliyetçiliğinde özelliklerle Türk Milletinin geçmişine olan sevgi ile birlik ve beraberliğine yer ve değer verilmektedir.

Atatürk'ün: "Bize milliyetçi derler, fakat biz öyle bir milliyetçiyiz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Bizim milliyetçiliğimiz bencil ve mağrurane milliyetçilik değildir." sözleriyle⁵⁰³ de ifade ettiği gibi, Atatürk milliyetçiliği, her hangi bir millet düşmanlığına dayanmamaktadır. Yurtta ve dünyada barışı öngörür. Bu sebeple, her türlü emperyalizme ve sömürgecilğe karşıdır. Bağımsızlığı savunur, öзде ve amaçta insan ve millet onuruna dayanır ve milli bağımsızlık hareketlerine yol gösterir. Bu anlamda, başka devletlerin bağımsızlığına saygılıdır ve yayılmacı değildir.

Atatürk milliyetçiliği hürriyete ve insan şahsiyetine değer verir ve eşitlik fikrine dayanır. Bölücülüğü ve ayrıcılığı reddederek, topLAYICI, birleştirici ve bütünleştirici bir nitelik taşır. Ayrıca, milliyetçiliği reddeden akımlar ile sınıf kavgasına karşı ve laik, insancı, barışçı olmak gibi özelliklere sahiptir⁵⁰⁴.

Atatürk milliyetçiliği ilericidir. Çağın gerçeklerine uygun olarak, akıl ve bilimin doğrularına dayanır. Bu çerçevede, Türk Milletinin dünya medeniyetine bilimsel açıdan hizmetini öngörür.

Bütün bunların yanında Atatürk milliyetçiliği; pratik olarak, akılcı, yapıcı, yaratıcı ve idealist bir yapı içerisinde, insan hak ve hürriyetlerine dayalı bir biçimde, kültürel değerlere kıymet veren bir sistem olarak⁵⁰⁵, Türk Milletini sevmeyi ve onun menfaatleri için çalışmayı öngörür.

⁵⁰⁰ *Atatürk Yolu*, Kolektif Eser, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1987, s.133.

⁵⁰¹ İ. Kafesoğlu, M. Saray, a.g.e., s.69.

⁵⁰² N. Tüzün, *Atatürk Milliyetçiliği*, Ankara 1987, s.30.

⁵⁰³ U. Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1971, s. 194.

⁵⁰⁴ YÖK Komisyon, a.g.e., C.II, s.49 - 54.

⁵⁰⁵ Aydın Tenir, *Atatürkçülüğün Tanımı*, Ankara 1987, s. 15.

3. Halkçılık

Halk; kelimesi dilimize Arapça'dan geçmiştir. Bir milletin belirli çevre içerisinde yaşayan kısmını, ya da milleti oluşturan çeşitli mesleklerin ve toplumsal grupların içinde bulunan insanları ifade eder. En geniş anlamı ile kalabalık bir insan topluluğu demektir.

Türk halkı; Türkiye sınırları içinde yaşayan ve ortak özelliklere sahip, ortak menfaat ve değer sistemleri bulunan, insan topluluğu olarak tarif edilmektedir. Görüldüğü gibi, burada halk kavramından kastedilen anlam aslında Türk Milletidir.

Osmanlı Devleti'nde halk; aydınlar ve diğer yüksek dereceli memur vs kişiler dışında kalan insan topluluğu için kullanılıyordu. Ancak, ilk defa Ziya Gökalp, halk kavramının Türk Milletini ifade ettiğini savunmuş ve bu anlam daha sonraki dönemde de Atatürk ile milli şuuruza yerleşmiştir⁵⁹⁶.

Türk halkı, Türk devletinin en önemli unsuru olan beşeri unsurunu oluşturur. Zaten Türk devlet geleneğine göre, devlet, halk için vardır. Bu sebeple halka hizmet, devletin varlık sebeplerinden birisidir. Türk halkı, şchirlisi, köylüsü ile din ve ırk farkı gözetilmeksizin vatandaşların bütünlüğünü yani Türk Milletini ifade eder. Zaten millet; halk denilen insan topluluğunun belirli hedeflere yönelerek bilinçlenmesi sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır.

Halkçılık ise; halkın, halk tarafından halk için idaresidir. Yani, halkın kendi kendisini demokratik esaslara uygun olarak yönetmesidir. Bu anlamda halkçılık, cumhuriyetçilik ve milliyetçiliğin tabii bir sonucudur.

Halkçılığın üç önemli unsuru vardır. Bunlar: Birincisi halk yönetimi (siyasi demokrasi), ikincisi eşitlik, üçüncüsü sınıf mücadelesini kabul etmemektir⁵⁹⁷.

Bu anlamda halkçılık, bireyler arasında hiç bir fark ve ayrılık gözetmemek, topluluk içinde ayrıcalık kabul etmemek ve halk adı verilen, tek, eşit bir varlık tanımak görüş ve tutumdur. Aynı zamanda bu anlayışın ileriki bir sonucu olarak halkçılık; halk devleti, halk yönetimi, halkın kendi geleceğine egemen olması, yani siyasi gücü elinde bulundurması gibi kavramların ortaya çıkmasını sağlayan ve bu anlamlara gelen bir kavramdır⁵⁹⁸. Halkçılık, halka hakkını verenlerin, halkı sevenlerin bağlı olduğu bir sosyal politika prensibi, bir tür politika akımdır⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ N. Tuzun, *Atatürk Halkçılığı*, Ankara 1987, s.3.

⁵⁹⁷ Y. Özkaya, *Atatürk ve Halkçılık, Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992, s.462.

⁵⁹⁸ Ergun Özbudun, *Atatürk ve Halkçılık, Atatürkçü Düşünce*, a.g.e., s.434 - 448.

⁵⁹⁹ H. Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, a.g.e., s.414.

Atatürk, giriştiği Milli Mücadele hareketinde gücünü doğrudan halktan almıştır. Bu sebeple halkçılık, Milli Mücadelenin ilk günlerinden beri üzerinde en çok durulan ve vurgulanan unsurlardan birisi olmuştur. Dolayısıyla, Milli Mücadele döneminin en önemli anayasal belgelerinde bile yer almıştır. Nitekim 1921 Anayasasına esas olan belge daha önce "Halkçılık Programı" adını taşımakta idi⁶⁰⁰.

Atatürk'e göre halkçılık, kuvvetin, kudretin, hakimiyet ve idarenin doğru-
dan doğruya halka verilmesi⁶⁰¹ ve yönetimin, ekonominin, politikanın, devlet ve toplum düzenlemelerinin halka dönük olmasıdır. Onun halkçılık anlayışında; kanunlar önünde mutlak eşitlik söz konusu olup, hiç bir fert, aile ve sınıfa ayrıcalık tanımamak ve Türkiye'de sınıf, kavgası ve imtiyaz kabul etmemek temel prensip olarak yer almışlardır⁶⁰².

Halkçılık; hürriyeti ve toplumsal düzenin sağlanmasını amaçlar. Ancak, halkçılık ile hiç bir zaman sonsuz bir hürriyet söz konusu olmamıştır. Bu kavram, kanunların çizdiği sınırlar çerçevesinde insanların özgürlüklerini kullanmalarını ve demokrat olmalarını öngörmüştür. Bu anlamda, fertlerin belli bir düzen ve disiplin içerisinde ve eşit şartlarda yaşamalarını ifade eder.

4. Devletçilik

Devletçilik, devlet yetkilerinin artması, genişlemesi, kamu hizmet ve faaliyetlerinin yayılmasıdır⁶⁰³. Bu çerçevede, bir tür devlet müdahalesi anlamına da gelmektedir. Ancak en klasik tanımıyla devletçilik; devletin, daha önce kendi faaliyet alanına girmeyen konulara da, kamu menfaati sebebiyle girmesi, katılımı ve müdahale etmesi demektir⁶⁰⁴.

Devletçilik, dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılır. Geniş anlamda devletçilik; Türkiye'de uygulanan ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın özelliklerini ortaya koyan bir politik uygulamadır. Dar anlamda ise; özel teşebbüse yer veren ekonomik prensiplere sahip, iktisadi alandaki uygulamalardır. Türkiye'de devletçiliğin asıl uygulamaları, ekonomide görüldüğünden, devletçilik, ekonomik bir mana ifade etmektedir.

Devletçilik; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın özelliklerini gösteren, niteliklerini belirten bir politik uygulama ve uygulamaya yön veren bir

⁶⁰⁰ E. Özbudun, *a.g.m.*, s.433.

⁶⁰¹ İ. Kafesoğlu, M. Saray, *a.g.e.*, s.74.

⁶⁰² İsmet Giritli, *Atatürk ve Halkçılık, Atatürkçü Düşünce*, *a.g.e.*, s.455 - 456.

⁶⁰³ H. Eroğlu, *Atatürk ve Devletçilik*, Ankara 1981, s.5.

⁶⁰⁴ H. Eroğlu, *Türk İnkılabı Tarihi*, *a.g.e.*, s.433.

temel ilkedir. Bir ekonomik kalkınma modeli olarak devletçilik, toplum yararına yaygın hizmetleri öngörür.

Türkiye’de devletçilik ile, devlet ve fertlerin özel teşebbüsleri ve şahsi faaliyetleri esas alınarak, büyük bir milletin ve geniş bir ülkenin bütün ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Çünkü, uzun süren savaşlar ve zor şartlarda gerçekleştirilen Milli Mücadelenin ardından, devletin ve milletin içinde bulunduğu ekonomik durum daha da bozulmuştu. Bu kötü durumu ortadan kaldıracak olan ekonomik kalkınma idi. Halbuki bu dönemde içinde bulunulan imkansızlıklar sebebiyle ülke kalkınmasının sağlanabilmesi çok zordu. Bunun için eldeki bütün imkanların kullanılması gerekiyordu. İşte bu noktada, günün şartları içerisinde devletçilik, bir kalkınma modeli olarak ortaya konulmuştur.

Ayrıca ülke çapında çok şeylerin eksik olduğu görülerek devletçilik ile, devlet öncülüğünde ülke ekonomisinin, Türk Milletini çağdaş milletler seviyesine yükseltecek seviyeye getirilmesine çalışılmıştır⁶⁰⁵. Bunu gerçekleştirmek için de Türkiye’de devletçilik, devlet işletmeciliği ile özel teşebbüsün bir arada bulunması şeklinde gelişmiştir. Hatta güçlü ve çağdaş bir devlet oluşturma hedefine ulaşabilmek için devletçilik anlayışı çerçevesinde, devlet ile özel sektör ekonomik hayatın içerisinde birlikte yer almışlardır.

Bu çerçevede Atatürk, devletçilikle ilgili olarak yaptığı bir konuşmada, “Devlet, ferdin yerine geçmemelidir. Devlet özellik gösteren bir işi üzerine alabilir. Ancak, devlet ve fert birbirine karşı değil, birbirinin tamamlayıcısı olmalıdır.” diyerek⁶⁰⁶, Türkiye’de devletçiliğin ne anlama geldiğini ve nasıl yorumlanması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur.

Atatürk’e göre devletçilik, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. O, devletçiliği tamamıyla demokrasi ve hürriyet rejimi içerisinde değerlendirilmiş, devletin, iktisadi sahada rehberliğini ön planda tutmuştur⁶⁰⁷.

Atatürk devletçilik ile devleti, ekonomik hayatı destekleyen bir güç olarak düşünmüş ve devletin bizzat ekonomik faaliyetlerde bulunmasını istemiştir. O, her şeyi devlet yapar anlamında olmayan bir devletçilik anlayışı ve ekonomi politikası benimsemiş ve devletçiliğin günün ekonomik ihtiyaçlarına göre ayarlanması gerektiğine işaret etmiştir⁶⁰⁸.

⁶⁰⁵ İ. Kafesoğlu, M. Saray a.g.e., s. 100.

⁶⁰⁶ U. Kocatürk, a.g.e., s.261.

⁶⁰⁷ Mümtaz Turhan, *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma*, İstanbul 1965, s.54.

⁶⁰⁸ N. Tüzün, M. Safran, a.g.e., s.3.

Ayrıca, Atatürk'ün devletçilik anlayışında, sanayi ağırlıklı uygulamalar ile planlı kalkınma modelleri söz konusudur. Bu anlamda Atatürk, Sanayi planları ve uygulamalarının ülke adına büyük beklentiler içerisindeydi. Bu çerçevede 0.1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada; "Endüstrileşmek en büyük millî davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için hammaddeleri ülkemizde bulunan küçük - büyük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. İleri ve zengin Türkiye idealine ulaşabilmek için bu bir zorunluluktur." diyerek⁶⁰⁹, devletçiliğin sanayi alanındaki rolünü ve Türkiye'nin kalkınma sürecindeki yeri ve önemini ifade etmiştir.

5. Laiklik

Laik kelimesi; Yunanca laikostan gelmektedir. Latince'ye laicus, Fransızca'ya laic, laique olarak intikal etmiş olan bu sözcük, Türkçe'ye de okunuş tarzına sadık kalınarak laik şeklinde geçmiştir⁶¹⁰.

Laik kelime olarak; ruhanî olmayan kimse, dinî olmayan şey, fikir, müessese, prensip demektir. Laik olmak; dünya işlerini, din işlerinden, dinî otoriteden ayrı olarak ele almak anlamına gelmektedir. Laisizm ve laiklik de bu kelime ile ilgili olarak ortaya çıkmış olan kavramlardır.

Bu anlamda laisizm; laik fikir akımlarının savunmasını üstlenmeyi ifade eder.

Laiklik ise; sosyal hayatta din kurallarına tabi olmayan hukuk anlayışını ifade eder. Halbuki gerçek anlamda laiklik; din ile devlet işlerinin ayrılması ve devletin vicdan işlerinin gerçekleşmesinde tarafsız kalmasıdır. Başka bir ifade ile, devletin Allah ile kul arasından çekilmesi ve dinin de devlet işlerine karışmaması, yani akıl ile imanın yetki alanlarının birbirinden ayrılmasıdır⁶¹¹.

Laiklik kelimesi Osmanlı Devleti'ne Meşrutiyet yıllarında girmiş ve la dinî ve la ruhbanî şeklinde kullanılmıştır⁶¹². Dolayısıyla bu dönemde, bu günkü modern anlamda olmasa da, din ve mezhep hüriyetinin tanınması noktasında, Osmanlı Devleti'nde laikliğe doğru bir yöneliş olduğu görülmektedir.

Laiklik; Millî Mücadele döneminde ortaya çıkan Millî Egemenlik prensibinin tabii bir gereği olarak, Yeni Türk Devleti'nin temel ilkelerinden birisi olmuştur. Bu dönemde, siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik zorunluluğun bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan laiklik, devlet idaresi ile birlikte, hukuk, eğitim ve dil alanlarını da kapsar.

⁶⁰⁹ Atatürk'ün Söyler ve Demecleri, a.g.e., s.398.

⁶¹⁰ N. Tüzün, Atatürk İnkılablarında Laiklik, Ankara 1987, s.3.

⁶¹¹ Ali Fuet Başgöl, Din ve Laiklik, 6. Baskı, İstanbul 1991, s.163 -164.

⁶¹² H. Eroğlu, a.g.e., s.422.

Laiklik: Batı ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de cumhuriyet ile birlikte pozitif hukuk alanına girmiştir. Bu olay, özellikle devlet idaresini ve toplumsal kurumları, dini kurallardan etkisinden tamamen uzaklaştırmıştır⁶¹³.

Atatürk’e göre din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanın emrine uymakta serbesttir. Dine saygı, inanan kişinin haklarına saygının bir sonucudur⁶¹⁴. Ancak, din işiyle devlet işini birbirine karıştırmamak gerekir. Atatürk’ü bu karara yönelten hususlar ise, başta II. Meşrutiyet döneminin düşünce yapısı ve Milli Mücadele sırasında karşılaşılan engellerdir. Özellikle bu dönemde, Milli Mücadeleye karşı gerçekleştirilen isyanlar ve yayınlanan fetvalar, en başta Atatürk olmak üzere milli mücadele önderlerini, Türkiye’yi çağdaş ve modern bir devlet yapmanın gerekliliğine inandırmıştı. Bu çerçevede, daha bu dönemde din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak, dinin devlet üzerinde olabilecek baskısını ortadan kaldırmak ve dinin politikaya karıştırılmasını önlemek temel hedeflerden birisi olarak belirlenmişti⁶¹⁵. Bu sebeple, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak, Yeni Türk Devleti’nin en belirgin özelliklerinden birisi olmuştur.

Atatürk, gençlik yıllarından itibaren bilimin ışığındaki çağdaş görüşleri benimsemişti. Başta çeşitli hurafeler olmak üzere, devlet ve milletin geri kalmasına sebep olan engellerin ortadan kaldırılması gerektiğine inanmaktadı. Ona göre, bu İslam dinine aykırı değildir. Tam tersine, bilim ve aklın gösterdiği yolu tutarak, çağdaş değerleri yakalamak ve milleti yükseltmek İslam dinine uygundur⁶¹⁶.

Bu çerçevede, Türkiye’de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması amacıyla, devletin laikleştirilmesi öngörülmüş ve bunun için bazı çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmiştir. Bu maksatla, 3 Mart 1924 tarihinde; Halifelik ve Şer’iyye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış ve Tevhid - i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. 10 Nisan 1928’de Anayasada yer alan “Devletin dini İslam’dır.” ibaresi çıkarılırken, 5 Şubat 1937 tarihinde de laiklik diğer Atatürk ilkeleriyle birlikte Anayasaya girmiştir. Böylece, Türkiye’de laikliğin önünde yer alan engeller ortadan kaldırılarak, Türkiye Cumhuriyeti resmen laik yapıda bir devlet haline getirilmiştir.

Atatürk’ün gerçekleştirdiği inkılapların temelini teşkil eden laiklik, Türk Milletinin maddî, manevî ve fikri yapısını modernleştirmeyi amaçlar. Bu dönemde, toplum hayatından hurafelerin atılması, din adına yapılan şahsî istismarların önüne geçilmesi vs alanlarında yapılan çalışmalar, milleti modernleştirme

⁶¹³ N. Tuzun, a.g.e., s.3.

⁶¹⁴ U. Kocatürk, a.g.e., s.193.

⁶¹⁵ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya (Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar)*, Bateş Yayınları, İstanbul 1980, s.245 vd.

⁶¹⁶ A. F. Başgil, a.g.e., s.231 - 240.

amacına yöneliktir. Bu çerçevede, yapılan düzenlemeler zaman içerisinde sosyal ve kültürel hayatımızı yeniden şekillendirmiştir.

Laiklik; devlet idaresinin dinin etkilerinden uzak tutulmasını öngörmüş ve akli ve bilimin doğrularını esas alarak, devlet yönetiminin bu esaslar çerçevesinde gerçekleştirilmesini amaçlamıştır.

Laiklik ile, aynı zamanda hür düşünce güvence altına alınarak, toplum hayatına din hürriyeti getirilmiş ve kişiler de dini inançlarında serbest bırakılmışlardır. Bu anlamda laiklik, kesinlikle din düşmanlığı ya da dinsizlik değildir.

6. İnkılapçılık

İnkılâp; Arapça, kalp kelimesinden gelmiş olup, bir milletin sahip olduğu, siyasi, sosyal ve askeri alanlardaki kurumların devlet eliyle makul ve ölçülü metotlarla köklü bir şekilde değiştirilmesi olarak tanımlanmaktadır.

İnkılâpçılık ise; kurucu ve yapıcı bir düşünceyle modern toplum hayatında yeni ilerleme ve gelişmelere imkan hazırlamaya yönelik bir düşünceyi benimsemektir⁶¹⁷. İnkılâpçılık; bir taraftan uygarlık gereği yeni inkılapları öngörürken, diğer taraftan da ileriye yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Bu anlamda, inkılapları sevmeyi ve korumayı, onları medenî ve insani yaşayışın gereği olarak savunmayı öngörür⁶¹⁸.

İnkılâpçılık; Atatürk'ün diğer ilkelerini de içine alan, bir genç ve ana ilkedir. Bu anlamda, gerçekleştirilmiş olan bütün inkılaplar ve ilkelere sahip çıkınayla ifade eder.

Atatürk'e göre; Türk inkılabı, Türk Milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medenî icaplarına göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır⁶¹⁹. Aslında onun inkılâpçılık anlayışı; Türk Milletinin ilerlemesini sağlayacak müesseseleri benimseyerek korumak ve savunmaktır.

Atatürk'ün inkılâpçılık anlayışının temelinde Türk Milletini, dünya kültür ve medeniyetinden yararlandırma düşüncesi vardır. Ancak, Türk inkılabı prensip olarak, toplum hayatında pratik ve teorik manada ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak ve problemleri çözmek şeklinde gerçekleşmiştir. Atatürk, yeri ve zamanı gelince gerçekleştirdiği bu inkılaplar ile; Türk Milletini önceden planladığı çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırarak adımları birer birer atmıştır.

⁶¹⁷ İ. Kafesoğlu, M. Saray; a.g.e., s.41.

⁶¹⁸ H. Eroğlu, a.g.e., s.440.

⁶¹⁹ İ. Kafesoğlu, M. Saray; a.g.e., s.42.

Bu anlamda, gerçekleştirilen bütün inkılaplar, Türk Milletinin ilerlemesini sağlamaya yönelik olmuşlardır.

Atatürk, Türk Milletinin ilerlemesinin devam etmesi ve bunu sağlayan ilke ve inkılapların güvence altına alınması amacıyla inkılapçılık ilkesini, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel prensiplerinden birisi olarak kabul etmiş ve bu ilkeyi de Anayasaya koydurmuştur.

Bu noktada inkılapçılığın esasını da, eskiyi canlandırma teşebbüslerine imkan vermeyecek sağlam bir yeni düzen kurmak⁶²⁰ ve Türk Milletinin ilerlemesini sağlamak maksadıyla yapılmış inkılapları koruyup, savunarak bu yönde ortaya çıkacak yeni ihtiyaçlara göre, akılcı, bilimsel ve ilercici çalışmalar yapmak oluşturmaktadır.

II. BÜTÜNLEYİCİ İLKELER

Bütünleyici ilkeler olarak tabir edilen ilkeler; temel ilkeleri (Atatürk ilkeleri) çeşitli yönleriyle destekleyen ve tamamlayan ilkelerdir. Bunlar aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Milletinin dikkat etmesi gereken bazı prensipleri de ortaya koyarlar.

Şimdi; Milli Egemenlik, Milli Bağımsızlık, Milli Birlik, Beraberlik ve Ülke Bütünlüğü, Yurtta Sulh Cihanda Sulh, Bilimsellik ve Akılcılık, Çağdaşlaşma ve Batıllaşma ve İnsan ve İnsanlık Sevgisi olarak belirlenmiş olan bu ilkeleri ele almaya çalışalım.

1. Milli Egemenlik

Milli Egemenlik Nedir?

Egemenlik (Hakimiyet); egemen olma, hakimlik, üstünlük, amirlik, manalarına gelir⁶²¹ ve hükmeden, buyuran, buyruğunu yürütebilen üstün gücü ifade etmek için kullanılır⁶²². Egemenlik, devlet kudretinin bir vasfıdır. İç hukukta en üstün kudreti, milletlerarası hukukta da eşit ve bağımsız bir gücü anlatır⁶²³.

Milli egemenlik ise; bir milletin kendi kaderine hakim olarak, kendi geleceğini tayin etme gücünü elinde bulundurması demektir⁶²⁴. Yani bir mille-

⁶²⁰ YÖK Komisyon, a.g.e., s.80.

⁶²¹ F. Develioğlu, a.g.e., s.375.

⁶²² Rifat Önsöy, *Türklerde Milli Egemenlik ve Atatürk, Atatürk ve Milli Egemenlik Paneli* (Bildiriler), M. Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 1994, s. 16.

⁶²³ H. Eroğlu, *Atatürk ve Milli Egemenlik, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1987, s.2.*

⁶²⁴ R. Önsöy, a.g.m., a.g.e., s.16.

tin kendini idare etmesi, kendine hükümet edecek heyeti seçmesi anlamına gelir. İç görünüşü itibarıyla demokratik rejimi, yani egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ortaya koyarken, dış görünüşü ile de milletin özgür ve bağımsız yaşamasını, yani dışı karşı millet birliğini ve bütünlüğünü ifade eder⁶²⁵.

Milli egemenlik düşüncesi; ilk defa XVIII. yüzyılda Fransız düşünürü Jean Jaques Rousseau tarafından ortaya atılmış ve bu yüzyılda, despot hükümdarlara karşı, fertlerin hak ve hürriyetlerini gerçekleştirip, teminat altına almak için girilmiş olan mücadele ile başlamıştır⁶²⁶. Ancak, bu fikrin ortaya çıkması yani halkın da yönetime katılarak, hükümdarın gücünün sınırlanması işi, 1215 tarihli Magna Cartaya kadar dayanır⁶²⁷.

Milli egemenlik, bir kişi veya sınıfın egemenliğinden uzak olarak, milletin kendi yönetiminde söz sahibi olması anlamına geldiğinden⁶²⁸, milletin genel iradesinin ortaya konulmasını sağlar ve iktidarın, kayıtsız şartsız millete ait olmasını ifade eder. Milli egemenlik anlayışında millet, kendisini oluşturan fertlerden ayrı, onların üstünde bir kişiliğe, bir iradeye sahiptir ve egemenlik bu kolektif kişiliğe aittir.

Milli egemenlik, millet iradesini hakim kılması münasebetiyle demokrasinin temel şartıdır. Bu sebeple, bütün demokratik ülkelerde en üstün kuvvet ve devlet yönetimi konusunda belirleyici unsur olarak, devlete yön verirken, aynı zamanda devlet fonksiyonlarının oluşmasını da sağlar⁶²⁹.

Milli egemenlik, insanlık tarihinde başlı başına kuvvet kaynağı olan ve kuvvet doğuran fıkırlardan birisi olarak, devletlerin yapısını değiştirebilecek ve tarihin akışını yönlendirecek kadar etkilidir. Dolayısıyla, insanlık tarihi açısından büyük öneme sahiptir⁶³⁰.

⁶²⁵ H. Eroğlu, *Türk İnkılabı Tarihi*, s.e., s.444.

⁶²⁶ Orhan Aldıkaçtı, *Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi, Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi (Panel)*, Ege Üniversitesi, İzmir 12 Mayıs 1986, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986, s. 17.

⁶²⁷ Hasan Köni, *Milli Egemenlik Kavramının Başta ve Türkiye'de Gelişimi, Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişimi (Panel)*, 19 Mayıs Üniversitesi, Samsun 22 Nisan 1986, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986, s.37.

⁶²⁸ Seçil Akgün, *Atatürk, Konya ve Milli Egemenlik, Milli Egemenlik 1991*, Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1991, s.26.

⁶²⁹ Sami Ateş, *Milli Hakimiyet Prensiplerinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılabındaki Yeri*, Kemalist Akıl Birliği Yayınları, Ankara 1991, s.27.

⁶³⁰ Turhan Feyzioğlu, *Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.1.

Atatürk'ün Millî Egemenlik Hakkındaki Düşünceleri

Atatürk'e göre egemenlik, devlet kavramının özünde var olan siyasi bir nüfuz olup, milleti dışta temsil ve başka milletlere karşı savunma yetkisini içeren bir güçtür⁶³¹.

Atatürk, millî egemenliği, bağımsızlık ve demokrasi olarak algılayarak, emperyalizme, istibdata ve esarete karşı, milletin haklarını savunmak olarak değerlendirmiştir⁶³².

Atatürk'e göre millî egemenlik, devlet ve milletin mukadderatında amil ve hakim unsur olması gereken bir değerdir. Çünkü millî egemenlik, adaletin, eşitliğin, hürriyetin dayanağı ve milletin namusu, haysiyeti, şerefidir⁶³³. Bu sebeple Atatürk, millî egemenlik prensibini devletin temel unsurlarından birisi haline getirmeye çalışmıştır. Bundan amaç ise; siyasi, sosyal ve ekonomik yönden, yabancı etkilerden uzak, millî iradede oluşmuş bir toplumun meydana gelmesini sağlamaktır⁶³⁴.

Sadece bununla da yetinmeyen Atatürk'e göre, cemiyette en yüksek hürriyetin, en âli müsavatın, adaletin, istikrarın temini ve korunması, ancak tam ve katî manasıyla Millî Egemenliğin gerçekleşmiş bulunmasıyla kaimdir⁶³⁵. Dolayısıyla O millî egemenliği, bu öneminden ve devletin ebed-i müddet olması, memleketin kuvvetlenmesi, milletin refah ve mesudiyeti ile hayatımız, namusumuz, şerefimiz, istikbalimiz, bütün mukaddesatımız ve nihayet her şeyimiz için behamahâl en kıskanç işlerimizle, açık teyakkuz ve itibahlarımızla ve bütün kuvvetimizle muhafaza ve müdafaa etmemiz gereken bir değer olarak görmüştür⁶³⁶.

Yukarıdaki sözleriyle, millî egemenliğin bir millet için ne anlama geldiğini açık bir şekilde ortaya koyan Atatürk, "Millî hakimiyet öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmaya mahkumdurlar." ifadesiyle⁶³⁷ de, millî egemenlik prensibinin gücünü ortaya koyarak, devlet hayatındaki önemini vurgulamıştır.

⁶³¹ A. Afetinan, a.g.e., s.388-389.

⁶³² R. Önsoy, a.g.m., a.g.e., s.21.

⁶³³ Atatürk Diyor ki, a.g.e., s.27.

⁶³⁴ Servatp Demirci, *Atatürk'te Egemenlik Anlayışı ve Gençlik, Millî Egemenlik Fikrinin Tanımı, Unsurları ve Gelişimi* (Panel), Dicle Üniversitesi Diyarbakır, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986, s.34.

⁶³⁵ Aynı makale, aynı eser, s.28.

⁶³⁶ A. Aksan, a.g.e., s.38.

⁶³⁷ Atatürk'ün Söylerv ve Demeçleri, a.g.e., s. 179.

Ayrıca Atatürk, millî egemenlik mefhumuna Türk'ün ve kendi yüksek fikirlerinin damgasını vurarak hareket etmiş ve bu kavramı izah ederken de millete ve milletin fikrine ağırlık vererek, bunun üzerinde ısrarla durmuştur⁶³⁸.

Türkiye'de Millî Egemenlik Prensibinin Gerçekleştirilmesi

Türkiye'de millî egemenlik prensibinin gerçekleştirilmesi, tamamen Atatürk'ün bu konudaki düşünce ve çalışmalarının eseridir. Çünkü, Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarını kağıt üzerinde paylaşmışlar ve Türk Milletinin siyasi varlığına tamamen son vererek, üzerinde yaşadığı bin yıllık vatanını ufak bir bölge dışında elinden almayı planlamışlardı. Dolayısıyla bunun tabii bir sonucu olarak, 1 Kasım 1918'den itibaren Türk vatanının bazı yerleri işgal edilmiş, Türk ordusu dağıtılmış ve ülke içinde çeşitli ayrılıkçı örgütler ayaklanmalar başlatmışlardı.

Memleketin içinde bulunduğu bu durum karşısında, ilk önce Anadolu ve Trakya'nın çeşitli şehir ve kasabalarında yaşayan vatansever kişiler tarafından, Müdafaa-i Hukuk adı altında direniş cemiyetleri kurulmaya başlanmıştı. Ancak, temelde vatani kurtarma amacıyla kurulan bu cemiyetler, farklı düşünceler sebebiyle, dağınıklık içinde bulunuyorlardı. Dolayısıyla, bu güçleri birleştirerek, millî ve genel bir uyanış yaratacak mücadeleyi başlatmak gerekiyordu.

Tam bu sırada, Türk Milletinin tarihi karakterine ve yıllarca süren siyasi gelişmelere uygun bir ses yükseldi. Mustafa Kemal Paşa, bu durumda millî egemenliğe dayalı, bağımsız, yeni bir Türk Devletinin kurulmasından başka bir kurtuluş yolunun olmadığını ortaya koydu.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden bir gün sonra, 9. Ordu Müfettişliği görevine atanan Mustafa Kemal Paşa, karargahına aldığı bazı arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'dan Anadolu'ya hareket etti.

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla birlikte de, Türk tarihinde ilk defa kişisel egemenlikten, millî egemenliğe geçiş süreci başladı. Çünkü Atatürk, Anadolu'ya ayak bastığı andan itibaren, hem içe, hem de dışa dönük olarak, millî egemenlik prensibini gerçekleştirmek amacıyla hareket etmiştir. O, bu dönemde millî, dinî ve Avrupalı fikirleri yanına almış ve bunların senteziyle Anadolu'da, tek irade, tek devlet, tek egemenlik, tek kumandan, tek meclis ve tek millet fikirlerinden hareket ederek, her alanda gerçek millî egemenlik prensibini uygulamaya çalışmıştır⁶³⁹.

⁶³⁸ Aydın Taneri, *Atatürk ve Millî Hakimiyet*, Ankara 1993, s.13.

⁶³⁹ Bayram Kodaman, *Millî Hakimiyet Fikrinin Gelişmesi, Millî Egemenlik Kavramının Fikrî Gelişmesi*, a.g. panel, a.g.e., s.30.

Dolayısıyla, Türkiye'de millî egemenlik prensibinin genel anlamda ilk defa Atatürk'ün önderliğinde girilen Millî Mücadele yıllarında uygulandığını, söylemek mümkündür⁶⁴⁰. Çünkü bu dönemde, memleketin içine düştüğü kötü durum karşısında, bazı aydınlar memleketin kurtarılması için bir büyük devletin mandasını kabul etmekten başka çare görmezlerken, Atatürk bunlardan çok farklı düşünmüş ve millete güveni esas alan bir hareketin peşinde olmuştur. O, memleketin içinde bulunduğu kötü durumu kast ederek Nutukta; "...Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! İşte daha İstanbul'dan çıkınadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur."⁶⁴¹ demiş ve 22 Mayıs 1919 tarihinde, Sadaret Makamına gönderdiği bir raporda; "Millet yek vücut olup, hakimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef itihaz etmiştir."⁶⁴² şeklinde ifadelerle yer vererek, milletin birlik ve beraberliği ile egemenlik ilkesini, Millî Mücadelenin temel dayanağı yapmaya kararlı olduğunun ilk işaretlerini de vermiştir⁶⁴³.

Atatürk, millette yavaş yavaş uyanmaya başlayan millî bilince ivme kazandırarak, tam bir millî kurtuluş mücadelesini başlatmak amacıyla, 22 Haziran 1919 tarihinde yayınladığı ve Millî Egemenliğe gidiş planı sayılabilecek Amasya Genelgesinde ise; "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." ibaresine yer vererek, daha en başta millete olan güvenini ortaya koyarken, aynı zamanda bütün millî mücadelenin, millet iradesini hakim kılmak için yapılacağını ve milletin kaderini bizzat kendisinin belirleyeceğini vurgulamıştı. Böylelikle Atatürk ahlında millî egemenlik prensibinin gerçekleştirileceğini de açık bir şekilde ifade ediyordu.

Devletin kaderinde, milletin söz sahibi olması anlamı taşıyan millî egemenlik prensibinin, Millî Mücadele dönemi boyunca ve daha sonra da üzerinde durulacak en önemli hususlardan birisi olduğu, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kongreler düzenlenerek, halkın istek ve düşüncelerinin belirlenmeye çalışılmasından da açıkça anlaşıyordu. Zaten sadece bu kongrelerin toplanması bile, millet egemenliğinin gerçekleştirilmesi yolunda atılmış önemli bir adımdı. Çünkü kongrelerde alınacak olan kararlar, milletin temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkacaktı. Bu da milletin girilecek olan mücadelede söz sahibi yapılması demekti.

⁶⁴⁰ Hatuk Ülman, *Millî Egemenlik, Yurtta Sulh Cihanda Sulh ve Atatürk, Millî Egemenlik, Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkeleri ve Atatürk* (Panel), İstanbul 2 Mayıs 1986, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986, s.24.

⁶⁴¹ Atatürk, a.g.e., C.I, s.9.

⁶⁴² U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, a.g.e., s.44.

⁶⁴³ R. Önsöy, a.g.m., a.g.e., s.21-22.

Bu ahval içerisinde, 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan Erzurum Kongresinde alınan kararlar arasında; "Kuva-i milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır." şeklinde⁶⁴⁴ bir maddenin bulunması ise, bütün çalışmaların Türkiye'de milli egemenliği tesis etmek için yapıldığını en açık bir şekilde ispatlıyordu.

Yine 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde çalışmalarını sürdüren Sivas Kongresinin sonunda yayınlanan beyannamede de; "istiklâlimizin temini için kuva-yı milliyeyi amil ve milli iradeyi hakim kılmak esastır." denilerek⁶⁴⁵, Erzurum Kongresinde bu konuda alınan kararın aynen tekrarlanması, şüphesiz Atatürk'ün bu konudaki kararlılığının bir göstergesiydi.

Bu çerçevede, Atatürk'ün, Sivas'ta çıkarttığı gazetenin adının İrade-i Milliye ve Ankara'da çıkarttığı gazetenin adının da, Hakimiyet-i Milliye olması tesadüf değildir.

Türkiye'de milli egemenlik konusunda atılmış önemli adımlardan birisi de Son Osmanlı Mebusân Meclisinde 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misak-ı Milli kararlarıdır. Bu kararların benimsenmesiyle düşman baskısı ve işgalleri kabul edilmeyerek, yeni bir vatanın sınırları çizilirken, aynı zamanda millet, vatanını kurtarmak için büyük bir yemin etmiş bulunuyordu.

Misak-ı Millinin kabulünden sonra İngilizler 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ederek, Son Osmanlı Mebusân Meclisini de dağıtmışlardır. Bu tarih itibarıyla, başkenti bile işgal yaşayan Osmanlı Devleti'nin, tamamen etkisiz kaldığını ve devletin, milletin içinde bulunduğu kötü duruma bir çare bulmasının mümkün olmadığını gören Atatürk, milletin kurtuluşunu yine milletin kendisinin sağlayacağı görüşüne daha da işlerlik kazandırmanın zamanı geldiğini düşünmeye başladı. Bu düşüncesi doğrultusunda Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla hemen harekete geçti ve milli egemenlik prensibinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla, 19 Mart 1920 tarihinde, bütün valiliklere, mutasarrıflıklara ve komutanlıklara bir genelge göndererek, yeni bir meclisin açılması için seçimler yapılmasını istedi.

Bu genelgede yer alan hükümlere uygun olarak yapılan seçimler sonucunda belirlenen milletvekillerinin yanında, İstanbul'dan Ankara'ya gelmeyi başaran milletvekillerinin de katılmasıyla, yeni meclis, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açıldı.

Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla, Türkiye'de milli egemenlik prensibi resmen ve de fiilen gerçekleştirilmiştir. Böylece millet kendi geleceğini kendisi belirleme imkanına kavuşmuştur. Bunda en büyük pay, hiç şüphe yok ki Atatürk'e aittir.

⁶⁴⁴ Atatürk, a.g.e., s.46.

⁶⁴⁵ Y. Özkaya, *Türk İstidial Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, a.g.e., s.45.

Atatürk, Büyük Millet Meclisini açarak en büyük ideallerinden birisi olan, Türkiye’de millî egemenlik prensibini devletin temel unsurlarından birisi haline getirirken, “Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir.” ifadesiyle de, hükümrânlık hakkını ve otoritesini sadece Türkiye Büyük Millet Meclisine, vermiştir. O, böylece bu konuda milleti tam yetkili kılarken, aynı zamanda diktatörlüğe karşı da bütün kapıları kapatmıştır⁶⁴⁶.

Türkiye Büyük Millet Meclisi de, Atatürk’ün idealinin gerçekleştirilmesi hususunda üzerine aldığı sorumluluğun gereğini en iyi şekilde yerine getirmiştir.

Türkiye’de, Türkiye Büyük Millet Meclisinin çalışmalarına başlamasıyla fiilen gerçekleşmiş olan millî egemenlik prensibi, hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir ifadesinin Anayasada yer almasıyla da hukukî anlamda güvence altına alınmıştır.

Böylece, millî egemenlik ilkesi, Atatürk’ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel unsurlarından birisi haline gelmiştir. Bu ilke, devlet yönetiminde en üstün gücün millete ait olduğunu ortaya koyması sebebiyle, cumhuriyetçilik ilkesini bütünler.

2. Millî Bağımsızlık

Bağımsızlık; bir devletin, bir başka devlete veya uluslararası bir kuruluşa tabî olmaması ya da bağlı bulunmaması demektir.

Millî bağımsızlık ise; bağımsızlığın milletçe benimsenmesi ve amaç edilmesidir⁶⁴⁷.

Türk Milleti, karakteri itibarıyla, tarihin her devresinde tam bağımsız yaşamaya büyük önem vermiş ve bu uğurda canını feda etmekten kaçınmamıştır. Bu çerçevede, Millî Mücadele döneminde de, her türlü zorluğa rağmen büyük bir mücadeleye girişerek, tam bağımsız bir Türk devleti kurmayı başarmıştır. Dolayısıyla bağımsızlığın, Türk Milletinin en hassas davrandığı konulardan birisi olduğu ortadadır. Aslında bunu, Millî Mücadelenin en önemli hedeflerinden birisi olan “Ya İstiklâl Ya Ölüm” parolası açıkça ortaya koymaktadır.

Zaten, Atatürk’ün bağımsızlık anlayışı da; kayıtsız ve şartsız tam bağımsızlık fikrine dayanır. Nitekim Onun, Millî Mücadele yıllarından beri takip ettiği siyaset ve izlediği dış politikanın esasını, hep bu ilke oluşturmuştur. Atatürk’e göre tam bağımsızlık; siyasi, ekonomik, askerî, kültürel ve her hususta olmalı-

⁶⁴⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk ve Devlet Kuruculuğu, Atatürkçü Düşünce*, a.g.e., s.473.

⁶⁴⁷ H. Eroğlu, a.g.e., s.448.

dır. Eğer bunlardan her hangi birisinde istiklâlden mahrumiyet olursa, millet ve memleket hakiki manada tam bağımsızlıktan mahrum demektir⁶⁴⁸.

Türk Milletinin temel özelliklerinden olan tam bağımsız yaşama arzusu milli bağımsızlık ilkesini gerekli kılmıştır. Ayrıca Türk Milleti, kendi karakterine uygun olan ve tam bağımsızlığı öngören bu ilkeyi her zaman benimseyip destekleyerek ona millilik vasfı da kazandırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, bu anlayışa uygun olarak, izlediği iç ve dış politikada tam ve milli bağımsızlık ilkesini esas almıştır.

3. Milli Birlik, Beraberlik ve Ülke Bütünlüğü

Milli birlik ve beraberlik; milletçe birliği, beraberliği ve bir arada yaşamayı ve bütünlüğü ifade eder. Bu ilke, aynı zamanda Türk Milletini oluşturan kişilerin karşılıklı sevgi ve saygı duygusuyla birbirlerine bağlanmasını ve ortak amaçlara yönelik olarak varlığını devam ettirmesini amaçlar⁶⁴⁹.

Milli birlik ve beraberlik, her şeyden önce milli devletin gerçekleşme vasıtasıdır. Bunun bilincinde olan, Atatürk de Yeni Türk Devleti'nin milli bir devlet olmasını sağlamaya çalışırken, bu ilkenin yurttaşlar arasındaki bütünleştirici ve kaynaştırıcı özelliğinden faydalanmayı ihmal etmemiştir. Hatta Atatürk, Türk Milletinin şahsında gerçekleştirmeye çalıştığı milli birlik, milli kültür ve milli duygu kavramlarıyla ilgili olarak, bunlar gerçekleştirmeye çalıştığımız en büyük ideallerimizdendir ifadesini kullanmıştır.

Atatürk'e göre, milli meveudiyetin temeli, milli şuurda ve milli birlikte bulunmaktır⁶⁵⁰. Bu sebeple, milli birlik ve beraberlik ilkesi, devletin kuruluşu ve milletin huzur ve refah içerisinde yaşayabilmesi için Atatürk'ün önemle üzerinde durduğu ilkelere aittir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren büyük önem verdiği milli birlik ve beraberlik ilkesinin temelini, bütün vatandaşların, hangi din, mezhep ve ırktan gelirlerse gelsinler, hepsinin Türk olduğu düşüncesi oluşturur.

İlk defa Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Misak-ı Milli kararlarında dile getirilmiş olan Milli birlik beraberlik ve ülke bütünlüğü ilkesi, gerek Milli Mücadele yıllarında, gerekse cumhuriyet devrinde vazgeçilmez önemli ilkelere birisi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez olduğu düşüncesinden hareket eden bu ilke, milliyetçilik ilkesini bütünler.

⁶⁴⁸ E. Z. Karal, a.g.e., s.8.

⁶⁴⁹ H. Eroğlu, a.g.e., s.445.

⁶⁵⁰ U.Kocatürk, a.g.e., s.175.

4. Yurtta Sulh Cihanda Sulh

Yurtta sulh cihanda sulh ilkesi; bir tarafları yurt içinde huzur ve sükunu sağlayarak güven içinde yaşamayı amaçlarken, diğeri tarafları da uluslararası barış ve güvenliği hedef alır⁶⁵¹.

Milli Mücadele döneminden itibaren izlenen dış politikanın temelini teşkil eden yurtta sulh cihanda sulh ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da aynı şekilde üzerinde durulan bir dış politika prensibi olmaya devam etmiştir. Atatürk tarafından; yapıcı, tutarlı ve akılcı bir dünya düzeninin var olmasını sağlamak maksadıyla ortaya konulmuş olan bu ilke, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin barış içinde kalkınabileceği düşüncesinin bir gereğidir. Çünkü savaş hem Türkiye, hem de bütün dünya için bir felakettir. Her şeyden önce, içindeki barışın sağlanabilmesi, şüphesiz bütün dünyanın barış ortamı içinde bulunmasıyla yakından ilgilidir. Dolayısıyla barış, içeride ve dışarıda bir bütün olarak düşünülmelidir.

Atatürk, Türk Milletinin insanî değerlerin hüküm sürdüğü bir atmosferde yaşamasını istiyordu. Bu ise, ancak bütün dünyada barışın hakim olmasıyla mümkün olabilirdi. Bu sebeple Atatürk, barışın sağlanarak, Türk Milletinin rahat yaşamasını temin etmek maksadıyla, böyle bir ilkeyi koymayı uygun görmüştür.

Atatürk, her zaman Türk Milletinin insanca yaşamayı bilmesi gerektiğini savunmuştur. O, insanca yaşamının da; barış içinde Türk ve dünya insanların mutlu kılmak demek olduğuna işaret ederek, barışın bütün insanlık için önemini açıkça ortaya koymuştur.

Ayrıca, Atatürk bu ilke ile, bütün dünyada sınıf mücadelelerinin olmadığı, herkesin demokrasi içinde eşit haklara sahip olduğu ve sosyal dayanışmanın sağlandığı toplumların oluşmasını da gerçekleştirmeyi hedeflemiştir⁶⁵².

Yurtta sulh cihanda sulh, insanlığın en büyük ihtiyaçlarında birisi olan barış nizamını, bütün dünyaya getirebilecek bir ilkedir. Bu noktada, bütün insanlığın özlemini gerçekleştirmeyi amaçlar.

5. Bilimsellik ve Akılcılık

Bilimsellik, devlet ve toplum hayatında bilime yer vermek ve bilimi değerlendirmek demektir. Bilimsellik, olaylara bilimsel gözle bakmayı, gerçeği bi-

⁶⁵¹ H. Eroğlu, a.g.e., s. 456.

⁶⁵² YÖK Komisyon, a.g.e., s. 144.

limsel gözle araştırmayı, hurafelere, doğmalara, peşin yargılara saptmadan akıl hakim kılmayı gerekli kılar⁶⁵³.

Akılcılık ise; bir felsefi akım olarak, Türk inkılabının felsefi tabanını teşkil eden bir unsurdur. Bilimsellik ile bir arada yürür ve gerçeği arayıp bulmaya yarayan bir yol olarak anlaşılır. Bu akıma göre, akıl her şeyin üstünde ve her şeye hakimdir⁶⁵⁴.

Türkiye’de, özellikle Hilâfetin kaldırılmasıyla devletin laikleştirilmesi yönünde büyük adım atılmış ve bu tarihten itibaren devlet yönetiminde din ve diğer bazı manevî değerlerin etkisine son verilmişti. Bu unsurların yerine ise; akıl, mantık ve bilimin doğrularına dayanan yeni kurallar konulmuştur.

Atatürk, Türk Milletini her yönüyle çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmaya çalışıyordu. Bunun, her şeyden önce çağdaş bilimi yakalamakla mümkün olduğunu düşünüyor ve bilimi devlet ve toplum hayatında hakim kılmaya gayret ediyordu⁶⁵⁵.

Atatürk, daima, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bilimsel değerler ve akılcılık prensibine göre yönetilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu çerçevede, O, zaman zaman yaptığı konuşmalarda bu konuya da değiniyor ve konuyla ilgili düşüncelerini açıklıyordu. Nitekim O bir konuşmasında; “Bizim akıl, mantık ve zeka ile hareket etmek şiarımızdır, akıl ve mantığın halledemeyeceği mesele yoktur.” diyerek, fikrini açıklamıştır⁶⁵⁶.

Atatürk, her zaman aklın rehberinin de bilgi ve bilim olduğunu savunarak, devlet hayatında bilim ve bilimsel doğruların hiç bir şekilde göz ardı edilmemesi gereği üzerinde durmuştur. O, bu konuyla ilgili olarak Onuncu Yıl Nutkunda da; “Türk Milletinin yürümekte olduğu gelişme ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir.” diyerek, devlet ve millet hayatında bilimin önemini açıkça vurgulamıştır.

Atatürk, devlet ve milletlerin kalkınmasında akıl ve bilimin önemini çok iyi kavramıştı. Bu noktadan hareketle her zaman, Türk Milletinin de bunu göz ardı etmemesi gerektiğini düşünmüş ve bu sebeple, bilimsellik ve akılcılık ilkesini Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin prensiplerinden birisi olarak ortaya koymuştur.

⁶⁵³ H. Eroğlu, a.g.e., s.457.

⁶⁵⁴ Aynı eser, s.461.

⁶⁵⁵ Atatürk Yolu, a.g.e., s.223.

⁶⁵⁶ A. Afetinan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, a.g.e., s.280.

6. Çağdaşlaşma ve Batılılaşma

Çağdaşlaşma her şeyden önce, çağdaş bilime dayalı bir medeniyeti gerçekleştirmektir⁶⁵⁷. Çağdaşlaşma, Türk Milletinin her konuda, çağın şartlarına göre donanımını ve medenî anlamda çağı yakalamayı ifade eder. Başka bir deyişle; milletin kalkınması ve mutluluğu için çağdaş uygarlıktaki kurumların aynen benimsenmesidir⁶⁵⁸.

Batılılaşma ise, bazı ilim adamları tarafından, çağdaşlaşma ile aynı anlamda kullanılmakla beraber, Türk Milletini maddî ve manevî yönden çağın şartlarına uygun olarak, insanca yaşatmayı ifade eder.

Atatürk, batılılaşmayı modernleşmek anlamında kullanırken⁶⁵⁹, batılılaşmadan sadece medenileşmeyi kastetmiş, bunu Batının bütün değerlerini aynen almak olarak düşünmemiştir.

Osmanlılarda Tanzimat Döneminde başlayan batılılaşma hareketi çeşitli sahalarda devam ederek ilerlerken, Türkiye’de gerçek anlamda batılılaşma ya da modernleşme Atatürk zamanında başlamıştır. O, Türk inkılabının hedeflerinden birisini de, Batı medeniyeti hayat tarzı olarak belirlemiş ve giriştiği inkılaplarla bu amaca ulaşmaya çalışmıştır.

Atatürk, çağdaşlaşma ve batılılaşma yolunda giriştiği hareketlerde, her zaman Türk Milletinin kendi millî değerlerine büyük önem vermiş ve yapılan işlerin millî esaslara ters düşmemesine özen göstermiştir. O, batılılaşma ve çağdaşlaşma hareketinden Batının kültürel değerlerini değil bilim ve teknolojinin alınması gerektiğine işaret ederek, özellikle taklitten kaçınılmasını istemiştir.

Çağdaşlaşma ve batılılaşma, taassuptan uzak ve her zaman yeni gelişmeler, bilim ve teknolojiye açık olmayı ifade eder. Bu anlamda Türk Milletini en ileri seviyeye ulaştırmak hedefinden hareketle, inkılapçılık ilkesini bütünüyle.

7. İnsan ve İnsanlık Sevgisi

İnsan; devlet, millet ve diğer bütün değerlerin temelini oluşturur, insanın düşünülmediği bir sistemde, hiç bir şeyin kıymeti yoktur. Bu sebeple, Türk inkılabının en büyük özelliklerinden birisi de insana ve insanlık sevgisine verdiği değerde görülür⁶⁶⁰.

⁶⁵⁷ Atatürk Yolu, a.g.e., s.223.

⁶⁵⁸ H. Eroğlu, a.g.e., s.464.

⁶⁵⁹ Atatürk Yolu, a.g.e., s.251.

⁶⁶⁰ H. Eroğlu, a.g.e., s.475.

Atatürk, "Biz kimsenin düşmanı değiliz, yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız" sözüyle bunu açıkça ortaya koymuştur.

Atatürk'ün temel ilkelerinden birisi olan milliyetçilik, milletlerarası iyi ilişkileri ve sevgiyi gerektirir. O, her türlü mesceleleri barış havası içinde çözmeyi amaçlamış ve barış için hoşgörü, karşılıklı güven ve sevginin olması gereğine inanmıştır. Atatürk başka milletlerinde bize ve bağımsızlığımıza saygı duymasını istemiş ve bu çerçevede her şeyin çözüleceğini düşünerek, Türk inkılabına bütün insanlığa kucak açan, sevgi ve barışı arzulayan bir karakter kazandırmıştır.

5. BÖLÜM
İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ
(1938-1950)

BEŞİNCİ BÖLÜM:
İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ
(1938 - 1950)

İSMET İNÖNÜ
(1884 İzmir- 1973 Ankara)

İsmet İnönü 1884 yılında İzmir'de doğdu. İlk ve ortaöğretimini Sivas'ta tamamladı. 1903 yılında Mühendishane-ı Berri-i Hümayun'u topçu teğmeni olarak birincilikle bitirdi. 1906'da Erkan-ı Harbiye Mektebi'nü de birincilikle bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle Edine'deki 2. Ordu'ya atandı. Bu görevi sırasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu (1907). Ama cemiyet içinde hemen hiçbir zaman etkin bir görev almadı ve askerlik mesleğine sıkı sıkıya sarıldı. 1908'de kolağası (önyüzbaşı) oldu ve 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) olarak bilinen ayaklanmayı Selanik'ten İstanbul'a gelerek bastıran Hareket Ordusu'nda görev yaptı.

Yemen Ayaklanması'nı bastırmakla görevlendirilen Ahmet İzzet Paşa'nın karargahında görevlendirildi (1910). Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul'a döndü (1913), Çatalca'daki Türk kuvvetlerinin sağ kanat komutanlığı emrine verildi. Erkan-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Enver Paşa'nın 1914'te başlattığı ordunun yenileştirilmesi hareketinde etkin rol oynadı. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzeri-

ne dört yıl devam eden savaş boyunca Çanakkale'de, Doğu Cephesinde ve Erkan-ı Harbiye'de üzerine aldığı görevleri var gücüyle yerine getirmeye çalıştı.

I. Dünya Savaşının sonuna doğru rahatsızlanarak İstanbul'a dönen İsmet Bey, 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezaretinde müsteşarlığa atandı. 29 Aralık 1919'da Paris Barış Konferansı'na hazırlık için kurulan komisyonda askeri müşavir olarak bulundu.

İsmet Bey, ilk kez 8 Ocak 1920'de, bazı müzakerelerde bulunmak üzere Ankara'ya gitti ve kısa bir süre Mustafa Kemal'e çalıştı. Ali Rıza Paşa hükümeti kurulunca bu hükumette harbiye nazırı olan Fevzi Paşa'nın (Çakmak) çağrısı üzerine şubat sonlarında İstanbul'a gitti. 9 Nisan 1920'de de Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine Ankara'ya döndü ve İstanbulla bütün resmi bağlarını kopardı.

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne Edirne milletvekili olarak katılan İsmet Bey, kendisinden hem rütbece, hem kıdemce çok ileride olan komutanlar (örn. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi) olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa tarafından 3 Mayıs'ta oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti'nde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili (Genelkurmay Başkanı) görevine getirildi. Bu görevi üstlendiğinde henüz albay rütbesindeydi. İsmet Bey, 6 Haziran'da İstanbul yönetimince oluşturulan Divan-ı Harp tarafından gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı.

10 Kasım 1920'den itibaren Batı Cephesinde düzenli orduya geçiş çabaları doğrultusunda milletvekilliği ve bakanlık görevi saklı kalmak üzere Garp Cephesi Kuzey Kesimi Komutanlığı'na atandı; 4 Mayıs 1921'de de Garp Cephesi Genel Komutanı oldu. Bu görevdeyken gerçekleştirdiği en önemli başarısı, Ocak ve Nisan 1921'de I. ve II. İnönü savaşlarında Yunan ilerlemesini durdurmuş olmasıdır. Sakarya Savaşı, Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi savaşlarında da askeri bakımdan önemli görevler ifâ etti.

3 - 11 Ekim 1922 tarihleri arasında gerçekleşen ve Kurtuluş Savaşının silahlı mücadele boyutunu bitiren Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde Türk tarafını temsil eden İsmet Paşa, 26 Ekim 1922'de Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) oldu. Lozan görüşmelerinde Türk heyetinin başkanlığını yaptı; Yeni Türk Devletinin milletlerarası arenada hukukilik belgesi olan Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladı.

1923 seçimleriyle oluşan ikinci dönem TBMM'ne Malatya milletvekili olarak katılan İsmet Paşa, Fethi Bey (Okyar) tarafından oluşturulan bakanlar kuruluna yine Dışişleri Bakanı olarak girdi. Lozan Barış Antlaşması'nın 23 Ağustos'ta TBMM'nce onaylanması, onun siyaset-diplomatik alandaki en önemlisi başarısı oldu. Cumhuriyetin ilanı sürecinde de Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın çalışma arkadaşı oldu. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edildikten hemen sonra ilk Cumhuriyet hükümetini kurdu (30 Ekim); aynı zamanda Halk Fırkası genel başkan vekilliği görevini üstlendi. Böylece hükümet ve parti üzerinde etkin bir

güç olma imkânını elde etti. Muhalefet partisi olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) karşısında istediği yetkileri elde edemediği için 8 Kasım 1924'te Başvekillikten istifa etti; onun istifası üzerine 21 Kasım 1924'te yeni hükümeti Fethi Bey kurmuş ise de, İsmet Paşa iktidar dâirliğini elde etmek için çok fazla beklemek zorunda kalmadı. Zira 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said İsyanı üzerine, Fethi Bey, kabinesinin aldığı tedbirlerinin yetersiz görülmesinden dolayı görevden alınırken 3 Mart 1925'te yeniden İsmet Paşa hükümeti kurmakla görevlendirildi. Ayaklanmanın bastırılmasında hükümet başkanı olarak aldığı sıkı tedbirler önemli rol oynadı. Bu tarihten sonra, yeni devletin şekillenmesinde ve tek parti yönetiminin oluşumunda Mustafa Kemal ile birlikte en önemli siyasi kişilik olarak daima ön planda o vardı.

İsmet Paşa, 1924'ten 1937 ye kadar Başvekillik görevini aralıksız sürdürdü. Bu dönemde ülkedeki bütün önemli siyasi gelişmelerde ikinci derecede rol oynayan kişi oldu. Soyadı Kanununun kabulü üzerine Atatürk kendisine İNÖNÜ soyadını verdi. Siyasi muhalefetin etkisizleştirilmesinde, Kemalist inkılabın gerçekleşmesinde, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren iktisat politikasında devletçilik ilkesinin kabulünde ve uygulanmasında çok önemli rolü oldu. Eylül 1937'de Atatürk'le aralarında yönetime ilişkin çeşitli konularda (tekdüze ekonomi politikası, Hatay meselesinde risk almaktan çekinmesi gibi) yaşanan görüş ayrılıkları yüzünden Başvekillikten ayrıldı ve CHP'nin genel başkan vekilliği görevinden de alındı. İnönü ikinci kez başvekillikten ayrılınca yerine Celal Bayar atandı. O da Malatya milletvekili olarak TBMM'deki görevini sürdürdü.

Atatürk'ün ölümü üzerine İsmet İnönü, Meclis tarafından ordunun da desteği ile 11 Kasım 1938'de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçildi. CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan I. Olağanüstü Kurultay'ında partinin "değişmez genel başkanı" seçildiği gibi ayrıca kurultay tarafından kendisine "Millî Şef" sıfatı verildi. Cumhurbaşkanığının yanı sıra CHP genel başkanlığına da getirildiğinden yönetim üzerinde geniş otorite sahibi oldu.

Cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen sonra başlayan II. Dünya Savaşı döneminde İnönü'nün temel stratejisi ülkeyi savaştan uzak tutmaktı. Savaş yıllarının sebep olduğu yokluk, kıtlık, ekonomik ve toplumsal sıkıntılar dönemin en unutulmaz acı hatıraları olarak kaldı.

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, dünya siyasi dengelerindeki gelişmeler Türkiye'yi de yakından etkiledi. Dünyada esen bu rüzgarın etkisiyle İnönü, çok partili hayata geçişte ve ülkedeki siyasi liberalleşme hareketinde etkin rol oynadı. Bu cümleden olarak o, hem CHP içinde yeni politikaya karşı çıkan muhalefet grubunun güçlenmesini önlemeye çalıştı, hem de yeni ve güçlü bir muhalefet partisinin kurulmasını destekledi. İşte bu ortamda 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla Türkiye nihayet Cumhuriyetin ilanından beri varmak istediği siyasi amaca ulaştı. 14

Mayıs 1950 genel seçimlerinden sonra, CHP iktidarı Demokrat Parti'ye (DP) bırakırken, İsmet İnönü de cumhurbaşkanlığından ayrıldı ve ana muhalefet partisi genel başkanı olarak siyasi rolünü sürdürdü.

On yıllık muhalefet döneminde partisinin başında kaldı ve iktidara karşı zamanla sertlik politikasını benimseyerek siyasi ortamın olabildiğince gerilmesinde etkili oldu.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile Demokrat Parti iktidarı sona erdi. Darbenin ardından DP kapatıldı, parti ileri gelenleri tutuklandı. Yeni bir anayasa hazırlanıp kabul edildi. 15 Ekim 1961 genel seçimlerinden CHP birinci parti olarak çıkınca, İnönü yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. CHP ile birlikte meclise giren yeni partiler ve meclisteki bağımsız vekillerle oluşturduğu koalisyon hükümetlerine başkanlık etti. Yeni kurulan siyasal sistemin sağlıklı biçimde işlemesi için çaba gösterdi. 27 Mayıs askeri darbesinin doğurduğu sıkıntılarla da uğraşarak 22 Şubat ve 21 Mayıs 1963'te iki darbe girişimini önledi. 1964 Kıbrıs olayları sırasında Türkiye'nin adaya müdahalesinin ABD tarafından engellenmek istenmesi üzerine dış politikada çok yönlü arayışlara girdi. Planlı ekonomi, sendikalar, grev ve toplu sözleşme yasalarının çıkarılması, Ortak Pazar üyeliği, SSCB ile iyi ilişkiler kurulması gibi iç ve dış politikaya dönük açılımlar bu döneme rastlar. İnönü hükümeti 6 Şubat 1965'te yerini Suat Hayri Uğurlu hükümetine bıraktı. 10 Ekim 1965 seçimlerinde partisinin seçimi kaybetmesi üzerine, parti içi görüş ayrılıklarının derinleşti. İnönü'nün desteklediği "ortanın solu" politikası parti tarafından benimsendi.

Silahlı Kuvvetlerin sivil siyasete 12 Mart 1971'deki müdahalesinden sonra, CHP'nin tutumu konusunda parti içinde önemli görüş ayrılıkları belirdi ve İnönü parti genel sekreteri Bülent Ecevit'le anlaşmazlık yaşamaya başladı. Ecevit'e göre, müdahalenin amacı, CHP içinde egemen olan "ortanın solu" politikasına son vermek ve partinin iktidarı olmasını önlemektir. İnönü ise, müdahaleye açıkça karşı çıkılmasını onaylamıyordu. Muhtıranın ardından yeni kurulacak hükümete partinin üye verip vermeyeceği konusunda beliren anlaşmazlık sonucunda Ecevit istifa etti. Ecevit'e yoğun bir mücadeleye giren İnönü, Mayıs 1972'de toplanan V. Olağanüstü Kurultay'da, politikasının partisince onaylanmaması durumunda istifa edeceğini açıkladı. Kurultayda parti meclisi Ecevit'in yanında yer alınca, 8 Mayıs 1972'de CHP genel başkanlığından ayrıldı. Bu gelişmelerin ardından İnönü 4 Kasım 1972'de CHP üyeliğinden, 14 Kasım 1972'de de milletvekilliğinden istifa etti. Başvurusu üzerine tabii senator olarak Cumhuriyet Senatosu'nda görev aldı.

Millî Mücadele ekibinin en uzun yaşayan kahramanı İsmet Paşa, 89 yaşındayken 25 Aralık 1973'te öldü. 27 Aralıkta devlet töreni ile Anıtkabir'de toprağa verildi. Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren kader birliği yaptığı Gazi Paşa ile ölümünün ardından Anıtkabir'de ebedi istirahatgahlarından yeniden bir araya geldiler.

I. ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ (10 Kasım 1938)

Atatürk, memleket içinde sıkça seyahat etmeyi, elde edilen gelişmeleri yerinde görmeyi, yeni kuruluşların açılışlarını bizzat eliyle yapmayı çok önemserdi. Bu doğrultuda 1938 yılının ilk aylarında Yalova, Gemlik, Bursa, Mudanya ve İstanbul'u kapsayan bir gezinin ardından Ankara'ya döndüğünde, gribal enfeksiyon yüzünden rahatsızlanmış ve Çankaya Köşkü'nde bir müddet istirahat etmesi gerekmişti. Rahatsızlık fazla endişe uyandırmamakla beraber, her ihtimale karşı Fransız dahiliye uzmanı Prof. Fissinger getirtilerek muayenesi gerçekleştirildi. Fransız doktor kayda değer bir rahatsızlık bulgusuna rastlamamakla birlikte bir buçuk ay kadar istirahat tavsiye etmekle yetindi. İstirahatın ardından tamamen iyileşen büyük önder bir süre Ankara'da çeşitli etkinliklere katıldıktan sonra, 20 Mayıs'tan itibaren Mersin, Silifke ve Adana civarını kapsayan yeni bir seyahate daha çıktı. Seyahat kendisini yormuş ve hastalığı yeniden nüksetmişti. 26 Mayıs'ta Ankara'ya döndü, ertesi gün tedavi ve istirahat için İstanbul'a Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Alanında uzman kişilerin tetkikleri sonucu rahatsızlığının karaciğerde olduğu anlaşıldı. Teşhisin ardından Atatürk'ün tedavisine, yurt içinden ve yurt dışından getirtilen bir uzman doktorlar heyetinin kontrolünde devam edildi. Kendisine iyi gelebilecek her yol deneniyordu. 3 Haziran'da yapılan kısa bir yat gezisinin ardından deniz havasının iyi gelmesi üzerine, Savarona Yatı'na taşındı. Hayat dolu bir insan olan büyük önder, memleketin iç ve dış işleri ile, yatta kaldığı günlerde de yakından ilgilendi. 4 Temmuz 1938'de Hatay Anlaşmasının yürürlüğe girmesi yat seyahati sırasında onu çok sevindiren önemli gelişmelerden biri oldu. Temmuz sonunda sağlık durumu yattan Dolmabahçe sarayına yeniden dönmeyi zorunlu hale getirdi. Hastalığının ilerlemesine rağmen memleket işleriyle ilgilenmeyi bir an olsun bırakmadı. Başbakanı, bakanları kabul ediyor, 3 Eylül'de Hatay Devleti'nin kurulması haberine olabildiğince seviniyor, yeni devletin başkanına ve meclis başkanına tebrik mesajları yolluyordu.

Hastalığının gittikçe daha da ilerlediğini hisseden Atatürk, 5 Eylül 1938 günü İstanbul üçüncü noterini çağırarak vasiyetini yazdırmış; buna göre servetinin bir kısmını geçimlerini sağlamaları için ailesinden kalanlara ayırmış, kalan kısmını yarı yarıya olmak üzere Türk Tarih ve Dil kurumlarına bırakmıştır. Böylece bir yandan ağır hastalıkla mücadele ederken öte yandan dil ve kültür gibi olgulara ne kadar önem verdiğini de ortaya koymuştur.

Hastalığının ağırlığından dolayı Atatürk, Cumhuriyetin 15. yıl dönümü kutlamalarında ve 1 Kasım'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış töreninde bulunamadı. 8 Kasımdan itibaren durumunun iyice ağırlaşması üzerine, doktorlar heyeti günlük rapor yayımlamaya başladı. Fakat bütün çabalar korkulan acı neticeyi önlemeye yetmedi.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 Perşembe günü saat 9'u 5 geçte hayata

gözlerini yumdu. Acı haber hükümet tarafından Türk milletine bir tebligat ile duyuruldu. Atatürk'ün Türk bayrağına sarılı tabutu 16 Kasım'da Dolmabahçe Sarayı'nın büyük tören salonunda bir katafalk üzerine konuldu. Burada üç gün kalan Atatürk'ün naaşı İstanbullular tarafından derin bir üzüntü, ama aynı zamanda büyük bir saygıyla ziyaret edildi. 19 Kasım sabahı cenaze namazı Prof. Dr. Şerafettin Yalılıkaya tarafından kıldırdıldıktan sonra Ulu Önder'in tabutu, top arabasına konularak Sarayburnu'na getirildi. Buradan Zafer Torpidosu'na alınan tabut, Moda açıklarında duran Yavuz Zırhlısı'na nakledildi. Cenaze bu deniz vasıtasıyla akşam saatlerinde İzmit'e getirildi ve gece özel bir trenle Ankara'ya gönderildi.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 20 Kasım sabahı Ankara'ya ulaşan Atatürk'ün naaşım, istasyonda karşıladı. Trenden alınan tabut bir top arabasıyla TBMM'ne getirilerek hazırlanan katafalka konuldu. İstanbul'da halk tarafından ortaya konan hüznün, saygı ve duygu seli Ankara'da da gecenin ilerleyen saatlerine kadar devam etti. 21 Kasım sabahı 12 milletvekilinin top arabasına yerleştiği Atatürk'ün naaşının önünden, törene katılan Türk birliklerinin yanında Alman, Fransız, Bulgar, Büyük Britanya, Yunan, İran, Rumen, Sovyet ve Yugoslav birliklerinin saygı geçişi başladı. Saygı geçişinin tamamlanmasının ardından hareket eden top arabasının hemen arkasında Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım ve eşi, onların arkasında cumhurbaşkanlığı genel sekreteri, başyaver ve yaverler yer alıyordu. Onların biraz ardından yürüten Cumhurbaşkanı İnönü'yü TBMM başkanı, başbakan, genelkurmay başkanı, yabancı heyetler ve kor diplomatlar, önde bakanlar ve arkada milletvekilleri, illerden gelen temsilciler, parti heyetleri, yükseköğrenim gençliği, askeri birlikler ve izciler takip ediyordu. Güzergah boyunca biriken halk kitleleri derin bir teccsürle büyük öndere son kez veda ediyorlardı. Cenaze korteji Atatürk'ün geçici kabrinin bulunduğu Etnografya Müzesi önüne geldiğinde büyük önderin tabutu silah arkadaşları tarafından top arabasından indirildi. Burada başta Cumhurbaşkanı olmak üzere resmi heyet ve milletçe gösterilen derin bir üzüntü ve samimi bir ihtiramın ardından cenazesi Ankara Etnografya Müzesi'ndeki geçici istirahatgahına yerleştirildi. Daha sonra naaşı, 10 Kasım 1953'te kendisi için Ankara'da yapımı tamamlanan Anıtkabir'e taşındı.

II. İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANI SEÇİLMESİ

İsmet İnönü, Kurtuluş Savaşı yıllarında Atatürk'ün en yakın silah arkadaşlarından biriydi. Savaşın sonra Atatürk'ün arkadaşlarının bir kısmıyla yolları ayrılrsa da, İsmet Paşa'yla daha uzunca bir süre birliklikleri devam etti. İsmet Paşa 1924'ten 1937'ye kadar Başvekillik görevini aralıksız sürdürdü. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de gerçekleştirilen bütün önemli siyasi ve iktisadi kararların alınmasında ve uygulanmasında önemli rolü oldu. Ancak Eylül

1937'den itibaren ikili arasında iktisadi alanda görüş ayrılıkları belirmeye başladı. İnönü izlenen devletçilik politikasının etki alanının genişletilmesinden yana iken Atatürk buna karşı çıkıyordu. Nihayet İnönü, Atatürk'ün isteği ile Başvekillik görevinden ayrıldığı gibi, CHP'nin başkanvekilliği görevinden de alındı. Başvekillik görevi Celal Bayar'a verildi.

Atatürk'ün ölümünün arkasından iktidarın yeniden şekillenmesi Türkiye'nin en önemli gündemini oluştunuyordu. İktidarı elinde tutan tek siyasi güç olan Cumhuriyet Halk Partisi içinde bir liderlik mücadelesi yaşanıyor ama bu durum kamuoyuna yansıtılmadı. Her ne kadar ölümünden önce Atatürk ile İnönü arasında bir çekişme olduğu söyleniyor, buna kanıt olarak İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın bizzat Atatürk tarafından Başbakanlığa getirildiği gösteriliyorsa da, İsmet İnönü 11 Kasım 1938'de ordunun da desteği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından oybirliği ile cumhurbaşkanı seçildi⁶⁶¹. Cumhurbaşkanlığının yanı sıra CHP genel başkanlığına da getirilmesi onun parti içindeki gücünü göstermektedir. 26 Aralık 1938'de toplanan I. CHP Olağanüstü Kurultayı'nda partinin "değişmez genel başkan"ı seçildi. Bu vasfına bir de "Mihli Şef" sıfatı eklendi⁶⁶².

Avrupa'daki askeri ve siyasi gelişmeleri yakından takip eden İnönü, bir savaş ihtimaline karşı içeride ahengi sağlamak amacıyla Atatürk zamanında sürgüne gönderilenlerin (bunlar yakın tarihimizde 150'likler olarak bilinirler) Türkiye'ye dönmelerine ve aktif siyasette rol almalarına izin verdi. 1939 Mart'ında yapılan genel seçimlerde Atatürk'e yakın bazı kişiler seçilmediği halde; Atatürk zamanında siyasetten dışlanmış olan Fethi Okyar, Kazım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy gibi eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları meclise girdi⁶⁶³. Ayrıca Ocak 1940'da Meclis'ten Milli Koruma Kanunu'nu çıkartarak, ekonomiyi yönlendirmede tam bir kontrol sağladı. Bu gelişmeler üzerine ekonomide liberalizmden yana olan Celal Bayar bir hafta sonra Başbakanlık görevinden istifa etti. Yerine İçişleri Bakanı ve CHP genel sekreteri olan Dr. Refik Saydam bu göreve getirildi.

Bu arada CHP'nin beşinci olağan kurultayı 29 Mayıs 1939'da Ankara'da toplandı. Bu kurultayda alınan kararlara bakıldığında, parti ve hükümet görevleri birbirinden ayrılarak partiyi bir dereceye kadar devletten ayırma gayreti göze çarpmaktadır. Yine bu kurultayda elbette muhalefet konumunda olması beklenmesi de, partinin meclisteki milletvekilliklerinden oluşan bir "müstakil grup" kuruldu. Bu grup 21 kişiden müteşekkildi, partiden bağımsız hareket etme ve uygulamaları denetlemeye yetkisine sahipti. Girup 1946 kurultayına kadar varlı-

⁶⁶¹ Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c. II, İstanbul 1968, s. 35.

⁶⁶² Aynı eser, s. 39-41.

⁶⁶³ Aynı eser, s. 44-48.

gını sürdürdü ise de, denetim adına ortaya kayda değer bir etkinlik koyamadığı gibi bağımsız kalmayı da hiç başaramadı⁶⁶⁴.

Öte yandan bu dönemde, dış politikada da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Bunlardan birisi de Hatay'la ilgili olanıydı. Bilindiği gibi Atatürk'ün sağlığında Türk dış politikasını en fazla meşgul eden konulardan biri Hatay'ın Anavatan'a katılması meselesiydi. Zira Fransa hükümeti Eylül 1936'da Suriye'ye bağımsızlık vereceğini ve bir adı da Sancak olan Hatay'ı yeni Suriye devletine dahil etme niyetinde olduğunu bildirmişti. Bu ne Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ne de Hatay'da yaşayan Türk topluluğunun kabul edebileceği bir durumdu. Atatürk'ün girişimleriyle mesele Milletler Cemiyeti'ne taşındı. Cemiyet Ocak 1937'de Hatay'a bir heyet gönderdi. Yapılan incelemeler sonucu Sancak'ta Türklerin çoğunlukta olduğu tespit edildi. Gelişmeler Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri germişti. Fakat Akdeniz havzasında İtalya'nın sebep olduğu gerginlikten dolayı rahatsız olan İngiltere, bölgede yeni gerginlikler istemediği için araya girdi. İngiltere'nin çabalarıyla varılan mutabakata göre Hatay; iç işlerinde muhtar, dışişlerinde Suriye tarafından temsil edilen bir statüye kavuşturuldu. Milletler Cemiyeti'nce belirlenen Uluslararası Hukukçular Komisyonu'na hazırlanan bir anayasa oluşturuldu⁶⁶⁵. Arkasından Nisan 1938'de seçimlere gidildi. Lakin sancağın bazı bölgelerinde çıkan kanlı olaylar yüzünden seçimler iptal edildi. Ancak Nazi Almanya'sı ve Mussolini İtalya'sının kıta Avrupa'sındaki saldırganlığına karşı Türkiye'nin desteğini hesaba katan Fransa 3 Temmuz 1938'de imzalanan bir anlaşma ile Hatay'ın toprak bütünlüğünün iki devlet tarafından korunmasını kabul etti. Türk ve Fransız kuvvetlerinin ortak kontrolleri altında Temmuz ayında yapılan seçimler sonunda 40 milletvekilinden oluşan Hatay meclisinde 22 milletvekili ile Türkler çoğunluğu sağladı. Yeni meclis ilk toplantısında bağımsız Hatay Cumhuriyeti'ni ilan etti. Aynı meclis bu karardan yaklaşık bir yıl sonra 29 Haziran 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması kararını aldı ve dünyaya ilan etti⁶⁶⁶.

Avrupa'daki gerginlikleri göz önünde tutan İsmet İnönü, Atatürk'ün Hatay için başlattığı diplomasi çabalarının doğurabileceği riskten çekinmişti. İkili arasında 1937'den itibaren oluşan görüş ayrılıklarının satır başlarından birini de bu konu teşkil etmişti. Bilindiği gibi Atatürk, tüm çabalarına rağmen Hatay'ın Anavatan'a katılmasını ömrü vefa etmediği için görememiş, bu onurlu işin kalan kısmını tamamlamak yeni cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye kismet olmuştur.

⁶⁶⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1984, s. 376.

⁶⁶⁵ Fahri Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarih*, Ankara 1988, s. 350-351.

⁶⁶⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1995, s. 294-295.

III. II. DÜNYA SAVAŞI (1939-1945)

1933 yılında Almanya'da yönetime gelen Adolf Hitler, gerek I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmanın olumsuz etkileri, gerekse 1929 dünya ekonomik bunalımının olumsuz etkilerinden dolayı zayıf bir ülke devraldı. Yaşanan yüksek enflasyon, aşırı işsizlik ve bunlara bağlı olarak sanayideki üretim-hammadde düşüklüğü, Hitler'in izlediği akılcı ekonomik politikalarla kontrol altına alınmıştı. Elde ettiği başarılar kısa sürede onun Almanların önemli bir lideri olmasını sağladı. O, bu liderliği Almanya'da katı bir diktatörlüğe dönüştürdükten sonra, elde ettiği iktisadi kaynakları aşırı silahlanmaya yöneltti. İngiltere ve Fransa, bu durumdan rahatsızlık duydular ise de diplomatik ve siyasi yollarla kötü gidişata engel olamadılar.

Avrupa'daki kargaşa ortamından yararlanan İtalya eskiden beri tasarladığı bir planı uygulamaya koyarak, 1936'da Afrika ülkesi olan Habeşistan (Etiyopya)'ı işgal etti. Japonya da 1937 yılında komşusu Çin'e saldırdı. 1938'de Almanlar Avusturya'yı kendi topraklarına kattı.

Hitler'in idaresindeki Almanya ile Mussolini'nin idaresindeki İtalya'nın izlediği saldırgan ve yayılmacı politikalar, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ikinci yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep oldu. Savaş başlamadan önce 1930'lu yıllarda yaşanan gerilimlerde Türkiye Atatürk 'ün oluşturduğu barışçı ve tarafsız bir politika izledi. Ancak onun ölümünün ardından dünyada gerilim giderek daha da arttı. Dünya hızla II. Dünya Savaşı'na doğru sürüklenirken Türkiye'nin idaresi İsmet İnönü'nün kontrolündeydi.

Dünyayı yeni bir savaşa götüren olaylar 1939 yılından itibaren hızla gelişti ve o zamana kadar özellikle Avrupa'da şu gelişmeler yaşandı: I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmalar, yenilen devletlerin aleyhinde oldukça ağır şartlar içeriyordu. Bu durum başta Almanya olmak üzere mağlup devletleri yeni politikalar aramaya sevk etti. Dünya devletleri yeniden birbirlerine karşı silahlanmaya ve gruplar oluşturmaya başladı. II. Dünya Savaşı öncesinde merkezi devletler, Mihver Devletleri ve Müttefik Devletler olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu iki devlet kümesi birbirlerine karşı kıyasıya mücadeleye giriştiler. Mihver Devletleri'ni; Almanya, İtalya ve Japonya, Müttefik Devletleri ise; Fransa, İngiltere ve SSCB oluşturmaktaydı. Müttefiklere daha sonra Amerika Birleşik Devletleri de katıldı.

Ağustos 1939'da Hitler ile Stalin Ribbentrop Pakti'nı yaparak aralarında doğu Avrupa'yı bölüşüklerini ilan ettiler⁶⁶⁷. Bu gelişme başta Polonya olmak üzere birçok devleti ve Türkiye'yi de endişelendirdi. Polonya, İngiltere ve Fran-

⁶⁶⁷ Zürcher, a.g.e., s. 296.

sa ile bir yardım antlaşması imzalamasına rağmen Hitler, 1 Eylül 1939'da bu ülkeye saldırdı⁶⁶⁶. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa iki gün sonra Almanya'ya savaş açtı. 17 Eylül 1939 tarihinde Sovyet Kızıl Ordusuna bağlı birliklerin Polonya'nın doğu sınırlarından saldırması sonucu iki ateş arasında kalan Polonya, 5 Ekim 1939'da teslim olmak zorunda kaldı.

Hitler, 1940 yılının Nisan ayından Haziran ayına kadar sırasıyla Danimarka, Norveç, Hollanda ve Belçika'yı işgal etti. Almanya ile müttefik olmasına rağmen Sovyet hükümeti Alman ordusunun gerçekleştirdiği seri işgallerden derin endişe duymaya başladı. Nihayet gelişmeler karşısında daha fazla tepkisiz kalamayan Sovyet lideri Stalin, 1940 yılının Haziran ayında Kızıl Orduyu harekete geçirerek Litvanya, Letonya ve Estonya'yı işgal etti. Bu topraklar Sovyetler Birliği'nin Baltık Denizi'ne açılabilmesi için hayati öneme sahipti.

14 Haziran 1940'da Alman birliklerinin Paris'e girmesiyle Fransızlar barış istemek zorunda kaldılar. 22 Haziran 1940'da ateşkes antlaşmasını imzaladılar. Alman güçleri Kuzey Fransa'yı ve Atlas Okyanusu kıyılarını işgal ettiler.

İtalya'nın 10 Haziran 1940'da Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle savaş Kuzey Afrika'ya sıçramış oldu. Kuzey Afrika ülkelerinden Libya, Eritre ve Somali İtalyan; Mısır ise İngiliz kontrolünde olduğu için İtalyanlar ve İngilizler Afrika'da savaşa başladılar. Daha sonra bu savaşlara Almanlar da iştirak ettiler. İtalyanlara karşı başarılı olmalarına rağmen İngiliz hükümetinin, kısa bir süre sonra Balkanlardaki gelişmelere ağırlık vermesi nedeniyle Kuzey Afrika'daki hareketi durdu. Daha sonra Ocak 1943'te Kuzey Afrika'da durum tümüyle ABD ve İngilizlerin kontrolü altına girdi.

Hitler Norveç, Fransa ve Balkanlar'ın Alman askerleri tarafından istilasıyla, Batı'dan gelebilecek bir dizi askeri tehdidin tedbirini aldıktan sonra, dikkatini bu kez Doğu'ya, Sovyet Rusya'ya çevirdi. 22 Haziran 1941 günü kısa bir hazırlığın ardından Alman panzer birlikleri Sovyet sınırını geçtiler. Söz konusu saldırının ardından Sovyetler Birliği de bu savaşta yerini aldı.

ABD ilk etapta bu savaşa katılmamıştı. Yalnız daha başından itibaren İngiltere'ye ekonomik ve askeri destek sağlıyordu. ABD'ni savaşa sürükleyen gelişme 7 Aralık 1941 pazarının sabahında yaşandı. O gün Japon uçak gemilerinden havalanan yüzlerce avcı ve bombardıman uçağı, Hawaii Adalarındaki Pearl Harbour (Pörl Harbiri) deniz üssüne geniş çaplı bir hava saldırısı düzenledi. Bu olay üzerine ABD Kongresi 8 Aralık 1941'de Japonya'ya savaş ilan etti. Kaçınılmaz olarak Japonya'nın müttefiki olan Almanya ve İtalya'ya da savaş ilan etmiş oldu.

⁶⁶⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, c. II, İstanbul 2002, s. 387

3 Eylül 1943'de Müttefikler, İtalya yarımadasına çıkartma yaptılar. Çok çetin çatışmalarla geçen İtalya savaşları, 29 Nisan 1944'te İtalya topraklarındaki Alman birliklerinin müttefiklere teslim olmasıyla sona ermiştir.

Amerikan askerleri, 6 Haziran 1944 tarihinde Fransa'nın kuzey kıyılarında *Normandiya Çıkartması* yaptı. 1945 yılı başlarından itibaren Alman orduları gerek Batı'da Amerikan ve İngiliz orduları karşısında, gerekse Doğu'da Kızıl Ordu karşısında ağır kayıplar vererek geri çekilmeye başladı. 1945 Nisanı'nda Nazi yönetiminin sonu gelmişti. 23 Nisan 1945'de Ruslar Berlin'e girdi, 30 Nisan 1945'de Hitler intihar etti. Almanlar, yarım milyona yakın bir kuvvetle Berlin'i 2 Mayıs 1945'e kadar savundularsa da, yoğun Rus taarruzları karşısında 150 bin kişilik ağır insan kaybına rağmen kenti elde tutmayı başaramadılar. Savaşın en ağır sonuçlarına doğal olarak Almanya maruz kaldı. Savaş sonunda gerçekleşen *Yalta ve Potsdam konferanslarında* aldıkları karar gereği müttefikler; Alman topraklarının doğusunu Sovyet, kuzeybatısını İngiliz, güneybatısını ise Fransız ve ABD kuvvetleri olmak üzere işgal ettiler. Ülke silahsızlandırıldı, Nazilerin cezalandırılması için Nürnberg Mahkemesi kuruldu. Müttefikler, 1948'e kadar Almanya'ya nihai şeklini vermeye çalıştılsa da bu konuda aralarında bir mutabakat sağlanamayınca, Batılı devletlerin işgali altındaki bölgeler 23 Mayıs 1949 tarihinde Federal Almanya Cumhuriyeti adı altında yeni bir idari yapıya kavuştu. Sovyetler Birliği'nin işgali altındaki doğu bölgesinde ise 7 Ekim 1949'da Alman Demokratik Cumhuriyeti oluşturuldu. Böylece Almanya Doğu ve Batı olmak üzere 1949 yılından itibaren ikiye bölünmüştü. Bölünmeden Doğu Almanya toprakları içinde kalan başkent Berlin de etkilendi. Bu şehir de tıpkı Almanya gibi Batı Berlin ve Doğu Berlin diye ikiye bölündü. Batı Berlin Federal Almanya'ya bağlandı.

Japonya ise kendi adalarına kadar geri çekilmek zorunda kalmasına rağmen yoğun stratejik bombardımana karşı direnmeyi sürdürmüştü. ABD başkanı Truman, Pasifik'teki savaşı bir an önce bitirebilmek için atom bombası kullanmaya karar verdi. Bu dünya için de çok ağır bir karar olmasına rağmen ABD yönetimi tarafından uygulandı. Yüz binlerce insanın ölümüne, bir o kadarının da sakat kalmasına neden olan atom bombasıyla 6 Ağustos 1945'de *Hiroşima*, 9 Ağustos 1945'te de *Nagasaki* kentleri vuruldu. Bu acı olaylar üzerine 14 Ağustos 1945'te Japonya, kayıtsız şartsız teslim oldu. Japonya'nın teslimi belgesi 2 Eylül 1945'te imzalandı.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'da günümüze kadar bir türlü çözümlü bulunamayan *İsrail - Filistin meselesi* ortaya çıktı. I. Dünya Savaşı ile Filistin topraklarını Türklerin elinden alan İngilizler burada bir manda idaresi kurdular ve bu düzeni II. Dünya Savaşı sonuna kadar sürdürdüler. Savaşın sonunda İngiltere bölgedeki manda idaresini bitirmek istediğini açıklayarak meseleyi Şubat 1947'de Birleşmiş Milletler Teşkilatına götürdü. İki savaş

arasındaki dönemde, özellikle de II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Filistin topraklarına sistemli şekilde yoğun bir Yahudi göçü gerçekleşti. İngiliz mandasının sona ereceğinin anlaşılması üzerine 1948 yılı başından itibaren Siyonist terör örgütleri Yahudilerin olabildiğince geniş toprak elde etmelerini sağlamak üzere Filistin'deki Araplar'a saldırılarını artırdılar. İngiltere'nin 15 Mayıs 1948 tarihinde Filistin topraklarını tamamen boşaltmasından birkaç saat önce Tel Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi bir deklarasyon yayımlayarak İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Deklarasyonun ilanından birkaç dakika sonra ABD, bu devleti tanıdığını duyurdu. Ertesi gün Sovyetler Birliği de aynı yolu izleyince İsrail Devleti resmen kurulmuş oldu. Bu gelişme Arap devletlerinin büyük tepkisine neden oldu. Arap Birliği'ne bağlı Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan kuvvetlerinin Filistin'e girmeleriyle ilk Arap - İsrail savaşı çıktı. Bu savaşlarda Araplar, İsrail'in topraklarını genişletmesine engel olamadılar. Taraflar arasında anlaşmazlık da bir türlü çözülemedi. Bu sorun sonraki yıllarda da bölge barışını tehdit ve dünya kamuoyunun gündemini meşgul etmeye devam etti.

II. Dünya Savaşı tarihteki en yıkıcı savaşlardan biri olmuştur. Ülkeler yanmış, yıkılmış ve milyonlarca insan ölmüş ya da sakat kalmıştır. Savaşın tesirlerini hissetmeyen hiçbir ülke ve toplum kalmamıştır. Büyük hava saldırıları Almanya ve pek çok Avrupa kentlerini yerle bir etmiş, alt yapı sistemleri büyük hasar görmüş, ekonomik hayat adeta felç olmuştu. Bu savaşın sonunda Avrupa devletlerinin sınırları büyük ölçüde yeniden değişti. II. Dünya Savaşı'nın ardından çizilen yeni Avrupa haritası bazı ülkelerin isteklerine karşılık veriyse de, isteklerini gerçekleştiremeyen bazı ülkeler için yeni haksızlıklara yol açıp ileride yeni çatışmalar doğmasına da neden oldu. Mesela savaştan çok ağır hasarla çıkan Almanya her şeyini kaybetmiştir. Müttefikler tarafından Almanlara dikte ettirilen antlaşmalar, çelik sanayi dışında bütün ağır sanayi alanındaki faaliyetleri yasaklamıştı. İtalya'da aynı kısıtlamalara maruz kalmıştı. Müttefiklerden İngiltere ve Fransa için büyük harpte önemli bir kayıp söz konusu değil ise de çok yorgun ve bitkin düşmüşlerdi. Eski kıtanın bu büyük güçleri iki dünya savaşının ardından yorgun düşünce dünya siyasetini şekillendirme işi başta A.B.D. olmak üzere daha zinde olan güçlere kalmıştı.

1. Savaş Yıllarında Türkiye

Cumhuriyetin ilanından II. Dünya Savaşı'na kadar geçen zaman içinde genç Türkiye Cumhuriyeti İktisadi, siyasi ve kültürel alanlarda çeşitli çabalar sergiledi. Siyasi alanda hedef aldığı parlamenter demokratik sistem istikametinde çok mesafe almadı ancak eğitim ve kültür alanında baştan itibaren önemli adımlar atıldı. Gerçekleştirilen köklü dönüşümü her kesime mal edebilmek için kentlerde halkevleri çatısı altında bir takım faaliyetler yürütülürken, kırsal ke-

simc yönelik olarak da köy enstitüleri ve buralarda yetiştirilmesi öngörülen köy öğretmenleri planı hayata geçirildi⁶⁶⁹.

Bu arada 15 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Paktı Türk milliyetçiliği hareketini etkiledi. Esaret altındaki Türklerin kurtarılması bir ideal oldu ve hareket ivme kazandı. Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesi ve bu durumda Sovyet hakimiyeti altında yaşayan Türklerin Ruslara reaksiyon göstermesi ihtimali Almanların hoşuna gidiyordu. Berlin'le ilişkileri bozmak istemeyen Türk hükümeti de bu harekete şimdilik pek ses çıkarmıyordu. Ancak Almanya'nın doğuda ve batıda yenilerek geri çekilmeye başladığı 1944 yılı, Türkiye'deki Türkçülük hareketinin de yönetim tarafından tasfiye edilme sürecini başlattı. İnönü aynı yılın 19 Mayıs'ında Gençlik Bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmada pan-Türkistleri açıkça suçladı. Hareketin öncüleri Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Reha Öğüz Türkan, Alparslan Türkeş ve beraberindeki toplam 23 sanık yargılanmaya başladı. Bu yargılamalar 1947'ye kadar sürdü ve sonunda sanıklar berat ettiler. Sonraki tarihlerde yeni dünya düzeni için tehlike Sovyetler Birliği ve komünizm olarak belirlenince Türk milliyetçileri, bu tehlikeye karşı mücadele eden vatanseverler olarak öne çıkarılmak istendiler⁶⁷⁰.

İktisadi alanda şimdiye kadar çeşitli güçlüklerle elde edilen kazanımlar savaş, tarafsızlık ve seferberlik gibi sebeplerle oldukça zayıfladı. Savaşın başlamasının ardından baş gösteren istifçiliğin, vurgunculuğun, karaborsacılığın ve hepsinden önemlisi etkisini gün geçtikçe arttıran yoksulluğun önüne geçmek amacıyla, 18 Ocak 1940'da Millî Korunma Kanunu mecliste kabul edildi ve 27 Ocak'ta yürürlüğe kondu⁶⁷¹. Temel ihtiyaç maddelerine narh uygulanmaya başlandı, çalışma saatleri günlük üç saat uzatıldı, hafta sonu tatilleri iptal edildi. Öte yandan Ocak 1942'de ekmek karneye bağlanırken, tarım ürünlerinin gerekirse zorla toplanmasına izin veren bir yasa da çıkarılmıştı. Bu tedbirlerin yanı sıra meclisten 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi adlı bir yasa çıktı. Verginin görünürdeki amacı savaşı fırsatı dönüştüren işletmelerin haksız kazançlarını ellerinden almakti. Uygulamada Varlık Vergisi yasaşı sermaye sahibi bazı vatandaşlar aleyhine bir takım sonuçlar doğurdu. Yurt içinde ve yurt dışında tartışmalara sebep olan uygulama Müttefik devletlerin de baskıları sonucu Mart 1944'te tamamen kaldırıldı⁶⁷².

⁶⁶⁹ Ercan Haytoğlu, "İnönü Döneminde Türkiye'de Siyasal Yaşam 1938-1950", *Yakın Dönem Türk Politik Tarih*, Ankara 2007, s. 80

⁶⁷⁰ Kemak Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 227-230.

⁶⁷¹ Oran, a.g.e., s. 389

⁶⁷² Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren Sedat Cem Karadeli, İstanbul 2006, s. 121

II. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'da yaşanan gerilimlerin dışında kalmaya çalışan Türkiye, savaş yıllarında da savaşın dışında kalmak için aynı çabasını sürdürdü. Sovyet saldırganlığı yüzünden Moskova'nın lehine olacak bir müttefikler zaferinden ne kadar çekiniyorsa, Akdeniz havzasında kendini çok rahatsız eden İtalyan yayılmacılığı lehine sonuçlar doğuracak olan mihver devletlerinin muhtemel zaferinden de bir o kadar çekiniyordu. Fakat savaş yıllarında olaylar çok hızlı geliyor ve endişelerden dolayı tam anlamıyla tarafsız kalmayı sürdürmek mümkün olmuyordu.

Nisan 1939'da İtalya'nın Amavutluk'u işgal etmesi Türkiye'yi ciddi anlamda endişelendirdi ve ittifak arayışına sevk etti. Alman saldırganlığı, İtalyan yayılmacılığı ve Rus tehdidi Türkiye'yi başlangıçta İngiltere'ye yaklaştırdı. İki devlet arasında 12 Mayıs 1939'da bir "Ortak Beyanname" yayınlandı. Beyanname ikili arasında bir ittifakın olabileceğinin ilk işareti olduğu gibi, bölgesel endişeler konusunda da ortak görüşe sahip olunduklarının ifadesi sayılıyordu⁶⁷³.

Ağustos 1939'da Alman-Sovyet paktının gerçekleştiğinin ilan edilmesi Türkiye'yi İngiliz-Fransız ikilisine, bu ikiliyi de Türkiye'ye daha yaklaştırdı. Nihayet 19 Ekim 1939'da İngiliz - Fransız - Türk karşılıklı yardım anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Türkiye İngiltere ve Fransa'dan askeri ve iktisadi alanda yardım talep ediyor, ayrıca Sovyetlerle muhtemel bir savaş yükümlülüğünden uzak kalmayı sağlıyordu⁶⁷⁴. İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmesiyle anlaşma gereği Türkiye için İtalya'ya savaş ilan etme durumu ortaya çıkmış, lakin İnönü yönetimi, çok kısa bir süre içinde Fransa'nın yenilgisini de görünce ek protokolü mazeret göstererek savaş dışı kalmakta ısrar etmişti. Almanların Yunanistan'ı işgali ve Bulgaristan'ın da mihver safına geçmesiyle 1941 yılında savaş Türkiye'nin batı sınırlarına dayanmıştı. Bu durumda İngiltere Türk idaresine fazla yüklenemedi. Güç dengesinin Almanya lehine hızla değiştiğini gören İnönü yönetimi 18 Haziran 1941'de bu ülkeyle de bir saldırmazlık paktı imzalamak zorunda kaldı⁶⁷⁵. Bu gelişmeden başta İngiltere olmak üzere müttefikler rahatsız oldu. Rahatsızlığın sebebi siyasi olduğu kadar ticari kayıplara da dayanıyordu. Savaş sanayisi bakımından büyük öneme sahip olan Türk kromu üzerinde bir rekabet başlamıştı. 9 Ekim 1941'de imzaladığı ticaret antlaşması ile Almanya Türkiye ile krom, bakır, pamuk ve zeytin gibi malların ticaretinde önemli bir avantaj sağlamış, bu durum 1944 yılının sonuna kadar devam etmiştir⁶⁷⁶. Almanların 22 Haziran 1941'de Sovyetlere saldırısı Türk yöneticilerde bir rahatlama sağladı. Hatta

⁶⁷³ Gotthard Jaeschke, *Türkiye Kronolojisi*, Çeviren: Gulayse Kocak, Ankara 1990, s. 9-10

⁶⁷⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s. 602

⁶⁷⁵ Soysal, a.g.e., s.639.

⁶⁷⁶ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Ankara 1986, s. 443.

Ankara 1942 yazında Ruslar yenilirse Almanya'nın yanında savaşa katılacağını açıkladı. Lakin Almanlar Kasım 1942'de Stalingrad'da Rus ordularına yenildi. Bu olaylardan sonra Türkiye üzerinde İngiltere ve Amerika'nın baskısı arttı.

Müttefikler Türkiye'nin konumundan yararlanarak topraklarını askerleri ve uçakları için bir ileri üs olarak kullanma isteklerini dayatıyor, Almanlar ise bir müttefik uçağının inmesini dahi savaş sebebi sayacaklarını ilan ediyorlardı. Müttefikler 1943 yılından itibaren savaşta elde ettikleri üstünlüğün sağladığı avantajla Türkiye üzerindeki isteklerini; Ocak 1943'te Churchill-İnönü görüşmesi ve Aralık 1943'te gerçekleşen Kahire Konferansı esnasında İnönü-Churchill-Roosevelt görüşmelerinde müttefik uçaklarının Türkiye topraklarından yararlanmaları şeklinde ısrarla belirttiler. İsteklerinin kabul edilmemesi halinde gelecekte Türkiye'nin Sovyetlerin muhtemel istekleri karşısında kendi başına bırakılabileceği tehdidinde bulundular. Sonunda Balkanlar'ın müttefiklerce kurtarılması şartıyla İsmet İnönü, Türkiye'nin müttefiklerin yanında yer almasını kabul etti. Bu konu müttefikler arasında ittifakla kabul edilmedi. Neredeyse savaş bitmek üzereyken kendi yanlarında savaşa girme ve Almanlarla ilişkileri tamamen kesme konusunda hala isteksiz davranan Türk hükûmetine karşı Müttefikler, Sovyet taleplerine daha yakın durma tehdidi ile karşılık verdiler. 1944 Haziranından itibaren Türkiye müttefiklere yaklaşmaya çalıştı. Ancak onlar bunun o kadar kolay olmayacağını ileri sürdükleri istekleri ile gösteriyorlardı. Bu baskılar doğrultusunda Türkiye evvela 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini tamamen kesti. Buna karşılık İngiltere ve ABD'den, barış sürecinde müttefiklerle aynı eksende tutulacağına dair güvence aldı.

Savaşın sonuna doğru 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'nda Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapılarak Rusların Türk boğazlarından daha geniş bir geçiş serbestisine sahip olmasına sıcak bakıldıysa da, Roosevelt ve Churchill boğazlar üzerindeki Türk hakimiyeti hususunu tartışmaya yanaşmadılar⁸⁷⁷. Yine bu konferansta 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin 25 Nisan'da San Francisco'da toplanması kararlaştırılan konferansa katılabilecekleri ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olabileceklerine ilişkin karar Türkiye'yi muhtemel bir Rus tehdidi yüzünden çok daha yakından ilgilendiriyordu. Ortaklarının eğilimini iyi okuyan Sovyet yönetimi durumu kendi lehine en iyi şekilde değerlendirmeye çalıştı. Türk hükûmeti tehlikeyi sezerek, TBMM'nin 23 Şubat'ta aldığı karar doğrultusunda, savaşın bitmek üzere olmasına rağmen Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan etti⁸⁷⁸. Böylece hem Birleşmiş Milletler kurucu üyeliğini

⁸⁷⁷ Armaoğlu, s.g.e., s. 414.

⁸⁷⁸ Oran, s.g.e., s. 472.

elde etmeyi, hem de çok belirgin bir şekilde kendini hissettiren Sovyet tehdidine karşı yalnız kalmamayı umuyordu.

Savaş yılları Türkiye için siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik bakımlardan oldukça zor yıllar olmuş, lakin her şeye rağmen dünyayı yakıp yıkan bu felaketten ağır hasar almadan çıkılabilmektedir. Jeopolitik konumunun öneminden ötürü savaş yılları boyunca hem müttefiklerin hem de mihver devletlerinin kendi yanlarında yer alması hususunda ağır baskılarına rağmen, sonuna kadar durumu idare etmesini bilmiş, cumhuriyetle birlikte elde edilen kazanımların korunmasını başarıyla sağlamıştır.

2. Savaşın Sonra Türkiye'de Görülen Yeni Gelişmeler

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından oluşturulması için harekete geçen Birleşmiş Milletler Teşkilatı için çalışmalara aktif bir şekilde katılan Türkiye, 28 Şubat'ta Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni, Amerika'daki maslahatgüzarı Orhan Erol vasıtasıyla imzaladı. 25 Nisan'da başlayan San Francisco Konferansı'na, Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığında bir heyetle katıldı. Türkiye ile birlikte 46 ülkenin katıldığı bu konferansın sonunda Birleşmiş Milletler Teşkilatı kuruldu. Türk heyeti 26 Haziran 1945'de Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslar arası Daimi Adalet Divanı Statüsü'nü imzaladı. Bu kararlar 15 Ağustos 1945'de TBMM'nce de kabul edildi.

Savaş sona ererken, fiilen savaşa girmemiş olmasına rağmen İnönü tarafından idare edilen Türkiye'de manzara hiç iç açıcı değildi. İnsanların büyük bir ekseriyeti yokluk ve kıtlığı en ağır şekilde yaşamış, savaşın da sebep olduğu ağır uygulamalardan dolayı, toplum kesimlerinin ekseriyetinin hükümete muhalefeti artmıştı.

Müttefiklerin zaferinin ardından dünyada yaşanan köklü değişikliği İsmet İnönü de gördü. Türk hükümetinin San Francisco Konferansı kararlarını kabul etmesi, Batı ekserinde oluşan demokratik idealleri onaylaması anlamına geliyordu. Sovyetler Birliği tehlikesi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin Batı'ya daha fazla ihtiyaç duyması, dolayısıyla batılı değerleri benimsemesi lüzumlu görülüyordu. Savaş yıllarında sergilediği tutumdan dolayı başta A.B.D. olmak üzere müttefikler Türkiye'yi pek sevmeyişler ama dünya üzerinde bulunduğu yerin önemini de hiçbir zaman görmezlikten gelmediler. Zira kapitalist dünya için Stalin'in Doğu Avrupa'da ve Ön Asya'da izlediği yayılmacı politikalarından endişe duymamak mümkün değildi. Bu durum Türkiye'yi gittikçe daha da vazgeçilmez hale getiriyordu.

İsmet İnönü, savaşın ardından oluşan siyasi ortamın etkisiyle 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada rejimi daha demokratik hale getirmek için yeni kararlar almaya söz verdi. Halkın büyük bir kesiminin tarımla uğraştığı esas alınarak mecliste 14 Mayıs 1945'te toprak olmayanlara toprak verilmesini öngören bir yasa ele alındı. Bu uygulamada daha çok kamu arazilerinin kullanılır hale

getirilerek dağıtılması esas alındı. Lakin yasa ile özel kişilere ait belli bir sınırın üstündeki toprakların da kamulaştırılarak dağıtılması kararlaştırılmıştı. CHP içindeki toprak sahibi vekiller tasarının bu maddesine şiddetle karşı çıktılar. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinde bu tartışmalar sürerken mecliste 1945 yılı bütçesi görüşülmeye başladı. Hükümetin ekonomi politikalarını şiddetle eleştiren Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak'la birlikte oylamaya geçildiğinde Celal Bayar ve Fuat Köprülü de bütçeye ret oyu verdiler. Bunlara Recep Peker ve Hikmet Bayar da katıldılar⁶⁷⁹.

Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Haziran 1945'te CHP meclis gurubuna "**Dörtlü Taktir**" diye anılan bir önerge verdiler. Önergede 1924 Anayasası'nın öngördüğü demokratik açılımlara artık izin verilmesi zamanının geldiği hatırlatılıyor ve meclisin denetim erkini gerçekçi bir şekilde yerine getirmesi isteniyordu. Önerge parti meclisinde tepkiyle karşılandı. İnönü bu gelişmeyi "*bu tür çabalara parti içinde girmesinler, çıksınlar karşımıza geçsinler teşkilatlarını kursunlar, ayrı bir parti olarak mücadeleye girsinler*" şeklindeki açıklamasıyla cevapladı. Muhalliflerden Menderes ve Köprülü 21 Eylül'de, Koraltan 27 Kasım'da parti meclisince yapılan değerlendirmenin ardından partiden ihraç edildiler. Bu kararın ardından Celal Bayar durumu protesto ederek 28 Eylül'de milletvekilliği görevinden ayrılırken, 3 Aralık'ta da CHP'den istifa etti. Bu arada Türkiye'de çok partili hayata geçişin ilk adımı olarak, başında iş adamı Nuri Demirağ'ın bulunduğu Milli Kalkınma Partisi (MKP) İçişleri Bakanlığı'na 7 Temmuz'da kuruluş başvurusunu yaptı, başvuru 18 Temmuz'da kabul edildi ve 5 Eylül 1945'de de ilk muhalefet partisi resmen kurulmuş oldu. Ancak toplumda CHP karşısında alternatif olma sinerjisini oluşturamadı.

CHP'den dışlanan bu dörtlü yeni bir parti kurmak için adeta teşvik ediliyorlardı. Zira İsmet İnönü 1 Kasım'da yaptığı bir konuşmada aslında MKP'nin hukuken varlığına rağmen, Türk demokrasisinin ana noksanının bir muhalefet partisinin olmayışı olduğunu vurgulama gereği duymuştu. Yeni partinin kuruluş çalışmaları başlamış, İnönü çalışmalarında Celal Bayar'a yardımcı dahi olmuştu. Çalışmalar tamamlandıktan sonra Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan dörtlüsü tarafından, Celal Bayar'ın başkanlığında **Demokrat Parti** 7 Ocak 1946'da resmen kuruldu. Toplumun hemen her kesimince yakından biliniyor olmaları, kurucuları bakımından yeni partiye karşı bir endişeye mahal bırakmıyordu. Ayrıca partinin tüzüğü Halk Partisi'nin tüzüğünden farklı değildi. Başta laiklik olmak üzere altı ilkenin benimsenmesi hususunda da bir sıkıntı yoktu. Parti ülke genelinde teşkilatlanmaya başladığında halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Bu geniş teveccühün arkasındaki gerçek, özellikle savaş yılların-

⁶⁷⁹ Karpat, a.g.e., s. 127 vd.

daki katı uygulamalarıyla geniş halk kitlelerini çok bunaltan CHP'ye karşı Demokrat Parti hareketinin iyi bir alternatif olarak görülmüş olmasıydı. Her ne kadar yeni parti içinden çıktığı Halk Partisi'nden farklı olmasa da zamanla hızla genişleyen teşkilatının içinde yer alan farklı muhalif unsurlar, parti-nin genel görüntüsünü belirgin bir şekilde etkileyecektir.

Millî Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti'nin kurularak çok partili süreci başlatmasının ardından 13 parti daha İçişleri Bakanlığı'ndan kuruluş izni aldı. Bunların çoğu çeşitli sebeplerden uzun ömürlü olamadı. Kurulan partilerden bazılarının adları; Türkiye Sosyalist Partisi, Liberal Demokrat Parti, Sosyal Adalet Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Anıtma Koruma, İslam Koruma ve Yurt Görev Partileri şeklindeydi. Eğilimleri İslami çizgiden sosyalizme kadar uzanmaktaydı.

Yeni gelişmeler karşısında endişelenen CHP'liler, 1946 Mayıs'ında gerçekleştirdikleri olağanüstü kurultayda bazı konularda liberalleşme kararı aldılar. İnönü'nün partideki "değişmez genel başkanlığı'na" son verdikleri gibi "Millî Şef" sıfatını da kaldırdılar. Genel başkanı belirlemek için dört yılda bir gerçekleştirilecek olan kurultaylarda yapılacak seçimleri esas aldılar⁹⁸⁰. Normal tarihi Temmuz 1947 olan milletvekili genel seçimlerini Temmuz 1946'ya aldılar. CHP'nin bu kararı, Demokrat Parti'ye hazırlık süresi vermeden seçime giderek iktidarı dört yıl daha garantileme operasyonuydu. DP'liler bu acelecilikten hiç hoşlanmadıklarını seçimleri boykot edebilecekleri tehdidiyle açıkladılar. Nitekim Eylül ayında yapılması gereken yerel seçimler CHP'nin kararıyla 26 Mayıs'a alınarak yapılırken, DP'liler yeterli güvenliğin olmadığını ve hile yapılması ihtimallerinin bulunduğunu ileri sürerek bu seçimlere katılmadılar. CHP bu tepkiye, 5 Haziran'da milletvekili seçim yasasını iki dereceliden tek dereceliye değiştirerek gerçekleştirdiği bir demokrasi esnekliği ile cevap verdi. Muhalefetin seçim yasasına ilişkin başka istekleri de vardı (çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sistemi, gizli oy, açık sayım, adli denetim gibi) ama CHP'liler bunları kabul etmedi. DP'liler de şimdilik demokrasi adına CHP'nin tek dereceli seçim yasası düzenlemesine razı olmak durumunda olduklarını anlayarak bununla yetindiler ve 16 Haziran'da yapılan toplantıda seçime katılma hususunda ilke kararı aldılar. Bu şartlar altında 21 Temmuz 1946'da yapılan milletvekili genel seçimlerinde 465 milletvekilliğinden 395'ini CHP alarak mecliste mutlak çoğunluğu yeniden elde ederken, Demokrat Parti 66, bağımsızlar 4 milletvekili çıkara-bildiler. Bu seçimler oy tasnifinde uygulanan yöntemlerden dolayı uzun yıllar tartışıldı. Demokrat Parti taraftarları hep seçimleri aslında kendilerinin kazandığını savundular.

⁹⁸⁰ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul 1970, s. 125 vd.

CHP yeniden tek başına iktidar olurken, Cumhurbaşkanı İnönü Recep Peker'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. Tek parti anlayışından gelen yeni başbakan, dünyada ve Türkiye'deki yeni şartları kavrayacak ekonomik ve siyasi açılımları yapamadı. Siyasi alanda artık bir muhalefet partisinin var olduğunu, bunun da çok partili demokrasinin gereği olduğunu kabullenmekte zorlandı. İş tıkanma noktasına vardığında devreye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü girdi ve durumu kurtardı. Peker hükümetinin ekonomik alanda en önemli icraatı "7 Eylül Kararları" olarak bilinen önlemlerdi. Bu kararlar TL'nin ABD Doları karşısında değeri %53,6 oranında devalüe edildi. Bundan amaç ithalatı sınırlı tutarak ihracatı artırmaktı. Yüksek orandaki devalüasyona rağmen bunda başarılı olunamadı. 1947 yılının Şubat ve Mart aylarında da yeni dünya düzeninin ekonomi alanındaki uzantıları olan Uluslar arası Para Fonu (I.M.F) ve Dünya Bankası (I.B.R.D)'na üye olundu. Lakin memlekette fukaralık önlenemiyor, muhalefetin eleştirilerinden de uzak kalınamıyordu. 1946 yılında gerçekleştirilen ilk çok partili milletvekili genel seçimleri ile Türkiye'de girilen yeni süreç çok önemliydi. Şimdiye kadar iki defa teşebbüs edilen çok partili demokrasi denemesinde başarılı olunamamıştı. Seçimlerden sonra başlayan tartışmaların boyutu ve gerekçeleri ne olursa olsun, Halk Partisi'nin devleti kuran parti olması ve 23 yıl süren mutlak iktidarın ardından demokrasiye geçişte açılım gösterebilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca çok partili demokrasiye geçiş sürecinde İsmet İnönü'nün gayret ve çabalarının hakkını da teslim etmek gerekir. DP'liler 1946 seçimlerinin yapılış şeklini seçimlerden sonra da; mülki memurların sandık başında halkı etkilediği, açık oy-gizli tasnif yöntemi dolayısıyla usulsüzlüklerin yapıldığı, seçimlere ağır hiteler karıştırıldığı iddialarını uzun süre gündemde tuttular. Bu gerçeklerden dolayı 6 Nisan 1947'de yapılan ara seçimlere katılmadılar. İki parti arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Genel başkan Celal Bayar ile başbakan Recep Peker arasındaki tartışma uzayıp gidiyordu. Durumdan rahatsız olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, araya girerek iktidar - muhalefet ilişkilerini yumuşatmaya çalıştı.

İnönü, gerginliğin devam etmesi üzerine 12 Temmuz Beyannamesi diye anılan bir açıklamayı radyodan yaparak gelinen noktaya dair düşüncelerini kamuoyu ile paylaştı. Cumhurbaşkanı beyannamesinde özetle; kendisinin partiler üstü olduğunu, onları yasal zeminde uzlaştırmaya çalıştığını, iktidarın muhalefetten, muhalefetin de iktidardan derin kuşku duymasına hiçbir sebep olmadığını, muhalefetin de güvence altında olduğunu belirtmiştir. Bu beyanname, geri dönülemez bir şekilde çok partili sürecin başladığının açık teminatıydı. Bildiriyi iktidar ve muhalefet olumlu buldu ve bu çerçevede aralarındaki ilişkiler şimdilik yumuşadı. Ancak CHP kendi içinde zorlu tartışmalar yaşıyordu. Bu tartışmaların temelinde yeni durum karşısında sertlikten yana olanların mı ılımlıların mı işi ele almaları gerektiği hususu vardı. Sertlikten yana olanlar adına iktidarda bulunan Peker kabinesinin şimdiye kadar ne ekonomik alanda ne de siyasi alanda başarılı olama-

ması parti içinde ilımlıları öne çıkardı. Baskılara dayanamayan Recep Peker istifa edince 13 Ekim 1947'de Hasan Saka kabinesi iş başına geldi. Yeni kabinenin göreve başlamasıyla iktidarla muhalefet daha ılımlı bir atmosfere kavuştu. Böyle bir ortam her şeyden önce Türkiye'nin yararınaydı. Çünkü bu tarihlerde A.B.D. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile bir yandan savaşın yaralarını sarma adına büyük mali kaynaklar aktarıırken, diğer yandan kendini açıkça hissettiren Sovyet tehdidine karşı kendi safını oluşturmaya çalışıyordu. Türkiye böylesine önemli zamanı iç çekişmelerle harcamazdı. Gelinen noktada iki büyük tecrübe ve sağduyu adamı olan İsmet Paşa ile Celal Bayar'ın çabalarının büyük yeri ve önemi vardı. Celal Bayar başta kendisi olmak üzere diğer partililerin de, CHP'lilerle iyi geçinmesine özen göstermeyi ihmal etmedi. O, Türkiye'de bu süreç, dönen demokrasi çarklarının ortaya çıkardığı olağan şartlar sonucu gelinmediğini, gelinen noktanın iç dinamiklerden çok dış faktörlerin etkisiyle elde edildiğini, bu yüzden itina ile götürülmesi gerektiğini çok iyi biliyordu.

Hasan Saka'nın başbakanlık görevine getirilmesi, CHP'nin kendini yenileme ve halka daha fazla yaklaşma çabaları olarak görülmektedir. Halk Partisi'nin 17 Kasım 1947'deki yedinci kurultayında; partinin yetkili organlarının demokratikleştirilmesi kararının yanında, parti ideolojisini oluşturan altı ilkenin yeniden yorumlanması, inkılâpçılık, devletçilik ve okullarda din öğretimi tartışmalarının yoğunlaşmasının ardından laiklik politikalarının önemli ölçüde yumuşatılması kararlaştırılmıştı⁶⁶¹. 1948 yılına gelindiğinde çok partili sürecin estirdiği tartışma ortamında din eğitimi gündeme daha yoğun gelmeye başladı. Tevhid-i Tedrisat yasası çerçevesinde 1924 yılında açılan İmam Hatip okulları 1920'li yılların sonunda kapanırken, Daru'l-Fünûn bünyesinde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren İlahiyat Fakültesi de 1933 yılında bu eğitim kurumunun İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesinin ardından, orta öğretim kurumlarında din öğretimi olmadığı için kapatılmıştı. Bu gelişmelerin etkisi altında 14 Ocak 1948'de bazı milletvekilleri bir ilahiyat fakültesinin açılması yönünde TBMM'ne bir önerge sunmuş, yapılan çalışmaların ardından İktidar partisinin onayıyla 4 Haziran 1948'de de bu fakültenin Ankara Üniversitesi bünyesinde açılması kararlaştırılmış, Fakülte 21 Kasım 1949'da öğretime başlamıştır⁶⁶². Aynı tartışmalar sürecinde ülkede yaşanan din görevlisi sıkıntısına da dikkat çekilmişti. Yine Halk Partisi iktidarının oluruyla 15 Ocak 1949'da İstanbul ve Ankara'da birer tane olmak üzere İmam Hatip Kursu adıyla en az ortaokul mezunlarının katılabileceği on aylık bir öğretim süresini ön gören öğretim kurumları açılmış, daha sonra bunların sayısı ihtiyaçtan dolayı ona çıkmıştır⁶⁶³.

⁶⁶¹ Karpat, a.g.e., s.180-181

⁶⁶² Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi" Maddesi, İA, c. 22, TDV yayını, İstanbul 2000, s. 71.

⁶⁶³ Halis Ayhan, "İmam-Hatip Lisesi" Maddesi, İA, aynı cilt, s.191.

Çok partili sürece geçişin ardından parti içi mücadele sadece CHP'de yaşanmıyordu. Muhalefet cephesinde de durum pek farklı değildi. Daha partinin kuruluşundan itibaren üyeler arasında bazı görüş ayrılıkları gözlenmiş, ancak 1948 yılı başından itibaren bu farklılıklar ayrılıklara yol açmıştı. Parti içinde en çok tartışılan konu CHP'ye karşı izlenen muhalefetin dozu üzerineydi. Muhalefler parti yönetimini iktidar partisi ile hiçbir konuda uzlaşılması gerektiği yönünde çok sert eleştiriyorlardı. İhraç edilenler ve partiden ayrılanlar Mareşal Fevzi Çakmak'ın fahri başkanlığında ve Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli gibi isimlerin kuruculuğunda **20 Temmuz 1948'de Millet Partisi** adını verdikleri yeni bir parti kurdular. DP muhalefetini yetersiz görenler tarafından kurulmuş olan Millet Partisi, seçim kanunundaki değişiklikleri yeterli görmeyerek 17 Ekim 1948'de 13 ilde yapılan ara seçimlere (seçimleri bütün illerde CHP kazandı) katılmamış, gerçekten CHP iktidarına karşı sert muhalefet yapmıştı. Fakat 1950 seçimlerinde ancak %3 oranında oy almış ve başarılı olamamıştır.

3. Soğuk Savaş Döneminin Başlangıç Yıllarında Türkiye

II. Dünya Savaşından sonra, milletlerarası politik dengeler tamamen değişti. İngiltere'nin dünya siyasetinde devam eden geleneksel ağırlığı yerini, iki yeni kuvvet olarak beliren Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'ne bıraktı. Savaşın ardından kapitalizm ve komünizm ekseninde şekillenen ve iki büyük güç arasında kıyasıya mücadele yaşanan iki kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkmaya başladı. Bu düzenin dışında kalan ellinin üzerindeki bağımsız devlet ile Afrika, artık sömürgeciliğin kara kıtası olmayıp, milletlerarası münasebetlerin yeni bir ağırlık alanı haline geldi. Ayrıca Asya-Afrika-Latin Amerika ülkelerine de Üçüncü Dünya ülkeleri denildi.

Savaşın ardından Türkiye için uluslararası ilişkilerde daha zorlu bir dönem başladı. Zira Sovyetler Birliği uygun siyasi ortamdan yararlanarak Türkiye'den kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerde bulundu. Şöyle ki, Yalta Konferansı'nın hemen ardından 1925 yılından beri yürürlükte olan Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı fesheden Moskova yönetimi, 7 Haziran 1945'de Ankara'ya verdiği notada yeni bir saldırmazlık paktı için Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere iadesinin yanında Boğazlar bölgesinde de kendileri için bir üs verilmesi şartını ileri sürüyordu. Aynı konu Yalta'dan sonra Ruslar tarafından, müttefikler arasında 1947 Temmuz'unda gerçekleşen Potsdam Konferansı'nda da gündeme getirildi. Fakat Moskova yönetimi, bu konuda ortakları İngilizlerden ve Amerika-lılardan olumlu mesaj alamadı.

Yeni dünya düzeninin en önemli aktörü Amerika Birleşik Devletleri, II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgenin de en önemli siyasi aktörü olmaya aday gözüküyordu. Bölge ülkelerinin; Sovyetlerin reji-

miyle, sahip olduğu askeri gücüyle bölge için oluşturduğu tehdidin üstesinden gelme kabiliyeti yoktu. Mesela Türkiye Moskova'nın taleplerini geri çevirmişti ama sahip olduğu ekonomik güç, tehdide karşı bulundurması gereken askeri donanımı ve asker miktarını kaldırarak durumda değildi. Dış yardım aramaktan başka çare yoktu. Bu doğrultuda daha 23 Şubat 1945'te ABD ile Türkiye arasında Ankara'da bir antlaşma yapılmış ve Ekim 1946'da 25 milyon dolarlık bir kredi temin edilmişti. Ayrıca bölge ülkelerinden Yunanistan ve İran'ın da durumu pek iç açıcı değildi⁶⁸⁴.

Ortadoğu'daki ve Doğu Avrupa'daki durumu kendi siyasi çıkarları bakımından tehlikede gören Amerika Birleşik Devletleri, 12 Mart 1947 tarihinde Başkanın, kendi adıyla "**Truman Doktrini**" olarak anılacak olan bir bildiri yayımlayarak, Sovyet tehdidine maruz kalan bölgelere açıkça Amerikan desteğini vaad etmişti. Bu gelişme Türkiye'de büyük bir dikkatle takip edilirken aynı zamanda memnuniyetle karşılanmıştır. Komünizme karşı siyasi tavrını Truman Doktrini ile açıkça ortaya koymasından sonra ABD, bu işin mali ayağını da 5 Haziran 1947'de açıkladığı "**Marshall Planı**" ile sağlamlaştırdı. Plana göre komünist ülkeler de dahil olmak üzere bütün ülkelere Amerika ile işbirliği yapmayı kabul edecek olurlarsa plan dahilinde mali yardım yapılacağı bildirilmişti⁶⁸⁵. Açık bir şekilde Sovyet tehdidine maruz kalan Türkiye ABD'nin desteğine oldukça istekliydi. İsteklerin karşılıklı örtüşmesi üzerine Türkiye ile Amerika arasında 12 Temmuz 1947'de, Ankara'da Amerikan yardımını öngören yeni bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma Türk kamuoyunda iç ve dış politika bakımından bir teminat olarak algılandığı için oldukça önemsenmiş, ancak daha çok askeri amaçlı olduğu için ekonomik alanda beklenen rahatlamayı sağlamamıştı. Amerikan hükümeti 2 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu'nu kabul etmiş, bu kararın ardından aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 Avrupa devleti, 16 Nisan 1948'de kendi aralarında **Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı**'nı (OEEC) kurmuşlardı. Yalnız yardımların uygulanması safhasında savaştan doğrudan etkilenmediği gerekçesiyle Türkiye, Amerikalı uzmanlarca yardım dışı tutulmak istenmişti. Gelişmeler üzerine Türk hükümetinin doğrudan Amerikan hükümetiyle temasa geçmesi üzerine 4 Temmuz 1948 tarihli yeni bir antlaşmayla durum yeniden düzeltilmiş, 1949-1951 yılları arasında Türkiye Marshall Planı dahilinde yardım almış, bu yardımlar 1951 yılından sonra "**Ortak Savunma Planı**" adıyla devam etmiştir⁶⁸⁶.

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile savaşın sebep olduğu tahribatı onarmalarına yardımcı olmak ve komünizme karşı korumak amacıyla ABD,

⁶⁸⁴ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, c. I, Ankara 1987, s. 212

⁶⁸⁵ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara 1979, s. 18

⁶⁸⁶ Sander, a.g.e., s. 51-53

Avrupa ülkelerine büyük oranlarda mali yardımda bulunurken, Sovyetler Birliği ABD tarafından kendisine yönelik bir kuşatma çabasının yürütüldüğünü görüyordu. Sovyet yönetimi, aleyhine cereyan eden gelişmeler karşısında tepkisini kalmadı. Moskova'nın girişimleri ile evvela 1947 Eylül'ünde Marshall planına karşılık "Kominform" kuruldu. Üyeleri, Sovyetler Birliği, Polonya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Fransa, İtalya ve daha sonra Hollanda komünist partilerinin yöneticileriydi. 1947 yılının sonundan itibaren bu örgütlenme sayesinde komünistler, bütün Batı Avrupa'da karışıklık çıkarma planları ve grev talimatları ile şiddetli bir muhalefeti desteklemeye başladılar. Avrupa ülkelerinin her biri özgürlük ve güvenliklerini teminat altına alacak yollar aradılar. Sovyetler Birliği'ni etkileme imkan ve gücüne sahip tek ülke olan Amerika'ya daha etkin bir şekilde yöneldiler. Dünyada yaşananlar Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında başlayan gerilimin yansımasıydı.⁶⁶⁷ Bu gerilim zamanla daha sert mücadele ve çarpışma örnekleriyle kendini gösterdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan ve 1990'lı yılların başlangıcına kadar devam eden dönem "Soğuk Savaş Dönemi" adını aldı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş konseptini tamamlayan asıl gelişmeler, askeri alanda gerçekleştirilen paktlardır. Komünistlerin 1948 Şubatında Çekoslovakya'da iktidarı ele geçirmeleri üzerine harekete geçme gereği duyan İngiltere ve Fransa yanlarına Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı da alarak 17 Mart 1948'de "Batı Avrupa Birliği"ni kurdular. Beş devlet aralarında her türlü işbirliğinin yanında asıl askeri bir işbirliği yapmış oluyorlardı. Zira birine karşı gerçekleşecek bir silahlı saldırıya karşı hep birlikte karşı koymayı kararlaştırmışlardı. İngiltere hariç müttefiklerin hepsi savaş sırasında işgale uğramış zayıf devletlerdi. Giderek ağırlaşan Sovyet tehdidi karşısında yeterli dirence sahip değillerdi. Zira Ruslar, Berlin konusunda 1948 yılı boyunca Batılı devletlere olmadık zorluklar yaşatmış, nihayet işgal altında tuttuğu Doğu Berlin'i bütün baskılara rağmen boşaltmaya yanaşmamışlardı.

Monroe Doktrini⁶⁶⁸'nden itibaren Avrupa devletlerinin işlerine pek karışmama ve onlarla ittifaklara girmeme ilkesini benimseyen Amerika, bu defa işin ciddiyetini kavrayarak inziva politikasını bırakmaya karar verdi. Çünkü Avrupalı devletler, Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidi karşısında oldukça zayıf durumdaydı. Bu gerçeklerden hareketle Amerika'nın öncülüğünde 12 batılı ülke (ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, Lüksemburg, Hollanda, Danimarka, Portekiz, Norveç, İtalya, İzlanda ve Belçika) arasında 4 Nisan 1949'da kusa adı NATO olan "Kuzey Atlantik İttifakı" kuruldu. Antlaşma metninde demokrasi ve insan

⁶⁶⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 436 vd.

⁶⁶⁸ Monroe Doktrini; Avrupa'nın Amerika kıtasındaki olaylara karışmaması A.B.D.'nin de Avrupa'daki savaşlara katılmama politikası, Amerika Amerikalıdırndır Politikası olarak ifade edilebilir.

hakları temelinde hukukun üstünlüğü ekseninde ortak savunma, barış ve güvenliklerini koruma amacıyla bir araya geldikleri vurgulanıyordu. Bu ittifakın kurulması kısa sürede etkisini göstermiş ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yayılması durdurulabilmiştir⁴⁴⁴.

Savaşın ardından yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, Sovyet tehdidi karşısında Batılıların oluşturduğu ittifaklara yakın ilgi gösteriyor ve bunlara dahil olmaya çalışıyordu. NATO ittifakı daha kuruluşundan itibaren Türkiye'nin ilgi alanı içindeydi. Bunun için bir süre beklendi ise de Türk yöneticileri geçen zaman içinde boş durmadı. Nitekim 10 Avrupa ülkesinin (Belçika, İngiltere, Fransa, İtalya, Danimarka, Hollanda, İrlanda, Lüksemburg, İsveç, Norveç) bir araya gelerek 5 Mayıs 1949'da kurdukları Avrupa Konseyi'ne 8 Ağustos 1949'da üye kabul edildi.

6. BÖLÜM
DEMOKRAT PARTİ
İKTİDARI VE
ADNAN MENDERES
DÖNEMİ
(1950 — 1960)

ALTINCI BÖLÜM:
DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE
ADNAN MENDERES DÖNEMİ
(1950 — 1960)

MAHMUD CELALEDDİN BAYAR
(1883 Bursa-Gemlik – 1986 İstanbul)

Celal Bayar 1883 yılında Bursa İline bağlı Gemlik İlçesi'nin Umurbey Kasabasında doğdu. İlk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra adalet, reji ve bankacılık sahasında memuriyet görevlerinde bulundu. 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarına katılarak bu cemiyetin İzmir Şubesi Genel Sekreterliğini yaptı. 12 Ocak 1920'de toplanarak 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli kararlarını alan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan vilayeti mebusu olarak katıldı.

Celal Bayar, her türlü zorluk ve sıkıntılara rağmen, dirayetli, iradeli, cesur ve azimli bir kişilik olarak mücadele verdiği her alanda büyük başarı gösterdi. Düşünce ve faaliyetleriyle kendinden sonra gelenlere rehberlik eden yakın tarihin en önemli şahsiyetlerinden biridir.

Millî Mücadele yıllarında gösterdiği büyük fedakarlıklarla her türlü takdiri kazanan Bayar, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren önemli görevler alan, başarılı bürokratinin ve iktisatçılığının yanı sıra, Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçişinde oynadığı etkin rol ile de siyaset tarihinde önemli bir misyon icra etmiştir. Millî Mücadele yıllarında Mahmut Celal Bey'in, Galip

Hoca takma adıyla ve tebdil-i kıyafetle, İzmir'in ısgalının ardından Batı Anadolu bölgesinde Yunan ısgahine karşı yürüttüğü millî direniş hareketini organize etme çabaları çok önemlidir. Ayrıca Çerkez Ethem'in isyanı sırasında, Ethem'i ikna etmek için gönderilen heyete başkanlık etti.

Mustafa Kemal Paşa tarafından namzet gösterilen Mahmut Celal Bey, Milletvekilleri tarafından 1921'de İktisat Bakanlığı görevine seçildi. Lozan Barış Konferansı'na müşavir olarak katıldı. 1923 seçimlerinden sonra İkinci Büyük Millet Meclisi'ne İzmir Milletvekili olarak girdi. 1923 yılında Mübadele İmar ve İskan Vekilliği adıyla yeni bir bakanlık oluşturulmuş ve Mart 1924'te bu göreve getirilmişti. Aynı yıl İş Bankası'nın kurulması gündeme gelince Bayar vekalet görevinden ayrıldı ve 1924'te Türkiye İş Bankası'nı kurma görevini üstlendi. 1937'de Atatürk tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı olarak tayin edildi ve ilk kabinesini kurdu.

Atatürk'ün son başbakanı, Türkiye'nin ilk sivil Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar, İkinci Meşrutiyet'in ilanından itibaren Türk siyasetinde etkin bir şekilde rol oynamaya başlamıştır. Arkadaşları ile 1945'de Dördü Taktır'i verinceye kadar CHP'de etkin bir sima olma özelliğini sürdürdü. Dördü Taktır'den sonra partiye yolları hızla ayrıldı. Taktire atıza koyan arkadaşlarından Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Kuraltan ile birlikte Demokrat Parti'yi kurdu ve parti genel başkanlığına getirildi. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde genel başkanı bulunduğu Demokrat Partinin iktidarı büyük çoğunlukla kazanması ile 22 Mayıs 1950'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına seçti.

1954-1957 genel seçimlerinden sonra da Meclis tarafından Cumhurbaşkanlığına seçilen Bayar, 10 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde Adnan Menderes'i başbakan olarak tayin etmiştir. 10 yıl boyunca sürdürdüğü bu görevden 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile uzaklaştırıldı. Yassıada Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildi. Cezası daha sonra müebbet hapse çevrildi. Yassıada'dan Kayseri Bölge Cezaevi'ne nakledilen Bayar, 7 Kasım 1964 tarihinde rahatsızlığı nedeniyle serbest bırakıldı. 22 Ağustos 1986 tarihinde İstanbul'da vefat etti.

Celal Bayar'ın Aralık 1952'de Batı Trakya'ya yaptığı ziyaret Batı Trakya Türkleri tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Zira bu ziyaret soydaşlarımıza Cumhurbaşkanlığı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaretti. Bu ziyaret esnasında Gümülcine'de bölgenin ilk Türk Lisesi açıldı ve adı anlamlı ziyaretin anısına Gümülcine Celal Bayar Lisesi oldu. Bayar, Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, Batı Trakya ve Kıbrıs Türklerine yönelik çalışmaları ile Türklüğe önemli hizmetlerde bulundu.

Celal Bayar, Atatürk'e derin bir saygı, eşsiz bir sevgisi ve vefa ile bağlıydı. O, Tek Parti döneminin en kapsamlı hükümet programını hazırlayarak 8 Kasım 1937'de Meclis'te okuduğu zaman Atatürk'e 44 defa atıfta bulunmuştur. Kendisindeki Atatürk sevgisini tıhar makamından Bayar'ın 1953'te Anıt Kabir'deki sözleri de çok manidardır: "Sen bizimdin. Seni halife yapmak, padişah yapmak isteyenler oldu. İltifat etmedin, millî irade yolunu seçtin.

Hayat ve şahsiyetini milletin hizmetine vakfettin. Türk'ün gıpta ettiği, taziz ettiği, övdüğü vasıflara maliktin. Bütün bu meziyetleriyle Türk'ün ta kendisiydin."

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 11 Temmuz 1992 tarihinde 3837 Sayılı Kanunla Celal Bayar Üniversitesi'ni kurarak onun adını boylesine önemli bir kurumla ebedileştirme vefasını göstermiştir.

Demokrat Parti 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde oyların yüzde 53,3'ünü alarak 408 milletvekili çıkartıp iktidar oldu. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi Modern Türk Siyasal Tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir.⁸⁹⁹ Demokrat Parti gücünü bütün sosyal grupları içine alan kitlelerden alıyordu. Kamuoyunda partinin bütün sosyal kesimleri memnun edecek yeni bir program uygulayacağı beklentisi vardı. Parti programında anayasada yer alan Cumhuriyet Rejimi'nin dayandığı altı ilke yer alıyor, fakat bunlar daha liberal bir şekilde yorumlanıyordu.

Din temel insan haklarından biri olarak görülüyor, dinin siyasi amaçlarla istismar edilmesine karşı çıkılıyordu. Devlet ferdin mutluluğu için kurulmuş bir müessese olarak kabul ediliyordu. Merkezî hükümetin yetkilennin kısılması, mahalli idarelerin kuvvetlendirilmesi savunuluyor, devlet memurlarının görevlerini halka lütuf olarak değil hizmet şeklinde yapmaları gerektiği belirtiliyordu. Özel teşebbüs ancak kamu yararı gözetilerek sınırlandırılmıydı. Dış politikada hükümlan devletlerin eşitliğine ve barış yolunda milletlerarası işbirliğine önem verileceği ifade ediliyordu.⁹⁰⁰ Demokrasinin gerçekten kurulabilmesi için Cumhurbaşkanlığı'nın parti başkanlığından ayrılması kabul edilmişti.⁹⁰¹

1. İÇ SİYASİ GELİŞMELER

Yeni meclis tarafından Celal Bayar cumhurbaşkanı, Refik Koralan Meclis Başkanı seçildi. Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini Aydın milletvekili Adnan Menderes'e verdi. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Celal Bayar parti genel başkanlığından istifa ederek Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrıldığı yeni bir dönem başlattı. Celal Bayar'dan boşalan Demokrat Parti genel başkanlığına da Adnan Menderes seçildi.⁹⁰² Bundan sonraki on yıl boyunca Adnan Menderes ismi Demokrat Parti ile özdeşleşmiş, bu döneme Menderes Dönemi denilmiştir.

⁸⁹⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İst. 1995, s.321

⁹⁰⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İst. 1967, s.348-349

⁹⁰¹ K. Karpat, *A.g.e.* s.158-159

⁹⁰² Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, *Türkçe*, Ahmet Fethi, İst. 1992 s.85

ADNAN MENDERES
(1899 Aydın – 17 Eylül 1961)

1899 yılında Aydın'ın Koçarlı ilçesi Çakırbeyli köyünde doğdu. İzmirli Katipzade İbrahim Ethem Bey ile Aydınlı Hacı Alipaşazade'lerden Tefrika Hanım'ın oğlu olan Adnan, anne ve babasını küçük yaşta kaybetti ve anneannesi'nin yanında büyüdü.

Eğitimine İzmir İhtihat ve Terakki Mektebi'nde başlayan Adnan Menderes, Üniversite öncesi eğitimini Kızılçullu Amerikan Kolejinde tamamladı. Kolej son sınıf öğrencisi iken 4 Aralık 1916'da askere alındı, 15 Aralık 1917'de Zabıt Vekili (Asteğmen) rütbesine yükseltildi, 30 Ekim'de terhis oldu.

İstiklal Savaşında 6 Ekim 1920'de yeniden askere alınarak Aydın Askerlik Şubesinde görevlendirildi. 1 Eylül 1921'de Şube İnzibat Subaylığına atandı. 1 Mart 1922'de Menderes Bölgesi Komutan Yaveri oldu. Zaferden sonra 1 Eylül 1922'de Teğmenliğe yükseltildi. 1'inci Kolordu 2. Şube, İstihbarat Şubesi ve İzmir Sansüründe hizmette bulundu. 1 Ağustos 1923'te terhis edildi.

12 Ağustos 1930'da İstanbul'da Ali Fethi Bey'in Başkanlığında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasında politikaya girerek partinin Aydın örgütünü kurdu ve II Başkanı oldu. Partinin kendini kapatması üzerine siyasi yaşamını CHP'de sürdürdü. CHP Aydın II Başkanlığına seçildi.

9. Donem seçimlerinde Aydın Milletvekilliğine seçildi. Bu arada Ankara Hukuk Fakültesinde öğrenim görerek 1935 yılında mezun oldu. 10, 11 ve 12. Dönemlerde yine CHP adayı olarak Aydın'dan Milletvekili seçildi. 1945 yılına kadar TBMM'de komisyon rapörtör-

luğu yapan Menderes, n yıl Saracoğlu Hükümetinin getirdiği Toprak Kanunu Tasarısını reddederek, komisyondan istifa etti. Partide yaptıkları muhalefetten dolayı, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile birlikte 25 Eylül 1945'te CHP'den ihraç edildi.

Yaşanan ihraçların ardından, Celal Bayar da hem partiden hem de milletvekilliğinden istifa etti. Bu gelişmeler üzerine 7 Aralık 1945'te Demokrat Parti kuruldu. Adnan Menderes, Celal Bayar'dan sonra partinin ikinci adamı konumunda, partinin kurucuları arasındaydı.

8. Dönemde DP adayı olarak Kütahya'dan Milletvekili seçildi. 9. Dönemde İstanbul Milletvekili seçilerek 22 Mayıs 1950'de 1. (Demokrat Parti o dönem seçimi oylanın %53,5'ini alarak sandıktan 1. parti olarak çıkmıştı), 9 Mart 1951'de 2. Menderes Hükümetlerini kurdu.

10. Dönemde yeniden İstanbul Milletvekili seçildi. 17 Mayıs 1954'te 3. Menderes Hükümetini kurdu. 9 Aralık 1955'te Kabinesini yenilemek suretiyle, görevini dönem sonuna kadar sürdürdü. 28 Temmuz 1957'ye kadar Başbakanlıkla birlikte Millî Müdafaa Bakanlığına da vekalet etti, 11. Dönemde tekrar İstanbul Milletvekili oldu. Beşinci kez Bakanlar Kurulunu kurmaya memur edildi.

27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetimine el koymasıyla tutuklanarak Yassıada'ya götürüldü. Yüksek Adalet Divanında, Anayasayı ihlâli ve çeşitli suçlardan dolayı yapılan yargılama sonunda ölüm cezasına çarptırıldı. 17 Eylül 1961'de ölüm cezası İmralı'da idam şeklinde yerine getirildi. 17 Eylül 1990'da naaşı İmralı'dan alınarak Devlet töreni ile İstanbul Vatan Caddesinde yapılan Anıtmezarada toprağa verildi.

Demokrat Parti içindeki genç kuşağa mensup olan Adnan Menderes, dünyadaki gelişmeleri iyi tahlil eden halkı tanıyan tecrübeli bir politikacıydı. 1930 yılında Fethi Okyar'ın kurmuş olduğu Serbest Fırka da siyasete atılmış bu parti kapatıldıktan sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ne girip milletvekili seçilmişti.

Yeni hükümet 22 Mayıs'ta açıklandı. 2 Haziranda güvenoyu alarak göreve başladı. Toplumu baştan aşağı sosyal ve ekonomik anlamda dönüştürmek amacıyla olan Demokrat Parti iktidarı icraatına toplumu rahatlatıcı kanunlar çıkararak başladı. 16 Haziran 1950'de ezanın Arapça okunmasını yasaklayan kanun kaldırıldı. 14 Temmuz 1950'de af çıkarıldı. 13 Eylül'de öğretmenlerin siyaset yapmalarını yasaklayan bir kanun kabul edildi. Bu sırada Kore Savaşı çıkmıştı. Hükümet NATO'ya girebilmek için 25 Temmuz 1950'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yardım talebini kabul edip dört bin beş yüz kişilik bir kuvveti Kore'ye göndermeye karar verdi.

Muhalefete düşmüş olan Cumhuriyet Halk Partisi karışıklık içindeydi. 29 Haziran 1950'de toplanan partinin 8. kongresinde seçim yenilgisinden sorumlu

tutulan İsmet İnönü ve çevresi yönetimden uzaklaştırılmaya çalışıldı ama mümkün olmadı. Bu durum istifalara sebep olup partiyi daha da zayıflattı.

Demokrat Parti 3 Eylül 1950'de yapılan mahalli seçimlerde de 600 belediye başkanlığının 560'ını kazanarak⁶⁹³ iktidarını kuvvetlendirdi. Kamuoyunun gündeminden düştüğünü gören Cumhuriyet Halk Partisi sert bir muhalefet yapmaya başladı. Hükümetin Kore'ye asker göndermesi muhalefet lideri İnönü tarafından eleştirildi. Hükümet ile muhalefet arasındaki tartışma konularından biri de laiklik ve irtica konularıydı. Hükümet 21 Ekim 1950'de okullarda din dersinin seçmeli olarak okutulmasını kabul etmiş, imam-hatip okullarının sayısını arttırmıştı. Din eğitimi ve hürriyeti konusundaki bu gelişmelerin bazı çevrelerce istismar edilmesi muhalefet tarafından Atatürkçülük ve Laiklikten taviz verme olarak değerlendirildi. Bu arada din konusu da bazı çevrelerce istismar edilmmişti. Bir tarikatın⁶⁹⁴ mensupları tarafından 1951 yılında Atatürk heykellerine saldırılar düzenlenmiş Demokrat Parti'nin Konya il kongresinde bazı parti delegeleri çarşaf ve fes giyilmesi Arap alfabesinin kullanılması talebinde bulunmuşlardı.⁶⁹⁵ Bu yaşananlar hükümette bir rahatsızlık meydana getirdi ve hemen harekete geçildi. İçişleri Bakanlığı valiliklere Atatürk heykellerinin daha iyi korunması için tedbirlerin artırılması yönünde bir emir gönderdikten sonra 25 Temmuz 1951'de hükümet tarafından Atatürk'ü koruma kanunu adıyla bir kanun çıkarıldı.⁶⁹⁶ Diğer taraftan dini siyasi amaçlarla istismar etmekle suçlanan, Büyük Doğu, Sebillürreşad ve İslamiyet gibi dergiler hakkında soruşturma açıldı.

1950 yılı ortalarında Avrupa Kalkınma Planı'na dahil edilen Türkiye'ye 100 milyon dolar ayrılmıştı. Bunun üzerine yerli ve yabancı yatırımcılar çeşitli endüstri alanlarına yatırım yapmaya başladılar. Yabancı sermayeyi Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik amacıyla Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarıldı. Birçok yabancı ülke tarafından Türkiye'ye kredi açıldı. Bu sırada Kore Savaşı sebebiyle fiyatlar yükselmiş dünyada gıda maddelerine büyük bir talep ortaya çıkmıştı. Bunu bir fırsat olarak gören hükümet ekonomik şartların iyileşmesine bağlı olarak tarımda makineleşme için çiftçilere ucuz ve bol kredi vermeye başladı. Elektrik santralleri, çimento ve şeker fabrikaları, köprü, baraj inşasına girildi.⁶⁹⁷ 1950 ve 1951 yıllarında bu gelişmeye paralel olarak hava şartlarının da iyi gitmesiyle tarım üretiminde büyük bir artış sağlandı. Seçimler sırasında halka inandırıcı seçenekler sunamayan Cumhuriyet Halk Partisi hükümetin seçim vaatlerini yerine getirmediğini söylüyor hü-

⁶⁹³ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevki*, C1. Ank. 1965, s28H

⁶⁹⁴ Tıcanî Tarikatı

⁶⁹⁵ Feroz Ahmad, A.g.e. s53

⁶⁹⁶ Cezmi Erarslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası" *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-2*. Ank. 2004 s.553.

⁶⁹⁷ K. H. Karpat, A.g.e s352-353

kümeti suçluyordu, fakat istatistikler bunun doğru olmadığını gösterince Cumhuriyet Halk Partisi bu söylemlerinden vazgeçti.⁶⁹⁹ Muhalefetin iddiaları halka da inan-dırı gelmiyordu. Nitekim 16 Eylül 1951'de yapılan ara seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi 20 milletvekiliğinden ancak 2 taneisini kazanabilmişti.⁷⁰⁰

Bu seçim zaferinden sonra Ekim 1951'de NATO üyelerinin Türkiye'nin NATO'ya girişini kabul etmeleri hükümetin bir dış politika başarısı oldu. Bu sayede elini güçlendiren Demokrat Parti, İnönü'nün iktidar dönemindeki uygulamalarının bir kısmını daha değiştirdi. Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü kamu-ya açık yerlerde heykellerini dikirtmiş, posta pullarına, paralara, kendi resmini koydurmuştu. Kamuoyunda onun bu davranışı Atatürk'ün yerini almaya çalıştığı şeklinde değerlendiriliyordu. Bu durumdan hükümet de rahatsızdı. Bu sebeple yaşayanların heykellerinin dikilmesini yasaklayan bir kanun çıkarılıp, İnönü'nün resimlerinin bulunduğu paralar tedavülden kaldırıldı.

1952 sonlarında Demokrat Parti içinde birtakım huzursuzluklar ortaya çıktı.⁷⁰¹ Bu durumu gören CHP lideri İnönü, iktidar partisini bir seçime zorlamak için yurt gezilerine çıktı. Bu kampanya ülkede bir gerilime yol açtı. 8 Ekim'de Balıkesir Valisi kamu düzenini bozacağı gerekçesiyle İnönü'nün şehirde miting yapmasına izin vermedi. Muhalefet lideri de buna tepki olarak siyasi hakların kullanıl-masının imkânsız hale geldiğini söyleyip seçim gezilerini iptal etti. Aralık 1953'de CHP'nin mallarının hazineye devredilmesini öngören bir kanun çıkarılması⁷⁰² ile iktidar muhalefet ilişkileri iyice bozuldu. Bir başka muhalefet partisi olan Millet Partisi dini siyasete alet etmek suçundan 27 Ocak 1954'te kapatıldı.

1954 seçimleri öncesinde Demokrat parti hükümeti hem konumunu hem de ülkedeki siyasi denetimi kuvvetlendirmeye yönelik yeni düzenlemeler yaptı. Üniversiteler Kanunu'nda yapılan değişiklikte üniversite profesörlerinin siyaset yapmaları yasaklandı. Vicdan Özgürlüğünü Koruma Kanunu çıkarıldı. Muhalefette olan CHP'nin 10. kongresi 22 Haziran 1953'te toplandı. Kongrede sendika ve meslek örgütü kurma özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi kurulması kabul edilip halka duyuruldu. Fakat CHP uzun yıllar iktidarda olduğu halde bunları yapmamış olduğu için bu vaatler kamuoyunda inandırıcı olmamıştı.⁷⁰³

2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlere 4 parti katıldı. Bunlar; Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Türkiye Köylü Partisi idi. CHP seçim kampanyasını hükümeti eleştiri üzerine kurdu. Eleştiriler, Ya-

⁶⁹⁹ F. Ahmad, A.g.e s54

⁷⁰⁰ Cem Eroğlu, Demokrat Parti, Ank. 1970, s75

⁷⁰¹ Geniş bilgi için. Bkz. Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde, s92-93

⁷⁰² Zürcher A.g.e. s324

⁷⁰³ Fahir Giritlioğlu, A.g.e. s302

bancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu, özgürlüklerin kısıtlandığı, seçim güvenliğinin olmadığı yönündeydi. Fakat tek parti döneminin hatıraları hala unutulmadığı için bu propagandanın seçmen üzerinde fazla etkisi olmamıştır. Demokrat Parti ise kampanya sırasında 4 yıllık icraatını anlattı. Bunlar; tarım üretimindeki artış, yapılan yatırımlar, halkın refah seviyesindeki yükselme, yeni çıkarılan kanunlar, tek parti dönemindeki kısıtlamaların kaldırılması olarak anlatıldı. Muhalefetin özgürlüklerin kısıtlandığı yönündeki şikâyetlerine karşılık ortalama vatandaş kendisini 4 yıl öncesine göre daha özgür hissediyordu.⁷⁰³

2 Mayıs 1954'te yapılan seçimler Demokrat Parti'nin icraatının geniş kitleler tarafından desteklendiğini ortaya çıkardı. Seçime katılma oranı yüzde 88 olarak gerçekleşti. Demokrat Parti 1950 seçimlerindeki oylarını artırarak yüzde 57,6 oy oranıyla 503 milletvekili çıkardı. CHP yüzde 35,4 oy, 31 milletvekili⁷⁰⁴, Cumhuriyetçi Millet Partisi yüzde 4,9 oy ile 5 milletvekili çıkardı.⁷⁰⁵ İki milletvekili de bağımsız olarak meclise girmiş Türkiye Köylü Partisi milletvekili çıkarmak kadar oy alamamıştı.

1954 seçimleri Demokrat Parti için büyük bir başarı idi. Güven tazeleyen hükümet kamuoyundan aldığı destekle muhalefet, üniversite ve bürokrasi üzerinde denetimini arttıracak yeni kanunlar çıkardı. 30 Haziran 1954'te çıkarılan yeni seçim kanunu ile seçimlerde aday olacak memurlar için 6 ay önceden istifa şartı, bir partinin reddettiği bir adayın sonraki seçimlerde başka bir partiden aday olamayacağı hükmü getirildi. 5 Temmuz'da profesörler, meslekte 25 yılını geçmiş veya 60 yaşını doldurmuş hakimler ve diğer devlet görevlilerinin görevden alınma ve emekli edilmeleri yetkisini hükümete veren bir kanun kabul edildi. Bu düzenlemeler siyasi muhalefet ile üniversite ve bürokrasiyi iktidara karşı birleştirdi.

1955'te ortaya çıkan Kıbrıs meselesi karşısında iktidar ve muhalefet ortak hareket ettiler. Kıbrıs meselesinin yurtiçinde de birtakım yansımaları oldu. Bunun en belirgin olanı 6-7 Eylül Olayları adı verilen birtakım olayların yaşanması idi. Yunanistan'ın ENOSİS (Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı) politikası Türk kamuoyunda büyük bir tepki uyandırmıştı. Bu gerginlik yaşanırken 5 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı haberi İstanbul ve İzmir'de olaylara sebep oldu. 6 Eylül günü Beyoğlu'nda toplanan bir grup bombalama olayını protesto etti. Ancak akşam saatlerinden itibaren protesto şekli değiştirip bir yakıp yıkma ve yağma hareketine dönüştü. Taksim ve Beyoğlu'nda başlayan olaylar bir anda İstanbul'a yayıldı. Rum, Ermeni, Yahudi ve zengin Türklerin evleri ve işyerleri saldırıya uğrayıp tahrip ve yağma edildi. Daha çok Rum vatandaşları hedef alan olaylar gece

⁷⁰³ Feroz Ahmad A.g.e. s61

⁷⁰⁴ Cem Eroğlu, Demokrat Parti, s96

⁷⁰⁵ K. H. Karpat, A.g.e. s364

boyunca devam etti. İzmir'de de fuardaki Yunan Pavyonu, Yunanistan Konsolosluğu ateşe verildi. Olaylar sıkıyönetim ilan edilerek yatıştırılırken içişleri bakanı istifa etti. Zarar gören vatandaşların zararlarının ödenmesi için 28 Şubat 1956'da bir kanun çıkarılarak hükümete yetki verildi.⁷⁰⁶

Ekonomide 1954 yılından itibaren bir durgunluk başladı. 1955'de de hava şartlarının kötü gitmesi tarım üretiminde düşüşe ve gıda fiyatlarının yükselmesine sebep oldu. Aynı zamanda bir döviz darlığı yaşanmaya başladı. Bu sebeple inşaat malzemesi, traktör yedek parçası, otomobil lastiği gibi birçok ihtiyaç maddesi bulunamaz oldu. Hükümet yaşanan döviz darboğazını aşmak için ithalatta liberalizme son verdi. Gümrük tarifeleri yükseltildi. 6 Haziran 1956'da 1940 tarihinde çıkarılmış olan Milli Koruma Kanunu yeniden yürürlüğe konuldu.⁷⁰⁷ Bu kanunla hükümete fiyatları ve ekonomiyi kontrol etme yetkisi verildi.

Ekonomide bu olumsuzluklar yaşanırken Demokrat Parti içinde de bazı huzursuzluklar yaşanmaya başladı. Menderes'e muhalif olan bir grup milletvekili, gazetecilere iddia ettiklerini mahkemede ispat hakkı verecek şekilde basın kanununda değişiklik yapılmasını isteyen bir teklif hazırladılar. Hükümet ispat hakkına muhalefetin kamu personelinin saygınlığına zarar vermek amacıyla geliştirdiği bir araç olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Teklifi hazırlayan milletvekillerinin bir kısmı partiden ihraç edildi, geriye kalanlar da durumu protesto etmek için istifa ettiler. Demokrat Parti'den ayrılmış olan bu milletvekilleri 20 Aralık 1955'te Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun başkanlığında Hürriyet Partisi adı altında bir parti kurdular. Hürriyet Partisi 1958'de CHP'ye katıldı.⁷⁰⁸

Demokrat Parti'nin ilk iktidara gelmesinden sonra üçüncü seçim 1957'de yapıldı. Seçim tarihi açıklanmadan iktidar partisi seçimlere yönelik icraatta bulundu. 1954 seçimlerinde Millef Partisi'ni desteklediği için ilçe yapılan Kırşehir 12 Haziran 1956'da il yapıldı. Bu uygulamayı eleştiren Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin başkanı Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı kaldırılıp tutuklandı. Bölükbaşı'nın tutuklanması Demokrat Parti içinde de tepkilere sebep oldu. Partinin İstanbul İl Başkanı Orhan Köprülü istifa etti. Bu istifa partinin kurucularından Fuat Köprülü ile Adnan Menderes'in arasının açılmasına Fuat Köprülü'nün de 6 Eylül'de Demokrat partiden istifasına sebep oldu. Normal seçimlerin 1958 yılında yapılması gerekirken Başbakan Menderes 4 Eylül'de seçimlerin 27 Ekim 1957'de yapılacağını açıkladı. 11 Eylül'de seçim kanunu değiştirilerek partilerin seçimlere ortak liste ile girmeleri yasaklanıp bir kimsenin başka bir siyasi partiden aday olabilmesi için seçimlerden en az 6 ay öncesinden partisinden istifa etmesi şartı

⁷⁰⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi C2, Ank. 2004 s270-271

⁷⁰⁷ F. Ahmad, A.g.e. s69

⁷⁰⁸ K. H. Karpel, Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi, Ank. 2007, s115

getirildi. Çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan borçları 10 yıl süreyle ertelendi. Seçimlere 4 parti katıldı. Bunlar: Demokrat Parti(DP), Cumhuriyet Halk Partisi(CHP), Cumhuriyetçi Millet Partisi(CMP) ve Hürriyet Partisi(HP) idi.

CHP seçim kampanyasında hükümetin demokrasiyi güçlendirme konusundaki başarısızlığı, basına, demeklere getirilen kısıtlamalar ve seçim yasasında Demokrat Parti lehine yapılan değişiklikleri vurguladı. Ayrıca bir Anayasa Mahkemesi kurulacağı, Üniversite'ye özerklik, sendika kurma ve grev hakkı verileceğini söyledi. CMP; CHP ve DP liderlerini demokrat olmamakla suçlayıp hükümetin ekonomi politikalarını eleştirdi. Kamu görevlilerinin görevdeyken işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılacaklarını ifade etti. HP, seçim kampanyası boyunca çok iddialı konuştu. Yeni bir kadro ve yeni bir ekonomi politikası ile Türkiye'nin ekonomik meselelerini çözebilecek tek parti olduğunu iddia etti. DP'den ayrılmış olan Fuat Köprülü de bu partiye destek oldu. İktidar partisi verimliliğe ağırlık verip, halkın duygu ve düşüncelerine uygun bir seçim kampanyası yürüttü. Ekonomik kalkınma, yeni istihdam alanları, hayat standardının yükselmesi, köylerdeki ekonomik ve sosyal hayatta meydana gelen gelişmeleri anlattı. Demokrat Parti kitleler açısından ekonomik refahı küçük bir aydın grubundan başka kimsenin umursamadığı siyasi özgürlükten daha önemli görüyordu.¹⁰⁹

27 Ekim 1957'de yapılan seçime katılma oranı önceki seçimlere göre daha düşük olup, yüzde 76,6 olarak gerçekleşti. DP oylarında bir düşüş olmakla birlikte yüzde 47,9 oranında oy alarak 610 milletvekilliğinden 424'ünü çıkarıp yine 1. parti oldu. CHP hem oy oranını, hem de milletvekili sayısını artırdı. Oyların yüzde 41'ini alıp 178 milletvekili çıkardı. CMP ve HP 4'er milletvekili çıkardılar.

II. EKONOMİK VE SOSYAL HAYATTA DEĞİŞİM

Parti programında ekonomide liberalleşmeyi savunan DP iktidara gelince bunu hızla uygulamaya koydu. Başbakan Menderes Hükümetin üç temel iktisadi hedefini şöyle açıklamıştı:

- 1) Tarıma öncelik verilecek.
- 2) Sanayileşme özel kesimin öncülüğünde yürütülecek.
- 3) Ekonomik ilişkilerde devlet müdahaleleri asgari düzeye indirilecek.¹¹⁰

Tarım politikası tarımın makineleşmesi, çiftçiye ucuz kredi verilmesi, tarım ürünlerine yüksek fiyat verilmesi, yeni arazilerin tarıma açılması olarak belirlendi. Dış kredilerin önemli bir kısmı makine ithalatında kullanıldı. 1948-1952

¹⁰⁹ K. H. Karpat, A.g.e. s.121

¹¹⁰ Erdiç Tokgöz, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler" Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-2 Ank. 2004, s.331

yılları arasında traktör sayısı 1750'den 30.000'e yükseldi. Bu sayede 1948'de 14,5 milyon hektar arazi ekilip biçilirken 1956'da bu miktar 22,5 milyon hektara ulaştı. Tarım arazilerindeki bu genişlemenin yanı sıra kaliteli tohum ve suni gübre kullanımı da tarım üretiminde büyük bir artış sağladı. Bu sayede çiftçinin geliri bariz bir şekilde arttı, ekonomik canlılık meydana geldi. 1950-1953 yıllarında yüzde 11-13 oranında hızlı bir ekonomik büyüme yaşandı.⁷¹¹

Sanayileşmenin özel kesime devredilmesi ile ilgili olarak hükümet 6 Temmuz 1950'de çimento ve briket fabrikalarının özelleştirileceğini bunu tekstil sanayinin izleyeceğini açıkladı. Özel sektöre sanayi yatırım kredisi vermek üzere Ağustos 1950'de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu.⁷¹² 125 milyon TL'lik sermaye ile kurulan banka sanayicilere uzun vadeli krediler ile firmalara teknik ve idari danışmanlık ve rehberlik hizmetleri verdi. 2 Ağustos 1951'de yabancı sermayenin girişini hızlandırmak amacıyla **Yabancı Sermayeyi Teşvik** kanununda değişiklik yapıldı. Yabancı sermaye istenilen ölçüde gelmedi. Bu sebeple karayolu yapımı, inşaat sanayi ve tarım alanındaki büyük yatırımlar devlet tarafından yürütüldü. Bu alanlardaki yatırımlar 1950-1954 yılları arasında yüzde 254 oranında arttı.⁷¹³ Ulaşım politikasında demiryolu ulaşımı terk edilip karayolu ulaşımı ön plana çıkarıldı. 1950'de 1600 km. sert satırlı yol var iken bu uzunluk on yılda 5400 km'ye ulaştı. Gevşek zeminli yollarda ıslah çalışmaları yapıldı. Bu yollar sayesinde insanlar daha uzak mesafelere gidip gelmeye başladılar. Köyler dışarıya açıldı. Yol yapımı ile birlikte kamyon ve otomobil sayısı arttı. Bu sayede ticaret gelişip toplumsal bir değişim yaşanmaya başlandı. Köyler ve kasabalar daha büyük ekonomik birimler ile bütünleşti. Bu durum ekonominin büyük ölçüde parasallaşmasına ve pazar için üretimin tüm ekonomide yaygınlaşmasına vesile oldu.

Bu yoğun ekonomik faaliyetler, köylerden şehirlere bir göç yaşanmasına sebep oldu. Şehirlerde hiçbir iş garantisi olmayan düşük ücretli bir işçi sınıfı ortaya çıktı. On yıllık sürede şehirlerde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 18'den yüzde 31'e çıktı.⁷¹⁴ Büyükşehirler bu insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şartlara sahip olmadığı için barınma, eğitim ve sağlık problemleri ortaya çıktı. Şehirlerin etrafı elektrik, yol, su, kanalizasyon gibi altyapısı olmayan gecekonduyla çevrildi. Küçük kasaba ve köylerden gelen insanlar büyük şehirlerde uyum problemi yaşadılar.

1950 yılından sonra Türkiye'deki önemli sosyal gelişmelerden biri de sendikacılığın gelişmesidir. İşçi ve işveren sendikaları ile ilgili 1947 yılında bir kanun çık-

⁷¹¹ E.J. Zürcher, A.g.e. s.326, Feroz Ahmad, A.g.e. s.140

⁷¹² E. Tokgöz, A.g.m. s.333

⁷¹³ E.J. Zürcher, A.g.e. s.327

⁷¹⁴ K.H. Karoat, Türkiye'de Sosyal Sistemin Evrimi, s.223

nılmış İstanbul, İzmir, Ankara, Adana gibi işçilerin yoğun olduğu şehirlerde çeşitli iş kollarına ait sendikalar kurulmuştu. Fakat çeşitli merkezlere ve işyerlerine dağılmış olan bu sendikalar fazla etkili değillerdi. 1950 yılından itibaren sendikalar daha etkili olabilmek için konfederasyon fikrini gündeme getirdiler. Bu esnada ABD sendikaları da Türkiye'deki işçi hareketine ilgi göstermeye başladılar. Marshall Planı uzmanları, Avrupa işçi sendikaları yöneticileri, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) temsilcileri Türkiye'ye gelerek Türk sendikalarının bir merkez etrafında toplanmasını tavsiye ettiler. 1952 yılının ilk aylarında bu konudaki faaliyetler yoğunlaştı. 31 Temmuz 1952'de Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun maddi ve manevi desteği ile Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu (TÜRK-İŞ) kuruldu.⁷¹⁵

III. DEMOKRAT PARTİ'NİN DIŞ SİYASETİ

1. Türkiye'nin NATO'ya Girişi

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra takip etmeye başladığı, batı ile işbirliği siyaseti DP dönemimde de devam etmiştir.

ABD'nin komünizmin yayılmasını önlemek için uygulamaya koyduğu Truman Doktrini ve Marshall Planı Türkiye'ye bir rahatlama getirmiş ise de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik tehdidini tamamen ortadan kaldıracak nitelikte değildi. Türkiye bu tehlikeden ancak NATO'ya üye olarak kurtulabilirdi.

4 Nisan 1949'da ABD'nin öncülüğünde Kanada ve Batı Avrupa Ülkeleri tarafından kurulmuş olan NATO'ya üyelik için Türkiye haziran ayında müracaatta bulunmuş fakat İngiltere, Norveç, Danimarka ve Hollanda gibi devletlerin karşı çıkmaları sebebiyle bir sonuç alamamıştı. İngiltere, Ortadoğu'daki menfaatlerini devam ettirmek için Türkiye ve Mısır'ın da içinde bulunduğu bir Ortadoğu komutanlığı kurmayı planlıyor Türkiye'nin bu savunma sistemi içinde yer almasını istediğinden NATO üyeliğine karşı çıkıyordu.⁷¹⁶ Batı Avrupa ülkeleri de Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinin Sovyetler Birliği'ni kızdıracığı, bunun da kendilerine zarar vereceğinden korktukları için karşı çıkıyorlardı. Bununla birlikte Türkiye bu konudaki çabalarından vazgeçmedi. 20 Haziran 1950 tarihinde Kore Savaşı çıktığı zaman Birleşmiş Milletler üye ülkelerden asker talebinde bulunmuştu. Türkiye bu talebe cevap verdi ve bir tugaylık kuvvet gönderdi. Savaş sırasında Türk askerinin savaşma kabiliyeti ve kahramanlıkları müttefiklerin takdirini kazandı. Türkiye 25 Temmuz'da Kore'ye asker gönderme kararı aldıktan sonra 1 Ağustos'ta NATO'ya girmek için tekrar müracaatta bulundu. Bu arada Akdeniz'in güvenliği de NATO açısından önem

⁷¹⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi C2, s208-209

⁷¹⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, Orta Doğu'da Soğuk Savaş Ve Emperyalizm, İst. 2007, s39

kazanmıştı. Teşkilatın Ottowa'da yapılan bakanlar konseyi toplantısında 21 Eylül 1951'de Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliği kabul edildi. Bu kararın 18 Şubat 1952'de TBMM tarafından onaylanması ile Türkiye NATO ittifakına girdi.⁷¹⁷

2. Balkan Devletleri ile İlişkiler

Türkiye'nin NATO'ya üye olması Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin daha da bozulmasına yol açtı. Bu durum karşısında Türkiye kendi bölgesinde yeni savunma sistemleri geliştirmeye çalıştı. Diğer taraftan ABD'de NATO'nun bölgedeki durumunu kuvvetlendirmek amacıyla Balkanlar'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bölgesel bir ittifak kurulmasını teşvik ediyordu.⁷¹⁸

Bu ittifakın kurulmasına Türkiye öncülük etti. NATO'ya üye olduktan sonra Türk-Yunan ilişkileri sıcak bir döneme girmiş, Türk ve Yunan dışişleri bakanları ile Yunan Kralı ve Türkiye Cumhurbaşkanı 1952 yılında karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardı.⁷¹⁹ Yugoslavya da 1948 yılında Sovyetler Birliği'nin kurduğu blokten ayrılmış, ekonomi ve savunma konularında ABD ile yakınlaşmaya başlamıştı. Bu durumu değerlendiren Türkiye üç devlet arasında 28 Şubat 1953'te Ankara'da bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmasını sağladı. Bir ittifaka doğru önemli bir adım olan bu antlaşmaya göre üç devlet aralarında ekonomik ve kültürel işbirliğinin yanında genelkurmayları arasında ortak savunma konusunda işbirliği yapacaklardı. Türkiye dostluk ve işbirliği antlaşmasının ortak bir savunma paktına dönüştürülmesi için 1953 ve 1954 yıllarında yoğun bir çaba sarf etti. Yugoslavya devlet başkanı Tito da Ankara ve Atina'da temaslarda bulundu. Bundan sonra üç devlet arasında bir pakt kurulması amacıyla Atina'da bir komisyon toplandı. Türkiye ve Yunanistan NATO üyesi olduklarından paktın kuruluş metninin NATO tarafından onaylanması gerekiyordu. 29 Temmuz'da NATO konseyince onaylandıktan sonra 9 Ağustos 1954'te Yugoslavya'nın Blend şehrinde **Balkan Paktı imzalandı**.⁷²⁰ Balkan Paktına göre; taraflardan birine veya daha fazlasına yapılan saldırı bütün üyelere yapılmış sayılacak saldırıya karşı ortak savunmada bulunulacaktı. İttifak yirmi yıl süreli olacaktı. Balkan Paktı uzun ömürlü olmadı. 1955 Mayısından itibaren Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmesi ittifakı zayıflatırken Kıbrıs Meselesi dolayısıyla Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması Balkan Paktı'nı kâğıt üzerinde bir metin haline getirdi.

⁷¹⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C1, Ank. 1993 s519-520

⁷¹⁸ E.J.Zürcher, A.g.e. s345

⁷¹⁹ F. Armaoğlu, A.g.e. s522

⁷²⁰ F. Armaoğlu, A.g.e. s523

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte iyi ilişkiler kurmakla birlikte Bulgaristan'la birtakım meseleler yaşamıştır. Bulgaristan 10 Ağustos 1950'de Türkiye'ye bir nota verip 18 Ekim 1925 tarihli Türk-Bulgar ikamet mukavelesinin yerine getirilmediği gerekçesiyle ülkede yaşayan 250.000 Türk'ü göçe zorladı. Bu Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararına bir tepkiydi.⁷²¹ Türkiye cevabi notasında bunun bir tehcir olduğunu söyleyip, Türkiye'ye yerleşmek isteyen soydaşlarını her zaman normal seyri içinde kabul ettiğini ancak bu kadar sayıda göçmenin hemen kabulünün mümkün olmadığını bildirdi. Göçmenleri bir kural dahilinde kabul etmeye başladı. Bulgaristan bir an önce bütün göçmenlerin kabulü için baskıyı arttırdınca Türkiye 7 Ekim 1950'de sınırı kapattı. Aralık ayı başında vizesi bulunan göçmenler tekrar gelmeye başladılar. Ancak Bulgaristan'ın vizesiz ve istenmeyen bazı kişileri de göndermesi üzerine Türk hükümeti 8 Kasım 1951'de sınırı tekrar kapattı. Bu zaman zarfında 150.000 kadar Türk, Türkiye'ye gelmiştir.⁷²²

3. Ortadoğu Devletleri ile İlişkiler

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşından sonra ABD ve Avrupa Devletleri ile ilişkileri Ortadoğu politikasında da belirleyici oldu. Batıya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Arap ülkeleri Türkiye'nin batı yanlısı politikalarından hoşnut değillerdi. Gerçi Türkiye 1947 yılında BM'deki Filistin'in geleceği ile ilgili görüşmelerde Arap devletleri ile ortak hareket etmişti. Fakat Türkiye'nin 28 Mart 1949'da İsrail'i resmen tanıması Arap devletlerini Türkiye'den uzaklaştırdı. Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'daki en önemli siyasi faaliyeti **Bağdat Paketi**'nin kuruluşudur. İkinci Dünya Savaşından sonra İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya nüfuz etmesini önlemek gayesi ile bölgede bir pakt kurmayı düşündü fakat bunda⁷²³ başarılı olmadı. Bunun üzerine ABD Komünizmin yayılmasına karşı "Kuzey Kuşağı" adı verilen bir projeyi hayata geçirmeye çalıştı. ABD dışişleri bakanı J. Foster Dulles tarafından ortaya atılan bu projeye göre; Ortadoğu devletleri bir ittifak sistemi içinde toplanacak, bu ittifakla NATO'nun güney kanadı, SEATO(Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü) ile birleştirilerek Sovyet yayılmacılığının önüne geçilecekti. ABD dışişleri bakanı J. Foster Dulles 2 Nisan 1954'te Türkiye ile Pakistan arasında bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmasını sağladı. Bu Türkiye-Pakistan Antlaşması askeri amaç taşımamakla birlikte Ortadoğu ortak savunma sisteminin kurulmasına öncülük etti denilebilir. Irak Başbakanı Nuri Sait 1954 Ekim'inde Ankara'ya bir ziyarette bulundu. Türkiye ve Irak yetkilileri arasında

⁷²¹ E.J. Zürcher, A.g.e. s344

⁷²² Pars Tuğlacı, Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, İst. 1984, s133-134

⁷²³ B.K. Yeşibursa, A.g.e s9

yapılan görüşmeler sonunda 18 Ekim 1954'te yayınlanan ortak bildiride Türkiye ile Irak'ın Ortadoğu'da bir güvenlik teşkilatı kurmaya karar verdikleri açıklandı. 24 Şubat 1955'te Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (Bağdat Paketi) imzalandı. Pakta aynı yıl 5 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve Kasım'da da İran katıldı.⁷²⁴ 7 maddeden meydana gelen antlaşmada üyelerin işbirliği yapacakları Ortadoğu dışındaki devletlerin de antlaşmaya katılabileceği, üye ülkelerin kendi aralarında özel antlaşma yapabilecekleri belirtilmiştir. Mısır ve Suriye Bağdat Paketi'ni tepkiyle karşıladılar. Pakti Batı emperyalizminin bir aracı olarak gören Arap ülkeleri kendi aralarında savunma antlaşmaları imzaladılar. Bağdat Pakti Türkiye'nin Irak dışındaki Arap ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini olumsuz etkiledi. Mısır ve Suriye gibi Arap devletlerini Sovyetler Birliğine yaklaştırdı. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta Krallık rejimi bir askeri darbe ile yıkıldı. Bu olay Bağdat Pakti'ni zayıflattı. 1959'da Irak Pakti'tan ayrılınca merkez Ankara'ya taşındı ve adı CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) olarak değiştirildi. Bundan sonra ekonomik, teknik ve kültürel işbirliği antlaşması olarak faaliyetini sürdürdü.

* Suriye'de Sovyet Ağırılığı

1957 yılındaki Suriye bunalımı, Türkiye, Suriye ve Sovyetler Birliği'ni bir savaşın eşiğine getirirken ABD ile Sovyetler Birliği arasında da bir gerginliğin yaşanmasına sebep olmuştur. Sovyet yanlısı bir dış politika takip eden Suriye 1957 yılında Sovyetler Birliği ile askeri ve ekonomik işbirliği antlaşması imzaladı. Türkiye bu antlaşmayı Sovyetlerin kendisini güneyden bir çevirme hareketi olarak değerlendirecek huzursuz oldu. Diğer taraftan Irak, Ürdün, İsrail ve Lübnan da bu antlaşmayı Sovyetler Birliği'nin Suriye kanalı ile Ortadoğu'ya yerleşmeye çalışması olarak görüp, rahatsız olmuşlardı. Bu endişeler ile 22 Ağustos 1957'de İstanbul'da Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Irak Kralı Faysal, Ürdün Kralı Hüseyin bir görüşme yaptılar. Bu görüşmeye ABD dışişleri bakan yardımcısı Loy Henderson da katıldı. Aynı zamanda ABD Başkanı Eisenhower Başbakan Menderes'e Suriye'den gelecek bir saldırı karşısında Türkiye askeri harekât yapmak zorunda kalırsa ABD'nin silah yardımıyla bulunacağını bildirdi.⁷²⁵ Gerginlik artınca Batı Avrupa'daki Amerikan askerlerinin bir kısmı Adana'ya sevk edilip Amerikan 6. filosu da Doğu Akdeniz'e hareket etti. Türkiye Suriye'yi uyarmak üzere sınırda askeri manevralara başladı. Gerginlik giderek tırmandı. Sovyetler Birliği 10 Eylül 1957'de Türkiye'ye verdiği notada gelişmelerin bir dünya savaşıma yol açabileceği tehdidinde bulundu. Diğer taraftan ABD'de NATO'nun yükümlülükleri çerçevesinde Türkiye'nin haklarının savunulacağını açıkladı. Bunun üzerine

⁷²⁴ Geniş bilgi için bkz. B.K. Yeşilbursa, A.g.e

⁷²⁵ F. Armaoğlu, A.g.e. s508

Sovyetler birliği geri adım attı. Suudi Arabistan'ın Türkiye-Suriye ve Suriye-Ürdün arasında yaptığı arabuluculukla bunalım Ekim ayında sona erdi.

4. Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs Meselesi

İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye ve Yunanistan'ın Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Batı bloğu ile yakınlaşmaları NATO'ya girmeleri ve Balkan Paketi gibi savunma sistemlerinde yer almaları iyi ilişkiler içinde olmalarını sağlamıştı. Fakat Yunanistan'ın 1954 yılında Kıbrıs Ada'sını ilhak için harekete geçmesi ilişkilerin bozulmasına yol açmış ve bu güne kadar da düzelmemiştir.

Kıbrıs Ada'sı Osmanlı Devleti tarafından 1878 yılında muhtemel bir Rus saldırısına karşı yardım sağlamak için geçici olarak İngiltere'ye verilmişti. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi üzerine 5 Kasım 1914'te İngiltere Kıbrıs'ı ilhak etti. Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi ile Türkiye Ada'yı İngiltere'ye bıraktı. İtalya'nın 1911-1912 yıllarından beri işgal altında tuttuğu on iki ada İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından 1947 yılında Yunanistan'a verilince,⁷²⁶ Bu olay Yunanistan'ı cesaretlendirip Kıbrıs ile ilgili emellerini açığa vurmasına sebep oldu. Yunan Başbakanı Sofoklos Venizelos 16 Şubat 1951'de Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi gerektiğini söyledi.⁷²⁷ 1951'de Kıbrıs konusunu gündemine alan Yunanistan meseleyi BM aracılığıyla çözmeyi düşündü. Bu arada adadaki Rumlar 15 Ocak 1950'de ilhak konusunda halk oylaması(plebisit) yapmışlar yüzde 96 oranında buna evet demişlerdi.⁷²⁸ Rum ve Yunanlılar bu halk oylamasının sonucunu dayanak yaparak 1954 yılında BM'ye müracaatla Rum'lara self determinasyon hakkı verilmesini istediler. Bu durum karşısında Türkiye Cumhuriyeti aynı hakkın Türk'lere de verilmesini istedi. BM bu konuda bir karar vermeyi reddetti. Diğer taraftan Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak için Rumlar tarafından EOKA (Kıbrıs Mücadelesi İçin Milli Teşkilat) adlı bir terör teşkilatı kuruldu. Bu teşkilat mensuplarına Yunanistan tarafından silah, para ve teçhizat yardımı yapıp eğitim verildi. Yunanistan'ın taleplerinin BM'ce reddedilmesi Türkiye tarafından konunun kapanması olarak değerlendirildi. Fakat Yunanistan konuyu devamlı gündemde tutarak Türkiye'yi içeride ve dışarıda ağır bir mesele ile karşı karşıya bıraktı.

Kıbrıs'ın Yunanistan'ailhaki, Yunanistan'ın etki alanını Güney Anadolu'ya kadar genişleteceği için askeri ve stratejik açıdan Türkiye tarafından kabul edilmesi mümkün değildi. Türkiye konuyu geçiştirmeye çalışsa da içeride yavaş yavaş bir kamuoyu oluşmaya başladı. Bu şekilde ortaya çıkan Kıbrıs Meselesi

⁷²⁶ F. Armaoğlu, A.g.e s529

⁷²⁷ Mustafa Belcioglu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası(İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası)" Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-2 Ank. 2004 s483

⁷²⁸ T.D.V.J.A. "Kıbrıs Maddesi" C25, s380

1954'ten itibaren Türk dış politikasının en önemli konularından biri haline geldi. BM'den istedikleri karar çıkmayınca 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren EOKA örgütü terör hareketlerine girişti. Türk Toplumu'nun lideri **Dr. Fazıl Küçük** Türkiye'den korunmalarını talep etti. Enosis'e (Adanın Yunanistan'a bağlanması) karşı Türkler İngiliz'lerin yanında yer aldılar. Adada olaylar tırmayınca İngiltere'nin öncülüğünde İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında Londra'da 29 Ağustos 1955 tarihinde bir konferans toplandı. Bu toplantıda İngiltere adaya muhtariyet (Özerklik) verilmesini teklif ederken Yunanistan self determinasyonda ısrar etti. Türkiye ise statükonun korunmasını istedi.⁷²⁹ Konferanstan bir sonuç çıkmadı. 1956 yılı başından itibaren Rum terörü yeniden başladı. İngiltere aynı yıl içerisinde meselenin çözümü için self determinasyonun yanında adanın iki toplum arasında taksimi gibi alternatif üzerinde de durdu. Türkiye bundan sonra taksim tezini savunmaya başladı. 1957 yılında BM Siyasi Komisyonu, uyuşmazlığın taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözülmesini kabul etti. Bundan sonra İngiltere Başbakanı, Türk ve Rum toplumlarıyla İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında üçlü bir yönetim kurulmasının teklif etti. **Mc Millan Planı** adı verilen bu planı Türk tarafı kabul ederken Rumlar reddettiler.

EOKA terörü yaygınlaşırken Türkler de kendilerini korumak için 1 Ağustos 1958'de **Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)**'ni kurdular. Çatışmaların giderek yoğunlaşması Türk-Yunan ve Yunan-İngiliz münasebetlerini gerginleştirdi. Bu durum NATO'nun güneydoğu kanadını olumsuz etkilemeye başlayınca ABD ve NATO devreye girip Türkiye ve Yunanistan'a müzakerelere girişmeleri için baskı yaptılar. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis 5-11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te yaptıkları görüşmelerde bağımsız bir "Kıbrıs Cumhuriyeti" kurulmasına dair bir antlaşma imzaladılar. Daha sonra İngiltere, Türkiye ve Yunanistan başbakanları ile Kıbrıs Türk ve Rum cemaatlerinin liderleri arasında Londra'da 19 Şubat 1959 tarihinde bir antlaşma daha imzalandı. Zürih ve Londra Antlaşmalarına göre; Kıbrıs Cumhuriyeti Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantisi altında olacak, kurulan düzen bozulursa bunu korumak için Türkiye, İngiltere ve Yunanistan birbirlerine danışacaklar, alınacak tedbirler konusunda anlaşamazlar ve anayasal düzen bozulmaya devam ederse devletlerden her biri anayasal düzeni korumak için tek başına müdahale hakkına sahip olacaktı. Adada Yunanistan 950 Türkiye de 650 kişilik bir kuvvet bulunduracaktı.⁷³⁰ 16 Ağustos 1960'ta **Kıbrıs Cumhuriyeti** ilan edildi. Fakat kısa bir süre sonra anayasanın uygulanmasıyla ilgili çıkan anlaşmazlıklar, 1962'de iki Türk cemisine saldırı düzenlenmesi, Cumhurbaşkanı

⁷²⁹ F. Armaoğlu, A.g.e. s531

⁷³⁰ F. Armaoğlu A.g.e. s534

nı Makarios'un anayasada değişiklik talepleri yeni bir bunalıma yol açtı. Türkiye'yi 1974'de Kıbrıs hareketına zorlayacak bir dizi olaylar zinciri vukuu buldu.

IV. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE DÜNYA VE TÜRKİYE

Soguk savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ile Sovyetler Birliği ve bu devletlerin yanında yer almış olan küçük devletlerin arasında sürdürülen sürekli gerginlik ve sınırlı çatışmaya verilen isimdir. Sovyetler Birliği 1948 yılına kadar Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Polonya ve Çekoslovakya'da komünist rejimlerin kurulmasını sağladı. Almanya'nın bölünmesi ile kendi işgali altında bulunan doğu kısmında Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni kurdurdu. Diğer taraftan ABD'nin yönürlüğe koyduğu Truman Doktrini ve Marshall Planı'na karşı 1947 yılında ideolojik birlik içinde olduğu devletler ile *kominform*, 1949 yılında da Sovyet Modeline uygun bir ekonomik örgüt olan *Comecon*'u kurarak orta ve doğu Avrupa'nın önemli bir kısmını kontrolü altına aldı.⁷³¹ Bu yıllarda Sovyetler ayrıca Türk boğazlarından askeri üs talebinde bulunup Yunanistan'daki iç savaşta da komünistleri destekledi. Yine 1949 yılında Çin'de komünizmin kurulması ile Çin ile ikili antlaşmalar imzalararak Uzakdoğu'ya da nüfuz etmeye başladı.

Sovyetler Birliği'nin bu yayılmacı politikaları ABD'yi harekete geçirdi. Sovyet askeri tehdidine karşı Truman Doktrini ve Marshall Planı uygulamaya konulduktan sonra 4 Nisan 1949'da ABD'nin öncülüğünde 12 Batılı ülke arasında NATO kuruldu. Türkiye ve Yunanistan 1952'de Batı Almanya 1955'te NATO'ya katıldılar. Almanya'nın NATO'ya katılmasından sonra Sovyetler Birliği de 14 Mayıs 1955'te kendi uydularını etrafına toplayarak *Varşova Paktı* adı verilen bir güvenlik paktı kurdu.⁷³²

1. Uzak Doğu'dan Orta Doğu'ya Gerilen Dünya

1950 yılında soğuk savaş Kore'de sıcak çatışmaya dönüştü. İkinci Dünya Savaşı sona erdiği zaman Kore'nin kuzeyi Sovyetler Birliği'nin güneyi de ABD'nin işgali altında idi. İki Kore'nin birleştirilmesi için yapılan görüşmeler sonuç verince ABD'nin gözetiminde yapılan seçimler sonucunda 10 Mayıs 1948'de Güney Kore Cumhuriyeti, Sovyetlerin desteği ile de Kuzey Kore Cumhuriyeti kuruldu. 1949 yılında Çin'de komünist rejim kurulduktan sonra Sovyetler Birliği Çin'in de desteği ile ABD'yi Uzakdoğu'dan atabileceğini düşündü. Bu amaçla 25 Haziran 1950'de Sovyet desteğindeki Kuzey Kore Birlikleri Güney'e karşı bir savaş başlattı. Bunun üzerine ABD Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nı harekete geçirip çeşitli milletlerden meydana gelen bir kuvveti Güney Kore'nin yardımına gönderdi. Türkiye'de

⁷³¹ Orat Sander, *Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşı'ndan 1980'e Kadar*, Ank. 1989, s.191

⁷³² F. Armaoğlu, A.g.e. 9461-462

bir tugaylık kuvvetle Kore'deki BM gücüne katıldı. Bu olay Türkiye'nin NATO'ya alınmasında önemli bir rol oynamıştır. 1953 yılında yapılan Ateşkes Anlaşması ile savaş sona ermiş sınırlarda bir değişiklik olmamıştır.

Kore Savaşı'ndan sonra ABD Uzakdoğu'da kendi açısından yeni tedbirler almak ihtiyacı hissetti. Bu amaçla Japonya, Filipinler ve Güney Kore ile ikili güvenlik antlaşmaları imzalayıp bu yerlerde üsler ve asker bulundurma hakkı elde etti. 1953 yılından itibaren ABD Sovyetler Birliği ve Çin'e karşı "Kuzey Kuşağı Savunma Projesi" adı ile Avrupa'dan Uzakdoğu'ya kadar uzanan bir ittifaklar zinciri kurmak için çalışmalara başladı.⁷³³ Pakın Uzakdoğu ucunda 8 Eylül 1954'te ABD, İngiltere, Fransa, Yeni Zelanda, Avustralya, Filipinler, Tayland ve Pakistan arasında SEATO (Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı) kuruldu. Bu pakıt batı uçtaki NATO'ya bağlamak için 2 Nisan 1954'te Türkiye-Pakistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, 24 Şubat 1955'te de Bağdat Paktı kuruldu. Böylece ABD komünizm tehlikesine karşı kurmak istediği Atlantik'ten Pasifik'e uzanan savunma sistemini 1949'da NATO ile başlayıp Bağdat Paktı ile tamamlamış oluyordu.

Ortadoğu da 1955'ten itibaren soğuk savaşa sahne olmuştur. 1952 yılında bir askeri darbe ile Mısır'da iktidarı ele geçirmiş olan Cemal Abdünnasır Arap Dünyası'nın lideri olma iddiasını taşıyordu. Bundan dolayı Mısır'ı ekonomik ve siyasi anlamda kalkındırmak üzere birtakım yatırımlara girişti. Bunlardan bir tanesi de Nil Nehri üzerinde Asuan Barajı'nın yapımı idi. Bunun için ABD ve Avrupa ülkelerinden kredi alamayınca 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı millileştirdi. Bu duruma İngiltere, Fransa ve İsrail tepki gösterip Mısır'a saldırarak kanalı ele geçirme teşebbüsünde bulundular. Fakat ABD ve Sovyetler Birliği'nin karşı çıkması ile girişimleri harekâti durdurmak zorunda kaldılar. Süveyş bunalımı İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki durumunu zayıflattırırken bölgede Batının bıraktığı boşluğu Sovyetler Birliği doldurmaya çalıştı. Ancak ABD 1957 yılında kabul ettiği "Eisenhower Doktrini" ile Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin karşısına çıktı. Eisenhower Doktrini'ne göre; ABD bağımsızlıklarını korumak için ekonomik kalkınma çabası içinde olan Ortadoğu ülkelerine ekonomik ve askeri yardım ile bu ülkelerin yardım istemeleri halinde komünist bir ülkeden gelecek bir saldırıya karşı Amerika Silahlı Kuvvetleri'nin yardımcı olacağını açıkladı.⁷³⁴ Bu şekilde ABD Ortadoğu'daki ülkelere sadece ekonomik ve askeri yardım vaadi yapmakla kalmıyor, onlardan isteyenlerin komünizme karşı savunulmasını da üzerine alıyordu. Türkiye, Yunanistan, Irak ve Pakistan Eisenhower Doktrini'ni kabul ederken Mısır ve Suriye tepki ile karşılamışlardır. Ortadoğu'daki bu gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye-Suriye, Sovyetler Birliği ve ABD arasında 1957 yılında tehlikeli bir gerilim yaşandığından

⁷³³ Geniş bilgi için B.K. Yeşilbursa, Ortadoğu'da Soğuk Savaş

⁷³⁴ F. Armaoğlu, A.g.e. s501 v.d.

daha önce bahsedilmişti. Sovyetler Birliği'nin 1958 yılında ABD, İngiltere ve Fransa'ya bir nota vererek 6 ay içinde Berlin'den çekilmelerini istemesi NATO ile Sovyet Blok'u arasında yeni bir gerginliğe yol açtı. NATO Berlin Meselesi'nin iki Almanya'nın birleşmesi ile çözülebileceğini açıklarken Sovyetler birliği kendi kontrolündeki Doğu Almanya'nın ortadan kalkacağını düşünerek bu çözüme yanaşmadı. Bu arada Doğu Berlin'den Batı'ya devamlı kaçışlar oluyordu. Bu durum hem Doğu Almanya yöneticilerini hem de Sovyetleri rahatsız etmekte idi. NATO üyesi devletlerin Berlin'den çekilmeyeceği anlaşılınca Doğu Alman Hükümeti kaçışları engellemek için Doğu ile Batı Berlin'i birbirinden ayıran sınırdaki 13 Ağustos 1961'de yüksek bir beton duvar inşa etti. Bundan sonra Batı Berlin'e sığınmak isteyen pek çok Alman bu duvarın dibinde öldürülmüştür.

2. Uzayda Soğuk Savaş

1950'li yılların sonlarında ABD ile Sovyetler Birliği arasında yeni gerginlikler yaşanmasına sebep olan iki olay U-2 hadisesi ile Küba Füzeleri Krizi'dir. Sovyetler Birliğinin 1957 yılında uzaya bir uydu fırlatması ABD'nin havadaki stratejik üstünlüğüne son vermişti. Bu sayede Sovyetler Birliği uzun menzilli ve güçlü bir taşıyıcı ile Amerika'ya ani baskın yapma imkânına sahip oldu. Böyle bir tehlikeyi önlemek amacıyla Sovyetlerin askeri faaliyetlerini yakından gözetlemek üzere ABD tarafından otuz bin metre yükseklikten bu sayede radar ve avcı uçaklarının gözetiminden kurtulan, çok yüksekten net resimler çekebilen U-2 uçakları yapıldı. Bu uçakların üsleri İngiltere, Almanya, Japonya ve Türkiye idi.⁷³⁵ Gizli uçuşlar yapan bu uçaklardan bir tanesi 1 Mayıs 1960 tarihinde Adana'daki İncirlik Havaalanı'ndan kalkıp Pakistan'a uğradıktan sonra Norveç'e uçarken Sovyetler Birliği Hava Sahasında arızalanıp alçalınca Sovyet uçakları tarafından düşürüldü. ABD başlangıçta düşen uçağın meteorolojik araştırma yapan bir uçak olduğunu açıklamış ise de sağ olan uçağın pilotu her şeyi anlatmış olduğu için ABD olayı doğrulamak zorunda kaldı. Bu olaydan dolayı Sovyetler Birliği Türkiye'yi de tehdit eden açıklamalarda bulundu. Türkiye uçağın Adana'dan havalandırılmasına rağmen Sovyet topraklarına Pakistan üzerinden giriş yaptığını söyleyerek bu durumdan sorumlu olmadığını savundu. ABD tarafından 25 Mayıs 1960'ta U-2 uçuşları yasaklandı.

3. Amerika'ya Uzanan Sovyet Taarruzu

Küba'da 1959 yılında iktidarı ele geçirmiş olan Fidel Castro ile ABD arasında iyi ilişkiler kurulamadı. Bunun sebebi Castro'nun komünist olması değil, bağımsız hareket etmek istemesi idi.⁷³⁶ Bunu kendi gücü ile yapamayacağını anlayan Castro Sovyetler Birliğine dayanmak ihtiyacını hissetti. Dolayısıyla 1960

⁷³⁵ F. Armaoğlu, A.g.e. s600

⁷³⁶ F. Armaoğlu, A.g.e. s604

yılından itibaren Küba komünizme kaymaya başladı. Bunun üzerine ABD 15 Nisan 1961'de Castro'yu devirmek amacıyla havadan ve denizden bir harekete girişti ise de tam bir başarısızlığa uğradı. Bu arada Sovyetler Birliği Küba'ya füzeler yerleştirdi. Ekim 1962'de ABD Küba'daki füzelerin sökülmesini istedi. Bunu yaptırabilmek içinde Küba kıyıları ABD donanması tarafından ablukaya alındı. 27 Ekim 1962'de Sovyetler Birliği Türkiye'deki Jüpiter Füzeleri'nin sökülmesi karşılığında Küba'daki füzelerini kaldırabileceğini bildirdi. ABD'de bunu kabul etti. Bu durum Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığına yol açtı. Bu olay ile ABD'nin gerektiğinde Türkiye'yi feda edebileceği ortaya çıkmıştır.

V. Demokrat Parti İktidarında Sona Doğru

Demokrat Parti 1957 seçimlerinde de tek başına iktidar olmuştu. Fakat önceki seçimlere göre oylarının azalması, muhalefetin oy oranını yükseltmesi ve baş gösteren ekonomik sıkıntılar, daha etkili bir muhalefetle karşılaşacağını gösteriyordu. Seçimden hemen sonra CHP seçimlerin dürüst yapılmadığını, hile karıştırıldığını ileri sürmüş, bazı yerlerde hükümete karşı gösteriler yapılmış. Gaziantep'teki olayların bastırılmasında askeri birlikler kullanılmıştı. Hükümet Aralık 1957'de Basın Kanunu ile meclis tüzüğünde bazı değişiklikler yaptı. Bu düzenlemeleri basına sansür ve muhalefete baskı olarak değerlendiren muhalefet partileri meclisi terk etti. Diğer taraftan İstanbul Üniversitesi Anayasa Hukuku Profesörü Hüseyin Naili Kubalı, yapılan değişikliklerin anayasaya aykırı olduğunu ve gazetecilerin bu yasaya uymak zorunda olmadıklarını söyledi.⁷³⁷ Onun bu davranışı günlük siyasete bulaşmak ve Üniversite Kanunu'na aykırı hareket olarak görülüp açığa alındı. Bu durum üniversite mensuplarının bir kısmının muhalefete destek vermelerine yol açtı. Diğer taraftan 1954 yılı sonlarından itibaren yükselen enflasyon dolayısıyla yaşam standardı düşen maaşlı kesim, hızla zenginleşen ve yönetimde etkili olan taşralı kaba politikacılara karşı kızgınlık duymaya başlamıştı. Bu arada ordu içinde de hükümetten hoşnut olmayan bir grup ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin NATO'ya katılmasından sonra ordunun niteliği değişmeye başladı. Ordunun modernleştirilmesi programı çerçevesinde yurtdışına giden genç subaylar yeni teknolojiler ile tanışıp dünya görüşleri değişikliğe uğrarken Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin gerisinde olduğunu yakından görüp bundan etkilendiler.⁷³⁸ Bu durum ordunun alt kademelelerinde bir huzursuzluğa sebep oluyordu. 1957 yılı sonlarında orduyu isyana teşvik suçlamasıyla dokuz subay tutuklandı. Yapılan mahkeme sonunda suçlamalar ispatlanmadığı için ihbarı yapan subay mahkûm edilip diğerleri serbest bırakıldı. Hükümette bu olayın üstüne fazla gitmedi.

⁷³⁷ Feroz Ahmad, A.g.e. s.72-73

⁷³⁸ E.J. Zürcher, A.g.e. s.348

1958 yılında hükümet ağırlaşan ekonomik şartlar karşısında yeni ekonomik istikrar programı uygulamaya koydu. 1950 yılında başlayan iktisadi büyüme 1954'te yavaşlamıştı. İhracat azalırken, iç talep genişlemesine dayalı büyüme devam ettiği için ithalat arttı, ödemeler dengesindeki açık büyüdü. Etkili bir vergi sistemi kurulamaması, tarım ürünlerinin vergilerinin düşük tutulması, daha fazla borçlanmayı gerektirdi. Bu şekilde dış borçlar artarken vadesi gelen borçların ödenmesinde zorluklar ortaya çıktı. Bu da yeni borç bulunmasını güçleştirdi. Yeni kredi vermek için uluslararası kuruluşlar Türk parasının devalüe edilmesi, KİT ürünlerine zam yapılması, Merkez Bankası'nın kamu kesimlerine açtığı kredilerin kısıtlanmasını öngören bir istikrar programının uygulanmasını istediler. Buna bağlı olarak 8 Ağustos 1958'de Amerikan Doları karşısında Türk Lirası'nın değeri, cumhuriyet döneminin o zamana kadarki en yüksek oranda devalüasyonu olacak şekilde 2.80 liradan 9.02 liraya düşürüldü. Bu ekonomik istikrar programının yürürlüğe girmesinden sonra Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OECE) ülkelerine olan ve vadesi gelmiş 400 milyon dolar borcun ertelenmesi sağlanıp 359 milyon dolar yeni kredi alındı.⁷³⁹

Bu tedbirler ile ekonomi kısmen rahatlatırken iktidar-muhalefet ilişkileri hızla gerginliğe doğru gidiyordu. Muhalefet partilerinden Cumhuriyetçi Millet Partisi Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını alırken Hürriyet Partisi de Cumhuriyet Halk Partisine katıldı. Bu birleşmelere Demokrat Parti sessiz kalmayıp Vatan Cephesi'ni kurdu. Bundan sonra CHP muhalefetini sertleştirerek sürdürdü. 12 Ocak 1959'da toplanan partinin 14. kurultayında kabul edilen ilk hedefler beyannamesinde modern demokrasi ve cemiyet anlayışına uygun halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve emniyet esasına dayanan bir yapı gerçekleştirileceği açıklandı. İktidar-muhalefet ilişkileri Başbakan Menderes'in 17 Şubat 1959'da üçlü Kıbrıs Konferansı'na katılmak üzere gittiği Londra'da geçirdiği uçak kazasından kurtulması ile kısa bir süreliğine yumuşadı. 26 Şubat'ta Türkiye'ye dönen Başbakan İstanbul ve Ankara'da büyük kalabalıklar tarafından tezahüratla karşılandı. Karşılayanlar arasında muhalefet lideri İnönü'de vardı. Fakat bu durum kısa sürdü.

Sokağa Sıçrayan Gerginlik ve 1960 Darbesi

14. Kurultay'dan sonra C.H.P. yeni programını yurt gezileri ile halka anlatmaya karar verdi.

CHP tarafından "Büyük Taarruz" adı verilen Batı Anadolu gezisi sırasında partiler arası gerginlik yeniden tınamdı. 29 Nisan 1959'da başlayan gezinin ilk uğrak yeri olan Uşak'ta CHP'liler ve DP'liler arasında çıkan arbede ve kavgada İnönü başına isabet eden bir taşla yaralandı. Bu olay CHP'liler tarafından sürekli gündem-

⁷³⁹ Erdiç Tokgöz, A.g.m. s.334

de tutulup bir propaganda malzemesi yapıldı. Manisa ve İzmir'i de ziyaret ettikten sonra 4 Mayıs'ta İstanbul'a geçen İnönü'nün bindiği araba Yeşilköy Havaalanı'ndan şehir merkezine gelirken bir grubun saldırısına uğradı. 1960 yılında CHP muhalefeti meclis dışına da taşıdı. 19 Şubat 1960'ta İstanbul'a gelen İnönü'yü İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, eski Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman, Genelkurmay İkinci Başkanı Şahap Gürler ziyaret etti. CHP genel başkanı tekrar yurt gezilerine başladı. 3 Nisan 1960'taki Kayseri gezisi sırasında olaylar çıktı. Olayların önlenmesinde bazı askeri yetkililerin hükümetin emrine itaat etmediği görüldü.⁷⁴⁰ CHP'nin tutumuna tepki gösteren DP grubu 7 Nisan'da yayınladığı bildiriyle CHP'yi halkı ve askeri ayaklanmaya kışkırtmakla suçladı. Muhalefete karşı yeni tedbirler alınması kararlaştırıldı. 18 Nisan'da muhalefet ve basın aleyhinde ortaya atılan suçlamaları soruşturmak üzere hükümet tarafından bir **Tahkikat Komisyonu** kuruldu. Tamamen DP'lilerden oluşan komisyon tarafsız değildi. Geniş yetkiler ile donatılmış olan komisyon soruşturmalar bitene kadar her türlü siyasi toplantıyı durdurabiliyor, gazeteleri istediği gibi kapatabiliyordu. 26 Nisan'da hukuk çevrelerince komisyona verilen yetkilerin anayasaya aykırı olduğu ileri sürüldü. 27 Nisan'da Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini arttıran kanun mecliste kabul edilince ortalık karıştı. İstanbul ve Ankara'da öğrencilerin de katıldığı gösteriler yapıldı. 28 Nisan'da İstanbul'daki gösterilerde Turan Emeksis isimli bir öğrenci ölürken 16'sı polis 40 kişi yaralandı. Olaylar büyüyünce Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilip üniversiteler bir ay süre ile kapatıldı. Bundan sonra olaylar hızla gelişti. 5 Mayıs 1960'ta üniversite öğrencileri Ankara'da hükümet aleyhine büyük bir gösteri yaptılar. Protestocular arasında kalan Başbakan Menderes tartaklandı olay yerinden güçlkle uzaklaştı. Bundan sonra Başbakan Menderes halkın içine girerek destek bulmaya çalıştı. Bu amaçla 15-18 Mayıs tarihleri arasında İzmir, Manisa ve Turgutlu'da kalabalık mitinglerde halka seslendi. 21 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencileri de sessiz bir yürüyüş yaptılar. Başbakan 18 Mayıs'ta Ankara'ya döndükten sonra 25 Mayıs'ta tekrar Türkiye turuna çıkıp Eskişehir'de Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını bitirdiğini açıkladı. Kargaşanın ve gerginliğin giderek arttığı bu ortamda Türk Silahlı Kuvvetleri uzun zamandan beri örgütlenmiş bir grup subayın öncülüğünde 27 Mayıs 1960'ta bir darbe ile Demokrat Parti iktidarı son verdi.⁷⁴¹ 25 Mayıs'ta Eskişehir'e gitmiş olan Menderes yanındaki bakan ve milletvekilleri ile Kütahya'da tutuklanarak Ankara'ya getirildi. Anayasa ve parlamento fesh edildi. Siyasi faaliyetler durduruldu. Bu şekilde 14 Mayıs 1950'de halkın hür iradesi ile iş başına gelmiş ilk demokratik hükümet bir askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılmış oluyordu

⁷⁴⁰ Feröz ve Bedla Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Ank. 1976, s206

⁷⁴¹ 27 Mayıs 1960 darbesinin yıl bir tahliili için bkz. Kemal H. Karpat, Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi, s155-208

7. BÖLÜM
DARBELER'İN GÖLGESİNDE
YOLUNA DEVAM EDEN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
(1960 - 1980)

YEDİNCİ BÖLÜM: DARBELER'İN GÖLGESİNDE YOLUNA DEVAM EDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ (1960 - 1980)

I. 27 MAYIS 1960 DARBESİ VE YENİ ANAYASA

27 Mayıs askeri darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşmiş ilk askeri müdahaledir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin ülkeyi gitgide bir baskı rejimine ve kardeş kavgasına götürdüğü gerekçesi ile Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir grup subay 27 Mayıs 1960 sabahı ülke yönetimine bütünüyle el koydu. Bir çok subaydan oluşan **Millî Birlik Komitesi (MBK)** bu harekât ile anayasa ve TBMM'ni feshetti, siyasi faaliyetleri askıya aldı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere bir çok Demokrat Partiliyi tutuklattı. Genelkurmay Başkanı Org. Rüşti Erdelhun da tutuklananlar arasında idi.

Müdahalede, Silahlı Kuvvetler adına ülke yönetimini Millî Birlik Komitesi üstlendi. Orgeneral Cemal Gürsel Millî Birlik Komitesi'nin başına getirildi. Bu müdahalenin daha sonraki yıllarda meydana gelen askeri müdahalelerden farkı, Türk Silahlı Kuvvetleri emir komuta zinciri içinde yapılmamış olmasıdır. Dönemin genelkurmay başkanının da tutuklanması bunun göstergesidir⁷⁴²

Müdahalenin nedeninin Menderes hükümetinin uygulamaları ve çıkardığı yasalar olduğu askeri yönetim tarafından ileri sürülmüştür. MBK'ya göre darbe kardeş kavgasını durdurmak için yapılmıştır. Kötüye giden ekonomi, yüksek enflasyon, kamu çalışanlarına ödenen düşük maaşlar DP'ye karşı kitlesel hareketlerin oluşumuna neden olmuştur. CHP muhalefeti DP'yi anayasa ihlalleriyle itham etmiş, üniversite çevreleri ve bazı aydınlar bu eleştirilere destek vermişlerdir. Darbeden bir ay önce İstanbul Üniversitesi'nde DP karşıtı eylemler zorlukla bastırılmış, bu eylemlere müdahaleler esnasında ordunun isteksiz tavrı ordunun da DP'den hoşnutsuz olduğu iddialarını aklılara getirmiştir. DP hükümetinin sansür politikaları basınla olan ilişkilerini de büyük oranda zedelemiştir.

Bazı iddialara göre olayların arkasında başta Amerika olmak üzere Batılı devletler vardır. Çünkü Menderes, iktidarının son günlerinde hükümetinin uyguladığı

⁷⁴² Hikmet Özdemir, *Siyasal Tarih (1960-1980) Türkiye Tarihli, C.4*, s.192; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 173.

Amerikan politikalarının ülke sanayiini çökerttiğini görmüş ve bunu önlemek için Rusya'yla yakınlaşmıştır. Bu amaçla Rusya'ya üst düzey ziyaretler yapıp, ülkedeki sanayinin gelişmesi için Rusya ile yatırım antlaşmaları imzalanma hazırlığı yapılmaktaydı.⁷⁴³

Millî Birlik Komitesi (MBK) İktidarı

27 Mayıs 1960'tan, seçimlerin yapılarak normal siyasi hayata geçildiği 15 Ekim 1961 tarihine kadar geçen süre, askerin Millî Birlik Komitesi (MBK) eliyle *de facto* (fili) iktidarda olduğu dönemdir. Bu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin anayasal bütün hak ve yetkileri artık, başlangıçta kimlerden kurulu olduğu gizli tutulan 38 subaydan oluşan MBK'nin eline geçmiştir. MBK ülkeyi ilk zamanlar yayımladıkları tebliğlerle idare etti.

MBK'nın ilk bildirisi sokağa çıkma yasağı ilanı ve vatandaşları ona uymaya davetti. Diğer tebliğler ile her türlü siyasi parti neşriyat ve faaliyetleri, gösteri yürüyüşleri ve her türlü toplantı yasaklanmış, telsiz ve telefon görüşmeleri kısıtlanmıştır.

*** Yargılamalar**

27 Mayıs darbesi sonrasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, hükümet üyeleri ve bazı milletvekilleri tutuklanarak Yassıada'da yargı önüne çıkarıldılar.

Adli, askeri ve idari kesimdeki yargıçlardan hükümetin önerisi ile askeri komite tarafından görevlendirilen özel bir mahkemede yargılanan siyasiler, vatana ihanet, kamu fonlarının kötüye kullanımı ve anayasaya karşı gelmek ile suçlandılar. 14 Ekim 1960'ta başlayan yargılamalar 15 Eylül 1961'de sona erdi ve 15 sanık idama, 31 sanık müebbet hapse ve 418 sanık da çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. 123 kişinin de beraat ettiği bu yargılamalar sonucunda verilen idam kararlarından üçü MBK tarafından onaylanmıştır. Bu onay gereği DP döneminin Dışişleri Bakanı **Fatih Rüştü Zorlu** ve Maliye Bakanı **Hasan Polatkan**'ın cezaları 16 Eylül 1961'de, Başbakan **Adnan Menderes**'in cezası 17 Eylül 1961'de infaz edilmiştir. Bayar'a verilen idam cezası ise yaşından dolayı hapis cezasına çevrilmiştir.⁷⁴⁴

*** 1961 Anayasası**

7 Aralık 1960'da MBK'nde kabul edilen yasaya göre, 6 Ocak 1961'de MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis kuruldu. Daha sonra, Kurucu Meclis-

⁷⁴³ Erik Jan Zürcher, *A.g.e.*, s. 348-350; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, s. 487-488.

⁷⁴⁴ *A.g.e.*, s.198-199; Zürcher, *a.g.e.*, s. 360-361.

'e bağlı olarak Enver Ziya Karal ve Turhan Feyzioğlu'nun başkanlık ettikleri 20 kişilik bir anayasa komitesi oluşturularak yeni anayasa için çalışmalara başlandı.⁷⁴⁵

Yeni hazırlanan anayasada 1924 Anayasası'ndan farklı olarak Halkçılık, Devletçilik ve İnkılapçılığa yer verilmemiş, Milliyetçilik ise milli devlet olarak değiştirilmiştir. İlk kez sosyal devlet ilkesi bu anayasa ile ortaya çıkmıştır. 1961 Anayasası 1924 Anayasasından belirgin bir şekilde farklıdır. Yeni anayasada demokrasiyi korumak için yeni kurumlar getirilmiştir. Buradaki amaç, Demokrat Parti ve ondan önceki iktidar sahibi CHP'nin sahip olduğu türden iktidar tekeli engellemektir. Mecliste, çoğunluğa sahip olan bir partinin bu çoğunluğu demokratik olmayan uygulamalar için kullanmasını engellemek için, meclis ve hükümetin yetkilerine ortak kurumlar oluşturulmuştur. Bunlardan biri "Cumhuriyet Senatosu" adı altındaki meclistir. Bu şekilde yasaların hem iki meclisten de geçmesi amaçlanmış hem de MBK üyelerinin hukuki ve siyasi durumları çözüme kavuşturmuştur. Artık hayatları boyunca, Cumhurbaşkanı tarafından senato üyeliğine atanabileceklerdi. Diğerleri ise seçimle üye olabileceklerdi. Bu iki meclis, Büyük Millet Meclisi'ni oluşturacaktı. Bu meclisin dışında, yeni anayasanın temel hak ve özgürlüklerini korumak için bir de **Anayasa Mahkemesi** kurulmuştur. Yeni anayasa ile birlikte orduya ilk kez anayasal bir rol verilmiştir. Aralık 1962'de de anayasanın 111. maddesine göre güvenlikle ilgili bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve Silahlı Kuvvetler temsilcilerinden oluşan **Millî Güvenlik Kurulu** kuruldu. Bu kurulun görevi, millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunda bakanlar kuruluna yardımcı olmaktır.

Yeni anayasada diğer önemli bir nokta da, kişisel hakların hem ekonomik hem de toplumsal açıdan güvence altına alınmasıdır. Üniversitelere ve basına özerklik getirilmiştir. 1961 Anayasası ile ekonomik açıdan da sorumlu ve görevli bir devlet kavramı geliştirilmiş, yani kapitalizme dönük liberal devlet anlayışı yerine sosyal devlet anlayışı getirilmiştir.

1961 Anayasası ile seçim sisteminde de bir değişiklik yapılarak, çoğunluğun baskısı önlenmeye çalışılmıştır. Yeni sisteme göre, seçim yasasında çoğunluk sisteminden nispi temsil sistemine geçilerek, bir partinin aldığı oyların oranından daha büyük bir orana mecliste temsil edilebilme imkanı ortadan kaldırılmıştır.

1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylaması sonucu % 61.7 gibi bir evet oranıyla kabul edilse de, bazı akademisyenler ve uzmanlar % 40'a yakın hayır oyunun oldukça anlamlı olduğunu ileri sürdüler ve yeni Anayasanın toplumun ciddi bir kesimi tarafından onaylanmadığını savundular.⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ Zürcher, a.g.e., s. 356-357; Hikmet Özdemir, *1960-1980 Dönemi Genel Türk Tarihi*, C. 9, s. 76.

⁷⁴⁶ Özdemir, *1960-1980 Dönemi Türkiye...*, s. 205-206; Shaw, a.g.e., s. 490-496. DPH'nin 1960 öncesinde çok güçlü olduğu 11 vilayette anayasaya çoğunlukla red oyu verilmişti. Zürcher, a.g.e., s. 358.

II. YENİ SİYASİ PARTİLER, KOALİSYON HÜKÜMETİ, ADALET PARTİSİ VE SÜLEYMAN DEMİREL

Türkiye'nin en liberal ve özgürlükçü anayasası olarak nitelenen 1961 Anayasasının yarattığı ortamda toplumsal ve siyasal örgütlenmeler de hız kazandı. CHP ve CKMP(Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi)'nin yanında, kapatılan DP'nin devamı olarak 1961 yılında Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (Y.T.P.) gibi 13 yeni parti daha kuruldu⁷⁴⁷. Bunlardan Adalet Partisi 11 Şubat 1961'de ordunun onayıyla kurulmuştu. Parti başkanının, Mayıs 1960'da Üçüncü Ordu'ya komuta eden Emekli bir General, Ragıp Gümüşpala'nın olması rastlantı değildi.

1. Yeni Seçimler ve Zoraki Koalisyon

AP özellikle idamların ardından oluşan toplumsal tepkiyi iyi bir şekilde değerlendirdi. Bu Demokrat Parti seçmen tabanının büyük bir kısmının AP'yi tutmasını sağladı. Nitekim, *Adnan Menderes*'in idamından üç hafta sonra nispi temsil sistemiyle seçimler yapılmış, 15 Ekim 1961'de Demokrat Parti'nin oy tabanının "mirasçılar" *Adalet Partisi*, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi* ve *Yeni Türkiye Partisi* oyların % 62'sini alarak 277 milletvekili çıkarmışlardır. Buna karşı *Cumhuriyet Halk Partisi* 173 milletvekili çıkarabilmiştir. 25 Ekim 1961'de 12. dönem TBMM toplandı⁷⁴⁸.

Bu arada Ordu içinde MBK kadar etkili olmaya başlayan *Silahlı Kuvvetler Birliği* (SKB), seçimlerin milli iradeyi tam olarak yansıtmadığı ve yeni bir darbenin gerektiğini savunmuştur. 21 Ekim'de MBK'nın İstanbul kanadına bağlı 10 general ve 18 albay toplanmış ve en geç 25 Ekim'e kadar yönetime el konulmasını kararlaştıran "21 Ekim protokolü"nü imzalamışlardır. 22 Ekim'de MBK'nın Ankara kanadı aynı içerikteki "Mürted Protokolü"nü imzalamıştır. Fakat SKB onursal başkanı durumunda bulunan *Cevdet Sunay*'ın müdahalesiyle protokoller askıya alınmış ve siyasi parti liderleriyle uzlaşma yolu tercih edilmiştir. Bunun için 24 Ekim'de Çankaya'da *Ragıp Gümüşpala* (Adalet Partisi), *Ekrem Alican* (Yeni Türkiye Partisi), *İsmet İnönü* (Cumhuriyet Halk Partisi), *Osman Bölükbaşı* (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi), *Cevdet Sunay*, *Cemal Gürsel* ve generalerin önünde Yassıada mahkumlarına af çıkarılmayacağına, Emekli İnkılap Subaylar Demeline bağlı subayların orduya geri alınmayacağına ve Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi için çalışacaklarına dair protokol imzalamışlardır. Bu doğrultuda 26 Ekim 1961'de yapılan seçimle tek aday olarak *Cemal Gürsel* cumhurbaşkanlığına getirildi⁷⁴⁹.

⁷⁴⁷ Özdemir, 1960-1980 Dönemi, Genel..., s. 78.

⁷⁴⁸ Zürcher, a.g.e., s. 359.

⁷⁴⁹ Özdemir, 1960-1980 Dönemi, Genel..., s. 80-81.

Yine bu baskılar sonucu 20 Kasım 1961'de, CHP ve AP arasında sandalyelerin eşit olarak paylaştırıldığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk koalisyonu olarak tarihe geçen İsmet İnönü başkanlığındaki hükümet kuruldu⁷⁵⁰. Bu zoraki evlilik Mayıs 1962'ye kadar sürdü. Bu tarihte AP, hapisteki demokratların cezalarını indirme amacını taşıyan bir teklifi yetersiz bularak kabul etmedi ve bakanlarını kabineden çekti. Bunun üzerine İnönü, CKMP ve YTP koalisyonuna dayanan yeni bir hükümet kurdu. Kurulan yeni hükümette de problemler yaşanıyordu. Kasım 1963'teki yerel seçimleri AP net bir zaferle kazanınca koalisyonun iki küçük partisi hükümetten ayrılmak istedi. Daha sonra da kabineden bakanlarını çekince, İnönü 2 Aralık'ta istifa etti. Bu defa ilk kez olarak Cumhurbaşkanı Gürsel (Genelkurmay Başkanı Org. Sunay'ın desteklemesiyle) AP lideri *Gümüşpala*'dan bir hükümet kurmasını istedi. Bu çok önemli bir gelişmeydi, çünkü ordunun, AP'yi siyaset sahnesinin normal ve kabul olunabilir bir parçası addettiği ve artık İnönü'nün vesayeti altında tutulmasına gerek duymadığını gösteriyordu. Ne var ki *Gümüşpala*'nın girişi başarılı olmadı ve yaşı 80'e yaklaşan İnönü son defa olarak hükümeti kurmakla yeniden görevlendirildi. CHP ile bağımsızlardan oluşan bir azınlık koalisyonu olan üçüncü İnönü hükümeti, 25 Aralık 1963'te göreve başladı. Öncekiler gibi bu da zayıf bir koalisyondu. 1964'te Kıbrıs konusundaki ciddi uluslararası bunalımın ağırlaşması sebebiyle koalisyon o yıl yerinde kaldı, ama bunalım geçince, AP koalisyonu devirmek için harekete geçti. Zira 1964 Haziran'ında yapılan Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimlerinde AP oyların %50.3'ünü alarak 51 senatörlükten 31'ini almıştı. İnönü bütçesini parlamentoda kabul ettiremeyince 13 Şubat 1965'te istifa etti. Bundan sonra ülkeyi Ekim'de yapılacak parlamento seçimlerine kadar, eski diplomat ve bağımsız milletvekili Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki geçici bir kabine yönetti⁷⁵¹.

Bu arada *Gümüşpala*'nın 5 Haziran 1964'te aniden ölmesi partiyi önderlik kriziyle yüz yüze getirdi. Bütün hizipler kendi adaylarını öne sürdüler; sertlik yanlıları Saadettin Bilgiç'i aday gösterdiler; orduyu yatıştırmak isteyenler Celâl Bayar'ın yaverliğini yapmış emekli bir hava generalini, Tekin Arıburun'u önerdiler. Muhafazakarlar bir hukuk profesörü olan Ali Fuat Başgil'i desteklediler, Orta yolcu ılımlılar Adnan Menderes'e bağlı, ismi pek duyulmamış bir mühendisi, Süleyman Demirel'i öne sürdüler. Parti de onu seçti.

⁷⁵⁰ A.g.m., s. 82; Zürcher, a.g.e., s. 362.

⁷⁵¹ Zürcher, a.g.e., s. 363-364; Özdemir, 1960-1980 Dönemi, Türkiye..., s. 208-211.

2. Siyasette Süleyman Demirel Dönemi

SÜLEYMAN DEMİREL
(1 KASIM 1924-)

Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköy'de doğdu. İlköğrenimini doğduğu köyde, ortaokul ve liseyi Isparta ve Afyon'da bitirdi. Şubat 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi inşaat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde göreve başladı. Önce 1949-1950, daha sonra 1949-1950, yıllarında Amenka Birleşik Devletleri'nde barajlar, sulama ve elektrifikasyon konularında ihtisas yaptı.

1954 yılında Barajlar Dairesi Başkanı, 1955 yılında da Devlet Su İşleri Genel Müdürü oldu. 1962-1964 yılları arasında serbest müşavir-mühendis olarak çalıştı. Aynı yıllarda orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde su mühendisliği konusunda dersler verdi.

Siyasi yaşamına, 1962 yılında, Adalet Partisi Genel İdare Kurulu üyeliği ile başladı. 28 Kasım 1964 tarihinde bu partiye genel başkan seçilmesinin ardından, kurulmasını ve Şubat-Ekim 1965 tarihleri arasında görev yapan koalisyon hükümetinde Başbakanı Yardımcısı olarak görev aldı.

10 Ekim 1965'de yapılan genel seçimlerde başında bulunduğu AP, yüzde 53 oy alarak tek başına iktidar oldu. Bu seçimlerde Isparta Milletvekili olarak Parlamento'ya girdi ve Türkiye'nin 12. Başbakanı olarak hükümeti kurdu. Bu hükümet 4 yıl sürdü, 10 Ekim 1969 tarihindeki genel seçimlerde de Adalet Partisi yine tek başına iktidar oldu. Böylece, 31. T.C. Hükümeti'ni kurdu. Daha sonra, parti içi bir kriz dolayısıyla 32. T.C. Hükümeti'ni kurmak

durumunda kaldı. 12 Mart 1971 muhtırası uzenne, başbakanlık görevini bıraktı. 1971 ile 1980 arasında, 1975, 1977 ve 1979'da 3 defa daha hükümet kurdu.

12 Eylül 1980 müdahalesi üzerine görevi bıraktı ve 7 sene yasaklı olarak siyaset dışı kaldı. 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylaması ile yasaklar kaldırıldı ve 24 Eylül 1987 tarihinde, Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı na seçildi, 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde Isparta Milletvekili olarak tekrar TBMM'ne girdi. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimler sonrasında, DYP ile Sosyal demokrat Halkçı parti'nin bir araya gelerek kurduğu 49. T.C. Hükümeti'nde Başbakan olarak görev aldı.

30 yaşında genel müdür, 40 yaşında önce parti genel başkanı, Sonra başbakan olmuş, 12 seneye yaklaşan başbakanlık görevinde, Türkiye'nin kalkınması ve gelişmesine büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Türkiye'nin en genç genel müdürü, en genç başbakanı ve İsmet İnönü'den sonra en uzun başbakanlık yapmış kişisidir. 6 dönem Isparta Milletvekiliği yapmış, 7 sene yasaklı kalmış, 6 defa hükümetten gitmiş, 7 defa hükümet kurmuştur. 16 Mayıs 1993 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Demirel bu görevi 16 Mayıs 2000 tarihine kadar sürdürdü.

Süleyman Demirel (1924-) DP önderliğinin üst tabakası askeri yönetim tarafından siyasi hayattan tasfiye edilmiş olduğu için, zirveye çıkan yeni Türk politikacısını temsil ediyordu. Bu, askeri müdahalenin belki de en yıkıcı ve en yapıcı özelliği oldu (kişinin siyasal perspektifine bağlı olarak). Demirel bir mühendis olarak devletin Su İşleri Genel Müdürlüğü'nü yapmıştı. 1960'ların olağanüstü şartları onu devletin üst noktalarındaki mevkilere taşıyacaktı.

Parti içinde Demirel, modern dünyaya uygun, Menderes'in aksine karmaşık bir ekonominin işleyişini anlayan bir teknokrat olarak görülüyordu. Doğum yeri olan Isparta'da siyasi tabanı olmadığı, bu yüzden partiye hakim olamayacağı düşünülüyordu. Ancak, büyük bir beceriyle kullandığı mütevazı köylü geçmişisi sayesinde Demirel, büyük kentlerin gecekondu semtlerinde oturan kırsal göçmenlere "kendini yetiştirmiş adam", "içlerinden biri" gibi görünüyordu. İnönü, hatta İşçi Partisi'nin önderi sosyalist Mehmet Ali Aybar bile, açıkça eski asker-bürokrat seçkinler zümresine mensupken, Demirel'in üslubu ve konuşma tarzı, onu kısa zamanda "halk adamı" haline getirdi⁷⁵².

Adalet Partisi Türk siyasi hayatındaki asıl çıkışını da 1964'te Süleyman Demirel'in genel başkan seçilmesiyle yapmıştır. Siyasi yelpazede merkez sağda bulunan

⁷⁵² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 193-194.

Adalet Partisi; piyasa ekonomisini benimsemiş, kalkınmacılığı ve büyümeyi hedef almıştı. Toplumsal ilişkilerde dinî öge ve yapıları kollamakla birlikte temelde laik bir partiydi. Muhafazakar ve liberal çevrelerin merkezine oturabilişti. Ancak bu 1970'teki bölünmeyle son buldu ve İslamcı ve liberal kanat partiden koptu. Buna rağmen Adalet Partisi'nin hem kırsal hem de kentsel alanlarda etkinliği sürmüştür. Parti, 1961-1980 döneminde ülkenin en büyük iki siyasi kurumundan biri olmuştur.

Henüz milletvekili olmayan Demirci 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'ni birinci parti yaptı ve meclise oyların %52,87'sini alarak, 240 üye seçtirdi. Ayrıca Senato'ya da Adalet Partisi'nden 97 Senatör seçildi. Bu arada 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin de 1965 seçimlerinde oyların %32,97'sini alarak 15 milletvekilini parlamentoya sokması Türk siyasi hayatında önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir¹⁵³. Nitekim CHP, bu gelişme üzerine "Ortanın Solu" kavramını gündeme getirerek kendini solcu parti olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu ayırmadaki temel mantığın, CHP'nin temsil ettiği "sol"un, bu sıralarda palazlanmaya başlayan radikal sol hareketlerden farklılığını vurgulamak olduğu söylenebilir. Bu arada, 1965'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin genel başkanı olan Alparslan Türkeş, Şubat 1969'da bu partinin ismini Milletiyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirtti.

Adalet Partisi 1969 seçimlerinde de oyların % 46,5'ini aldı, parlamentoya 256 milletvekili soktu. 1969'da partinin oy oranı düşüyse de 1965 seçimlerinde geçerli olan "Millî Bakiye Sistemi" yerini d'Hont sistemine bıraktığından Adalet Partisi'nin milletvekili sayısı arttı. Bununla birlikte 1970 Şubat ayı bütçe görüşmelerinde, partili bazı milletvekilleri ve senatörler bütçeye red oyu vererek hükümeti düşürdüler. Bunlardan 41 kişi, partiden ayrılarak, Ferruh Bozbeyli başkanlığında Demokratik Parti'yi kurdu. Adalet Partisi'nin yükselişi 14 Ekim 1973'de durdu. Oy oranı %29,76'ya, milletvekili sayısı 149'a, Senatör sayısı da 22'ye indi. Bunun sebebi Cumhuriyet Halk Partisi'nin yükselişi kadar, Adalet Partisi'nden kopan Demokratik Parti ve Milli Nizam Partisi idi¹⁵⁴.

III. SAĞDA VE SOLDAKİ İDEOLOJİK KAMPLAŞMALAR, ÖĞRENCİ VE İŞÇİ HAREKETLERİ

1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlüklerin toplumda meydana getirdiği önemli bir değişim, kimi zaman hükümetleri zor duruma düşürebilecek şekilde direniş ve eylemler yapabilen iki yeni ve dinamik gücün ortaya çıkmasıdır. Bu yeni dinamik güçlerden öğrenciler, esasen 27 Mayıs 1960'tan önce Demokrat Parti iktidarına karşı mücadeleleri ile ünlüydüler ve daha o yıllarda aydınların ve ordunun yanında

¹⁵³ Özdemir, *1960-1980 Dönemi Türkiye...*, s. 216.

¹⁵⁴ Özdemir, *1960-1980 Dönemi Genel...*, s.92-93; Ahmad, *a.g.e.*, s. 201.

etkin güç olmaya aday görünüyorlardı. İşçiler ise ekonomik ve sendikal haklarını elde etmek ve korumak için 1961 Anayasasının sağladığı imkanlarla yaptıkları yürüyüş ve grevlerle bir yandan toplumsal işbölümündeki yerlerinin bilincine varırken, öte yandan yönetiminde söz ve karar sahibi oldukları yeni sendika birlikleri oluşturarak toplum hayatının her alanında etkili baskı grubu olma arayışı içindeydiler. 13 Şubat 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) adı ile kurulan yeni işçi birliği böylece arayışların somut örneğidir. DİSK'e bağlı işçiler 15-16 Haziran 1970'te İstanbul ve Kocaeli'ndeki eylemleri ile Türkiye siyasetinin hassas dengelerini sosyalistler lehine nasıl etkileyebileceklerini göstermişlerdir.

Öğrenciler arasındaki gruplaşmaların iktidar ve muhalefet partileri çevresinde odaklaşmanın ötesinde, düzen yanlısı (sağ) ve düzen karşıtı (sol) şeklinde geliştiği 1960'lı yıllarda, sosyalistlerin parti kurarak (TİP) seçime katılmaları, yine söz konusu partiye bağlı öğrenciler tarafından Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)'nın oluşturulması oldukça geniş öğrenci kesiminin siyasallaşmasına neden olmuştur. 1969'da kurulan DEV-GENÇ (Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu) dünya çapında olay niteliğindeki öğrenci hareketinin (1968 eylemi) Türkiye'de yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır.

Başlangıçta yetersiz eğitim sistemine tepki olarak gelişen ve özellikle ana muhalefet partisi (CHP) tarafından hoşgörü ile karşılanan öğrenci hareketleri, iç ve dış siyasi gelişmelerin etkisiyle 1968'den itibaren üniversite ve eğitim alanı dışında Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınma modeli gibi mücadele alanlarına kaymaya başladı. Seçim sistemindeki değişikliklerle sosyalist adaylara parlamento yolunun kapatılması, partiyi (TİP) daha en başından beri parlamentoculuk yapmakla eleştiren ve sosyalist kanatta farklı çizgileri benimseyen grupların öne çıkarak, parlamento-dışı muhalefet düşüncesini savunmalarına yol açmıştır. Öğrenciler parlamento-dışı muhalefet düşüncesinden geniş ölçüde etkilenmişlerdir. 1970'e gelindiğinde genelde öğrenci hareketinin, özelde sosyalist eylemin ideolojik ve fiili önderliği, devrim için silahlı eylem birlikleri şeklinde örgütlenmek isteyen ve silahlı mücadeleyi savunan Marksist-Leninist grupların denetimine geçecektir⁷⁵⁵.

IV. 12 MART 1971 MUHTIRASI

1970 yılında öğrenci hareketleri ve işçi olayları, siyasi hareketler hızlanmıştı. Sokakta işçi ve öğrenci hareketleri de yoğunlaşmış, ülke ciddi bir kaosa doğru sürüklenmeye başlamıştır. Özellikle 1968 yılında Fransa'da başlayan öğrenci hareketlerinin Türkiye'yi de etkilemesiyle ortaya çıkan öğrenci örgütlenmeleri içinde başlayan radikalleşme eğilimleri, soğuk savaş yıllarının bloklar arası propaganda mücadelesine sahne olan Türkiye'yi kritik bir noktaya taşımıştır. Ocak 1971'de Türki-

⁷⁵⁵ Özdemir, 1960-1980 Dönemi, Türkiye..., s. 225-226.

ye'nin bir kaos durumunda olduğu görülmüyordu. Üniversiteler işlevlerini kaybetmişlerdi. Latin Amerikan şehir gerillalarını taklit eden öğrenciler, banka soyuyor, ABD görevlilerini kaçıyor ve Amerikan hedeflerine saldırıyorlardı. Ekonomik ve toplumsal alanlardaki köklü değişimin ortaya çıkardığı köyden kente göç, çarpık şehirleşme, gelir dağılımındaki dengesizlik gibi bir dizi sorun, mevcut krizi besleyip, yaygın bir hale getirmişti. Ekonomik krizlerin aşılamaması, işçi ve öğrenci hareketlerinin durdurulmaması Demirel hükümetinin yıpranmasına ve gözden düşmesine yol açmıştır. Demokratik Parti, Süleyman Demirel hakkında meclis soruşturması isterken sağ-sol çatışmaları, toplumsal huzursuzluk, gerillacılık derken Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Mart 1971 muhtırasıyla Süleyman Demirel'i başbakanlıktan uzaklaştırdı. Adalet Partisi'ni de iktidardan düşürdü¹⁵⁶.

12 Mart Darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde meydana gelen ikinci askeri darbe eylemidir. 1971 yılında 12 Mart günü saat 13.00'da TRT radyolarından okunan aşağıdaki bildiri ile ilan edilmiştir:

"Parlamento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasasının öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür."

12 Mart'ın 27 Mayıs'tan farkı parlamentonun kapatılmamış olmasıdır. 12 Mart, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve dört Kuvvet Komutanı'nın imzaladıkları bir muhtıra ile ortaya çıktı. Buna bir ultimatom demek daha doğru olacaktır. Muhtıradaki şartlar yerine getirilmediği takdirde TBMM'nin kapatılacağı söyleniyordu. İlk istek de mevcut hükümetin istifa etmesiydi. Hükümet de hemen istifa etti. Artık 12 Mart dönemi başlıyordu. Bu dönemin adı ara rejim olarak konuldu. Muhtıracıların yerine getirilmesini istediklerinin başında reformlar geliyordu. 12 Mart dönemi sol içerikli bir muhtırayla doğmuş oluyordu. Tarafsız bir Başbakan'ın başkanlığında parlamentodaki bütün partilerin katılacağı ama reformları yürütecek olan bakanlıkların birer bağımsız bakana verileceği bir hükümet modeli ortaya çıktı. Bu çerçevede hükümet Nihat Erim tarafından kuruldu. Birinci Erim Hükümeti'nin ömrü 1971'in Aralık ayında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın reformcu bakanları hedef alan ağır eleştirileri ve onların istifası ile son buldu. İkinci Erim hükümetinin yeni bağımsız bakanları solcu olmayan daha muhafazakar isimlerden seçilmişlerdi. Daha ikinci Erim hükümeti kurulmadan önce anarşik olaylarda önemli bir artış olmuş ve sıkıyönetim ilan edil-

¹⁵⁶ A.g.m., s. 226-227; Ahmad, a.g.e., s. 205. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından emir-komuta zinciri içerisinde 12 Mart muhtırası verilmemiş olsaydı, TSK içinde kurulmuş olan ve başında Emekli Korgeneral Cemalettin Madanoğlu'nun bulunduğu gizli askeri cunta filen 9 Mart 1971 tarihinde sol bir darbe yapacaktı. Darbe önceden haber alınmış ve darbeye adı karışan ve Orgeneral rütbesinden daha idemsi olanlar re'sen emekliye sevk edilmişlerdir. A.g.m., s. 227.

mişti. Sıkıyönetimle birlikte birçok solcu da tutuklanmaya başlamıştı. Böylece askeri müdahalenin yönü kısa bir süre sonra değişmiş ve şiddet eylemlerinin önlenmesi amacı üzerinde yoğunlaşmıştır. Dönemin siyasi bakımdan en önemli gelişmelerinden biri de şüphesiz 5 Mayıs 1972'de yapılan CHP V. Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü'nün yerine Genel Başkanlığa Bülent Ecevit'in seçilmesidir. Bundan sonra CHP, 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlerde yeni lideri ile beklenenden çok oy alarak Millet Meclisinde en fazla sandalyeye sahip oldu. Bu arada 1973'te görev süresi dolan Cevdet Sunay'ın yerine yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde ordu, Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanlığını destekler görürse de bunda çok ısrarcı olmadı. Fahri Korutürk 6. Cumhurbaşkanı oldu. Adalet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi tarafsız Naim Talu'nun başbakanlığında yeni bir hükümet kurdular. 12 Mart ara rejim dönemi artık fiilen son bulmuştu.

V. KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ (1974-1980)

1. 1973 Genel Seçimleri

12 Mart ara rejim döneminin fiilen son bulmasından sonra yapılan 14 Ekim 1973'deki genel seçimlerin sonucu bazı çevrelerde beklenmedik gelişme olarak değerlendirilir. Siyasi gözlemciler ve kamuoyu AP zaferi düşünürlerken 450 sandalyeden 149'unu bu parti, 185'ini 1965'ten sonra geliştirdiği orta-sol strateji ve 1972'de yenilediği parti önderliği ile CHP kazanmıştır. Bunu genç lider Bülent Ecevit ve ekibinin seçmenlerce umut olarak görülmesi şeklinde yorumlamak gerekir. CHP'nin yeni görüntüsü köyde ve kentte yıllardır donmuş olan dar tabanlı oy sınırını kırmış ve işçi sınıfının yoğun bulunduğu büyük kent merkezlerinde ve pazar için üretim yapılan tarım bölgelerinde önemli oy patlaması sağlamıştır.

Seçim sonuçlarını değerlendirirken sağ kanattaki seçmenin bölünmüş olduğu gözardı edilmemelidir. 1973 genel seçimlerine AP'nden başka kitle desteği bulabilen üç parti daha katılmıştı. Bunlar: 1969'da AP'ne karşı Konya'da bağımsız olarak kazanan Prof. Dr. Necmettin Erbakan başkanlığındaki MNP (Millî Nizam Partisi)'nin Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmasından sonra aynı çevrelerce kurulan MSP (Millî Selâmet Partisi), AP'den ayrılan bazı grupların kurduğu eski meclis başkanı Ferruh Bozbeyli önderliğindeki DP (Demokratik Parti) ve 1970'lerin başında milliyetçi sağ görüşleri özellikle gençlik içinde yaygınlaştırmayı başaran Alparslan Türkeş'in önderlik ettiği MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) idi. Sözü edilen partilerden MSP 48, DP 45, MHP 3 sandalye kazandılar. Ötekilere göre merkezde sayılabilecek eski CHP'li Prof. Turhan Feyzioğlu'nun (1922-1988) CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) dışında sağ kanat partilerinin toplam sandalye sayısı (149+ 48 + 45 + 3) 245'tir. Dolayısıyla seçim sonuçlarına göre AP'nin sağdaki parçalanmanın bedelini ödemiş olduğu açıktır.

Seçmen tabanında belki çok büyük değişim görülmemekle birlikte, her yerde oy kaybeden AP'nin seçmenleri, sanayi merkezlerinin bulunduğu metro-pollerde CHP'ne, Batı ve Orta bölgelerdeki tarım merkezlerinde (Konya gibi) DP'ye, Doğu ve Güney-doğu'da MSP'ne, Orta Anadolu'nun geri kalmış yörele-rinde MHP'ne kaymışlardır.

CHP önceki seçimlere göre artış sağladığı İstanbul, Ankara, İzmir, Adana'-da kent-içi geçerli oyların yarısına yakını almıştır. 12 Mart 1971 yönetiminde yıldızı parlayarak hükümetlerde önemli koltuklar, hatta bir ara başbakanlık elde edebilen CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) yüzde 5.3 oy ile 13 sandalye, MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) yüzde 3.5 oy ile 3 sandalyeye sahip olmuşlardır.

Seçimlerden sonra hükümetin kurulabilmesi için üç ay geçmesi gerekmiş-tir. Sağ kanattaki partilerin hiçbirisi en çok sandalyeye sahip CHP ile ortak hü-kümet kurarak ötekilerine etkili propaganda malzemesi vermek istemiyordu. Aynı partiler kendi içlerinde de anlaşamıyorlardı. AP lideri Süleyman Demirel'e muhalefet ederek partiden kopanların kurduğu DP, Demirel'in başkanlığındaki hükümete girmiyor, buna karşılık AP, Demirel dışında bir AP'linin başbakan olmasına yanaşmıyordu¹⁹⁷.

2. CHP-MSP Koalisyonu

Tartışma ve belirsizlik ortamında CHP-MSP ortaklığı gündeme geldi. Bunu savunanlara göre MSP, ekonomik yoksulluk ve ezilmişliklerini dine sığınarak gidermek isteyen halk kesimlerinin partisiydi. CHP ile MSP'ni destekleyen sos-yal ve ekonomik sınıf ve tabakalar hemen hemen aynı idi. Buna karşılık iki parti içinde karma hükümete direnenler vardı. Kimi CHP'li MSP'nin siyasi amaçla-rı için din sömürücülüğü yaptığını, bu yüzden Atatürk inkılaplarının ve cumhu-riyetin karşısında yer aldığını söyleyerek karşı çıkıyorlardı. Kimi MSP'li ise solda yer alan CHP ile ortaklık istemiyorlardı. Her şeye rağmen bu ortaklık 7 Şubat 1974'de meclisten güvenoyu alarak iş başına geldi. Yeni hükümetin iç politikaya dair önemli kararlarından biri 14 Mayıs 1974'de meclisten çıkardığı Genel Af Yasası olmuştu. Bu yasayla o zamana kadar suç işleyen pek çok suçlu serbest bırakılmıştır.

26 Ocak 1974 günü CHP ile MSP, Bülent Ecevit başkanlığındaki karma hü-kümeti iş başına getirirlerken, TC'nin siyaset anlayışına da yeni ve önemli bir boyut katmışlardır. İslami düşüncüyü savunan parti böylece meşruiyet kazanıyordu. Dev-leti kuran ve laikliği titizlikle yerleştiren CHP'nin günün birinde MSP gibi İslâm'ı ön planda tutan bir akım ile iktidar ortaklığı yapması daha önce düşünülemezdi. Aslında bu gelişme CHP açısından da son derece önemlidir. 1950'de iktidardan

¹⁹⁷ A.g.m., s. 236-237.

halkın oyu ile uzaklaştırılan ve 1961'de ancak ordunun zorlaması sonucu kurulabilen İnönü koalisyonları sayesinde hükümet olan CHP iktidara gelmişti.

Koalisyon hükümeti iki parti açısından kazançlı başlamışsa da uzun ömürlü olamamıştır. Özellikle MSP ortaklık kurarken gösterdiği esnekliği hükümete gösterememiş, zira kendi seçmeninden de tepki görmüştür. CHP de kendi ortasına hiçbir zaman güvenle bakmamıştır. Bunun üzerine ortak hükümet kısa sürede bölünme durumuna gelmiştir. Çünkü protokolde yer alan ve 12 Mart 1971'in açtığı yaraları sarmak amacıyla çıkarılacak genel af tasarısı parlamento-da oylanırken (14 Mayıs 1974) MSP'li bazı üyeler öteki sağ kanat partileriyle birlikte oy kullanmışlardır⁷⁵⁸. Bu davranış zaten güven bunalımı yaşayan iki parti arasında önemli bir çatlağa sebep olmuştur. Arkasından gelen Kıbrıs Müdahalesi, koalisyonu bitirme noktasına getirmiştir.

3. Kıbrıs Meselesi

CHP-MSP Koalisyonu döneminde yaşanan en ciddi problemlerden biri Kıbrıs Meselesi'dir. 1955'de ortaya çıkmış olan Kıbrıs meselesi 16 Ağustos 1960 tarihinde "Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti"nin kurulması ile çözülmüş gibi görünüyordu. Fakat kısa bir süre sonra Makarios'un kışkırttığı Rumlar, Zürih ve Londra Antlaşmalarının getirdiği düzeni yıkmak için harekete geçtiler. Öte yandan Rum yöneticileri de anayasa ihlalleriyle Türk haklarını çiğnemişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti, 1961 yılından itibaren Rumları anayasa ihlalleri konusunda uyarmıştır. Türkiye tarafından 26 Kasım 1962 tarihinde reddedilen Makarios'un anayasa değişiklik teklifleri, 30 Kasım 1963 tarihinde tekrarlanmış, Türkiye, Türk aleyhtarı bu teklifleri de reddetmiştir. Anayasa tekliflerinin reddi üzerine Rumlar, 21 Aralık 1963'te tarihe "Kanlı Noel" olarak geçecek olan soykırım hareketine başlamışlar. Rum terörü, 24 Aralık 1963 tarihinde, 24 Türk'ü daha katletti. Rum saldırıları kadın, çocuk-çocuk demeden sürmüş ve toplu ölümlerle neticelenmiştir. Bu gelişmeler üzerine Türk jetleri, 25 Aralık günü Lefkoşa semalarında uyarı uçuşları yaparken, Adada bulunan 650 kişilik Türk askerî birliği de karargâhından çıkarak, Lefkoşa'daki Türk kesimini korumaya almıştır. Rumlar adanın her tarafında Türklere yönelik saldırılara girişmiş ve binlerce Türk evini terk etmek zorunda kalmıştır. Adada bulunan ve garantör devlet sıfatındaki İngiliz birliklerinin olaylara seyirci kalması üzerine Türk kesimi lideri Dr. Fazıl Küçük, Başbakan İnönü'ye telgraf çekerek, Türkiye'nin garantör devlet sıfatını kullanmasını ve adaya müdahale etmesini istemiştir. 1 Ocak 1964 tarihinde Makarios, 1960 Antlaşmalarını tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır. Bu açıklama Rumları, saldırılar konusunda cesaretlendirmiştir. Yoğun Rum saldırıları üzerine Türk Hükümeti 13 Şubat 1964 tarihinde Birleşmiş Mil-

⁷⁵⁸ *A.g.m.*, s. 237-238.

letler Güvenlik Konseyine başvurmıştır. Güvenlik Konseyi 4 Mart 1964 tarihinde Kıbrıs'ta olayları önlemek amacıyla "Birleşmiş Milletler Barış Gücü" kurulması ve adaya gönderilmesi kararını almıştır. Rumlar, Birleşmiş Milletler Barış gücü adaya gelmeden önce mümkün olduğu kadar çok Türk köyünü ele geçirmek için saldırılarını artırdılar. Birleşmiş Milletler Barış Gücü ise ancak 27 Mart'ta görevine başlayabilmiştir. Bu dönemde, 103 köyden binlerce Türk göç ederken 500'ün üzerinde şehit verilmiştir. 13 Mart 1964'te Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, derhal ateşkes sağlanmadığı, Türk bölgelerindeki kuşatma kaldırılmadığı, adadaki Türkler'in cemaat özgürlüğü sağlanmadığı ve adadaki Türk rehinelere serbest bırakılmadığı takdirde tek taraflı müdahale tehdidinde bulunan bir nota gönderdi. Makarios notayı reddetti ve Ankara'daki partiler Kıbrıs'a müdahale için bir uzlaşma aramaya başladılar. Ancak Amerikan Başkanı Johnson, 5 Haziran'da İnönü'ye gönderdiği mektupta müdahaleye karşı olduğunu bildirdi. Bu dönemde Kıbrıs Türk halkı, devletin tüm organlarından dışlanmış ve ambargoya maruz bırakılmıştır. Adadaki Türkler, ancak kendilerine ulaşabilen Kızılay yardımları ile ayakta kalabilmiştir. Türk milletvekilleri Meclis'e sokulmamış, Rumlar adada tek başlarına bir idare oluşturmuşlardır. Bu dönemde Rumlar, Rum Millî Muhafız Ordusu adı altında bir ordu da teşkil etmişlerdir.

Adadaki dönüm noktalarından birisi de 15 Kasım 1967 tarihinde Rum-Yunan ordusunun Geçitkale ve Boğaziçi köylerine yaptığı saldırıdır. Rumlar, B.M. Barış Gücü askerlerinin gözleri önünde 28 Türkü öldürmüş, birçok Türk köyünü yağmalamış ve köylüleri de esir almıştır. Bu saldırı üzerine Türk savaş uçakları saldırılan bölgelerde uçuşa başlamış, Türk donanması Kıbrıs'a doğru açılmıştır. 17 Kasım tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi saldırıların devam etmesi durumunda Yunanistan ile savaş kararı almıştır. Bu tepki üzerine Rumlar işgal ettikleri köylerden çekilmiş, Türk esirler serbest bırakılmış ve Yunanistan'ın gizlice adaya soktuğu askerlerden 12 bini geri döndürülmüştür. Rumların Geçitkale saldırılarının ardından, 28 Aralık 1967 tarihinde Geçitkale Türk Yönetimi ilân edildi. Zira Kıbrıs Türkleri, Cumhuriyet Meclisi'nden de dışlanmışlardı. Bir süre sonra Türk Yönetimi ismindeki "geçici" ifadesi düşülerek, "**Türk Yönetimi**" adını aldı. Bu yapılamaya ile Türk toplumunun yasama, yürütme ve yargı işleri düzenlenmiş ve gerçek anlamıyla federe bir devlet teşkilatı tesis edilmiştir. Yönetimin başına ilk olarak Dr. Fazıl Küçük getirilmiş, 1973 yılında seçimler yapılarak yönetim yenilenmiş ve liderliğine de Rauf Denktaş geçmiştir.

4. Türk Ordusu Kıbrıs'ta

Yunanistan'da 1965'den itibaren yaşanan hükümet krizi, 21 Nisan 1967 tarihinde askerler cuntasının iktidarı ele geçirmesiyle nihayete ermişti. Makarios ile Yunan hükümetleri arasında yaşanmaya başlanan anlaşmazlıklar, askerî cunta döneminde daha da artmıştı. Yunanistan Kralını bertaraf ederek, Onun yurt dışına

kaçmasına neden olan Askerî Cunta, Kıbrıs'ta da Makarios'tan kurtulmak istiyordu. Makarios, ilki 8 Mart 1970'de olmak üzere, 3 kez suikasta uğramış, fakat her defasında da kurtulmuştu. Cunta, Geçitkale saldırısını düzenleyen "Grivas" adındaki subayını 28 Ağustos 1971 tarihinde gizlice adaya göndererek, faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Atina, Grivas'a bağlı E.O.K.A.-B'yi ve Milli Muhafız Gücünü hızla silahlandırdı. Kıbrıs'taki Yunan subayların kendi üzerinde baskı oluşturduğunu düşünen Makarios, bu subaylardan kurtulmak ve Yunan Hükûmeti'nin Kıbrıs konusunda tek başına karar vermesini engellemek istiyordu. Makarios, Cunta liderine yazdığı mektupta, kendisinin Yunan valisi olmadığını belirterek, Cuntaya karşı tavır almıştı. Cunta hükûmeti, bu gelişmeler üzerine Makarios'u devirmeye karar verdi. 15 Temmuz 1974 tarihinde Millî Muhafız Birliğine bağlı askerler, Makarios'un Başkanlık Sarayını bombalamaya başlamıştı. Saldırandan kurtulan Makarios, önce İngiliz üssüne geçmiş, oradan da adayı terk etmiştir. Yunan subayları darbenin ilk günlerinde hareketin Türklere yönelik olmadığını belirterek, Türkiye'nin ve Türk kesiminin müdahalesini engellemişlerdi. Darbe sonucunda yönetimi ele geçiren askerler, Kıbrıs Hellen Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıklayarak enosisçi emelleriyle tanınan, E.O.K.A. üyesi, Mahi (Savaş) dergisi yayıncısı Nikos Samson'u devlet başkanlığına getirdiler. Kıbrıs'ta yapılan bu darbe, açık olarak, Ada'ya Yunan müdahalesiydi. Adadaki anayasal düzen yıkılmış, gayrimeşru bir askerî yönetim işbaşına gelmişti. Böylece Londra ve Zürih Antlaşmaları ihlal edilmiş oluyordu. Dünya kamuoyu, Amerika Birleşik Devletleri haricinde bütün devletler, Kıbrıs'ta yeni yönetimi tanımadıklarını açıkladılar. Kıbrıs'ı enosisه götürün bu gelişmeler üzerine CHP-MSP karma hükûmeti, Zürih ve Londra antlaşmalarına göre İngiltere ile birlikte yükümlülük ve haklarını kullanmak istemiş, bu kabul edilmeyince, Garanti Antlaşması çerçevesinde Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanması için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştı⁷⁵⁰.

Türkiye, ilki 20-22 Temmuz (1974) ve ikincisi 14-16 Ağustos (1974) günlerinde olmak üzere Ada'nın kuzeyinde havadan ve denizden büyük çapta iki askerî hareket gerçekleştirdi. 20 Temmuz 1974 sabahı Türk Ordusunun Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Kıbrıs'a havadan indirme ve denizden çıkarma yapmaya başladı. Türk kuvvetleri 22 Temmuz'da Gime'yi ele geçirdi. Türk paraşütçüleri Kıbrıs'ın başkenti Lefkoşa'nın Türk kesimine indi. Yunan birliklerinin Ada'da garantör olarak bulunan Türk birliğine saldırması ise, çarpışmaların Ada geneline yayılmasına neden oldu. 22 Temmuz akşamı Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararını kabul etti. Türk müdahalesi sonucu Yunanistan'daki cunta idaresi ve Kıbrıs Nikos Sampson Hükûmeti de yıkılmıştı. 8 Ağustos'ta II. Cenevre Konferansı'nın yapılmakta olduğu zamanda Türklerin 'iyi niyet jesti' olarak Limasol ve Lamaka civarında bir miktar köyü boşaltmış olmalarına rağmen, Millî Muhafız Alayı ve

⁷⁵⁰ Yavuz Güler, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi, Ahî Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, 5(1): 104-110.

EOKA-B işgal etikleri yerleri tahliye etmedikleri gibi ellerindeki esirleri de serbest bırakmışlardı. Türkiye, Rum-Yunan hükümetleriyle anlaşmanın mümkün olmadığı kararına vararak 14 Ağustos'ta başlayıp 16 Ağustos'ta sona eren üç günlük II. Barış Harekâtını gerçekleştirdi.

İkinci Barış Harekâtı'nın hemen ardından 25-26 Ağustos 1974 tarihinde BM Genel Sekreteri Kıbrıs'a gelerek toplumlar arasında ikili görüşmelerin başlatılmasını istedi. İkili görüşmelerde varılan mutabakat gereği nüfus mübadelesi yapılmış ve Rumlar güneye Türkler ise kuzeye geçmişti. Böylece iki bölge ve iki toplumlu bir federal yapı için uygun ortam sağlanmış oldu. 13 Şubat 1975 günü Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ilanı Doktor Fazıl Küçük tarafından açıklanarak gerçekleşti. Amaç federal bir Kıbrıs Devleti tesis etmektir. Ancak bu gerçekleşmediğinden 8 yıl sonra Türkler yol ayrımına giderek kendi cumhuriyetlerini kurmak yoluna girdiler. Bu gelişmelere paralel olarak 15 Kasım 1983 tarihinde KKTC'nin ilanı gerçekleşti.

Kıbrıs askeri harekâtı, iki parti koalisyonunun da sonunu getirdi. Harekat, kamuoyunda büyük bir başarı olarak algılandı. Bu başarının siyasi kazancının paylaşımı iktidar ortakları arasında bir türlü gerçekleştirilemedi. Sonuçta gidilecek bir erken seçimin partisi bakımından tam zamanı olduğu hesabını yapan Başbakan Bülent Ecevit, istifasını verdi.

5. Milliyetçi Cephe Hükümeti

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından 17 Kasım 1974'te Ecevit'in yerine başbakanlığa atanan kontenjan senatörü Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak'ın hazırladığı bakanlar kurulu listesinin güvenoyu alamayacağı belliydi. Teknokrat ve bürokratlardan oluşan partiler üstü görünümüne Prof. İrmak hükümetine ancak 17 güvenoyu verildi. Fakat yerine başka hükümet kurulamadığından aylarca görev yapmak durumunda kaldı. 1 Mart 1975'de başbakanlık görevi yeniden Prof. İrmak'a verildiyse de kabul etmedi. Ecevit de aynı şeyi yaptı. Nihayet AP lideri Süleyman Demirel başbakanlık görevine getirildi. Neredeyse 7 ay gibi uzun bir süre geçmesine rağmen normal bir hükümet kurulamamıştı.

12 Nisan 1975 günü Demirel başkanlığındaki AP-MSP-CGP-MHP-Bağımsızlar ortak hükümeti, 218'e karşı 222 güvenoyu alarak işbaşı yaptı. Söz konusu ortaklık, hükümet bunalımını gidermenin yanında MC (Milliyetçi Cephe) diye anılan birlikte yer alan partilerin bazı hesaplarına dayandığı için anılamıdır. 12 Mart döneminden çıkarken yapılan 1973 genel seçimlerinde 1965 ve 1969 seçimlerine göre AP gerilemişti. Bunun başlıca sebebi sağdaki oyların bölünmesi idi. AP yönetimi "millet bize muhalefet görevi verdi" diyerek 1973 seçimlerinden sonra CHP ile veya öteki partilerle hükümet kurmaya yanaşmamıştı. Böylece solda yer aldığı için CHP'ne iktidar yolunu kapatmak, sağ

kanat partilerini AP bayrağı altında toplayarak birlik isteyen seçmenin gözünde prestij kazanmak imkânı elde edilmişti. Bu yoldan AP, rakip sağcı partileri yanına çekerek onların kendisine karşı muhalefetini törpülediği gibi, güçlenen sola karşı birleşik cephe kurmuş oluyordu.

MSP, CGP ve MHP'nin ortaklıktan umdukları, büyük ölçüde iktidarın nimetlerini iyi kullanarak ayakta kalmalarını ve gelişmelerini sağlamaktı. Özellikle MSP için, oluşan birliğe katılmak kaçınılmazdı. Bu parti "solcularla işbirliği" yaptı suçlamasından da kurtulmak istiyordu. Parlamentodaki üç sandalyesine karşılık iki bakanlık verilen MHP'nin durumu ise dikkatle izlenmeye değer. Söz konusu partinin Milliyetçi Cephe'den en avantajlı çıkan siyasi güç olduğu bilinmektedir. Nitekim Haziran 1977 seçimlerinde oylarını 362 binden 951 bine, sandalye sayısını 3'den 16'ya yükseltmişti. Milliyetçi Cephe'nin ortaklarından CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) ise ancak sağcı partilerin arasında kendine yer bulabilmişti.

CHP-MSP koalisyonunun 14 Mayıs 1974'de çıkardığı Genel Af Yasasının ardından sokaktaki gerginlik büyük bir ivme kazandı. Bunun 12 Mart döneminde gözaltına alınanların okullara ve fabrikalara dönüşüyle doğrudan bir ilgisi olduğu aşikardı. Sağ-sol çatışması olarak şekillenen gerginlik sonraki yıllara damgasını vuracak ve giderek Türkiye'yi ağır bir güvenlik bunalımına sürükleyecekti.

İçerde bunlar olurken, dış politikada özellikle Yunanistan ve ABD ile anlaşmazlıklar sürüyordu. Şubat 1975'te İrmak Hükümeti döneminde kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti dünya kamuoyunda tepki ile karşılanmıştı. Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki karasularını 12 mile kadar genişletmek istemesi, Türkiye'nin kıta sahanlığında petrol arama çalışmalarında bulunması, gerginliği daha da tırmandıracaktır.⁷⁶⁰

6. 1977 Seçimleri ve II. Milliyetçi Cephe Hükümeti

Türkiye'de 1976'dan itibaren gözlenen iç savaş ortamına rağmen 5 Haziran 1977'de yapılan Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme ve milletvekili genel seçimlerine katılma oranı yüzde 72 gibi hayli yüksek oldu. Seçim sonuçlarına göre CHP (yüzde 41.4) 213 sandalye, AP (yüzde 36.9) 189 sandalye ve MHP (yüzde 6.4) 16 sandalye kazanarak oylarını artırmışlardır. 24 sandalye ile üçüncü sıradaki yerini koruyan MSP (yüzde 8.6) oylarında önemli düşme olmuştur. En dramatik çözüme ise 1973 seçimlerinde 48 milletvekiline sahip olan DP' dedir (yüzde 1.8 oy, 1 sandalye).

⁷⁶⁰ A.g.m., s. 240-243.

Seçimlerden sonra CHP lideri Bülent Ecevit "AP ve MHP dışında her türlü koalisyona hazırız" diyerek gerçekçi olmayan bir görüş belirtirken, AP lideri Demirel "Milliyetçi partiler topluluğu iktidarı sola teslim etmemeli" diye görüşlerini açıklıyordu. Ecevit'in en çok sandalyeye sahip parti başkanı sıfatıyla oluşturduğu azınlık hükümetinin programı parlamentoda okunurken AP ve MHP'liler genel kurulu terketmişler, MSP'liler birleşime bile katılmamışlardı. Bunun üzerine Süleyman Demirel'in liderliğinde kurulan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti 219 red oyuna karşılık 229 kabul ile güvenoyu almıştı. İkinci defa kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetinin siyasi ömrü kısa sürdü ve Aralık 1977'de yıkıldı. Adalet Partisi'nden 11 milletvekili gerçekçesi kamuoyunca bir türlü anlaşılamayan nedenlerle istifa etti.

7. III. Ecevit Hükümeti

5 Ocak 1978'de AP'nden istifa eden 11'ler, CGP ve DP desteği ile kurulan III. Ecevit Hükümeti 229 güvenoyu alırken, bakanlık sayısının 34'e çıkartılmış olduğu dikkati çekiyordu. CHP ağırlıklı hükümetin iç ve dış politikası çeşitli çevrelerin tepkisine yol açmaktaydı. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Başbakan Ecevit'in "akılsız bir milliyetçiliğe saplandığı" görüşündeydi. 1978 yaz başında Moskova'ya giden Ecevit, SSCB ile Siyasi ve Ekonomik Belgeleri imzaladıktan sonra, "Bizi zorlamasınlar, dünyanın dengesini değiştiririz, onlar da pişman olur" diyordu.

III. Ecevit Hükümeti'nin önünde çözüm bekleyen pek çok sorun vardı. Halk, şiddet eylemlerine karşı biran önce tedbir alınmasını, can ve mal güvenliğinin sağlanmasını istiyordu. 1978 ilkbaharında Malatya'da önemli olaylar oldu. Belediye Başkanı Hamid Fendoğlu'na gönderilen bombalı paket Fendoğlu ve ailesinin ölümüne yol açtı. Malatya olayı mezhep kavgasının kıskırtılmak istendiği şeklinde yorumlandı.

III. Ecevit Hükümeti en büyük krizi 22 Aralık 1978 günü Kahramanmaraş olayları üzerine yaşamıştır. Bir gün önce öldürülen iki öğretmen cenazeleri sırasında çıkan olaylar şehre tamamen yayılmış, resmi açıklamaya göre 109 kişi hayatını kaybetmiş, 176 kişi ağır şekilde yaralanmış, 500 ev ve işyeri tahrip edilmiştir¹⁶¹.

8. 1980 Askeri Müdahalesine Doğru

Ülke genelinde karışıklıklar devam ederken, Millet Meclisi Başkanı parlamento yaz tatiline girerken 7 Temmuz 1979'da düzenlediği basın toplantısında, meclisin geçen dönemde istenilen şekilde çalışmadığını, çık-

¹⁶¹ A.g.m., s. 243-245.

ması gereken yasaları çıkaramadığını ve görevini tam olarak yerine getiremediğini belirtmekteydi.

1970'li yılların başından itibaren bir sol-sağ çatışması ve bu çatışmanın yarattığı terör başta üniversiteler olmak üzere tüm Türkiye'yi pençesine almıştı. Günlük ortalama kurban sayısı 30'a kadar çıkmıştı. Ülke en değerli evlatlarını siyasi teröre kurban veriyordu. Giderek anarşi tırmandı. Sağ-sol çatışması büyüdü. Şehirlerde kurtarılmış bölgeler ortaya çıktı. Her kademede eğitim gittikçe zorlaşıp imkansız hale geldi. Yüksek bir enflasyon büyük bir ekonomik krizin haberciliğini yapıyordu. Ne birinci ne ikinci MC Hükümetleri ne de Ecevit'in bağımsızlarla kurduğu hükümet bu gidişi durduramadılar.

14 Ekim 1979'daki ara seçimlerde, yetmişli yılların başından beri bir yükseliş trendi tutturarak CHP yenilgiyle çıktı. Boş bulunan 5 milletvekilliği için yapılan seçimlerden AP'nin güçlenerek çıkması ve hepsini kazanması üzerine III. Ecevit Hükümeti istifa etmiş ve yerine Demirel tarafından öteki partilerce dışarıdan desteklenen bir azınlık hükümeti kurulmuştur⁷⁶². Bu arada 1980'de Genelkurmay Başkanı ve dört Kuvvet Komutanı Cumhurbaşkanı'na, tırmanan anarşiden endişe ettiklerini ve buna mutlaka bir çare bulunmasının gerektiğini ifade eden bir mektup verdiler. Mektubu yılbaşından önce alan Cumhurbaşkanı 2 Ocak günü Başbakan Demirel'e verdi.

Bu süreç yaşanırken Demirel ekonomik bir "restorasyon" programı olarak kabul edilen ve Turgut Özal tarafından hazırlanan ünlü 24 Ocak 1980 kararlarını yürürlüğe koydu. 6 Nisan 1980'de görev süresi dolmuş olan Cumhurbaşkanı Fahri Kuvvet Komutanı'nın yerine yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilememesi, ülkedeki siyasi bunalımı daha da artırdı. Artan asayiş sorunları, kördüğüm olmuş bir siyasi sistem, boş bulunan bir cumhurbaşkanlığı koltuğu ve harap olmuş bir ekonomi ile sarsılan ülkenin istikbalinde artık yeni bir askeri darbe görünüyordu.⁷⁶³

8. BÖLÜM
12 EYLÜL DARBESİ VE
SONRASINDA TÜRKİYE

SEKİZİNCİ BÖLÜM: 12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE

I. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

Türkiye ideolojik nedenlerle yaşanan anarşi ve terör olayları yüzünden 1970'li yılları oldukça sancılı geçirmişti. CHP'nin iktidarı kıl payı kaçırdığı 1974 seçimlerinden sonra denenen koalisyonlar ve en önemlisi 1974 Kıbrıs müdahalesi, ülkeyi içte ve dışta büyük sorunlarla baş başa bırakmıştı. Özellikle bu dönemde kurulan koalisyon hükümetleri ve bunların temel meseleler üzerine gidememeleri sonucu iç istikrarsızlık, sağcı -solcu çatışması, milletvekillerine, savcı ve hâkimlere yönelik saldırılar, Çorum ve Konya olaylarının peş peşe patlak vermesi, 1980 ortasında Başbakan Demirel'i bir kez daha zor durumda bırakmıştı. Yaptıkları uyarıların cevabını alamayan askerlerde huzursuzluk gittikçe daha da artıyordu. On yıllık aradan sonra yine darbe gündeme oturmuştu.

Bu atmosferde 12 Eylül 1980 sabahı Ordu emir ve komuta zinciri içerisinde yoğunlaşarak el koydu. Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilip sokağa çıkma yasağı kondu.

Genelkurmay Başkım Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) idareyi ele aldı. Konsey başkanı Orgeneral Kenan Evren aynı zamanda Devlet Başkanı olmuştu. Konsey kararıyla tüm siyasi partiler kapatılmış, liderleri gözaltına alınmışlar ve siyasetten uzaklaştırılmışlardır. Siyasilerle birlikte binlerce kişi göz altına alındı. Sıkı yönetim mahkemelerinde yargılanan sanıklardan bazıları idama varan cezalar aldılar.

Bu dönemde 1961 Anayasası askıya alındı. Seçimle işbaşına gelen milletvekilleri ve senatörlerin parlamenterliklerine son verildi ve TBMM kapatıldı. Bunun yerine bir Danışma Meclisi oluşturuldu. Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisinden de bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Bu meclis yeni bir anayasa hazırlayacaktı.

12 Eylül döneminde ilk iş olarak, anarşi ve terörün önüne geçilmeye çalışıldı ve Türkiye'de her gün daha fazla huzur ve sükun tesis edildi. Bu arada 13 Mayıs 1981 günü Mehmet Ali Ağca, Papa II. Johannes Paulus'u Vatikan'ın San Pietro Meydanında vaaz vereceği kürsüye doğru üstü açık bir ciple gittiği sırada, tabancayla ateş ederek ağır biçimde yaraladı. Bu olay bir anda dikkatleri

Türkiye'nin üzerine çevirdi ve uluslar arası ilişkiler açısından zaten zor olan durumu daha da zorlaştırdı.

Aslında Türkiye anarşi ve terörden çok çekmiş ve bu konuda dışardan gerekli işbirliği, yardım ve desteği bulamamıştı. Buna rağmen bir terör eylemi yüzünden zor durumda kalan Türkiye'de, Devlet Başkanı Kenan Evren, suikasttan sonra o zamana kadar Türkiye'deki olaylara seyirci kalan ve hatta zaman zaman değişik şekilde destek veren Avrupalılara hitaben, bir anlamda bu olayın da müsebbibi olduklarını ima eden ve biraz da serzeniş içeren ifadeyle "*Bazı Avrupalı dostlarımız herhalde akliselime ulaşmıştır*" şeklinde bir açıklama yapmıştı.⁷⁶⁴

12 Eylül döneminde Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından hükümeti kurma görevi verilen Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Emekli Oramiral Bülent Ulusu tarafından kurulan ve Milli Güvenlik Konseyi'nden güvenoyu alan hükümet (20.09.1980-13.12.1983) işbaşına geldi ve ülkeyi yönetti.

Bu dönemde 24 Ocak 1980'de kabul edilen "Ekonomik İstikrar Tedbirleri" aynen devam ettirildi. Grev hakkının suiistimali önleildi. İhtiyaç olan petrolün temin edecek döviz sağlandı. Fabrikalar yeniden çalışmaya başladı. Alınan tedbirler sayesinde enflasyon yüzde 30 civarında geriledi. Ancak sermaye piyasasının iyi işlemeyişi yüzünden kredi faizleri yüzde 80-85'e kadar çıktı. Sanayi bundan dolayı bir hayli sıkıntıya girdi. İnşaat ve otomotiv sektörlerinde büyük duraklamalar oldu. Bu arada emisyon da hızla arttı ve 1980 başında 183 milyar lirada bulunan piyasadaki banknot hacmi, 1981'de 386 milyara ve 1982 Eylül'ünde 553 milyar liraya fırladı. Ayrıca esnek kur politikasına geçildiğinden, doların fiyatı 70 liradan 190 liraya ulaştı.⁷⁶⁵

12 Eylül döneminin sonunda Güncydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki, Türkiye'nin en büyük enerji üretim ve sulama tesisi olacak Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin temeli 3 Kasım'da Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından atıldı.⁷⁶⁶

1. 1982 Anayasası

29 Haziran 1981'de çıkarılan bir kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisinin yerini alacak Kurucu Meclis oluşturulmuştu.⁷⁶⁷ Milli Güvenlik Konseyi ile Danışma Meclisinden meydana gelen Kurucu Meclisin asıl görevi, yeni bir Anayasa hazırlamak ve bu Anayasanın ilkelerine uygun bir Siyasi Partiler Kanunu

⁷⁶⁴ Seyfettin Gürsel; *1980'li Yıllar ve Sonrası, Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000*, C. IV, YKY. 2002, s.16.

⁷⁶⁵ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kıtaplar/FMD/tr/02062.htm>

⁷⁶⁶ Seyfettin Gürsel; *a.g.m.*, s. 72.

⁷⁶⁷ Ahmet Çiftçi; *Vatandaşlık Bilgisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2006, s.133-134.

oluşturmak olarak belirlenmişti. Bu maksatla Prof Dr Orhan Aldıkaçtı başkanlığında bir komisyon oluşturuldu. Komisyonun hazırladığı anayasa taslağının MGK ve Mecliste kabulünden sonra 18 Ekim 1982 gün ve 2709 sayılı yasayla halkoyuna sunulması kararlaştırıldı. 7 Kasım 1982 günü yapılan oylamada Anayasa %91,3 oyla kabul edildi.⁷⁶⁸ Bu Anayasayla birlikte Devlet Başkanı Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiş, MGK üyeleri de Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri olmuşlardır.

Yeni Anayasa 9 Kasım 1982'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁷⁶⁹ Bu olaydan sonra Danışma Meclisi, siyasi partiler ve seçim kanunlarını hazırlamaya başlamıştır.⁷⁷⁰

1982 Anayasasının başlangıç kısmında Anayasa ile ilgili genel esasları içeren birinci kısım gelmektedir. İkinci kısımda, temel haklar ve ödevler, kişinin hakları ve ödevleri, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler belirtilmiştir. Üçüncü kısımda devletin temel organları olan yasama, yürütme ve yargı ile ilgili hükümler yer alırken, dördüncü kısımda mali ve ekonomik hükümler, beşinci kısımda çeşitli hükümler, altıncı kısımda geçici hükümler, yedinci kısımda son hükümler bulunmaktadır. Yedi kısımdan oluşan 1982 Anayasasında 177 madde ve 16 geçici madde bulunmaktadır.⁷⁷¹ Anayasa'da değişiklik yapılabilmesi için, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının üçte biri tarafından yazılı olarak önerilmesi ve bu önerinin Meclisin üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu tarafından gizli oyla onaylanması esası söz konusudur.⁷⁷²

1982 Anayasası'nın temel ilkeleri Anayasa'nın Başlangıcında ve Cumhuriyetin Nitelikleri başlığını taşıyan ikinci maddesinde: "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir." şeklinde belirtilmiştir.

Son yıllarda Avrupa Birliği'ne uyum süreci çerçevesinde 1982 Anayasasında bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede örneğin temel hak ve hürriyetleri sınırlandırmasını düzenleyen 13. maddesi, özel hayatın gizliliğini düzenleyen 20. maddesi, konut dokunulmazlığını düzenleyen 21. maddesi, düşünce açıklama ve yayma hürriyetini düzenleyen 26. maddesi değiştirilmiştir.

⁷⁶⁸ Fevzi Demir; *Anayasa Mukukuna Giriş*, Fakülteler Kitabevi, İzmir 1998, s.254-256.

⁷⁶⁹ Suna Kılı ve A. Şeref Gözübüyük; *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 262.

⁷⁷⁰ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/tr/02062.ht>

⁷⁷¹ Adnan Gürüz; *Mukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.52.

⁷⁷² A. Şeref Gözübüyük; *Mukuka Giriş ve Mukukun Temel Kavramları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2007, s.42.

2. Demokrasiye Dönüş ve Turgut Özal Dönemi

TURGUT ÖZAL

(1927 Malatya - 17 Nisan 1993)

1927 yılında Malatya'da doğdu. 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'ni Elektrik Mühendisi olarak bitirdi. 1952 yılında A.B.D'ne giderek ekonomi tahsili gördü. Türkiye'ye döndükten sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdür Yardımcılığı'na atandı.

1961-1962 yıllarında askerlik hizmetini, Milli Savunma Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu üyesi olarak yaptı ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasına katkıda bulundu. Bu sırada Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde ders verdi.

Bir süre Başbakanlık Teknik Uzmanlar Kurulu Üyesi olarak çalıştı ve 1967-1971 yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini yürüttü. Ekonomik Koordinasyon Kurulu, Para ve Kredi Kurulu, RCD Koordinasyon Kurulu ve AET Koordinasyon Kurulu başkanlıklarında bulundu.

1971-1973 yıllarında Dünya Bankası'nda danışman olarak görev yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli sınıai kuruluşlarında çalıştı ve 1979 yılı sonlarına doğru Başbakanlık Müsteşarı olarak atandı. Aynı dönemde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini de vekaleten yürüttü.

12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra kurulan Hükümete ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atandı. 1982 yılında bu görevinden istifa etti. 1983 yılında Anavatan Partisi'nı kurdu ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde partisinin birinci gelmesi üzerine

hükümeti kurmakla görevlendirildi ve böylece Türkiye'nin 19 Başbakanı oldu. 1987 seçimleri sonrasında tekrar hükümet kurdu ve başbakan olarak görev yaptı.

31 Ekim 1989'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin sekizinci Cumhurbaşkanı olarak seçildi ve 9 Kasım 1989 gününde bu görevine başladı.

17 Nisan 1993 gününde geçirdiği bir rahatsızlık sonucu görevi sırasında vefat etti.

1954'de Semra Hanım'la evlenen Turgut Özal'ın üç çocuğu bulunuyordu.

Hazırlanan yeni siyasi partiler kanununa göre Turgut Özal da, 20 Mayıs 1983 tarihinde Anavatan Partisi'ni (ANAP) kurdu. Yeni kurulan siyasi partilerin katılımıyla 6 Kasım 1983 günü milletvekili genel seçimleri yapılmıştı. Bu seçim sonunda ANAP büyük bir başarı elde ederek seçimlerde oyların yüzde 45'ini almış ve 211 milletvekili çıkarmıştır. Seçime katılan diğer iki partiden Halkçı Parti (HP) 117, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ise 71 milletvekili çıkarmıştır.

Seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren, hükümeti kurma görevini İstanbul Milletvekili Turgut Özal'a vermiştir. 24 Aralık 1983'te yapılan güven oylamasında kullanılan 393 oyun 213'ü "kabul" çıktı⁷⁷³. Böylece ülkede özellikle dış açılma politikası çerçevesinde yaşanan değişimle, birçok alanda önemli gelişmelerin yaşandığı ve 1989'a kadar sürecek olan Özal dönemi başlamıştır.

Bu arada 15 Kasım sabahı Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi, bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti adı ile bir devlet kurulduğunu ilan etti. Karar Türkiye'de önce sürpriz olarak karşılanırken, akşam saatlerindeki bakanlar kurulu toplantısından sonra bir basın toplantısı düzenleyen Dışişleri Bakanı İler Türkmen, Türkiye'nin KKTC'yi tanıdığını açıkladı. Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimi olayı "yasadışı" ve "kabul edilemez" olarak nitelendirdiler. İngiltere Başbakanı Thatcher, Cumhurbaşkanı Evren'e gönderdiği mesajda "Türkiye'nin KKTC'yi tanımamasını" isterken, BM Genel Sekreteri Perez'de Cuellar olaydan "üzüntü duyduğunu" belirterek, ilanın BM Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı olduğunu savundu, ABD de dünya ülkelerine yaptığı çağrıda KKTC'yi tanımamalarını istedi.⁷⁷⁴

Özal ile birlikte Türkiye'nin dış politika ve ekonomik politika tercihleri de ciddi biçimde değişmeye başlamış ve buna paralel olarak, Türk toplumunun değerlerinde de bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Mecliste ciddi bir muhalefet ile karşılaşmayan Anavatan Partisi iktidarı, dış açılma konusunda önemli hamleler yapmış ve toplumdan da önemli destek almıştır.⁷⁷⁵

⁷⁷³ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kıtaplar/FMD/tr/02062.htm>

⁷⁷⁴ Seyfettin Gürsel, a.g.m., s. 71.

⁷⁷⁵ Yaşar Akbayrak vd., *Türkiye Cumhuriyeti Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 2004 s. 291.

Özal'lı yıllar ekonomide, halk sınıflarına dönük olarak bir popülizmin uygulandığı yıllardır. Bu yaklaşımın özellikle kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefi, bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin (ANAP) programına ve ideolojisine teslim olabilecek kalabalık gruplar yaratmak olmuştur. Gecekonduklara yönelik tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlamasından yoksun imar izinleri, hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde ve bu doğrultuda çok yüksek beklentilerin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

İlk olarak bu dönemde literatürümüze giren "ücretliye vergi iadesi" ve Fakir - Fukara Fonu "fak-fuk-fon" gibi kavramlar ve uygulamalar, özellikle kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarının çözümünü işgücü piyasasının dışına taşıyan yenilikler olmuşlardır.⁷⁷⁶

Özal, toplumdaki gelir dağılımı düzeyindeki farklılaşmayı ortadan kaldırmak için "Ortadirek" diye tabir ettiği bir toplum tabakası oluşturmaya çalışmıştır. Özal birinci hükümet programında Ortadireği: "Ortadirek tabirinden toplumumuzun, çiftçi, işçi, memur, esnaf ve bunların emeklilerini anladığımızı tekrar ifade etmek isterim. Nasırlı ellerinden, göz nuru ve alın terlerinden tanıdığımız orta direk, alınacak tedbirlerle toplumumuzun güçlendirilmeye en çok layık kesimidir. Zira ücretten, diğer bir deyişle pastayı büyütecek olan bunlardır. Çiftçisi aç, işçisi perişan, memur ve esnafı sefaletle itilmiş bir toplumun geleceği olmaz. Sosyal problemlerimizin hafiflemesinin en önemli şartı olarak, orta direğin sağlıklı ve dengeli gelişmesini kabul ediyoruz", şeklinde tanımlıyordu.⁷⁷⁷

Bu süreçte Halkçı Parti (HP) ile Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) arasındaki birleşme protokolü uyarınca Halkçı Parti 2 Kasım 1985'te Sosyal Demokrasi Halkçı Parti adını aldı ve böylelikle SHP kurulmuş oldu. 30-31 Mayıs 1986'da toplanan SHP 2. Olağanüstü Kurultayında Erdal İnönü genel başkan seçildi.

Siyasi anlamda oldukça hareketli günlerin yaşandığı bu dönemde, 6 Kasım 1987 günü, 12 Eylül 1980 öncesinin siyasi parti lider ve yöneticileri üzerindeki siyasi yasakların kaldırılıp kaldırılmamasına ilişkin referandum yapıldı. Turgut Özal'ın "hayır" yani yasaklar kalkmasın yönünde kampanya yürüttüğü bu referandumda, çoğunluk kıl payı evet yönünde çıktı. Aynı gün Turgut Özal sürpriz bir açıklama yaparak, normalde 1988 yılının Kasım ayında yapılması gereken milletvekili genel seçimlerinin erkene alınacağını duyurdu. ANAP'ın 7 Eylül'de bu yönde verdiği önerge 10 Eylül'de meclisten geçti ve erken seçimleri 1 Kasım

⁷⁷⁶ Sina Akşin(ed), *Bugünkü Türkiye 1980-1995 - Türkiye Tarihi*, C.V, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 165.

⁷⁷⁷ <http://www.byeqm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/iltisaplar/FMD/tr/02062.htm>

sim'da yapılması kararlaştırıldı. Bu arada, üzerlerindeki siyaset yasakları kaldıran Ecevit 13 Eylül'de Demokratik Sol Parti (DSP), Demirel 24 Eylül'de Doğru Yol Partisi (DYP), Türkeş 4 Ekim'de Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve Erbakan 11 Ekim'de Refah Partisi (RP) genel başkanlığına getirildiler. Muhalefet partileri baskın seçim kararı alınmasını sert bir dille eleştirdiler. Bu arada SHP yasanın iptali için Anayasa Mahkemesine müracaat etti. Anayasa Mahkemesi yasaı iptal edince, tatilde bulunan TBMM 16 Ekim'de olağanüstü toplandı. Meclis yeni seçim tarihini 29 Kasım olarak belirledi.

29 Kasım 1987'de yapılan seçimlere yedi parti katıldı. Ülke genelindeki yüzde 10'luk genel barajı sadece üç parti aştı ve milletvekilleri bu partiler arasında dağıtıldı. Diğer partiler meclis dışı kaldı. ANAP, 1983'e göre önemli bir oy kaybına uğramasına rağmen, yine de seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başardı. ANAP 292, SHP 99, DYP 59 milletvekili ile Meclis'te yer aldılar.⁷⁷⁸

18 Haziran 1988'de yapılan ANAP'ın İkinci Büyük Kongresi sırasında Özal'a Kartal Demirağ adlı kişi tarafından suikast girişiminde bulunuldu. Özal elinden yaralandığı bu kongrede tekrar oy birliği ile genel başkanlığa seçildi.⁷⁷⁹ Özal'ın Başbakan olarak icraatına devam ettiği sırada, 1989 Ekiminde Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 7 yıllık görev süresinin sonuna yaklaşılmıştı. Bu sırada Özal, bir yeniliğe daha imza atarak, parti genel başkanı yani bir siyasi kişilik olmasına rağmen, kamuoyunun bazı kesimlerinden gelen tepkilere aldırış etmeden Cumhurbaşkanı adayı oldu.

Bu kararının ardından Özal, 31 Ekim 1989 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda aldığı 262 oyla 8. Cumhurbaşkanı olarak Çankaya Köşkü'ne çıktı. Özal, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturduğunda tarih 9 Kasım 1989'u gösteriyordu.

II. KÖRFEZ KRİZİ

Başbakan Turgut Özal Cumhurbaşkanı seçilince, Başbakanlık görevinden ayrıldı ve Cumhurbaşkanı olarak yeni hükümeti kurma görevini, Erzincan Milletvekili Yıldırım Akbulut'a verdi. Akbulut hükümeti, 15 Kasım 1989'da yapılan güven oylamasında kullanılan 373 oyun 278'ini alarak göreve başladı.

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığının ve Yıldırım Akbulut'un Başbakanlığının ilk yıllarında Birinci Körfez Savaşı Türkiye'nin iç ve dış politika gündemine oturmuştur.

⁷⁷⁸ Seyfettin Gürsel; a.g.m., s.195.

⁷⁷⁹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/tr/02062.htm>

Irak ordu birliklerinin 2 Ağustos 1990'da Kuveyt topraklarına girişiyle başlayan Körfez Krizi, birçok açıdan Türkiye'yi de etkilemiştir. Irak'la komşu olan Türkiye, krizin bir diğer muhatabı durumundaki süper güç ABD ile de sıkı ilişkiler içinde bulunduğundan gelişmelerden doğrudan etkilenmiş ve hem maddi hem de manevi sıkıntılar yaşamıştır.

Başbakan Yıldırım Akbulut'un tamamen Özal'ın etkisi altında olduğu ve krizle ilgili kararların doğrudan Özal tarafından alındığı kamuoyunda yaygın bir kanıydı. Özal da "kişisel dostum" dediği ABD başkanı George Bush'la sık sık görüşerek politikalar oluşturduğunu saklamıyordu. Dahası, görüşlerini tüm kamuoyuna iletmeye özen gösteriyor ve örneğin 22 Ocak 1991'de daha açık ifade ettiği, "Savaş sonrası Türkiye sofraya değil, masaya oturacak. O bölgede harita değişecek. Söz sahibi olmamız lazım" şeklindeki yaklaşımını tüm kriz boyunca dile getiriyordu.

Türkiye 7 Ağustos 1990'da BM'nin "Irak'a yaptırım" kararına uyan ilk ülke oldu ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapattı. 9 Ağustos'ta ABD Dışişleri Bakanı, Ankara'da Özal ile görüştü ve siyasi çevrelerde "ABD'nin Irak'ı vurmak için İncirlik üssünü kullanma isteği kamuoyuna yansıdı. 12 Ağustos'ta ANAP hükümeti TBMM'yi gizli oturuma davet etti. Bakanlar kuruluna "Türkiye'ye tecavüz durumunda buna derhal karşılık verilmesi amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerini kullanma ve savaş hali izni" verildi. Özal 23 Ağustos'ta uluslararası güçlere asker gönderilebileceğini açıkladı. Aynı gün Başbakanlığın şifreli telsiz emriyle tüm valiliklerden "topyekün bir savaşa hazırlıklı olunmasını" istediği bildirildi. 5 Eylül'de TBMM'de krizle ilgili ikinci bir gizli oturum yapıldı ve yine ANAP oylarıyla hükmete ülke dışına asker gönderme izni verildi⁷⁰⁰.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay, Körfez Krizi konusunda Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın tutumuna karşı çıkarak 3 Aralık 1990'da görevinden istifa etti. Çankaya Köşkü'nde yapılan Körfez Krizi zirvesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Basra Körfezi'nde muhtemel bir savaş durumunda ~~katıl~~ olmaması görüşünü savunan Torumtay, "İnanmadığım prensiplerle ve devlet anlayışıyla hizmete devamı mümkün görmediğim için istifa ediyorum" açıklamasını yaptı.

Ekonomi de Körfez Krizden olumsuz yönde etkilendi ve krizin neden olduğu açıklar zam ya da yeni vergilerle kapatılmaya çalışıldı. Krizin Türkiye'ye yüklediği faturanın bilançosu 6 Şubat 1991'de açıklandı ve 1990 yılında Türkiye'nin kriz nedeniyle 4,5 milyar dolarlık zarara uğradığı bildirildi. Zarara yol açan faktörlerin başında Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapalı olması geliyordu.

⁷⁰⁰ Seyfettin Günel; a.g.m., s.300.

5 Haziran 1991'de yapılan ANAP Olağan Büyük Kongresinde Mesut Yılmaz'ın ANAP Genel Başkanı seçilmesiyle Akbulut, Başbakanlıktan ayrıldı. Hükümeti kurma görevi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından Rize Milletvekili Mesut Yılmaz'a verildi. 5 Temmuz 1991'de yapılan güven oylamasında kullanılan 418 oyun 265'ini alan Yılmaz hükümeti görevine başladı. Ancak kısa süre sonra TBMM'de erken seçim kararı alındı.

III. YENİ KOALİSYONLAR DÖNEMİ VE TURGUT ÖZAL'IN ÖLÜMÜ

20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlerde 178 milletvekili çıkaran DYP birinci parti oldu. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in SHP ile kurduğu koalisyon hükümeti 30 Kasım'da güvenoyu alarak çalışmalarına başladı.⁷⁸¹

DYP-SHP hükümetinin işbaşında bulunduğu dönemde de dış politikada alışılan aksine oldukça aktif bir Cumhurbaşkanı profili çizen Turgut Özal, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yaptığı 11 günlük bir gezinin ardından 17 Nisan 1993'te Çankaya Köşkünde geçirdiği kalp krizi sonucunda vefat etti. Cumhurbaşkanı Özal'ın ani vefatıyla birlikte, Türkiye yeni cumhurbaşkanı arayışları içine girdi. Başbakan Demirel, Özal'ın vefatından bir gün sonra, DYP-SHP koalisyonunun bozulmayacağını ve seçimlerin erkene alınmayacağını açıkladı. Demirel, 24 Nisan'da partisinin grup toplantısında, Cumhurbaşkanlığı için adaylığını koyacağını bildirdi. SHP Genel Başkanı İnönü'de Demirel'in cumhurbaşkanlığını desteklediklerini kamuoyunu açıkladı. Demirel 16 Mayıs'ta yapılan üçüncü tur oylamada 244 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı oldu.

DYP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Başbakan Yardımcısı İnönü, yeni hükümet kuruluncaya kadar, Başbakan vekillliğini üstlendi. Bu sırada DYP genel başkanlığı da boşalmış olduğu için yeni hükümetin kurulması DYP'nin yeni başkanının belirlenmesinin sonrasına bırakıldı. 13 Haziran 1993'te DYP Kongresi yapıldı ve Tansu Çiller, genel başkan seçildi. 14 Haziran'da Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e verdi.

Çiller'in İnönü'yle yaptığı görüşmeden sonra koalisyonun sürdürülmesi konusunda anlaşma sağlandı ve iki lider 24 Haziran'da yeni hükümet protokolünü imzaladılar. 25 Haziran'da açıklanan Bakanlar Kurulu listesi, aynı gün Demirel tarafından onaylandı. Hükümet 5 Temmuz'da da meclisten güvenoyu aldı ve çalışmalarına başladı.⁷⁸²

⁷⁸¹ Seyfettin Gürsel; a.g.m., s.301- 334.

⁷⁸² Seyfettin Gürsel; a.g.m., s.391- 392.

DYP-SHP ortaklığı, Erdal İnönü'nün Başbakan Yardımcılığı ile başladı. Erdal İnönü'nün SHP Genel Başkanlığı'ndan ayrılması üzerine yapılan 4. Olağan Kurultay'da, Murat Karayalçın SHP Genel Başkanı seçildi. Bunun üzerine, Erdal İnönü hükümetten istifa etti. 12 Eylül 1993 tarihinde DYP-SHP ortaklığı Murat Karayalçın'ın Başbakan Yardımcılığı ile devam etti. SHP'nin 18 Şubat 1995'te yapılan 9. Olağanüstü Kurultay'ında; SHP, CHP'ye katıldı. CHP Genel Başkanlığı'na Hikmet Çetin seçildi. Murat Karayalçın hükümetteki görevinden ayrıldı. DYP-CHP koalisyonu Hikmet Çetin'in Başbakan Yardımcılığı ile devam etti.

1994 Ekonomik Krizi

1994 yılında Türkiye'de büyük bir mali kriz yaşandı. Bu kriz kısa sürdüğü halde o denli şiddetli oldu ki ülkenin gayri safi milli hasılasında 1945'ten bu yana görülmemiş bir oranda, %6'lık bir azalma oldu. Ancak krize rağmen hükümet Mart 1994'te yapılacak yerel seçimler nedeniyle popülist politikalar izliyor ve krizi giderici tedbirler almamakta direniyordu. Bütün bunların sonucunda ödemeler dengesinin cari açığı rekor düzeye (yaklaşık 6 milyar dolar) fırladı, ekonomik durum iyice bozuldu. Hükümet, ancak yerel seçimlerden sonra harekete geçmeye başladı. 5 Nisan 1994'te alınan bir dizi kararla kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarına ortalama %50 zam yapıldı. Bunun sonucunda da enflasyon %100'e ulaştı.

27 Mart 1994'te yapılan yerel seçimler, 1991 genel seçimlerinden sonra partileri karşı karşıya getiren yeni bir sınav oldu. 13 parti kıyasıya bir mücadeleye girişti. Oy patlaması gerçekleştiren Refah Partisi seçimden büyük bir zaferle çıktı ve aralarında İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerin de bulunduğu çok sayıda yerleşim biriminde belediye başkanlıklarını kazandı. Yerel seçim sonuçlarına göre birinci sırada DYP, ikinci sırada ANAP, üçüncü sırada RP yer aldı.

9 Eylül 1995 tarihinde yapılan CHP'nin 27. Olağan Kurultay'ında Genel Başkanlığa Deniz Baykal seçildi. Bu olay kısa sürede koalisyon hükümetinin sonunu getirdi. Başbakan Tansu Çiller CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ile anlaşamayınca TBMM'de 26 Ekim 1995'te erken seçim kararı alındı ve 24 Aralık 1995'te seçime gidilmesi kararlaştırıldı.⁷⁸³

IV. SİYASETTE REFAH PARTİLİ YILLAR VE 28 ŞUBAT

24 Aralık 1995'te yapılan seçimlere 12 parti katıldı. Hiçbir parti tek başına hükümet kurabilecek sayıda milletvekili kazanamazken, genel seçimlerden oyların %21,4'ünü alarak 158 milletvekili çıkaran RP birinci parti olarak çıktı. RP ile birlikte ANAP, DYP, DSP ve CHP %10 ülke barajını aşarken diğer parti-

⁷⁸³ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kutuplar/FMD/tr/02062.htm>

ler barajı aşamadılar ve meclise giremediler. Seçimlerden sonra ortaya çıkan bölünmüş meclis aritmetiği nedeniyle, yeni hükümetin kurulması bir hayli uzadı ve hükümet ancak Mart 1996'da kurulabildi.⁷⁸⁴

Hükümeti kurma görevi, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verildi. Yılmaz, DSP'nin dışarıdan desteğiyle ANAP-DYP azınlık hükümetini kurdu. 550 üyeli TBMM'de, 12 Mart 1996'da yapılan güven oylamasında, 257 kabul, 207 ret oyu verilirken, DSP'li 80 milletvekili çekimser oy kullandı. Refah Partisi, güven oylamasının Anayasa'nın 96'ncı maddesine göre geçersiz olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Yüksek Mahkeme, 14 Mayıs 1996'da güven oylamasına ilişkin TBMM kararını iptal etti, fakat yeni oylamaya gerek olmadığını bildirdi. Refah Partisi, 27 Mayıs 1996'da Başbakan Mesut Yılmaz hakkında gensoru önergesi verdi. Yılmaz, koalisyon ortağı DYP ile aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine, gensorunun görüşülmesini beklemeden 6 Haziran 1996'da istifa etti.

Mesut Yılmaz'ın istifasının ardından hükümeti kurma görevi, Cumhurbaşkanı Demirel tarafından Konya Milletvekili Necmettin Erbakan'a verildi. Erbakan, RP-DYP koalisyon hükümetini kurdu. İlk defa siyaset literatürüne "dönüşümlü başbakanlık" ifadesi girdi. Erbakan ve Çiller dönüşümlü başbakanlık konusundaki anlaşmalarını kamuoyuna deklare ettiler.⁷⁸⁵ 8 Temmuz 1996'da yapılan güven oylamasında 278 kabul oyu alan Erbakan hükümeti görevine resmen başladı.

Bu süreçle birlikte orduda konsept değişikliği oldu ve Laiklikle ilgili endişeler dile getirilmeye başlanarak "irtica tehlikesi" bir numaraya taşındı. Bu dönemde Balıkesir'in Susurluk ilçesi yakınlarında bir trafik kazası meydana geldi. Kazayla ortaya çıkan devlet-siyaset-mafya bağlantısı ve sonrasında yaşananlar Erbakan hükümetini sarstı. Konuyla ilgili iddialar yaklaşık dört yıl kamuoyunun gündeminden düşmedi. Bazı çevreler hükümetin istifasını istedi. Başbakan Erbakan tüm bu gelişmelere pek önem vermedi. Yine bu dönemde ABD ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin tepkisine rağmen İran'la yapılan anlaşma, Irak ile yakınlaşma ve Libya Lideri Kaddafi'nin Erbakan'ı çadırında kabul etmesi, siyasi tartışmaları daha da gergin bir ortama taşıdı. Bu konuda hükümete gensoru verilirken, önerge TBMM'de RP ve DYP milletvekillerinin oylarıyla reddedildi.

Ankara'nın Sincan ilçesinde yapılan Kudüs gecesi siyasette yeni bir gelişmeye yol açtı. Birkaç gün sonra Sincan'dan tanklar geçti. Türkiye bir anda, gündeme RP'nin taşıdığı devlet dairelerinde türban serbestisi, hacca karayoluyla gidilmesi, Taksim'e cami gibi konulara ilaveten Sincan olayını tartışmaya başladı. Tartışmaların odağında ise darbe konusu vardı. Türkiye oldukça gergin günler geçirerek Milli

⁷⁸⁴ Gürsel, a.g.m., s. 466-467.

⁷⁸⁵ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kıtaplar/FMD/tr/02062.htm>

Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997'deki toplantısına geldi. Toplantıdan sonra tarihe 28 Şubat Bildirisi olarak geçen Milli Güvenlik Kurulu bildirisi yayınlandı. Aslında hedef hükümeti ama bildirinin altında Başbakan Erbakan'ın da imzası vardı. Bu bildiri bazı çevrelerce "muhtıra" olarak nitelendirildi. Bildiriye göre irtica ülkenin önündeki en büyük tehdi. Kamuoyundan gelen baskıları gören Erbakan, Başbakanlığı ortağı Çiller'e devretmek üzere istifa etti. Ancak Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini, Tansu Çiller yerine Mesut Yılmaz'a verdi. Olay, Türk demokrasi tarihine 28 Şubat olarak geçti.

Bu arada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 21 Mart 1997 tarihinde Anayasa Mahkemesinde Refah Partisi aleyhine kapatma davası açtı. Dava 16 Ocak 1998'de sonuçlandı. Mahkeme siyasi partiler kanununun 103. ve Anayasa'nın 68 ve 69. maddeleri uyarınca Refah Partisinin kapatılmasına oy çokluğu ile karar verdi. Parti genel başkanı Necmettin Erbakan ve bazı üyeler beş yıl süre ile siyasi faaliyetlerden yasaklandı. Refah Partisi milletvekilleri yeni kurulan Fazilet Partisi (F.P.)'ne katıldılar.

28 Şubat Gölgesinde Siyaset

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 20 Haziran 1997 tarihinde hükümeti kurmakla ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ı görevlendirmesi sonrasında Yılmaz, ANAP-DSP ve Demokrat Türkiye Partisi ile bir azınlık hükümeti (ANASOL-D) kurdu. Hükümeti CHP de dışarıdan destekledi. 30 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı Demirel tarafından onaylanan hükümet, 8 Temmuz 1997'de TBMM'den güvenoyu aldı. Ancak kısa bir süre sonra işlerin yolunda gitmemesi üzerine, Başbakan Mesut Yılmaz hakkında TBMM'ye gensoru önergesi verildi. Gensorunun 25 Kasım 1998 tarihinde kabul edilmesi ile hükümet düşürüldü. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Demirel, 2 Aralık 1998 tarihinde hükümeti kurmakla DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'i görevlendirdi. Ecevit, hükümeti kuramayınca 21 Aralık 1998 tarihinde görevi iade etti. Cumhurbaşkanı'nca 23 Aralık 1998 tarihinde görevlendirilen Muğla Bağımsız Milletvekili Yalım Erez'in hükümet kurma çalışmaları da sonuç vermeyince, Ecevit, 7 Ocak 1999 tarihinde yeniden hükümeti kurma görevini üstlendi. Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti, 11 Ocak 1999 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylandı. Hükümet, 17 Ocak 1999 tarihinde de TBMM'den güvenoyu aldı.

Bu dönemde, PKK'nın elebaşı Abdullah Öcalan'ın Suriye'den ayrılmasıyla başlayan sürecini 1999 Şubat'ında noktalandı. 16 Şubat'ta Başbakan Ecevit, Öcalan'ın sabaha karşı 3'te Türkiye'ye getirildiğini açıkladı ve "Dünyanın neresinde olursa olsun devletimizin onu ele geçireceğini söylemiştik. Bu devlet sözünü yerine getirdi, şehit analarına verilen söz yerine getirildi" dedi. Bu olayın da büyük sevinç ve lehinde kamuoyu yarattığı hükümet 18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar görevde kaldı.

18 Nisan'da yapılan genel ve yerel yönetim seçimlerinden DSP birinci parti olarak çıktı ve 136 milletvekili çıkardı. Yılların iktidar ve ana muhalefet partisi CHP %10'luk seçim barajını geçemeyerek meclis dışında kaldı. MHP sürpriz bir çıkışla 129 milletvekili çıkardı. ANAP ve DYP önemli oy kaybına uğradılar. ANAP 86, DYP 85 milletvekili çıkardı. Kapatılan Refah Partisi yerine 18 Nisan seçimlerine katılan FP ise 111 milletvekili çıkardı. Seçimlerin ardından ilk toplantısını 2 Mayıs'ta yapan TBMM yeni yasama dönemine "Türban Krizi" ile başladı. Yemin töreni sırasında, FP İstanbul milletvekili Merve Kavakçı'nın Genel Kurul Salonu'na türbanıyla girmesi tartışmalara yol açtı. DSP'li milletvekillerinin sert tepkisi üzerine Kavakçı yemin etmeden salondan ayrılmak zorunda kaldı.⁷⁶⁶

Genel seçimlerden sonra, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Demirel tarafından 3 Mayıs 1999 tarihinde hükümeti kurmakla görevlendirildi. Ecevit, DSP-MHP-ANAP koalisyonu hükümetini kurdu. Hükümet, 28 Mayıs 1999 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından onaylandı ve 9 Haziran 1999 tarihinde de TBMM'den güvenoyu aldı.⁷⁶⁷

Türkiye 17 Ağustos 1999'da yüzyılın en büyük felaketlerinden birini yaşadı. Marmara Bölgesi gece yarısı 3.02'de merkez üssü Kocaeli olarak belirlenen 7,4 şiddetinde bir depremle sarsıldı. Büyük can ve mal kayıpları meydana geldi.

2000 yılına girildiğinde Türkiye'nin gündemine Cumhurbaşkanlığı seçimi oturdu. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev süresinin sona ermesi yaklaştıkça, cumhurbaşkanlığı konusu, Türkiye'nin gündemini işgal eden önemli bir sorun haline geldi. DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan iktidar bloğu, DYP'yi de yanlarına alarak Demirel'in yeniden cumhurbaşkanı seçilmesine imkân sağlayacak Anayasa değişikliğini gündeme getirdi. 5+5 denilen bu formüle göre cumhurbaşkanının görev süresi 7 yıldan 5 yıla indiriliyor ve ikinci kez seçilmesine imkân sağlanıyordu. Değişiklik tasarısı meclis genel kuruluna getirilmesine rağmen 29 Mart ve 5 Nisan'da yapılan oylamalarda kabul edilmedi. Cumhurbaşkanlığı sorunu aday gösterme süresinin dolmasından bir gün önce 24 Nisan'da çözüldü. Ecevit'in teklifi ile Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer aday gösterildi. Sezer 5 Mayıs 2000'de yapılan 3. tur oylamada Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. cumhurbaşkanı seçildi.

Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra hükümet ile ilişkileri pek iyi olmadı. Sezer, hükümetin cumhuriyetin temel niteliklerine karşı suç işleyen memurların idari kararlar meslekten çıkarılmasına ilişkin hazırladığı kararnameyi 8 Ağustos'ta geri çevirdi. Karamamenin geri çevrilmesi Köşk'te hükümet arasında gerginliğin yükselmesine yol açtı ve

⁷⁶⁶ Seyfettin Gürsel; a.g.e., s.579-628.

⁷⁶⁷ <http://www.tyegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kıtaplar/FMD/tr/02062.htm>

kamuoyunda geniş yankı yarattı. 10 Ağustos'ta hükümetin kararnameyi Köşk'e aynen iadeye karar verdiğini açıklayan Başbakan Ecevit, Cumhurbaşkanı'nı Anayasa'da bulunmayan bir yetkiyi kullanmakla suçladı. Ancak Cumhurbaşkanı Sezer, kararname konusunda kararlı tavrını sürdürdü ve kararnameyi 21 Ağustos'ta, 23 Ağustos'ta yapılacak MGK toplantısı öncesinde ikinci kez geri çevirdi. Kararnamenin ikinci kez geri çevrilmesi üzerine sert bir açıklama yapan Ecevit, Cumhurbaşkanı'nın tutumunun anayasal rejimin korunmasını güçleştirecek nitelikte olduğunu söyledi.⁷⁸⁸

Bu siyasi kriz beraberinde ekonomik krizi getirdi. Krizin daha da derinleşmesini önlemek, ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için Başbakan Ecevit, Dünya Bankası Genel Başkan yardımcısı Kemal Derviş'i yurt dışından çağırarak hazineden sorumlu Devlet Bakanı yaptı. Birinci krizin izleri silinmeden Şubat 2001'de devletin zirvesinde Anayasa Kitapçığı kriziyle, ekonomide ikinci bir şok yaşandı. Bu şokla birlikte çok sayıda banka ve şirket battı. Devlet bankalarının yüksek rakamlarda görev zararı ortaya çıktı. Kriz, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısında derin yaralar açtı.

Kriz ortamında geçirilen günlerde TBMM'de erken seçim kararı alındı. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tek başına iktidara geldi.

V. TÜRKİYE'YE YÖNELİK ERMENİ VE PKK TERÖRÜ

1980'li yıllarda Türkiye'yi uğraştıran önemli olaylarından birisi de Ermeni terör örgütü ASALA'nın eylemleri olmuştur. ASALA, demokratik, sosyalist ve devrimci bir hükümetin önderliğinde birleşmiş bir Ermenistan'ın kurulması maksadıyla teşkil edilen bir terör örgütüdür. Ermeni topraklarının(!) kurtarılması ve tanıma, tanınma, tazminat ve toprak elde etmek için çalışmalar yapan bu örgüt, Ermeni hareketlerini bir noktadan yönlendirmek, sosyalist hükümetlerden (SSCB) yardım almak ve PKK ile işbirliği içerisinde faaliyetlerini sürdürmek gibi bir strateji izlemiştir. Türkiye'yi iç ve dış tehdit ve terörle yıpratmayı jeopolitik beklentileri bakımından politikalarının esası sayan çeşitli Batı ülkeleri ile Yunanistan, Suriye gibi ülkeler ve Ermeni Kiliselerinden aldığı destekle özellikle Türkiye'nin dış temsilciliklerine ve diplomatlarına yönelik silahlı terör eylemlerinde bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi de 15 Temmuz 1983 tarihinde Paris'in Orly Havaalanı'ndaki THY bankosu önünde bomba patlatılması olayıdır. Saldırıda 2'si Türk 6 kişi hayatını kaybetmiş, 63 kişi de yaralanmıştır. Medeni insanın idrakini zorlayan kin ve nefretin bir tezahürü olan bu eylemler sonunda 41 diplomatımız şehit edilmiştir.

⁷⁸⁸ Seyfettin Gürsel; a.g.m., s.665.

Yine 1980'li yıllar aynı zamanda Türkiye'nin PKK terörüyle ilk kez tanıştığı dönem olmuştur. PKK Türkiye'nin güneydoğusunda Kürt devleti kurmayı amaçlayan sosyalist bir terör örgütüdür. İlk olarak 15 Ağustos 1984'te silahlı PKK teröristleri Siirt'in Eruh ve Hakkari'nin Şemdinli ilçelerini basmışlardır. Karakollara ve askeri lojmanlara saldıran silahlı gurupların eyleminde Eruh'ta bir asker şehit edilmiş, her iki ilçeyi bir süreliğine kontrolleri altına alan teröristler, ilçe meydanından ve camii minaresinden bir süre propaganda yaptıktan sonra geldikleri yere, Kuzey Irak'a doğru geri çekilmişlerdir. Bu olay önce kamuoyunda fazla önemsenmemiş, daha çok kayıp sayısının az olmasına bakılmış ve olay zaten birkaç yılda seyrek biçimde gerçekleşen vur-kaç şiddet eylemlerinden birisi gibi algılanmıştır. Hatta Bodrum'da tatilini geçiren Başbakan Turgut Özal da böyle düşünmüş ve tatilini yarıda kesmemiştir. Oysa sonraki tarihlerde de PKK terör olaylarını arttırarak sürdürmüş, iş başındaki hükümetler zamanla en yüksek seviyede güvenlik kararları alıp, bunları uygulamaya koyma noktasına gelmişlerdir.

1987 yılından itibaren terör örgütü PKK'nın saldırılarını hızlandırdığı bir döneme girilmiştir. 9 Temmuz'da Başbakan Özal'ın PKK'lı teröristlere teslim ol çağrısında bulunmasından bir iki saat sonra, Mardin kırsalında Yuvalı mezrasıyla Peçenek köyünü basan teröristlerin; 16'sı çocuk 31 kişiyi öldürmeleri, hükümetin gündeminde olan Olağanüstü Hal Bölge Valiliğinin (OHAL) kurulmasına ivme kazandırmıştır. Bu konuda hazırlanan Kanun Hükmündeki Kararname (K.H.K.) hemen Cumhurbaşkanı Evren tarafından onaylanmış ve 14 Temmuz'da Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kararname, görevi üstlenecek Olağanüstü Hal Bölge Valisine, bölgedeki askeri güçlerin ve Millî İstihbarat Teşkilatı'nın (MIT) kendisine bağlanması, yaptığı harcamaların ihale ve Sayıştay yasalarının kapsamı dışında kalması, köy ve mezraların yerini değiştirebilmesi ya da bunları birleştirmesi, yargıç, savcı ve jandarma dışında herkesi görevden alabilmesi ve görev yerini değiştirebilmesi gibi çok geniş yetkiler tanıyordu. Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine atanan Diyarbakır Valisi Hayri Kozakçıoğlu 19 Temmuz'da göreve başladı. Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illeri OHAL kapsamına alındı. Bu sırada muhalefet, çıkarılan KHK'yı sivil sıkıyönetim ve yeni bir olağanüstü hal kategorisi oluşturulması biçiminde yorumlayarak, TBMM'nin devre dışı bırakıldığını ve hukukun üstünlüğünün çiğnendiğini ileri sürdü.⁷⁶⁰

Ancak olağanüstü hal uygulaması da terörü bitirememiş ve güvenlik güçlerinin başarılı mücadeleleri sonucunda zaman zaman terör eylemlerinde azalmalar görülsede, sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu eylemler neticesinde, ço-

⁷⁶⁰ Sevfettin Gürsel; a.g.m., s.197.

cuklar da dahil binlerce masum insan ve güvenlik görevlimiz şehit edilmiş, milyarlarca liralık maddi kayıplar yaşanmıştır. Terör yapan PKK yandaşlarının uluslar arası arenada önemli miktarda lojistik destek aldığı, daha sonra ortaya çıkan bilgi ve belgelerden anlaşılmıştır.

VI. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DAĞILMASI VE YENİ DÜNYA DÜZENİ

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde dünya siyasetine ABD ve Sovyetler Birliği'nin başı çektiği iki kutuplu bir sistem egemen olmuştur. Bu durum 1980'li yılların sonlarına kadar devam ederken, Avrupa da bu iki süper devlet arasında ikiye bölünmüştü. Özellikle iki Almanya'nın varlığı ve Berlin duvarı, uzun yıllar bu bölünmüşlüğü simgesi olarak kalmıştı.

Bu iki süper güç arasındaki ilişkiler uzlaşmacı değil, güç yarışması ve çatışma temeline dayalıydı. Kapitalist dünya ile komünist dünya askeri, ekonomik, siyasal ve ideolojik bir kavgaya tutuşmuşlardı. Bu nedenle o döneme Soğuk Savaş dönemi denildiğinden daha önce bahsedilmişti. Soğuk Savaşın simgeleri de NATO ve Varşova Paktları olmuşlardı.

Daha sonraki süreçte Uzakdoğuda Çin ve Japonya, Avrupa'da da Avrupa Topluluğu ortaya çıktı. Fakat bu gelişmeler iki kutuplu sistemin niteliğini değiştiremedi. Avrupa'daki ve dünyadaki askeri, ekonomik, siyasal ve ideolojik bölünmüşlük varlığını sürdürdü. En bağımsız dış politikayı izlediğini öne süren devletler bile, dış politika oluştururken, Washington ve Moskova'yı dikkate almak zorunda kalmışlardır. Bu gidiş Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği devlet başkanı olarak dünya siyasetinde görünmesine kadar devam etti.

Gorbaçov'un amacı kitlelerin ihtiyaçlarına daha iyi cevap verecek yeni bir komünizm düzeni ortaya koymaktı. Bunun için de öncelikle silahsızlanmaya gitmeyi ve orduyu küçültürerek savunma harcamalarını kısıtlamayı hedefliyordu. Fakat Gorbaçov'un bu niyetlerle başlattığı "açıklık" ve "yeniden yapılanma" politikalarının getirdiği özgürlük ve demokratikleşme ortamı, Sovyet liderinin siyasal ve ekonomik alanlarda yaptığı bazı yanlışlarla birleşince, bu süreç önce 1989 yılında Berlin Duvarının yıkılması yani Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği'nden kopması, daha sonra da 1990 yılı itibarıyla Sovyetler Birliği'nin dağılması, yani bir süper güç olmaktan çıkmasıyla sonuçlandı.

Bu gelişmenin ardından dünyada o zamana kadar alışık olunmadığı biçimde tek süper güç kaldı. Dolayısıyla ülkeler büyük ölçüde Washington'u merkeze alan politikalar takip etmek durumunda kaldılar. İşte bu duruma "Yeni Dünya Düzeni" denildi.

Sovyetlerin dağılmasıyla ortak düşmanını kaybeden ABD ve Avrupa'nın yolları ayrılmaya başladı. Üretim alanındaki ayrımlıklar sonucunda ABD, Avrupa

ile özellikle tanım piyasasında rekabet edemez oldu. Avrupa'da birleşen Alman-ya kıtanın en büyük gücü olarak yükselmeye başladı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bir diğer gelişme, komünist baskısının kalkması üzerine dünyada özellikle Balkanlarda milliyetçi duyguların ön plana çıkması sonucunda Yugoslavya'nın parçalanması oldu.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, Sovyet tehdidi, bir ölçüde tüm Avrupa ülkeleri gibi Türkiye için de ortadan kalktı. Bunun askeri açıdan Türkiye'ye bir rahatlık getirdiği ortadadır. Öte yandan Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla; Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında Ukrayna, Kafkaslarda Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gibi ülkeler sebebiyle kuzeyinde ve doğusunda, Balkanlarda Yugoslavya'nın parçalanması üzerine de batısında istikrarsız bölgeler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye bu bölgelerde çıkacak yeni sorunlarla uğraşmak durumunda kalmıştır.

Bunların yanı sıra Türkiye, Balkanlar, Kafkasya ve Doğu Akdeniz bölgelerinin kesişme çizgilerinin tam ortasındaki mihver durumu ile Avrupa'nın jeopolitik uzantılarında önemli bir statü kazanmıştır. Bu da Avrupa ile ilişkilerini güçlendirici bir etki yapmıştır. Ancak akılcı bir yaklaşımla Türkiye'nin bölge-indeki bu durumu lehine çevirebileceği de bir gerçektir.

VII. TÜRKİYE'NİN İÇ VE DIŞ SİYASETİNDE YENİ GELİŞMELER

1. Türkiye-Kafkasya ve Orta Asya İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1990 yılında Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmişler, Türkiye de bu ülkeleri ilk tanıyan ve elçilikler açan ülke olmuştur. Yine Rusya Federasyonu içerisinde Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Yakutistan, Tuva, Altay, Hakasya, Dağıstan, Taymur, Karacay ve Balkar Özerk Cumhuriyetleri tesis edilmiştir. Moldova'da Gagauzya, Ukrayna'da Kırım Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. Öte yandan Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise Doğu Türkistan Özerk yapıya sahiptir.

Türk dünyası 250 milyonu bulan nüfusuyla, Atatürk'ün 1933 yılında bir konuşmasında ifade ettiği gibi Türkiye'nin ilgi göstermek mecburiyetinde olduğu bir alandır. Atatürk 1933'te yaptığı konuşmada: "Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, uflanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman

Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak... Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların bölündüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gereklidir" demiştir.

Tarihi sorumluluğunun da bir gerçeği olarak Türkiye, kuşkusuz Orta Asya ile en fazla ilgilenen devletlerden birisidir. Orta Asya'da beş yeni devletin ortaya çıkması Türk dış politikasında köklü değişime neden olmuş, bu cumhuriyetlere yönelik siyasi ve ekonomik genişlemenin yollarını aramaya koyulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması neticesinde Avrasya kavramı siyasi, ekonomik ve jeopolitik bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni oluşum Türkiye'nin önünde yeni ufuklar açmış, yeni sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının siyasi ve ekonomik alanda pekiştirilmesi, bu ülkelerin Batı kurumlarına üyelikleri dış politikamızın ana hedefleri arasında yerini almıştır.

Diğer taraftan Orta Asya cumhuriyetleriyle kültür, tarih, din ve dil bağları bulunan Türkiye, bağımsızlığın hemen başında hem kendisi hem de Batı tarafından, laik devlet, çoğulcu demokrasi ve serbest pazar ekonomisiyle, bu cumhuriyetler için siyasi ve ekonomik bir model olarak sunulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin bölgeyle ilgilenmesi kendisine jeopolitik ve stratejik açıdan önemli fırsatlar sunacaktır. Bunları şöyle ifade edebiliriz:

- 1) Orta Asya'da Türkiye ile kültür, etnik kimlik, tarih, dil ve din benzerliğine sahip yeni bağımsız devletler topluluğu uluslararası politika sahnesine çıkmıştır. Bu devletler Türkiye'ye siyasi ve ekonomik alanda güç sağlamaya yönelik destek verecek potansiyele sahiptir.
- 2) Türkiye, yaklaşık beş yüzyıl önce (1522'de Kazan Tatar Hanlığı'nın Ruslar tarafından yıkılması ile) kaybettiği jeopolitik ve jeostratejik fırsatlar ve sorumlulukları tekrar kazanmaktadır. Diğer bir deyişle Türkiye kendisine sayısız fırsatlar sunabilecek bir hinterland ile direkt bağlantı kurabilecek duruma gelmiştir.
- 3) Türkiye'nin, Soğuk Savaş döneminde tehdit algılamaları, Batı bloğu ile birlikte Sovyetler Birliği'ne karşıydı. Ortak sınırının kalmaması ve zayıflayan bir ideoloji açısından Türkiye için göreceli bir rahatlama söz konusu olmaktadır.
- 4) Uzakdoğu'nun 21. yy.'da önemli bir jeopolitik konuma sahip, siyasi ve ekonomik bir güç merkezi olacağı düşünülürse, Kafkasya- Orta Asya eksenini Türkiye açısından çok stratejik bir koridor vazifesi görecek, bağlı olduğu Batı ittifakında kendi jeopolitik konumunu da değerlenecektir. Diğer bir de-

yişle, Türkiye, Soğuk Savaş yıllarında sahip olduğu jeopolitik vazgeçilmezlik niteliğinden çok daha fazla bir öneme sahip olacaktır.

- 5) Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası Ortadoğu petrollerine alternatif nitelikteki petrol rezervleri ile dünya enerji politikalarında dikkate alınması gerekli bir sahadır. Türkiye, Hazar Denizi petrollerinin ve doğal gaz rezervlerinin uluslararası pazara açılmış olması sonucunda üretim ve özellikle dağıtımından pay alma fırsatını yakalamıştır. Avrasya ve Yakındoğu petrol ve doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya taşınması için hazırlanacak herhangi bir planda Türkiye'nin katkısı hayati önemde bir değer taşımaktadır.⁷⁹⁰

Bu çerçevede Avrasya'nın merkezindeki yeni bir Türk bloğunun potansiyel lideri durumundaki Türkiye için, Orta Asya'ya köprü olarak Transkafkasya ve özellikle Azerbaycan çok önemlidir. Ancak Türkiye'nin bölgedeki istikrarsızlıkla, özellikle Dağlık Karabağ çatışmasıyla ve aynı zamanda kendisinin dış politika hedeflerini gerçekleştirmenin önündeki potansiyel engeller olarak Rusya ve İran'ın faaliyetleriyle uğraşması gerekmiştir.

Özellikle Mart 1992'de Ermenilerin Dağlık Karabağ'a saldırılarının artması ve buradaki Azerilerin güç durumda kalmaları üzerine Türkiye Ermeni saldırılarını siyasi ve diplomatik yollardan durdurmak ve ateşkes sağlamak için yoğun çabalar göstermiştir. Bu gelişmeler sırasında Başbakan Süleyman Demirel 27 Nisan- 3 Mayıs 1992 tarihleri arasında bağımsızlıklarını yeni kazanan Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a resmi bir gezi yapmıştır.

Başbakan Demirel'in gezisinden kısa bir süre sonra Türkiye'nin girişimiyle 30-31 Ekim 1992'de Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin liderlerinin biraraya gelmesiyle Ankara Zirvesi yapılmış ve Ankara Bildirisi imzalanmıştır. Bildiri'de 6 devlet arasında zirvenin her yıl düzenli olarak yapılması ve ülkeler arasında her alanda işbirliğine gidilmesi yönünde kararlar alınmıştır.

Türkiye 10 Mayıs 1992'de Karabağ'daki Ermenilerin Azerilere yaptıkları saldırılara karşı tedbir alınması için BM'ye başvurmuştur. Ermenilerin bütün uyarılara rağmen Azerbaycan'ın Kelbecer kentinden sonra Fuzuli bölgesine de saldırması üzerine Türkiye 5 Nisan 1993'te Türk hava sahasını Erivan bağlantılı uçaklara kapatmıştır.⁷⁹¹ Fakat yine de Azerilerin Ermenilere yenilmesine ve Azeri topraklarının %20'sinin işgaline engel olamamıştır.

⁷⁹⁰ Faruk Sönmezözü, *Değişen Dünya ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996, s.164-165.

⁷⁹¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Falez Kitabevi, İstanbul 1995, s. 838-840.

Türkiye, Azerbaycan'ın karşılaştığı saldırılara ve haksız uygulamalara karşı elinden geleni yapmaya çalışmış, ancak istenilen netice henüz elde edilememiştir. Rusya ise aktif davranmış ve Azerbaycan'da Türkiye dostu Ebulfeyz Elçibey'i iktidardan indirdikten başka Ermenistan ve Gürcistan'a askerlerini yerleştirmiştir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında Türkiye'yle yakınlaşmaya çalışan Gürcistan ve Azerbaycan, maruz kaldıkları ağır siyasi baskılar sonucu Rusya'nın öncülüğünde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) 1993'te üye olmak zorunda kalmışlardır. Böylelikle Türkiye, Rusya ve Batı ile olan ilişkilerinin olumsuz etkilenmemesi için, Kafkaslarda aktif politika izleme siyasetini yavaşlatmıştır.

Öte yandan topraklarının, Ermenistan'a yardım sağlanmasında kullanılmasına izin verilmesi konusunda ABD'nin Türkiye üzerinde uyguladığı baskılar ise Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Türkiye'nin genel tutumu, Ermeniler Azeri topraklarındaki işgali kaldırına kadar Ermenistan'a uygulamakta olduğu ambargoyu sürdürmektir.⁷⁹²

Türkiye her şeye rağmen Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Mesela Türkiye Türkmenistan'daki en büyük, Kırgızistan'da ikinci, Kazakistan'da üçüncü ve Özbekistan'da da ilk dört içinde bulunan yabancı yatırımcı ülke durumundadır. Öte yandan Türkiye ilişkileri pekiştirmek amacıyla Nisan 2000'e kadar altı Türk zirvesinin yapılmasını sağlamıştır. Toplanan zirvelerde özellikle siyasi konular yüzünden tam bir birliktelik sağlanamamış olmasına rağmen zirveler açılımlar bakımından da olsa büyük önem taşımaktadır.⁷⁹³

Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin Azerbaycan'da ve genel olarak Hazar bölgesinde en çok önem verdiği konu petrol konusudur. Son yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası aslında petrole ve Bakü-Ceyhan Boru Hattı'na endekslenmiştir. Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanması konusunda karşılaştığı problemlerin yakın dönemlerde daha da derinleşmesi beklenmektedir. Gelecek on yılda Türkiye'nin enerji ihtiyacının yaklaşık iki kat artması öngörülmektedir. Petrol anlaşmalarındaki payı çok düşük olan Türkiye, Bakü-Ceyhan boru hattı güzergâhının gerçekleşmesini sağlamış ve 2006'da hat hizmete girmiştir. Böylelikle Türkiye bu hattan önemli düzeyde gelir elde etmeye, petrol harcamalarını azaltmaya, petrol ve enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arz edildiği ihraç yolları üzerinde kontrol gücüne ulaşarak kıtalararası jeopolitik önemini daha da artırmaya başlamıştır.

⁷⁹² Nesuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s.326-327.

⁷⁹³ Gareth M. Minrow, *Türkiye'nin Orta Asya ve Trans Kafkasya Politikası, Türkiye'nin Yeni Dünyası* Alan Makovsky ve Sabri Sayan (Ed), Alfa Yay., İstanbul 2002, s.159.

Halktan halka olan kültürel ilişkilere gelince; bu çalışmalar özellikle dil ve alfabe birliği yönünde sürdürülmektedir. Ülkeler arası öğrenci değişimleri, düzenlen-en çeşitli etkinlikler halkları birbirlerine daha da yakın hale getirmektedir.⁷⁹⁴

Türkiye Karadeniz'e kıyısı olan ve coğrafi konum itibarıyla Karadeniz'e yakın ülkelerle ilişkilere de önem vermiştir. 25 Haziran 1992'de Türkiye'nin öncülüğünde Türkiye, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Azerbaycan, Ermenistan, Yunanistan ve Arnavutluk arasında yapılan İstanbul Toplantısı'nda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur.⁷⁹⁵ Bu örgüt işlevini tam olarak yerine getiremeye bile varlığını sürdürmektedir.

2. Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri

Türkiye'nin 12 Eylül 1980 darbesinden sonra dış politikada Türkiye Avrupa Topluluğu veya bugünkü adı ile Avrupa Birliği ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Avrupa Parlamentosu, 1982 Ocak ayında aldığı bir kararla, Türkiye'de demokrasi ve insan hakları sağlanıncaya kadar, daha önce kararlaştırılmış olan 600 milyon ECU'luk (700 milyon dolardan fazla) mali yardımı dondurduğu gibi, Toplulukla ilişkilerin önemli bir organı olan, Karma Parlamento Komisyonundan da çekilerek, bu organı adeta yürürlükten kaldırmıştır. Böylelikle ilişkilerin en önemli organı olan Ortaklık Konseyi faaliyeti de durmuştur. Zaman içerisinde Avrupa Topluluğu ile ilişkiler Ortaklık Konseyinin Brüksel'de 1986 Eylülünde yaptığı toplantı ile tekrar işlemeye başlamışsa da, Yunanistan'ın sürekli engellemeleri nedeniyle ileri gidememiştir.

Buna rağmen Türkiye bir taraftan 14 Nisan 1987'de AB'ye tam üyelik müracaatında bulunmuş, diğer taraftan ertelenmiş bulunan gümrük vergileri uyum ve indirim takvimini 1988 yılından itibaren hızlandırılmış bir şekilde yeniden yürürlüğe koymuştur. AB Komisyonu tam üyelik müracaatımıza 1989 yılında verdiği cevapta, Türkiye'nin AB'ne üyelik konusundaki ehliyetini kabul etmekle birlikte, Topluluğun kendi içindeki derinleşme sürecini tamamlamasına ve gelecek genişlemesine kadar beklenmesini ve bu arada Türkiye ile gümrük birliği sürecinin tamamlanmasını önermiştir.⁷⁹⁶ Avrupa Topluluğu Komisyonu Başkanı Şefi Eberhart Rhein tarafından hazırlanan ve Ekim 1989'da açıklanan 4 sayfalık bir rapor, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun, ancak 1993 yılından sonra ele alınabileceğini belirtmekle beraber şu olumsuz ifadeler de durumun zorluğunu açıkça ortaya koymaktadır: "Türkiye'nin ekonomik çıkarları, politik, kültürel ve idari ge-

⁷⁹⁴ Şamil Ünsal, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye", *Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politikası Gündemi*, Murat Metinsoy ve Mustafa Eroğlu (Ed), Donkişot Yay., İstanbul 2001, s.157-169.

⁷⁹⁵ Rifat Uçarol, a.g.e., s.839.

⁷⁹⁶ Rifat Uçarol, a.g.e., s.739-740.

lenekleri Avrupa Topluluğuna ters düşmektedir... Türkiye üye olursa Topluluğun her 5 üyesinden biri Türk olacaktır... Türkiye, bütün Avrupa ülkeleri içinde en milliyetçi olanıdır. Türkiye'nin İslam ülkeleri ile yakın ilişkileri vardır... Topluluk üyelerinin halklarının çoğunluğu Türkiye'yi üye olarak benimsememektedir... Türkiye Avrupa kültür ve politik mirasının bir parçası değildir... Topluluk buna rağmen, Türkiye'nin yüzüne kapıları kapamamalıdır".

Bununla beraber, Türkiye-AT Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995 tarihinde Brüksel'de, Türkiye ile Avrupa birliği arasında bir "Gümrük Birliği" kurulmasını öngören bir anlaşma imzalanması ve bu suretle Türkiye'nin 1 Ocak 1996'dan itibaren Gümrük Birliği'ne dahil olması, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği doğrultusunda attığı çok önemli bir adım olmuştur.⁷⁹⁷ Bunun yanı sıra, Avrupa daha 1954 yılında kurduğu güvenlik kuruluşu olan Batı Avrupa Birliği'ni canlandırma karar almış ve Türkiye de, AB'ye katılmasa da BAB içinde yer almanın yollarını arar hale gelmiştir. Diğer bir ifadeyle Türkiye, ticari ve askeri bakımdan hemen, ancak ekonomik ve siyasi kriterler bakımından daha sonra, Avrupa ailesine katılmayı uygun gören bir izlenim vermiştir. Dikkate alınmayan, tam üye olmak istenen birliğin zaman içerisinde siyasi ve ekonomik kriterler geliştirdiği ve tüm aday ülkelerle birlikte kendilerini bu kurallarla bağlı hale getirmiş olduklarıdır.

3. Kopenhag Kriterleri, Türkiye ve Genişleyen Avrupa Topluluğu

Avrupa Birliği 1993 Kopenhag Zirve Toplantısında aldığı kararlar uyarınca eski Varşova Paketi ülkeleri olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bir genişleme süreci başlatmıştır. Buna göre, Kopenhag Kriterlerine (bu kriterler genel olarak demokrasi, insan hakları, ekonomik gelişme ve topluluğun kurallarını benimseme konularını kapsar) en fazla uyum gösterebilen yeteneğine sahip olduğu değerlendirilen Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya, Slovak Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Bulgaristan, Romanya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni genişleme kapsamının içine dahil edilmiştir. Türkiye ise söz konusu genişleme planı içerisinde yer almamıştır.

1997 yılında, Lüksemburg Zirvesi'nde AB, hangi ülkelerin AB'ye aday olabileceğini açıklamış, listede 10 devlet ilk sırada yer almış, Türkiye ise "bir gün aday olabilecek ancak bugün için yetersiz" bir ülke olarak tanımlanarak aday ülke kabul edilmemiştir.⁷⁹⁸

Ancak, iki yıl sonra Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinde en önemli adımlardan birisi Helsinki Zirvesinde atılmış ve Türkiye, 10-11 Aralık 1999

⁷⁹⁷ Fahir Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasal Tarih, Cilt. I-II, Akım Yay., İstanbul 1991, s.969-970.

⁷⁹⁸ Benli Dedeoğlu; *Dünden Yarına Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, *Siyasa Dergisi* Yıl 1 Sayı 1, www.ekosem.ieu.edu.tr/siyasa/siyasabenilson.pdf, adresinden Ocak 2009'da alınmıştır.

tarihlerinde yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları toplantısında oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edilerek, diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Helsinki Zirvesi sonrasında topluluk Türkiye'den beklentilerini belirlemek için bir katılım ortaklığı belgesi hazırlamıştır.

AB Komisyonunun genişleme politikası çerçevesinde oluşturduğu sistemin en önemli aracı olan Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyumu ve Topluluk mevzuatını üstlenmesi için gerekli çalışmaları tamamlamasına yönelik kısa ve orta vadeli hedefleri ortaya koyacak şekilde hazırlanmıştır. AB, Türkiye için hazırladığı ilk Katılım Ortaklığı Belgesi'ni 8 Mart 2001 tarihli kararı ile kabul etmiştir. Katılım Ortaklığı Belgeleri, aday ülkelerin üyeliğine kadar geçerliliğini korumakta, ancak adayların gösterdiği ilerlemelere göre, gerektiği takdirde, komisyon tarafından yenilenmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeler ve oluşan yeni gereklilikler ışığında revize edilen Katılım Ortaklığı Belgesi 19 Mayıs 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Türkiye tarafından hazırlanan ve ilk Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hangi somut önlemlerle ve hangi takvim çerçevesinde gerçekleştirileceğini gösteren Ulusal Program 24 Mart 2001, revize edilmiş Ulusal Program ise, 24 Temmuz 2003 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, Helsinki Zirvesi'ni takip eden dönemde yoğun bir reform sürecine girerek, AB siyasi kriterlerine uyum amacıyla çok sayıda yasa ve mevzuat düzenlemesini içeren 8 Uyum ve 2 Anayasa Değişikliği Paketi'ni kabul etmiştir.

Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde diğer bir önemli dönüm noktası 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleşen Kopenhag Zirvesi'dir. Zirve'de 10 aday ülkenin katılım müzakerelerinin tamamlandığı ilan edilmiş ve Türkiye ile ilgili olarak, 2004 yılı İlerleme Raporu ve tavsiyesi doğrultusunda, Kopenhag siyasi kriterlerinin yeterli ölçüde karşılandığının belirlenmesi halinde gecikmeksizin katılım müzakerelerine başlanacağı ifade edilmiştir.

Türkiye tarafından Katılım Ortaklığı Belgesi çerçevesinde hazırlanan ilk Katılım Öncesi Ekonomik Program 1 Ekim 2001, ikincisi 14 Ağustos 2002, üçüncüsü 15 Ağustos 2003, dördüncüsü ise 30 Kasım 2004 tarihlerinde AB Komisyonu'na sunulmuştur. Bunun yanında, adaylık statüsünün Helsinki Zirvesi'nde teyit edilmesinin ardından, Türkiye'ye sağlanan mali yardım miktarı da artırılmıştır.

Reform sürecinde kaydedilen somut ilerlemeyi takiben, AB Komisyonu, 6 Ekim 2004 tarihinde, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum yönünde kaydettiği aşamaların ve mevcut eksikliklerin belirlendiği İlerleme Raporu'nu açıklamıştır. Komisyon bu raporda, önceden belirlenmiş düzenlemelerin yürürlüğe girmesi şartıyla Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli düzeyde karşıladığını belirtmiş ve katılım müzakerelerinin açılması önerisinde bulunmuştur. Bu öneri

doğrultusunda, 16-17 Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilen Zirve'de, Türkiye-AB ilişkileri açısından son derece kritik bir noktaya ulaşılmıştır. AB liderleri, Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde yerine getirdiğini belirterek müzakerelerin 3 Ekim 2005'te başlaması konusunda anlaşmaya varmışlardır.

3 Ekim 2005'te Türkiye ile AB arasında 35 başlık altında müzakerelere başlanmış ve Ekim 2006'da tarama sürecinin bitirilmesi planlanmıştır. Ancak meydana gelen siyasi anlaşmazlıklar Türkiye AB ilişkilerinde gerilimi artırmış ve 16 Haziran 2006'da Brüksel'deki AB zirvesinin sonuç bildiririsinde yer alan Türkiye paragrafında, Rum kesimi ve Yunanistan'ın talepleri doğrultusunda, yılsonuna kadar gerçekleştirilmesi şartıyla bazı isteklerde bulunmuş, Türkiye de bu istekleri kabul etmemiştir. Bunun üzerine AB Türkiye ile müzakerelerde esas olan 8 başlığı geçici olarak askıya aldığını açıklamıştır.

4. Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

Küreselleşmenin temel akım olduğu, ABD ve AB önderliğinde Batının dünya hâkimiyetinin daha bir belirginlik kazandığı ve dünya devletlerinin büyük güçlerin müdahalesine daha açık hale geldiği bu dönemde de Türkiye, ABD ile birlikte hareket etmeye çalışmıştır.⁷⁹⁹ Bu çerçevede 1980 askeri darbesi sonrasında da ABD ile ilişkilere büyük önem verilmiş ve bir anlamda rutinde seyreden ilişkiler Özal'lı yıllarla birlikte daha değişik bir çehreye bürünmüştür. Fakat özellikle 80'li yılların sonlarında Özal'ın ABD ile ilişkileri geliştirme çabaları, sanki bu dönemde Türkiye'nin jeopolitik öneminin azaldığı şeklindeki algılar yüzünden zaman zaman karşılıksız kalmıştır.

Ancak, 1990 Yılı Ağustos ayında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Aralık 1991'de Sovyetlerin kesin olarak dağılması, Türkiye'ye yine jeopolitik konumuna dayanan, yepyeni ve eşsiz bir stratejik önem kazandırmıştır. Özellikle Birinci Körfez Savaşı ve onu takiben Yugoslavya'nın dağılmasıyla yaşanan krizde Boşnaklara yönelen şiddeti durdurma ihtiyacından, Doğu-Batı enerji taşıma koridorları oluşturulması, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının güvence altına alınması konusuna kadar birçok alanda ABD ile Türkiye arasında ortak çıkar algılamaları söz konusu olmuştur.⁸⁰⁰

Karşılıklı menfaatlere dayanan ve ABD açısından büyük ölçüde Türkiye'nin jeopolitik konumundan faydalanarak bu bölgede aktif olma amacı taşıyan ilişkiler 90'lı yılların başında adeta bahar dönemini yaşamıştır.

⁷⁹⁹ Nasuh Uslu, a.g.e., s. 309.

⁸⁰⁰ S. Gulden Aymaz ve Zeynep Erşahin; *Türk-Amerikan İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Irak Savaşı*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, Mayıs 2003, www.tusiad.org/dopolitika/raporlar/abd/iddonuruno2.pdf, adresinden Ocak 2009'da alınmıştır.

Turgut Özal'ın ABD ile ilişkilere önem veren aktif dış politikasıyla şekillenip Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemiyle somutlaşan, Türkiye'nin "yeni açılımcı dış politika"sı; Sovyetler dağılır dağılmaz Balkanlarda, Kafkaslarda, Ortadoğu'da, Orta Asya'da ve hatta Rusya'da "Yeni Dünya Düzeni" içerisinde ortaya çıkacak cazip fırsatların ABD ile eşit düzeyde ilişkiler ve samimi bir işbirliği çerçevesinde değerlendirilmesini öngörmekteydi

Özellikle Özal'ın Cumhurbaşkanı olduğu yıllarda Türkiye, kendisini güçlü bir "bölgesel güç" olarak görebilmiş ve bölgesel işbirlikleri öngören iddialı projeleri gündemine almıştır. Ortadoğu için barış suyu projesi, Balkanlarda Tiran-Üsküp-Sofya-Istanbul otoyol projesi, Karadeniz'e kıyısı olan yedi ülkenin yanı sıra Yunanistan, Arnavutluk, Azerbaycan ve Ermenistan'ın da üyesi olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü bu dönemin idealist atmosferinde geliştirilebilmiştir.⁶⁰¹

Bu dönemde özellikle I. Körfez Savaşında Türk-Amerikan ilişkilerinin daha iyi düzeye getirilmesi için elinden gelen gayreti gösteren Özal, Körfez Krizi'nin başından itibaren ABD'ye tam destek vermiştir.

Özal'ın ABD'ye tam destek veren politikaları zaman zaman içeride eleştirenlere hatta bazen milli çıkarlarımıza ters düştüğü görüşlerinin dile getirilmesine sebep olmuştur. Hatta Irak'a uygulanan ambargolar ve bu kapsamda Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılması yüzünden Türkiye maddi zarara uğramıştır.

Ancak Türkiye'nin bu tutumuna rağmen Körfez Krizinin ardından ABD'nin Türkiye'ye yönelik doğrudan bir politikasının olmadığı, ABD nazarında Türkiye'nin hala sadece kendi diğer bazı bölgesel çıkarlarından kaynaklanan dolaylı bir öneminin olduğu, anlaşılmıştır.⁶⁰² Yani ABD ile ilişkilerde umulanın tam olarak bulunamaması, en azından dönemin başında Özal'ın "stratejik ortaklık" olarak kurguladığı düzeye ulaşamayacağını göstermiştir.

Yine I. Körfez Savaşı sonunda Kuzey Irak'ta konuşlandırılan Çekiç Güç, bölgede bir siyasi kargaşanın doğmasını sağlayarak, Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Çekiç Güçle oluşan Kuzey Irak'taki otorite boşluğu sebebiyle PKK terör örgütünün bölgeyi Türkiye'ye karşı eylemlerinde üs olarak kullanmasına adeta ABD'nin göz yumması, bu dönem Türkiye ABD ilişkilerinin sorgulanmasını gerekli kılmıştır.

Bu süreçte 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Örgütü'nün ikiz kulelerinin ve Pentagon'un vurulması ABD politikalarında yapısal değişikliğe yol açmıştır. ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra ekonomik hakimiyetinin yanında askeri

⁶⁰¹ Engin Güner; *Özal'ın Yıllarım*, Babel Kültür Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 109-110.

⁶⁰² F. Stephen Larrabee, Ian O. Lesser; *Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde*, Çev. Mustafa Yıldırım, Ötügen Yay., İstanbul 2004, s.210.

hakimiyetini de küresel boyutta kabul ettirmeye yönelik askeri güce dayalı daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda girilen yeni dönemde bölgesel konumu açısından Türkiye daha önemli bir güç olarak görülürken, PKK terörüyle olan mücadelesinde ABD tarafından daha iyi anlaşılmış ve desteklenmiştir.

Özellikle ABD'nin El Kaide örgütüne karşı düzenlediği Afganistan Operasyonu sırasında Türkiye'nin verdiği destek ve ABD'nin mücadelesinin İslam'a karşı olmadığı ifadesinin Türkiye tarafından kabul görmesi, ABD tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu atmosferde Türkiye ABD ilişkileri olumlu gelişmiştir.

VIII. ABD'NİN IRAK'A İKİNCİ MÜDAHALESİ VE 1 MART 2003 TEZKERE OLAYI

2002 yılı itibarıyla Irak'a bir müdahalenin gündeme gelmesi üzerine ABD İkinci Körfez Savaşında da; savaşın uzamaması, Irak'ın tek cephede savaşma avantajına kavuşmaması, Amerikan stratejik hava bombardımanının kara savaşını mümkün olduğunca kısaltmak için başarılı ve etkin şekilde gerçekleşmesi, operasyonun meşruluğunun artması ve Irak'ın Arap komşularının operasyonu destekleme konusunda cesaretlerinin artması için Türkiye'nin yardımına ihtiyaç duymuştur. Bu arada 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidara gelmiş ve Abdullah Gül'ün Başbakanlığında AKP Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet 2002 yılı sonu ve 2003 yılı başlarında ABD ile müzakereler yaparken, Amerikan istekleri de belirginleşmiş ve Türkiye'de konuyla ilgili olarak kamuoyu adeta ikiye bölünmüştür.

Hukuken ABD isteklerinin karşılanması için bir tezkere hazırlanarak meclisten geçirilmesi gerekli idi. Daha tezkerenin hazırlandığı aşamasında zaman kaybetmemek için 6 Şubat 2003'te alınan bir meclis kararı doğrultusunda, ABD ile 8 Şubat'ta mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Böylece ABD'ye Türkiye'deki liman ve üslerde gerekli kapasite artırımı, yenileme ve modernizasyon çalışmalarının başlatılması için izin verilmiştir. ABD, bir yandan da yoğun bir şekilde gerekli askeri birlik ve mühimmatını henüz tezkere çıkmamış olmasına rağmen Güneydoğu Anadolu'ya nakletmeye başlamış, çıkacağına kesin gözüyle bakılan tezkerenin çıktığı anda her şeyin hazır olmasına gayret etmiştir. Ancak 1 Mart'ta yapılan tarihi oylama sonucunda tezkere reddedilmiştir.

Tezkerenin reddedilmesi bir anda herkeste şok etkisi yaratmıştır. Ancak birkaç gün içinde meclise tekrar sunulacak ikinci bir tezkere ile de durumun telafi edilebileceği görülünce kısmi bir rahatlama yaşanmıştır. ABD de bu beklentiyle Güneydoğu Anadolu'ya askeri mühimmat sevkiyatına, üs ve havaalanlarının modernizasyonuna devam etmiştir. Türk hükümeti, ikinci tezkerenin meclise sunulmasından önce, operasyona uluslararası hukuk açısından meşruluk kazandıracak olan BM Güvenlik Konseyi'nin kararının beklenmesinin doğru olacağını ileri sürerek vakit

kazanmaya çalışmıştır. Bu sıralarda 58. hükümet istifa etmiş ve ara seçimle Siirt Milletvekili olan AKP Genel Başkanı R. Tayip Erdoğan yeni hükümeti kurmakla görevlendirildiğinden tezkere bir an ikinci plana düşmüştür.

ABD Başkanı Bush, 14 Mart'ta hükümete iletilen mektubunda artık tezkerenin çıkarılmasından çok daha acil olarak Türk hava sahasının operasyon için açılmasını istemiştir. İkinci tezkerenin oylanacağı 20 Mart gününün sabahı saat 4.30'da Irak'a ilk füze atılmış ve savaş başladığında, artık tezkerenin de bir önemi kalmamıştır. Tezkere olayı Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde bir yara açmıştır. Bu olaydan sonra her iki tarafta da gerçekleştirilen bir takım siyasi çabalar Türk - Amerikan ilişkilerinde yaşanan soğukluğu tam olarak gidermeye yetmemiştir. Çünkü ilk tezkerenin reddi, son anda ABD'nin savaş planlarını bozarak yeni bir savaş planı hazırlanmasını gerektirmiş, savaşın mali ve insani kayıplarını artırarak müdahaleyi güçleştirmiştir.

Esasında Irak krizi Türk-Amerikan ilişkileri açısından, gerek ABD'nin gerek Türkiye'nin birbirlerine olan güven eksikliğini açığa çıkarması ve iki müttefikin Irak'a yapılacak askeri müdahale konusunda amaçlar ve araçlar açısından anlaşmalarının güç olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bütün bunlara rağmen tezkere krizi sonrası Türk - Amerikan ilişkilerinde yaşanan soğukluk, zaman içerisinde iki ülke diplomatlarınca gerçekleştirilen çalışmalarla giderilmek istenmiştir.

IX. TÜRKİYE-ORTADOĞU ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

Ortadoğu, Türkiye'nin bölgesel dış politika gündeminde genellikle ilk sıralarda yer alan bir bölge ve konu olarak, 1980 sonrasında da varlığını devam ettirmiştir. Bölge petrol ve İsrail faktörleri dolayısıyla uluslararası sisteme ilişkin etkilere oldukça açık olduğundan, Türkiye bölge ülkeleriyle ilgili adım atarken güç dengelerini dikkate alarak hareket etmiştir. 80'li yıllar boyunca izlenen bu politika 90'larda da aynen takip edilmiş, nitekim Türkiye 19 Aralık 1991'de hem Filistin Kurtuluş Örgütü hem de İsrail ile diplomatik ilişkilerini büyükelçilik düzeyine çıkarırken bu hassas dengeyi gözetmeye çalışmıştır.⁸⁰³

Körfez Savaşı sırasında ise Türkiye'nin Ortadoğu politikası bir anlamda ABD eksenli olarak işlemiştir. Bu çerçevede Türkiye Irak'a karşı uygulamaya konulan BM yaptırımlarına destek vermiş, bunun yanı sıra savaş sonrasında Saddam Hüseyin'in gazabından korkarak Türkiye'ye kaçan yarım milyona yakın Kürt mülteciye sahip çıkmış, kuzey Iraklı Kürt liderlerle de temas kurmuştur. Ayrıca Kuzey Irak'ta güvenli bir bölge oluşturulması ve

⁸⁰³ Faruk Sönmezoglu, *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Dış Politikası*, (b) Der Yayınları, İstanbul 2006, s.537.

Çekiç Gücün kurulması için Batılı müttefiklerin ikna edilmesinde de önemli rol oynamıştır.

1993'te Özal'ın ölümüyle Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu çerçevede Türkiye Ortadoğu politikasında takip ettiği denge siyasetini biraz daha aktif hale getirmiştir. Mesela Temmuz 1993'te Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsrail'e düzenleyeceği bir ziyaretin arifesinde bu ülkenin Lübnan'a saldırı başlatması üzerine ziyaretini iptal etmiştir.

1996-97 yıllarında Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon hükümeti sırasında Türk dış politikası Ortadoğu merkezli yeni bir döneme girmiştir. Erbakan AB yerine Türkiye'nin bir İslam AB'si, bir İslam gümrük birliği ve bir İslam NATO'sunun oluşturulmasında öncülük etmesi gerektiğini savunmuştur. İran ile ilişkilerde ise RP, diğer siyasi partiler ve bazı çevreler tarafından paylaşılan görüşle zıt bir tutum sergileyerek Türkiye'de ki terörizmin İran tarafından desteklendiği iddialarına karşı çıkmış ve İran, Erbakan'ın Başbakan olarak 1996'da ilk ziyaret ettiği ülke olmuştur.⁸⁰⁴ Erbakan ziyaretleri ve temasları çerçevesinde 22 Ekim 1996 tarihindeki "Kalkınmada İşbirliği Konferansı'nı" izleyen bir dizi hazırlık toplantılarından sonra 15 Haziran 1997 tarihinde *İstanbul*'da Devlet ve Hükümet başkanları zirvesinde D8 (Developing Eight- Kalkınmakta Olan 8 Ülke) olarak bilinen teşkilatın kurulmasına öncülük etmiştir. Erbakan Arap ülkeleriyle de daha yakın ilişkiler kurmaya çalışırken İsrail'le daha mesafeli duran bir görüntü çizmiştir. Ancak yapmış olduğu görüşmeler, partisinin genel teamülleri ve görüşleri ılımlı Arap ülkelerince tasvip edilmemiştir. Erbakan ve hükümetinin Ortadoğu politikaları 28 Şubat süreciyle sona ermiştir.

İkinci Körfez Savaşı sonrası bölge ülkeleriyle Türkiye arasında dostluk rüzgârları esmeye başlamıştır. 1998-99'da Apo'nun ve PKK'nın desteklenmesi, su sorunu vb. nedenlerle Türkiye ile sürekli sorunlar yaşayan Suriye, Türkiye ile dostane ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Yine aynı şekilde İran terör sorunu, rejim sorunu ve inanç sorunu nedeni ile soğuk olduğu Türkiye ile özellikle ABD ile nükleer enerji konusunda yaşadığı restleşmelerden sonra dostane ilişkiler içerisine girmiştir.

Türkiye savaştan sonra bölgedeki sorunlarla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Filistin sorunu, İsrail-Lübnan savaşı, Hamas'ın Filistin'de iktidara gelmesi gibi konularda, Türkiye aktif bir dış politika takip etmiş ve bölgedeki ağırlığını hissettirmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye bölge ülkeleriyle ticari ve

⁸⁰⁴ Kemal Kırıççı; *Türkiye ve Müslüman Ortadoğu, Türkiye'nin Yeni Dünyası* Alan Makovsky ve Sabri Sayan (Ed), Alfa Yay., İstanbul 2002, s.55-57.

ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve Irak'ın yeniden imarında etkin bir rol üstlenmiştir.⁸⁰⁵

X. TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

1980 sonrasında da Türkiye Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerini eskiden olduğu gibi dostluk ve işbirliği esasına dayanan bir anlayışla sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Türkiye Bulgaristan'da Todor Jivkov'un devlet başkanlığı sırasında, Türk azınlığa karşı bir asimilasyon politikasına girilerek zorla isimlerinin değiştirilmesi üzerine, buna karşı çıkarak Bulgaristan'ı protesto etmiş ve buradan göç eden Türkleri ülkeye kabul etmiştir.

Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ilişkileri 90'lı yıllarda da yine dostça ve karşılıklı menfaat esasına göre devam etmiştir. Bu yılların hemen başında 6 Şubat 1992'de eski Yugoslavya'dan ayrılan Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna Hersek'i aynı gün tanımıştır. 6 Mayıs 1992'de Ankara'da Türkiye ile Bulgaristan arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, 30 Temmuz 1992'de de yine Ankara'da Türkiye ile Arnavutluk arasında Savunma Antlaşması imzalanmıştır. Ayrıca 25 Haziran 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuş ve bu örgüte Balkan ülkelerinin bir kısmı da katılmıştır.

Bu arada Balkanlarda 6 Nisan 1992 tarihinden 14 Eylül 1995 tarihine kadar sürecek olan Sırp Boşnak Savaşı başka bir deyişle Bosna Savaşı başlamıştır. Türkiye 5 Mayıs 1992'de Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünün sağlanması için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye yaptığı girişimler sonucunda Bosna Hersek ve genel olarak Balkan sorunları ile bunlara çözüm yolu bulmak üzere 25 Kasım 1992'de İstanbul'da Balkan Konferansı'nın toplanmasını sağlamıştır. Konferans sonunda yayınlanan ortak bildiriye Bosna Hersek'teki çatışmaların bir an önce durdurulması ve başka bölgelere yayılmaması için uluslararası toplumun harekete geçmesi istenmiştir.

Türkiye'nin bu tarihlerden itibaren dış politika gündeminde Sırp saldırısına uğrayan ve büyük kayıplar veren Bosna Hersek Müslümanlarına yardım konusu önemini sürekli korudu. Nitekim Türkiye uzun çabalar sonunda NATO'nun İtalya'daki üstlerinden kalkan uçaklarla yürüttüğü Bosna Hersek operasyonuna Türk Hava Kuvvetleri 19 Nisan 1993'ten itibaren katılmaya başladı. Öte yandan Türkiye uzun çabalardan sonra Sırp saldırılarını önlemek üzere Bosna Hersek'te bulunan Birleşmiş Milletler Çok Uluslu Barış Gücü'ne bir askeri birlikle katıldı.

⁸⁰⁵ Tayyar An; *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası İdris BAL (Ed.), Nobel Yay., Ankara 2004, s. 701-725.

Türk Askeri Birliği Zenica'ya yerleşerek göreve başladı⁸⁰⁶. Sırların Srebrenica ve Zepa'yı ele geçirerek Boşnaklara yönelik katliama girişmelerinin ardından ABİD, 1995'te Türkiye'nin olayın başından beri savunduğu biçimde NATO aracılığıyla Sırp mevzilerini vurmuş ve Sırları masaya oturtmak zorunda bırakmıştır. Balkanlardaki bu çatışma 21 Kasım 1995'te Dayton Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir.

Türkiye'nin Balkanlarda karşılaştığı diğer bir sorun Makedonya sorunudur. Türkiye Makedonya arasındaki ilişkiler 6 Şubat 1992'de Türkiye'nin Makedonya'yı tanımasıyla başlamıştır. 1994 yılı başlarında Yunanistan'ın Makedonya'ya ambargo uygulamaya başlaması üzerine Türkiye Makedonya'ya 25 milyon \$'lık yardım yapacağını taahhüt etmiştir. 1999 yılında Kosova olayları patlak verdiğinde Türkiye Makedonya'ya yine yardımda bulunmuştur. 2001 yılı başlarında Kosova'daki olayların Makedonya'ya sıçraması sonucu ortaya çıkan kriz sırasında Türkiye mültecilere kapılarını açmıştır.

Türkiye'nin Balkanlarda karşılaştığı diğer bir sorun da Kosova sorunudur. Zamanla Kosova'da yaşayan Ortodoks/Slav Sırlara karşı Müslüman/Arnavut ve Türkler arasında huzursuzluklar baş göstermiştir. 1998 yılında silahlı çatışmalar başlayınca Türkiye sorunun barışçı yollarla çözümü doğrultusunda çaba göstermiş ve konunun 1974 Yugoslavya Anayasası çerçevesinde çözülmesini taraflara önermiştir. Ancak bu öneri Sırlar tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine NATO 24 Mart 1999 tarihinden itibaren Kosova'da bulunan Sırp hedeflerine ve Sırbistan'a yoğun hava saldırılarında bulunmuştur. Sonuçta 3 Haziran 1999'da barış yapılmış, Sırlar Kosova'dan çekilmiş ve yerine KFOR (Kosova force) adlı uluslararası barış gücü yerleştirilmiştir. Türkiye de bu çerçevede 1000 kadar askerini bölgede Türklerin yoğun olarak bulunduğu Prizren'e göndermiştir⁸⁰⁷.

XI. TÜRKİYE YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin Yunanistan'la olan ilişkileri öteden beri iki ülke arasında olan sorunlar ekseninde devam etmiştir. Bu sorunları; Kıbrıs sorunu, Ege sorunu, egemenliği tartışmalı adalar sorunu, Patrikhane sorunu ve Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı düşmanca tavırlarıyla ilgili sorunlar olarak sıralamak mümkündür.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası başlayan yeni dönemde kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi'nin 15 Kasım 1983 tarihinde bağımsız Kuzey Kıb-

⁸⁰⁶ Rifat Uçarol, a.g.e., s.639-642.

⁸⁰⁷ Feruk Sönmezoglu, a.g.e., (b), s.595-600.

ris Türk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmesi ve bunun Türkiye tarafından tanınması, ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu, özellikle Güney Kıbrıs Rum yönetimi ve Yunanistan'ın "enosis" hayalinin önünde bir engel olarak görülmüştür.

1990'lı yılların ikinci yarısı Kıbrıs'a ilişkin tartışmaların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Kıbrıs'ta artık bir federal yapının kurulmasının mümkün olmadığı tezini işlemeye başlayan KKTC, buna karşılık konfederasyon tezini ileri sürmüştür. Uluslararası toplumda tanınmamasına karşın KKTC'nin Kıbrıs'ın geleceğini belirlemede eşit hak ve statüye sahip olma mücadelesi sürmektedir. BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet çabaları çerçevesinde yürütülmeye çalışılan diyalog süreci Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs Türklerine eşit statü tanımakta isteksiz davranmaları ve Kıbrıs'ın tek yasal temsilcisi oldukları iddialarıyla sıklıkla kesintiye uğramaktadır.⁸⁰⁸

Bu arada Yunanistan ile Kıbrıs Rum Yönetimi 1994 yılında Ortak Savunma Alanı Doktrini adlı bir belge imzalamıştır. Bu doktrin çerçevesinde Yunanistan, adadaki Türk askeri varlığının 30.000'in üstüne çıkarılması halinde buna uygun önlemlerini artırabilecek ve Kıbrıs Rum Toplumu'na yönelik herhangi bir müdahaleyi savaş nedeni olarak kabul edecektir. Bu durum Türkiye'nin de Kıbrıs Türk Toplumu ile olan ilişkilerini arttırmasını gerektirmiştir.

Kıbrıs Sorunu'nda Rauf Denktaş 20 Ocak 1995'te 14 maddelik bir tasarı hazırlayarak Rum tarafını görüşmeye davet etmiştir. Ancak bu teklif 21 Ocak'ta Klerides tarafından reddedilmiştir. Mayıs 1995 tarihinde iki taraf arasında Londra'da gerçekleştirilen görüşmelerden de bir sonuç alınamamıştır. 1996-1997 yıllarında sorunla ilgili önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bunlar: Kıbrıs'taki sınır gösterileri ve çatışmaları, Yunanistan ve güdümündeki Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin özellikle 1996 ve 1997 yılında gerçekleştirdiği sınır delme eylemleri, yapılan müşterek askeri tatbikatlar, aşırı silahlanma programı kapsamında Rusya'dan aldığı tank ve S-300 füzeleri ve Kıbrıs Rum tarafının AB'ye üye olma çabalarıdır.

Rum tarafının adaya füze yerleşmesi, sınır ihlalleri gibi saldırgan faaliyetlerine karşı KKTC ile Türkiye arasında ortak bir bildiri imzalanarak KKTC'ye yapılmış bir saldırının Türkiye'ye yapılmış sayılacağı, gerektiğinde Türkiye'nin adada askeri deniz ve hava üsleri kurabileceği belirtilerek önlenmeye çalışılmıştır. Bu türden bir karar da TBMM'nin Kıbrıs oturumunda alınmıştır.⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ M. Sami Denker, *Kıbrıs Sorunu*, Türkay Yay., Ankara 2001, s.130.

⁸⁰⁹ Faruk Sönmezözü, a.g.e., (b), s.617.

Kıbrıs'ın AB'ne tam üye olması gerçekte Kıbrıs'ın statüsünü düzenleyen Zürih ve Londra Antlaşmaları'na bütünüyle aykırı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği gibi bu antlaşmalara göre Kıbrıs Cumhuriyeti, garantör devletlerin üyesi bulunmadıkları ve onaylamadıkları herhangi bir ittifak ilişkisi içerisinde olamamaktadır. Bu bakımdan ele alındığında Türkiye'nin AB'ne tam üyeliği gerçekleşmeden Kıbrıs'ın AB'ne üyeliği söz konusu olamamalıdır. Bununla birlikte, hukuki açıdan antlaşmalara aykırı olan bu durumdan doğan sakıncaları gidermek için Yunanistan, Türkiye'nin AB'ne üyelik başvurusunu engellemek için 11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin aday ülke olarak davet edilmesine rıza göstermiştir.

2004 yılının ilk aylarında ise iki toplum arasında Annan Planı'nı da göz önünde bulunduran bir çözüm arayışına yeniden başlanması yönünde girişimci söz konusu olmuş ve BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonu çerçevesinde görüşmelere yeniden başlanmıştır. Bu çerçevede taraflar arasında yapılan görüşmeler sırasında ve sonrasında Annan Planı bir kez daha gözden geçirilmiş ve tarafların duyarlılıklarını gözetttiği ileri sürülen bir metin daha hazırlanarak tarafların kabulüne sunulmuştur.

Annan Planı, Türk ve Rum kesimleri halinde bölünmüş Kıbrıs Adası'nın bağımsız bir devlet olarak birleştirilmesini öneren Birleşmiş Milletler planıdır. Plan, Kıbrıs adasının İngiliz üsleri bölgesi haricinde kalan kısımlarının bağımsız ve federal nitelikte bir devlet olacak şekilde birleştirilmesini öngörüyordu. Plan gereğince Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki bakanlıkların en az üçte biri Türklerden oluşacaktı. Devlet Başkanlığı ve Başbakanlık makamları on ayda bir Türkler ve Rumlar arasında değişecekti. Plana göre 2011 yılına kadar 6.000, 2018'e kadar 3.000 Türk ve Yunan askeri Kıbrıs'ta kalacaktı. Bu tarihten sonra ise aynen 1960 antlaşmalarında olduğu gibi sembolik anlam taşıyacak olan 650 Türk ve 950 Yunan askeri adada bulundurulacaktı. Ayrıca her 3 yılda bu askerlerin durumu sınırlama amacıyla gözden geçirilecekti.

24 Nisan 2004'te plana ilişkin olarak adada referandum düzenlenmiş Türk tarafı % 64,9 oranla kabul, Rum tarafı ise % 75,8 oranla planı reddetmiştir. Bu durum dünya kamuoyuna Kıbrıs konusunda Rum tarafının uzlaşmazlığını göstermiştir. Rum reddine tepki olarak BM Genel Sekreteri Mayıs 2004'te hazırladığı raporda Kıbrıs Türk tarafı üzerindeki tecridin kaldırılmasını tavsiye etmiştir. 14-16 Haziran 2004 tarihinde İslâm Konferansı Örgütü İKÖ'ye Kıbrıs Türk tarafı gözlemci olarak katılma statüsünü elde etmiştir.⁸¹⁰

⁸¹⁰ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., (b), s. 623-624.

Bu dönemde Türk Yunan ilişkilerinde sorun teşkil eden ikinci bir konu Ege Denizinde egemenliği belli olmayan adalar sorunudur. Ege'de statüleri belirli ada ve adacıkların dışında, herhangi bir uluslar arası antlaşmaya konu teşkil etmemiş olan, bu nitelikleri dolayısıyla aidiyetleri belirsiz yüzlerce adacık ve kayalık bulunmaktadır.

Yunanistan, tek taraflı bir tasarrufla söz konusu ada, adacık ve kayalıklardan bazılarını iskâna açmak suretiyle, mevcut statüyü değiştirmeye yönelik bir girişim başlatmıştır. Kasım 1995 ile Ocak 1996 tarihleri arasında Yunan basınında çıkan haberlerde iskâna açılması planlanan adacıklara yerleşen kişilere bazı teşvik tedbirlerinin uygulanacağı, adacıklara bina, su ve yakıt deposu ile bayrak direği, sığınak ve kilise gibi tesisler yapılacağı, iskan uygulamasından yabancıların da yararlanabileceği ve özellikle Anadolu sahillerine yakın adacıklara öncelik verileceğine ilişkin bilgiler yer almıştır. Söz konusu girişim Türkiye tarafından kesinlikle kabul edilemez bulunmuş ve bu durumun muhtemel etkileri, Kardak Kayalıkları (Ikizce) sorunuyla tehlikeli bir noktaya taşınmıştır.⁸¹¹

25 Aralık 1995 tarihinde yaşanan bir deniz kazası iki ülke arasında mevcut sorunlara yeni birinin eklenmesine yol açmış ve iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Gerilimi başlatan olay, Figen Akad isimli kuru yük taşıyan Türk bandıralı bir geminin Bodrum'a 3 mil uzaklıktaki Kardak kayalıklarında (Yunanca İmia) karaya oturmasıyla başlamıştır. Figen Akad gemisi karaya oturmasının ardından kendi imkanlarıyla kurtulmaya çalışırken yaşanan Yunanistan'a ait bir muhrip ve üç hücumbot bölgenin Yunanistan karasuları içerisinde olduğunu ileri sürmüş ve yardım teklifinde bulunmuştur. Buna karşılık, geminin kaptanı bölgenin Türk karasularına dâhil olduğunu belirtmiş ve kurtarma teklifini geri çevirmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Kardak'ın Yunanistan'a uluslar arası antlaşmalarla verilen adalar arasında olmadığı için Türkiye'ye ait olduğu, ancak Ankara'nın Atina ile bu konuyu görüşmeye hazır olduğu belirtilmiştir. Yunanistan Kardak kayalıklarının kendisine ait olduğunu söyleyerek görüşme masasına oturmayacağını iletmiştir. Bunun üzerine iki ülke karşılıklı olarak birbirlerine protesto notası vermiştir.

Kardak bunalımı Ege Denizi'nde yeni bir sorunu ortaya çıkarmakla birlikte Ege'de statüleri henüz tespit edilmemiş bulunan pek çok adacık ve kayalığın bulunduğunu ve iki ülke arasında bu konuda bir hukuki düzenleme yapılmasının zorunlu olduğunu göstermesi bakımından önemli bir gelişme olmuş-

⁸¹¹ Ali Kurumahmut, *Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, TTK Yay., Ankara 1998, s.85.

tur. Nitekim kısa bir süre sonra Türkiye henüz hukuki olarak statüsü kararlaştırılmamış olan bu tür adacık ve kayalıkları "gri bölgeler" olarak nitelendirmiş ve bu adacıkların statülerini tartışmaya başlamıştır. 23 Mart 1996'da Türk Hükümeti Yunan tarafına Ege sorunlarının çözümü için üçüncü bir tarafın da dahil olabileceği bir görüşme önermiş; fakat bu öneri Yunanistan Hükümet tarafından reddedilmiştir⁸¹².

Yunanistan'ın İkizce Kayalıkları üzerindeki egemenlik iddiası; ne 1932 yılında Türkiye-İtalya arasında oluşturulmuş metinler, ne de 1947 Paris Antlaşması çerçevesinde geçerli değildir. Ancak olaylar Ege'deki gerginliği tırmandırma politikasının doğal bir sonucu olup, 12 mil ile elde edeceği avantajları, mevcut 6 mil ile elde etme hedefine ulaşma çabalarıdır. İkizce Kayalıkları da bu hedefin test noktası olmuştur. Türkiye'nin zamanında alıp uyguladığı askeri ve siyasi tedbirlerle kriz şimdilik kaydıyla, diğer dünya ülkeleri nezdinde Türkiye için başarıyla sonuçlandırılmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasında zaman zaman gündemde yer alan bir başka sorun ise, İstanbul'daki Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin statüsüne ilişkindir. Lozan Barış Konferansı sırasında Patrikhane'nin Türkiye sınırları dışına çıkarılması konusunda yaşanan sert tartışmaların sonunda İstanbul'da kalmasına ve Türkiye'nin iç hukukuna bağlı olmasına karar verilmişti. Ancak o zamandan beri yaşananlar göstermiştir ki, Türkiye ve Yunanistan arasında çıkan her gerginlikte azınlıklar ve azınlıklara ilişkin kurumlar tartışmanın odağı haline gelmektedir.

Patrikhane, pek çok açıdan önemini korumakla birlikte asıl önemli yanı, Türkiye'nin iç işlerine müdahalede kullanılabilmesi ve özellikle, azınlıklara ilişkin konularda gerginlikler yaşanırken bu kurumun kolaylıkla pazarlık unsuru olarak masaya yatırılabilmesidir. İstanbul'daki Ortodoks Rum azınlığın sayısındaki azalma ve Patrikhane'nin bir Türk Kurumu sayılarak tüzel kişiliği gereği Patrik unvanı alacak kişinin doğum yerinin Türkiye ve uyruğunun Türk olması şartı, süreç içerisinde Patrik olacak kişilerin seçilmesinde güçlük yaratmaktadır.

Yunanistan'ın Patrikhane'ye ilişkin politikasına karşılık olarak Türkiye'nin de Batı Trakya Türk azınlığının müftülük kurumu ile dengeyi sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Yunanistan Dışişleri Bakanı G. Papandreu'nun İstanbul'u ziyaretleri sırasında Patrikhaneyi ziyaretine karşılık olarak, Türkiye Dışişleri Bakanı İ. Cem de Yunanistan ziyaretleri sırasında, Batı Trakya Türk azınlığının seçilmiş müftülerini ziyaret ederek bu karşılıklılığı sağladığı görülmüştür.

⁸¹² Birgül Demirtaş Coşkun; *Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, İdris BAL (Ed.), Nobel Yav., Ankara 2004. s.255-256

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkileri zedeleyen diğer bir sorun ise Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik düşmanca faaliyetleridir. Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak doğuşundan itibaren izlemeye başladığı Megali İdea'dan kaynaklanan zihniyetin hala bir devlet politikası olarak canlı tutulmaya çalışılması ve çocuk yaşlardan itibaren Yunan toplumuna eğitimle sistematik olarak verilen Türk aleyhtarı görüşler iki toplum arasında yakınlaşma ortamına zarar vermektedir. Bu zihniyet aynı zamanda Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik düşmanca tavırlar sergilemesine neden olmaktadır. Bu düşmanca faaliyetlerin yürütüldüğü alanları da; "Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı ASALA, PKK vs terör örgütlerini desteklemesi, Türkiye aleyhinde çeşitli lobi faaliyetlerinde bulunması ve 24 Şubat 1994'de Yunan parlamentosunun 19 Mayıs gününü sözde Pontus soykırım günü olarak kabul etmesiyle somutlaştırmaya çalıştığı Pontus yalanı" şeklinde sıralamak mümkündür.

**BİBLİYOGRAFYA
KRONOLOJİ**

BİBLİYOGRAFYA

- ABADAN, Yavuz, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, İstanbul 1972.
- AFETİNAN, A., **Medenî Belgeler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara 1969.
- _____, **Tarihten Bugüne**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, x TTK Basımevi, Ankara 1970.
- _____, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara 1982.
- _____, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1984.
- AĞAOĞLU, Samet, **Kuva-i Milliye Ruhu**, (Birinci Büyük Millet Meclisi), İstanbul 1964.
- AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul 1988
- _____, **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul 1992
- _____, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, İstanbul 2006
- AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikunun Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ank. 1976
- AKBİYİK, Yaşar vd.; **Türkiye Cumhuriyeti Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, 2004.
- AKGÜN, Seçil, **Atatürk, Konya ve Milli Egemenlik**, Milli Egemenlik 1991. Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1991.
- _____, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924 - 1928)**, Turhan Kitabeciy Yayınları, Ankara.
- _____, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu**, İstanbul 1981.
- AKSAN, Akil, **Atatürk Der Ki**; 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- AKŞİN, Abdülhamit, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- AKŞİN, Sina (ed); **Bugünkü Türkiye 1980-1995 - Türkiye Tarihi**, C.V. Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 165.
- AKŞİN, Sina, **"Siyasal Tarih" Türkiye Tarihi**; C. V, Osmanlı Devleti 1600-1908, İstanbul, 1988.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919 - 1922**, TTK Basımevi, Ankara 1975.
- ALASYA, Halil Fikret, " Kıbrıs Maddesi", İA, C. 25. TDV Yayını, Ankara 2002
- ALDIKAÇTI, Orhan, **"Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi, Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi"** (Panel), Ege Üniversitesi, İzmir 12 Mayıs 1986, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986.

- ALTUĞ, Yılmaz, **Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, Ankara 1992.
- ANDERSON, M. S., **The Eastern Question 1774-1923**, London 1966.
- APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, Ankara 1990.
- _____, **"İç Ayaklanmalar"**, Türk İstiklal Harbi, C. V, Ankara, 1964.
- ARI, Tayyar: **Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler**, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası İdris BAL (Ed.), Nobel Yay., Ankara 2004.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt. I-II, Alkım Yay., İstanbul 1991.
- ARSAL, Sadrı Maksudi, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul 1955.
- ATATÜRK, M. Kemal, **Nutuk**, C. I, II, III, İstanbul 1960.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II; 5. Başkı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- Atatürk'ün Millî Dış Politikası, Millî Mücadele Dönemine Ait Yüz Belge, 1919 - 1923, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Atatürk Yolu, Kolektif Eser, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1987.
- Atatürkçülük (3. Kitap), Atatürkçü Düşünce Sistemi, Karâ Harp Okulu, Ankara 1986.
- Atatürk Diyor Ki, MEB Yayınları, MEB Basımevi, İstanbul 1980.
- Atatürkçülük II, Genç Kurmay Yayını, Ankara 1983.
- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/I, YÖK Komisyon, Ankara 1989.
- ATAY; Falih Rıfkı, **Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)**, Bateş Yayınları, İstanbul 1980.
- ATEŞ, Sami, **Millî Hakimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılabındaki Yeri**, Kemalist Atılım Birliği Yayınları, Ankara 1991.
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, C. MI, İzmir 1988.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, II, İstanbul 1967.
- _____, **İnkılap ve Kadro**, (İnkılabın İdeolojisi), İstanbul Milliyet Matbaası, Ankara 1932.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya, **İkinci Adam**, c. II, İstanbul 1968
- AYHAN, Halis, **"İlâhiyat Fakültesi" Maddesi**, İA, c. 22, TDV yayını, İstanbul 2000.
- _____, **"İmam-Hatip Lisesi" Maddesi**, İA, c. 22, TDV yayını, İstanbul 2000
- AYMAN, S. Gülden ve Zeynep Erşahin; **Türk-Amerikan İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Irak Savaşı**, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, Mayıs 2003, www.tusiad.org/dpolitika/raporlar/abd/dp_duyuruno2.pdf, adresinden Ocak 2009'da alınmıştır.
- BALCIOĞLU, Mustafa, **"Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası (İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası)" Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-2** Ank. 2004

- BAŞARAN, İ. Ethem, **Eğitime Giriş**, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1983.
- BAŞGİL, Ali Fuat, **Din ve Laiklik**, 6. Baskı, İstanbul 1991.
- BAYDAR, Mustafa, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973.
- BAYKARA, Tuncer, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1980.
- BAYTOK, Tamer, **İngiliz Kaynaklarından Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970.
- BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, 1-2, Ankara 1955- 1956.
- _____, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara 1959.
- BİLÂ, Hikmet, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1987.
- BİLGİN, N., **Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (1994 Buca Sempozyumu)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- CEBESÖY, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955.
- _____, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul 1967.
- CONKER, Orhan, **Türk-Rus Savaşları**, Ankara 1942.
- _____, **Cumhuriyet Ansiklopedisi C 2**, Ankara 2004
- Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923 - 1934)**, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler**, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Baylan Matbaası, Ankara.
- COŞKUN, Birgül Demirtaş, **Değişen Dünya Dengelerinde Türk Yunan İlişkileri**, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, İdris BAL (Ed.), Nobel Yay., Ankara 2004.
- ÇAĞATAY, Neşet, **Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'ten Bu Yana)**, Ankara 1972.
- ÇAKMAK, M. Ali, "Ali Çetinkaya", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler**, Gazi Üniv. Yay. Ankara 1994.
- ÇİFTÇİ, Ahmet, **Vatandaşlık Bilgisi**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2006.
- ÇUBUKÇU, İ. Agâh, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, Ankara 1987.
- DAKİN, Douglas, **The Unification of Greece 1770-1923**, London 1982.
- DEDEOĞLU, Beril; **Dünden Yarına Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Siyasa Dergisi Yıl 1 Sayı 1, www.ekosem.ieu.edu.tr/siyasa/siyasaberilson.pdf, adresinden Ocak 2009'da alınmıştır.
- DEMİR, Fevzi; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Fakülteler Kitabevi, İzmir 1998.
- DEMİRCİ, Sevtap, "Atatürk'te Egemenlik Anlayışı ve Gençlik, Milli Egemenlik Fikrinin Tanımı; Unsurları ve Gelişimi", (Panel), Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, TBMM Kültür, sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986.
- DEMİRKAN, Selahattin, **Bir Milleti Yaratan Lider Mustafa Kemal Atatürk**, Belge Yayınları, İstanbul 1972.

- DENKER, M. Sami; *Kıbrıs Sorunu*, Türkay Yayınları, Ankara 2001.
- DFVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 7. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1986.
- DİLAÇAR, A., "Kemalizmin Dil ve Tarih Tezi", Atatürk Devrimleri II Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, İ.Ü. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1975..
- ERARSLAN, Cezmi "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası" Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-2. Ankara 2004
- ERGİL, Doğu, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara 1981.
- ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C: I.
- Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Yayına Hazırlayan İsmet Parmaksızoglu, Ankara 1981.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar - Yorumlar)*, TTK Basımevi, C.I, Ankara 1980.
- EROĞLU, Hamza, *Atatürk ve Cumhuriyet, Atatürk Kültür; Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- _____, *Atatürk ve Devletçilik*, Ankara 1981.
- _____, *Türk İnkılap Tarihi*, MEB Basımevi, İstanbul 1982.
- _____, *Atatürk ve Millî Egemenlik, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- _____, "Şerefli Bir Tarih", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I, Sayı. 3, Ankara 1985.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti*, Ankara 1970
- ERTUNA, Hamdi, "İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar", *Türk İstiklâl Harbi*, C.VI, Ankara 1974.
- ESİN, Necmettin, "Mustafa Kemal Samsun'da", *Türk Kültürü*, Sayı 25-26, 1964-1965.
- FERİDUN, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul 1962, s.39.
- FEYZİOĞLU, Turhan, "Türk Millî Mücadelenin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Franızca-Türkçe Sözlük.**
- GİRTLİ, İsmet, *Atatürkçülük İdeolojisi*, Ankara 1988.
- _____, *Atatürk ve Halkçılık*, Atatürkçü Düşünce, Ankara 1992.
- GİRTLIOĞLU, Fahri, *Türk Siyasal Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkilli*, c.I, Ankara 1965
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1976.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken*, C.I, Ankara 1959.

- GÖKDEMİR, A. Ender, *Centib-ı Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, Ankara 1990.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, c. 1, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- GÖNLÜBOL, Mehmet Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, c. 1, Ankara 1987
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref; *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2007.
- GÜL, Muhittin, *Türk İnkılâp Tarihi*, 1. Baskı, Ankara 1995.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983.
- _____, *Türk - Sovyet İlişkileri 1920 - 1953*, Ankara 1991.
- GÜLER, Yavuz, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Mesclesi" *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004,5.
- GÜNER, Engin; *Özal'lı Yıllarım*, Babil Kültür Yayıncılık, İstanbul 2000, s.109-110.
- GÜRİZ, Adnan; *Hukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005.
- GÜRSEL, Seyfettin; *1980'li Yıllar ve Sonrası*, Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, C. IV, YKY, 2002.
- <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/FMD/tr/02062.htm>
- HANOĞLU, M. Şükrü, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1985.
- HAYDAR, Emir Ali, *Türkiye İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*, İstanbul 1339.
- HAYTA, Necdet, "Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ve Millî Mücadeleye Katkıları", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, Gazi Üniv. yay., Ankara 1994.
- _____, *Ege Adaları Sorunu (1911-1923)*, 1911'den günümüze, Ankara 2006.
- _____, "Beyrut'un İtalyanlar Tarafından Bombardmanı (24. Şubat 1912)", *Askerî Tarih Bülteni*.
- _____, *Uğur Ünal, Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara 2010
- HAYTOĞLU, Ercan, "İnönü Döneminde Türkiye'de Siyasal Yaşam (1938-1950)", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ankara 2007
- HELMREICH, Ernst C., *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge 1938.
- HOWARD, Harry N., *The Partition of Turkey 1913-1923*, New York. 1966.
- _____, "The Balkan Wars in Perspective", *Balkan Studies*, 111/2 (1962).
- IRMAK, Sadi, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1973.
- İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, Tere. Sabiha Bozbağlı; İstanbul 1974.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı'da Veraset Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisi ile İlgisi", *SBF Derg.* XIV/1.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara 1987,

- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922. TTK Basımevi, Ankara 1989.
- _____, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1991.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türkiye Kronolojisi*, Çeviren: Gülayşe Kocak, Ankara 1990
- KAFESOĞLU, İbrahim, SARAY, Mehmet, *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller*, Kazancı Matbaacılık Sanayii Yayınları, İstanbul 1983.
- KANSU, M. Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Ankara 1966.
- KAPLAN, Leyla, *"Kâzım Karabekir Paşa"*, Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler, Gazi Üniv. Yay., Ankara 1994.
- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988.
- KARAL, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 198.
- _____, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 1986.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK: Ankara 1970.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967.
- _____, İ.A., "Türkler" Mad. C: XII/1.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967
- _____, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, Ankara 2007
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1954.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Türk İnkılap Tarihi Ders Notları*,
- _____, *Millî Mücadelece Kars*, İstanbul 1960.
- _____, *Kâzım Karabekir*, Ankara 1990.
- _____, "Cenub-ı Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Şura Hükümeti)," *Türk Kültürü*, sayı 72, Ankara 1968.
- KILI, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri Tanzimattan Bugüne Kadar*, Ankara 1957.
- KILI Suna ve A. GÖZÜBÜYÜK Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- KIRIŞÇI, Kemal; *Türkiye ve Müslüman Ortadoğu*, Türkiye'nin Yeni Dünyası, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Ed), Alfa Yay., İstanbul 2002.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Türkiye ve İngiltere*, İstanbul 1985.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918 - 1938*, TTK Basımevi, Ankara.
- _____, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1971.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, Ankara 1986
- KOÇER, H. Ali, *Türkiye'de Modern Eğitim'in Doğuşu*, Ankara 1987.

- KODAMAN, Bayram; *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1971.
- ____, *"Atatürk ve Tarih"*, Atatürk ve Kültür. Özel Sayı, H.CJ. Yayınları, Ankara 1982.
- KONUĞU, Enver; *Ermenilerin Yeşilyayla'daki Soykırımı*, Ankara 1990.
- KORKUT, Hüseyin, *Türk Üniversiteleri ve Üniversite Araştırmaları*, Ankara 1984.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 1981.
- KÖNİ, Hasan, *Millî Egemenlik Kavramının Batıda ve Türkiye'de Gelişimi*, Millî Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi (Panel), 19 Mayıs Üniversitesi, Samsun 22 Nisan 1986, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986.
- KURAN, Ercüment, *"Osmanlı Yenileşme Hareketleri"*, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970.
- KURAT, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara 1986.
- KURUMAHMUT, Ali, *Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- KURTCEPHE, İsrail, *"İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri"*, OTAM, sayı: 1.
- Kurtuluş Savaşımız*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1973.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türk İngiliz İlişkileri 1919 -1926*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.
- LARRABEE, F. Stephen ve Ian O. Lesser, *Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde*, Çev. Mustafa Yıldırım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çeviren Metin Kırıatlı), TTK Basımevi, Ankara 1988.
- MERA Y, Seha L., Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, Ankara 1977.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaktan, Takım I, C.III, Ankara, 1972. Meydan Larousse, "Rönesans" maddesi.
- MİNROW, Gareth M.; *"Türkiye'nin Orta Asya ve Trans Kafkasya Politikası, Türkiye'nin Yeni Dünya"*, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Ed), Alfa Yay., İstanbul 2002, s.159.
- MUMCU, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 6. Baskı, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1981.
- MÜDERRİSOĞLU Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Millî Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- OKANDAN, Recai, *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul 1961.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Yayına Hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, c. II, İstanbul 2002
- ORHUNLU, Cengiz, *Atatürk ve Tarih Görüşü*, Türk Kültürü, C.VI, Sayı 61, Ankara 1967.
- OZANKAYA, Özer, *Cumhuriyet Çınarı*, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1995.
- ÖZDEMİR, Hikmet, "Siyasal Tarih (1960-1980)" *Türkiye Tarihi*, C.4, Ankara 2007
- _____, "1960-1980 Dönemi", *Genel Türk Tarihi*, C. 9, Ankara 2002
- ÖKE, M. Kemal; *Güney Doğu Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Millî Mücadelesi "Hilafet Hareketi" (1919 1924)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- _____, *Musul ve Kürdistan Sorunu*, Ankara 1992.
- _____, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918 - 1926*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.
- _____, *Belgelerle Türk - İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.
- ÖNSOY, Rıfat, "Türklerde Millî Egemenlik ve Atatürk", Atatürk ve Millî Egemenlik Paneli (Bildiriler), M. Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 1994.
- ÖZALP, Kazım, *Millî Mücadele*, Ankara 1988.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Siyasal Partiler*, 4. (Tıpkı) Bası, A. Ü: Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.
- _____, *Atatürk ve Halkçılık, Atatürkçü Düşünce*, Ankara, 1992.
- ÖZCAN, Azmi, "Hilafet" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- ÖZKAYA, Yücel, *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara 1981.
- _____, *Atatürk ve Halkçılık, Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- POLATKAN, Salih, *Askeri ve Siyasal Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak*, Ankara 1981.
- RAMSAUR, E. E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul 1972.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Kültür; Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara 1979
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.I, Ankara 1993.
- _____, *Siyasal Tarih Birinci Dünya Savaşı'ndan 1980'e Kadar*, Ank. 1988
- SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, İstanbul 1983.
- SHAW, Stanford J, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, İstanbul 1986
- SEKBAN, Şükrü M., *Kürt Meselesi*, Ankara 1979.
- SELEK, Sebahattin, *Millî Mücadele*, C. II, İstanbul 1982:
- _____, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1976.

- SONYEL, S. Ramazan, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1987
- _____, "Lozanda Türk Diplomasisi"; *Belleten* 1974, C. 38, Sayı: 149.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945*, C. I, Ankara 1989.
- _____, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri*, Ankara 1987.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Ankara 2000
- SÖKMEN, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTK Basımevi, Ankara 1978.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk; *Değişen Dünya ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk; *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Dış Politikası*, (b) Der Yayınları, İstanbul 2006.
- SÜSLÜ, Azmi, *Mesud Fani'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Ankara 1993.
- _____, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Van-1990.
- ŞAHİN, Muhammet, *Millî Mücadele Doğu Trakya*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet, *İzmir, İstanbul ve Maraş'ın İşgaline Tepkiler*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1986.
- ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Ankara 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları I*, Sıra no: 414; Ankara 1990.
- TANERİ, Aydın, *Atatürkçülüğün Tanınması*; Ankara 1987.
- _____, *Atatürk ve Millî Hakimiyet*, Ankara 1993.
- TANSEL, Selahattin, *Mondrostan Mudanyaya Kadar*, C. I, II, III, IV, İstanbul 1991.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1988.
- _____, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar" *Türk Kültürü*, (Ordu sayısı) sayı 82, Ağustos 1969.
- _____, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar" *Türk Kültürü*, (Ordu sayısı) sayı 82, Ağustos 1969.
- _____, "Millî Mücadele'de M. Kemal Paşa-General Harboff Görüşmesi I" *Türk Kültürü*; sayı 76, Şubat 1969.
- TEZEL, Y. Seza; *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi*, Ankara 1982.
- TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiyeye*, İstanbul 1970
- TOKGÖZ, Erdiç, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler" *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-2* Ankara 2004
- TUĞLACI, Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984
- TUNCAY, Mete; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partî Yönetiminin Kurulması*, 1923-1931, İstanbul 1989.
- TUNAYA, Tank Zafer, *TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri*, İstanbul 1958,
- _____, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul 1981.
- _____, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, İstanbul 1988.

TURAN, Şerafettin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhiddin Çarıkçının Kuvayı Millîye Hatıraları* (1919-1923), Ankara 1967.

—, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, Ankara, 1989

TURAN, Mümtaz, *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma*, İstanbul 1965. *Türk Hukuk Lügatı*, Ankara 1998.

Türk - Yunan İlişkileri ve Megalo İdea, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C. I, Ankara 1940.

Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri, Ankara 1985.

Türkiye'de Siyasal Dernekler, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayını, C. II, Ankara 1950.

TÜZÜN, Nejat, SAFRAN; Mustafa, *Atatürk İlkelerinde Devletçilik Cumhuriyetçilik*, Ankara 1988.

TÜZÜN, Nejat, *Atatürk İnkılaplarında Laiklik*, Ankara 1987.

—, *Atatürk Halkçılığı*, Ankara 1987.

—, *Atatürk Milliyetçiliği*, Ankara 1957.

UÇAROL, Rifat; *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

ULUĞ, Naşir Hakkı, *Halifelğin Sonu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1975.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1950.

USLU, Nasuh; *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1988.

—, *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK Basımevi, Ankara 1972.

ÜLKÖTAŞIR, M. Şakir, "Atatürk, Samsun ve Havza'da" *Türk Kültürü*, Sayı 49 (Atatürk Sayısı), Kasım 1966.

ÜLMAN, Haluk, *Millî Egemenlik, Yurtta Sulh Cihanda Sulh ve Atatürk; Millî Egemenlik, Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkeleri ve Atatürk (Panel)*, İstanbul 2 Mayıs 1986; TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986, s.24.

ÖNAL, Tahsin, *Türk Siyasal Tarihi*, Ankara 1977.

ÖNSAL, Şamil; *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye, Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Murat Metinsoy ve Mustafa Eroğlu (Ed), D.Ükişot Yay., İstanbul 2001.

—, "Millî Mücadele Başlarında M. Kemal", *Türk Kültürü*; Atatürk sayısı, s. 73, Kasım 1968.

YAVUZ, Unsal, *İmparatorluktan Millî Devlete*, Ankara 1990.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *Orta Doğu'da Soğuk Savaş Ve Emperyalizm*, İstanbul 2000.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1995.

KRONOLOJİ

	1836	Mustafa Reşit Paşa, Londra Elçisi.
	1837	Mustafa Reşit Paşa, Hariciye Nazırı
	1838	Ali Paşa, Londra Maslahatgüzarı.
16 Ağustos	1838	Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ticaret antlaşması.
24 Kasım	1838	Padişahın İlebbüsülte Sırp anayasasında değişiklik.
25 Kasım	1838	Osmanlı Devletiyle Fransa arasında ticaret antlaşması.
	1838	Rüşdiyelerin açılması.
21 Nisan	1838	Mısır kuvvetleriyle Osmanlı kuvvetleri arasında Nizip Meydan Muharebesi.
1 Temmuz	1839	'II. Mahmud'un ölümü, Abdülmecit'in tahta çıkışı.
Kasım	1839	Gülhane Hatt-ı Humâyun'un okunması.
	1840	Mülki İdarede Yeni Tefiş Usulü.
	1840	Ticaret Meclisinin Kurulması.
	1840	Mekteb-i Tıbbiye Medîsi.
	1840	Cenide-i Havadis gazetesinin neşri.
3 Mayıs	1840	İk Ceza kanunnamesi.
15 Temmuz	1840	Mısır Meselesi hakkında İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya Londra Antlaşmasını imzalamışlar.
24 Mayıs	1841	Mısır'ın Muhtariyeti Hakkında Abdülmecit'in Fermanı
3 Temmuz	1841	5 Büyük Avrupa devletleri arasında boğazlar problemi hakkında Londra Antlaşması.
Eylül	1843	Serasker Rıza Paşa ve kura ile askerlik usulü. Atina'da Osmanlı elçisine hakaret edilmesi, Osmanlı devletinin Yunanistan'la diplomatik ilişkilerini kesmesi,
1 Şubat	1844	Tashih-i Sikke uygulaması.
	1845	Medis-i Maarif-i Muvakkat.
	1845	Lübnan İstihlatı.
	1845	Abdülmecid'in Silistre ve Girid'e seyahati.
10 Nisan	1845	Polis teşkilatının kuruluşu.
	1846	Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Padişahı ziyaretli
	1846	Resmi İnkâpların kabulü.
	1846	Darülfünun kurulması prensibinin kabulü.
	1846	Ali Paşa'nın Hariciye Nazırlığı.
	1846	Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin kurulması.
	1846	Ziraat-Mektebi'nin Kurulması.
	1946	Karve Ticaret Mahkemelerinin kurulması.

16 Mart	1846	Darü'l Muallimin'in açılması.
28 Eylül	1846	Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlığı.
	1848	Macarların Eflak ve Boğdan'da İsyanı, Osmanlı Devletinin Muavafakati ile Rusların Eflak ve Boğdan'ı işgal etmeleri.
	1848	Devlet sâlnâmesi'nin yapılması.
	1848	Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın vefatı üzerine İbrahim Paşa'nın valiliği.
4 Mart	1849	Macar mültecileri sorunu Macaristan'ın Avusturya'ya ilhakı.
1 Mayıs	1849	Belta limanı mukavelesi.
	1849	Oaru'l Maarifin'din açılması.
	1850	Ali Paşa'nın sadrazamlığı.
	1850	Pire'nin İngilizler tarafından abluka edilmesi.
	1850	Şirket-i Hayriyye'nin kuruluşu.
28 Temmuz	1850	Ticaret kanunnamesinin yayınlanması.
12 Kasım	1850	Mülki idarenin teftişi için nizamname.
14 Temmuz	1851	Kanun-i Cedid'in kabulü.
18 Temmuz	1851	Encümen-i Dâniş'in kuruluşu.
	1852	Karadağlıların komşu eyaletlere saldırması, Ömer Paşa'nın müdahalesi ve bir antlaşma sağlanması.
9 Ocak	1853	Çar Nikola ile İngiliz elçisi Lord Seymour'un Osmanlı Devleti'nin taksimine dair mülakâtı.
22 Haziran	1853	Ruslar'ın Eflak ve Boğdan'ı işgali.
Temmuz	1853	Viyana Kongresi'nin toplanması.
4 Ekim	1853	Osmanlı Devleti'nin Ruslar'a harp ilanı, Kırım savaşının başlaması.
	1854	Yunan çetelerinin Teselya ve Epir'e saldırımları.
	1854	Durzilerle Maruniler arasında çatışmalar.
28 Ocak	1854	Rusların genel taarruza geçmeleri.
9 Şubat	1854	İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya harp açması.
12 Mart	1854	Osmanlı devleti ile İngiltere ve Fransa arasında ittifak.
20 Eylül	1854	Kırım muharebesi.
	1854	Eflak ve Boğdan'ın Ruslar tarafından tahliyesi.
30 Eylül	1854	Eflak ve Boğdan için Avusturya ile antlaşma.
25 Ekim	1854	Batıkova Savaşı.
30 Kasım	1854	Mısır Valisi Sait Paşa'nın Ferdinand de Lesseps'e kanal açma imtiyazı vermesi.
5 Aralık	1854	İnkerman Savaşı.
	1855	Viyana Kongresi.
	1855	Avusturya'nın Rusya'ya ültimatumu.

7 Haziran	1855	Yeşiltepe'nin zafrı.
28 Haziran	1855	Osmanlı devletinin ilk borçlanması.
12 Ağustos	1855	Malakof'un zafrı.
9 Eylül	1855	İlk telgraf hatının açılması.
10 Eylül	1855	Rusların Kars'ı alması.
5 Ocak	1856	Kanal açma imtiyazının yenilenmesi.
28 Şubat	1856	İstahat Fermanının ilanı.
30 Mart	1856	Paris Antlaşması, Kırım harbinin bitmesi.
	1856	Cidde Olayı.
	1856	3. Napolyon'un Eflak ve Boğdan birliğini intizamı.
26 Mart	1857	Eflak ve Boğdan'ın Avusturyalılar tarafından tahliyesi.
12 Ağustos	1857	Bâb-ı Âlî'nin Eflak ve Boğdan seçimlerini hükümsüz ilan etmesi.
19 Eylül	1857	Eflak ve Boğdan'da yeni seçimleri birlik taraftarlarının kazanması.
	1857	Osmanlı Devleti'nin yeni arazi kanunnamesinin yayınlanması.
11 Ocak	1858	Mustafa Reşit Paşa'nın ölümü.
4 Mart	1858	Osmanlı Devleti ile Karadeğ arasında harp.
9 Ağustos	1858	Yeni Ceza Kanunnamesinin yürürlüğe girmesi.
19 Ağustos	1858	Eflak ve Boğdan beyliklerinin birleştirilmesi.
	1858	Miloş Obrenoviç'in Sırp beyi oluşu.
	1858	Eyalet Meclisinin kurulması.
	1858	Osmanlı Devleti'nin 3. borçlanması.
	1858	Kız Rüşdiyelerinin açılması.
	1858	Orman ve Maâdin Mektebinin kuruluşu.
22 Eylül	1858	Mülkiye Amiri ve Memurları için nizamname.
	1858	Arazi kanunnamesi.
	1858	Cidde olayları.
12 Şubat	1859	Mekteb-i Mülkiye'nin kuruluşu.
Nisan	1859	Paris Konferansı'nın toplanması.
14 Eylül	1859	Kuleli vak'ası.
27 Mayıs	1860	Suriye isyanı.
9 Temmuz	1860	Şam olayları.
8 Ağustos	1860	Fuat Paşa'nın olağanüstü yetkilerle Suriye İsyanlarını bastırmak için harekete geçmesi.
	1860	Osmanlı Devleti'nin 4. borçlanması.
	1860	Ticaret kanunu zeylinin yayınlanması.
	1860	Telgraf mektebinin kurulması.
29 Nisan	1861	Yeni ticaret antlaşmaları yapılması.

3 Haziran	1861	Cemiyet-i İlimiyye-i Osmaniyye'nin kurulması.
9 Haziran	1861	Lübnan'ın idaresi için nizamnamenin hazırlanması.
25 Haziran	1861	Abdülmedid'in ölümü, Abdülaziz'in tahta çıkması.
22 Kasım	1861	Fuad Paşa'nın sadareti.
	1861	Eflak ve Boğdan işlerini görüşmek üzere devletlerarası İstanbul Konferansı.
	1861	Ömer Paşa'nın Karadağ asileri üzerine yürümesi.
	1861	Tütün ve tuzun tekel idaresine alınması.
	1861	Mısır Valisi Salt Paşa'nın dış borçlanma teşebbüsü.
	1862	Yusuf Kamil Paşa'nın sadareti.
5 Şubat	1862	Eflak ve Boğdan'ın Romanya adı altında birleşmesi.
5 Şubat	1862	Bükreş toplantısı.
8 Eylül	1862	Belgrad hakkında İstanbul Antlaşması.
	1862	Belgrad Olayları.
	1862	Karadağ ile barış yapılması.
	1862	Divan-ı Muhasebat'ın kurulması.
	1863	Abdülaziz'in Mısır seyahati.
	1863	İslah-ı Sanayi Komisyonunun kuruluşu.
	1863	Anadolu ve Rumeli'ye müfettişler gönderilmesi.
	1863	Dış borçlanma.
12 Ocak	1863	İlk Darü'l fonun açılması.
18 Ocak	1863	Mısır Valisi Salt Paşa'nın ölümü, İsmail Paşa'nın Vahlığı.
27 Şubat	1863	İstanbul'da milletlerarası Ziraat Sergisinin açılışı.
1 Haziran	1863	Fuad Paşa'nın sadareti.
1 Temmuz	1863	Bank-ı Osmani-i Şahane (Osmanlı Bankası) nin kurulması.
28 Haziran	1864	Tuna Vilayetleri için nizamname.
	1864	Cevdet Paşa'nın Bosna, Hersek, Kozan'da teftişleri.
	1864	Genel nüfus sayımı, Tuna vilayettinin kurulması.
	1864	İlk bütçenin meydana getirilmesi.
	1864	7 Yunan adalarının Yunanistan'a ilhakı.
	1865	İlk basın kanunu.
	1865	Fırka-i İslahiye'nin kuruluşu.
	1865	Eshâm-ı Umumiye istikrazı.
	1865	Amerika'ya elçi gönderilmesi.
20 Mart	1865	Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiyenin Kurulması.
26 Mart	1865	Ticaret ve Nafia nezaretleri'nin birleştirilmesi.
12 Nisan	1865	Mearif nezaretinde Tercüme Cemiyeti'nin Kuruluşu.
Haziran	1865	Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulması.
	1866	Prusya'nın Avusturya galibiyeti.

	1866	Demiryolu Ulaştırımı Mısır'a ilk seçimli meclise denemesi.
	1866	Rusya'nın Türkiye'den istediği.
4 Mart	1866	Romanya işleri için Paris Konferansı.
27 Mayıs	1866	Mısır veraseti fermanının tadrifi.
5 Haziran	1866	Mehmet Rüşdü ve Ali Paşaların sadareti.
23 Ağustos	1866	- 2 Eylül 1866 - Girit İsyanı.
	1867	Bulgaristan isyanı.
24 Mart	1867	Genç Osmanlıların Avrupa'ya kaçmaları.
Mayıs	1867	Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye'nin kurulması.
Mayıs	1867	Toprak kanununda değişiklikler.
8 Haziran	1867	Mısır Valisi İsmail Paşa'ya Hıdivlık Unvanı veriliyor.
7 Ağustos	1867	Abdülaziz'in Avrupa seyahati.
	1868	Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ve Devlet Şurası kurulması teşebbüsü.
22 Şubat	1868	Fransa'nın istahat hakkında notası.
6 Mart	1868	Adliye Nezaretinin kurulması.
1 Nisan	1868	Devlet Paresinin kurulması.
23 Mayıs	1868	İlköğretim zorunluluğunun gelmesi.
9 Haziran	1868	Yabancıların Türkiye'de Mülk sahibi olmak hakkını elde etmesi.
1 Eylül	1868	Galelesaray Saltanatı'nın açılması.
26 Eylül	1868	Mekteb-i Sanayi kuruluşu.
Aralık	1868	Babıali'nin Yunanistan'a Ofümatomu.
Ocak	1869	Osmanlı-Yunan anlaşmazlığı için Paris Konferansı.
19 Şubat	1869	Tabiyet-i Osmanlıye Kanunu.
10 Mayıs	1869	Devlet Şurasının açılış merasimi.
19 Ağustos	1869	Yabancılar için Pasaport ve mürûr tezkeresi nizamı.
15 Ağustos	1869	Süveyş Kanalının açılış merasimi.
29 Haziran	1869	Sırbistan ve Romanya'da anayasa.
1 Eylül	1869	2. Darülfunun-ı Osmanî'nin açılışı.
10 Mayıs	1869	Devlet Şurasının açılış merasimi.
8 Şubat	1870	İstanbul'da Darülfunun açılışı.
11 Mart	1870	İstanbul'da Bulgar Ekseniliğinin kurulması.
	1870	Rusya'nın Paris Antlaşmasını tadrifi hakkında notası.
	1870	İstanbul'da Darülmualimât (Kız Öğretmen okulu) in açılışı.
17 Ocak	1871	Londra Konferansında Rusya'nın boğazlar hakkındaki isteklerinin kabulü.
22 Ocak	1871	İdare-i Nizamnamesinin uygulanması.
7 Eylül	1871	Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti.

	1871	Abdülaziz'in şahsi hükümet idaresinin başlaması.
30 Temmuz	1871	- 19 Ekim 1872 - Mithat, Mehmet Rüşdü ve Esat Paşaların Sadareti.
	1872	Hazine tahvili çıkarılması.
	1872	Mısır veraset fermanının tadili.
	1872	Karadağ'da kargaşalıklar.
	1873	Şirvanizade Mehmet Rüşdü (15 Nisan) ve Hüseyin Avni Paşaların sadareti
8 Haziran	1873	Mısır veraset fermanında değişiklik.
18 Aralık	1873	İlk İdadinin İstanbul'da kurulması.
	1873	İslah-ı Sanayi'nin lağvı.
	1874	3. Darülfünun'u sultanisinin açılması.
	1874	Eski eserler nizamnamesinin yayınlanması.
	1875	Bosna-Hersek (13 Nisan) isyanı.
25 Nisan -		
25 Ağustos	1875	İstanbul'da tersane işçilerinin grevi.
16 Nisan	1875	Kıtap sansürü.
	1875	İslahat-ı Umumiye fermanı.
	1875	Mali İflas.
2 Mayıs	1876	Bulgar isyanı.
	1876	Selanik'te konsolosların öldürülmesi.
10 Mayıs	1876	İstanbul'da Talebe-i Ulum'un isyanı.
11 Mayıs	1876	Mahmut Nedim Paşa'nın istifası, Mehmet Rüşdü'nün sadareti.
30 Mayıs	1876	Abdülaziz'in tahttan indirilişi, V. Murat'ın padişahlığı.
4 Haziran	1876	Abdülaziz'in intiharı.
15 Haziran	1876	Çerkeş Hasan Vak'ası.
	1876	Karadağ'ın Osmanlı devletine harp ilan etmesi.
	1876	Sırların Osmanlılara karşı savaşa girmesi.
24 Ağustos	1876	Sırların mağlup olması, Mütareke istemeleri.
31 Ağustos	1876	V. Murat'ın tahttan indirilmesi, Abdülhamit'in padişahlığı.
31 Ekim	1876	Rusya'nın Sırlarla Mütareke yapılması için Osmanlı Devleti'ne Ültimatörm vermesi.
	1876	Rusya'nın Balkan meselesini tek tarafı çözmeye kalkışması.
5 Kasım	1876	İngiltere'nin Balkan işleri için konferans teklifi.
	1876	Rusya'nın harp hazırlıkları.
20 Aralık	1876	Mithat Paşa'nın sadareti.
23 Aralık	1876	İstanbul Konferansı'nın toplanması Kanun-i Esasinin kabulü.
18 Ocak	1877	İstanbul Konferansı kararlarının Osmanlı hükümetince reddedilmesi.

21 Ocak	1877	İstanbul Konferansı'nın kapanması.
	1877	Avrupa'da Osmanlılar aleyhinde Rus propagandası.
5 Şubat	1877	Mithat Paşa'nın istifası.
	1877	Sırbistan'la mütareke.
20 Mart	1877	Mebuslar Meclisi'nin açılması.
	1877	Londra Protokolü.
	1877	Bu protokolün Bab-ı Ali tarafından reddedilmesi.
16 Nisan	1877	Rusya-Romanya Antlaşması.
19 Nisan	1877	Rusya ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkilerin bitiş.
24 Nisan	1877	Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne harp ilanı.
	1877	Mebuslar Meclisi'nin Hristiyanlar lehindeki.
		Rus iddialarını reddetmesi.
	1877	Romanya, Ruslara topraklarından geçit hakkı tanıyor.
	1877	Osmanlı hükümeti Romanya'nın bu hareketini protesto ediyor.
22 Mayıs	1877	Romanya'nın istiklâlini ilan etmesi.
17 Mayıs	1877	Ardeşan'ın Ruslar tarafından işgali.
26-27 Haziran 1877		Rus kuvvetlerinin Tuna'yı aşmaları.
26 Haziran	1877	Mebuslar Meclisi'nin toale girmesi.
1 Temmuz	1877	Rus kuvvetlerinin Bulgaristan'da yayılmaları.
19 Kasım	1877	Kars'ın sükutu.
Temmuz-Aralık 1877		Plevne muhasarası.
13 Aralık	1877	Mebuslar Meclisi'nin 2. devresinin başlaması.
14 Aralık	1877	Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilanı.
4 Ocak	1878	Rus kuvvetleri Sofya'da.
16-19 Ocak	1878	Süleyman Paşa. kuvvetlerinin Senova'da mağlup olması.
20 Ocak	1878	Rus kuvvetleri Edirne'de.
31 Ocak	1878	Ruslarla Türkler arasında Edirne mütarekesi.
3 Şubat	1878	Mebuslar Meclisi'nin kapatılması.
	1878	Rusların Erzurum'u zaptetmeleri.
3 Mart	1878	Ayastefanos Antlaşması.
	1878	Avusturya'nın Ayastefanos Antlaşmasına itirazı.
30 Mayıs	1878	İngiltere ile Rusya arasında Bulgaristan hakkında Londra Antlaşması.
18 Mayıs	1878	Ali Suavi Vak'ası.
4 Haziran	1878	Kıbrıs hakkında Osmanlı-İngiliz antlaşması.
13 Temmuz	1878	Berlin Kongresi.
	1878	İslahat hakkında İngiliz notası.
	1878	2. Çırağan Olayı.
	1878	Mithat Paşa'nın Avrupa'dan dönüşü.

18 Haziran	1879	Mısır hakkında İngiliz-Fransız mali kontrolü.
	1879	Memurluk şartlarını tespit eden karamamenin yayını.
11 Haziran	1880	Büyük devletlerin Ermeniler için ıslahat projesi.
17 Haziran	1880	Hukuk Mektebi'nin açılışı.
	1880	Karadağ'da kargaşalık.
	1880	Mısır'da Arabi vak'ası.
	1880	Osmanlı mahkemelerinde savcılık müessesesinin kuruluşu.
Şubat	1881	Mısır'da Arabi Paşa'nın Türk ve Çerkez subaylarına karşı hareketi.
4 Nisan	1881	Fransa'nın Tunus'a tecavüzü ve Tunus üzerinde himaye tesis etmesi.
19 Mayıs	1881	Mustafa Kemal'in doğumu.
24 Temmuz	1881	Osmanlı devleti ile Sırbistan arasında gizli ittifak.
20 Kasım	1881	Duyun-u Umumiye idaresinin kurulması.
28 Temmuz	1881	Mithat Paşa'nın Tevkifi, mahkemesi. Taife sürgünü.
20 Mayıs	1882	İskenderiye önünde İngiliz, Fransız harp gemileri.
12 Haziran	1882	İskenderiye olayları.
23 Haziran	1882	Mısır Meselesini görüşmek üzere İstanbul konferansının toplanması.
6 Temmuz	1882	İngiliz amiralinin Mısır hükûmetine ultimatomu.
13 Temmuz	1882	İngiliz filosunun İskenderiye'yi topa tutması.
15 Temmuz	1882	İngiliz kuvvetlerinin İskenderiye'ye çıkartılması.
	1883	Von der Goltz başkanlığındaki Alman askerî heyetinin İstanbul'a gelmesi.
3 Mart	1883	Mülkiye Mühendis Mektebi.
	1884	Mısır hakkında Londra Konferansı.
	1884	Berlin Konferansı ve Afrika'nın taksim edilmesi.
24 Nisan	1884	Mithat Paşa'nın Talifte boğdurulması.
18 Eylül	1885	Doğu Rumeli'de isyan.
5 Kasım	1885	Doğu Rumeli hakkında İstanbul konferansı.
14 Kasım	1885	Sırbistan'ın Bulgaristan'a savaş ilanı.
	1885	Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesi.
	1885	Rusya'nın Bulgaristan'dan yüz çevirmesi.
	1886	Bulgaristan ile Sırbistan arasında Bükreş Antlaşması.
8 Haziran	1886	Yunanistan'ın arazi istekleri.
	1886	Hinçak Ermeni İhtilal Cemiyeti'nin kurulması.
	1887	İtalya-İngiltere arasında Akdeniz toprakları için antlaşma.
	1887	Alman-Rus gizli ittifakı.
	1888	İngiltere-İtalya, Avusturya arasında Akdeniz Antlaşması.

	1888	Haydarpaşa İzmit demiryolunun işletme ve İzmit-Ankara demiryolunun inşaa imtiyazının Alman (ara verilmesi.)
21 Mayıs	1889	İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu.
	1889	Alman İmparatoru Gilyon'un İstanbul ziyareti.
Aralık	1889	Damat Mahmut Paşa ve oğlu Sabahattin'in Avrupa'ya kaçması.
	1889	Girit'te kargaşalık.
20 Haziran	1890	Erzurum'da Ermeni ayaklanması.
	1890	İlk Makedonya komitesinin Sofya'da kurulması.
24 Ağustos	1890	Türk Alman ticaret mukavelesi.
Eylül	1890	Ertuğrul faciası.
	1890	Ermeni kiliselerinde silahlar ve bombalar elde edilmesi.
	1891	Üçlü ittifakın yenilenmesi.
	1891	Cenevre'de Genç Türklerin faaliyeti.
	1892	Eskişehir-Konya demiryolu imtiyazı ve Alman-İngiliz rekabeti.
	1893	Makedonya komitesinin Selanik'te şube açması.
	1893	Mustafa Kemal'in Selanik Asker-i Rüşdiyesine yazılması.
	1894	Ermeni Olayları (Sasun-8 Ağustos).
1 Kasım	1894	Diyarbakır'da Ermeni Olayları.
1 Ağustos	1895	Yabancı devletlerin Ermeniler lehinde müdahaleleri.
10 Eylül	1895	Zeytun (Maraş)'da Ermeni ayaklanması.
28 Eylül	1895	İstanbul'da Ermenilerin Babıâli'ye yürümleri.
	1895	Girit'te Hristiyan vali layini meselesi.
	1895	Mustafa Kemal'in Manastır Askeri İdadisi'ne girişi.
	1895	Makedonya'da Bulgar komitecilerinin faaliyetleri.
	1895	Gençlerin 2. Abdülhamid idaresinden kurtulmak için Avrupa'ya firarı.
24 Mayıs	1896	Girit'te İsyan.
	1896	Bulgaristan ile Rusya arasındaki münessebetlerin düzelmesi.
26 Ağustos	1896	Ermenilerin Osmanlı Bankasına taamuzu.
	1896	Eskişehir-Konya demiryolunun tamamlanması.
	1897	Makedonya'da Yunan entrikaları.
4 Şubat	1897	Girit'te ayaklanma.
4 Şubat	1897	Yunan Kuvvetlerinin Girit'e çıkması.
9 Nisan	1897	Osmanlı hükümetinin Yunanistan'a harp açması.
Mayıs	1897	Rusya ile Avusturya arasında statükonun muhafazası için anlaşma.
	1897	Yunanistan'ın büyük devletlerin aracılığını talep etmesi.
20 Mayıs	1897	Türkiye ile Yunanistan arasında müdahaleler.

4 Kasım	1897	Yunanistan ile Türkiye arasında İstanbul Antlaşması.
	1897	II. Abdülhamit'in Genç Türklerle anlaşma teşebbüsü.
18 Ekim	1898	Alman imparatoru Gilyom'un İstanbul ve Kudüs'ü ziyareti.
5 Kasım	1898	Girit'te yeni olaylar Osmanlıların adadan çıkarılması.
21 Aralık	1898	Prns Yorgi Girit umumi valisi.
	1898	İngiltere'nin Mısır Hükümeti ile Sudan üzerine anlaşması.
	1899	Bağdat demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi.
	1899	Makedonya komitesinin Makedonya için muhtariyet istemesi.
13 Mart	1899	Mustafa Kemal'in Harp Okuluna girişi.
28 Temmuz	1899	Lahey Konferansı.
	1899	Prns Yorgi, Girit'te anayasa meclisi kuruyor.
Nisan	1900	Rusya'nın Osmanlı hükümetinden tecil edilmiş olan harp tazminatını istemesi.
4 Nisan	1900	Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'da vefat etmesi.
19 Ağustos	1900	Derülfünun açılışı.
	1900	Trablusgarp ve Fas üzerinde Fransa-İtalya anlaşması.
	1900	Hicaz demiryolunun inşası (1900-1908).
20 Aralık	1900	İtalyan dışişleri bakanı Visconti Venostas Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp egemenliğinin devam edeceği yolunda teminat vermesi.
	1901	Makedonya'da komitecilik faaliyetinin başlaması.
	1901	Büyük devletlerin Makedonya işlerine müdahalesi.
26 Ağustos	1901	İstanbul'daki Fransız sefiri, 2 Fransız tefecinin Osmanlı malyesinden alacaklarının ödenmemesi üzerine İstanbul'u terk etmesi ve Fransa ile ilişkilerinin kesilmesi.
5 Kasım	1901	2 Fransız tefecinin 750 bin Osmanlı altını alacağını tahvil edememesi üzerine Fransız donanmasının Midilli adasını işgal etmesi.
9 Kasım	1901	Sadrızam Halil Rifat Paşa'nın ölmesi.
12 Kasım	1901	Midilli adasındaki Fransız işgalinin sona ermesi.
18 Kasım	1902	Küçük Said Paşa'nın 6. Kez sadareti.
16 Ocak,	1902	Abdülhamid'in Bağdat demiryolu yapım imtiyazını Almanlara vermesi.
	1902	Trablusgarp için Avusturya-İtalyan anlaşması.
4 Şubat	1902	Paris'te I. Jöntürk Kongresi'nin yapılması.
10 Şubat	1902	Prns Sabahattin ve arkadaşlarının Paris'te Teşebbüsü şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyetini kuruluşu.
10 Şubat	1902	Mustafa Kemal'in Harp Akademisine "Erkan-ı Harp" sınıfına geçmesi.
	1902	İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programını yayınlaması.
21 Eylül	1902	Makedonya'da ilk Bulgar komiteleri ihlali.

8 Aralık	1902	Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli umum müfettişi olması.
Ocak	1903	Makedonya Islahat Programı.
Ocak	1903	Bağdat demiryolu mukavelesinin imzalanması.
29 Nisan	1903	Bulgar komitacılarının Selenik Osmanlı Bankası'nı bomba ile havaya uçurmaları.
2 Ağustos	1903	Manastırdaki Rus konsolosunun bir Türk Jandarması tarafından vurulması.
25 Eylül	1903	İngiltere'ye alınıp edilecek Hamidiye zırhlısının İngiltere'de denize indirilmesi.
25 Kasım	1903	Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile çıkarık Rusyasının Makedonya isyanları neticesinde yeni bir ıslahat projesi hazırlayıp, Bâb-ı Ali'ye sunmaları.
13 Ağustos	1904	Bir Amerikan filosunun Doğu Anadolu'daki Amerikan misyonlarının tahrip edilen mallarının zararının ödenmesi için İzmir körfezine gelip, şehri tehdit etmesi.
29 Ağustos	1904	Sultan V. Murad'ın ölümü.
	1904	Türkiye-Almanya arasında bir telgraf anlaşması.
25 Ekim	1904	Bağdat demiryolunun Konya Ereğli-Bulgurlu arasındaki ilk bölümünün işletmeye açılışı.
1 Ocak	1905	Mustafa Kemal'in yüzbaşı olarak Akademî'den mezun olması.
5 Şubat	1905	Mustafa Kemal'in Şam'da 5. Orduya atanması.
21 Temmuz	1905	Ermeni komitacılarının İstanbul'da 2. Abdülhamid'e karşı bombalı saldırı düzenlemeleri.
26 Ekim-Kasım	1905	İngiltere'nin teklifi üzerine Makedonya için mâlî komisyona kurulması.
	1905	Girit'in Yunanistan'a ilhakı meselesi.
6 Haziran	1906	İstanbul şehremini Rıdvan Paşa'nın Göztepe yakınlarında öldürülmesi.
1 Ekim	1906	İngilizlerin Hicaz demiryolunu tehdit için Akabe'yi işgale kalkışmaları üzerine Abdülhamid'in gönderdiği 2 tabur askarın Akabe'yi geri alması ve Mısır'la Osmanlı sınırlarının yeniden saptanması.
Ekim	1906	Mustafa Kemal'in arkadaşlarıyla Şam'da "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurması.
25 Nisan	1907	Osmanlı Devleti'nin gümrük resmini %8'den 11'e çıkarmak için kapitülasyon hakları tanıdığı Avrupa ülkelerinin onayını sağlaması.
20 Haziran	1907	Mustafa Kemal'in kıdemli yüzbaşı olması.
20 Eylül	1907	Mustafa Kemal'in Selanik'te 3. Orduya atanması ve cemiyetin bir şubasını kurması.
27 Aralık	1907	Paris'te 2. Jön Türk Kongresi.
3 Temmuz	1908	İhtilal ve Terakki Cemiyeti'nin ihtilal kararı almasını sağlamak için Kolağası Niyazi Bey'in 160 askerle Rasne'de Osmanlı Padişahı 2. Abdülhamid'in mülkiyet yönetimine karşı başkaldırıp dağı çıkışı.

7 Temmuz	1908	Rumeli'deki hareketleri bastırmak için 2. Abdülhamid tarafından Manastır olağanüstü komutanlığına atanan İ. Ferik Amavut Şemsi Paşa'nın, İttihat ve Terakki cemiyeti fedailerince vurulması.
23 Temmuz	1908	2. Meşruiyetin ilanı. 29 Temmuz 1908 Genel af.
4 Ağustos	1908	Kamil Paşa'nın sadareti.
23 Ağustos	1908	Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmesi
Ağustos-Eylül	1908	Grevlerin yoğunlaşması.
14 Eylül	1908	Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kurulması.
3 Ekim	1908	Meşruiyetin ilanı üzerine Avrupa ülkelerinin Babıâli'ye bir nota vermesi.
5 Ekim	1908	Avusturya İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'in İmparatorluk topraklarına katıldığını Osmanlı Devleti'ne bildirmesi ve aynı gün Bulgar Prenslığının Kralılık olduğunu açıklaması,
1 Ekim	1908	Girit adasının Yunanistan'a katılma kararı alınması,
1 Aralık	1908	2. Meşruiyetin ilk meclisinin 266 mebusla açılışı.
	1908	Selanik Üsküp Demiryolları Müfettişliğine Mustafa Kemal'in tayini.
7 Ocak	1909	İstanbul'da Türk Demeğinin kurulması.
6 Şubat	1909	Osmanlı Demokrat Partisi (Fırka-ı İbad)'nin kuruluşu.
13 Şubat	1909	Kamil Paşa'nın görevinden istifası.
14 Şubat	1909	Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareti.
5 Nisan	1908	Derviş Vahdeti ve arkadaşlarının İttihad-ı Muhammediye Fırkasını kurması.
6 Nisan	1909	Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey'in vurulduğu.
31 Nisan	1909	31 Mart Olayı.
14 Nisan	1909	Adana, Tarsus Erzin, Misis, Dörtöyl ilçelerinde Ermeni ayaklanmasının başlaması.
23 Nisan	1909	Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu Kurmay başkanı olarak İstanbul'a gelmesi.
25 Nisan	1909	Mahmut Şevket Paşa'nın sıkıyönetim ilan etmesi Divân-ı Harp kurarak elebaşları yargılaması.
27 Nisan	1909	Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Mehmet Reşat'ın getirilmesi.
6 Eylül	1909	Mustafa Kemal'in Selanik'te 3. Ordu piyade Subay Talimşahlığına atanması.
2 Aralık	1909	İstanbul halkının askere alınması.
28 Aralık	1909	Hilmi Paşa'nın istifası.
	1909	Mustafa Kemal'in "Takımın Muharebe Talimi" adlı kitabı neşretmesi.
	1910	Mustafa Kemal'in Amavutluk isyanının bastırılmasında kurmay başkanı olarak görev yapması.
	1910	Mustafa Kemal Fransa'da Picardie askeri manevralarında.

12 Ocak	1910	Roma sefiri Hakkı Bey' in sadareti.
19 Ocak	1910	Çırağan sarayının yanması.
1 Nisan	1910	Amavutluların Osmanlı yönetimine karşı ayaklanması.
9 Nisan	1910	Girit'in Yunanistan'la birleşme kararı alması.
9 Haziran	1910	Sada-yı Millet gazetesinin başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesi.
3 Temmuz	1910	Kiliseler Kanununun Kabulü.
27 Temmuz	1910	Osmanlı Hükümeti'nin, Yunanistan'ı Yunan meclisine Giritli mebuslar kabul etmesi halinde savaşıla tehdidi.
14 Ağustos	1910	İstanbul'da Yedeksubay Okulu'nun açılması.
5 Ocak	1911	İstanbul'da Bab-ı Ali'de yangın çıkması.
	1911	Yemen'de ayaklanma.
1 Haziran	1911	Türk Hava Kuvvetleri'nin kurulması.
1 Temmuz	1911	İstanbul'da Kandilli Rasathanesi'nin kurulması.
31 Ağustos	1911	Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurulması.
13 Eylül	1911	Mustafa Kemal'in İstanbul'da Genelkurmay'a nakli.
28 Eylül	1911	İtalyanların Osmanlı devletine 24 saatlik ultimatomu.
29 Eylül	1911	İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı.
1 Ekim	1911	İtalyan donanmasının Trablusgarp kıyılarını ablukaya alışı.
4 Ekim	1911	Tobruk ve Deme'de Mustafa Kemal'in İtalyanlarla karşı savunma ve oyalama savaşlarına katılması.
13 Ekim	1911	Deme'nin işgali.
20 Ekim	1911	İtalyanların Bingazi'yi işgali.
5 Kasım	1911	İtalyanların Trablus'u ilhak ettiklerini resmen açıklamaları.
21 Kasım	1911	Hüriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması.
27 Kasım	1911	Mustafa Kemal'in binbaşı rütbesini alması..
9 Ocak	1912	Mustafa Kemal'in Tobruk saldırısını yönetmesi.
18 Ocak	1912	Osmanlı Meclis-i Mebusanının kapatılışı.
25 Mart	1912	Türk Ocaklarının kurulması.
18 Nisan	1912	Çanakkale'nin İtalyan savaş gemileri tarafından bombalanması.
24 Nisan	1912	İtalyanların Stampalia adasını işgali.
4 Mayıs	1912	İtalyanların Rodos'a asker çıkarması.
9 Mayıs	1912	İtalyanların Herke adasını işgali.
12 Mayıs	1912	12 adalardan Palmas, Leras, Kalimnoz adalarının İtalyanlar tarafından işgali.
16 Mayıs	1912	Lispos adasının İtalyanlarca işgali.
19 Mayıs	1912	Sombeki adasının İtalyanlarca işgali.
20 Mayıs	1912	İstanköy adasının İtalyanlarca işgali.
8 Haziran	1912	Türklerin Trablus'ta direnişinin kınlanması.
7 Temmuz	1912	Yeşilköy'de havacı subay yetiştirmek üzere bir okulun açılıp, havaalanı ve hangarların yapılması, 2 uçagın satın alınması.

16 Temmuz	1912	İstanbul ve İktidara İttihat ve Terakki muhalefeleriyle Halaskar Zabitân Grubu'nun egemenliği.
18 Temmuz	1912	İtalyan donanmasının Kilitbahir'e kadar sokulması.
22 Temmuz	1912	Ayan Meclisi reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadareti ve eski sadrazamlardan Kamil, Hüseyin Hilmi ve Avlonyah Ferit Paşa'ların Büyük Kabineyi kuruşu.
3 Ekim	1912	Müttefik Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine bir nota vermesi.
4 Ekim	1912	Osmanlı Devleti'nin bu notayı reddetmesi.
18 Ekim	1912	Uşi Antlaşmasının imzalanması.
18 Ekim	1912	Balkan savaşlarının başlaması.
20 Ekim	1912	Osmanlı ordusunun Filibe üzerine yürümesi.
20 Ekim	1912	Makedonya'da Sırp ordusunun Priştine'yi işgali.
23 Ekim	1912	Kırklareli'nin Bulgar eline geçmesi.
2 Kasım	1912	Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlemesi.
19 Kasım	1912	Bulgarların Çatalca hattında durduruluşu.
25 Kasım	1912	Mustafa Kemal'in Anavatanı dönerek Bolayır'da kurulan mürettep kolordunun hareketi
28 Kasım	1912	Osmanlı Devleti - Balkan devletleri arasında ateşkes görüşmelerinin başlaması.
3 Aralık	1912	Bulgaristan ve Sırbistan ile ateşkesin imzalanışı.
16 Aralık	1912	Londra'da Balkan savaşlarına son vermek için Saint James Barış Konferansı.
1 Ocak	1913	Londra Barış görüşmelerinin başlaması.
6 Ocak	1913	Barış görüşmelerinin kesintiye uğraması.
23 Ocak	1913	İttihatçıların yeniden iktidara el koyması.
8 Şubat	1913	Bolayır ve Şarköy çıkarmalarının muvaffakiyetliliği.
6 Mart	1913	Yanya'nın teslimi.
26 Mart	1913	Edirne'nin Bulgar ordusuna teslim olması.
15 Nisan	1913	Bulgarlarla yeni bir ateşkesin imzalanışı.
30 Mayıs	1913	Londra Barış Antlaşmasının imzalanması.
11 Haziran	1913	Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi.
29 Haziran	1913	Bulgaristan'ın eski müttefiklerine savaş ilanı.
30 Haziran	1913	2. Balkan Harbi.
21 Temmuz	1913	Bulgaristan'la İstanbul Antlaşması.
27 Ekim	1913	Mustafa Kemal'in ateşemiliterliğe tayini.
27 Ekim	1913	Alman generali Liman Von Sanders'in İstanbul'da kurulacak 1. Osmanlı Kolordusu Komutanlığına tayini.
27 Ekim	1913	Kolordu Kurmay başkanı olarak Mustafa Kemal'in Edirne'nin kurtuluşuna katılması.
14 Kasım	1913	Yunanistan ile Osmanlı devleti arasında Atina Barış Antlaşmasının imzalanması

14 Aralık	1913	Girit'in resmen Yunanlılara geçmesi.
1 Mart	1914	Mustafa Kemal'in yarbaylığa yükseltilmesi.
28 Temmuz	1914	Avusturya'nın Sırbistan'a harp ilanı.
2 Ağustos	1914	Osmanlı devleti ile Almanya arasında gizli bir asker antlaşma.
10 Ağustos	1914	Göben ve Breslav gemilerinin Osmanlılara sığınması.
30 Ağustos	1914	Maraş'ta Ermeni ayaklanması.
9 Eylül	1914	Kapitülasyonların kaldırılışı,
1 Ekim	1914	Çanakkale boğazının deniz trafiğine kapanması
28/29 Ekim	1914	Yavuz ve Midilli gemilerinin Karadeniz'e geçip Rus limanlarını topa tutması.
1 Kasım	1914	Irak cephesinin açılması.
3 Kasım	1914	Rusya'nın Osmanlı devletine savaş ilanı.
5 Kasım	1914	İngiltere, Fransa'nın Osmanlılara savaş ilanı.
11 Kasım	1914	Osmanlı devletinin İtilaf Devletleri'ne resmen savaş ilanı.
14 Kasım	1914	Sultan V. Mehmet Reşad'ın Cihad-ı Ekber ilanı.
17 Kasım	1914	Rus donanmasının Trabzon'u bombalaması.
21 Kasım	1914	İngilizlerin Basra'yı ele geçirmesi.
26 Kasım	1914	İngilizlerin Çanakkale'de Mesudiye Zırhlısını torpilleyip batırması.
21 Aralık	1914	Enver Paşanın Sarıkamış hareketini başlatması.
11 Ocak	1915	Osmanlı-Alman İttifakının imzalanması.
2 Şubat	1915	Mustafa Kemal'in Tekirdağ'a 19. Tümen Komutanlığına tayini.
23 Şubat	1915	Kanal Harekatinin başarısızlıkla sonuçlanması.
25 Şubat	1915	Mustafa Kemal'in Maydos'a hareket etmesi.
18 Mart	1915	Çanakkale Zaferi.
15 Nisan	1915	Bitlis bölgesinde Ermeni ayaklanması.
25 Nisan	1915	İngiliz ve Fransızların Seddülbahir ve Anburnu'na asker çıkarmaları.
6 Mayıs	1915	Rus ordularının Van'a girişi.
9 Mayıs	1915	28 Nisan'da olan 1. Kırte savaşından sonra 2. Kırte harbi.
27 Mayıs	1915	Osmanlı hükümetinin savaş esnasında devleti arkadan vuran Ermenileri tehcir için sevkıyat Kanununu çıkarıp, kafileler halinde Suriye'ye sevk etmesi.
1 Haziran	1915	Mustafa Kemal'in albaylığa yükselmesi.
5 Temmuz	1915	Seddülbahir'de İngilizlerin durdurulması.
22 Temmuz	1915	Van ve Malazgirt'in Ruslar'dan geri alınması.
7 Ağustos	1915	1. Anafartalar Zaferi.
8 Ağustos	1915	Mustafa Kemal'in Anafartalar Grubu Kumandanlığına tayini.
13 Ağustos	1915	2. Anafartalar zaferi.
20 Ağustos	1915	İtalya'nın Osmanlı devletine savaş ilan etmesi.

21 Ağustos	1915	Osmanlı-Bulgar ittifakı.
22 Ağustos	1915	3. Anafartalar Zaferi.
6 Eylül	1915	Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girmesi.
22 Eylül	1915	Osmenli Ordusunun Kutû'l Amare zaferi.
20 Aralık	1915	İngilizlerin Çanakkale'den geri çekilmesi.
9 Ocak	1916	Çanakkale savaşlarının kesin olarak bitmesi.
14 Ocak	1916	Mustafa Kemal'in Edime 16. Kolordu Kumandanlığına tayini.
1 O Şubat	1-916	Rus ordularının Erzurum'a girişi.
3 Mart	1916	Rus ordularının Bitlis ile Muş'a girişi.
1 Nisan	1916	Mustafa Kemal'in Mirliva (Tuğgeneralli)liğine yükselişi.
29 Nisan	1916	General Towsend'in Kutû'l Amara'da teslim olması.
1 Haziran	1916	Rusların Bayburt'u işgali.
24 Temmuz	1916	Rusların Erzincan'ı işgali.
27 Temmuz	1916	2. Kanal seferinin başarısızlıkla sonuçlanması.
8 Ağustos	1916	Bitlis ve Muş'un geri alınması.
21 Ağustos	1916	Galiçya cephesinin açılması.
30 Ağustos	1916	Osmanlı Devleti'nin Romanya'ya savaş ilanı.
4 Şubat	1917	Talat Paşa'nın sadareti.
21 Şubat	1917	Osmanlı Devleti'nin Gregorijen Takvimini kabul etmesi.
5 Mart	1917	Mustafa Kemal'in 2. Ordu Kumandan vekilliğine tayini.
11 Mart	1917	İngilizlerin Bağdat'ı işgali.
18 Mart	1917	Mustafa Kemal'in 2. Ordu kumandanlığı.
25 Mart	1917	Mahkemelerinin adliye nezaretine bağlanması.
23 Nisan	1917	Osmanlı Devleti ile A.B.D.'nin siyasal ilişkilerinin kesilmesi.
1 Temmuz	1917	Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi.
5 Temmuz	1917	Mustafa Kemal'in 7. Ordu Kumandanlığına tayini.
20 Eylül	1917	Mustafa Kemal'in memleketin ve ordunun durumunu açıklayan tarihi raporunu sadrazam ve başkomutan vekiline vermesi.
Ekim	1917	Mustafa Kemal'in 7. Ordu Kumandanlığından ayrılması.
9 Aralık	1917	İngilizlerin Kudüs'ü işgali.
15 Aralık	1917	Mustafa Kemal'in veliahd Vahdettin'le Almanya'ya gitmesi.
5 Ocak	1918	Mustafa Kemal'in Almanya'dan dönüşü.
10 Şubat	1918	II. Abdülhamid'in vefatı.
24 Şubat	1918	Trabzon'un düşman işgalinden kurtarılması.
26 Şubat	1918	Erzincan'ın düşman işgalinden kurtarılması.
2 Mart	1918	Rize'nin düşman işgalinden kurtarılması.
3 Mart	1918	Brest-Litovsk Antlaşmasının imzalanması.
12 Mart	1918	Erzurum'un kurtuluşu.
2 Nisan	1918	Van'ın kurtuluşu.

3 Nisan	1918	İngilizlerin Filistin'e girişi.
4 Haziran	1918	Batum Antlaşması'nın imzalanışı.
3 Temmuz	1918	V. Mehmet Vahdetin'in tahta çıkışı.
30 Temmuz	1918	İşare nezaretinin kurulması.
7 Ağustos	1918	Mustafa Kemal'in 7. Orduya 2. defa tayini.
Ağustos	1918	Mustafa Kemal'in Halep kuzeyinde bir savunma hattı kurması.
1 Ekim	1918	İngilizlerin Şam'a girmesi.
6 Ekim	1918	Fransızların Beyrut'a asker çıkarması.
8 Ekim	1918	Talat Paşa hükümetinin çekilmesi.
14 Ekim	1918	Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazamlığı.
26 Ekim	1918	7. Ordu birliklerinin Halep kuzeyine çekilmesi.
27 Ekim	1918	Halep'in İngilizlerce işgali.
30 Ekim	1918	Mondros Mütarekesinin imzalanması.
31 Ekim	1918	Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına tayini.
1 Kasım	1918	İttihat ve Terakki Cemiyetinin kendini feshetmesi.
2 Kasım	1918	Ardahan Millî Şurası'nın kurulması.
3 Kasım	1918	İngilizlerin Musul'u işgali.
3 Kasım	1918	Mecliste Rum ve Ermenilerin tehcir sorununu ortaya koymaları.
5 Kasım	1918	Kars'ta "Millî İslam Şurası"nın kurulması.
6 Kasım	1918	Mustafa Kemal'in İskenderun'a çıkacak düğmana ateş edilmesi emrini vermesi. İngiliz ve Fransızların Çanakkale boğazını işgal etmeleri.
8 Kasım	1918	Ahmet İzzet Paşa'nın sadareten istifası.
9-10 Kasım	1918	Çanakkale boğazının 2 yakasının İngilizlerce işgali.
11 Kasım	1918	Tevfik Paşa'nın sadareti. Teceddüd Fırkasının kuruluşu.
13 Kasım	1918	Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının tahtı üzerine İstanbul'a dönmesi. İtilaf devletleri filosunun İstanbul'a gelmesi.
20 Kasım	1918	Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkasının kuruluşu.
21 Kasım	1918	İngilizlerin basına ve mektuplara sansür koyması. Meclis-i Mebusan'ın feshi. Mustafa Kemal'in Fethi (Okyar) Bey'le Mimbir gazetesini çıkarması.
24 Kasım	1918	Pasaport kanununun yürürlüğe girmesi.
26 Kasım	1918	İzmir Müdafaa-i Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşu.
27 Kasım	1918	İngilizlerin Gelibolu'ya asker çıkarmaları.
29 Kasım	1918	Millî Kongre'nin kurulması.
1 Aralık	1918	Osmanlı Devleti'nin basına sansür koyması. Edirne'de Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin kurulması.
4 Aralık	1918	İstanbul'da Vilâyet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyetinin kuruluşu.
5 Aralık	1918	Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Amerikan mandasını istemesi.

6 Aralık	1918	İngilizlerin Kile'i işgali.
1 Ocak	1918	Trabzon'da İttihak gazetesinin çıkışı.
11 Kasım	1918	Fransızların Dörtöf'u işgali.
17 Aralık	1918	Fransızların Marşin'e İngilizlerin Antep'e girmeleri Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluşu
18 Aralık	1918	Tarsus ve Yumurtalık'ın Fransızlarca işgali.
19 Aralık	1918	Dörtöf'de ilk milli direniş.
20 Aralık	1918	Kalkiyeliler Cemiyeti'nin kuruluşu.
21 Aralık	1918	Medine-i Mebusan'ın Feshi. Fransızların Adana'yı işgali.
25 Aralık	1918	Fransızların Osmaniye'yi işgali.
27 Aralık	1918	Fransızların Pozanti'yi işgali.
28 Aralık	1918	Kazım Karabekir'in Tekirdağ'da 14. Kolordu Komutanlığına atanması.
1 Ocak	1919	Kars'ta Cihangiroğlu İbrahim Bey başkanlığında Güneybatı Kafkas Geçidi Hükümeti'nin kurulması. İzmir metropoliti Chrysostomos'un İstanbul'dan İzmir'e dönüşü.
5 Ocak	1919	Askeri Nigahban Cemiyeti'nin kuruluşu.
14 Ocak	1919	Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurulması.
18 Ocak	1919	İngilizlerin Haydarpaşa İstasyonunu, Fransızların da Şark Demiryolları Müdürlüğünü işgal etmeleri.
18 Ocak	1919	Paris Barış Konferansı'nın başlaması.
30 Ocak	1919	İttihatçıların tutuklanmaya başlamaları.
7 Şubat	1919	General Eilenby'nin İstanbul'a gelip, sokaklarda İngiliz gözetimi yapması.
8 Şubat	1919	General Franchet d'Esperey'nin İstanbul'a gelmesi.
12 Şubat	1919	Trabzon'da Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin kurulması.
19 Şubat	1919	Teali İslam Cemiyetinin kurulması.
20 Şubat	1919	Türkiye Sosyalist Fırkasının kuruluşu.
22 Şubat	1919	Marşin'in İngilizlerce işgali.
26 Şubat	1919	Bogos Nubar Paşa'nın mütteliflere başvurup İzmir'i istemesi.
27 Şubat	1919	Bilecik'in işgali.
3 Mart	1919	Doğu İleri Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin kurulması.
4 Mart	1919	Ömer Fehd'in 1. Kabinesini kurması.
8 Mart	1919	İstanbul'da Vahdet-i Milliye Heyeti'nin kurulması.
8 Mart	1919	Fransızların Zonguldak'ı işgali.
17 Mart	1919	İzmir'de Reddi İlah Kongresi'nin açılması.
24 Mart	1919	İngilizlerin Urfa'yı işgali.
28 Mart	1919	İtalyanların Antalya'yı işgali.
30 Mart	1919	İngilizlerin Marşin'u işgali.
9 Nisan	1919	Kazım Karabekir'in 18. Kolordu Komutanlığına tayini.

10 Nisan	1919	Boğazlıyan kaymakamı Kemal Beyin tahcir suçlusu olarak idamı.
16 Nisan	1919	Fransızların Afyon'u işgalı.
24 Nisan	1919	İtalyanların Konya'yı işgalı.
28 Nisan	1919	Harbiye Nazır Şakir Paşa'nın Mustafa Kemal'i çağırıp "Türklerin Rumlara yaptığı baskıyı yerinde incelemek üzere Karadeniz'de Müfettiş olarak gönderileceğini" bildirmesi.
30 Nisan	1919	Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine tayini İngilizlerin Kars'ın yönetimini Ermenilere vermesi.
2 Mayıs	1919	İngiliz ve Fransız başbakanlarının İzmir'i işgal ettirmek için görüşmelere başlamaları.
11 Mayıs	1919	Mardin'de Ali Baki ayaklanması. İtalyanların Marmaris ve Bodrum'u işgalı.
14 Mayıs	1919	Foça, Urla istihkamlarının Yunan ve İngiliz birliklerince işgalı.
14 Mayıs	1919	İlhak-ı Red-i Milli Heyeti'nin kurulması.
15 Mayıs	1919	Yunanlıların İzmir'i işgalı.
18 Mayıs	1919	Mustafa Kemal'in Samsun'a hareket etmesi. Damat Ferit'in ikinci defa sadareti.
17 Mayıs	1919	İzmir'in işgaline karşı Eskişehir ve Kütahya'da mitingler yapılması.
20 Mayıs	1919	İstanbul'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurulması Üsküdar Mitingi.
22 Mayıs	1919	Kadıköy mitingi.
23 Mayıs	1919	Sultan Ahmet Mitingi.
25 Mayıs	1919	Mustafa Kemal'in Havza'ya gelişi.
26 Mayıs	1919	Şuray-ı Sakaatın toplanması.
28 Mayıs	1919	Havza'da bütün memleketle, komutanlara, Mülki amirlere teklifler kurmaları, köylere kadar her yerde miting tertip ve döşman işgalini protesto etmeleri için Mustafa Kemal'in tamim göndermesi.
21 Haziran	1919	Amasya genelgesinin hazırlanması.
22 Haziran	1919	Amasya genelgesinin yayımlanması.
23 Haziran	1919	İstanbul hükümetinin Mustafa Kemal'i görevden alması.
26 Haziran	1919	Mustafa Kemal'in Tokat'a gelişi.
27 Haziran	1919	Mustafa Kemal'in Sivas'a gelişi.
28 Haziran	1919	Balıkesir kongresi.
30 Haziran	1919	Milli kuvvetlerimizin Aydın'ı geri alışı.
3 Temmuz	1919	Mustafa Kemal'in istifası.
8/9 Temmuz	1919	Damat Ferit'in istifası.
23 Temmuz	1919	Erzurum kongresi ve Mustafa Kemal'in başkanlığı.
28 Temmuz	1919	2. Balıkesir kongresi.
2 Ağustos	1919	Peyam gazetesinin çıkışı.

6 Ağustos	1919	1. Nazilli kongresi.
7 Ağustos	1919	Erzurum Kongresinin bitmesi Heyet-i Temsil Üyelerinin Kuruluşu. Misak-ı Milli'nin kabulü.
16 Ağustos	1919	Alaşehir Kongresi.
26 Ağustos	1919	Balı cephesinde Kuvay-ı Milliye birliklerinin Yunanlılarla Üçyol Muharebesini yapması.
1 Eylül	1919	İstanbul Hükümeti'nin Askeri Şurayı lağvetmesi.
2 Eylül	1919	Mustafa Kemal'in Sivas'a gelmesi.
4 Eylül	1919	Sivas Kongresinin açılması. Mustafa Kemal'in Kongre başkanlığına seçilmesi.
7 Eylül	1919	Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirilmesi.
8 Eylül	1919	Manda Önerilerinin kongrece kabul edilmemesi.
9 Eylül	1919	Ali Fuat Paşa'nın kongre kararıyla Batı Anadolu Umum Kuva-ı Milliye Komutanlığına tayini.
11 Eylül	1919	Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye Başkanı seçilmesi.
12 Eylül	1919	Padişahın İngiltere ile manda anlaşması imzalaması.
14 Eylül	1919	Mustafa Kemal'in Sivas'ta İrade-i Milliye gazetesini yayınlaması.
15 Eylül	1919	Heyet-i Temsiliyenin göreve başlaması.
16 Eylül	1919	3. Balıkesir kongresi.
19 Eylül	1919	2. Nazilli Millî Kongresi.
21 Eylül	1919	Kuvay-ı Milliye'nin Kütahya'ya girişi.
22 Eylül	1919	İstanbul'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkasının kuruluşu.
2 Ekim	1919	Ali Rıza Paşa kabinesinin kuruluşu.
9 Ekim	1919	Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin kurulması.
16 Ekim	1919	Mustafa Kemal'in Amasya'ya gelmesi.
20/22 Ekim	1919	Mustafa Kemal'in Amasya'da İstanbul hükümeti temsilcileriyle görüşüp Amasya protokolünün imzalanışı.
25 Ekim	1919	1. Anzavur isyanı.
29 Ekim	1919	Kilis'teki İngiliz işgali yerine Fransızların gelmesi Maraş'ın Fransızlarca işgali.
7 Kasım	1919	İstanbul'da toplanacak Meclis-i Mebusanına Mustafa Kemal'in Erzurum'dan mebus seçilişi
16 Kasım	1919	İzmir'e Doğru gazetesini neşri.
19 Kasım	1919	4. Balıkesir Kongresi.
22-27 Aralık	1919	Mustafa Kemal'in Sivas üzerinden Kayseri (19-21 Aralık) Hacıbektaş (22 Aralık) ve Kırşehir'e (24 Aralık) uğrayarak Ankara'ya gelişi (27 Aralık) Temsilciler Heyeti Karargahının Ankara'da kurulması.
3 Ocak	1920	İstanbul'da toplanacak Meclis-i Mebusan'a katılacak mebusların küçük gruplar halinde Ankara'ya gelmeleri ve Mustafa Kemal ile görüşmeleri.

10 Ocak	1920	Ankara'da Hakimiyet-i Milliye gazetesinin çıkarılması.
12 Ocak	1920	Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması.
13 Ocak	1920	İstanbul'da Sultanahmet mitingi.
28 Ocak	1920	Milli Misak'ın İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'ın gizli toplantısında kabul edilmesi.
1 Şubat	1920	Maraş'ta Fransızların çarşırı yakmaları ve çok şiddetli sokak savaşlarının başlaması.
3 Şubat	1920	Harbiye Nazırlığına Fevzi Çakmak'ın atanması.
6 Şubat	1920	Osmanlı Mebusan meclisinde Felâh-ı Vatan grubunun oluşması.
8-9 Şubat	1920	Urfa'nın kurtarılması.
12 Şubat	1920	1. Londra Konferansı.
14 Şubat	1920	Konferansta İstanbul'un Türklere bırakılması kararının alınması.
16 Şubat	1920	2. Anzavur isyanı.
17 Şubat	1920	İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın toplanması ve Misak-ı Milli'nin dünya kamuoyuna ifanı.
8 Mart	1920	Salih Paşa kabinesinin kurulması.
10 Mart	1920	İstanbul'da asker, sivil 150 Türk aydınının yabancılar tarafından tutuklanması.
16 Mart	1920	İstanbul'un İtilaf Devletlerince resmen işgali.
19 Mart	1920	Mustafa Kemal'in Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip ve milletin gerçek iradesini temsil edecek bir meclisi toplanması ve Anadolu'ya geçebilen Osmanlı mebuslarının bu meclise katılmalarına dair bütün illere ve kolordulara genelgesi.
31 Mart	1920	Lüleburgaz Kongresi.
10 Nisan	1920	Şeyhülislam Dürrizade'nin fetvası.
13 Nisan	1920	1. Düzce ayaklanması.
14 Nisan	1920	Beypazarı ayaklanması.
15 Nisan	1920	Gerede isyanı.
23 Nisan	1920	Ankara'da B.M.M.'nin toplanması.
24 Nisan	1920	Mustafa Kemal'in B.M.M. başkanlığına seçilmesi.
29 Nisan	1920	Hıyanet-i Vatanîye Kanununun B.M.M. tarafından kabulü.
5 Mayıs	1920	B.M.M. tarafından seçilen ilk Bakanlar Kurulunun Mustafa Kemal başkanlığında toplanması. İstanbul Divan-ı Harbi'nin Mustafa Kemal'i idama mahkum etmesi.
9 Mayıs	1920	Büyük Edime Kongresi.
14 Mayıs	1920	1. Yozgat Ayaklanması.
22 Mayıs	1920	Batı Trakya'nın Yunanlılarca işgali.
7 Haziran	1920	İstanbul Hükümetinin 16 Mart 1920'den sonra yaptığı hiçbir anlaşma ve uygulamanın kabul edilmeyeceği yolunda B.M.M.'nin kararı.

15 Haziran	1920	B.M.M.'nin Kâzım Karabekir'i Doğu Cephesi Komutanı tayin etmesi.
24/25 Haziran	1920	Garb Cephesi Komutanlığının kuruluşu, Komutanlığına Alâ Fuat (Çebesoy)'ın getirilmesi.
8 Temmuz	1920	Bursa'nın Yunanlılarca işgali.
14 Temmuz	1920	Gizli Türkiye Komünist Fırkasının kuruluşu.
18 Temmuz	1920	Mısak-ı Milli Andının içilmesi.
20 Temmuz	1920	Tekirdağ'ın Yunanlılarca işgali.
22 Temmuz	1920	İstanbul'da Şurayı saltanat'ın barış antlaşması teklifinin kabul etmesi.
8 Ağustos	1920	2. Düzce Ayaklanması.
10 Ağustos	1920	Sevres barış Antlaşması'nın imzalanması.
19 Ağustos	1920	Bu barışı imzalayanların ve saltanat şurasında olumlu oy kullananların B.M.M.çe vatan haini ilan edilmeleri.
24 Ağustos	1920	2. Milli Aşireti ayaklanması.
5 Eylül	1920	2. Yozgat İsyanı.
11 Eylül	1920	İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşu.
13 Eylül	1920	Mustafa Kemal'in Halkçılık programını hazırlayıp meclise vermesi.
29 Eylül	1920	B.M.M. kuvvetlerinin Doğuda Sarıkamış'ı kurtarışı.
3 Ekim	1920	Konya'da Delibaş isyanı.
15-16 Ekim	1920	Güney'de Saimbeyli'nin kurtarılması.
27 Ekim	1920	Kars saldırısının başlaması.
30 Ekim	1920	Kars'ın geri alınışı.
1 Aralık	1920	Demirci Mehmet Efe'nin ayaklanması.
3 Aralık	1920	Ermenilerle Gümrü Muahdesi'nin yapılması.
7 Aralık	1920	Çerkeş Ethem ayaklanması.
10 Ocak	1921	1. İnönü Savaşı.
20 Ocak	1921	Tişkilat-ı Esasiye'nin kabulü.
22 Ocak	1921	Çerkeş Ethem isyanlarının bastırılması.
8 Şubat	1921	Antep'in Fransızlara teslim alması.
21 Şubat	1921	Ankara hükümetinin Londra konferansına davet edilşi.
1 Mart	1921	Afyon devleti ile B.M.M. temsilcileri arasında Moskova'da dostluk antlaşmasının imzalanması.
12 Mart	1921	İstiklâl Marşı'nın kabulü.
15 Mart	1921	Talat Paşa'nın Ermeniler tarafından Berlin'de öldürülmesi.
16 Mart	1921	B.M.M. ile S.S.C.B. arasında Moskova Antlaşmasının imzalanışı.
31 Mart-11 Nisan	1921	2. İnönü Zaferi.
12 Nisan	1921	Fes yerine kalpak giyilmesi.
13 Nisan	1921	Dumlupınar savaşlarının başlaması.

23 Nisan	1921	Moskova ve Gümrü Antlaşmaları gereğince doğu sınırımızın belirlenmesi, Türklerin Gümrü'yü boşaltması.
3 Mayıs	1921	Güney ve Batı Cephelerinin birleştirilerek yeniden Garp Cephesi komutanlığı olarak birleştirilip başına İsmet Paşa'nın getirilmesi.
9 Mayıs	1921	Çerkeş Elhem ve arkadaşlarının İstiklâl mahkemelerince ölüm cezasına çarptırılmaları.
10 Mayıs	1921	B.M.M.'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulması (1. Grup) ve Mustafa Kemal'e Grup Başkanlığının verilmesi
21 Haziran	1921	Adapazarı'ndan Yunanlıların, Zonguldak'tan Fransızların çıkması.
28 Haziran	1921	Millî kuvvetlerin İzmir'e girmesi.
10 Temmuz	1921	Yunan ordularının Kral Konstantin komutasında Kütahya, Eskişehir yönünde taarruza geçmesi.
16 Temmuz	1921	Ankara'da Maarif Kongresi'nin açılması.
25 Temmuz	1921	Yunan saldırısı karşısında Türk ordusunun Sakarya gerisinde toplanması.
5 Ağustos	1921	Mustafa Kemal'e Meclisçe 3 ay süreyle başkomutanlık yetkisinin verilmesi.
23 Ağustos	1921	22 gün 22 gece sürecek Sakarya Meydan savaşının başlaması.
13 Eylül	1921	Sakarya savaşının kazanılması.
19 Eylül	1921	Mustafa Kemal'e mareşal ve gazilik unvanının verilmesi.
13 Ekim	1921	B.M.M. ile Kars Cumhuriyetleri arasında Kars Muahedesi'nin imzalanması.
20 Ekim	1921	Fransa ile Türkiye arasında Ankara Antlaşması.
5 Aralık	1921	Adana'nın kurtuluşu.
27 Aralık	1921	Tarsus ve Gaziantep'in kurtuluşu.
2 Ocak	1922	Türkiye ile Ukrayna arasında Ankara Dostluk Antlaşması.
3 Ocak	1922	Mersin'in kurtuluşu.
5 Ocak	1922	Adana'dan Fransızların çekilişi.
21 Nisan	1922	İtalyanların Söke ve Kuşadası'nda boşalttığı yerleri Yunanlıların işgal etmesi.
26 Ağustos	1922	Büyük taarruzun saat 5.30 da top ateşiyle başlaması.
27 Ağustos	1922	Afyon'un kurtuluşu.
29 Ağustos	1922	Dumlupınar savaşlarının başlaması, Türk askerlerinin Kütahya'ya girmesi.
30 Ağustos	1922	Başkomutanlık Meydan Muharebesinin kazanılması.
1 Eylül	1922	Dumlupınar'dan "Ordular İlik Hedefiniz Akdeniz'dir İleri" emrinin verilmesi.
2 Eylül	1922	Eskişehir'in kurtuluşu.
7 Eylül	1922	Aydın'ın kurtuluşu.

6 Eylül	1922	Manisa'nın kurtuluşu.
9 Eylül	1922	Mustafa Kemal'in İzmir'e girişi Chrysostomos'un öldürülmesi.
10 Eylül	1922	Bursa'nın kurtuluşu.
19 Eylül	1922	Fransızların Çanakkale'yi boşaltması.
23 Eylül	1922	Türk ordusunun tarafsız bölge olan Çanakkale boğazı etrafındaki bölgeye girmesi.
3 Ekim	1922	Mudanya konferansının toplanması.
11 Ekim	1922	Mudanya Ateşkes Antlaşması.
26 Ekim	1922	İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi.
1 Kasım	1922	Hilafet ve saltanatı ayıran ve saltanatı kaldıran kararın B.M.M.'ce kabulü.
13 Kasım	1922	Tekirdağ'ın kurtuluşu.
16/17 Kasım	1922	Son Padişah Vahidettin'in işgal orduları başkomutanı Harrington'a yazıyla başvuruarak İstanbul'da hayatını tehlikede gördüğünü belirtmesi ve İngiltere'ye sığınma isteği.
17 Kasım	1922	Vahideddin'in İngiliz savaş gemisi Malaya ile memleketi terketmesi.
18 Kasım	1922	B.M.M.'nce Abdülmecid Efendinin halife seçilmesi.
20 Kasım	1922	Lozan Barış Müzakereleri'nin başlaması.
14 Ocak	1923	Zübeyde Hanım'ın vefatı.
29 Ocak	1923	Mustafa Kemal'in Latife Hanımla evlenmesi.
17 Şubat	1923	İzmir'de Türkiye İktisat Kongresinin toplanması.
23 Nisan	1923	4 Şubat'ta kesilen Lozan Barış Konferansının yeniden toplanması.
24 Temmuz	1923	Lozan Barış Antlaşması.
9 Ağustos	1923	Cumhuriyet Halk Fırkasının kuruluşu.
23 Ağustos	1923	B.M.M. tarafından Lozan Antlaşmasının onaylanması.
2 Ekim	1923	İşgal kuvvetlerinin İstanbul'u boşaltılması.
6 Ekim	1923	Türk Ordusunun İstanbul'a girmesi.
13 Ekim	1923	B.M.M. kararı ile Ankara'nın başkent oluşu.
29 Ekim	1923	Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal'in gizli oy ve oybirliğiyle Cumhurbaşkanı ilan edilmesi
30 Ekim	1923	Başbakan olarak İsmet Paşa'nın göreve gelmesi.
1 Kasım	1923	Fethi Okyar'ın Cumhuriyet devrinde T.B.M.M.'nin ilk başbakanı seçilmesi.
3 Mart	1924	Şer'iye ve Evkaf Vekaletlerinin kaldırılması. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'nin kaldırılması.
3 Mart	1924	Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye dışına çıkarılması. Tevhid-i Tedrisat Kanunu.
8 Mart	1924	Şeriat mahkemelerinin kaldırılması.
20 Nisan	1924	Yeni Anayasa'nın kabulü.

25 Nisan	1924	Türkiye ile Cemiyet-i Akvam'ın Musul korusunda anlaşması.
20 Kasım	1924	İsmet Bey'in başbakanlıktan istifası.
21 Kasım	1924	Fethi Bey'in yeni hükümeti kurması.
4 Aralık	1924	Şehit yemlerine İstiklal Madalyası yasasının kabulü.
8 Aralık	1924	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na Kâzım Karabekir'in başkan, Ali Fuat'ın genel sekreter olarak seçilmesi.
13 Şubat	1925	Şeyh Said isyanı.
17 Şubat	1925	Aşar vergisinin kaldırılışı.
2 Mart	1925	Fethi Bey'in istifası.
4 Mart	1925	Takrir-i Sükun kanununun çıkarılması, 2. İstiklal mahkemesi'nin kurulması.
12 Nisan	1925	Şeyh Said yakalanması.
3 Haziran	1925	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılışı.
5 Ağustos	1925	Mustafa Kemal'in Latife Hanım'dan ayrılması.
24 Ağustos	1925	Mustafa Kemal'in Kastamonu gezisine çıkması.
2 Eylül	1925	Tekke ve zaviyelerin, türbelerin kapatılması, dini kıyafetlerin yasaklanması ve memurların şapka giyeceklerine dair Bakanlar Kurulu kararının yayınlanması.
25 Kasım	1925	Şapka Kanunu.
30 Kasım	1925	Tekke ve zaviyeler ile türbelerin kapatılmasına ve türbedarlıklar ile bazı unvanların men ve ilgasına dair kanun.
26 Aralık	1925	Milletlerarası saat ve takvimin kabulü hakkında kanun.
17 Şubat	1926	Medeni Kanunun kabulü (Kadının medeni haklara kavuşması, çok evliliğin yasaklanması, hukuk düzeninin çağdaşlaştırılması).
1 Mart	1926	Yeni "Türk Ceza Kanunu"nun kabulü.
22 Nisan	1926	"Borçlar Kanunu"nun TBMM'ce kabulü.
15-20 Ekim	1927	Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Nutuk'unu okuması.
10 Nisan	1928	Anayasada değişiklikler yapılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik devlet karakterinin açıklığa kavuşturulması (Anayasada mevcut "Devletin dini İslam'dır" hükmünün kaldırılması).
24 Mayıs	1928	Milletlerarası rakamların kabulüne dair kanun.
28 Mayıs	1928	Millet mekteplerinin açılması hakkında Kanun.
		Türk Vatandaşlığı Kanunu.
8 Ağustos	1928	Gazi Mustafa Kemal'in, İstanbul, Sarayburnu'nda halka ilk defa yeni Türk harflerinden söz açması.
1 Kasım	1928	Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un T.B.M.M.'nden geçmesi.
24 Nisan	1929	İcra ve İflas Kanunu'nun kabulü.
15 Mayıs	1929	Deniz Ticaret Kanunu'nun kabulü.
20 Şubat	1930	Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun kabulü.
3 Nisan	1930	Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlarına Seçme ve Seçilme Hakkı tanıyan kanunun kabulü.

11 Haziran	1930	Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Kuruluşu Hakkında Kanun.
12 Ağustos	1930	Fethi (Okyar) Bey başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu.
17 Kasım	1930	Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesi.
23 Aralık	1930	Menemen'de inkılaplar aleyhine ayaklanma ve öğretmen yedek subay Kublay'ın şehit edilmesi
26 Mart	1931	Ölçüler Kanununun kabulü.
12 Nisan	1931	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) nin kuruluşu.
19 Şubat	1932	Halkevlerinin açılması.
12 Temmuz	1932	Türk Dil Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) nin kurulması.
31 Mayıs	1933	İstanbul Darülfünun'unun ilgası ve İstanbul Üniversitesinin Kurulması Hakkında Kanun.
20 Haziran	1933	Universitede İnkılâp Enstitüsü Kurulması.
26 Ekim	1933	Türk Kadınlarna Köy İhtiyar Heyetlerine seçme ve seçilme hakkının tanınması.
4 Ekim	1933	Türk İnkılâp Enstitüsünde ilk İnkılâp dersinin Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet (Bayur) Bey tarafından verilmesi.
21 Haziran	1934	Mustafa Kemal'e TBMM'nin Atatürk soyadını vermesi.
3 Aralık	1934	Hangi dine mensup olursa olsun, din adamlarının mabet ve ayinler dışındaki dini kisse taşımalarının yasaktanmasına dair kanun.
5 Aralık	1934	Türk kadınlarına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanıyan Anayasa değişikliği.
8 Haziran	1936	İş Kanunu'nun kabulü. (Sosyal haklar ve sosyal güvenlik açısından ilk önemli adım).
20 Temmuz	1936	Montreux Boğazlar Sözleşmesinin imzalanması ve Boğazların tamamen Türk hakimiyetine geçişi. Türk askerinin "gayri askeri" adı verilmiş bölgelere girmesi.
27 Ocak	1937	Hatay'ın bağımsızlığının Milletler Cemiyetinde kabulü.
11 Haziran	1937	Atatürk'ün Trabzon'dan, Hükûmete "Bütün çiftliklerini ve mallarını millete bağışladığını" bildirmesi.
25 Ekim	1937	Atatürk'ün Ankara'da son defa Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılışı.
14 Ocak	1938	Türkiye-İrak-İran-Afganistan arasında akdedilen "Sâdâbed Paketi"nin TBMM'nce onaylanması.
30 Mart	1938	Atatürk'ün hastalığı ile ilgili ilk resmi tebliğ.
19 Mayıs	1938	Atatürk'ün son defa 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gösterilerini izlemesi ve Hatay sorunu ile ilgili olarak "rahatsızlığına rağmen - Güney gezisine çıkması.
20 Mayıs	1938	Atatürk'ün Mersin'de askeri geçit törenini izlemesi.
24 Mayıs	1938	Atatürk'ün Adana'da askeri geçit törenini izlemesi.
3 Temmuz	1938	Antakya'da Türk ve Fransız askerî heyetleri arasında askerî anlaşmanın imzası (Hatay'la ilgili).

5 Temmuz	1938	Türk Birliklerinin, coşkun sevgi gösterileri içinde, Hatay'a, İskenderun'a girişi. Anlaşmada öngörülen yerlerde göreve başlaması.
2 Eylül	1938	Hatay Millet Meclisinin toplanması ve Tayfur Sökmen'i Devlet Başkanı seçmesi.
5 Eylül	1938	Atatürk vasiyetini yazdırdı.
17 Ekim	1938	Atatürk'ün hastalığı iyice ağırlaştı.
17 Ekim	1938	Atatürk'ün ilk defa kormaya girişi.
8 Kasım	1938	Atatürk'ün hastalığının ağırlaştığını bildiren raporların yeniden yayınlanmaya başlanması.
10 Kasım	1938	Saat dokuzu beş geçe Atatürk'ün son nefesini vererek hayatıtan ayrılışı.
10 Kasım	1938	Atatürk Dolmabahçe Sarayında saat 9.05'te hayata gözlerini yumdu.
11 Kasım	1938	İsmet İnönü, TBMM'de 348 üyenin oybirliğiyle Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanlığına seçildi.
26 Ocak	1939	Celal Bayar başbakanlıktan istifa etti, yerine Refik Saydam yeni kabineyi kurdu.
30 Haziran	1939	Hatay Anavatan'a katıldı.
23 Ağustos	1939	Hitler ile Stalin arasında saldırımazlık paktı imzalandı.
1 Eylül	1939	Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başladı.
3 Eylül	1939	İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan etti, böylece II. Dünya Savaşı başladı.
8 Ocak	1940	Türkiye, İngiltere ve Fransa ile iki yıl süreyle krom satış antlaşması imzaladı.
18 Ocak	1940	"Millî Korunma Kanunu" TBMM'de kabul edildi. Yasa hükümlerinde olağanüstü durumlarda, örneğin genel ya da kısmi seferberlik halinde, ülkenin savaşa girme ihtimali, ya da yabancı devletlerle arasında Türkiye'yi de yakından ilgilendiren bir savaş durumunda, olağanüstü nitelikte yeni görev ve yetkiler verilmekteydi. Hükümet buna gerekçe olarak olağanüstü durumlarda her defasında ayrı bir yasa çıkarmanın zorluğunu göstermiş, bütün yetkilinin tek bir yasa başlığı altında toplanmasını önermişti.
17 Nisan	1940	Köy Enstülüleri Kanunu TBMM'de kabul edildi.
17 Mayıs	1940	Savaşın getirdiği ekonomik güçlükler nedeniyle gelir vergisi, yüzde 50 oranında artırıldı.
22 Mayıs	1940	Türkiye'de olağanüstü durum ilan edildi.
8 Haziran	1940	Savaş nedeniyle fırsatçıların fiyatları keyfi zamlarla yükseltmelerini önlemek amacıyla "fiyat mürakabe encümenleri" (fiyat kontrol komisyonları) kuruldu.
20 Ekim	1940	Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü nüfus sayımı yapıldı. Türkiye'nin nüfusu 17 milyon 869 bin 901 kişi olarak saptandı.
28 Ekim	1940	İtalya, Arnavutluk ve Yunanistan'a saldırdı.

18 Kasım	1940	Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde İnönü portrelerinin yer aldığı ilk kağıt paraları tedavile çıkarıldı. İngiltere'de Thomas De La Rue firmasında bastırılan banknotlar ikinci emisyon ikinci tertipten olup 500 ve 1000 lira değerinde. (1952 yılından itibaren bastırılan paralarda Atatürk portrelerine yeniden yer verilecektir.)
22 Kasım	1940	Benzin sıkıntısı nedeniyle özel araçların seyrüsefere çıkması yasaklandı.
2 Aralık	1940	Kağıt sıkıntısı nedeniyle gazetelerin sayfa sayısına kısıtlama getirildi. Gazeteler en fazla 6 sayfa olarak çıkabilecek. CHP'nin yayın organı Ulus bu kararın kapsamı dışında tutuldu.
3 Aralık	1940	Hububat fiyatlarına hükümetçe narah konuldu. Savaş boyunca temel tüketim maddelerine (Basta ekmek olmak üzere, un, yağ, şeker et gibi) narah konulacak ayrıca bu maddelerin dağıtımı kame yöntemiyle yapılacaktır.
1 Mayıs	1941	Savaşın Türkiye sınırlarına kadar dayanması üzerine İstanbul'un tahliyesine (boşaltılmasına) başlandı.
18 Haziran	1941	Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı.
22 Haziran	1941	Almanya Rusya'ya saldırdı.
8 Aralık	1941	Amerika, Pearl Harbour Baskını (7 Aralık 1941) üzerine Japonya'ya savaş açarak İkinci Dünya Harbi'ne girdi. Türkiye bu gelişme üzerine "tarafsız" olduğunu bir kez daha açıkladı.
19 Aralık	1941	Ekmek 8 kuruştan 16.5 kuruşa çıktı.
11 Ocak	1942	Ankara'da halka ekmek kamelerinin dağıtımına başlandı.
13 Ocak	1942	İstanbul'da halka ekmek kamelerinin dağıtımına başlandı. Kaymakamlıklara gidemeyecek durumda olanların kameleri li-seli kız ve erkek öğrenciler tarafından evlerine teslim ediliyor. Yapılan açıklamaya göre 7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187.5 gram, erişkinlere 375 gram, ağır işçilere ise 750 gram ekmek verilecek.
28 Ocak	1942	Mamur maaşlarına yüzde 15 ile 25 oranları arasında zam yapılması kabul edildi.
28 Şubat	1942	İstanbul'da kame ile kişi başına verilen günlük ekme miktarı erişkinler için 300, çocukları için 150 grama düşürüldü.
6 Mayıs	1942	Kame ile ekme istihkakı giderek azalıyor. Kişi başına verilen ekme miktarı 150 grama düşürüldü.
9 Mayıs	1942	Her türlü tahıl ürününün devlete teslim edilmesi zorunlu hale getirildi.
29 Mayıs	1942	Fevkalade hallerde haksız olarak mal iltisap edenler hakkındaki kanun TBMM'de kabul edildi.
1 Eylül	1942	Ekmekte kame uygulamasına üç büyük şehirde (İstanbul, Ankara, İzmir) sürdürülmesine, diğer illerde kaldırılmasına karar verildi.
11 Kasım	1942	Saraçoğlu Hükümeti tarafından hazırlanan "Varlık vergisi Kanunu TBMM'de kabul edildi.
4 Aralık	1943	Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 4 Kasım'da Kahire'de başlayan konferansa katılarak, ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'le görüştü.

- 15 Mart 1944 Varlık Vergisi Kanunu yürürlükten kaldırdı. "Ticaretin tanzimi ve ihtikarla mücadele" için hazırlanan kararname çıktı. Buna göre kararnamede tüccarlar "ithalatçı, imalatçı, toptancı, ihracatçı ve perakendeci" olarak baş gruba ayrılıyor. Aynı gruplardan biri diğerine, imalatçı, toptancı ve ihracatçılar ithalatçılara, perakendeciler diğer gruplara mal satamayacak.
- 9 Ekim 1944 Atatürk'ün ebedi istirahatgâhi Anıt-Kabir'in temeli törenle atıldı.
- 4-11 Şubat 1945 Yalta Konferansı toplandı.
- 23 Şubat 1945 Türkiye-ABD ikili yatırım anlaşması imzalandı. Türkiye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Türkiye-Afganistan "Kiralama ve ödünç verme anlaşması" imzalandı.
- 7 Mayıs 1945 Almanya'nın teslim olmasıyla İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da sona erdi.
- 7 Haziran 1945 Celal Bayar ve 3 arkadaşı (Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü) parti meclis grubu başkanlığına ortak bir önerge vererek (Dörtü Takır) parti üzüşü ile bazı konularda değişiklik yapılmasını istediler.
- 11 Haziran 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu TBMM'de kabul edildi.
- 12 Haziran 1945 CHP Meclis Grubu, 7 saat süren gizli toplantısında "Dörtü Takır"ı reddetti. İnönü "Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza geçsinler teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girsinler" diyerek, yeni bir parti kurulmasına yeşil ışık yaktı.
- 26 Haziran 1945 Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na kurucu üye olarak katıldı.
- 18 Temmuz 1945 Çok partili demokratik dönemin ilk adımı : İstanbul'da İşadamlı Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan'la birlikte "Millî Kalkınma Partisi"ni kurdu.
- 6 Ağustos 1945 Savaş sürdüren Japonya'yı teslim olmaya zorlamak amacıyla Amerika tarafından Hiroşima kentine ilk atom bombası atıldı. Şehirde 10 kilometrekarelik alan yerbetir olurken, 66 bin kişi öldü, 70 bin kişi yaralandı.
- 9 Ağustos 1945 İkinci atom bombası Japonya'nın Nagasaki kentine atıldı. 37 bin kişi öldü, 40 bin kişi de yaralandı.
- 14 Ağustos 1945 Japonya teslim oldu.
- 21 Ekim 1945 Cumhuriyetin dördüncü genel nüfus sayımı yapıldı. Nüfusu-muz 18 milyon 790 bin 174 kişi olarak belirlendi.
- 7 Ocak 1946 CHP içindeki muhalefetten doğan "Demokrat Parti" Ankara'da kuruldu. Kurucuları "Dörtü Takır"ın sahipleriydi. Bir gün sonra da partinin genel başkanlığına Celal Bayar seçildi.
- 27 Şubat 1946 Türkiye ile Amerika arasında askeri yardım anlaşması imzalandı.
- 5 Nisan 1946 Dönemin en güçlü savaş gemisi Missouri'nin İstanbul Limanı'na gelmesiyle Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönem başladı.
- 14 Mayıs 1946 Eşat Adil Müstecapioğlu'nun başkanlığında "Türkiye Sosyalist Partisi" kuruldu.

24 Mayıs	1946	Türkiye Sosyalist İşçi Partisi kuruldu.
31 Mayıs	1946	TBMM'de kabul edilen "Milletvekili Seçim Kanunu" ile "çift dereceli seçim" tarihe kaşdı.
17 Haziran	1946	İstanbul'da "Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi" kuruldu. Kurucuları arasında Ethem Ruhi Balkan, Necmettin Deliorman bulundu.
20 Haziran	1946	Kurucuları arasında Dr. Şefik Hüsnü Deymer'in de bulunduğu "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" ile, "Yalnız Vatan İçin Partisi" kuruldu.
21 Temmuz	1946	Türkiye'de muhalefetin de katıldığı ilk tek dereceli milletvekili genel seçimleri yapıldı.
7 Eylül	1946	Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu yapıldı. Bir Amerikan Doları'nın değeri 131.5 kuruştan 280 kuruşa yükseltildi. (7 Eylül kararları)
9 Eylül	1946	Üç büyük kanite (İstanbul, Ankara ve İzmir'de) ekmek dağıtımında uygulanmakta olan karne yönetimine son verildi.
2 Aralık	1946	III. Millî Eğitim Şûrası toplandı.
16 Aralık	1946	"Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" ile Türkiye Sosyalist Partisi ve İstanbul'da yayınlanan altı gazete kapatıldı.
19 Şubat	1947	Türkiye, Uluslararası Para Fonu'na (IMF) kabul edildi.
12 Mart	1947	ABD'nin Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye yardım yapacağı açıklandı. Bu yardımlar tarihe "Marshall Yardımı" olarak geçmiştir.
15 Nisan	1948	"Avrupa İktisadi İşbirliği Kuruluş Belgesi" Paris'te Türkiye'nin de katıldığı 16 devlet arasında imzalandı.
8 Temmuz	1948	Türkiye'nin OEEC'ye ilişkin sözleşmenin onaylanması hakkında kanun TBMM'de kabul edildi. OEEC 1960'da yerini OECD'ye bırakacaktır.
19 Temmuz	1948	"Millet Partisi" kuruldu.
10 Aralık	1948	Türkiye, İnsan Hakları Evrensel Beyannamecisi'ni imzaladı.
4 Nisan	1949	Kuzey Atlantik Paktı (NATO) kuruldu. Bu konudaki antlaşma Washington'da 12 ülkenin temsilcileri tarafından imzalandı.
5 Mayıs	1949	Avrupa Konseyi 10 devletin katılımıyla Strasbourg'da kuruldu.
8 Ağustos	1949	Türkiye ve Yunanistan, Strasbourg'ta yapılan toplantıda Avrupa Konseyi üyeliğine kabul edildi.
12 Aralık	1949	TBMM, Avrupa Konseyi'ne katılma kararını onayladı.
16 Şubat	1950	Tek dereceli gizli oy ve açık tasrih esaslarını taşıyan çoğunluk sistemine dayalı Seçim Kanunu kabul edildi.
14 Mayıs	1950	Milletvekili genel seçimleri yapıldı. Seçimi ezici bir çoğunlukla kazanan Demokrat Parti, tam 27 yıl süren tek parti dönemine son vererek iktidara geldi.
22 Mayıs	1950	Celal Bayar Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı oldu. İlk DP hükümeti Adnan Menderes tarafından kuruldu.
9 Haziran	1950	Adnan Menderes DP genel başkanlığına seçildi.

16 Haziran	1950	Meclis ezanın Arapça okunması yasağını kaldırdı.
25 Haziran	1950	Kore Savaşı başladı.
25 Temmuz	1950	Kore'ye asker gönderilmesi kararlaştırıldı.
1 Ağustos	1950	Türkiye, NATO'ya girmek için resmen başvurdu.
16 Eylül	1950	Türkiye'nin NATO'ya girmek için yaptığı başvurusu reddedildi.
21 Ekim	1950	Okullarda Din Dersi zorunlu hale getirildi.
27 Ekim	1950	Yapılan nüfus sayımında Türkiye nüfusunun 20.902.628 kişi olduğu belirlendi.
20 Eylül	1951	NATO ülkeleri Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte üye olmalarını istediler.
25 Temmuz	1951	Atatürk'ü Koruma Kanunu kabul edildi.
18 Şubat	1952	TBMM, Türkiye'nin, NATO üyeliğini onayladı.
28 Şubat	1953	Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında dostluk ve iş birliği antlaşması imzalandı.
10 Kasım	1953	Atatürk'ün naşı yapımı tamamlanan Anıt-Kabir'e taşındı.
27 Ocak	1954	Millet Partisi kapatıldı.
27 Ocak	1954	Köy Enstitüleri lîköğretmen Okullarına dönüştürüldü.
10 Şubat	1954	Kapatılan Millet Partisi yöneticileri Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurdular.
6 Mart	1954	İktidar basın yasasına bazı kısıtlamalar getirdi.
2 Mayıs 1	954	Genel seçimler yapıldı, DP oyların %57.6'sını, CHP %34.4'ünü, CMP %4.9'unu, bağımsızlar %1.5'ini aldılar.
14 Mayıs	1954	Celal Bayar yeniden cumhurbaşkanı seçildi.
28 Mayıs	1954	Türkçe, UNESCO tarafından en çok konuşulan diller arasında kabul edildi.
9 Ağustos	1954	Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan Pakti imzalandı.
25 Eylül	1954	Kıbrıs Meselesi Birleşmiş Milletler Teşkilatı gündemine geldi.
14 Aralık	1954	Kıbrıs Meselesi Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda görüşüldü.
24 Şubat	1955	Türkiye ile Irak arasında Bağdat Pakti imzalandı.
14 Mayıs	1955	Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde Doğu Bloku ülkeleri Varşova Pakti'ni kurdular.
6 Eylül	1955	Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin bombalandığı gerekçesiyle İstanbul ve İzmir'de düzenlenen gösterilerin kontrolden çıkması, bir yağma ve tahribat hareketine dönüşmesi (6-7 Eylül olayları).
23 Ekim	1955	Genel nüfus sayımı yapıldı. Türkiye nüfusu 24.109.641 olarak tespit edildi.
20 Aralık	1955	Demokrat Parti'den ayrılan 19 milletvekili tarafından Hüriyet Partisi'nin kurulması.
7 Haziran	1956	Yeni basın yasası kabul edildi.
5 Ocak	1957	ABD Başkanı Eisenhower, kendi adıyla anılan doktrinini ilan etti.

23 Ocak	1957	Ortaadoğu Teknik Üniversitesi kuruldu.
31 Mayıs	1957	Erzurum'da Atatürk Üniversitesi kuruldu.
27 Ekim	1957	Yapılan genel seçimler sonunda: DP 424, CHP 178, CMP 4, HP 4, Bağımsızlar 2 milletvekili kazandı.
26 Kasım	1957	Başbakan Adnan Menderes yeni bir kabine kurdu.
16 Ekim	1958	Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Köylü partisi birleşerek, CKMP'ni kurdular.
17 Şubat	1958	Kıbrıs görüşmeleri için Londra'ya giden Başbakan Menderes'in uçağı düştü. Başbakan hafif yaralarla kurtuldu.
19 Şubat	1959	Kıbrıs'la ilgili Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu.
19 Ağustos	1959	Bağdat Paktının adı, CENTO olarak değiştirildi.
6-7 Aralık	1959	ABD Başkanı Eisenhower Türkiye'yi ziyaret etti.
27 Mayıs	1960	Askeri müdahale ile DP iktidarına son verildi.
29 Eylül	1960	Demokrat Parti Mahkeme kararı ile kapatıldı.
16 Ağustos	1960	Kıbrıs Anayasası yürürlüğe girerek Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kuruldu.
9 Temmuz	1961	Yeni Anayasa halkoyuna sunulurak kabul edildi.
26 Ekim	1961	Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı oldu.
10 Kasım	1961	Hükümetli kuma görevi İsmet İnönü'ye verildi.
20 Kasım	1961	Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk koalisyon hükümeti kuruldu ve 2 Aralık 1961'de güvenoyu alarak görevine başladı.
25 Nisan	1962	Anayasa Mahkemesi kuruldu.
30 Mayıs	1962	İsmet İnönü başbakanlıktan istifa etti.
12 Eylül	1963	Türkiye ile Avrupa Devletleri arasında "Gümrük Birliği Hazırlık Süreci" için Ankara Antlaşması imzalandı.
1 Mayıs	1964	TRT kuruldu.
16 Mayıs	1964	Türk Karasuları "6 Deniz Milli"ne çıkarıldı.
29 Kasım	1964	Süleyman Demirel Adalet Partisi Genel Başkanı oldu.
20 Şubat	1965	İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan istifası üzerine Suat Hayri Ürgüplü Başbakan oldu.
20 Ekim	1965	Erken Genel seçimler yapıldı.
28 Mart	1966	Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı oldu.
1 Ocak	1967	Anadol markalı ilk Türk otomobili piyasaya çıktı.
31 Ocak	1968	Ankara'da ilk Televizyon deneme yayınları başladı.
12 Ekim	1969	Genel Seçimler yapıldı.
12 Mart	1971	Silahlı kuvvetler durumu müdahale ederek siyasi ve sosyal çatışmalara son verdi.
6 Nisan	1973	Fahri Kocutürk Cumhurbaşkanı oldu.
26 Haziran	1973	Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu.
14 Ekim	1973	Genel seçimler yapıldı.

24 Aralık	1973	İsmet İnönü hayattan ayrıldı.
20 Temmuz	1974	Birinci Barış Harekâtı ile Kıbrıs'a asker çıkarıldı.
16 Ağustos	1974	İkinci Barış Harekâtı ile Kıbrıs'a asker çıkarıldı ve bugünkü Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sınırları çizildi.
16 Eylül	1974	CHP-MSP Koalisyon Hükümeti dağıldı.
30 Ocak	1975	ABD Türkiye'ye Silâh Ambargosu başlattı.
13 Şubat	1975	Kıbrıs Türk Federe Devleti ilân edildi.
11 Ekim	1976	Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Görev Süreleri sona erdi.
5 Haziran	1977	Genel Seçimler yapıldı.
21 Temmuz	1977	Süleyman Demirel Milliyetçi Cephe Hükümetini kurdu.
24 Ocak	1980	24 Ocak İstikrar tedbirleri yürürlüğe kondu.
12 Eylül	1980	Silâhlı Kuvvetler Yönetime müdahale etti.
7 Kasım	1982	Yeni Anayasa %91.5 evet oyu ile kabul edildi.
3 Mart	1983	Siyasi Partiler yasası kabul edildi.
6 Kasım	1983	Genel Seçimler yapıldı.
15 Kasım	1983	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilân edildi.
9 Kasım	1989	Turgut Özal Cumhurbaşkanı oldu.
17 Temmuz	1990	İki Almanya birleşti.
2 Ağustos	1990	Irak komşusu Kuveyt'i işgal etti.
26 Haziran	1991	COMECON feshedildi.
1 Temmuz	1991	Varşova Paktına son verildi.
19 Ağustos	1991	Rusya'da askeri darbe oldu. Karşı hareketle komünizm reddedildi.
20 Ekim	1991	Erken Genel Seçimler yapıldı.
30 Kasım	1991	DYP-SHP Koalisyon Hükümeti kurularak göreve başladı.
21 Aralık	1991	Bağımsız Devletler Topluluğu kuruldu.
17 Nisan	1993	Cumhurbaşkanı Turgut Özal geçirdiği kalp krizi sonucunda hayattan ayrıldı.
Mart	1994	Yerel Seçimler yapıldı.
Nisan	1994	Glağanüstü İstikrar Tedbirleri açıklandı.
6 Mart	1995	Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Antlaşması imzalandı.
24 Aralık	1995	Erken Genel Seçimler yapıldı.
3/14 Haziran	1996	İstanbul'da Dünya Liderlerinin katılımı ile "İl. Habitat" toplantısı yapıldı.
26 Haziran	1996	RP ile DYP Koalisyon Hükümeti Necmettin Erbakan'ın başkanlığında kuruldu.
26 Şubat	1997	26 Bildirisi olarak tarihe geçen Millî Güvenlik Kurulu Bildirisi'nin yayınlanması.
16 Ağustos	1997	Kesintisiz 8 Yıllık Zorunlu Eğitim başladı.
18 Nisan	1999	Erken Genel Seçimler yapıldı.

28 Mayıs	1999	Bülent Ecevit'in başkanlığında kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti görevine başladı.
14 Ağustos	1999	Uluslararası Tahkime imkan sağlayan Anayasa değişikliği gerçekleştirildi.
17 Ağustos	1999	Marmara'da gerçekleşen deprem büyük yıkıma ve can kaybına sebep oldu.
25 Ağustos	1999	İşsizlik Sigortası yürürlüğe girdi.
12 Kasım	1999	Düzce'de deprem oldu.
18/19 Kasım	1999	İstanbul'da 54 ülkenin 25 Cumhurbaşkanı ve 23 Başbakanı'nın katılımı ile "Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Toplantısı" yapıldı.
19 Kasım	1999	Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan arasında İstanbul'da "Bakü-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattı" anlaşması imzalandı.
26 Kasım	1999	Deprem vergisi çıkarıldı.
10 Aralık	1999	Avrupa Birliği Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye diğer aday ülkelere eşit koşullarda Avrupa Birliğine aday ülke statüsü tanındı.
16 Mayıs	2000	Ahmet Necdet Sezer Cumhurbaşkanlığı görevine başladı.

Eser Adı:
Türk Tarihi ve Kültürü
Yazar (lar):
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Şahin
Kapak Tasarım:
Ekrem PALA
Baskın Tarihi: 2010
Sayfa Sayısı: 175
ISBN No:
978-605-5884-13-0
Etiket Fiyatı:
9.72 YTL
Çıkış Yılı:
Kültür 2010, Baskı

Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN

UYGARLIK TARİHİ

2011

Yayınlayan: Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN

S. 04503

Ekrem Pala Yayıncılık

Eser Adı:

Uygarlık Tarihi

Yazar (lar):

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Şahin

Kapak Tasarım:

Ekrem PALA

Basım Tarihi: 2011

Sayfa Sayısı: 197

ISBN No:

978-605-5804-27-7

Etiket Fiyatı:

823 TL

Yayıncı:

Ekrem Pala Yayıncılık